

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:9 Mayıs/May 2022

ARAŞTIRMA-İNCELEME

ÇEVİRİLER

KİTAP TANITIMI

TEKİRDAĞ 2022

ISSN:2618 - 6004

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2618-6004
e-ISSN: 2636-8188

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal

Cilt: 5 Sayı: 9 Bahar 2022
Volume: 5 Number: 9 Spring 2022

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi
© Namık Kemal University Balkan Researches Application and
Research Center

TEKİRDAĞ-2022

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Volume: 5 Sayı / Number: 9 Bahar / Spring 2022
ISSN: 2618-6004 e-ISSN: 2636-8188

ABAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

JABS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına, Balkan Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Balkan Researches Application and Research Center On
Behalf of Tekirdag Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi

Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1

59030 Tekirdağ - TÜRKİYE

Tel: + (90)282 250 1192-93 ve 94

el-mek / e-mail: abad@nku.edu.tr

Genel Aç / Web: <http://balkam.nku.edu.tr/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY
Haci TANRIVERDİ

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin-Index Copernicus-idealonline-Crossref-JournalTOCs-Scilit-
NSD Index (Norwegian Register for Scientific Journals)-İSAM-ERIH
PLUS-Google Akademik-I40C-Paperity-Maktaba-Science Gate-ASOS

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları,
Uygulama ve Araştırma Merkezi

©Namık Kemal University Balkan Researches, Application and
Research Center
TEKİRDAĞ-2022

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayően SİNA

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet

HACISALİHOĞLU

(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet HAYTA

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Refik TURAN

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Nikolay Kanef

(Veliko Tırnova Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaőa)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine E. ÖZÜNLÜ

(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Yakup YILMAZ

(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

(Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi E. Çağrı MIZRAK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

Almanca / Deutsch

Dr. Öğr. Üyesi Harun GÖÇERLER

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Fransızca / French

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜZEL

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Yunanca / Greek

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Bulgarca / Bulgarian

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

İngilizce / English

Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Rusça / Russian

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜRİSOY

(Trakya Üniversitesi)

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ / STATISTIC EDITOR

Öğr. Gör. Bülent KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MİZANPAJ / LAYOUT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali EMINOV

Wayne State College

Prof. Dr. Ali YAMAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Arif BİLGİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Bahri ATA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bernard LORY

Institut National des Langues et

Civilisations Orientales

Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Dimitri KOROBENIKOV

University of Albany

Prof. Dr. Dragi GEORGIEV

Üsküp Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan AFYONCU

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Atina Ulusal Araştırma Merkezi

Prof. Dr. Fatma ACUN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi YILMAZ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Güray KIRPIK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hamiyet SEZER

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan MERT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya BOYANA

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TAŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. İvan RUSEV

Varna Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA

Veliko Tırnova Üniversitesi

Prof. Dr. Kadir ULUSOY

Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet HACISALİOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Melahat PARS

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa DAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TÜRKES

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Necla GÜNAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nenad MOACANIN

Zagreb Üniversitesi

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nicolas VATIN

Ecole Pratique des Hautes Etudes

Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Orlin SABEV

Bulgar Bilimler Akademisi Sofya

Prof. Dr. Rasim YILMAZ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Refik TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Rositsa GRADEVA

Bulgaristan Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Salim KOCA

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Svetlana IVANOVA

Kliment Ohridski Üniversitesi

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur DOĞAN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ümit EKİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Viorel DANAITE

Bükreş Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai METE
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ZAFER
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Akif KİREÇÇİ
Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC
Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO
Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YEŞİL
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma AKKUŐ YİĞİT
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
UŞak Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGIEVA
Veliko Tırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsüm POLAT
Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV
Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Kader ÖZLEM
Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Marinos SARIYANNIS
Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN
Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KOLÇAK
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem SERT
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS
Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar SARISIR
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATİC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Süleyman POLAT
Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PİRVEVA
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Tatjana KATIC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Türkan DOĞRUÖZ
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Tülay METİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan DİNÇER
DAĞHAN

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilge KAYA YİĞİT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Egemen Çağrı MIZRAK

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fahri KILIÇ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Güneş IŐIKSEL

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmaz YAŞAR

Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERSAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Meral ORTAÇ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOF

Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE

Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER

Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM

İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sema KÜSKÜ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜZEL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLATIR

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŐENEL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Anca POPESCU

Bükreş Üniversitesi

Dr. Dragana AMEDOSKI

Belgrad Tarih Enstitüsü

Dr. Georgi ZELENGORA

Sofya

Dr. Nevena GRAMATIKOVA

Sofya

Dr. Nevena NEDELÇEVA

Tırnova

Dr. Ökkeş NARİNÇ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Uğur ÖZGÜR

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

9. SAYININ HAKEMLERİ (Mayıs 2022)

Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŐ
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İrfan Kaya ÜLGER
(Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Keziban ACAR KAPLAN
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet HAYTA
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yavuz BAYRAM
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet Sait CANDAN
(Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Haydar ÇORUH
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Kader ÖZLEM
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Osman ALACAĞAN
(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Raif İVECAN
(Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Resul YAVUZ
(Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY
(Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEZER
(Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Levent KURU
(Milli Savunma Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Göksel BAŞ
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME / RESEARCH

- Celalettin VATANDAŞ – Saniye VATANDAŞ..... 3-50**
Osmanlı Sistemindeki Çözülmenin Bir Faktörü Olarak Coğrafya ve İklim /
Geography And Climate as An Factor of The Disintegration in The Ottoman
System.
- Kübra DÜNDAR – Sezai ÖZTAŞ.....51-125**
Tekirdağlı Kıbrıs Gazilerinin Gözüyle Kıbrıs Barış Harekâtı / Cyprus Peace
Operation through The Eyes of Cyprus Veterans from Tekirdag.
- Hasan Ali CENGİZ.....127-148**
XVIII. Yüzyılda Edirne’de Yaşanan Taşkınların Köprülerde Oluşturduğu
Hasarlar Üzerine Bir Araştırma / An Investigation on The Damages Caused
by The Floods in Edirne in The 18th Century on Bridges.
- Tarık SARIOĞLU.....149-178**
Müskirat Nizamnameleri’ne Göre Meyhanelerin Kapatılması ve II.
Meşrutiyet Döneminde Edirne Uygulamaları / Closing The Taverns
According to The Alcohol Regulations and Edirne Practicess During The
Second Constitutional Period.
- Saniye KÖKER.....179-194**
Namık Kemal’in Vâveylâ Şiirinde Retorik Söylem / Rhetorical Discourse in
Namık Kemal’s Vâveylâ Poem.
- Mahmut Halef CEVRİOĞLU.....195-215**
Guarding Sultan Murad IV’s Frontier: An Attempt at Contextualising The
Hungarian Garrisons Around 1630 / Sultan IV. Murad Döneminde Osmanlı
Kaleleri Avrupa’da Hudut Boyları: 1630 Cıvarı Macar Garnizonlarını
Anlamlandırmak.
- Deniz GÜNER.....217-255**
Halil Yaver Bey’in “Bugünkü Bulgaristan’da Türk Düşmanlığı” Adlı
Kitabının La Bulgarie ve Trakya Gazetelerindeki Akisleri / The Reflection
of Halil Yaver Bey’s Book, Titled “Enmity Against Turks in Today’s
Bulgarie”, in La Bulgarie And Trakya Newspapers.

Sabri Can SANNAV	257-277
Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Balkanlar'daki Milliyetçilik Hareketlerine Etkileri / The Effects of The Crimean War (1853-1856) on The Nationalism Movements in The Balkans.	
Caner SANCAKTAR	279-307
2. Dünya Savaşı Döneminde Yugoslavya'da İç Savaş: Milliyetçiliğe Karşı Sosyalist Yugoslavya Mücadelesi / Civil War in Yugoslavia in The Period of World War Two: The Struggle for Socialist Yugoslavia Against Nationalism.	
Bülent AKYAY	309-342
1821 Yunan İsyanı'nın İlk Yıllarında Yunan Diplomatik Girişimleri / Greek Diplomatic Initiatives in The Early Years of The Greek Revolt of 1821.	

ÇEVİRİLER / TRANSLATIONS

Bahri ATA	343-348
Dünya Tarihinin Organizasyonunda Küresel Bir Perspektif.	
Leften S. Stavrianos, 1964, <i>"A Global Perspective in the Organization of World History,"</i> in New Perspective in World History, Bulletin by NCSS.	

KİTAP TANITIMI/ BOOK REVIEW

Ahmet Tuna SÜRENOĞLU	349-355
Nejla GÜNAY, Aşiretler, Muhacirler Mübadiller ve Mültecilerin İskâmı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, 1. Baskı, 368 sayfa, ISBN: 978-625-7477-10-9.	

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ	357-364
---	----------------

OSMANLI SİSTEMİNDEKİ ÇÖZÜLMENİN BİR FAKTÖRÜ OLARAK COĞRAFYA VE İKLİM

Celalettin VATANDAŞ*
Saniye VATANDAŞ**

Öz: Toplumların yaşam alanlarının belirlenmesinde ve ekonomik hayatın şekillenmesinde, dolayısıyla toplumsal tarihin seyrinde coğrafyanın önemli rolleri vardır. Coğrafyaya bağlı şekillenen iklim şartlarının bölgede yaşayan insanların fizyoloji ve psikolojilerini etkilemekle kalmayıp, zihniyetleri üzerinde de güçlü etkilere sahip olduğu İbn Haldun'dan beri bilinen ve hakkında bilimsel araştırmaların yapıldığı hususlardan birisidir. Elbette ki toplumsal olayları tek sebebe indirgemek doğru olmaz. Fakat toplumsal olayların, toplumsal değişim süreçlerinin bir ülkenin veya bir bölgenin sahip olduğu ekonomik özelliklerden doğrudan ve güçlü şekilde etkilendiği de bilinen bir durumdur. Bunun en açık gözlendiği yer ise tarım toplumlarıdır. Tarım toplumlarında ekonomik faaliyetler ise doğrudan coğrafya/iklim ile ilgilidir. İklım şartlarında gerçekleşen olumlu veya olumsuz bir değişiklik, doğrudan yiyecek üretimini ve dolayısıyla ekonomiyi etkilemektedir. Bunu Osmanlı devleti açısından ele almak gerekirse; Osmanlı devletinin önemli ekonomik kaynaklarından birisi reyanın tarımsal üretimiydi. Reyanın üretimde bulunması veya toprağını terk etmesi ise iklim koşullarıyla doğrudan irtibatlıydı. Yıllar süren kuraklıklar, su baskınları, çekirge salgınları Osmanlıdaki tarım üretimini olumsuz etkileyen faktörler arasında öncelikli bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca Osmanlı devletinin baskın askeri karakteri, ülkenin siyasi, ekonomik gücü ile doğrudan irtibatlıydı. Askeri zaferler ve coğrafi fetihler Osmanlı devletinin en önemli güç kaynaklarından birisiydi. Devletin coğrafi açıdan doğal sınırlarına erişmiş olması, sefer şartlarında, savaş zamanının özelliklerinde son derece hassas planlamaları gerekli kılmıştır. Ancak bu planlamalar ise iklim şartlarında gerçekleşen beklenmedik değişimlerden doğrudan ve kolaylıkla etkilenebilmiştir. Dolayısıyla

* Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, email: cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553.

** Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, email: svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 00000-0002-3646-9332.

Osmanlı sistem ve toplumundaki çözülmenin şartlarını, sürecini doğru tespit edebilmek için, iklim şartlarında gerçekleşen değişiklikleri de muhakkak dikkate almak gerekiyor.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Küçük Buzul Çağı, Dendrokronoloji, İaşe Politikası, Toplumsal Değişim.

GEOGRAPHY AND CLIMATE AS AN FACTOR OF THE DISINTEGRATION IN THE OTTOMAN SYSTEM

Abstract: Geography plays a significant role in determining the living spaces of societies and shaping economic life and therefore in the course of social history. It is one of the issues that have been known since Ibn Khaldun and on which scientific research has been conducted that the climatic conditions shaped by geography not only affect the physiology and psychology of the residents but also have strong impacts on their mentality. It would certainly not be appropriate to reduce social phenomena to a single cause. However, it is also known that social events and processes of social change are directly and strongly affected by the economic characteristics of a country or a region. Agricultural societies are the most vivid examples of this fact. Economic activities in agricultural societies are directly related to geography/climate. A positive or negative change in climatic conditions directly affects food production and therefore the economy. When it is considered in terms of the Ottoman state, it is seen that one of the important economic resources of the Ottoman state was the agricultural production of reaya (raiyyah). Reaya's (Raiyyah's) taking active role in production or leaving their land was in direct connection with climatic conditions. Years of drought, floods, and grasshopper epidemics were the most significant factors that diminished agricultural production in the Ottoman Empire. In addition, the dominant military character of the Ottoman state was directly related to the political and economic power of the country. Military victories and geographical conquests were one of the most important power sources of the Ottoman state. The fact that the state has reached its natural borders in terms of geography, necessitated extremely sensitive planning in terms of expeditionary conditions and characteristics of wartime. However, these plans were directly and easily affected by unexpected changes in climatic conditions. Therefore, in order to accurately determine the conditions and process of disintegration in the Ottoman system and society, it is necessary to take into account the changes in climatic conditions.

Key Words: Ottoman State, Little Ice Age, Dendrochronology, Food Policy, Social Change.

Devletlerin ve Toplumların Kaderleri Açısından Coğrafya ve İklim

İbn Haldun ünlü *Mukaddime*'sinde 'coğrafya kaderdir' şeklinde özetlenebilecek bazı şeyler anlatmıştır.¹ İnsanların ve toplumların kişilik ve karakterlerinde, kültür ve inançlarında etkili olan çevresel faktörler arasında iklimi ön sıralara koymuştur. Ona göre iklim, bir toplumun şekillenmesinde en önemli çevresel faktörlerden birisidir. Zira aynı iklimlerde yaşayan toplumlar fiziki ve kültürel açıdan olduğu gibi, karakter ve kişilik özellikleri bakımından da benzer niteliklere sahiptirler. Dolayısıyla İbn Haldun'a göre insanların bireysel anlamda fiziki ve ahlaki özellikleri ile toplumların kültürel özellikleri ve buldukları iklim şartları arasında doğrudan ve güçlü bir irtibat bulunmaktadır. Bu görüşler sadece İbn Haldun tarafından dile getirilmemiştir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda benzer görüşleri dile getiren, bu bağlamda bilimsel tespitlerde bulunan birçok bilim insanı bulunmaktadır. Bunlardan birisi durumundaki Whitbeck'e (1871-1939) göre, insanın karşılaştığı en güçlü coğrafi faktör iklimdir. Whitbeck, iklimin, insanlığın toplumsal, dini ve siyasi yapısını etkileyecek kadar güçlü olduğunu öne sürmüştür. Konu açısından önemli görüşlere sahip Ellen Churchill Semple (1863-1932) de başta iklim olmak üzere, fiziki çevre koşullarının insanların huyunu, kültürünü, dinini, ekonomik faaliyetlerini etkilediğini yazmıştır. İlaveten Montesquieu (1689-1755), Karl Marx (1818-1883), Fernand Braudel (1902-1985), Lucien Febvre (1878-1956), James Fairgrieve (1870-1953), Ellsworth Huntington (1876-1947), Gordon East (1902-1998) gibi düşünür ve bilim insanlarını da anmak gerekmektedir. Bu şahsiyetlerin de *coğrafyanın kader oluşunu* teyit eder görüşler dile getirip, tespitlerde bulduklarını biliyoruz. Örneğin Huntington, *Civilization and Climate* (1915) adlı özgün eserinde medeniyetlerin gelişimi ile iklimsel vakalar arasındaki münasebeti ortaya koymuştur. Huntington'a göre iklimde yaşanan değişimler, medeniyetlerin gelişmesi veya yok olma sürecinde önemli oranda belirleyici bir faktördür. Huntington, medeniyetlerin ancak uygun iklimik koşullarda gelişebileceğini savunmuştur. Ayrıca hava sıcaklığının insan enerjisi üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunu ve mevsimlere bağlı olarak insanın çalışma hızının değiştiğini ifade etmiştir.² Coğrafi unsurların toplumların kültürleri üzerindeki rolü ve tesiri İngiliz coğrafyacı James Fairgrieve tarafından da detaylı olarak incelenmiştir. Ona göre coğrafi unsurlar ve diğer tabiat şartları, tarih boyunca medeniyetleri, kültürleri,

¹ Bkz: İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 259- 274.

² Belge, Rauf, *Bir Beşerî Coğrafyacı Olarak İbn Haldun*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2016, s. 52.

devletleri etkileyerek, karar alma süreçleri üzerinde belirleyici olmuştur.³ Mesela, çölün Mısır medeniyetine, bataklık ve bozkırların Babil ve Asur medeniyetlerine, denizin Yunan ve Kartaca Devletleri'ne, deniz ve kara ikilisinin Roma İmparatorluğu'na, vahaların İslam medeniyetine, ormanın Rusya ve Almanya'ya, nehirlerin Çin'e, muson ikliminin Hindistan'a, okyanusun Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye, kömürün ABD'ye etkisi açık ve kesindir. James Fairgrieve gibi, bir diğer ünlü İngiliz coğrafyacı Gordon East da, coğrafi özelliklerin medeniyetler üzerindeki rolünü ve tarih ile ilişkisini dile getirmiştir.⁴ Ayrıca, Gordon East, ünlü Fransız siyaset felsefecisi Montesquieu'nun *De l'Esprit des Lois (Kanunların Ruhı)* başlıklı ünlü eserinde söz edilen *iklim imparatorluğu, tüm imparatorlukların birincisidir* cümlesine katıldığını ifade ederek, aynen tekrarlamıştır.⁵ Öte yandan ünlü tarihçi Fernand Braudel, coğrafya ve iklimin bir ülkenin ve devletin tarihindeki önemini *coğrafya bilinmeden tarih bilinmez* ifadesiyle özetlemiştir.⁶

Tabiat şartlarına bağlı olarak yerleşim merkezlerini belirleyen, ekonomik hayatı yönlendiren, tarihî gelişmelerde önemli bir rol oynayan coğrafyanın, bölgede yaşayan insanların fizyoloji ve psikolojilerini etkilemekle kalmayıp, zihniyetleri üzerinde de güçlü etkilere sahip olduğu artık bilinmektedir. Üstelik bir ülkenin coğrafyası, özellikle uluslararası ilişkiler ve daha çok da küresel güç ilişkileri açısından yakın dönem araştırmalarında çokça dikkate alınan bir özellik olmuştur. Bir ülke coğrafyasının değerli maden ve özellikle de enerji kaynaklarına yakınlığı/irtibatı, kıtalararası konumu, o ülkenin/devletin siyasi, iktisadi, askeri kaderini doğrudan etkilediği artık hemen herkesin bildiği bir durumdur. Bir başka söyleyişle her ülkenin jeopolitik konumunun, o ülkenin kaderini birçok bakımdan belirlediği, çoktandır hemen herkes tarafından bilinmektedir. 20. yüzyıl itibarıyla bunu en iyi bilenler ise bizleriz; yani Türkiye'de yaşayanlar. Elbette ki Türkiye'nin (Anadolu'nun) jeopolitik konumu, 19. yüzyıl veya öncesi zamanlarda da önemliydi. Jeopolitik konumu Türkiye'yi uluslararası güç ilişkilerinin değişmeyen öznesi veya nesnesi kılmıştı. Ancak zaman Türkiye'nin bu özelliğini azaltmadı, hatta çoğalttı. Asya ve Avrupa'nın hatta

³ Fairgrieve, Jame, *Geography and World Power*, University of London Press, London, 1927, s. 1.

⁴ Vi An Lu, "XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 2018, s. 4

⁵ East, Gordon, *The Geography Behind History*, Thomas Nelson and Sons LTD, London, 1938, s. 48.

⁶ Vi An Lu, "XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 2018

Afrika'nın kesişim noktasında bulunması, enerji kaynaklarına yakınlığı, Doğu-Batı dünyalarının ortasında yer alması, İslam-Hıristiyan dünyanın kesişim hattında konumlanmış bulunması, Sosyalist bloka sınır olması... Türkiye'yi 20. yüzyılın küresel ilişkiler açısından çift kutuplu dünyasında birçok problemle karşı karşıya bıraktı ve bırakmaya da devam etmektedir. Jeopolitik konumu birçok bakımdan Türkiye'yi uluslararası ilişkilerin öznesi veya nesnesi kıldı ve kılmaya devam etmektedir.

Esas konumuz açısından ifade etmek gerekirse; tüm bunlara rağmen çok yakın zamanlara kadar özellikle tarihsel araştırmalarda ülkenin/devletin coğrafyası o ülkenin/devletin tarihini belirleyen bir unsur olarak pek dikkate alınmazdı. Belki jeopolitik konumuna kısmen değinilirse de coğrafyanın ve iklimin o ülkenin/devletin kaderi üzerindeki etkisi hesaba katılan bir husus değildi. Bu özellikle de tarihçiler açısından böyleydi. Coğrafyanın ve özellikle de iklimin bir ülkenin/devletin kaderine olan etkisi ancak çok yakın zamanlarda, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra genel olarak sosyal bilimlerde, özellikle de tarihçiler arasında bir ilgi alanı haline gelmeye başladı. Bazı tarihçiler dolaylı bir şekilde de olsa bu konulara da değinmeye başladılar. Hiç kuşkusuz bunda *Annales Tarih Okulu*'nun etkisi büyüktür. Fransa'da yayınlanan ve akademik nitelikte bir tarih dergisi olan *Annales d'Historie Economique et Sociale (Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yıllıkları)* çevresinde toplanan araştırmacılarca oluşturulan, geliştirilen ve tüm dünyadaki başta tarihçiler olmak üzere sosyal bilimciler arasında hızla kabul gören yaklaşıma göre tarihin anlaşılabilmesi; bir diğer ifadeyle tarihsel bir olayın gerçek mahiyetinin ortaya konulabilmesi için o olayın sadece salt tarihsel sürecini değil aynı zamanda bu süreci etkileyen ekonomik, kültürel, coğrafi ve toplumsal faktörler de dikkate almak gerekmektedir. Bu anlayış Osmanlı tarihini konu edinen araştırmalarda da etkisini göstermiştir. Fuat Köprülü (1890-1966), Ömer Lütfi Barkan (1903-1979), Mustafa Akdağ (1913-1973), Halil İnalçık (1916-2016) gibi tarihçilerin öncülük yaptığı Osmanlı tarihi araştırmaları, sadece siyasi veya askeri faktörleri dikkate alan tarih anlayışının çok dışında gelişerek; başta kültürel, coğrafi, ekonomik, dini faktörlerin de etkisini dikkate alan bir anlayışla yürütülmüş ve yazılmıştır. Ancak kabul etmek gerekiyor ki Osmanlı tarihi açısından bu yol daha çok uzundur. Zira Osmanlı devletinin kaderini, Osmanlı devlet ve toplumundaki çözülmeyi söz konusu faktörler açısından ele alan çalışmalar hem yeni ve hem de tüm alanlarda çok fazla derinleştirilebilmiş değildir. Bunun sebepleri arasında tarihsel delil bulmada karşılaşılan zorluklar oldukça belirleyicidir. Fakat bilimin farklı alanlarında yürütülen çalışmalar, tarihçilere bu konuda oldukça önemli imkânlar sunmaya başlamıştır. Bu açıdan örneğin jeolojik araştırmalar oldukça önemlidir. Özellikle

kireçtaşlarında oluşmuş mağaralarda bulunan sarkıt ve dikit kesitlerinin incelenmesi sonucunda, her yıl oluşan katmanların sayısından ve bunların göreceli kalınlıklarından hareketle bölgedeki yağış ve ortalama sıcaklık ile nemli veya kurak geçen dönemler hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Ayrıca buzul jeomorfolojisi iklim özellikleri hakkında tarihi bilgilere ulaşmada önemli imkânlar sunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra bilhassa dendrokronolojik araştırmalar konu açısından tarihçilerin çok daha önemli referanslarından birisi olmaya aday gibi görünmektedir.

Dendrokronoloji en genel tanımıyla, ağaç gövdesinin gelişimi sırasında oluşan yıl/yaş halkaları üzerinden o yılın iklim özelliklerini belirlemeye çalışan yöntemin ismidir. Dendrokronoloji, ağaçtaki yıl/yaş halkalarından elde edilen bilgiler üzerinden geçmişte yaşanmış birçok tabiat olayının belirlenmesinde veya geçmişte gerçekleştiği bilinen bir olayın kesin tarihinin tespitinde diğer bazı bilimsel alanlara önemli bilgiler sağlamaktadır. Örneğin, iklim bilimciler dendrokronoloji üzerinden geçmişte belirli bir bölgede gerçekleşmiş yağış ve sıcaklık durumlarına ilişkin bilgilere kolaylıkla ulaşabilmektedirler.

Ağaçlardaki yıl halkaları ile iklim koşulları arasında kurulan irtibat, 1950 sonrasında gerçekleştirilen bazı araştırmalar sayesinde genel olarak Avrupa ve Asya, özel olarak da Osmanlı coğrafyası hakkında bazı önemli bilgilere ulaşmayı sağlamıştır. Bir bölgede hangi yıllarda kuraklık yaşandığını veya aşırı yağışların yol açtığı su baskınlarının gerçekleştiğini; hangi yazların daha sıcak veya serin, hangi kışların daha soğuk veya ılıman geçtiğini; hangi yaz veya kışın daha uzun veya kısa geçtiğini, döneme tanıklık eden yaşlı ağaçlardaki veya o dönemlerde gelişimini sürdürmüş sonra tarihsel binalarda kullanılmış ağaçlardaki yıl halkalarından hareketle net bir şekilde belirlemek mümkün olmaktadır. Bu açıdan Peter Ian Kuniholm'ın doğrudan konumuzla ilgili öncü niteliğe sahip çalışmaları oldukça önemlidir. Kuniholm, 1990'lı yıllarda Anadolu'daki bazı tarihi eserlerdeki ahşaplar veya yaşlı ağaçlar üzerinde dendrokronolojik araştırmalar yapmış ve birçok tarihsel olayın aydınlanmasına katkı sağlamıştır. Örneğin Çarşamba İlçesi Yayıncılar- Şeyh Habil köyündeki inşa tarihi bilinmeyen caminin inşasının 1204-1211 yılları arasına tarihlenebileceğini kesin olarak tespit etmiştir. Kuniholm'ın araştırmalarının önemli bulgularından birisi de 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da yaşanan siyasi, ekonomik, askeri problemlerin ortaya çıkışında iklimin etkileri ile ilgilidir. Araştırmaları sayesinde vardığı genel sonuca göre, Celâli isyanları döneminde (16. ve 17. yüzyıllar) iklim alışılmışın dışında seyir takip etmiştir. Bu dönemde ortalama sıcaklıkta önemli bir artış gerçekleşmiş, bu durum kuraklığa yol açmıştır. Bu ise Osmanlı sistemini sarsan olayların gelişimine yol açmıştır. Zira biliyoruz ki kuraklık iase

darlığına ve hatta kıtlığına yol açmaktadır. İaşe darlığı veya kıtlığı ise toplumsal olaylara yol açmaktadır. Dolayısıyla hangi yıllarda kuraklık hüküm sürdüğünü bilmek tarih araştırmaları için özel bir öneme sahiptir. Bu durumu ise ağaçların yıl halkaları üzerinden tespit etmek mümkün olmaktadır. Zira kuraklık sebebiyle ağaçların gelişim seyri değişmekte ve yaş halkaları darlaşmaktadır. Buna karşılık isyanın eski şiddetini yitirdiği dönemde ise iklimin normale döndüğü anlaşılmaktadır.

Küçük Buzul Çağı

Elbette ki toplumsal bir olayı, toplumsal değişim sürecini tek sebebe indirgemek doğru olmaz; özellikle de coğrafya ve iklim gibi daha dolaylı görünen sebeplerle birebir irtibatlandırmak hiç doğru olmaz. Ancak toplumsal olayların, toplumsal değişim süreçlerinin bir ülkenin veya bir bölgenin sahip olduğu ekonomik özelliklerden doğrudan etkilendiği de bilinen bir durumdur. Hatta ekonomi, toplumsal olayların, toplumsal değişim süreçlerinin en belirleyici faktörlerinden biridir. Tarım toplumlarında ise ekonomik faaliyetler doğrudan coğrafya/iklim ile ilgilidir. İklim şartlarında gerçekleşen olumlu veya olumsuz bir değişiklik, doğrudan yiyecek üretimini ve dolayısıyla ekonomiyi etkilemektedir. Bunu Osmanlı devleti açısından düşünmek gerekirse; Osmanlı devletinin önemli ekonomik kaynaklarından birisini reyanın tarımsal üretimi oluşturuyordu. Reyanın üretimde bulunması veya toprağını terk etmesi ise iklim koşullarıyla doğrudan irtibatlıydı. Yıllar süren kuraklıklar, su baskınları, çekirge salgınları Osmanlıdaki tarım üretimini olumsuz etkileyen faktörler arasında öncelikli bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca Osmanlı devletinin baskın askeri karakteri, ülkenin siyasi, ekonomik gücü ile doğrudan irtibatlıydı. Askeri zaferler ve coğrafi fetihler Osmanlı devletinin en önemli güç kaynaklarından birisiydi. Devletin coğrafi açıdan doğal sınırlarına erişmiş olması, sefer şartlarında, savaş zamanının özelliklerinde son derece hassas planlamaları gerekli kılmıştır. Ancak bu planlamalar ise iklim şartlarında gerçekleşen beklenmedik değişimlerden doğrudan ve kolaylıkla etkilenebilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı sistem ve toplumundaki çözülmenin şartlarını, sürecini doğru tespit edebilmek için, dâhilî ve haricî sebeplerin yanı sıra, iklim şartlarında gerçekleşen değişiklikleri de muhakkak dikkate almak gerekiyor. Bu açıdan örneğin dendrokronolojik bulgular oldukça kıymetlidir.

Belirttiğimiz üzere Osmanlı çağlarındaki iklim şartları ile ilgili tarihsel veriler ile dendrokronolojik veriler birleştirildiğinde önemli bulgular elde edilebilmektedir. Bu konuda daha detaylı bilgilere geçmeden, başta dendrokronolojik araştırmalar olmak üzere jeolojik özelliklerle ve buzul morfolojisiyle ilgili araştırmaların yakın zamanlara gerçekleştirdikleri bir keşfi hatırlamakta yarar var. Gerçekleştirilen araştırmalar dünyanın 1300-

1900 yılları arasında yaklaşık 600 yıl süren bir *buzul çağı* yaşadığını ortaya koymuştur. Bu tespit, 1950'lerin en önemli keşiflerinden biridir. Alp dağlarındaki buzulların yer değişimine yönelik incelemeler *Küçük Buzul Çağı*'nın keşfinde önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Fransız tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie ise 1960'larda Küçük Buzul Çağı'nın sadece bir iklim olgusu değil, tarihsel bir olay olduğunu ortaya koymuştur. Ladurie, Alp dağlarında 16. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden buzul ilerleyişindeki birkaç dönemin izlerini incelemiştir. Bu araştırmaları Kuzey Avrupa'da soğuk kışların yaşandığı dönemde Akdeniz'in de benzer oranda sert kışlara maruz kaldığını ortaya koymuştur. Bugün itibarıyla daha da detaylanmış olan mevcut bulgulara göre *Küçük Buzul Çağı* küresel düzeyde eşzamanlı olarak yaşanmamıştır. Üstelik ısı düşüşü, Küçük Buzul Çağı'nın tamamı boyunca aynı oranda ve kesintisiz yaşanmamıştır; süreç kendi içerisinde daha sıcak ve daha soğuk dönemleri kapsamaktadır. Küçük Buzul Çağı (1300-1900) periyodunun en soğuk dönemini *Late Maunder Minimum* (1675–1715) şeklinde adlandırılan zaman kesiti oluşturmaktadır. *Late Maunder Minimum* döneminde Kuzey ve Güney yarımküredeki buzullarda sıra dışı ilerleme gerçekleşmiştir. Çünkü Avrupa'nın şimdiki iklimine nazaran *Late Maunder Minimum* döneminde kış ve ilkbahar ayları daha fazla soğuk, yaz ayları ise daha az sıcak ve yağışlı olmuştur.⁷ Ayrıca 15-19. yüzyıllar Batı Avrupa'sında ve daha çok da Alpler'de vadi buzullarının ilerleme gösterdiği daha soğuk ve nemli koşullar yaşanmasına karşılık, Anadolu'da görece daha sıcak ve kurak koşullar egemen olduğu tespit edilmiştir.⁸

Genel olarak, Alpler ile Kuzey ve Batı Avrupa bölgelerindeki iklim değişikliklerinin, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Balkanlar, Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinden farklı sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Özellikle Kuzey ve Batı Avrupa bölgeleri, iklim değişikliklerinden Osmanlı ülkesi kadar şiddetli derecede etkilenmemiş, hatta bazı zamanlar olumlu etkilendiği bile olmuştur. Sert iklim koşulları Osmanlı coğrafyasında kuraklık ve kıtlığa yol açmış, bunların olumsuz etkileri hızlı demografik değişimle birleşerek devleti zor durumda bırakmıştır. Örneğin aşırı kar yağdığı zaman kara yolları kapanmış, kasırgalar deniz seferlerini ve ticaretini etkilemiş, yaşanan iklimden kaynaklanan problemler gerekli gıda maddelerinin bölgeler arasında ulaşımını zorlaştırmış, ürün azalması gerçekleşmiş, uzun kıtlık yılları

⁷ Güngör, Çağatay Emin; M. Namık Çağatay, 'Karadeniz'de Son 3000 Yılda Ani Çevresel Değişimler', *İTÜ Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, 2006, s. 30.

⁸ Bkz: Mamedova, Roiala, *Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018, 166-185.

yaşanmış, kıtlık zamanı gıda maddelerinde fiyatlar aşırı şekilde yükselmiş, insanların hayat şartları zorlaşmış, bölgeler arasında kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Soğuktan hayvanların ölmesi et sıkıntısına neden olmuş, bu da insanların beslenmelerini etkilemiştir. Bütün bunlardan etkilenen reaya devlete vergi vermekte zorlanmış ve hatta verememiştir. Karnını doyurmakta zorlanan insanlar, görece daha uygun şartların egemen olduğu bölgelere, kuraklıktan kolay etkilenmeyen yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu da sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi şartları da etkileyen demografik problemlere yol açmıştır. Özellikle de Orta Anadolu'nun kurak ova ve vadileri terk edilmiş, farklı yerlere göç edenler arkalarında sadece üretim dışı kalan tarlalar değil, asayişin olmadığı bölgeler bırakmışlardır. Bu da hazinenin gelir kaynaklarını kaybetmesine yol açmıştır. Göçü önlemeye çalışan devlet, iskân girişimlerinde bulduysa da istediği düzeyde başarılı olamamıştır.

Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı ülkesinde yol açtığı olumsuz iklim koşullarına dair tarihsel bilgiler dikkate alındığında; Osmanlı devlet ve toplumunun, olumsuz iklim koşullarından ciddi düzeyde etkilendiği; olumsuz iklim koşullarının mevcut dâhilî veya haricî olumsuz faktörlerin ya şiddetini artırdığı ya da yeni problemlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Özellikle dönemin tanıklarının aktardığı tarihsel bilgiler, olumsuz iklim koşullarının sürekli olmadığını, dalgalar halinde Osmanlı ülkesini etkilediğini göstermektedir. Bu açıdan 1550'lerde başlayan ve yaklaşık elli yıl süren dönem kendi içinde ayrıcalıklı bir yerde durmaktadır. Takiben 1750'lerde başlayan ve 1800'lere kadar devam eden ikinci büyük dalga gelmiştir. Bu iki büyük dalga arasında ise görece daha küçük dalgalanmalar gerçekleşmiştir.

Olumsuz İklim Şartlarının Bir Sonucu Olarak İaşe Problemi

Olumsuz iklim koşullarının konumuzu ilgilendiren boyutuyla öncelikli ve doğrudan sonuçlarından birisi iaşe problemidir. Yani insanların ve hayvanların yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanamaması problemidir. İaşe ile ilgili problemler farklı düzeylerde açığa çıkabilmiştir. 'Darlık' ve 'kıtlık' iaşe problemlerinin en yaygın tiplerini temsil etmektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, esasen iaşe problemi arz-talep dengesinde gerçekleşen bozulmanın bir sonucudur. Gıda maddelerinde yaşanan arz daralması veya arzın talebi karşılayamaması iaşe problemine yol açmaktadır. Örneğin kuraklık sonucu oluşan bir kıtlık arz kaynaklı, nüfus artışı ile ortaya çıkan kıtlık ise talep kaynaklı iaşe problemine yol açabilmektedir. Problemin görece hafif haline 'darlık', şiddetli haline ise 'kıtlık' denilmektedir. Elbette ki kıtlığın da farklı düzeyleri vardır. Bazı ürünlerin yokluğunu ifade eden bir kıtlıktan bahsedebileceği gibi, canlılar için hayatı sürdürmemek gibi

oldukça kapsamlı ve ciddi boyutta probleme uzanacak şekilde neredeyse her türlü yiyecek/içecek ürününün yokluğunu ifade eden kıtlıktan da bahsedilebilmektedir. Tabii ki kıtlığın söz konusu ürünün, beslenmedeki önem sırası da kıtlığın şiddetini değiştirebilmektedir. Örneğin Anadolu insanı için buğday kıtlığı, mercimek veya pirinç yokluğundan çok daha önemli ve şiddetli bir problemi temsil edebilmektedir. Bir ürün kıtlığının insanlar için hayati bir probleme dönüşmesinin önemli ve ilginç örneklerinden birisi İrlanda da 1845-1850 yılları arasında yaşanan patates kıtlığıdır. 1845 yılında patatesin yenemeyecek vaziyette hasat edilmesi, İrlandalıların *An Gorta Mor* (*Büyük Açlık*) olarak andığı ve toplumsal hafızalarında silinmez izler bırakan dönemin başlangıcı olmuştur. Patatesin yeterli miktarda hasat edilememesi İrlandalıları çok etkilemiştir. Çünkü patates dönemin şartlarında İrlandalıların en temel gıdasını teşkil etmekteydi; hatta bazıları için tek gıda maddesi durumundaydı. Dolayısıyla beslenmeyi sağlayacak patates üretiminin gerçekleşmemesi kitlesel ölümlere yol açmıştır. Yetersiz beslenme ve bakımsızlık kısa zamanda diğer bazı ciddi derecede tehlikeli hastalıkları beraberinde getirmiştir. Bu hastalıkların başında yer alan tifo ve kolera gibi bulaşıcı hastalıklar çok sayıda ölüme yol açmış, ölümle karşı karşıya kalanların sığındığı yardım merkezleri yoğunluktan çalışamaz duruma gelmiştir. İrlandalılar, çareyi ülkelerini terk etmekte bulmuşlar ve önemli bir kısmı Amerika'ya göç etmiştir. Bir milyona yakın İrlandalı, ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya'ya göçmek zorunda kalmıştır. Bunların bazıları ise göç sırasında hayatını kaybetmiştir. Zor zamanların geride kaldığı, şartların normale döndüğü 1851 yılında ülke nüfusu iki milyonu aşan bir azalmayla 6 milyona düşmüştür.

Kıtlığın aniden başlamasıyla yavaş başlaması arasında da yol açtığı sonuç itibarıyla önemli farklılıklar vardır. Şok niteliğinde başlayan kıtlıkların yıkıcılığı daha yüksek olmaktadır. Çünkü oluşacak kıtlığa yönelik tedbir alma imkânı bulunmamaktadır. Deprem, sel, çekirge istilası, birden patlak veren savaş, iklim şartlarında aniden başlayan aşırı ısınma veya yağışsızlık gibi durumlar şok nitelikteki kıtlığın en önemli sebepleri arasında yer almaktadır.

İaşe problemlerinin sebepleri farklı tarzlarda sınıflandırılmıştır. Bu konuda önemli bir araştırmanın da sahibi olan Sabri Ülgener⁹ (1911-1983), arz-talep dengesizliğinin sonucu olan iaşe probleminin temelli ve uzun vadeli bir niteliğe bürünmesine yol açan sebeplerini detaylı bir şekilde belirlemeye çalışmıştır. Ona göre iaşe probleminin kıtlık niteliği kazanmasının 'tabii' ve 'siyasi-idarî-malî' olmak üzere iki ana sebebi vardır. Tabii sebeplerin en

⁹ Ülgener, Sabri, *Tarihte Darlık Buhranları*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 75.

yaygın türlerini, tabiatın düzeninde gerçekleşen aksamalardan veya tabiatın işleyişinde gerçekleşen ani değişikliklerden kaynaklanan kuraklık, aşırı yağış, salgın hastalıklar, deprem gibi faktörler oluştururken; savaşlar, idarî yolsuzluklar, abluka, narh, ödeme zorlukları, paranın değerinde gerçekleşen dengesizlik gibi faktörler ise insan kaynaklı ikinci grup sebeplerin arasında yer almaktadır. Konuya ilişkin daha birçok analiz ve sınıflama yapılmıştır. Ancak tüm farklılıklara rağmen gerçekleştirilen sınıflamaların temelde iki ana grubu ifade ettiği görülmektedir. *Tabiat kaynaklı sebepler*, *beşerî sebepler*. Konumuz gereği tabiat kaynaklı sebepleri biraz açmak gerekirse, bunlar da kendi içinde üç grubu ayrılmaktadır: *Biyolojik sebepler* (salgın hastalıklar ve çekirge salgınları gibi), *Jeolojik sebepler* (depremler), *Meteorolojik sebepler* (dolu, don, fırtına, aşırı yağış, sel, kuraklık...).

Şimdi tüm bunlar bağlamında olmak üzere iklim ve coğrafya özelliklerinin Osmanlı sisteminde ne tür olumsuz etkilere yol açtığını için Osmanlı tarihindeki gelişmelere ve Osmanlı sisteminin işleyiş tarzına bakmak gerekiyor. Osmanlı iâşe politikaları ise dikkate alınması gereken ilk alanlardan birisini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin İaşe Politikası

Farklı iklim koşullarına sahip çok büyük bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı devleti için iâşe konusu, en önemli ve öncelikli konulardan birisiydi. Her kaza birimi öncelikle kendi iâşesini üretmekle sorumluydu. Dolayısıyla bir anlamda 'kaza' düzeyindeki her idarî birim kapalı bir üretim ve tüketim ünitesi teşkil ederdi. Bu birimde iâşenin her türlü sarf ve nakil işlemlerinden o yerleşim biriminde idarî ve adlî amir pozisyonunda olan kadılar sorumluydu. O yerleşim biriminin ihtiyacı karşılandıktan sonra artan ürün var ise ancak bu fazla ürünün diğer yerleşim birimlerine ihracı söz konusu olabilirdi. Yoksa bir yerleşim birimi kendi ihtiyacını karşılamadan başka yerleşim birimlerine veya bölgelere ürün ihraç edemezdi. Bunun istisnası, olağanüstü şartlarda alınan resmi izinlerle gerçekleştirilen nakillerdi. Fakat bazı bölgelerin doğal olarak kendi iâşesinin tamamını karşılayamadığı da bilinen bir gerçektir. Coğrafi özellikler ise bunun en önemli belirleyicisiydi. Ayrıca kıtlık gibi olağanüstü durumlar da iâşe açığı oluşturabiliyordu. Bu durumda ihtiyaç olan ürün, ihtiyaç miktarınca yakın idarî birimden karşılanırdı. Devlet hemen sürece müdahil olur ve problemi çözecek adımları seri bir şekilde peş peşe atardı. Ayrıca coğrafi sebeplerle iâşe üretiminde her zaman yetersiz olan bölgeler için genel-geçer istisnalar oluşturulmuş, bu bölgelerin nerelerden iâşe temin edebileceği açık bir şekilde belirlenmişti.

Osmanlı devletinde tüm işlemler kayıt altına alınırdı. Üstelik gerekli planlamalar önceden yapılır, ihtiyaç halinde hangi idarî birimin hangi idarî

birimden nasıl yararlanacağı bilinirdi. Bir başka idarî birime iâşe ürünü ihraç eden birimin kadısı, gönderilen ürünün cinsini, miktarını, fiyatını ve nakil zamanını izin belgesinin arkasına yazarak kayıt altına alırdı. Teftişler sırasında bu kayıtlar titiz bir şekilde incelenirdi. Bazen bir bölgenin kadısı, hâlihazırda ihtiyaç olmadığı halde mevcut ürünü o ürüne ihtiyacı olan bölgeye vermek istemeyebiliyor, bunun için muhtemel ihtiyaçları gerekçe olarak gösterebiliyordu. Devlet bunları titiz bir şekilde takip eder ve gerekçeleri yerinde incelerdi. İstisna olarak bazı zamanlar yakın bölgeden de ihtiyaç duyulan iâşe temin edilemeyebiliyordu. Çünkü o bölgenin kaynakları ancak kendisine yeter durumda olabiliyordu. Bu durumda yine resmi izinler alınarak ihtiyaç duyulan ürün uzak bölgelerden temin edilmeye çalışılırdı.

Osmanlı ülkesinin her bölgesi aynı oranda tarıma veya hayvancılığa uygun değildi. Suriye, Filistin, Hicaz ve Mısır bölgesindeki çöllerde yaşayanların veya hemen hiçbir şekilde tarıma ve hayvancılığa uygun olmayan bölgelerde yaşayanların iâşe ihtiyaçları dışarıdan destekle karşılanmak zorundaydı. Esasen ülkenin merkezi konumundaki Anadolu ve Balkanlar da tüm kısımlarıyla tarım veya hayvancılık açısından kendine yeter yerler değildi. Buralarda kendisine yeter, kendi insanının ihtiyacını fazlasıyla karşılayan bölgeler olduğu gibi, az veya çok iâşe desteğine ihtiyaç duyan bölgeler de vardı. Dolayısıyla ürünün üretimi ve dağıtımı sıkı bir şekilde kontrol edilmek zorundaydı. Yoksa aynı zaman diliminde bazı bölgelerdeki insanlar ve hayvanlar ürün fazlalığı yaşarken, diğer bazı bölgelerde ciddi açlık problemleri yaşanabilir, hatta bu bazı bölgelerde beslenememekten ölümler dahi olabilirdi. Osmanlı coğrafyasının genel yapısı böyleydi. Bir de buna beklenmedik iklim değişikliklerinin yol açtığı kuraklıklar, su baskınları ve çekirge istilası gibi haşere felaketleri eklenince Osmanlı'nın, iâşe politikasında dikkatli ve titiz olmasının sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.

Osmanlı sisteminde çok hassas dengeler üzerinde şekillenen iâşe politikaları uzun bir süre başarılı bir şekilde yürütülebilmiştir. Ürünlerin kayıt altına alınması hem vergi alımını kolaylaştırmış ve hem de uzun vadeli iâşe planlamaları yapmayı mümkün kılmıştır. Doğal olarak denetim konusunda hassasiyet son derece yüksek olmuştur. Örneğin 1583 yılının kış mevsimi öncesinde Halep'teki ambarlarda bulunan zahire, defterdar, kadı ve çavuştan teşkil eden bir komisyon eliyle denetlenmiş, sürmekte olan kuraklık sebebiyle gerçekleşen zahire dağıtımının kime ve ne kadar gerçekleştirildiği titiz bir şekilde incelenmiştir. Çünkü ambarların doluluk oranları sıklıkla kontrol edilirdi. Örneğin Mısır beylerbeyi 10 Ocak 1566 tarihinde yazılı olarak uyarılmış ve ambarların mevcut halinin Divan'a bildirmesi istenmiştir. Yine 1585 yılında Erzurum'daki tüm ambarlar denetlenmiş, Erzurum beylerbeyliğinin sınırları içindeki ambarlarda yer alan zahire

miktarı kayıt altına alınmıştır. Çünkü beklenmedik bir kuraklık ve kıtlık karşısında hazırlıksız olmak istenmiyordu.

Osmanlı iâşe politikasında hassastı; eğer iâşe konusu İstanbul ile ilgiliyse hassasiyet bir kat daha yüksek olurdu. Çünkü ülkenin en kalabalık şehrinin iâşesini problemsiz bir şekilde temin etmek çok zor işti. İâşe ile ilgili sistemi bozacak unsurlar ise pek çoktu. Yerleşim biriminin büyüklüğü ve kalabalık oluşu sebebiyle suiistimal daha kolay olabiliyordu. Bu sebeple Osmanlı idarecileri özellikle İstanbul'da zahire ve et hususunda sürekli teyakkuz halindeydiler. Hatta İstanbul'un buğday ve et ihtiyacının karşılanması, doğrudan doğruya devletin en üst idarî birimi olan Divan'ı ilgilendiren bir konu idi. Bu sebeple Mühimme defterlerinde İstanbul'a hububat teminine ve tereke yasağına ilişkin hükümler oldukça fazladır. İstanbul'a gönderilmesi gereken malların başka vilayetlere veya yabancılara satılması kesinlikle yasaklanmış ve satanların yakalanması için ilgili yerlerin kadılarına emirler gönderilmiştir.

Osmanlı nüfusunun %95'e varan kesimi kırsalda ikamet ediyordu. Bunun çok önemli bir kısmı ise geçimini tarımla sağlıyordu. Bazıları tarım ve hayvan yetiştiriciliğini birleştirmişti. Hem hayvan yetiştiriyor ve hem de tarım yapıyordu. Sadece hayvan yetiştiriciliği ile ilgilenenler iklim şartları veya coğrafi şartlar gereği tarım yapamayan bölgelerde yaşayanlardı. Bu açıdan Kuzeydoğu Anadolu bölgesi önemli örneklerden birisidir. Osmanlı nüfusunun çok büyük kısmı kırsalda yaşadığından ve daha çok da tarımla geçimini sağladığından iklim değişiklikleri bu kesimleri doğrudan etkilerdi. Kuraklık bu insanların hayatlarını kısa sürede alt üst ederdi. Çünkü bu insanlar büyük sermayelere sahip değillerdi; genellikle geçimlerini ancak sağlayabilecek düzeyde üretimde bulunuyorlardı. Osmanlı köylüsü kuraklıktan en çok ve en hızlı etkilenen kesim olduğundan kuraklığın kıtlığa yol açmasıyla ilk kayıplar da bu kesimde görülürdü. İhtiyarlar ve çocuklar arasında ölüm oranı hızla artardı. Bu konuda Asafî Dal Mehmed Çelebi önemli bir tanıktır. Asafî, zamanında hükmünü sürdüren kıtlıktan en çok yaşlıların etkilendiğini ve yaşlı ölümlerinde artış gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹⁰

Osmanlı genellikle tekelleşmeye izin vermeyen ekonomi politikaları takip ederdi. Üretim ve dağıtım sürecinde her zaman baş aktör kendisiydi ve kendisi her zaman tüm insanların genel refahını düşünürdü. Çünkü egemen anlayış gereği Devlet 'baba' idi ve evlatlarını ayırmazdı. Yeri gelir imkânı çok ve tok olana hiçbir şey vermez, aç ve çaresiz olana ise çok şey verir.

¹⁰ Asafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecaatname*, (Haz. Mustafa Eravcı), MVT Yayınları, İstanbul, 2009, s. 162.

Bu, *adalet* ilkesini benimsemiş olmasının bir gereğiydi. Tekelleşmeyi önlemesi de bunun bir gereğiydi. Yoksa kontrolü elinden kaçırabilirdi. Tekelleşmeye izin vermemesinin gereği olarak örneğin 16. yüzyılda Tokat ve çevresinde çeltik üretiminin önemli bir kısmını ele geçirmiş olanların üretimini sınırlamış, buna karşılık arpa ve buğday üretimini güvence altına alarak halkın iâşe alternatifini artırmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin genel manada ülkedeki tüm insanların, tarım üretiminde bulunmayan ordunun ve büyük şehirlerdeki halkın iâşe ihtiyacını karşılama yönündeki titiz politikalarının önemli unsurlarından birisini, zor zamanlar için iâşe ürünlerini stoklama yöntemi oluşturuyordu. Ambar ismi verilen depolarda muhafaza edilen tahıldan oluşan iâşe ürünleri yıllarca bozulmadan korunur ve üç-beş yıla varan kıtlık dönemlerinin zorluğu bu ürünlerle hafifletilmeye çalışılırdı. Hem tarım veya hayvancılık yapamayan bölgelerdeki insanların hem de kuraklık zamanlarında kıtlık mağduru insanların ihtiyaçları stoklanan ürünlerle karşılanır; iâşe darlığı veya kıtlığı zamanlarında açığa çıkması muhtemel fiyat artışını kontrol etmek ve böylelikle dar gelirli insanların hayatlarını zorlaştıracak olumsuz durumların gelişmesini önlemek mümkün olurdu. Ayrıca bu stoklar sayesinde bir sonraki ve hatta daha sonraki üretim için gerekli olan tohumlar da güvence altına alınmış olurdu.

Tahıl stoklamada kullanılan büyük ürün depoları veya yaygın ismiyle ambarlar her yerleşim merkezinde bulunurdu. Ambar inşası ve muhafazası devletin önemli ve öncelikli işlerinden biriydi. Ambarlar özenle inşa edilirdi. Zahirenin bozulmaması için ahşap veya taştan inşa edilmesine özellikle dikkat edilirdi. Ambarların nemsiz ve serin olması önemliydi. Ayrıca fare, bit gibi haşerenin olmamasına da titizlikle dikkat edilirdi. Yoksa depolanan tahılın çabukça bozulacağı bilinirdi. Bu sebeple ambarlar ileri düzeyde sayılabilecek mühendislik bilgileri ile inşa edilirdi. Tüm bu hassasiyetlere rağmen bölgenin genel özelliği gereği, bazı bölgelerdeki ambarla iklim şartlarından etkiledikleri için ürünün muhafazası uzun yılları kapsamazdı. Bu bölgelerde stoklanan ürün çabucak elden çıkarılır ve ambar tekrar taze ürün ile doldurulurdu. Basra bu durumda olan yerlerden birisiydi. Basra'da ortalama üç ayda bir ürün değişimi yapılırdı. Basra'da sadece arpa ve buğday değil, bölge şartları gereği pirinç ve hurma da stoklanırdı.

Tahıl stoklamada kullanılan ambarların bazıları o kadar büyük olurdu ki, sadece o yerleşim merkezinin değil, çevredeki birçok yerleşim merkezinin ihtiyacını karşılayacak kadar ürün stoklamaya imkân sağlardı. Bu tür ambarlar İstanbul, Bağdat, Diyarbakır ve Mısır'da bulunuyordu. Mısır'daki ambarın ayrıcalıklı bir önemi vardı. Hicaz bölgesinin iâşe ihtiyacı, özellikle de hacıların iâşe ihtiyacı bu ambardan karşılanırdı. İstanbul'daki ambar(lar)

Trakya ve Marmara bölgesinin, Diyarbakır'daki ambar Anadolu'nun doğu bölgelerinin, Bağdat'taki ise körfez bölgesinin ihtiyaçlarını karşılardı. İstanbul'daki ambarlar daha çok Galata bölgesinde yer alıyordu. Ayrıca İstanbul'da tersane depoları da tahıl stoklamada kullanılan önemli mekânlardı. Tüm bu büyük ambarların *emînleri* olurdu. Emînler kendi içlerinde tahılın cinsine göre ayrışırldı; *arpa emîni*, *buğday emîni* gibi. Emînler isimlerine layık bir şekilde işlerinin ehli ve güvenilir kimselerdi. Ayrıca sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Emînler işlerini yürütürlerken oldukça yetkiliydiler; yetki kullanmada irade sahibi ama işlerini adil bir şekilde yürütme konusunda da sıkı denetim altına çalışırldı. Emirlerinde çokça görevli yer alırdı. Örneğin İstanbul'daki ambar(lar)dan sadece buğday ile ilgili işlere bakan emînin emrinde 300 civarında adam vardı.

Her yerleşim merkezinde resmi veya yarı resmi ambar olurdu. Örneğin her sipahinin köyünde bir ambar bulunması zorundaydı. Şehirlerde bazı binalar ambar olarak kullanılırdı. Bedestenler tahıl stoklamada en çok tercih edilen yerler arasındaydı. İskelelerde mirî (devlete ait) ambarlar olurdu. Savaş zamanlarında veya diğer bazı sebeplerle gerçekleşen askerî hareketlilik durumlarında iskelelerdeki ambarlarda bulunan tahıllar deniz yoluyla ihtiyaç olan yere gönderilirdi. Kalelerde de mirî ambarlar olurdu. Özellikle bazı stratejik bölgelerdeki büyük kaleler çok büyük miktarlara varan tahılların depolandığı mirî ambarlar olarak işlev görürlerdi. Bu açıdan Ankara Kalesi önemli örneklerden birisidir. Evliya Çelebi bu ambarları yerinde görmüş ve detaylı bir şekilde anlatmıştır. Aynı şekilde Estergon Kalesi'nde de çok büyük ambarlar vardı. 1664 yılındaki kıtlıkta Uyvar Kalesi'ndeki askerlerin iâşesi bitince bunların ihtiyacı olan tahıl Kanije Kalesi'nden temin edilmiştir. Bağdat Kalesi de çok büyük ambarlara sahip kalelerden bir diğerydi. Kemah Kalesi de bir diğerydi. Doğu Beyazıt'taki İshakpaşa Sarayında inşa edilmiş ambarlar ise bölgenin en büyükleri arasındaydı. Evliya Çelebi, 1647 yılında Kemah Kalesi'ndeki ambarları gördüğünde şaşırılmıştı. Çünkü gördüğü ürünler çok uzun bir süredir hiçbir şekilde bozulmadan muhafaza edilmekteydi. Evliya Çelebi, karakteristik özelliği gereği abartarak bu tahılların Yavuz Sultan Selim döneminden beri ambarlarda bozulmadan muhafaza edilebildiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Şebinkarahisar Kalesi'ndeki ambarda da yüz yılı aşkın süredir muhafaza edilen tahıl gördüğünü ifade etmiştir.¹¹ Bu ifadelerdeki abartıyı, ambarların tahıl stoklamada ne oranda işlevsel olduğunun tespitleri olarak anlamak daha doğru olacağı açıktır. Mirî ambarlardan bazıları ise menzilhânelerde olurdu. Kadının gözetimindeki

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul, 2010, C. II, 174, 200.

menzilhâne ambarlarında ihtiyaç olabilecek erzak titiz bir şekilde muhafaza edilirdi. Ayrıca büyük konaklarda da şahsi veya mirî ambarlar olurdu.

Beylik ambarları olarak da isimlendirilen mirî ambarların dolu tutulması kanun gereği idi. Bu ambarlar her durumda dolu olmak durumundaydı. Çeşitli nedenlerle boşalmaları durumunda vakit kaybetmeden gerekli tedbir alınır ve tekrar doldurulurdu. Bu ise bölgenin en büyük mülkî amirin sorumluluğundaydı. Devlet (mirî) ambarlarının bazıları mukataa ile işletilmekteydi. İhtiyaç durumunda bölgedeki çeşitli mukataaların gelirlerinden elde edilen para ile ambarlar için zahire satın alınır ve ambarların her durumda dolu olmasına titizlikle riayet edilirdi. Örneğin 1568 yılında İstanbul mirî ambarında zahire eksildiği için Eğriboz, Karasu ve Selanik kadıliklarından ellerinde bulunan havass-ı hümayun zahirelerini rençper gemileri ile payitahta göndermeleri istenmiştir. Devlet işi ucuzaya getirmek için hasat, nakliye, depolama işlerinin mümkün olduğunca hepsini mirî kaynakları kullanarak yapmaktan yanaydı. Ayrıca stoklanacak ürünün bir yerde ucuz fiyata satıldığı duyulursa hemen oradan gerekli alım yapılır, hem stoklanacak ürün ucuzaya mal edilmiş olurdu hem de bu alım ile satıcı korunur, en azından fazla zarar etmesi önlenmeye çalışılırdı. Zahire alımından sorumlu görevlilerin satın alma işlemi sırasında suiistimalde bulunmalarını önlemek için denetimler sık ve düzenli yapılır, alınan zahirenin piyasa fiyatlarının üzerinde olduğu tespit edilirse fazlalık satın alma işlemi yapan sorumlu görevliden tahsil edilirdi. Bu sebeple hiçbir görevli istese de satın alma işleminde suiistimal yapamazdı. Ambar dolunca kadı eliyle mühürlenir ve ihtiyaç hâsıl olduğunda yine kadının kontrolünde alınması gereken miktar alınır ve hepsi kayıtlara geçirilirdi. Resmi izin olmadan mührün bozulması, zahire alınması mümkün değildi. Halk bazı zamanlar bu ambarların onarımından sorumlu olur ve yerine getirdiği bu görev karşılığında belirli bir süre veya belirli bir miktar vergiden muaf tutulurdu.

Devlet, zorunlu hallerde ve özellikle de kıtlık zamanlarında ambarlardaki zahireyi ihtiyaca binaen satar veya ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Kalelerdeki, imaretlerdeki ve menzilhânelerdeki tüm ambarlar devletin kontrolündeydi. Ancak yine zorunlu hallerde, devletin kendi kaynaklarının yetmeyeceğinin anlaşılması halinde, büyük toprak sahiplerinin kişisel ambarlarındaki zahire de devlet tarafından ücreti verilerek alınır ve insanlara dağıtırdı. Halk, kıtlıktan etkilenir ama tüm olumsuz koşullara rağmen devletin yanında olduğunu bilirdi. Reaya ile devlet arasındaki ilişki baba-oğul ilişkisi gibiydi. Arada bir babadan şikâyetçi olursa bile saygı ve itaat ihmal edilmezdi. Bu açıdan tüm mal varlığı en fazla bir çift öküz olan ve bununla tarlasını süren, ürününü taşıyan reaya, kuraklık ve kıtlığı en ağır şekliyle yaşayan kesim

olmasına rağmen devlete karşı itaatkârı; devlet onun için *ulû'l emr* idi ve ulû'l emre itaat farzı. Böyle olduğu ve anlaşıldığı içindir ki Osmanlıda kapsamlı ve ciddi düzeye erişmiş köylü isyanlarına rastlanmaz. Elbette ki bölgesel veya bireysel bazı problemler yaşanmıştır ancak hiçbir zaman genel bir isyan söz konusu olmamıştır. Üstelik bölgesel veya bireysel sayılabilecek bazı itirazlarda da devletin meşruiyetine yönelik itiraz söz konusu değildir; devlet adamlarının beceriksizliklerine veya suiistimallerine yönelik itirazlar söz konusudur. Bu konuda az sayıdaki örneklerden birisi 17. yüzyılda Suriye bölgesinde görülmüş, kıtlıklar sırasında halkın galeyana gelerek itiraz seslerini yükselttikleri gözlenmiştir.

İşe politikasında devletin önceliği, halkın ihtiyacının karşılanması idi. Kurallar bunun için konmuş ve titiz bir şekilde uygulanması da bu sebeptendi. Rutin işleyişte mevcut kurallar problem çıkmasına izin vermeden işletilir ve amaç hâsıl olurdu. Ama kuraklık, kıtlık, çekirge istilası, salgın hastalık, su baskını gibi doğal sebeplerle yaşanan istisna durumlarda kuralları esnetmek gerekebiliyordu. Kural esnetmesi de halkın lehine gerçekleştirilirdi; bu da bir kuraldı. Bu şekilde kural esnetmesinin pek çok örneği vardır. İşe darlığı veya kıtlığı zamanlarında vergide gerçekleştirilen indirimler, vergi affı en sık başvuru kural esnetme yöntemlerinden birisi idi. Halkın mevcut darlık/kıtlık baskısının yanı sıra bir de vergi ağırlığı altında ezilmesine izin verilmezdi. Örneğin 1605 yılında Alaiye halkı vergi affı talep ettiler. Bu taleplerinin gerekçesi olarak da ürettikleri zahirenin kendilerine yetmediğini, ihtiyaçlarını beş-on günlük mesafeden karşıladıklarını, bu sebeple maddi bir yükün altında olduklarını dile getirdiler. Gerekçeleri incelendi ve doğru söylendiği anlaşılınca talepleri kabul edildi.

Olumsuz İklim Koşulları ve Yaşanan Problemler¹²

Daha önce farklı bağlamlarda ifade ettiğimiz üzere, olumsuz iklim koşullarının Osmanlı devlet ve toplumunu zora sokan birebir bazı somut örnekleri arasında Celâli isyanlarının yaygın olduğu yıllar (16. Yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıl) özel bir öneme sahiptir. Osmanlı ve Osmanlı dışı tarihi kaynaklar, Celâli isyanlarının gerçekleştiği yıllar boyunca olağan dışı iklim koşullarından bahsederler. Bu bilgilerden yola çıkan William Griswold, mevcut krizi, yaşanan iklim değişikliğine dayandırmıştır. Ellsworth Huntington da kendi araştırmalarında Celâli probleminin temelinde, yağmur ve kuraklık gibi iklim olaylarının yol açtığı olumsuz iklim koşullarının ve bu olumsuz koşulların neden olduğu üretim azalmasının bulunduğunu ifade etmiştir. Suraiye Faraqhi ise Celâli isyanları ile iklim koşulları arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve özellikle 1585’lerde ağaç halkalarının gelişim oranının çok düşük seviyelerde kaldığını ve bunun o yıllarda yaşanmış ağır kuraklığın maddi sonucu olduğunu ifade etmiştir.¹³ Sam White’ın araştırmalarına göre¹⁴ özellikle 1560’dan sonra Osmanlı devlet ve toplumunu olumsuz etkileyen bir dizi olay yaşanmıştır. Ancak bazı bölgelerde olumsuz koşullar daha erken başlamıştır. Örneğin 1555-1556 senesinde Edirne’de soğukların etkisiyle büyük bir kıtlık dönemi yaşanmıştır. Bu kıtlıktan Edirne’deki saray mensupları da etkilenmişler ve ihtiyaçlarını karşılamada zorlandılar. O soğuklara ve kıtlığa bizzat tanık

¹² Bölümün ve hatta makalenin yazılmasında kaynak ve rehber olması, asıl kaynaklara ulaşmaya aracı olmaları açısından bazı çalışmalar önem ve öncelik kazanmıştır. Bunlar aynı zamanda konuyla ilgilenenler için literatürü teşkil edecek nitelikte çalışmalardır. Söz konusu çalışmalar şunlardır: Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı, Osmanlı Toplumunda Kıtıklar (1560-1660)*, Kitap yay., İstanbul, 2014; Demirtaş, Mehmet, ‘XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul’un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller’, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, c. IV., S. 2, 2004., s. 37-50; Demir, Alpaslan, ‘Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu’, *Erdem Dergisi*, S. 67, 2014; Aydın, Mesut, ‘Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbekir ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler’, *OTAM*, 19, 2007, ss.123-138; Vi An Lu, ‘XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu’na Etkisi”, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 2018; Mamedova, Roiala, *Küçük Buzul Çağı’nın Osmanlı’ya Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018; VURAL, Güneyi, *Fiziki Özellikleri ve Beşeri Etkileriyle; Küçük Buzul Çağı (1300-1850)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016; Yılmaz, Yusuf; Yahya Kadioğlu, ‘Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celâli İsyancıları Üzerindeki Etkileri’, *Studies of the Ottoman Domain*, C. VII., S. 12, Şubat 2017.

¹³ Faraqhi, Suraiye, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, TVYY, İstanbul, 2001, s. 86.

¹⁴ White, Sam, *Osmanlıda İsyancı İklimi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

olanlardan birisi Edirneli Muhyî (ö.1605-6)'dir.¹⁵ Onun anlatımına göre, halkın bir kısmı yetersiz beslenmeden ölürken, bir kısmı ise tekkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Çünkü tekkeler vakıf arazilerine sahip yerlerdi ve zorlanıyor da olsalar kendilerine sığınanların temel ihtiyaçlarını asgari koşullarda sağlayabiliyorlardı. Tekkeler sığınanlar arasında Gayr-i Müslimler de vardı. Hatta bazıları gördükleri yardım ve iyilikten veya cizye vergisinden kurtulmak için Müslüman olmuştur.

Kıtlık dönemlerinin bazı yıllarında kışlar çok sert geçmiştir. Şiddetli soğuklar insanları da tarım arazilerini de mevcut bitkileri de doğrudan etkiliyordu. İnsanların şiddetli soğuklar sebebiyle hareket edemez hale gelmeleri, el ve ayaklarının donması sık karşılaşılan durumlar arasında yer alıyordu. Şiddetli ve uzun süreli soğuklarda yakacak olarak kullanmak amacıyla meyve ağaçlarının kesilmesi veya ağaçların donarak kuruması, tarım ürünlerinin azalmasına yol açarken, şiddetli soğuk yaşanan kışı takip eden bahar ve yazda hüküm süren kuraklık gıda üretimini tamamıyla durma noktasına getiriyordu. Şiddetli soğuklar ulaşımı doğrudan etkiliyor; işe nakli imkânsız hale geliyordu. Bu durumda insanlar, mevcut stoklarını tükettikleri gibi, tohumluk tahıllarını da bitiriyorlardı. Bu da ekecek tohum olmamasından dolayı o sene tarım ürünü yetiştirmemeye yol açıyordu. Yine şiddetli kış mevsiminde damızlık hayvanların bile kesilip yenmesi, at-eşek-öküz gibi hayvanların donarak veya açlıktan ölmesi insan hayatını iyice zorlaştırıyordu. Örneğin 1578 yılının kış mevsimi Anadolu'da oldukça şiddetli geçmişti. Üç ay boyunca yollar kapanmış ve insanlar yerlerinden kıpırdayamaz hale gelmişti. Ürün nakli neredeyse tamamen durmuştu. 1595 senesinin kışında ise İstanbul halkı aç kalmıştı. Şiddetli fırtınalar sebebiyle deniz nakliyatı durma noktasına geldiği için İstanbul'a yiyecek ulaştırılamamıştı.

Osmanlı devletinde ve toplumlunda ciddi izler bırakan şiddetli kışlardan birisi 1560 senesinde yaşandı. O sene Silistire, Akkirman, Boğdan ve Eflak bölgelerinde insanlar ve hayvanlar açlıktan perişan oldular. İnsanlar çalışamaz, hayvanlar yük taşıyamaz hale geldiler. İnsanların elinde yiyecek adına 'bir habbe dahi kalmadı'.¹⁶ Zira kuraklık insan hayatını tehdit edecek düzeyde şiddetli gerçekleşmişti. Aynı yıl özellikle Karadeniz'in kuzeyinde yaşanan kuraklığın şiddeti daha yüksekti. Kuraklık yüzünden bir miktar Tatar, Dinyester nehrini geçerek Osmanlı topraklarına sığındılar ve geldikleri yeni topraklarda kargaşaya yol açtılar. Dağılarak Boğdan sınırına

¹⁵ Muhyî-i Gülşeni, *Menâkib-i İbrahim-i Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşeniye*, (Haz. Tahsin Yazıcı), TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. 37.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri-3, Hüküm no: 1333, 8 Nisan 1560.

kadar gittiler ve zaman geçtikçe sayıları daha da arttı. Kırım'a gelen Tatar Nogayları, Kırım halkının da kıtlık çektiğini görerek farklı yerlere gitmek zorunda kaldılar. Stepelerde avlanarak karınlarını doyuran bu insanlar, av yetersiz kalınca sınırı aşp diğer bölgelerdeki reyanın sürülerine zarar vermeye başladılar.

Kuraklıkla irtibatlı felaketlerden birisi çekirgelerdi. Kurak dönemde aç kalan çekirgeler, tarlalardaki tarım ürünlerine hücum ediyor ve ürünü tüketiyorlardı. Çekirge istilasının kurak mevsimde olması, verdikleri zararın şiddetini daha da artırıyordu. Zira aç kalmaları sebebiyle daha saldırgan bir tüketiciye dönüşüyorlardı. Ayrıca kuraklık sebebiyle yiyecek az olduğu için bitki adına, yiyecek olarak ne varsa tamamını tüketiyorlardı. Bölgeye yumurtasını bırakan çekirgeler buldukları bölgede bir süre de olsa kalıcı hale geliyorlardı. Soğuğa dayanıklı olduğu için yumurtaları bozulmuyor, havaların ısınmasıyla yumurtalardan çıkan çekirge yavruları istilalarına devam ediyorlardı. Bu da çekirge probleminin yıllara yayılmasına yol açıyordu. 1557 ve sonrası birkaç yıl Kudüs çevresindeki köyler müthiş zarara yol açan bir çekirge istilasına uğradı. Tam bir felaket yaşandı. Tarlalardan, bahçelerden hiçbir şekilde ürün elde edilemedi. Köylüler devlete vergilerini veremediler. Sert kış, çekirge felaketini büyük oranda hafifletti. Ancak şiddetli soğuk olan kış mevsiminin ardından gelen kurak bahar ve yaz, insanların ellerinde ve avuçlarında kalan son ürünleri de bitirdi. Bu durum karşısında sancakbeyleri ve kadılar 1560 yılında durumu merkezî idareye bildirmek ve üç-dört yıldır uğranılan zararın boyutunu açıklayarak destek istemek zorunda kaldılar. Mısırdan getirilen buğday ile insanların aç kalmasının önüne geçilmeye çalışıldı. Fakat çekirge istilasına o sene de devam etti. Ciddi düzeye erişen bir açlık problemi yaşanmaya devam etti. Çiftçiler tohumluklar da dâhil olmak üzere tüm tahıl ürünlerini yiyip bitirdiler. Bunun üzerine Vakıf mütevellileri, insanların göç etmesini önlemek için ellerindeki ürünleri halka dağıtmak zorunda kaldı.¹⁷

1564-1565 yıllarında Anadolu'da yaşanan kıtlık çok şiddetli gerçekleşti. Fakat bu yıllarda yaşanan kuraklık ve kıtlık sadece Anadolu ile sınırlı kalmadı. Mısır'da da benzer sıkıntılar yaşandı. Nil nehrinin suyu bile oldukça azaldı. Yiyeceği ürünü Nil kıyısındaki arazilerde yaptığı tarımla karşılayan köylüler aç kaldılar. Ürün olmadığından stoklanmış ürünlerin fiyatı ise zenginleri bile zorlayacak kadar yükseldi. Kıtlıktan sadece bölge insanı değil, resmi görevli Osmanlı askeri de etkilendi. Açlık ciddi fiziksel güç kaybına yol açtı. Askerler güçsüzlükten kıpırdayamaz hale geldiler.

¹⁷ Singer, Amy, *Kadılar Kullar Kudüslü Köylüler*, (çev. Sema Bulutsuz), TVYY yayınları, İstanbul, 1996, s. 151-152.

Bunu fırsat bilen bazı Arap aşiretleri isyana teşebbüs ettiler. Güçsüz Osmanlı askeri, asilerle mücadele etmekte ciddi şekilde zorlandı. Bu sıkıntılar Mısır bölgesinde 1572 yılına kadar devam etti. 1572 yılının bahar ayında bolca yağın yağmurlar sayesinde kuraklık sona erdi ve insanların yüzü gülmeye başladı. Ürün çoğaldığı için fiyatlar tekrar normal seviyesine döndü.

Yenişehir, Osmanlı zamanlarında, İstanbul'un önemli iae kaynaklarından birisiydi. Yenişehir'den iae gelmemesi demek İstanbul için problem demektir. 1567 yılında Yenişehir'de yaşanan kuraklık sebebiyle İstanbul'a gerekli gıda maddeleri gönderilemedi. Bu durum İstanbul'da iae darlığına yol açtı. Aynı yıl İstanbul'da, önemli miktarda tarım yapılan Çengelköy'de yaşanan sel felaketi sebebiyle İstanbullu ciddi düzeyde iae problemi yaşandı, insanlar aç kaldılar.

1571-1572'te Kuzey Anadolu ve Bulgaristan'da birçok hayvan yoğun yağın karlar sebebiyle beslenemedikleri gibi, soğuktan da donarak öldüler. Havaların ısınmasıyla birlikte insanların yüzleri tam gülecekken bu sefer de çekirge istilası başladı. Birçok bölgede çekirgeler tüm taze bitkileri, tahıl fidelerini köklerine kadar yiyip bitirdi. Çekirge istilası Marmara, Ege bölgesinde ve başta Midilli olmak üzere Ege adalarında üç yıl etkili oldu. Çekirgelerin istilası Kıbrıs'ta birkaç yıl daha fazla sürdü. Bu süre içerisinde adada ürün elde edilemedi. Çekirge istilasının yaraları sarılmadan bu sefer de Trakya bölgesinde ağır bir kuraklık başladı. 1574 senesinin 28 Mart günü Edirne halkı yağın duasına çıkmak zorunda kaldı.

1577'e kadar devam eden kıtlık, bölgede şiddetli bir açlığa yol açtı. Özellikle Dubrovnik, Sakız, Limni, İstanköy, Rodos, Tarhanyat, Sığıcak, Midilli ve Seferihisar gibi yerler ve genel olarak Ege Bölgesi'nde büyük buğday sıkıntısı yaşandı. Gıda fiyatları aşırı şekilde yükseldi. İnsanlar açlıklarını gidermek için ot yemek zorunda kaldılar. Kıtlık, zaman zaman dışa bağımlı olan payitahtı da oldukça zor durumda bıraktı. Bilhassa 1574-1577 yıllarında İstanbul'da ciddi bir kıtlık yaşandı. O yıllardaki kıtlık öylesine ağırdı ki, örneğin 1578 yılında Karadeniz'in esir pazarı olan Kefe'deki Müslüman halk, karınlarını doyurmak için bizzat kendilerini veya aile bireylerini satmak zorunda kaldılar. Zor şartlar onları kendi rızalarıyla köle olmaya zorladı.¹⁸ Bu arada baş gösteren veba salgını problemi daha da büyüttü. İnsanlar perişan oldular.

1578 yılının kışındaki şiddetli soğuklar çok geniş bir alanda etkili oldu. Canlıların hayatlarını ciddi düzeyde tehdit etti. Tüm Anadolu, Suriye, Irak

¹⁸ Demirtaş, Mehmet, 'XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller', *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, c. IV., sy. 2, 2004., s. 37-50. s. 39.

bölgesi şiddetli soğuklardan adeta dondu. Kayseri bölgesinde çok sayıda hayvan donarak telef oldu. Hatta öyle ki Mısır'da bile kar yağdı. Divan'dan Anadolu Beylerbeyisine gönderilen hükümde yer aldığına göre, kışın şiddetinden dolayı askerler ve davarlar Kayseri'den öteye geçemediler ve buna bağlı olarak bazı kırılmalar yaşandı. Bu arada Şirvan ve Gürcistan'ı fetheden Mustafa Paşa ve askerleri Erzurum'a döndüler. Erzurum'da kıtlık yaşandığı için öncelikle erzak sıkıntısının giderilip yanındaki askerlerle birlikte Kütahya'da kışlaması ve baharda yeniden sefer hazırlıklarına başlanması istendi.¹⁹ Bu olağan dışı durumu, 1573 yılında sefaret heyetinin üyesi olarak İstanbul'a gelen ve Osmanlı ülkesinde bir süre kalıp seyahat eden Stephan Gerlach anlatmıştır.²⁰ Azak bölgesi ise 1578 yılında çekirge istilasına uğradı. İnsanlar davarlarına yedirecek ot bulamadıkları için birçok hayvan telef olmuştur.²¹

Dönemin felaketlerinden birisi de salgın hastalıklardı. Veba ise en tehlikelisiydi. Veba salgınları arada bir geçmişte de yaşanmıştı. Ancak Kanuni döneminde yaşanan salgın çok can almıştır. Bu veba salgınına bizzat tanık olan Auger Ghiselin de Busbecq (1521-1591) o sıralar İstanbul'daydı. Elçilik göreviyle geldiği Dersaadet'te yaşamaktaydı. Busbecq'in İstanbul'da olduğu dönemde şehirde veba salgını çıkmış ve kendi evine de bulaşmıştı. Yetkililerden başka bir yere nakledilmesini istediğinde ret cevabı almıştır. Aldığı cevap karşısında serzenişte bulunarak şöyle der; “*Maksadım ne idi yoksa kaçmayı mı düşünüyordum? Bu illetin Tanrı'nın oku olduğunu ve takdir edilen hedeften şaşmadığını bilmiyor muydum? O'nun menzili dışına çıkmak için nereye saklanabilirdim?*”²² Bir müddet sonra, hizmetkârlarından birinin vebadan ölmesiyle tekrar müracaatta bulunur ve kendisine Büyükkada'da bir ev tahsis edilir. Busbecq, 1562 senesindeki veba salgını ile ilgili olarak “*Cermenlere vebanın durumunu sordum, azalıyor dediler. Günde kaç kişinin öldüğünü sordum. Beş yüz kadar dediler. Dehşet içinde kalmıştım. Aman Allah'ım dedim. Beş yüz kişi ölürken hastalığın azaldığını söylüyorsunuz, hastalık şiddetli olduğu zamanlar kaç kişi ölüyordu. Bin, bin iki yüz kişi kadar dediler*”²³ diye yazmıştır. Osmanlı

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Mühimme Defteri 32, Hüküm no: 468, 8 Aralık 1578.

²⁰ Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, (çev. Turkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 749.

²¹ Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 501.

²² De Busbecq, O. G., *Türk Mektupları*, (çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011, s. 198.

²³ De Busbecq, Ogier Ghiselin, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman Yayınları, Tarih yok, İstanbul, s. 170.

dönemindeki büyük veba salgınlarından bir diğeri ise 1583 senesinde patlak verdi. 1586 senesinde daha şiddetli olarak tekrar kendini gösterdi. Vebanın etkisi 1590 senesine kadar devam etti. Veba belası 1592 senesinde bir daha ortaya çıktı. Veba giderek etkisini daha da artırdı. Bu yüzden dönemin sultanı III. Murad, vebadan kurtuluş için halkı Alemdağı'na duaya davet etti. Hemen herkes bu çağrıya uydu. Bu yüzden İstanbul'da neredeyse kimse kalmadı, tüm dükkânlar kapandı. Kayıtlardan anlaşıldığına göre dua öncesinde İstanbul'da her gün üç yüzü aşkın sayıda insan ölmekteydi. Kısa süre sonra vebanın şiddeti hafifledi ve günlük ölüm sayısı 100 kişiye düştü.

1585 yılında Trakya bölgesine ağır bir kuraklık yaşandı. Kışın kar yağmadığı gibi, bahar ve yaz mevsimi de kurak geçti. Ürün yetiştirilemediği gibi, mevcut tahılı un yapan değirmenler de dere ve nehirler kuruması sebebiyle çalıştırılmadılar. Edirne başta olmak üzere bölgede şiddetli bir un sıkıntısı baş gösterdi. Un fiyatları iyice yükseldi, halk ihtiyacını karşılamakta ciddi manada zorlandı.

Anadolu ve İstanbul halkı bir yandan veba ile uğraşırken, öte yandan da şiddetli soğuklarla uğraşmıştır. Esasen tüm Anadolu dondurucu soğuktan perişan haldeydi. 1578-1619 yılları arasında İran ile arada bir kesintiye uğrasa da uzun bir süre savaş hali yaşanmıştır. 1578-1590 yıllarında İran seferine çıkan Ferhat Paşa ve askerleri, Gence'nin fethi sırasında şiddetli soğuklarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Sefer sırasında orduda yer alan Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Rahimîzâde İbrahim Harimî yaşananları *Feth-i Gence* isimli kitabında kaleme almıştır.²⁴ Harimî'nin tanıklığından öğrendiğimize göre, birçok askerin elleri ve kulakları dondu. Soğuğun kıtlıkla birleşmesi toplu ölümlere yol açtı. Yaşamakta olan askerlerin donmuş asker cesetlerini defnetmeye mecalleri olmadığından, cesetler öylece bırakıldı. İnsanlar toplu duaya çıkıp; bir mucize bekler hale geldiler. Harimî'nin Kastamonu'da şahit olduğuna göre 1585 yılının bayram günlerinde insanlar evlerinden çıkıp, birbirleriyle bayramlaşma bile gerçekleştiremediler. Harimî, kışın dondurucu şiddetine tanıklığı sebebiyle kış gelince sadece kışın hükmünün geçerli olduğunu ifade etme ihtiyacı hissetmiştir. Bundan hareketle de kış mevsimini *şâh-ı şitâ* olarak isimlendirmiştir. O yıllarının tanıklarından birisi de Asafî Dal Mehmed Çelebi'dir (ö. 1604). Doğu seferi sırasında şiddetli soğuklar sebebiyle bazı askerlerin at üzerinde donduklarından bahsetmiştir. Aç askerler canlı cansız buldukları yenebilecek her şeyi yemek zorunda kaldıklarını anlatmıştır. Aç

²⁴ Bkz: Dündar, Hasan, *Rahimîzâde İbrahim (Harimî) Çavuş'un Gence Fetihnâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritisasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, 2006.

kalan hayvanların birbirlerinin semerlerini ve yüklerini kemirdiklerini, hepsinin soğuktan titreyip durduklarını, önemli bir kısmının da donarak öldüğünü belirtmiştir.²⁵ Sefeviler'e esir düşen ve Şiraz'a götürülen Asafi, Şiraz'daki insanların açlığından bahsetmiştir. Üç yıl esir kalan Asafi'nin anlattığına göre, İran tarafında da insanlar açlıktan kırılmaktaydı. Çoğu kimse bir parça kuru ekmek için dilenmek zorunda kalmıştı. Fakat onlara ekmek veren hiç kimse olmuyordu. Çünkü herkes açtı. Bu sebeple Asafi ve üç arkadaşı kendilerini âmâ gibi göstererek dilenmek zorunda kalırlar. Açlık ve soğuktan perişan olurlar. Karınlarını doyuramazlar. Sonunda bir mezbahaya giderek, diğer tüm dilenenlerle birlikte orada buldukları et artıklarıyla karınlarını doyurmaya çalışırlar.

Aslında bir-iki yıl süren kuraklıklar Osmanlı'da görülmemiş olaylar değildi. Halk bu duruma ayak uydurmasını biliyordu. Fakat 1590'larda yaşanan altı yıllık kuraklık kadar şiddetli ve uzun süreli daha önce hiç görülmemişti. 1590-1596 arasındaki şiddetli soğuklara bağlı olarak, son 600 yılın en kurak dönemi yaşandı. Habsburglar ile devam eden savaş durumu daha da ağırlaştırdı. Yeterli iâşe alamayan aç askerler, yerli kaynaklara saldırdılar. Reaya, köyünden kaçmak zorunda kaldı. Macaristan'da görevli Anadolu sipahileri, ülkedeki durum yüzünden moral bozukluğu yaşadılar. Tüm olumsuzluklar üst üste geldi. Ülkede tarımın durumu iyi değildi, bu iktisadî darlığa yol açtı. İktisadî sıkıntılar, salgınlar, siyasal huzursuzluklar durumu hepten zorlaştırdı. Askeri güçler, deniz savaşlarına katılmak istemediler. Macarlarla savaş zamanı yaşanan sert soğuklar ve kıtlık sebebiyle askerler isyan çıkarttılar.

O sene çok sert geçen kış mevsimi 1593-1594 Osmanlı-Habsburg savaşının zorluklarını daha da ağırlaştırmıştır. 1595 senesinde Şubat'tan Nisan'a kadar üç ay boyunca Tuna nehri donduğu için askerler buz üzerinde yürüyerek hareket ettiler. Şiddetli soğuklar sadece Balkanlar'da değil Anadolu'da da tüm şiddetiyle hükümünü sürdürdü. Bursa'da binlerce koyun donarak telef oldu. Benzer durum Trakya bölgesinde de yaşandı. O sene kesecek hayvan kıtlığı yaşandığından askere et yedirilemedi; askerle doğru dürüst beslenemediler.

1596 yazı İstanbul'da kurak geçtiği için insanlar ciddi zorluklar yaşadılar. İstanbul'da sular çekildi, çeşmeler kurudu. Temel tüketim ürünlerinin fiyatları, insanların tamamına yakınının alım gücünü aşacak kadar çok yükseldi. Ot ve arpa pahalandı. Fiyatlar yükseldiği için kıtlık zahire bulmak

²⁵ Asafi Dal Mehmed Çelebi, *Şecaatname*, (Haz.H. Mustafa Eravcı), MVT Yayınları, İstanbul, 2009, s. 287-292.

zorlaştı. 10 Mayıs 1596'da Sultan'ın davetiyle tüm İstanbul halkı yağmur duasına çıktı.

Bu felaketler yaşanırken insanlar ne düşünüyorlardı? Felaketin sebebi olarak düşündükleri şeyler nelerdi? Yaşanan tüm bu felaketleri sorgulayan Mustafa Selânikî, dönemin egemen zihniyetinin önemli bir örneğini vermiştir. Hayatı bir imtihan alanı olarak gören ve her musibetten hiç değilse bir ders alma anlayışına sahip olan Müslüman zihniyetinin temsilcisi olarak, yaşananları insanların günahları ile açıklamıştır. Yaşanana felaketleri özellikle de yöneticilerin yanlışlarıyla irtibatlandırmıştır.²⁶ Ayrıca halkın olumsuz tutum ve davranışlarının da musibetlerin sebepleri arasında yer aldığını ifade etmiştir. Bu arada 1596 yılında İstanbul'daki Sultan Mehmed camiinde gerçekleştirilen toplu duayı da detaylı olarak anlatmıştır. Devrin önde gelen ulemasının gerçekleştirdiği ve büyük bir katılımın gerçekleştiği törende yapılan duada, musibetlerin sebebinin yaygınlaşan rüşvet ve faizcilik olduğunun dile getirildiğini bildirmiştir.²⁷

Selanikî'nin yaklaşımının örneği pek çoktur. Mehmed Halife bunlardan bir diğeridir. Mehmed Halife 1623-64 yılları arasındaki olayları konu edinen Tarih-i Gilmânî'sinde bir hadisi değerlendirmelerinin referansı olarak zikretmiştir. Hadis şöyledir: “*Bir beldede zina ve kumar ya da kötülük baş gösterir ve doğruluk yok olursa Allah bunu dört şeyle temizler; yangınla, kıtlıkla, salgın hastalıkla ve savaşla. Allah dilediği şeyi yapar, dilediği şekilde hükmeder*”.²⁸

Sivas defterdarlığı ve Amasya sancakbeyliği görevlerinde bulunan Gelibolulu Mustafa Âli de 1595 yılında Sivas ve çevresinde tanık olduğu salgın hastalıkların ve iâşe darlığının sebebini dinî ve ahlakî yozlaşmayla irtibatlandırmıştır.²⁹ Kıtlığa yaşayarak tanık olan Asafî Dal Mehmed Çelebi, Allah'a layıkıyla şükredilmemesini musibetlerin sebebi olarak ifade etmiştir.³⁰ Yahya Bey'in (ö. 1582) musibetlere ilişkin değerlendirmesi ise bir şiir ile olmuştur: “*Kahtlık düştü bir iklime meğer / Oldular hışm-ı hüdâya mazhar*”.³¹ Tüm bunlar yaşanmakta olan felaketin gerekçesi dile getirilirken

²⁶ Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (çev. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 444.

²⁷ Selanikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 600.

²⁸ Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmânî*, (haz. Ömer Karayumak), Tercüman Gazetesi yayını, İstanbul, Tarih yok, s. 144.

²⁹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, TTK Yayınları, Ankara, 2009, s. 578.

³⁰ Asafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecaatname*, 164.

³¹ Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984, s. 51.

verilen örneklerden hareketle döneminin yaygın durumdaki ahlâkî, idarî ve toplumsal problemlerinin ortaya konmasına vesile olmuştur.

Ne var ki felaketlerin sonu bir türlü gelmedi. 1595 yılında baş gösteren kıtlık Macaristan sınır boyunda çok şiddetli gerçekleşti. Sürmekte olan savaşın bir parçası olarak 1595'te bir süvari birliği saldırıya geçmeyi reddetti ve başlarındaki komutanı öldürdüler. Sinan Paşa (1520-1596), süvarilerin isyana kalkışma ihtimali sebebiyle Belgrat'ta kışlama isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. Şiddetli soğuklar sonraki yıllarda da yaşandı. 1601-1602 senesinin kışında yaşanan şiddetli soğuklar sebebiyle 2000 Osmanlı askeri soğuk ve açlıktan dolayı öldü. Maalesef şiddetli soğuklar bir türlü sona ermedi. 1602-1603'te kış mevsimi de çok sert geçti. Bu sebeple top ve kağnılar buzulların üzerinde sürüklenerek taşındı. Havalar ısınınca eriyen buzlar taşkına neden oldu. Aynı zamanda veba salgını başladı. Kıtlık ve veba insanları perişan etti.

Genel olarak düşünüldüğünde 1560-1600 yılları arasında bazı istisna seneler hariç, kuraklık yüzünden bitkiler boy atamadı, yeterli tahıl üretimi gerçekleştirilemedi. En önemli üretim ve savaş aracı olan atlara saman bulmak bile mümkün olmadı. Hayvanlar açlıktan bitap düştüklerinden araba çekemez, yük taşıyamaz oldular. Bu şartları gören devlet görevlileri, Özü Kalesi'ndeki çalışmalarını durdurmak zorunda kaldılar. Alman seyyah De Busbecq (1522-1592)'in Türkiye'ye gelişi tam da bu kuraklık zamanına denk gelmiştir. De Busbecq tanık olduğu kuraklıktan detaylı olarak bahsetmiştir. Diğer bir Alman seyyah Hans Dernschwam (1494-1568) da aynı mahiyette bilgiler aktarmıştır.

Devlet, felaket yıllarında yaşanan iklim koşullarının olumsuz etkilerine karşı farklı çözümler üretmenin çabası içerisindeydi. İnsanların kuraklıktan kaynaklanan mağduriyetlerini azaltmak, kıtlığın dayanılmaz seviyeye erişmiş şiddetini görece makul seviyelere çekebilmek için zamana, bölgeye, problemin sebebine göre çözüm yolları araştırıyor ve bazılarını da uygulamaya koyuyordu. Vergi affı veya ödeme kolaylığı sağlanması en sık başvurulan yöntemlerden birisiydi. Örneğin 1571 yılındaki kuraklık ve çekirge istilasını sebebiyle Mentеше bölgesi insanların malî sorumluluklarının affı bu yöndeki uygulamaların örneklerinden birisidir. Kuraklığın şiddetinin en yoğun yaşandığı bölge insanları yönetime başvurarak başta vergiden muafiyet olmak üzere çeşitli yardımlar talep ettiler. Oluşturulan teftiş heyeti ile şikâyetler ve talepler yerinde incelendi ve tespitlere göre çözümler üretildi.

Kuraklık sebebiyle arazisinin işleyemeyen halkın, tarıma daha elverişli bölgelerdeki havass-ı hümâyûn arazilerine yerleştirilmeleri veya benzeri arazi tahsisleri devletin sıklıkla başvurduğu yöntemlerden bir diğeridir. Fırat

nehirinin yaklaşık 20 yıl süreyle suyu ciddi oranda azaldığı için kıyısındaki arazilerde ürün yetiştiremeyen çiftçilerin bölgedeki havass-ı hümâyûn arazilerine yerleştirilmesi bunun örneklerinden birisi olmuştur. 1576 yılında Diyarbakır bölgesindeki mahsuller doludan zarar görünce, çiftçiler devlete başvurarak vergi konusunda indirimle gidilmesi talebinde bulundular.³² Bunun üzerine bölge insanları havass-ı hümâyûn arazilerine yerleştirildiler.

Dönemin en önemli felaket sebeplerinden birisi sellerdi. Şiddetli soğuk olan kışların baharlarında sel felaketi yaşanmıştır. Çünkü kış boyunca yağın karlar hiç erimeden birikiyor ve normal dışı sıcaklarla başlayan bahar mevsimiyle birlikte bir anda eriyordu. Bu ise sellere yol açıyordu. Esasen sel felaketi, dönemin şartlarında, sadece Osmanlı ülkesinin değil, tüm Avrupa'nın en büyük problemlerinden birisi olmuştur. 1570-1600 yıllarında daha çok da Akdeniz bölgesinde çok şiddetli sel baskınları yaşanmıştır.³³

1567 yılındaki sellerde İstanbul ve çevresindeki çiftçiler ağır zarar gördüler. 1572 yılında yaşanan sel felaketi sebebiyle Trakya ve Ege bölgesinde ulaşım imkânları sıfırlandı, tüccarlar aylarca bir yerden diğer yere ürün gördüremediler. İnsanlar uzun süre aç kaldılar. Fransa'nın İstanbul elçilik heyetinde yer alan ve 1573 yılında Çanakkale-Balıkesir bölgesini gezen Philippe du Fresne-Canaye (1551-1610), iâşe yetersizliğinden dolayı bölge insanlarının sadece yulaftan imal ettikleri ekmeği yemeye çalıştıklarını yazmıştır.³⁴ 1575 yılında Gediz ırmağının taşması ve sel felaketi sebebiyle Manisa ve çevresindeki ürün miktarı yok denecek kadar azaldı. Sel sebebiyle Dicle Nehri'nin getirdiği balıkları temizleyerek arazileri tarıma elverişli hale getirmek için her yıl sadece Bağdat'tan 900 işçi getirildi ve 40 gün süreyle çalıştırıldılar.³⁵ 1579 yılında Bolu ve civarında yaşanan seller sebebiyle o sene çeltik üretimi yapılamadı. İnsanlar ellerindeki çeltikleri bir sonraki senenin tohumluğu olarak ayırmak zorunda kaldılar. Bir sonraki senenin tohumluğu olarak stoklanabilen çeltik ise ihtiyacın ancak çeyreği kadardı. Bu sebeple bir sonraki sene de çeltik darlığı yaşandı. 1593 yılında Kıbrıs'ta gerçekleşen seller sebebiyle adanın tüm tarım arazisi tarım için elverişli olmaktan çıktı, yıllarca tarım yapılamadı. 1598 yılındaki sel

³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, 7534, Sayfa No: 257, Belge No: 1, 16 Mayıs 1576.

³³ Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1993, C. I, s. 328.

³⁴ Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 102.

³⁵ Orhonlu, Cengiz; Turgut Işıksal, 'Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 13, S. 17-18, İstanbul, 1963, s. 88.

sebebiyle Satırcı Mehmed Paşa (ö. 1599) komutasındaki Osmanlı ordusu hareket edemez hale geldi ve Belgrat yakınlarında mahsur kaldılar. Aç kalan askerler bölgede yağmacılığa başladıkları için ciddi düzeyde asayiş problemi yaşandı. 1615 yılında Trakya'da yaşanan sel felaketi sonrasında tüm Edirne ve civarı balçık ile doldu, insanlar tarım yapamadılar, hareket edemez hale geldiler. 1636 yılındaki sellerden Van bölgesinde binlerce hayvan telef oldu.

Seller tüm Osmanlı coğrafyasında etkili oluyordu. Ancak tahribatını daha çok Anadolu bozkırında görülmüyordu. Coğrafi özellikler bunun başlıca sebebiydi. Anadolu en zor zamanlarını 16. yüzyılın son yıllarında yaşadı. Bu yıllardaki seller tufan düzeyinde şiddetli gerçekleşti.³⁶ Üstelik selin olumsuz etkileri kısa süreli değildi. Selin yol açtığı olumsuz koşullar tarım üzerinde elli yıla varan sürede olumsuz etkiye sahip olmuştur. Çünkü tarıma en uygun tabakasını sel sebebiyle kaybeden arazilerde verimli tarım yapılamamış, yapılsa bile harcanan emeğin karşılığı alınamamıştır. Çorak toprağa dönüşen topraklar yabancı ot bile yetiştirmez hale gelmiştir.

Aşırı yağışların ve bunun sonucu oluşan sellerin başta tarım olmak üzere yol açtığı problemler Anadolu'nun tarihinde her zaman söz konusu olmuştur. Ancak Küçük Buzul Çağı'nın birinci büyük dalgasını kapsayan yıllarda iklim şartlarında gerçekleşen dengesizlikler kuraklık ve sel felaketinin peş peşe yaşanmasına sebep olmuştur. Kuraklık ve seller normal şartlarda felaket sebebidir; çünkü doğrudan tarımı etkilemektedir. Fakat özellikle aşırı yağışların olumsuz etkisi örneğin Balkanlara kıyasla Anadolu'da daha şiddetli olmuştur. Anadolu, çorak arazisinin oldukça ince olan toprağını, en küçük su akıntısında bile kaybetme riski yaşamıştır. Üstelik Anadolu topraklarının ancak beşte birinde tarım yapılabilirdi. Zira arazinin önemli bir kısmı çıplak ve engebeliydi. Tarım arazilerinin azlığı ve yağışlar karşısında korunaksızlığı Anadolu insanının tarım sayesinde karnını doyurmasını zorlaştırıyordu. Ama yapabilecek başka bir şey de yoktu.

Anadolu için arazi tanımlamalarında sıklıkla geçen ifade 'taşlık' şeklindedir. Bu ise tarımı zorlaştıran ve hatta imkânsız kılan bir durumu işaret etmektedir. İnsanlar arazideki taşları toplayarak tarım alanı açmaya çalışıyorlardı. Bu durum Anadolu'da bugün bile görülmektedir. Ancak elbette ki her bölge veya arazi taşların toplanmasıyla tarım yapılabilecek nitelikte değildi. Birçok bölgede arazinin tamamı taşlarla ve kayalarla kaplıdır. Bu ise Anadolu insanının hayatını çok zorlayan coğrafi sebeplerden birisidir. Bu coğrafi zorluğa, iklim şartlarında gerçekleşen bozulmalar ve olumsuz sürprizler eklenince Anadolu insanının hayatının ne kadar

³⁶ Tabak, Faruk, *Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi Tarihsel Bir Yaklaşım*, (çev. Nurettin Elhuseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 235.

zorlaştığını bir nebze olsun anlamak mümkün olabilmektedir. Resmî belgeler incelendiğinde, taşların toplanmasıyla kısmen de olsa tarım yapılabilir hale getirilen arazilerin hem verimsizliğinden ve hem de en küçük meteorolojik değişiklikte tarım yapma imkânını hepten kaybetmesinin yol açtığı demografik problemlerden bahsedildiği görülmektedir. Bunun örneklerinden birisi Şebinkarahisar ile ilgilidir. Yaşadıkları bölgenin arazisi tarım yapmayı zorlaştırdığı ve en küçük olumsuz meteorolojik değişiklikle örneğin sıcakların artması veya yağışın azalması karşısında tarım yapmak, ürün elde etmek imkânsız hale geldiğinden halkın bölgeden göç etmek istedikleri ve 1569 tarihli tahrir defterindeki kayıttan anlaşıldığı üzere iki yıl içinde önemli bir kısmının başka bölgelere göç ettikleri anlaşılmaktadır. Göç gerekçesi tahrir defterindeki kayıta “*sengistan (taşlık) olub ziraat ve hirâsete kâbil yerlerinin cüz’i olması*” şeklinde geçmektedir. Şebinkarahisar’da yaşanan göçün benzeri Tortum’da da yaşanmıştır. Engebeli ve taşlık bir bölge olan Tortum bölgesindeki halk sürekli maişet kriziyle mücadele etmekteydi. Derin vadilerdeki akarsuların kıyısında yer alan çok sınırlı alanlar hariç tarım arazisinin bulunmaması veya birçok arazinin de çok zor şartlarda ve düşük ürün verimi ile tarım yapılabilir nitelikte olması Tortum halkını çok zorluyordu. Bu sebeple birçok kişi bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Göçün önemli bir kısmı 1610’lardan başlayarak 1643 yılına kadarki sürede gerçekleşmiştir. Göç edenlerin önemli bir kısmı Erzurum’a gitmiştir. Bu şekilde bölge nüfusunun üçte biri göç etmiş ve birçok köy boşalmıştır. Ancak devlet göç edenleri hesaba katmadığından, önceden belirlenmiş vergi miktarının tamamı göç etmemiş olanlardan edilmiştir. Bu ise çok zor şartlarda tarım yapan insanların az miktardaki ürünlerini vergi olarak devlete vermesine yol açmıştır. Bu sebeple insanlar aç kalmıştır. İaşe probleminin şiddetinin artması üzerine bölgede yaşamakta olan insanlar birleşerek hallerini Divan’a iletme zorunda kaldılar. İdareciler vakit kaybetmeden problemin çözümüne yöneldiler. İncelemeler sonunda, mevcut kurallar gereği, on yıl ve daha fazla süre önce göç edenlerin yeni yerlerinde kalmalarına, ancak on yıldan daha az süre önce göç edenlerin tekrar köylerine, daha önce yaşadıkları bölgeye dönmelerine karar verildi.

Balkanlar da büyük oranda dağlıktır. Fakat bu dağların önemli bir kısmının bitki ile örtülü olması sel felaketinin şiddetini Anadolu’ya kıyasla azaltmaktaydı. Bu ise Balkan ahalisi için önemli bir avantajdı. Fakat Akdeniz ve Ege’deki adaların durumu Anadolu kırsalındakinden çok daha kötüydü. Adaların çoğunluğunda tarıma elverişli arazi yoktu. Araziler taşlık nitelikte olup, sulama imkânları ise son derece sınırlıydı. Bu ise adalarda sıklıkla iaşe problemi yaşanmasına yol açıyordu. Zor şartlarda yapılmakta olan tarım faaliyetleri insanları doyurmakta yetersiz kalıyor, en küçük

olumsuz bir meteorolojik değişim kolaylıkla kıtlığa yol açıyordu. Bu sebeple payitaht sıklıkla adalardan gelen yardım taleplerini karşılamakla ilgilenmiştir. Göç ise devletin sıklıkla başvurduğu yöntemlerden birisi olmuştur. Örneğin Kıbrıs fethedildiğinde Anadolu'nun tarıma imkân sağlamayan taşlık ve çorak arazilerindeki insanların bir kısmı Kıbrıs'a yerleştirildiler. Kıbrıs'a taşınacak insanların yaşadıkları bölgeler Karaman ve Maraş olarak belirlenmişti. Bu bölgelerden Kıbrıs'a taşınan insanların yeni hayata kolay başlamaları ve bir an önce üretici olabilmeleri için iki yıl öşür vergisinden muaf tutuldular.

Adalardaki tarım arazilerinin yetersiz ve bazılarında ise ada halkının karnını doyurmaya yetecek kadar ürün elde etmeye imkân sağlamaması sebebiyle, devletin halka yardım için sıklıkla başvurduğu yöntemlerden bir diğeri ise vergi muafiyeti getirmek veya kuralı askıya almak şeklindeydi. Örneğin İmroz halkı, 1580 yılında, cizye vergisinden muaf tutulmuştur. Rodos halkı ise, 1565 yılında hiç ürün elde edememeleri sebebiyle devletten yardım talep ettiklerinde mevcut kuralın askıya alınması uygulaması ile desteklendiler. Bölgeler arası iaşe sevkiyatını sıkı bir şekilde kontrol ederek, iaşe dağıtımında problem çıkmasına müsaade etmemek konusunda son derece kararlı olan devlet, Rodoslulara istisna bir imkân olarak Batı Anadolu'dan, Ayazmend ve Bergama bölgesinden iaşe temini izni verdi. Bu durum adalardaki insanlar için önemli bir yardım niteliği taşıyorsa da devletin malî kaynakları veya ülkedeki iaşe dağıtımının düzeni açısından önemli bir problemdi. Fakat o şartlarda yapacak başka bir şey de yoktu.

Osmanlı coğrafyasının Suriye, Mısır bölgeleri tarıma elverişlilik açısından zorlukların en şiddetli yaşandığı, tarım alanlarının son derece az olduğu bölgelerdi. Bölgenin arazisi tarım veya hayvancılık açısından hiç elverişli değildi. Dolayısıyla tüm bunlardan dolayı Osmanlı coğrafyasından her bölge kendi karnını doyurabilecek imkâna sahip değildi. Bu ise, bazı bölgelerin diğer bölgelerden gelecek ürün desteğine muhtaç hale gelmesine, bazı bölgelerin ise diğer bölgeler için erzak deposu gibi görünmesine yol açmıştır. Bunun Anadolu şartlarında bir örneği olarak Isparta bölgesi dikkate alınabilir. O günün şartlarında Isparta bölgesinde yapılan tarım faaliyetleri bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde değildi. Bu sebeple Isparta bölgesi halkı başka bölgenin desteğine muhtaçtı. Bu bölge ise geleneksel olarak Kütahya bölgesi idi.

Sel felaketinin önemli etkilerinden birisi de değirmenlerle ilgilidir. Şiddetli seller sebebiyle dere ve çayların yatakları değişiyor, bu da mevcut değirmenleri kullanılamaz hale getirebiliyordu. Susuz kalan değirmenler bir işe yaramadığı gibi, mevcut tahılı çekip un yapmanın imkânı da olmadığından insanlar ellerinde tahıllarıyla açlık çekiyor, ilkel yöntemlerle

tahıldan un yapmaya çalışıyorlardı. Bu durum Anadolu insanının sıklıkla karşılaştığı durumlardan birisiydi. Değirmenleri kullanılmaz hale getiren sel felaketinden sonra uzun ve yorucu çalışmalarla dere ve çayların yatakları tekrar açılarak değirmenler kullanılabilir hale getirilmeye çalışılırdı. Bu ise bazen aylarca çalışmayı gerektirebiliyordu.

Bazı küçük dönemler hariç genel olarak tüm dönem boyunca, yani 16. yüzyılın ikinci yarısında, Anadolu ve Balkanlar'da tarım üretiminin hem miktarı azalmış hem de kalite düşmüştür. Elde olan az miktarda mahsulün fiyatı olağanüstü artış kaydetmiştir. Bir örnek vermek gerekirse, bir koyun 1550 de 30-35 akçe iken, 1595 de 100-120 akçe ve Büyük Kaçgun devri sonuna düşen 1609 da ise 217 akçe olmuştur. Buna göre, 1550'inin koyun fiyatları ile 1609'daki arasında yaklaşık altı kat fark vardır. 1550 de, Üsküdar, Bursa ve Edremit'te bir kile (25.600 gr) buğdayın değeri 5-6 akçedir. 1595 buğday fiyatı 20-30 akçe olmuştur. 1609 yılında ise bir kile (25.600 gr.) buğdayın fiyatı 100 akçeye ulaşmıştır. Bir okka (1382 gr) ekmeğın fiyatı 1550 yılında yarım akçe, 1595 yılında 1 akçe olurken, 1609 yılında ise 4-8 akçe arasında değişmektedir. Bir okka (1382 gr) sadeyağın fiyatı 1550 yılında 6-8 akçe, 1595 yılında 14 akçe, 1609 yılında ise 42 akçedir.³⁷

Yaşanan felaketler toplumun sadece belirli kesimlerini etkilemiyordu. Toplumun en alt seviyesinden en üst seviyesine kadar sosyo-ekonomik düzeyi farklı olan tüm kesimleri, felaketlerden bir oranda etkileniyordu. Bu etkilenme tamamıyla olumsuzdu. Daha da kötüsü, felaketlerin sonunun bir türlü gelmemesiydi. Olumsuz iklim koşulları sadece 16. Yüzyıla sınırlı kalmadı. Takip eden dönemlerde de yaşanmaya devam etti. Üstelik 1600 yılında Huaynaputina (Genç yanardağ) volkanının patlamasıyla soğuklar daha da arttı. Bunun sonucunda yaşanan kuraklıklar Avrupa'da ve Osmanlı ülkesinde her yeri etkiledi. Bu konuda zamanın tanığı olarak Tarihçi İbrahim Peçevî önemli bir referanstır. İbrahim Peçevî, 1601 senesindeki Budin'den Serdar'a uzanan yolculuğu sırasında ciddi zorluklarla karşılaştığını anlatmıştır. Her yerde insan boyuna ulaşan kar vardır. Kardan yolculuk yapmak imkânsızlaşmış durumdadır. Bu sebeple yolculuğuna devam edemez. Yolculuğuna Tuna üzerinden devam etmeye karar verir, fakat Tuna donduğu için bu yolculuğunda da bir hayli zorlanır. Yolculuk sırasında buzların kırılması yüzünden atlar sürekli sulara gömülürler. Tüm bu

³⁷ Akdağ, Mustafa, 'Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk 1603 —1606', *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 2-3, 1964. ss. 1-50, 1964.

zorluklar yolculuğun süresini çokça uzatır; bir-iki günde gidilecek mesafeye ancak 15 günde gidebilir.³⁸

1601 senesinde yaşanan sert kış yüzünden Osmanlı ordusu, Kanije'ye yardıma gidememiştir. Askerler Ösek köprüsüne geldiklerinde yağın kar nedeniyle ilerleyemezler. Arda köprüsü çöker. Tombazların çoğu suya batar. Bütün asker birkaç gün sazlıklarda ve ormanda yatmak zorunda kalır. Yeniden bir köprü yaparak Belgrat köprüsüne kadar devam ederler, ancak Belgrat köprüsünün de çöktüğünü görüp, oldukları yerde kalırlar. Asker soğuktan perişan olur. Çoğu askerin elleri ve ayakları donar. Soğuklar takip eden kışlarda da şiddetli olur. 1604 senesinde Boğaziçi'nde balıklar donar, insanlar ağaçları soğuktan korumak için keçe ile sarmak zorunda kalırlar.

1590'ların Osmanlısında şiddetli bir kuraklık ve bu kuraklığa bağlı olarak da ağır bir kıtlık yaşanmıştır. Bir süre ambarlarda muhafaza edilen erzak ile idare edilmiştir. Ancak çok geçmeden stoklar tükenmiştir. Her türlü yiyecek bulunamaz hale gelir. Fiyatlar olağanüstü yükselir. Örneğin Tokat'ta kıtlıktan dolayı bir ölçek arpanın fiyatı 5 dirhemden 50 dirheme çıkar. Yaşanan ve her geçen gün daha da ağırlaşan zor şartlardan dolayı insanlar topraklarını, evlerini terk ederler. Zorunlu göçler sebebiyle demografik düzen altüst olur. Kayseri ve Amasya gibi şehirler 17. yüzyılın ortalarında elli yıl öncesine göre nüfuslarının yarısını kaybederler. Bu zaman zarfında Samsun, Konya, Kayseri, Harput gibi yerlerdeki nüfus ortalama %63 oranında azalır. O günlerin bir tanığı olarak İngiliz elçi Sir Thomas Roe, 9 Temmuz 1622 tarihli bir yazısında Osmanlı ülkesindeki nüfusla ilgili şu bilgileri vermiştir: “*Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi iki eyaleti olan Rumeli ve Anadolu'da yemek için tek yumurta ve size içmek için bir bardak su verecek tek bir insana rastlamadan üç gün boyunca at sürebilirsiniz*”.³⁹

1593-1594 senelerinde kıtlıktan dolayı koyun kesimi yasaklanmıştır. Eldeki mevcut gıda ürünlerinin ve mallarının planlı tüketimi sağlanmaya çalışılır. Şahsi gemilerin yağlanmasına yasak getirilir. Un kıtlığından dolayı ekmeğe oranla daha keyfi bir tüketim ürünü olan simit kontrol edilip, üretimi azaltılır. Anadolu ve Rumeli'nin hali bu olmasına karşılık, Mısır tam bir felaket yaşamaktadır. Açlık yüzünden Mısır'daki insanların yamyamlığa başladığına dair haberler İstanbul'a kadar gelir. Kıtlık ve savaş devlet otoritesini sarsar, kontrol zayıflar. Asayişsizlik problemi patlak verir. Her yerde eşkıya türer. Eşkıya grupları köyleri basıp, halkın elindeki her şeyi

³⁸ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, (çev. Murat Uraz), Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1969, s. 397.

³⁹ Zinkeisen, Hohann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, C. III, s. 560.

yağmalarlar. Devletin asayişsizliği önlemek için gönderdiği memurlar arasında, durumun karışıklığından ve devlet otoritesinin zayıflamasından yararlanarak karnını zor doyuran köylüyü haraca kesenler, köylünün elindeki son erzaka el koyanlar olur. Birçok yerde devlet otoritesi yok edilir. Devletten umudunu kesmiş köylüler memurlara karşı itirazlara başlarlar. Halk köylerin yollarını kapatarak yabancıyı içeri almaz; beyler, ağalar bile köye gelemeyebilirler. Devlet memurları, 1596 senesinde koyun almak için Karaman'a gittikleri zaman ilk kez köylünün açık ve toplu tepkisiyle karşılaşır. Köylünün isyanı ile Celâli eşkıyası arasında iş birliği oluşur. Binlerle başıbozuk eşkıyanın düzen bozucu eylemleri büyür ve örgütlü bir isyana dönüşür. Paralı, hoşnutsuz askerlerin aralarına katılmasıyla sayıları daha da artar. İstismardan bıkan reaya da Celâlilere katılmaya başlar. Birçok bölgedeki yiğitbaşlar bile kendi bölükleriyle Celâlilere katılırlar. Bu sırada savaştan bıkmış ve reayayı soyamayan tımar sahipleri de doğrudan veya dolaylı bir şekilde Celâlilere destek verir, onlarla iş birliğine giderler. Tüm bu durumlar karşısında dönemin sultanı III. Murad köylüye kendini korumanın yollarını gösterdiği bir *adalet fermanı* (*Adaletnâme*) yayımlamak zorunda kalır.

Osmanlı ahali, 1595-96 yıllarında savaş yüzünden daha önce ödedikleri verginin katbekat fazlasını ödemek zorundaydı. Ama ne bunu ve ne de daha azını ödeyemiyordu. Çünkü hükmünü sürdürmekte olan şiddetli kuraklık yüzünden geçimini tarımdan sağlayan köylünün ödeme gücü nerdeyse sıfırlanmış haldeydi. Bu yüzden vergi memurlarına karşı nefretle doluydular. Bu nefret isyana dönüştüğü zamanlar ve bölgeler oldu. Bir kısım insan Celâlilere katıldı. İsyana katılmayan köylüler, çareyi daha güvenli bölgelere hatta dağ başlarına göç etmekte buldular. Nüfus değişimine neden olan bu göç akını tarihe *Büyük Kaçgun* olarak geçmiştir. Yaşanan felaketlere tanık olanlardan birisi dönem yazarlarından Mehmed Nazmi Efendi'dir. Nazmi Efendi, yaşanan açlık felaketinden detaylı olarak bahsetmiştir. Bu felaketi Celâli felaketiyle irtibatlandırmış ve Celâli saldırıları sırasında insanların tarım yapamadıklarını, hayvan yetiştiremediklerini, bu sebeple aç kaldıklarını, açlıklarını gidermek için köpek yediklerini ve hatta insanların birbirlerini katledip cesetlerini yediklerini yazmıştır.⁴⁰ Şeyh Receb Es-Sıvasî, *Necmü'l-hüdâ* isimli eserinde dönemin tanığı olarak insanların ne kadar sor durumda olduklarının örneklerini vermiştir. Es-Sıvasî, 1600-1601 civarında Sivas halkının açlık felaketiyle imtihan olduğunu, insanların ölmek için otun yanı sıra, ağaç kabuklarını ve köklerini yediklerini, hatta hayvan leşleri

⁴⁰ Mehmed Nazmi Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, Halvetilik Örneği, Hediyyetü'l-İhvan*, (Haz: Osman Türer), İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 414.

yediklerini, kedi ve köpek yiyenlerin görüldüğünü anlatmıştır. Fakat olumsuz şartlar bir türlü düzelmez. Kuraklık ve Celâli felaketi birleşince kıtlık ve pahalılık her geçen gün daha da artar. Es-Sıvasî, yaşanan felaket sebebiyle yiyecek kedi ve köpek bile kalmadığını, hatta çocukları boğazlayıp yiyenlere rast gelindiğini anlatmıştır. Bu son anlatımlarda ne oranda abartı var onu bilemiyoruz. Ancak bu anlatım özü itibarıyla doğru değilse bile, yaşanan felaketi resmetmesi açısından manidardır. Şu olay ise durumun vahametini tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer mahiyettedir: Felaket günleri sırasında bir kişinin evinde pişirilmiş halde çocuk eti bulunur. Adam yakalanarak cinayet suçundan cezalandırılır. Fakat daha kötüsü, pişmiş eti katili ihbar eden insanların yemiş olmasıdır; et atılmaz, insanlar tarafından adeta kapışılır.⁴¹

Tahrir Defterleri'ne göre 1560'lar ve 1640'lar arasında Amasya, Samsun ve Bozok'taki vergi ödeyen nüfus %80 oranında azalmıştır. İngiliz elçisi Sir Thomas Roe'nun ifadesine göre⁴², 1622'de Anadolu nüfusunda beklenmeyen bir azalma gözlenir ve Osmanlı köylerinin sayısı 553.000'den 75.000'e düşer. 1596 senesinin sonlarına doğru kuraklık sona ermeye başlasa da olaylar önü alınamayacak bir hale gelmiştir. Anadolu Celâlilerle dolup taşmakta, Celâliler küçük bölgeler halinde kendi egemenliklerini tesis etmektedirler. Devlet otoritesi Anadolu'da can çekişmektedir. 1599 senesinde Celâlilerin liderlerinden Karayazıcı ve Hüseyin Paşa'nın birleşmiş kuvvetleri Maraş'ta üzerlerine gönderilen Osmanlı birliğini dağıtır. Devlet, Karayazıcı'yı isyandan uzaklaştırmak amacıyla Çorum'a komutan olarak atamak zorunda kalır. Ama bir sene sonra Karayazıcı yine devlet otoritesine itaat etmemeye başlar. Karayazıcı'nın Deli Hasan olarak bilinen kardeşi devletin askeri birliklerini birkaç defa yenilgiye uğratır. Devlet, Deli Hasan'a Bosna Beylerbeyliği makamı vermek zorunda kalır. Ama bu da olayları kontrol etmek için yeterli olmaz. Celâli liderleri her tarafa yayılmış durumdadır. Devlet yine de Karayazıcı'nın eski yardımcılarında birine Bağdat Beylerbeyliği ve diğer bazı adamlarına ise sancakbeylikleri vermek zorunda kalır. 1607 senesinde Kalenderoğlu Mehmed'in komutanlığındaki Celâliler, Ankara ve Bursa'yı kuşatmaya çalışırlar. Bu yıllarda Osmanlı devleti bir yandan Habsburglarla mücadele ederken, diğer yandan da Anadolu'da asayişin tekrara sağlamaya çalışır. Fakat bir türlü amacına ulaşamaz. Ancak 1606 senesinde Habsburglarla sulh imzaladıktan sonra

⁴¹ Şeyh Receb Es-Sıvasî, *Hidâyet Yıldızı, Sems-ed-dîn-i Sıvasî Hazretlerinin Menkıbeleri*, (Yay. Haz. M. Fatih Güneren), İstanbul 2000, s. 85.

⁴² Griswold, W.J., 'Climate Change: a Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia', *Humanist and Scholar. Essays in Honor of Andreas Tietze*, (Ed. Lowry HW & D. Quataert), The ISIS Press.Griswold, İstanbul, 1993, ss. 37-58.

güçlü bir şekilde Celâlilerin üzerine gitme imkânı elde edebilir. Haziran 1608 tarihinde Halep'ten Muş'a doğru yola çıkan Kuyucu Murad Paşa, Celâli eşkıyasıyla sert bir mücadeleye girer. Ne var ki Osmanlı birliklerini Celâli eşkıyasından daha çok, olumsuz hava koşulları zorlar. 1607-8 kışı beklenmedik derecede sert geçer. Anadolu'ya göre daha ılıman olması beklenen Suriye bölgesinde bile kış çok sert geçmiştir. Öyle ki insanlar iâşe kıtlığı sebebiyle leş yemek zorunda kalırlar. Fakat tüm bunlara rağmen 1608 senesinde Kuyucu Murad Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, Celâli eşkıyasını perişan eder; Kalenderoğlu'nun adamlarını kesin yenilgiye uğratar. Bu olaydan sonra Celâlilerin önemli bir kısmı Safevîler'e sığınmak zorunda kalır. 1610 senesinde Kalenderoğlu'nun sürgünde ölmesiyle de Celâlilerin yol açtığı asayiş problemi büyük oranda sona erer.

Anadolu, Celâlilerin dağıtılmasıyla biraz olsun rahatlar; asayiş problemi büyük oranda biter. Fakat İstanbul bunun keyfini süremez. Çünkü aynı sene İstanbul ve civarında, tarihte benzeri görülmedik bir çekirge istilası gerçekleşir. Payitahtın tüm sokak ve mahalleri çekirgelerden geçilmez hale gelir. Evler ve dükkânlar çekirgeler tarafından istila edilir. İnsanlar ne yapacaklarını bilemez hale gelirler. İstanbul çevresindeki bütün tarım alanlarını istila eden çekirgeler yiyecek namına bir şey bırakmazlar. İstanbul halkı ciddi düzeyde iâşe problemi yaşar.

1611 yılı özellikle İstanbul için felaket dalgalarından birisinin daha olanca şiddetiyle yaşandığı bir yıl olur. Bahar ve yaz mevsiminde görülen aşırı kuraklık sebebiyle tüm İstanbullu oldukça ağır şekliyle susuzluk problemi yaşar. Birçok dere kurur, tüm çeşmeler susuz kalır. Halk perişan hallerini Sultan'a arz eder ve yardım isterler. Sultan, büyük paralar harcayarak Karabâli denilen bir bahçedeki su kaynağından getirttiği su ile problemin şiddetini birazcık olsun azaltmaya çalışır.

1613-4 kışında Edirne'de gerçekleşen aşırı yağışlar sonunda sel felaketi yaşanır. Sel öylesine şiddetlidir ki tarla ve bahçelerin tarıma elverişli toprağını sıyırıp götürür. Edirne uzun süre balçık içinde kalır. O yıl başta Edirne olmak üzere bölgede ciddi iâşe kıtlığı yaşanır.

1629 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesinde çok yağış olur. Dicle ve Fırat nehirleri taşar. Bu iki nehrin kıyısındaki tarım yapılan tüm araziler günlerce suların altında kalır. Sular çekildiğinde tüm araziler balçık çamuru içindedir. İnsanlar tarla ve bahçelerini tanıyamazlar. Tarla ve bahçelerde sınır diye bir şey kalmaz. Üstelik balçık o sene tarım yapılmasını imkânsız kıldığı için tarım ürünü elde edilemez. Aç kalan insanlar hiç değilse bir sonraki yıl tarım yapabilmek için aylarca tarla ve bahçelerindeki balçıkları temizlemekle uğraşırlar.

Olumsuz iklim koşullarının büyük dalgası 1550-1600 yılları arasında hüküm sürse de iklim 1600'den sonraki yıllarda da uzun bir süre alışıldık dengesine kavuşmamıştır. Arada bir normal iklim koşullarına karşılık, olumsuz iklim koşulları yaşanmaya devam etmiştir. Örneğin 1621 yılında İstanbul boğazı donmuş, karşıdan karşıya yürüyerek geçilmiştir. Bununla ilgili olarak, yaşanan bu durumun şahitlerinden tarihçi İbrahim Peçevi'nin anlattıkları önemlidir. Peçevi söz konusu durumla ilgili olarak şu şiiri nakletmiştir⁴³:

*İstanbul Üsküdar arası dondu, kış katı oldu.
Geçerler her canibe âdem yürür havf etmeyi buzda.
Denizle yer bir oldu, var ona ibret gözüyle bak
Silip gâflet gubarın, ger kim var ise gözde.
Yürü suru güdâz ile, tazarru eyle mevlaya
Umarız kim bürudet def olup, te'sir ede sözde.
Dedim ey Haşimi tarihin, anın lafz u ma'nide
Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz dondu bin otuzda.*

Peçevî aynı olayla ilgili olarak şair Neşatî'den ise şu şiiri aktarır⁴⁴:

*Emr-i Hak ile İstanbul'da olan kış bu sene,
Belki dünya duralı olmadı bir böyle şita,
Üsküdar ile İstanbul dondu, derya kurudu,
Her gören kimse sanurdu deniz olmuş sahra,
Bunu kim gördü ki deryada buzun üstünde
Kara yer gibi gider niceleri bî-pervâ.*

Peçevi'nin şiirine konu edindiği soğuklarla ilgili olarak tarihçi Hasanbeyzâde'nin şahitliği de önemlidir. Hasanbeyzâde'nin anlattığına göre insanlar Üsküdar'dan Galata'ya buz üzerinde yürüyerek geçerler. Hasanbeyzâde bu konuda şöyle der: “*Hicret Nebeviyye-i Mustafaviyye'nün bin otuz senesinde bir veçhile, şiddet-i şita oldu ki, Halic-i Konstantiniyye, münce mid olup, sefinesüz buz üzerinden Üsküdar'a ve Galata'ya nice âdem piyade geçmiştir*”.⁴⁵ Soğuk sadece İstanbul'da egemen değildir. Kocaeli Körfezi de tamamen donmuştur. İstanbul'a yiyecek sevkiyatı yapılamaz. Açlık baş gösterir. Mevcut iâşe ürünlerinin fiyatları anormal düzeyde

⁴³ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz. B. Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, C. II, S. 375.

⁴⁴ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. II, s. 375.

⁴⁵ Hasan Beyzade Ahmet Paşa, *Hasan Bey-zade Tarihi (1595-1635)*, (haz. Ş. N. Aykut), TTK, Ankara, 2004, C. 3, s. 928.

yükselir. Çok zengin olanlar hariç, insanlar yiyecek satın alamaz hale gelirler. Halk ve askerler arasında huzursuzluk ortaya çıkar. Yönetim isyan ihtimali sebebiyle tedirgin zamanlar yaşar.

1626 senesinde Bağdat'ı fethetme yönelik sefer ve kuşatma sırasında iâşe kıtlığı yaşanır. Asker aç kalır. Bölge insanı da olumsuz hava koşulları sebebiyle ürün elde edemediği için zor durumdadır. Kuşatma sırasında aç kalan ve yiyeceği olmayan askerlerin bir kısmı ölmek için eşyalarını yerler. Tarihçi Naima, yaşanan iâşe kıtlığını *ıçerde dahi zahire kalmayıp hurma ağaçlarının yapraklarını bile komayıp seren direkleri gibi üryan kalmış idi*⁴⁶ şeklinde anlatmıştır. Kâtip Çelebi ise aynı durumu daha detaylı olarak anlatmıştır. Askerlerin yolculuk sırasında aç kaldıklarını ve su kenarlarındaki otları yiyerek ayakta kalmaya çalıştıklarını, yolculuk uzadıkça açıklarının da arttığını ve hatta 10-15 gün su dışında midesine hiçbir şey girmeyenlere rast geldiğini anlatmıştır.⁴⁷ 1620 senesinde Sultan II. Osman'a sunulan Kitab-ı Müstetâb'da ise yine aynı olay anlatılırken, "*vilayet-i Sivas'ta bundan akdem bir kaht-u galâ olmuş idi reaya kedi ve köpek ekl itdiklerinden mâ'ade dahi âdem etini dahi ekl itdikleri meşhur olmuş idi. Fe-emma şimdi gayet ucuzlukdur, zira âdem ve reaya kalmadı*"⁴⁸ denilmiştir.

1626-1627 yıllarında Erzurum'dan Tokat'a gelen askerler sert soğuklar yüzünden donmuş el ve ayaklarını cerrahlara kestirmek zorunda kalırlar.

1632-1633 yılında Çankırı bölgesine şiddetli dolu yağmıştır. Bölgede yer alan ve Amasya'daki Sultan II. Bayezid Vakfı'na ait olan köylerin mahsulü tamamıyla telef olur. Mültezimler vakfa ödeme yapamazlar. Normalde vakıf çalışanları, medrese öğrencileri, ihtiyaç sahipleri, misafirler vakıf imaretinde pişen yemekleri yemekte idirler. Ancak yaşanan felaket yüzünden bu uygulamada değişiklik yapılır. Yemeğin parası alınmaya başlanır ve sadece misafirlere yemek çıkarılır.

1635 kışında ordu Revan seferine giderken Erzurum'da sert kış bastırır, askerler otuz iki gün boyunca açlık ve kıtlık yüzünden zor durumda kalırlar. Birçok asker açlıktan ve soğuktan ölür.⁴⁹

Olumsuz iklim koşulları sonraki yıllarda da arada bir kendini göstermeye devam der. IV. Murad dönemine ilişkin detaylı anlatımlarıyla tarihi olaylar

⁴⁶ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, (haz: Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 590.

⁴⁷ Aycibin, Zeynep Kâtip Çelebi *Fezleke Tahsil ve Metin*, Mimar Sinan Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 766.

⁴⁸ *Kitâb-i Müstetâb*, s. 20, (Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, ss. 1-40).

⁴⁹ Mamedova, Roiala, *Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi*, s. 166-185.

konusunda önemli bir kaynak konumunda olan Abdurrahman Hibri (ö. 1659)'nin anlattıklarına göre 1643-4 kışı özellikle *bilâd-ı selâse* (Edirne-İstanbul-Bursa) çok sert geçmiştir. Başta ceviz ve kayısı ağaçları olmak üzere meyve ağaçlarının önemli bir kısmı donar. Soğuktan donma durumuyla karşılaşan ve yakacağı biten insanlar meyve ağaçlarını keserek yakarlar. Bu olağandışı durumlara tanıklık yapan Abdurrahman Abdi Paşa (ö.1686)'nın anlattığına göre⁵⁰ baharla birlikte eriyen kar ve buzlar su baskınlarına yol açar. Edirne Sarayı bile sular altında kalır. Tarih-i Gilmanî yazarı Mehmed Halife'nin 1658 Edirne'si için ifade ettiği üzere aşırı soğuklar sebebiyle insanlar perişan olurlar; “*köylerden şehire asla ne odun ne zahire gelemedi. Bu yüzden büyük bir kıtlık baş gösterdi. Edirneliden nice kimseler evlerini bozup odun yerine askere sattılar*”.⁵¹

Dönemin tanıklarından Evliya Çelebi (1611-1682) önemli bilgiler sunmaktadır. O, seyahati sırasında iklimden kaynaklanan bazı zorluklarla karşılaşır. Bunlardan birisi Erzurum'da gerçekleşir. Çelebi Erzurum'da iken havalar aşırı bir şekilde aniden soğur. Bu yüzden şehirdeki akarsular buz bağlar ve yollar kapanır. Hiç kimse bir ay süreyle şehirden çıkamaz: “*Bir gün Tanrı'nın hikmeti bir dolu yağdı ki, her tanesi yüzer dirhem tartıldı. Pek çok hayvanı telef etti. Bir saatten sonra paşaya bir dolu tanesi getirdiler, tam bir okka geldi. Paşaya o tane gelinceye kadar belki 50 dirhem erimiş idi ve mühr-i Süleyman altıgeni gibi ve kaz yumurtası gibi dolular yağdı*”.⁵² Erzurum bölgesi soğuk ve sel felaketini yoğun bir şekilde yaşar ve felaket bitti derken bu sefer de çekirge istilası ve veba salgını başlar. Çekirge istilası ve veba salgını çok tahrip edici olur. İnsanlar açlıktan ve hastalıktan ölürlür. Geri kalanların bir kısmı bölgeyi terk edip başka bölgelere göç etmek zorunda kalırlar. İlginçtir bir kısım Gayr-i Müslim halk ise Müslüman olur. Bunun sebebi kuvvetle muhtemeldir ki cizye vergisinden kurtularak bir nebze de olsa nefes alma imkânı elde etmekte. Normal şartlarda cizye vergisi yüksek değildi, ancak kıtlık zamanında en düşük orandaki vergi bile çok ağır geliyordu. Ayrıca Müslümanların arasındaki dayanışmadan yararlanma isteğinin de bu insanların Müslüman olma kararlarında etkisi bulunabilir.

Çekirge istilası Osmanlı coğrafyası için sıklıkla yaşanan bir felaketti ve devlet bu konuda sürekli tedbir almak zorunda kalıyordu. Çekirgelerin toplanarak çukurlara gömmek veya yumurtalarını imha etmek en çok

⁵⁰ Abdurrahman Abdi Paşa *Vekâyi'-Nâmesi* [Osmanlı Tarihi (1648-1682)], (Haz. Fahri Ç: Derin), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 115.

⁵¹ Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, s. 111.

⁵² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Kültür Yayınları, C. I, İstanbul, 2010, s. 65.

başvurulan yöntemi oluşturuyordu. Yine çekirge tohumlarının yakılarak veya toprağın sürülmesi ile telef edilmesi, Suriye'den Kıbrıs'a getirilen kuşlar örneğinde olduğu gibi başka bölgelerden bu haşeratyiyen sığırcık, karga, leylek, kırlangıç benzeri kuşların nakledilmesi gibi önlemler ile mücadeleye çalışılmıştır.⁵³ 1570 yılında Doğu Marmara bölgesindeki çekirge istilasına karşı çekirge yumurtalarının imhasına yönelik resmi yazışmalar yapılmıştır. Halk çekirge istilasından o kadar mustarip olmuştur ki, ilginç çözüm yöntemleri de denenmiştir. *Çekirge suyu* (veya *sığırcık suyu*) bunlardan birisidir. Manevi bir yönü olduğu düşünülen çekirge suyu'nun çekirgelerin imhasında işe yaradığına, ilaç gibi çekirgeleri yok ettiğine inanılmıştır. Bu sebeple *çekirge suyu* niteliğindeki sulara özel bir önem verilmiştir. Hatta kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla çekirge suyu denen su resmi yazışmaların konusu bile olabilmıştır. Örneğin 1586 yılına ait bir belgede⁵⁴ Üsküdar bölgesindeki çekirge istilasına karşılık Çorum kadılığından bölgeden elde edilen çekirge suyundan bir miktar gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca, çekirge istilasını o kadar şiddetli zararlara yol açmış, çekirge istilasından kurtulmak için yürütülen çabalar öylesine meşakkatli gerçekleşmiş olmalı ki, halk problem karşısında çaresiz ve bıkmış bir halde ne yapacağını bilemez duruma gelir. Hatta öyle ki bazıları bir umut kadiya başvurup, kadıdan yardım isterler. Bu açıdan 17. yüzyılın sonlarında yaşanmış bir olay halkın içine düştüğü çaresizliğe ilginç bir örnektir. Halk arasında çekirge ile mücadeleden dolayı yaşanan bıkkınlık o derece artmış olmalı ki, kadı tarafından çekirgelere hitaben bir mürâsele yazılmıştır. Çekirgelere hitaben yazılan bu belgede, halkın kendilerinden şikâyetçi olması nedeniyle metnin kaleme alındığı ve bundan ders alıp gitmeleri, aksi takdirde her şeyin yaratıcısı Allah'a havale olunacakları ifade edilmiştir.⁵⁵ Yine belgelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı ülkesindeki veya İran bölgesindeki Müslim veya Gayr-i Müslim insanlar çekirge felaketi karşısından benzer tutum içerisindedirler. Halep'te yaşanan çekirge afeti sırasında Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler inanışlarını birleştirerek aynı seremonide ikonları, kutsal suları vs. kullanarak çekirge ile mücadele etmeye çalışırlar.⁵⁶ Çekirge istilasını karşısından umutları büyük oranda tükenmiş bir halde problemden kurtuluş yolu ararlar. Bu da çekirge suyu denen şeyi son

⁵³ Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani, Osmanlı Toplumunda Kutluklar (1560-1660)*, Kitap Yay., İstanbul, 2014, s. 55- 59.

⁵⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *Mühimme Defteri* 60, 246/579, 14 Mayıs 1586.

⁵⁵ Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani, Osmanlı Toplumunda Kutluklar (1560-1660)*, Kitap Yay., İstanbul, 2014, s. 55- 59.

⁵⁶ Jenings, Ronald C., 'The Locust Problem in Cyprus', *Bulletin of The School of Oriental and African Studies* 2, Vol. 51, s. 279-313, 1988, s. 291.

umut haline getirir. Bu konuda 1473 yılında Kıbrıs'ın Hıristiyan Kralının iki Ermeni görevliyi 'çekirge kuşları' ya da 'Muhammed'in kuşları' olarak bilinen kuşları kendine çeken suyu getirmeleri için İran'a göndermesi manidardır.⁵⁷ Getirilen suyun işe yaradığı düşünülmüş olmalı ki, benzer girişim 1507 yılında tekrarlanmıştır. İnanca göre çekirgeleri imha eden sığırcıkları cezbederek kendisine çeken bu su, Tebriz'in güneydoğusunda Çerç şehrinde bulunuyordu.⁵⁸

1550-1710 Yılları Arasında Osmanlı Ülkesinde/Devletinde Yaşanan Krizler⁵⁹

1550	1560	1570	1580	1590	1600	1610	1620	1630	1640	1650	1660	1670	1680	1690	1700	1710		
	Osmanlı ekonomisinin giderek ağırlaşacak olan ciddi krizlerinin başladığı dönem.																	
	Avrupa'da ve Osmanlı dünyasında 1560'lardan başlayarak 17. yüzyılın sonlarına kadar devam eden finansal çalkantı dönemi																	
	1500'den başlayan büyük enflasyon dönemi																	
	Osmanlı devletinde bir nüfus kriz dönemi (İlk dönemde artış, ikincisinde azalma)																	
	Akdeniz havzasında 1870'e kadar devam edecek genel kıtlıklar dönemi																	
	1565-1685 arası fiyat artışları ve sikke tashihleri dönemi																	
					Gaileler dönemi													
					Tarımda maişet krizi													
					1592-1688 Osmanlı bütçesinde açıklar dönemi													

⁵⁷ Demir, Alpaslan, 'Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu', *Erdem Dergisi*, S. 67, 2014, s. 35.

⁵⁸ Jenings, 'The Locust Problem in Cyprus', s. 282-283.

⁵⁹ Tablo, bazı düzeltmelerle Zafer Karademir'in *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani* isimli çalışmasından (sf. 39) alınmıştır. Karademir bu tabloyu diğer çok sayıda araştırmacının bulgularını referans alarak hazırlamıştır. Karademir'in bu tablo ile ilgili referansları için Kandemir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani*, sf. 40'a bakınız.

			Nüfusun durağanlaşması ya da azalması dönemi																
			Enflasyon ve paranın değer kaybı dönemi																
			Küçük Buzul Çağı'nın en sert dönemi																
			Avrupa'da ve bir oranda da Osmanlı'da daha önce görülmemiş aşırı soğuk kışlar																
			1578-1637 Osmanlı'da buğday kıtlığı																

Çekirge (veya sığırıcık) suyu olarak isimlendirilen ve başta sığırıcık olmak üzere çekirgeleri yemeyi çok seven kuşları kendisine çektiği düşünülen su, zaman içinde halk inançlarının önemli konularından birisi haline gelmiştir. Hatta bir tekke, resmi yazışmalara konu olacak kadar çekirge suyu ile ünlenmiştir. Menkıbeye göre Hz. Ömer'in torunlarından olup 1320 yılında İsfahan'da doğan Şeyh Ali Semerkandî, Hz. Peygamberden aldığı manevî işaretle Anadolu'ya gelir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra Kızılcahamam yakınlarında bulunan bir köye gelerek yerleşir. Zamanla Şeyhler köyü ismiyle ünlenecek bu köyde dua eder ve yerden su çıkarır. Çıkan su çekirge suyudur. Şeyhler köyü daha sonra büyüyüp gelişerek bugünkü Çamlıdere olur. Çekirge suyu olarak bilinen su nedeniyle Osmanlı döneminde Çamlıdere bölgesi sultan fermanı ile vergiden muaf tutulmuştur. Belgelerden anlaşıldığı üzere, söz konusu tekkenin şeyhleri ya çekirge afeti yaşanan bölgelerden gelen talepler ya da başka kanallardan kendilerine ulaşan haberler üzerine, devletten gerekli izni alıp problem yaşanan yerlere çekirge suyunu götürerek felaketi önleyici ritüellerini gerçekleştiriyorlardı.⁶⁰

Osmanlı devletini ve toplumunu sarsan iklimle ilgili felaketlerin ikinci büyük dalgası 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştır. Bu felaket dalgasının en şiddetli aşaması ise 1757-1760 yılları arasında yaşanmıştır. Ancak olumsuz hava koşulları ve buna bağlı açığa çıkan kıtlık, 1780'e kadar etkili olmaya devam etmiştir. 1757 yılında başlayan ve hem Avrupa'yı hem de Ortadoğu'yu kasıp kavuran, yaklaşık dört yıl süren ani ve normal dışı ısı

⁶⁰ Demir, Alpaşlan, 'Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu', *Erdem Dergisi*, S. 67, 2014, s. 38.

yükselmesinin özellikle Osmanlı coğrafyasındaki olumsuz etkileri felaket düzeyinde yıkıcı olmuştur. Üstelik felaket, Osmanlı coğrafyası için sadece sıcaklık/kuraklık ve bunun beklendik sonucu olan kıtlık şeklinde de gerçekleşmemiştir. Aynı yıllarda patlak veren çekirge ve veba salgını felaketin boyutunu daha da büyütüştür. Osmanlı coğrafyasında bunlar gerçekleşirken, ortalamanın çok üstünde gerçekleşen ısı yükselmesi Batı Avrupa'daki insanları memnun edecek sonuçlara yol açmıştır. İngiltere, İrlanda gibi Batı Avrupa bölgesinde yer alan alanlarda yaşayanlar meydana gelen aşırı sıcaklardan gayet memnundurlar. Çünkü en önemli gelir kaynakları ve besinleri olan üzümçülük için ideal iklim şartları oluşur. Fakat aynı şeyi Akdeniz havzası ve adalardaki insanlar için söylemek mümkün değildir. Buralarda sıcaklık, kuraklık, kıtlık, çekirge istilâsı ve veba salgını peş peşe gerçekleşir ve insanlar için hayatta kalmak neredeyse imkânsız hale gelir. Örneğin yaşanan kuraklık ve onun ürünü olan kıtlıktan Kıbrıs adasındaki insanların önemli bir kısmı adayı terk etmek zorunda kalmıştır. Anadolu'da ise tam bir felaket yaşanmıştır. Akdeniz havzasında, Kuzey Afrika kıyılarından başlayıp Anadolu'nun iç bölgeleri ve güney kesimine kadar etkisini sürdüren kuraklık ve aşırı sıcaklar, özellikle Güneydoğu Anadolu'da ve Suriye'nin kuzey bölgelerinde çok büyük tahribatlara yol açmıştır.⁶¹

1757 yılında Anadolu'nun doğu kesimlerinde ve Suriye bölgesinde etkisini birden ve çok şiddetli şekilde göstermeye başlayan kuraklık, çok kısa sürede hem hayvanlar hem de insanlar için kıtlığa dönüşmüştür. Aydın'ın çalışmasını referans alarak özetlemek gerekirse⁶², ani iklim değişikliği, daha çok hayvancılıkla geçinen önemli sayıdaki konar-göçer aşiretlerin otlaklarının yanında, köylünün hasadını da olumsuz etkilemiştir. Bunun sonucu olarak arpa ve buğday aşırı pahalalanmıştır. Büyük ölçüde kırsalda yaşayan Osmanlı nüfusu, felâketi tüm acı boyutları ile yaşamıştır. O yıllara tanık olan dönemin tarihçilerinden Şemânîzâde'nin tabiri ile “*Diyarbakir'deki kaht-ı müfrit (aşırı kuraklık) ziyâde olmağla cû'dan (açlık) katî çok nâs telef olur*”.⁶³ Kıtlığın şiddetinden ve açlıktan binlerce insan ölür. Yine aynı yıllara tanık olan Halep'teki Fransız Konsolosunun raporundaki şu

⁶¹ Aydın, Mesut, ‘Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakir ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler’, *OTAM*, 19, 2007, ss. 123-138.

⁶² Aydın, Mesut, ‘Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakir ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler’, *OTAM*, 19, 2007, ss. 123-138.

⁶³ Şemânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, *Mür'î't-Tevârih*, II-A, (Yayına hazırlayan: M. Münir Aktepe), İstanbul 1978, s. 24-25.

ifadeler yaşanan felaketin boyutuna işaret eder niteliktedir: “*Musul, Diyarbekir ve Urfa’da kıtlık var. Bu şehirlerde yaşayanların çoğunluğu şehirlerini terk ettiler ve sağa sola dağıldılar. Büyük bir bölümü bir ay kadar önce buradan (Halep) geçti. Anne ve babalar neredeyse bütün çocuklarını, özellikle kızları, iki, bir veya yarım kuruştan daha düşük bir fiyata sattılar. Bugüne kadar asla böyle bir perişanlık görülmedi*”.⁶⁴ Dönemin olaylarını günlük şeklinde kaleme alan Şamlı El-Bedîrî el-Hallak, 1757 yılında bölgede aşırı sıcaklar görüldüğünü kaydederek, özellikle küçükbaş hayvanların büyük ölçüde telef olduğunu ve çocukların hastalandığını belirtirken, Kasım ayında ise meyve bahçelerinin çoğunu mahveden şiddetli soğuklar yaşandığını ifade etmiştir. El-Bedîrî, 1758’de ise kuraklık ve yiyecek fiyatlarındaki artıştan şikâyet etmiştir. 1759 yılı Kasım’ında ise şiddetli deprem ve vebanın bütün bölgede ve şehirde ölümlere sebep olduğunu kaydetmiştir.⁶⁵

Sonuç

Toplumların yaşadıkları bölgenin ve sürdürdükleri ekonomik hayatın şekillenmesinde parçası oldukları coğrafyanın etkisi büyüktür. Coğrafyaya ve coğrafyaya bağlı şekillenen iklim şartları bölgedeki insanları fizyoloji ve psikolojik açıdan etkilemekle kalmayıp, zihniyetlerinin şekillenmesine de önemli katkılar sağlamaktadır. Coğrafya ve dolayısıyla iklimin bu etkisi özellikle 19. yüzyıldan bu yana hakkında bilimsel araştırmaların yapıldığı önemli konu başlıklarından birisini oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz toplumsal durum ve değişimleri tek sebebe indirgemek doğru değildir. Fakat toplumsal olayların, toplumsal değişim süreçlerinin bir ülkenin veya bir bölgenin sahip olduğu ekonomik özelliklerden doğrudan ve oldukça güçlü şekilde etkilendiği de açıkça bilinen hususlardan birisidir. Bunun en açık gözlemlendiği yer ise tarım toplumlarıdır. Tarım toplumlarında ekonomik faaliyetler doğrudan coğrafya/iklim ile ilgilidir. İklim şartlarında gerçekleşen olumlu veya olumsuz değişiklikler doğrudan ekonomiyi etkilemektedir. Bunun en somut örneği Osmanlı toplumu ve devletidir. Bilindiği üzere Osmanlı devletinin önemli ekonomik kaynaklarından birisi reyanın tarımsal üretimiydi. Reyanın üretimde bulunması veya toprağını terk etmesi ise iklim koşullarıyla doğrudan irtibatlıydı. Yıllar süren kuraklıklar, su baskınları, çekirge salgınları Osmanlıdaki tarım üretimini olumsuz etkileyen faktörler arasında öncelikli bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca Osmanlı

⁶⁴ Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), İstanbul, 1997, s. 11.

⁶⁵ Şeyh Ahmet El-Bedîrî El-Hallak, *Berber Bedîrî’nin Günlüğü (1741-1762)*, *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, (çev. Hasan Yüksel), Ankara 1995.

devletinin baskın askeri karakteri, ülkenin siyasi, ekonomik gücü ile doğrudan irtibatlıydı. Askeri zaferler ve coğrafi fetihler Osmanlı devletinin en önemli güç kaynaklarından birisiydi. Devletin coğrafi açıdan doğal sınırlarına erişmiş olması, sefer şartlarında, savaş zamanının özelliklerinde son derece hassas planlamaları gerekli kılmıştır. Ancak bu planlamalar ise iklim şartlarında gerçekleşen beklenmedik değişimlerden doğrudan ve kolaylıkla etkilenebilmiştir. Bu makalede konu bu yönleriyle detaylı bir şekilde incelenmiş ve coğrafyanın/iklim koşullarının Osmanlı sistemini/toplumunu etkileyişinin tarihi belirlenmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA, *Vekâyi'-Nâme* [Osmanlı Tarihi (1648-1682)], (Haz. Fahri Ç: Derin), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.
- AHMED VÂSİF EFENDİ, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâ'iku'l-ahbâr*, (Yayına hazırlayan Hüseyin Sankaya), Çamlıca Basım-Yayın, İstanbul, 2017.
- AKDAĞ, Mustafa, 'Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603 —1606', *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: II, S: 2-3, 1964. 1-50, 1964.
- ASAFİ DAL MEHMED ÇELEBİ, *Şecaatname*, (Haz. H. Mustafa Eravcı), MVT Yayınları, İstanbul, 2009.
- AYCİBİN, Zeynep *Kâtip Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, 2007.
- AYDINER, Mesut, 'Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbekir ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler', *OTAM*, 19, 2007, ss. 123-138.
- BELGE, Rauf, *Bir Beşerî Coğrafyacı Olarak İbn Haldun*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2016.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren yayınları, İstanbul, 1999.
- BRAUDEL, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1993.
- BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, (Çev. Mehmet Küçük), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.
- DE BUSBECQ, O. G., *Türk Mektupları*, (Çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.
- DE BUSBECQ, Ogier Ghiselin, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman Yayınları, Tarih yok, İstanbul.
- DEMİR, Alpaslan, 'Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu', *Erdem Dergisi*, S. 67, 2014.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, 'XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller', *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, C. IV., S.2, 2004., s. 37-50.

Vatandaş, C. Vatandaş, S. (2022). Osmanlı Sistemindeki Çözülmenin Bir Faktörü Olarak Coğrafya ve İklim. ABAD, 5(9), 3-50.

- DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- DÜNDAR, Hasan, *Rahîmîzâde İbrahim (Harimî) Çavuş'un Gence Fetihnâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritisasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, 2006.
- EAST, Gordon, *The Geography Behind History*, London: Thomas Nelson and Sons LTD, 1938.
- ERLAT, Ecmel, KAYAN, İlhan, 'Son 1000 Yılın İklim Koşulları', *Bilim ve Teknik Dergisi-TÜBİTAK*, c. 41, sy. 493, Aralık- 2008, s. 28-41.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul, 2010.
- FAIRGRIEVE, Jame, *Geography and World Power*, London: University of London Press, 1927.
- FARAQHI, Suraiye, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, TVYY, İstanbul, 2001.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Künhü'l-Ahbâr*, TTK Yayınları, Ankara, 2009.
- GENÇ, Mehmet, 'Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri', İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, İstanbul 1980.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.
- GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, (Çev. Turkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- GÖYÜNÇ, Nejat, 'Diyarbakır', *TDVİA*, 1994, IX, s. 468-469.
- GRISWOLD, W.J., 'Climate Change: a Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia', *Humanist and Scholar. Essays in Honor of Andreas Tietze*, (Ed. Lowry Heath W. & Donald Quataert), The ISIS Press.Griswold, İstanbul, 1993.
- GRISWOLD, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân:1591-1611*, (Çev. Ülkü Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.
- GRISWOLD, William J., 'Climate Change: a Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia', *Humanist and Scholar. Essays in Honor of Andreas Tietze*, (Ed. Lowry HW & D. Quataert), The ISIS Press.Griswold, İstanbul, 1993, ss. 37-58.
- GÜNGÖR, Çağatay Emin; M. Namık Çağatay, 'Karadeniz'de Son 3000 Yılda Ani Çevresel Değişimler', *İTÜDERGİSİ*, Cilt 5, Sayı 4, 2006.
- HASAN BEY-ZÂDE AHMED PAŞA, *Hasan Bey-zâde Tarihi Metin ve İndeks*, (Haz. Şevki Nezih Aykut), TTK Yayınları, Ankara, 2004.
- HUNTINGTON, Ellsworth, *Civilization and Climate*, Yale University Press, New Haven, 1915.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- İBRAHİM PEÇEVİ, *Peçevi Tarihi*, (Çev. Murat Uraz), Son Telegraf Matbaası, İstanbul, 1969.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul, 2004.

- JENINGS, Ronald C., 'The Locust Problem in Cyprus', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 2, Vol. 51, s. 279-313, 1988.
- KADIOĞLU, Yahya, YILMAZ, Yusuf, 'Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celâli İsyanları Üzerindeki Etkileri', *Studies of the Ottoman Domain*, C.VII., S.12, Şubat 2017, s. 267-288.
- KARADEMİR, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani, Osmanlı Toplumunda Kıtıklıklar (1560-1660)*, Kitap yay., İstanbul, 2014.
- KILIÇ, Orhan, 'Mühimme Defterlerine Göre 16. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler', (Ed. Kemal Çiçek), *Pax Ottomana Studies in Memoriam*, Haarlem, Ankara, 2001, s. 793-820.
- KILIÇ, Orhan, 'Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklıklar', *Türkler*, C. X, S: 23, Ankara, 2002, s. 718-730.
- KİTÂB-İ MÜSTETÂB*, (Çev. Yücel, Yaşar), *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, ss. 1-40).
- KUNIHOLM, Peter Ian, 'A 1503- Year Chronology For The Bronz And Iron Ages: 1990-1991 Progress Report Of The Aegean Dendrochronology Project', *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Çanakkale KB Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, Ankara, 27-31 Mayıs 1991, ss. 121-130.
- KUNIHOLM, Peter Ian, 'Aegean Dendrochronology Project: 1993-1994', *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 29 Mayıs- 2 Haziran 1995 Ankara, KB Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, ss. 181-187.
- KURTARAN, Uğur, 'Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik', *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, p. 2269-2286.
- MAMEDOVA, Roiala, *Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018.
- MEHMED HALİFE, *Tarih-i Gilmâni*, (Haz. Ömer Karayumak), Tercüman Gazetesi yayını, İstanbul, Tarih yok.
- MEHMED NAZMÎ EFENDİ, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, Halvetilik Örneği, Hediye-i İhvan*, (Haz: Osman Türer), İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.
- MUHYÎ-İ GÜLŞENİ, *Menâkib-i İbrahim-i Gülşeni ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşeniye*, (Haz. Tahsin Yazıcı), TTK Yayınları, Ankara, 1982
- NAİMA MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Naima*, 1-4, (Haz: Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- ORBAY, Kayhan, 'Osmanlı Topraklarında 'Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar', *Kebikeç*, sy. 23, Ankara, 2007, s. 85-93.
- ORHONLU, Cengiz; Turgut Işıksal, 'Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 13, S.17-18, İstanbul, 1963.
- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DOĞAL AFETLER*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), (Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001.
- ÖZDEMİR, M. Ali, 'İklim Değişmeleri ve Uygurlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler', *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI., S. 2, Aralık 2004.

Vatandaş, C. Vatandaş, S. (2022). Osmanlı Sistemindeki Çözülmenin Bir Faktörü Olarak Coğrafya ve İklim. ABAD, 5(9), 3-50.

- ÖZER, Hülya, 23 Numaralı ve 1573-1574 Tarihli Mühimme Defteri, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 2018.
- ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), İstanbul, 1997, s. 11.
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, (Haz. B. Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- PHILIPPE DU FRESNE-CANAYE, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- SELANİKİ Mustafa Efendi, *Tarihi-Selaniki*, (Haz. Mehmet İpşirli), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.
- SINGER, Amy, *Kadılar Kullar Kudüslü Köylüler*, (Çev. Sema Bulutsuz), TVYY yayınları, İstanbul, 1996.
- FARAQHI, Suraiye, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, TVYY, İstanbul, 2001, s. 86.
- ŞEMDÂNİZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Târîhi, Mür'i't-Tevârih*, II-A, (Yayına hazırlayan: M. Münir Aktepe), İstanbul, 1978.
- ŞEYH AHMET EL-BEDİRÎ EL-HALLAK, *Berber Bedîrî'nin Günlüğü (1741-1762)*, *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, (Çeviren: Hasan Yüksel), Ankara, 1995.
- ŞEYH RECEB ES-SIVASÎ, *Hidâyet Yıldızı, Sems-ed-dîn-i Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri*, (Yay. Haz. M. Fatih Güneren), İstanbul 2000.
- TABAK, Faruk, *Solan Akdeniz: 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul, 2010.
- TABAKOĞLU, Ahmet, 'XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı Bütçeleri', Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S. 1-4, İstanbul, 1985.
- ÜLGENER, F. Sabri, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984.
- ÜLGENER, F. Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1991.
- ÜLGENER, F. Sabri, *Tarihte Darlık Buhranları*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.
- VEINSTEIN, Gilles, 'Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı', *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), (Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001, s. 297-306.
- VI AN LU, "XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 2018.
- VURAL, Güneyi, *Fiziki Özellikleri ve Beşeri Etkileriyle; Küçük Buzul Çağı (1300-1850)*, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- WHITE, Sam, *Osmanlıda İsyân İklimi (Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları)*, (çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

Vatandaş, C. Vatandaş, S. (2022). Osmanlı Sistemindeki Çözülmenin Bir Faktörü Olarak Coğrafya ve İklim. ABAD, 5(9), 3-50.

WHITICBECK, R.H., 'The Influence of Geographical Environment Upon Religious Beliefs', *Geographical Review*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1918, ss. 316 – 324.

YILMAZ, Yusuf; Yahya Kadioğlu, 'Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celâli İsyânları Üzerindeki Etkileri', *Studies of the Ottoman Domain*, C.VII., S.12, Şubat 2017.

ZINKEISEN, Hohann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

TEKİRDAĞLI KIBRIS GAZİLERİNİN GÖZÜYLE KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI¹

Kübra DÜNDAR²
Sezai ÖZTAŞ³

Öz: Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam ortasında bulunan, Ege Denizi'nin giriş çıkışına etkisi olan ve Mısır ile Süveyş Kanalı'na olan yakınlığı ile bilinen Akdeniz'in önemli noktalarından olan Kıbrıs Adası, stratejik konumu itibarıyla tarih boyunca tüm medeniyetlerin ilgi odağı olmuştur. Günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, aynı zamanda siyasi ve askerî müdahalelerden de nasibini almıştır. 1571 yılında Osmanlı idaresine geçen Kıbrıs, 1878 yılında geçici olarak İngiltere'ye devredilmiştir. Adada İngiliz yönetimi ile beraber Rumların Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak etme çalışmaları, ENOSİS adı altındaki fikirleri ile başlamıştır. Bu amaçla EOKA başta olmak üzere kurdukları örgütler ile Kıbrıs Türklerine karşı saldırı ve katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırı ve katliamlara daha fazla kayıtsız kalamayan Türkiye, Kıbrıs'taki durumun, Türkiye'nin bir askerî müdahalesini gerektirecek kadar ciddi olduğunu belirterek, garantör devlet olarak müdahale hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a askerî müdahale gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, iki harekât şeklinde gerçekleşen bu askerî müdahaleye Tekirdağ ilinden katılan Kıbrıs gazileriyle sözlü tarih çalışması gerçekleştirilerek Kıbrıs Barış Harekâtı anlatılmıştır. Sözlü anlatımları sağlayan kişiler ve araştırmacı ile hazırlanan iki yönlü bir çalışmadır. Bu çalışma ile harekâta katılan gazilerimizin harekâta ne şekilde katıldıkları, orada yaşadıkları zorlukları, başlarından geçen olayları kendi ağızlarından dinleyip kayıt altına alarak gün yüzüne çıkarmak, topluma ve gelecek nesillere sunmak amaçlanmıştır. Canları pahasına harekâta katılan gazilerimizin unutulmaması da bu çalışmanın amaçlarından biridir.

¹ Bu çalışma, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ'ın danışmanlığında Kübra DÜNDAR tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Bağımsız Araştırmacı, kubracelep58@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3768-0287.

³ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, Türkiye, sezaioztas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1742-4200.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs Gazileri, Sözlü Tarih, Tekirdağ.

CYPRUS PEACE OPERATION THROUGH THE EYES OF CYPRUS VETERANS FROM TEKIRDAG

Abstract: Cyprus Island locating in the middle of it all Europe, Asia and Africa continents, has an impact on entrance and exit to Egean Sea and known as the close to Eagypt and Suez Canal, one of the significant locations of Mediterranean Sea is the centre of attraction to the all civilizations because of its strategical location throughout the history. Until today it has done the honors several civilizations, at the mean time it has got its share from political and military coups. In 1571 the Ottoman Empire took it in hand, In 1878 it was temporarily assigned to England Government. Along with English governing in the island the efforts of adjecting Cyprus to Greece by Rums with the ideas under the name of enosis began. With that aim established several communities particularly Eoka carried out attacks and massacres to Cyprus Turks. Not being able to unconcerned those attacks and massacres Turkey emphasizing that those are serious enough for a requiring military intervention carried out a military intervention on by using its right of guarantor government on 20 th of July 1974. In this study this intervention carried out as two operations is explained by accomplishing verbal history studies with Cyprus veterans attended those operations from Tekirdag. This is a dual study prepared by the ones who provided verbal lectures and researchers. With this study, it is aimed to reveal how our veterans participated in the operation, the difficulties they experienced there, the events they went through by listening and recording from their own mouths, and presenting them to the society and future generations. Remembering our veterans who attended the operation at the risk of their lives is one of the aim of this study.

Key Words: Cyprus, Cyprus Peace Operation, Cyprus Veterans, Oral History, Tekirdag.

Giriş

Kıbrıs; coğrafi konumu itibariyle Anadolu, Suriye-Filistin ve Arap yarımadası ile Mısır'ın çevrelediği Akdeniz havzasında, müstesna bir yere sahiptir. Gerek iktisadî gerekse stratejik konumu nedeniyle daha ilk çağlardan itibaren öne çıkan ve bu nedenle çeşitli kavimlerin istilasına uğrayan Akdeniz'in önemli adalarındandır.⁴ Kıbrıs, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'i, Süveyş Kanalını ve bu bölgelerden geçen tüm deniz ve hava

⁴ Talip Atalay, Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi, Mehir Vakfı Yayınları, Konya 2003, 1. bs., ss. 30-31.

yollarını, aynı zamanda Kızıldeniz’i kontrol edebilecek bir konuma sahiptir.⁵ Kıbrıs Adası’nın coğrafi konumu, dünya siyasetini belirleyen devletlerin daima dikkatini çekmiştir. Bu durum, hemen hemen her dönemde Kıbrıs’ın geleceğinin, bu ada dışındaki medeniyetler tarafından belirlenmesine neden olmuştur.⁶

Kıbrıs Adası, tarih boyunca Mısırlılar, Hititler, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Romalılar, Araplar, Persler, Bizanslılar, Cenevizliler, Venedikliler gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve 1571 yılında Osmanlı Devleti’nin egemenliğine girmiş⁷ 1878 yılında da Osmanlı Devleti’nden geçici olarak İngiltere’ye devredilmiştir.⁸ 1914 yılında İngiltere, Kıbrıs Adası’nı tamamen İngiltere’ye ilhak ettiğini ilan etmiştir.⁹

Adada İngiliz yönetimi ile birlikte Rumlar tarafından Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhak çalışmaları baş göstermiş ve her geçen gün daha da artarak devam etmiştir. Rumlar, adayı ziyaret eden İngiliz yetkilileri ve devlet adamlarına Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhak edilmesi konusundaki bu ENOSİS ismini verdikleri taleplerini bıkmadan tekrarlayıp, onları baskı altına almaya çalışmışlardır.¹⁰ Yunanistan Subayı Albay George Grivas, Yunanistan tarafından çağrılarak ENOSİS fikirleri doğrultusunda Rumların Türklere karşı silahlı mücadeleleri için¹¹ 1951 yılında EOKA isimli silahlı tedhiş örgütünü kurmuşlardır.¹²

Kıbrıs’ta EOKA terör örgütünün baskısı artması üzerine İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’ı Kıbrıs meselesini görüşmek üzere Londra’ya çağırmıştır.¹³ Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Kıbrıs İngiltere’nin yönetimine girdiğinden itibaren hem İngiltere yönetimi hem de Rum baskıları altında ezilen Türkler ilk defa kendi yaşama ve gelişme ortamını sağlayacak bir yapıya

⁵ Aydın Olgun, Kıbrıs Gerçeği 1931-1990, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara 1991, s. 4.

⁶ Müge Vatansever, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 12, Özel Sayı. (2010), s. 1488.

⁷ Erol Manisalı, Dünden Bugüne Kıbrıs, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2000, s. 13.

⁸ Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, 4. bs., s. 347.

⁹ Murat Sarıca, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiurt, Kıbrıs Sorunu, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1975, s. 5.

¹⁰ Yavuz Güler, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 5, sy. 1 (2004), s. 103.

¹¹ Ali Denizli, Kıbrıs Barış Harekâtı 20 Temmuz 1974, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 19.

¹² Ulvi Keser, “Türk Mukavemet Teşkilatı’nda Muharebe 1955-1974,” U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 8, sy. 2 (2015), s. 63.

¹³ Yavuz Güler, a.g.m., s. 105.

kavuşmuşlardır. Politik, mali, ekonomik, askerî ve kültürel güvenceler getirilmiş olup Kıbrıslı Türklerde bu durumdan memnun kalmışlardır. Aynı zamanda Türkiye’de hem Kıbrıs Türklerinin güvence altına alınmış olmasından hem de Kıbrıs üzerinde kendi haklarının kabul edilmiş olmasından memnun olmuştur.¹⁴ 16 Ağustos 1960 günü Lefkoşa’ da Kıbrıs ile ilgili olarak hazırlanan Zürih ve Londra Antlaşma metinleri Türkiye, İngiltere, Yunanistan temsilcileriyle, Türk ve Rum cemaat liderleriyle imzalanmış Kıbrıs Devleti Anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu suretle de 16 Ağustos 1960’ta Kıbrıs Cumhuriyeti ve bağımsızlığı ilan edilmiştir.¹⁵

Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ve anayasanın ilanından hemen sonra Kıbrıs Rum cemaati liderleri bu anayasayı ve antlaşmaları ihlallere başlamışlar ve birçok konuda anlaşmazlıklar çıkarmışlardır.¹⁶ Rum tarafı bir türlü dengeli yapılanmayı kabullenememiş ve Türkleri baskı altında tutmak istemişlerdir. Bakanlar Kurulu’nda, belediyelerde ve diğer konularda kendilerinin üstün olma çabasına girmişlerdir. Haksız kararlarda Türklerin veto hakkını kullanmasını engellemeye çalışıp, anayasa ve yasaları da çiğnemeye başlamışlardır.¹⁷ Kıbrıs cumhurbaşkanı seçilmiş olan Kıbrıs Rum lideri Makarios yeni ilan edilen Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ilk günlerinden itibaren yaptığı konuşmalarda ENOSİSİ gerçekleştireceklerini söylerken Rum idaresi de Türklerin haklarını ihlale başlamıştır.¹⁸ Makarios Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası’nın 173. maddesi ile kesinleşen Lefkoşa, Limasol, Magosa, Larnaka ve Baf’ta bağımsız Türk belediyelerinin kurulması kararına karşı çıkmış aynı zamanda 1 Ocak 1963’de bütün belediye hizmetlerinin hükümet tarafından yapılacağını bildirmiştir.¹⁹ Makarios 30 Kasım 1963’de anayasanın değiştirilmesi gerektiğine ilişkin görüşlerini açıklamış ve bu öneriyi Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’ye bir nota ile iletmiştir. Makarios’un bu notası Türkiye tarafından reddedilmiştir.²⁰ Türkiye’nin bu öneriyi kesin ve sert bir dille reddetmesiyle de Makarios söz konusu notaları

¹⁴ Manisalı, a.g.e., ss. 35-36.

¹⁵ Sarıca, Teziç ve Eskişurt, a.g.e., s. 16.

¹⁶ Uçarol, a.g.e., s.751.

¹⁷ Manisalı, a.g.e., s. 38.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 696.

¹⁹ Olgun, a.g.e., s. 20.

²⁰ “Makarios’un Kıbrıs Anayasası’nın tâdili konusunda Hükümetimi’ze verdiği muhtıra dün reddedildi”, Cumhuriyet, 7 Aralık 1963, s. 1.

gönderirken yabancı devletlerden konuyla ilgili bir yanıt beklemediğini sadece bilgilendirme amaçlı olduğunu dile getirmiştir.²¹

Makarios'un anayasa değişikliği önerilerinin reddedilmesi üzerine Kıbrıs'ta gerginlik artmış ve 20 Aralık 1963'te Lefkoşa'da Rum polisinin sivil Türklere ateş açmasıyla birlikte iki Türk ölmüş ve yaralananlar da olmuştur.²² Böylece 1963 yılı Kanlı Noel olarak adlandırılan saldırılar başlamıştır. 23 Aralık'tan itibaren yeni takviye kuvvetleri alan Rum saldırganların başına da EOKA'cı Nikos Sampson geçmiştir. Ada'daki Yunan alayı da saldırganlarla birleşmiş ve Rumlar bütün güçleriyle saldırılarına devam etmişlerdir.²³ 24 Aralık'ta daha da şiddetlenen saldırılarda Lefkoşa'nın Kumsal semtinde İrfan Bey Sokak, 2 numarada oturmakta olan Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğunun saklandıkları küvetin içinde Rumlar tarafından katledilmesi saldırıların şiddetini ve acımasızlığını gözler önüne sermektedir. Bu saldırıları daha Türk köyleri, kasabaları ve hastanelerdeki Türk hastaların katledilmeleri takip eder.²⁴ Böylelikle tüm dünyaca Kanlı Noel diye bilinen 21 Aralık 1963 olaylarının başlaması ile birlikte Kıbrıs Türkleri 103 köyü terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu Türklerin sayısı 18667'dir.²⁵

Adada çatışmalar aralıksız ve yayılarak devam etmiştir. Çarpışmalar 4-9 Mart 1964 tarihleri arasında Zeytinlik ve Ozanköy'de kanlı bir şekilde geçmiştir.²⁶ Bu dönemde, 103 köyden on binlerce Türk göç ederken 500'ün üzerinde şehit verilmiştir. Bu tarihten itibaren Kıbrıs Türk halkı, devletin tüm organlarından mahrum bırakılmış ve ambargoya maruz kalmıştır.²⁷ Nisan 1964 başlarına bakıldığında dört aylık bir süre içerisinde Türkler, 364 kişi kayıp vermişlerdir. Türk köyleri ve kentleri, Rumların ablukasına alınmış ve birçok köy ve kent boşaltılmıştır. Bu şekilde göçmen durumuna düşen Türk sayısı 25.000 kişiyi bulduğu tahmin edilmektedir.²⁸ 15 Kasım

²¹ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, ed. Baskın Oran, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, 19. bs., s. 723.

²² Olgun, a.g.e., s. 25.

²³ Ali Denizli, "Kıbrıs'ta Yunan Terör Örgütü Eoka ve Katliamları", Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, sy. 2 (2020), s. 17.

²⁴ Ulvi Keser, Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs Barış Harekâtı 1974, Pulat Basımevi, Ankara 2013, s. 27.

²⁵ Denizli, a.g.m., s. 17.

²⁶ Olgun, a.g.e., s. 26.

²⁷ Güler, a.g.m., s. 108.

²⁸ Denizli, a.g.e., s. 30.

1967’de Rum-Yunan ordusu Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırılar düzenleyerek 28 Türk’ü öldürmüşlerdir. Askerler birçok Türk köyünü yağmalamış aynı zamanda köylüleri de esir almışlardır.²⁹

Kıbrıs Barış Harekâtı

Yunanistan’da, 21 Nisan 1967’de askerler cuntası darbe gerçekleştirmiş ve hükümete el koymuşlardır. Makarios ile Yunan Hükümeti arasında yaşanmaya başlanan anlaşmazlıklar, askerî cunta döneminde daha da artmıştır. Yönetimde bulunan askerî cunta, Kıbrıs’ta da Makarios’tan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. Makarios, birincisi 8 Mart 1970’de olmak üzere, üç kez suikasta uğramış, fakat her defasında da kurtulmuştur.³⁰ Rum Milli Muhafız Gücü subay ve erleri EOKA’cılardan da destek alarak Makarios’a bağlı asker ve polisleri sürekli hırpalayıp görev yapmalarını engellemişlerdir.³¹ 15 Temmuz 1974 sabahı dünyaya bir haber yayılmış ve haberde, Kıbrıs’ta Yunan Kuvvetleri’ne bağlı subaylar Makarios’a bir darbe gerçekleştirerek yerine bir EOKA’cı olan Nikos Sampson’u getirerek Kıbrıs Elen Cumhuriyeti’ni ilan etmişlerdir.³² Darbeciler, adada bir ulusal kurtuluş hükümeti kurulduğunu öne sürerek Nikos Sampson’un Cumhurbaşkanı olduğunu ve Kıbrıs’ta bir Elen Cumhuriyeti ilan ettiklerini açıklamışlardır.³³ Yedi günlük iktidarı olan Nikos Sampson, bu süreçte binlerce Makarios taraftarını öldürmüştür.³⁴

Türkiye, Sampson Darbesi’ni Kıbrıs’ta anayasanın düzeninin yıkılması, gayri meşru bir idarenin kurulması, Kıbrıs konusundaki antlaşmaların ihlali olarak gördüğünü belirterek yeni idareyi tanımamış ve Garanti Antlaşması’nın 4. Maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, İngiltere ile beraber Kıbrıs’a müdahale etmeye karar vermiştir.³⁵ Başbakan Bülent Ecevit 17 Temmuz 1974’te bu konuyu görüşmek üzere Londra’ya gitmiş³⁶ fakat Türkiye bu görüşmelerden umduğunu bulamamıştır. Çünkü İngiltere Kıbrıs’a müdahalede bulunmaya yanaşmamıştır.³⁷ Ne İngiltere’den ne de Amerika’dan olumlu sonuçlar alamayan Başbakan Bülent Ecevit Londra’dan

²⁹ Güler, a.g.m., s. 108.

³⁰ Güler, a.g.m., ss. 108-109.

³¹ Olgun, a.g.e., s. 35.

³² Sarıca, Teziç ve Eskiuyurt, a.g.e., s. 180.

³³ “Atina Kıbrıs’ta Yunan Cumhuriyet’i İlan Etti”, Cumhuriyet, 16 Temmuz 1974, s. 5.

³⁴ Olgun, a.g.e., s. 36.

³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 713.

³⁶ Olgun, a.g.e., s. 41.

³⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 713.

döndüğü sırada Türkiye’de askerî hazırlıklar tamamlanmıştır.³⁸ Askerî harekâtın başlatılmasından önce Genelkurmay Başkanlığı tarafından Kıbrıs’ta uygulanacak olan planlar, eğitim ve tatbikatlar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu planlara göre harekât kara, deniz ve hava harekât planları üzerinde yoğunlaşmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri, normal çalışma uygulamalarından çıkarak alarm durumuna geçmesiyle birlikte Kıbrıs’a yönelik planlar üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁹ 20 Temmuz 1974’de, Kıbrıs’ta gelişen olaylar sonucu savaşı gerektiren bir durumun meydana gelmesiyle, harekâtın devamında olabilecek ihtiyaçların karşılanması amacıyla Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile genel bir seferberlik ilan edilmesine karar verilmiştir.⁴⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri, 20 Temmuz 1974’de barışı getirmek ve anayasa düzenini yeniden sağlamak için Kıbrıs’a barış harekâtında bulunmuştur.⁴¹

Çıkarma birlikleri 19 Temmuz 1974’te saat 11.00 civarında Mersin’den hareket edip Girne’de Pladini bölgesine gelmişlerdir. Harekâtın çıkarma safhası böylece 20 Temmuz 1974 günü sabah saatlerinde başlamıştır. Hava indirme harekâtı da çıkarma harekâtı ile aynı olarak saat 06.05’ten itibaren Gönyeli bölgesine gerçekleştirilmiştir.⁴² Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Girne’ye çıkışı ile birlikte Türk savaş uçakları da peş peşe adadaki askerî hedefleri bombalamaya başlamıştır. Savaş gemileri de harekâta Girne kıyılarından katılmışlardır.⁴³ Otuz Astsubaydan oluşan Su Altı Taarruz Timleri de kıyıdaki su altı engellerini temizlemeye başlamıştır.⁴⁴ Adaya Türk müdahalesi iki aşamada gerçekleşmiştir. 20-22 Temmuz 1974 tarihleri arasında gerçekleştirilen harekâtın birinci aşaması, Türk birliklerinin adaya ulaşabilmesi için kıyı şeridi üzerindeki noktaların öncelikli olarak ele geçirilmesidir. İkinci aşaması da, adanın içlerine doğru ilerleyerek Kıbrıslı Türklerin güvenle kalabilecekleri bir toprak parçasını kontrol altına alabilmektir. İlk aşamada 6.000 Türk askerî ve yaklaşık olarak 30 Türk tankı adaya çıkarılmıştır.⁴⁵

³⁸ Fırat, a.g.e., s. 742.

³⁹ Keser, a.g.e., s. 82.

⁴⁰ BCA, belge no. 030.18.01.02.317.47.12 (20 Temmuz 1974).

⁴¹ Uçarol, a.g.e., s. 765.

⁴² Keser, a.g.e., ss. 82-83.

⁴³ Olgun, a.g.e., s. 41.

⁴⁴ Denizli, a.g.e., s. 105.

⁴⁵ M. Sami Danker, Bir Millet ve Devletin Yaşama Hakkı Kıbrıs Sorunu, Türkar Yayınları, Ankara 2001, 1. bs., s. 52.

En kanlı çarpışmalar 20 Temmuz 1974 gecesi yaşanmıştır. Yunanlıların sert ateşine aynı şekilde karşılık verilmiştir. Mehmetçik, Yunanlıların ortaya sürdükleri tankları ellerinde yeterli tanksavar silah bulunmamasına rağmen, teker teker yok edebilmiştir. Mücahitlerde yardıma koşmuşlar, ancak pek fazla etkili olamamışlardır.⁴⁶ Harekâtın ikinci günü olan 21 Temmuz 1974'te, Kıbrıs'ta tıkanıklıkları gidermek, hedeflere doğru ilerlemeyi hızlandırmak için Hava Kuvvetleri olağanüstü çaba harcamıştır. Açlık ve heyecan bir kenara, en büyük zorluk sıcak ile mücadelede olmuştur. İlk gün gerçekleşen ani hücum, yiyecek ve içecek konusunda aksamaya sebep olmuş ve su tankları vs. sahilde yığılı kalmıştır. Buna rağmen ilerleme hızlıca devam etmiştir. Genelkurmay emir üstüne emir yollamış ve burada büyük ağırlık Hava Kuvvetleri'ne verilmiştir. Sabahki son durum görüşmesinde tehlikenin atıldığı artık kesinlikle belirlenmiştir.⁴⁷ Öğle saatlerinde Beş Parmak Dağları geçilerek Boğaz temizlenmiş, güneydeki ve kuzeydeki birlikler birleşmişlerdir. Harekât daha önce hazırlanan plana tamamen uygun olarak gerçekleştirilmiş ve Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri tam bir iş birliği içerisinde bulunmuşlardır.⁴⁸

20-22 Temmuz günlerinde süren çıkarma sırasında; iletişim sıkıntısından dolayı Kocatepe Savaş Gemisi'nin, Yunan gemisi sanılarak Türk Savaş uçakları tarafından batırılması dışında büyük bir kayıp olmamıştır. Askerî harekâtın ilk aşaması çok başarılı geçmiş Türk askerleri çok kayıp vermeden terörcü Rum saldırılarını püskürtüp Girne-Lefkoşa-Gönyeli üçgenini koruyabilmişlerdir.⁴⁹

Harekât günü yani 20 Temmuz'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi acele toplantıya çağırılmıştır. Güvenlik Konseyi'ne, ABD bir karar tasarısı sunmuş ve Kıbrıs'ta ateşkesin derhal sağlanması, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin Londra'da soruna çözüm yolu bulabilmek amacıyla bir araya gelmeleri önerilmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen Güvenlik Konseyi, 20-21 Temmuz 1974'te toplanabilmiş ve taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur.⁵⁰ Bu kararda, ayrıca uluslararası antlaşmaların güvencesi altında bulunan anayasa düzeninin, Kıbrıs'ta yeniden kurulmasının istendiği de bildirilmiştir.⁵¹ Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararına, Yunanistan, Türk

⁴⁶ Mehmet Ali Birand, 30 Sıcak Gün, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, 14. bs., s. 162.

⁴⁷ Birand, a.g.e., ss. 167-168.

⁴⁸ Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 18, sy. 54 (2002), s. 757.

⁴⁹ Fırat, a.g.e., s. 742.

⁵⁰ Sarıca, Teziç, Eski yurt, a.g.e., ss. 194-195.

⁵¹ Uçarol, a.g.e., s. 765.

birliklerinin Adadan çekilmeleri dâhilinde uyum sağlayacağını bildirmiştir. Türkiye ise, anayasa düzeninin ve barışın yeniden sağlanmaması durumunda, askerî birliklerini Kıbrıs'tan geri çekmeyi düşünmediğini dile getirmiştir. Sonuç olarak Yunanistan, Türkiye'nin bu görüşleri karşısında, ateşkesi şartsız olarak kabul etmiş ve ateşkesin Türkiye'nin teklif ettiği gibi 22 Temmuz 1974 günü yürürlüğe gireceğini resmen Ankara'ya bildirmiştir.⁵² Böylelikle Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararını kabul ederek 22 Temmuz 1974'te saat 17.00'dan itibaren ateşi kesmiştir. 22 Temmuz akşamı ateşkes yürürlüğe girdiğinde Türk kuvvetleri Girne-Lefkoşa yolunu kontrol altına almışlar ve Girne kıyılarında da bir genişleme yapmışlardır. Bu durumun askerî bakımdan tehlikeli ve yetersiz olması sebebiyle de Türkiye, 22 Temmuz'daki ateşkes ile Birinci Barış Harekâtı sona erdikten sonra 40.000 kişilik bir kuvvet yığmış ve 300 tank göndermiştir.⁵³ 23 Temmuz günü darbeci Sampson görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanlığını Glafkos Klerides'e bırakmıştır.⁵⁴ Ateşkesin sağlanacağı kararlar alınması ile beraber, Güvenlik Konseyi kararı gereğince, barışın yeniden sağlanabilmesi için 25 Temmuz 1974'de Cenevre'de Üçlü Konferans toplanmış⁵⁵ ve 30 Temmuz 1974'de Cenevre kararlarını imzalanmıştır. Gerçekleştirilen bu Birinci Cenevre Konferansı Türkiye açısından başarı ile sonuçlanmıştır.⁵⁶ Birinci Cenevre Görüşmeleri'nde Kıbrıs'ta kurulan özel Türk yönetimi tanınmış Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'taki varlığı da kabul edilmiştir.⁵⁷ İkinci Cenevre Konferansı da 8 Ağustos'ta başlamış ve 14 Ağustos'ta hiçbir netice alınmadan dağılmıştır.⁵⁸ Birinci Cenevre görüşmelerinde öngörülen şartlar Rumlar ve Yunanlılar tarafından yerine getirilmemesinin yanı sıra Rum ve Yunan askerleri Türk bölgelerinde kuşatmayı kaldırmamışlar ve binlerce Türk'ü esir kamplarında tutmuşlar yer yer Türklere karşı toplu cinayetlerde bulunmuşlardır. Türk tarafının yaptığı uzlaşma plânları da Rumlar tarafından reddedilmiştir. Bu esnada, adaya bulunan Türk askerleri çok küçük bir bölgede sıkışık durumdadır. Rum-Yunan askerleriyle çevrili Türk bölgelerini kurtarmak ve kuzeyde özgür ve güvenli bir Türk bölgesi oluşturmakta gereklidir.⁵⁹ Aynı

⁵² Sarıca, Teziç, a.g.e., s. 196.

⁵³ Armaoğlu, a.g.e., ss. 714-715.

⁵⁴ Olgun, a.g.e., s. 42.

⁵⁵ Uçarol, a.g.e., s. 765.

⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., ss. 714-716.

⁵⁷ Eroğlu, a.g.m., s. 758.

⁵⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 716.

⁵⁹ Güler, a.g.m., s.110.

zamanda Türkiye'nin önerilerinin kabul edilmemesi ve Rumların kuşatma altında tutulan birçok Türk köyünü imha etme tehlikesi ile karşı karşıya olması gibi sebeplerden dolayı da⁶⁰ İkinci Barış Harekâtı, 14 Ağustos 1974'de başlamış⁶¹ ve üç günlük harekât sonunda, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ele geçirdiği alan Birinci Barış Harekâtı'nda 130 km² iken, İkinci Barış Harekâtı'nda 4.000 km²'yi bulmuştur.⁶²

Kıbrıs Barış Harekâtı'nda 411'i Kara, 69'u Deniz, 5'i Hava ve 13'ü Jandarma olmak üzere 498 Türk askeri şehit olmuştur. 70 Kıbrıslı Mücahit ve 270 Kıbrıs Türkü şehit olmuş, 1000 Kıbrıslı Türk de yaralanmıştır.⁶³ Kıbrıs Barış Harekâtı ile birlikte, Türk toplumunun 11 yıl süren acısı dinmiş insanlık tarihine yüz karası olarak geçmiş bulunan feci olayların sonu gelmiştir. Kıbrıs'ta Rum kesimi de dâhil barış sağlanmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ertesinde adada tedhiş olaylarının ve çarpışmaların yer almamış olması bunun açık bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.⁶⁴ İkinci Barış Harekâtı ile birlikte Türklerin, yerleşim alanları daha açıkça belirlenmiş ve ileride ilan edilecek olan Kuzey Kıbrıs Türk Devleti'nin sınırları aşağı yukarı belirlenmiştir. En önemli sonuçlarından birisi de Nüfus Mübadelesi Antlaşması'dır. Kıbrıslı Türkler bir bütün olarak kuzeyde toplanmış, sınırlar belirlenmiş ve kurulacak devletin fiziki unsuru oluşturulmuştur.⁶⁵

Güvenlik Konseyi'nin, 21 Temmuz ve 16 Ağustos 1974 tarihli kararlarıyla, Cenevre Konferansı'nın 30 Temmuz 1974 tarihli kararında, 1960 Antlaşmalarının geçerliliği tekrar onaylanmış ve 1974 olaylarından sonra, Kıbrıs'ta yeni bir devlet düzeninin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da Kıbrıs'ta, Türkler kuzeyde, Rumlarda güneyde toplanmışlar ve böylece Türk ve Rum toplumlari iki ayrı coğrafi bölgede iki ayrı yönetimle beraber kesin olarak ayrılmışlardır.⁶⁶ Gerçekleştirilen görüşmeler üzerine 13 Şubat 1975'te Türk toplumu, adada Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni (KTFD) kurduğunu ilan etmişlerdir. Yeni devletin

⁶⁰ Denizli, a.g.e., ss. 385-386.

⁶¹ Güler, a.g.m., s. 110.

⁶² Olgun, a.g.e., s. 43.

⁶³ M. Şükrü Tandoğan, Kıbrıs Barış Harekâtı Birlikler ve Muharebeleri, Türkiye Muharip Gaziler Derneği, Ankara 2016, s. 74. Tekirdağ ilinden harekâta katılıp şehit olanların sayısı 8'dir. Şehitlerimiz; Bayram Demirezen, Metin Ediz, Rıdvan Erel, Vahit İnce, Ali Kaya, Filiz Okandan, Necati Şentürk ve Recep Balcı'dır. Bkz. Tandoğan, Kıbrıs Barış Harekâtı, s. 79-92.

⁶⁴ Hüner Tuncer, Kıbrıs Sarmalı Nasıl Bir Çözüm?, Ümit Yayıncılık, Ankara 2005, 1. bs., s. 113.

⁶⁵ Eroğlu, a.g.m., ss. 759-760.

⁶⁶ Uçarol, a.g.e., s. 767.

anayasası geçici Türk yönetimi tarafından hazırlanmıştır.⁶⁷ Kıbrıs Federe Devlet statüsünün barış ve uzlaşma yolunu açmadığı, Rumların anlaşma niyetinde olmadıkları anlaşıldıktan sonra Türk tarafı, 15 Kasım 1983'te elinde kalan tek seçeneği kullanmış ve kuzeyde kendi özgür, bağımsız devletini kurmuş ve bunu tüm dünyaya ilân etmiştir.⁶⁸ Böylelikle 15 Kasım 1983'te, Kıbrıs Türkleri, bağımsızlıklarını Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kurulduğunu ilan etmişlerdir.⁶⁹

Sözlü Tarih

Sözlü tarih, bir kişinin belli bir dönemde yaşadıklarının, tanıklık ettiklerinin gün yüzüne çıkarılıp değerlendirilmesiyle gelecekteki toplumlara tarih ilmi açısından katkıda bulunan bir araştırma yöntemidir. Sözlü tarih aynı zamanda yazılı tarihin sunamayacağı gündelik hayat, insan ilişkileri, ev içi hayatlar gibi sosyal açıdan her türlü bilgilere ulaşım sağlar.⁷⁰ Sözlü tarih, bir tarih araştırma metodu olup temelinde sözlü kaynakları değerlendirip tarih yazımında kullanmaya yönelik çalışmalar barındırır. Şifahi kaynaklardan geçmiş hakkında bilgi edinme yöntemi üzerinde durur. Sözlü kaynaklarda ele alınan olaylar genellikle ileri yaşlara sahip, görmüş geçirmiş insanların anlatılarından oluşur.⁷¹ Caunce, sözlü tarihin hem sözlü materyalleri sağlayan kişiye hem de araştırmacıya bir şeyler kattığını, aynı zamanda da bilgi toplayan kişiden ve görüştüğü insanlardan bir şeyler talep eden iki yönlü bir süreç olduğunu ifade eder.⁷² Baum'a göre sözlü tarih bir tarihsel bilgi toplama yöntemidir. O, sözlü tarihi bir yöntem ve veri toplama metodolojisi olarak görür. Sözlü tarih belirli bir olayın yaşandığı dönemde yaşamış, bir olaya dolaylı ya da doğrudan katılmış veya şahitlik etmiş olan insanların tecrübelerini değerlendirmelerini, doğrudan dinlemeye fırsat bulan kişilerin bilgi elde etme yöntemidir. Sözlü tarih kaydedilmiş rastgele bir görüşmeden ziyade kişinin belirlemiş üzerinde uğraş vermiş olduğu bir konunun planlı bir şekilde işlenmesidir.⁷³

⁶⁷ Güler, a.g.m., s. 110.

⁶⁸ Güler, a.g.m., s. 110.

⁶⁹ Eroğlu, a.g.m., s. 716.

⁷⁰ Esra Danacıoğlu, Geçmişin İzleri Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 133.

⁷¹ Bilim ve Sanat Vakfı, Sözlü Tarih Araştırmacıları İçin Pratik El Kılavuzu, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2006, s. 5.

⁷² Stephen Caunce, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, çev. Bilmez Bülent Can ve Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 27.

⁷³ Aslı Avcı Akçalı, Erdal Aslan, "Tarih Öğretiminin İyileştirilmesi Yolunda Alternatif Bir Yöntem: Sözlü Tarih" Kastamonu Eğitim Dergisi, c. 20, sy. 2 (2012), s. 671.

Sözlü tarih, her çeşit insan ilişkilerinin, aile hayatının, insan hayatındaki ve yerleşim yerlerindeki değişimleri, hayattaki tarihi anılar gibi her türlü meseleleri ele alır ve bilgilere ulaşır.⁷⁴ Aynı zamanda da toplum tabanına kadar yayılarak toplumu da tarihe katar. Geçmişte yazılı belgelerde olmayan bazı kişilerin bilgi ve düşüncelerini ortaya çıkararak tarihsel çalışmalara katar ve katkıda bulunur.⁷⁵ Sözlü tarih çalışması yapılırken imkân olduğunca olayları yaşayan özgün kişilere ulaşmaya çalışılır. Bu da birinci elden bir bakış açısı sağlamaktadır.⁷⁶ Sözlü tarih eğitim araştırmaları ve eğitimin gerçekleştirilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Okul yöneticilerine, öğretmenlerine ve öğrencilere çok büyük katkılar sağlar.⁷⁷ Öğrencilere, dinleme, gözlem, soru sorma, bilgiyi düzenleme, olguyu düşünceden ayırma, değişim ve sürekliliği algılama, kendilerinden önceki kuşakları daha iyi anlama ve takdir etme vs. gibi birçok beceriler kazandırır.⁷⁸ Projeler dâhilinde görüşmeler yapılırken diğer insanlarla muhatap olunur ve onların yaşamlarına girilir. Bu da empati yapmayı kolaylaştırabilir. Ayrıca sözlü tarih, öğrencilerin yaptıkları çalışma ve projelerle ders kitaplarının dışındaki bilgilere de ulaşımını sağlayabilir.⁷⁹ Sözlü tarih yöntemi sadece tarih ve eğitim tarihi alanında değil aynı zamanda antropoloji, sosyoloji ve halkbilim araştırmalarında da kullanılabilir. Farklı alanlarda kullanılan sözlü tarih yöntemi ile olaya şahitlik etmiş ya da bizzat olaya katılmış kişiler geçmiş hakkında bilgiler verebilirler.⁸⁰

Bir sözlü tarih projesinde görüşme öncesinde ilk olarak, amaç ve konunun belirlenmesi gerekmektedir. Oluşturulacak olan çalışmada konu ve amaç belirlendikten sonra görüşülecek kişilerin belirlenmesi, yapılması gereken konuların başında gelir.⁸¹ Konunun belirlenmesinden sonra yazar konu ile ilgili eserleri araştırmaya koyulmalı ve okumaya başlamalıdır. Konu ile ilgili eserler, makaleler, tezler, gazeteler, dergiler yani tüm kaynaklar taranmalıdır. Konu hakkında bilgi sahibi olunmalıdır. Eğer imkân varsa daha önceden

⁷⁴ Danacıoğlu, a.g.e., s. 133.

⁷⁵ Bilim ve Sanat Vakfı, a.g.e., s. 9.

⁷⁶ Akçalı ve Aslan, a.g.m., s. 676.

⁷⁷ Akçalı ve Aslan, a.g.m., ss. 677-678.

⁷⁸ İbrahim Sarı, Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara (2007), YÖK: Ulusal Tez Merkezi, s. 111.

⁷⁹ Akçalı ve Aslan, a.g.m., ss. 677-678.

⁸⁰ Mustafa Güçlü, "Eğitim Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Uygulaması", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2013, c. 11, sy.1 s. 10.

⁸¹ Bilim ve Sanat Vakfı, a.g.e., s. 11.

böyle bir proje de yer alan kişilerle de görüşülüp fikir sahibi olunabilir. Bu yöntem kişinin daha tecrübeli olmasına imkân sağlar.

Görüşme yapılacak kişiyle ilk temasın kişisel olarak kurulması ve randevu talebinin de araştırmacının bizzat kendisinin yapmasında fayda vardır.⁸² Alınacak randevunun yeri, tarihi ve saati de görüşülecek kişiye bırakılmalıdır.⁸³ Görüşme sırasında ses kaydı yapılacaksa bu kayıt cihazlarının görüşme öncesinde ayarlanması ve görüşmede herhangi bir aksilik olabileceğinden ses kayıt cihazlarının kontrol edilmesi gerekmektedir.⁸⁴ Hatta görüşmenin ses kaydına kaydedilip edilmeyeceği görüşmeden önce ilk tanışmada sorulabilir.⁸⁵ Görüşme sonrasında araştırmacının gerçekleştirilen görüşmeyi kullanabilmek için görüşme yapılan kişiden yasal izin alması gereklidir. Oluşturulan malzemenin hem saklanabilmesi hem de kullanılabilmesi için görüşülen kişiden bir yazılı belge mutlaka alınmalıdır. Bu telif hakkını, araştırmacısında malzemeyi kullanacak olan her bir araştırmacı tek tek almalıdır.⁸⁶ Yazılı sözcüklerle çalışmak her zaman daha kolaydır. Malzemeyi düzenlemek, kullanıma hazır hale getirmek araştırmacının çalışmalarına kolaylık sağlama açısından elverişli olacaktır. Düzenli bir şekilde yazıya aktarılmış olan bir çalışma (ses veya görüntü kaydı) kolayca anlaşılabilir ve araştırmacıya da çalışmalarında yardımcı olacaktır.⁸⁷

Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Yer Alan Tekirdağlı Gazilerle Yapılan Görüşmeler

Bu çalışmada, iki harekât şeklinde gerçekleşen bu askerî müdahaleye Tekirdağ ilinden katılan Kıbrıs gazileriyle sözlü tarih çalışması gerçekleştirilerek Kıbrıs Barış Harekâtı anlatılmaya çalışılmıştır. Tekirdağ'da bulunan Kıbrıs Barış Harekâtı Gazilerinden 15'i bu çalışmada yer almıştır. Canlı tanıklar olarak adlandırdığımız gazilerimiz ile görüşmeler yapılmış olup yazılı kaynaklarda olmayan bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Yazılı kaynaklarda Kıbrıs Barış Harekâtı ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu çalışma ile harekâta katılan gazilerimizin harekâta

⁸² Esra Küpüç, Sözlü Tarih Kavramı ve Sözlü Tarihin Tarih Öğretimindeki Rolü, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van (2014), YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 385980), s. 67.

⁸³ Danacıoğlu, a.g.e., s. 137.

⁸⁴ Danacıoğlu, a.g.e., s. 138.

⁸⁵ Paul Thompson, Geçmişin Sesi Sözlü Tarih, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 183.

⁸⁶ Bilim ve Sanat Vakfı, a.g.e., s. 16.

⁸⁷ Counce, a.g.e., s. 174.

ne şekilde katıldıkları, orada yaşadıkları zorlukları, başlarından geçen olayları bizzat kendi ağızlarından dinleyip kayıt altına alarak gün yüzüne çıkarmak, topluma ve gelecek nesillere sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2 uzman görüşü de alınarak sorular hazırlanmış ve hazırlanan sorular çerçevesinde gaziler ile görüşmeler yapılarak gazilere sorular yöneltilmiştir. Gazilerimizin yazılı izinleri alınarak görüşmeler sağlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Bilgileri

ADI-SOYADI	DOĞUM TARİHİ
Gazi Ahmet GALAK	1954
Gazi Alaattin BİLGİN	1953
Gazi Ali Rıza AÇIKGÖZ	1946
Gazi Basri ŞEKER	1953
Gazi Fuat KARATAŞ	1953
Gazi Halil ZENGİN	1954
Gazi Hasan BAYKARA	1953
Gazi Hasan Hüseyin YARLIGAN	1953
Gazi İsmail Hakkı AKYOL	1953
Gazi Kamil YÖRÜK	1954
Gazi Muhsin ÇAKIR	1954
Gazi Mustafa GÖDREN	1950
Gazi Münür BALTACILAR	1953
Gazi Recep KAYACI	1954
Gazi Şaban KIRBAŞ	1953

Gazi Münür BALTACILAR⁸⁸

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben Kıbrıs gazisi Münür Baltacılar. 1953'te Tekirdağ'da dünyaya geldim. Ertuğrul Mahallesi'nde büyüdüm. On yaşına kadar Ertuğrul Mahallesi'nde oturdum. Ondan sonra Zafer Mahallesine taşındık. Mesleğim serbest meslek, eğitim durumum ilkokuldur. Harekâta katılırken evliydim ve bir de kızım vardı.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

1973 senesinde askere gittim ve acemi birliğimi İskenderun'da yaptım. Ondan sonra Gölcük'e gittim. Orada denizaltı kursu aldım. Denizaltı gemimizin resmî adı ve bordo numarası I. İnönü S346 idi. Denizaltında günlerimiz çok güzel geçiyordu. Tatbikatlara çıkıyorduk. Denizaltı ile İtalya'ya da tatbikata gittik. İtalya'dan tatbikattan geldikten sonra, teskereme dört ay vardı. Bir gün komutanımız hakkınızı hepiniz birbirinize helal edin Kıbrıs'a gidiyoruz dedi. Biz de içimizde hiç korku olmadan cân-ı gönülden katıldık. Hissettiklerimizi anlatmak mümkün değil. Oraya savaşın heyecanı ile gittik. Tabi sonra bize her şey basit geldi. Ölürsek şehit kalırsak gazi olarak kalacaktık.

3) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

20 Temmuz'da Kıbrıs'a Gölcük'ten kendi denizaltımızla hareket ettik. İlk çıkartmamızda ne kadar kaldığımızı hiç hatırlamıyorum. Tabi biraz da heyecan vardı. Biz denizaltı olduğumuz için devamlı olarak suyun altında geziyorduk. Yani üstümüze bir Yunan gemisi veya başka bir gemi geldiği zaman onu hemen batırmak için hazır vaziyette bekliyorduk. İlk harekât bittikten sonra Mersin'e gittik. Mersin'de bir hafta kadar kaldıktan sonra gemimiz Mersin'den Alanya'ya gitti. Alanya'da üç dört gün kaldıktan sonra tekrar emir geldi. Kıbrıs'a İkinci Harekâta katıldık. İkinci Harekâta katıldığımız da hemen hemen yirmi üç gün suyun altında hiç çıkmamak şartıyla kaldık. Suyumuz bitti, deniz suyu içtik. Tabi ekmekler normal şekilde yenecek halden çıktı. Biraz zahmet çektik ama hepimizde şeref ve gurur vardı. Ne getirirlerse önümüze onu yedik. Tabi biz denizaltı olduğumuz için tekrar söylüyorum biz karaya hiç çıkmadık. Devamlı olarak deniz altında harekâta katıldık. Tabi komutanımız bize "arkadaşlar hiç

⁸⁸ Gazi Münür Baltacılar ile 12.06.2019 tarihinde saat 11.00'de Türkiye Muharip Gaziler Derneği Tekirdağ Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

korkmayın, Rabbimiz yanımızda, kafanıza hiçbir şeyi takmayın” diye çok moral verirdi. Çok şükür hiçbir sıkıntı yaşamadık. Harekât bittikten sonra tekrar İzmir Uzun Ada’ya gittik. Tezkere günümüz geldiği halde orada kaldık.

4) Harekât sırasında ailenizle iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Uzaktaydık ve haberleşme yoktu. Ailemden ne bir mektup geldi ne de ben bir mektup atabildim.

5) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Az evvelde söylediğim gibi yirmi üç gün suyun altında kaldığımız için suyumuz bitti. Deniz suyu çektik, arıtma makinesi vardı deniz suyunu arıttılar öyle içtik. Tabi ekmecekler normal şekilde yenecek halden çıkmıştı. Önümüze ne getirirlerse onu yedik.

6) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Temizlik ihtiyaçlarımızı istediğimiz zaman karşılayabileceğimiz banyomuz ve lavabolar vardı. Eşyalarımızı yıkamak ve duş almak için her şey vardı. Her ihtiyacımızı karşılayabiliyorduk.

7) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Unutamadığım bir anım var. Üstümüzden bir gemi geçiyordu, yolcu gemisiymiş. Tabi komutan “vanepsi” dedi. Bizim orada vanepsi, arkadaşlar herkes savaş yerine gelsin demek. Savaş yerine geçtik namlunun ağzına torpidoları koyduk öylece bekledik, komutan emir verse düğmeye basacaklardı. Torpido gidecek gemiyi paramparça edecekti ama sonradan sondaj kamerasından yolcu gemisi olduğunu gördüler ve savaş yerlerini tekrar terk ettik.

8) Harekâtın sona erdiğini nasıl haber aldınız?

Harekâtın sona erdiğini komutanımız söyledi. “Arkadaşlar geri dönüş yapıyoruz harekât bitmiştir” dedi. Tabi o anda çok sevindik.

9) Türkiye’ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Ateşkesten sonra Kıbrıs’tan Uzun Ada’ya gittik uzun bir süre orada kaldık. Ondan sonra tezkereyi bile Gölcük’e dönmeden İzmir’den aldık.

10) Türkiye’ye döndüğünüzde neler hissettiniz, nasıl karşılandınız?

Bizim gazi olduğumuzu pek kimse bilmiyordu. Gazi olduğumuzu belli edecek belli bir şeyde yoktu. Normal sivil kıyafet veya askerî kıyafet giyyorduk.

11) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

İlk dönemler biraz psikolojik olarak etkilendim tabi. Sonra Allah'a şükür düzeldim bir şeyim yok. Hayatımda bir değişiklik olmadı ama yaşadıklarımı ve anılarımı hiç unutmadım. Tabi yaşadıklarım unutulmayacak bir durum.

12) Gazilik madalyanızı aldınız mı? Tören hakkında neler hatırlıyorsunuz?

Gazilik madalyamızı almak için müracaat ettik. Yakın bir zamanda İnşallah gelir. Arkadaşlarımın bir kısmı aldı bir kısmımıza da yakın bir zamanda gelecek. Kısa süre önce Kültür Merkezi'nde tören oldu. Üç yüz yirmi altı adet madalya geldi. Sanırım madalya herkese gelmedi. Bize verilmediği için ben törene katılmadım. Aslında bu kadar yıl beklenmemeliydi. Madalyaların verilmeye başlanması kırk beş yıl sürdü. En azından Türk Devleti gazisine sahip çıkmalıydı. Fakat şu an harekâta tekrar çağırırsalar sorgusuz sualsiz tekrar giderim.

13) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Askerliğimiz bittikten sonra gazi arkadaşlarımızla tekrar bir araya gelip görüştük.

14) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Gelecek nesillerimize aktarmak istediğimiz şey, gençlerimiz maalesef yaralanmayı sadece gazi zannediyorlar. Bize, sizin nereniz gazi diyorlar. Bizde onlara biraz ağır konuşmak zorunda kalıyoruz. Ölen kişi şehit oluyor yara alan malul gazi oluyor. Bizler de muharip gaziyiz. Muharip gazi olmasa nasıl savaş kazanılır. Fakat bizim hiçbir yerde hakkımız yok.

Gazi Muhsin ÇAKIR⁸⁹

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben, Muhsin Çakır. Şarköy Beyoğlu köyündeyim. 14 Ekim 1954'te Şarköy Beyoğlu köyünde doğdum. Mesleğim serbest meslek. İlkokul mezunuyum. Harekâta katıldığımda bekârdım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Dört aylık askerdim. Rütbem erdi. Geldikten sonra da herhangi bir değişiklik olmadı. Kıbrıs'ta yedi buçuk ay kaldım, Nisan ayında döndüm.

⁸⁹ Gazi Muhsin Çakır ile 12.06.2019 tarihinde saat 11.30'da Türkiye Muharip Gaziler Derneği Tekirdağ Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağımızı nasıl haber aldınız? Neler hissettiniz? Gönüllülük esas mıydı?

Harekâta katılacağımızı bilmiyorduk. Biz karadaydık hemen bizi gemiye aldılar. Bir akşam, sabaha kadar gemilere mermi taşıdık. Sabah olduğunda büyük geminin önü ana baba günü gibi her yer her yerdedi. Bir komutan konuşma yaptı “arkadaşlar herkes hakkını helal etsin çıkarmaya katılıyorz” dedi. Öyle sabaha karşı çıkarmaya geçtik. Biz büyük gemi ile yani Ertuğrul gemisiyle çıkarmaya katıldık. Tabi Ertuğrul gemisi çok büyük olduğundan gemiye 500 metre varken botlarla, yirmi takım halinde gemiye ulaştık. O zaman beni gemi tutuyor ve çok midem bulanıyordu. Arkadaşım, “bak uçaklar önümüzü nasıl bombalıyor” dedi. Başımı gemiden çıkardım ve baktığım an uçakları gördüm, önümüzü bombalıyorlardı. Komutanım ben çıkarmaya katılamayacağım dedim. Komutan, “senin ölü çıkacak yine çıkacaksın, katılamayacağım diye bir şey yok” dedi. Çıktık tabi, sulu kapak attık. Çıkarma plajına çıktık. Tabi herkesin silahları suya gömülüydü. Bir de çıkarma yaptığımız pirket duvar tel örgülüydü. Üç kişi almış başını gitmiş. Bayağı ilerledik. Herkes yanındaki arkadaşımı kontrol etsin dediler. Sonradan giden üç arkadaş da geri geldiler. O sırada mola verdik. Sırt çantamızda bir şeyler vardı yedik. Beş ya da altı tane konserve vardı o da bitti. Millet ne yiyeceğini şaşırırdı. Allahtan zehirlenmedik. Su yok, bir kuyuya gittim karınca gibi içine bile inmişler. Bitlendik, mevziler de kaldık.

4) Kıbrıs'a girişiniz nasıl ve nereden oldu? Sizi kimler karşıladı?

Kıbrıs'a girişimiz şu an Deniz Çıkarma Plajı diye geçiyor, şehitliğin sol tarafından Girne'den oldu. Girne'nin batısından Lapta tarafında savaştık ve oralarda kaldık. Bizi karşılamaya hiç kimse gelmedi. Uçaklar önümüzü bombalamaya başladılar, o şekilde giriş yaptık.

5) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Komutanlarımı hatırlayamıyorum ama komutanlarımız iyiydi. Harekât bitti on beş yirmi gün geçmedi daha bize “siz durmayacaksınız” dediler. Hemen eğitime tâbi tuttular.

6) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Konserveler vardı ama bitti. Bizde ne bulduysak yedik. Suya ekmek bandırıp yedik. Portakal ve keçiboynuzu bulduk yedik. Allah'tan üzerlerine zehir atmamışlar zehir atsalardı çok askerimiz kırılırdı. Subaylarımız yemeyin dediler ama asker hiç dinler mi?

7) Harekât sırasında ailenizle iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Evet, Kıbrıs'ta iken iletişime geçebildik. Bize bir kâğıt ve kalem verdiler. Hemen iki satır biz sağız, iyiyiz diye mektup yazdık. Bizim köyde bir çeşme vardı kadının birisi orada anneme “duydun mu Muhsin öldü” demiş. Tabi annemin testisi orada yere düşmüş. Bu şekilde iki satır yazı ile görüşmüş olduk.

8) Harekât sırasında hiç çatışmada bulundunuz mu?

İlk akşamı çatıştık. Binbaşı yaralanmıştı. Hem gece vakti hem de irtibat kuramadığımız için hep birbirimize ateş etmişiz. Ben ilk akşam nöbetteydim. O akşam her şey kesildi irtibat kuramadık.

9) Harekât sırasında nasıl silahlar kullandınız? Teçhizatınız nasıldı?

Elimizde otomatik silahlar yoktu. Sekiz mermi alan mermililer vardı. Savaş bittikten sonra otomatik silah verdiler. M1 koçanlı, iki adet el bombası verdiler. Pekiyi silahlar değildi yani sporcuların kullandığı mavzer dediğimiz silahlardandı.

10) Harekât sırasında Rumların silah ve teçhizatları nasıldı?

Uçaklar bombalayınca Rumlar silahlarını bırakıp gitmişler. Orada denk geldim son model silahları vardı.

11) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

Savaş bittikten sonra taarruzdan dönüyorduk. El bombası düşmüş arkadaş fark etmemiş yuvarlanmış pimi çıkmış, tam göğsüne koyarken patlamış. Kendisi çok temiz bir insandı öyle şehit oldu. Yine ilk çıkarmada İzmirli dört aylık asker, topçu bir arkadaşım vardı. Top attığı mevzi değiştirmedığı için onların tankı daha orada paramparça oldu ve orada şehit verdik.

İlk akşamında aydınlatma mermisi atıldı. Biz bomba sandık. Sonra bize bu aydınlatma mermisi dediler. Her yer şıkır şıkır oldu, yere ne atsan her yer gözücüyor. Nöbetteyim, her yer ana baba günü gibi, çatır çatır bir ses geliyor. Subaya düdük çalıp “bak burada bir çatırtı var” dedim. Silahla taradık ama gece göz gözü görmüyor ne olduğunu bilmiyorsun. Bize dal kıpırdasa ateş edeceksin dediler. Sabah baktık her taraf domuz. Burada çok evcil domuz varmış.

12) Harekât sırasında iklim şartları nasıldı? Sizi engelleyen bir hava durumu oldu mu?

Bizi bir engelleyen durum en çok su sıkıntısıydı. Su yoktu, çok sıcaktı ve bitlendik. İçme suyu yoktu ki banyo nereden olsun. Aylarca mevzilerde

kaldık. Çok zaman geçtikten sonra temizlik ihtiyaçlarımızı karşılayabildik. Sakallarımız uzadı. Tabii sıcaktan da yanıyorduk.

13) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı? Oldu, askeri hiç sevmiyorlardı. Çünkü birbirleriyle evlilik yapmışlar. Savaş olmasından hiç memnun da değillerdi. Bize karşı da soğuklardı. Rumlarla bizden daha iyilerdi. Çünkü tüm alışverişlerini onlardan yapıyorlardı ve evlilik yapıp onlarla akraba olmuşlardı.

14) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Bir taarruzda bir tane binadan mevzilenmişler bizi taradılar. Arap diye bir arkadaşım vardı o sırt çantasından üç mermi aldı. Siper yaptık Allah'tan bize bir şey olmadı.

15) Kıbrıs'ta ne kadar süre buldunuz?

Harekâttan yedi buçuk ay sonra Türkiye'ye dönebildik. Orada bir iki ay mevzilerde kaldık. Daha sonra bir binaya yerleştik. Bina L şeklinde büyük otelmiş, orada uzun bir süre kaldık. Ondan sonra başka bir yere yerleştik. Bu şekilde öyle binalarda kaldık. Bir iki ay botları çıkaramadık, ayaklarım kabarmıştı zor yürüyordum. Daha dört aylık askerdim, dağın tepesinde ayaklarım şişmişti. Bu arada az evvel dediğim gibi bitlendim. Su da yok. Kaç kişide bit çıktıysa ayırdılar. Bir kazak bulmuştum onu giymiştim bit herhalde ondan gelmişti. Bitten zor arındık.

16) Harekâtın sona erdiğini nasıl haber aldınız?

Bize harekât bitti demediler. Bizim çekilirken görevimiz hep arkadan arama tarama yapmaktı. Yani biz yedi kişi ve bir subay olarak arkada kalanlara bakıyorduk. Mesela yetmiş yaşında bir adam, yine bir kadın kalmış evde, yine öyle hayvanlar bağlı kalmış hayvanları salmıştık.

17) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Dönerken gemi ile döndük. Ben "köye geleyim toprağı öpeceğim" dedim. Tezkere almıştım zaten az bir şey kalmıştı. Köye bir geldim toprağı öptüm. Bize Kıbrıs'ta aslında ev bahçe verecek oldular. Ama biz kalmadık. Köye geldim. Bizim durumumuz iyi değildi. Gelince burada inşaatlarda çalıştım. Maden ocağında sekiz sene yerin altında çalıştım. Geldik ama savaşa girmişiz ve ellerimiz ayaklarımız yere basmıyor. Bizi çok iyi karşıladılar ama burada bizi kimse tanımıyor ve bilmiyordu.

18) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Ruh halim iyiydi, çok şükür bir sıkıntı yaşamadım.

19) Gazilik madalyanızı aldınız mı? Tören hakkında neler hatırlıyorsunuz?

Gazilik madalyamızı almadık. Tören gerçekleşti bazı kişilere madalyaları verildi ama bize verilmedi. Bu yüzden törene de katılmadık. Ama eğer ben katılsaydım protesto etmek için siyah elbise giyecektim. Verilecekse toplu verilsin niye ayırıyorlar ki.

20) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Çoğu arkadaşımızla hala görüşüyoruz. Şu an bulunduğumuz gaziler için oluşturulan bu dernekler sayesinde de tanıştığımız gazi arkadaşlarımız oldu.

21) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Bugün bir savaş çıkarsa bunu subaylarda söylüyorlar, gelecek nesiller hiçbir şey yapamaz. Bugün aynı Kıbrıs Savaşı gibi bir savaş olsa elimiz kolumuz bağlı. Eskiden biz okula gidiyorduk babalarımız hocalara “eti senin kemiği benim” derlerdi. Şimdi öyle bir şey yok. Eski nesil insanları arıyoruz ve artık eski toprak yok.

22) Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?

Son olarak söyleyeceklerim, Kıbrıs gazilerine ayrımcılık yapıyorlar. Ben ayrımcılık olmamasını istiyorum. Tüm gazileri aynı kefeye koymalarını istiyorum. Bu sıralar Kıbrıs gazilerini yok gibi görüyorlar, değer vermiyorlar, biz eski olduğumuz için unutulduk gibi bir şey. Burada zaten üç yüz tane gazi vardı ve yüz elli kişi kaldık. Zamanla yitiyoruz. Adam öldükten sonra sen madalya versen, Tekirdağ’ı versen, Kıbrıs’ın hepsini versen ne olur ki, kendisi göremedikten sonra madalya vermenin ne anlamı var ki. Senelerdir dernekler uğraşiyor bir türlü madalyaları eşit şekilde veremediler. Bizim söylediklerimiz hep sözde kalıyor.

Gazi Hasan BAYKARA⁹⁰

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

1953 yılında Tekirdağ Osmanlı Köyü’nde doğdum. Mesleğim çiftçilik, ilkokul mezunuyum.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı’na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Harekâta katılırken bir senelik askerdim. Askere 20 Temmuz 1973’te gitmiştim. Motorcu erdim. Daha sonra da rütbemde herhangi bir değişiklik olmadı.

⁹⁰ Gazi Hasan Baykara ile 05.11.2020, saat 11.30’da Türkiye Gaziler Muharip Derneği Temsilciliği’nde yapılan görüşme

3) Harekât sırasında birliğiniz hangisiydi? Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Birliğim Mersin Çıkarma Birliği'ydi. Komutanlarımdan Gemi Komutanı Ahmet Er, Astsubay İhsan Doğan, Motor Astsubayı Remzi Ecel'i hatırlıyorum. Komutanlarımızdan hiçbir sıkıntımız yoktu, bize iyi davranıyorlardı.

4) Harekâta katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Gönüllülük esas mıydı?

Acemi birliğim İskenderun'du. İskenderun'dan Mersin'e çıkarma birliğine geldik. Birliğimizde bir askerî topluluk vardı. Birlikler arabalar hepsi birliğe gelmişlerdi. Biz arkadaşlarla kendi kendimize büyük bir tatbikat olduğunu düşünmüştük. Çıkarma gemisini bir gece öncesinden yükledik. Gece bizi kaldırdılar ve "Makarios'u kaçırmışlar" dediler. Cuma günü saat on bir buçuk on iki sıraları biz gemilerin hazırlığını yaptık ve hareket ettik. Limanın dışına denize doğru yola çıktık. Bayağı gittikten sonra komutan bizi topladı. Zaten gemi de dokuz askerdik. Komutan, "Mersin Limanı'ndan çıktığımızdan itibaren savaş başlamıştır" dedi. Daha öncesinden harekâta gideceğimiz bize söylenmedi, gönüllü olup olmadığımız sorulmadı. Komutan, gemi de Kıbrıs'a gittiğimizi bize söylediğinde çıkarma gemisinin havuzunda başka askerler ve uçaksavar şeyleri vardı. Onlar çıkarma yapacaklarından dolayı onlara söylemememi istedi. "Bu konu sadece sizin bilginizde olsun" dedi. Biz hepimiz tabi acemiyiz, başladık birbirimize bakışmaya. Yolda gidiyoruz, akşam olmaya güneş kavuşmaya başladı. Denizin içi her taraf gemi doldu, yük ve yolcu gemileri, ufak tankerler, bütün çıkarmalar denizin üstü sanki böyle şehir gibi oldu. Biz gece arkadaşlarla vardiya değişikliği yaptık. Müdür de vardı zaten. Bodrumlu bir arkadaş vardı bana, "Hasan ne zaman öleceğiz?" diyordu. Valla bu gece ölmezsek bize bir şey olmaz dedim. Tabi daha o zaman yirmi yaşındaydık çok gençtik. Neyse uyumuşuz vardiyayı başka arkadaşlara teslim ettik. Saat gece 04.00'de uzaktan uzağa top sesleri gelmeye başladı ama hava daha karanlıktı. Gemi gittikçe Girne'nin üzerine varmışız. Sonra batıya doğru yöneldik, gemi oraya çıkarma yapmaya başladı. Hala daha ateş sesleri ve makinalı tüfeklerin takırtıları geliyordu. Bize bir şey yapılmadan biz de çıkarmamızı yaptık ve tekrar geri dönüp ertesi gün Mersin'e geldik. Tekrar tekrar gidip geldik. Yani Kıbrıs'a devamlı olarak o zaman içerisinde 14 sefer gidip geldik. Kıbrıs'a asker, yük, tank vs. taşıyorduk.

5) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

İlk yolculuğumuz on dört on beş saat sürdü. Şimdi Allah için o an giderken oraya gidene kadar korktuk. Ama giderken takırtıyı, silah seslerini duyunca

insanın aklına bir daha korku morku gelmiyor. “Komutanımız siz yeter ki size söylenen vazifeleri yapın, amirlerinize karşı gelmeyin, size söylenen emirleri yerine getirin” diyordu. Biz de onları yapmaya çalıştık ve yaptık.

6) Kıbrıs’a girişiniz nasıl ve nereden oldu? Sizi kimler karşıladı?

Kıbrıs’a girişimiz çıkarma yapılan yerden oldu ama neresiydi hatırlamıyorum. Çıkarma yapılırken ben geminin üzerindeyken orada kahverengi elbiseli insanlar vardı. Oranın askerleriymiş. Hatta ben komutana bunlar kim esir mi diye sordum. Komutanım da bunlar “Kıbrıs’ın Türk askerleri yani mücahitleri” diye cevap verdi. Biz çıkarma yaparken bize yardım ediyorlardı, sahilde mermi sandıklarını filan taşıyorlardı.

7) Harekâta ne kadar süre bulundunuz?

On dört defa Kıbrıs’a gidip geldik. Bir sefer gidişimiz de dokuz gün kaldık, diğer bir gidişimizde de on bir gün kaldık, orada gemi ile nöbet tuttuk.

8) Harekât sırasında ailenizle iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

O zamanlar teknoloji daha geriydi. Yani Mersin’den Tekirdağ’a bir telefon yazdırıyorduk beş altı saatte çıkıyordu. Biz de boş zamanımız da mektup yazdık. İlk Kıbrıs’a geri dönüşümüz de oradaki arkadaşlara mektupları verip bunları atın dedik. Mektup köye gitmiş, benim babam yoktu, amcama ulaşmış amcam ağlamış o ağlayınca komşular “Hasan öldü herhalde” demişler. Kıbrıs’tayken zaten hiç iletişime geçemedik.

9) Harekât sırasında hiç çatışmada bulundunuz mu?

Biz çıkarma yaparken takırtı, silah sesleri devam ediyordu. Biz Kıbrıs’a çıkarmayı 20 Temmuz Cumartesi günü yaptık. Çıkarma yaptığımızın ertesi günü yani 21 Temmuz Pazar günü sabah Mersin’e geldik. 22 Temmuz’da tekrar çıkarma yaptığımız da yukarıdan bize top geldi. Gemiden baktığımda minare gibi suyun sessizce yukarıya doğru çıktığını gördüm. Suyu görünce Karacabey Astsubaya, denizaltının geldiğini bizi batıracağını söyledim. Astsubayım da “oğlum ne denizaltısı, o toplar karşıdaki dağın arkasından geliyor” dedi. Ben orada Allah’ın bizi koruduğuna gözlerimle şahit oldum. Yanımıza arkamıza, sağımıza, solumuza, her tarafımıza toplar düşüyordu. Orada beş gemi bulunuyorduk. Önümüzde 109 gidiyor biz 111’dik. 109’a geri dön diye emir gelmiş. Komutan da “o gemiyle nereye kaçırıyorsun” diye bağıriyordu. Bize de dönün diye emir gelmiş bizde geriye döndük. Toplar sağımıza solumuza her tarafımıza düşüyor ama bize gelmiyordu. Ben o anda Allah’ın bizi koruduğuna gözlerimle şahit oldum. Ondandı sonra denizin açığına çıktık ve bize dürbün verdiler. İki tane bizim uçaklarımızdan geldi. Biz dürbünle bakarken uçaklardan bir tanesi batıya doğru gitti diğer uçak da yukarıya doğru çıktı ve birden aşağıya doğru düşmeye başladı. Sonunda

uçak takla atarak aşağıya düştü. Bizde bir uçağımız vardı o da düştü diye söylenirken bir yalaz, ateş çıktı ve uçak çıktığı yere kadar tekrar dikildi sonra bastı gitti. Yarım veya bir saat kadar sonra çıkarma yapabilirsiniz diye bize haber geldi. Bu olay harekâtın üçüncü gününde yaşandı ve o gün Kıbrıs'ın tüm dağları yanıyordu. Her yer ateş ve dumandı.

10) Harekât sırasında silah kullandınız mı? Teçhizatınız nasıldı?

Ben motorcu er olduğum için hiç silah kullanmadım. Ama gemi olarak kullanan makineciler vardı.

11) Harekât sırasında iklim şartları nasıldı? Sizi engelleyen bir hava durumu oldu mu?

Havalar aşırı derecede sıcaktı. Temmuz sıcaklığı vardı. Yastıklarımız bile kir içinde kalıyordu. Banyo bile yapmaya fırsatımız olmuyordu. Sürekli Mersin'e gelip gidiyorduk. O dönemde seksen beş kilodan elli iki kiloya düştüm. Harp bittikten sonra tartıldığımda elli iki kiloya düşmüş bir deri bir kemik kalmıştım. Uyku uyumuyor, devamlı yolculuk yapıyorduk. Giderken yolculuğumuz on iki on üç saat sürüyor sonra tekrar on iki on üç saat geri geliyor bu şekilde yük taşıyorduk.

12) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Yiyecek ve içecek konusunda hiç sıkıntı yaşamadık. Gemide aşçımız vardı. Kuru kumanya aldığımız zaman aşçımız her çeşit yemeği yapıyordu.

13) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Üstümüz başımız, saçımız sakalımız çok kirliydi. Komutanımız çok titizdi ama harp olduğu için bize hiçbir şey demiyordu.

14) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

Nöbetteyken bazen sahile çıkıyorduk. Bize çok hoş bakmıyorlardı. Tabi iyi olanlar da vardı. Bir kere gemiye karayollarından bir şoför geldi. Adam "biz sizi kaç senedir geleceksiniz" diye bekliyoruz diyerek ağladı. Tabi çeşit çeşit insan var.

15) Kıbrıs Türklerinin Rumlar ile ilgili düşünceleri nasıldı?

Orada Türklerle de konuştuklarımız oldu. Kimisi Rumlardan kız almış kimisi onlara kız vermiş. Bu şekilde olanlara, Rumlar bir şey demiyorlarmış. Ama akraba olmayan sadece Türk olanları baskı altında tutuyorlarmış. Rumlardan kız alıp verenler zaten asimile olmuşlar. Artık onlar da Rumlaşmış gibiler. Onlar bize onların rahatını kaçırdık gibi bir imaj veriyorlardı. Biz gelip onların rahatını kaçırmışız onlar durumlarından memnunlarmış.

16) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutmadığınız bir an yaşadınız mı?

İkinci Harekâtta iki tane gemi Mersin'den çıkıp Taşucu'na geldik. Ama öyle bir deniz vardı ki rüzgârdan göz gözü görmüyordu. İskeleye halatları bağladık, bağlarken gemi sallanıyordu. Gemiye bir dağın eteğine kuytu bir yere çektiler. Oraya rüzgâr pek vurmuyordu ve orda dalga da yoktu. Saat 12.00'de İkinci Harekât başlamıştı. Turan Güneş, "Ayşe tatile çıksın" demiş. Ondan sonra dediler ki İkinci Harekât başladı. Biz yol alarak denize çıktık ama göz gözü görmüyordu. Girne'nin karşısına geldiğimizde önümüzdeki gemiyi zor görüyorduk. Her yer toz duman, battık batacağız derken beş saat böyle geçti. Gemiler patladı. Bizim Türk yapıları vardı. Bir tane de İngiliz yapısı vardı ama ona bir şey olmadı. Bizim Türk yapıları, uzun gemilerdi. Altmış beş metre uzunlukta, on bir buçuk metre genişlikteydiler. Gemi uzun olunca başları da sivri değil, genişti ve dalgalar da vurdukça daha da sallanıyordu. Gemide asker yoktu ama iki tır cephane yükü vardı. Beş saat denize ve rüzgâra karşı öyle bir korku atlattık.

17) Harekâtın sona erdiğini nasıl haber aldınız?

Harekât devam ederken ateşkes edildiğini duyduk ama biz yine ateşkesten sonra gidip gelmeye devam ettik. Biz devamlı yük götürüp geliyorduk aynı zamanda orada nöbet de tutuyorduk. Kış aylarında da aynı şekilde devam ediyorduk. Bir de akın gemisi diye bir gemi vardı o bizi halatlarla yedeğine alıp getiriyordu. Çünkü çıkarmalar ufak ve altları da düz değildi dalgaya çok dayanamıyor ve yük olmazsa sağa sola yatmaya başlıyordu. Ancak akın gemisinin yedeğinde gelebiliyorduk.

18) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

12 Şubat 1975'te tezkereye diye geldik. Ailemiz sevinçle karşıladı.

19) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Ruh halim iyiydi bir sıkıntı yaşamadım. Ama birkaç sene önceye kadar anlatırken bir hırslanma oluyordu.

20) Gazilik madalyamızı aldınız mı? Tören hakkında neler hatırlıyorsunuz?

Bu sene yani 2020'de aldık. Çok geç kalınmış kır beş sene sonra alınmış bir madalyaydı. Biz oraya bizim memleketimizin adına gitmemize rağmen madalyalarımızı Kıbrıs verdi devletimiz vermedi.

21) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Evet. Birbirimize gidip geldiğimiz ve telefonla da görüştüğüm arkadaşlarım var. Özellikle de Muharip Gaziler Derneklerimiz sayesinde bir araya gelebiliyoruz. Dernekler bizleri bir araya getiriyor ve birbirimizi görmemizi

sağlıyor. Aynı zamanda dışarıda çarşıda görsem gazi olduğunu bilmediğimiz farklı gazi arkadaşlarımızla da tanışmış oluyoruz.

22) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Harekât oldu. Allah da bize nasip etti gittik ve geldik. Bu herkese nasip olmaz. Gazilik onurlu bir şey, tabii devlette itibar gösterdiği zaman, yemek bile verdiği zaman biz oraya sevinçle gidiyoruz. Rahmetli İnönü bile maaşını almak için giderken onurlu durmuş. Biz de şimdi gazilik maaşımızı almaya giderken içimizde bir sevinç ve onur duyuyoruz. Son olarak Rabbim kısmet etti gittik ve geldik diyorum.

Gazi Ali Rıza AÇIKGÖZ⁹¹

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben, Kıbrıs Gazisi Emekli Kıdemli Başçavuş Ali Rıza Açıkgöz.1946 yılında Aydın'da doğdum. 1965 yılında astsubay olarak mezun oldum. Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinde görev yaptım. Emekli astsubayım. Yüksekokul mezunuyum. 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na nasip oldu katıldım. Harekâta katılırken evliydim ve 4 yaşında bir oğlum vardı.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda birliğiniz hangisiydi? Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Birliğim Ankara'da Çankaya'da köşkün tam arkasındaydı. O birliğimiz 1984'ten sonra taşındı. Benim Komutanım Çağatay Titiz idi. Bir de ben vardım.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Bize "hazırlanın yarın sabah gidiyoruz" denildi. Ama bunu sadece bölük komutanım ve ben biliyordum. Biz eğitime gideceğiz, havadan malzemeleri hemen atıp geleceğiz diyorduk. Oysaki öyle söylediğimiz kadar kolay olmadı. Sabahleyin alarm verip görev başı yaptık.

4) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Biz Kıbrıs'a harekât alanındaki birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak için gittik. Birlikler çıkarma yaptıklarında üstlerinde üç günlük kısa yükleri vardır ve bunların tamamlanması gerekir. Biz bu malzemelerin üç gün sonra değil de bir gün sonra tamamlanmasını yapabilmek için 21 Temmuz'da Ankara'dan on yedi uçak olarak Kıbrıs'a hareket ettik. Malzemeleri harekât alanında

⁹¹Gazi Ali Rıza Açıkgöz ile 05.11.2020, saat 12.30'da Türkiye Gaziler Muharip Derneği Tekirdağ Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

belirlenmiş olan bölgeye attık ve geri döndük. Ertesi gün tekrardan yine aynı şekilde oranın ihtiyaçlarına göre malzemeleri yükleyip aynı şekilde gidip geldik. Bizim görevimiz bu şekildeydi. Yolculuklar iki saat on dakika sürüyordu. Kıbrıs'ın üstüne Girne'ye vardığımızda Ruamların roketatarları, top mermileri ile karşılaşuyorduk. Bizim uçakların kapı ve pencereleri açıldı ve malzemeleri oralardan atıyorduk. Kıbrıs'a gidip Girne'ye vardığımızda Girne'nin üzerinde barut kokusunu duydum. Siz hatırlamazsınız eskiden "Ortadoğu'dan barut kokuları geliyor" diye bir tabir vardı. Savaşa girdiğimizi biz orada anlamıştık. Yukarıdan Akdeniz'i ve Girne Limanı'nı görüyorduk. Beşparmak Dağları'nın üzerindeyken uçağı yirmi üç yerinden mermiler delmişlerdi. Ufak tefek mermi yarası uçağı düşürmez, ufak çaplı mermi zararları benzin deposuna gelse uçak kendi kendini tamir eder. Motora zarar verse pervaneyle de gider ama ikisine birden bir şey olsa olay değişir. Malzemeleri atıp dönüşlerde pilotlar da dâhil uçakta sevinçli şekilde dönüyorduk. Görevini başarmanın mutluluğu oluyordu. İki günde 114.000 mühimmat attık. Sonra ateşkes oldu. Üçüncü gün "Kıbrıs'a göndermek üzere bir uçak dolusu sigara paketleyin" dediler. Asker için harekât alanında sigara önemli tabi. Biz sigaraları uçağı yüklerken sigaraları Mersin'den gemi ile gönderdiler. Uçak ile göndermek daha maliyetliydi.

5) Paraşüt atlayışınız var mı?

Paraşütçülüğüm de var. On yıl paraşütçülük yaptım. Dört yüz seksen beş paraşüt atlayışım var. Renkli bir meslek ve hayatım oldu. Gayet memnundum. Rabbim devletimize, milletimize zeval vermesin. Bunlar büyük bir nimettir. Allah korusun savaş iyi bir şey değil. Biz o zaman elli yıl savaş deneyimi olmayan bir ülkeydik. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra savaş görmedik. O, bu ülke için ağır bir yükü. Ülkemizi, benim tahminimce elli yıl geriye götürdü. Hiç kolay bir durum değil, varlıklarımızı bitirdik. Kıbrıs'a otuz 9.000 asker çıktı. Onları oraya götürmek ve savaş süreci çok zordu.

6) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz?

Madalyamı geçen yıl herkesle birlikte aldım. Çok duygulu anlar yaşadık. Madalyamızı sayın valimizden aldık. Madalyayı Kıbrıs Hükümeti verdi. Arkadaşlar neden bizim devletimiz vermedi diyorlar. Biz oraya savaş için değil barış için gittik. Aksi takdirde diğer dış ülkelere karşı ters durum olabilir. Oradaki vatandaşlarımızın haklarını koruduğumuzu zannediyorum. Onların rahatlıkla geçinebileceği yerleri sınırladık ve geldik.

7) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Toplum gaziyi tanımıyor. Toplumumuzun bu konuda bilinçlenmesi gerek. Biz geçen yıl bir faaliyete başladık ama pandemi nedeni ile devam

edemedik. Anaokullarına, ilkokullara, ortaokullara gazi tanıtımı diye bir faaliyet gerçekleştiriyorduk. Gazi deyince toplumun aklına, kolu kopan, bacağı kopan gibi kişiler geliyor. Hâlbuki bu gazilerimiz olmasa bu savaşı kaybederiz, kaybetmiş sayılırız. Eli kolu ayağı kopan kişinin savaşabilmesi mümkün mü? Bizim sakatlığımız dışarıdan görünmüyor, bizim sakatlığımız beynimizde, beynimize bıraktığı izlerde. Bizi çok görüyorlar. Gazilerin haklarına laf atanlar da var. Son olarak söylemek istediğim, gazisi olmayan bir ülke olmaz.

Gazi Şaban KIRBAŞ⁹²

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

İsmim Şaban Kırbaş. Tekirdağ Malkara'da doğdum, emekli astsubayım. Harekâta katılırken bir haftalık evliydim. Eşim Almanya'da çalışıyordu. Evlendikten sonra benim tayinim Ağrı Doğu Beyazıt'a çıktı. Doğu Beyazıt'a gidip bir ev tutup hanımı oraya götürecektim fakat bir hafta gibi kısa bir süre sonra Kıbrıs Harekâtı nedeniyle yirmi dört saat süreyle Bolu Komando Tugayı'na katılma emrim geldi. Apar topar Kıbrıs Harekâtı'na katılmak üzere Bolu Komando Tugayı'na katıldım. Harekâta katıldığımdan ailemin haberi yoktu, o zamanki haberleşme koşullarından dolayı kendilerine hiçbir şekilde bilgi veremedim. Ancak bir ay geçtikten sonra kendilerine mektup yazarak durumu bildirebildim. Tabi onlara sürpriz oldu. Eşim tekrar Almanya'ya döndü. Ben de bir yıl boyunca Kıbrıs'ta görev yaptım. Bir yıl sonra da tekrar Bolu Komando Tugayı'na döndüm. O zaman ailem geldi ve ailemle o şekilde buluşabildik.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Kıbrıs Barış Harekâtı'na Bolu Komando Tugayı, 2. Komando Birliği'nden katıldım. Bizim birliklerimiz Kıbrıs'a helikopterle gittiler, 20 Temmuz sabahı Kıbrıs'a indik. Gönüllü olarak değildi. Ben 1971 yılında mezun oldum. Zaten biz okuldan mezun olduktan sonra bizden başlayan dönemde benimle mezun olanlar ve bizden başlayan subay ve astsubayları 19 saat komando kursuna tabi tuttular. 1974 yılında bu harekât patlak verince de bu eğitimi alan komando kursu gören subay ve astsubayları 24 saat tayin ile komando birliklerine görevlendirdiler. Talimat direkt geldiği için burada gönüllülük esas değildi. Bizde talimata uyarak, seve seve o görevi yerine getirdik.

⁹² Gazi Şaban Kırbaş ile 07.11.2020 tarihinde saat 16.00'da kendi ofisinde yapılan görüşme.

3) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz? Yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Ben harekât emrini Doğu Beyazıt'taki birlikte aldım. Oradaki birlik komutanları nereye gideceğimi biliyorlardı ama ben tam olarak nereye gideceğimi bilmiyordum. Bana sadece yirmi dört saat içerisinde Bolu Komando Tugayı'na Ankara'dan katılmam emredildi. Ben oradan otobüsle Doğu Beyazıt, Ağrı, Ağrı'dan da Ankara'ya geçtim. Birlik gittiği için ben birliğe yetişemediğimden dolayı kendim oradan yine aynı şekilde otobüsle Mersin'e gidip birliğin yerini sordum. Birliğimin şu an Taşucu'nda olduğunu söylediler bende taksi tutarak Taşucu'na geçtim ve böylelikle katılımım oldu. Kıbrıs'a helikopterle Mersin Taşucu'ndan geçtim. Bolu Komando Tugayı Kıbrıs'a helikopterle geçti. Kayseri Hava İndirme Tugayı da paraşütle geçtiler, diğerleri de muhtelif araçlarla yani gemiyle gittiler. Üzerinden çok uzun zaman geçtiği için yolculuğun ne kadar sürdüğünü hatırlayamıyorum.

4) Yolculuk esnasında neler hissettiniz, neler düşündünüz?

Biz komando kursu gördüğümüz için ister istemez kendimize duyduğumuz özgüvenle, ne olursa olsun bizim başaracağımızı bildiğimiz için kafam da sadece görevim vardı. Ben Büyük Birlik Personeli olarak manga komutanı olarak görev yaptım, her helikoptere bir manga yerleştirdim. Biz gayet rahat gittik görevimizi de seve seve yaptık.

5) Harekâta aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

O günkü haberleşme zorluğu nedeniyle sadece çok sonraları bir mektup yazabildim ve babamdan bir mektup alabildim.

6) Harekât sırasında çatışmada buldunuz mu?

Evet, bilhassa harekâtın en can alıcı noktası, 20 Temmuz akşamı Ruamların komando birliği ile karşılaşma hadisesi oldu. Bizim Bolu Komando Tugayı'mız Beşparmak Dağı'ndaydık. Orada Ruamların komando birliğinin geçişi sebebiyle büyük bir kargaşa ve karışıklık oldu. Zaten en çok şehit olayı da orada gerçekleşti ve ben de bizzat çatışmada buldum. O kadar zor bir olay ki, gecenin karanlığında göz gözü görmüyor. Gündüz her şey çok farklı gece çok farklıdır. Sadece alev görüyorsun. Namludan çıkan ateş neredeyse sen de oraya ateş ediyorsun, yerine göre dosta mı ateş ettin düşmana mı tam olarak bilmek mümkün değil. İlk defa gittiğin bir yerdesin ve değişik bir yere gidiyorsun, ilk gittiğin günün gecesinde de bu şekilde bir çatışmaya giriyorsun durum bundan ibaretti. En zor gecemiz o gün yaşandı, çatışmaya girdik. Ondan sonraki günlerde yine çatışma devam etti ama ilk geldiğimiz andaki çatışmanın heyecanı çok başkaydı. Çünkü bilmediğimiz

bir topraktaydık. Kıbrıs'ın Mukavemet Teşkilatı vardı, yani Kıbrıslı Mücahit Teşkilatı, Doğruyol Kalesi'nde görevli birtakım diyebiliriz. Birtakım kadar var diyebiliriz. On sekiz veya yirmi kişi kadar Kıbrıslı Mücahitler bulunuyorlardı. Çatışma günü Rum Komanda Birliği geçerken Kıbrıslı mücahitleri yakalamışlar ve öldürmüşler. Hepsinin feci şekilde ölümlerini gördüm. Hepsini öldürmüşler kayalardan atmışlar hiç sağ bırakmamışlar. Onları parça parça gördüm hiç unutamıyorum. Çok acı bir olaydı. Çatışmalar diğer günler peyderpey devam etti. Rumların karşı tepede mevzileri vardı. Mevzileri çok kuvvetliydi. Türklere mevzi yapamamışlar diye çimento dahi vermemişler. Rumların kendi mevzileri çok iyiydi. Çatışmalar ateş edilerek devam etti ama bakıldı ki çözüm bulunamıyor askerî uçaklardan yardım istendi. Başka türlü bizim çıkmamız da mümkün olamazdı çünkü çok yüksek bir dağ vardı. Karşılıklı olarak ateş devam etti ama sonuç alınamadı. Uçaklar geldi. Hava Kuvvetleri'nden subaylar da vardı. Askerî uçaklarımız napolyon dediğimiz yangın bombalarını attılar. Yangın haftalarca sürdü. Çatışmalar böyle peyderpey bir hafta on gün sürdü. Daha sonra Dışişleri Bakanı'nın Londra'da yapılan görüşmelerde anlaşmazlık çıkınca Ayşe tatile çıksın işareti üzerine İkinci Barış Harekâtı başladı. İkinci Harekâta Larnaka'dan askerî ve sivil araçlarla Lefke'ye yani batı istikametine gittik. Yol boyunca arada bir çatışmalar çıktı. Biz ana istikametimiz olan Lefke'ye geldik ve birliğimiz orada savunmaya geçti. Bizi daha ileriye göndermeyip durdurdular. Çünkü orası İngiltere'ye aitti. Biz bir süre orada kaldık. Daha sonra bizim Kıbrıs'ta sürekli kalacağımız yer olan kışlalar belirlendi biz de oralara döndük. Bizim birliğimiz, daha önce Rumların kalmış olduğu Kutsoveni kışlasına yerleştik. Kutsoveni kışlasının ismi daha sonra Yılmazköy olarak değiştirildi. İçerisinde kilise bulunan kare şeklinde bir kışlaydı. O kışlada bir yıl kaldım. Orada ilk zamanlar baskına uğramamak için emniyet üzerinde yerlerimizi alıp bekledik. Orada hiç unuttuğum ölü insan kokusu vardı. O kokuyu hiç unutamadım.

7) Harekât sırasında nasıl silahlar kullandınız? Teçhizatınız nasıldı?

Bize ilk anda *thompson* diye tabir ettiğimiz kısa namlulu bir silah verildi fakat *thompsonun* ateş kabiliyeti hem az hem de ateş ettiği zaman alevi çok çıkaran bir silah, o bizim için sakıncalıydı çünkü bulunduğumuz yeri belli ediyordu. O zaman G3 piyade tüfeği yeni çıkmıştı. Silahlı Kuvvetleri bizim askerlerimize G3 piyade tüfeği verdi. Bende asker olarak onu kullandım. Çünkü yeni silahtı, *thompson* eski Amerikan silahıdır.

8) Harekât sırasında Rumların silah ve teçhizatları nasıldı?

Rumları ben şu şekilde görmüş oldum. Rumlardan ölenleri gördüm, Rumlarla karşı karşıyaydık onlar bir tepede biz bir tepedeydik. Bize göre değişik silahları vardı onlar da tabii çok modern silahlar değildi.

9) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Binbaşı Cemal Eruç var daha sonra general oldu. Silahlı Kuvvetleri tarafından bilinen tanınan ve sevilen bir generaldir. Bölük Komutanım Haluk Üstügel var. Onlar yakinen tanıdığım insanlardır. Orada tabi herkes birbirini tanıyor.

10) Harekâta yara aldınız mı arkadaşlarınızdan yaralananlar ya da şehit düşenler oldu mu?

Hayır, yara almadım, ama yaralanan ve şehit düşen arkadaşlarım oldu. Devre arkadaşlarımdan iki kişi şehit düştü. İsimleri, Muammer Karaağaç, memleketi Çankırı'ydı. Aynı birlikte görev yapıyoruz ama hemen yanımda değildi. Zaten gece karanlığında fark edemiyorsunuz, sabah öğreniyoruz şehit olanları. Ahmet Pekdemir diye bir arkadaşımız daha şehit oldu. Memleketi Çorum'du. Cemal Yurdumgüzel şehit düştü. Üç arkadaşımız da astsubaydı. Yine Tekirdağ'dan da bir askerimiz şehit oldu.

11) Kıbrıs'ta ne kadar süre buldunuz?

Kıbrıs'ta bir yıl buldum, 20 Temmuz 1974'te gittim, 25 Temmuz 1975'de geri döndüm. Kıbrıs'ta bulunduğum bir yıl içerisinde Bolu'ya bir defa bir aylığına gelip gitmişim. O zaman asker takviyesi oluyordu. Bizde o bir ay içerisinde Bolu'daki askerlere Kıbrıs'taki şartlara göre eğitim vermeye geldik. Bunu sadece biz değil herkes yapıyordu. Üç dört ayda bir bu şekilde eğitim veriliyordu ve eğitim alan askerler Kıbrıs'a geliyordu. Bize de sıra geldi Türkiye'ye gelip eğitim verdik. Daha sonra askerleri otobüslerle Mersin'e oradan da Magosa Limanı'na çıkardık. Askerlerle birlikte askerî gemiye bindik.

12) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Yerleştiğimiz kışla daha önceden askerî amaçlı kullanıldığından dolayı temizlik için uygun yerler vardı. Çok mükemmel olmamakla birlikte idareten orayı kullanıyorduk.

13) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

Biz hafta sonları izne çıkıyorduk. Bu süre içerisinde sürekli temas halindeydik. Onlar bize çok iyi davranıyorlardı. Geldiğimizden çok memnunnardı. Hatta bize fazlaca iyi davrandılar, biz onlarla yeteri kadar ilgilenemedik.

14) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Kıbrıs'a çıktığımız ilk geceki yaşadığımız çatışmayı ve oradaki ölü insan kokularını hiçbir zaman unutamadım. Bir de Kıbrıs Türklerinin bize çok iyi davranmalarını unutamıyorum.

15) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Artık ailemizi çok özlemiştik. Dönerken gemi ile döndük benim döndüğüm gemi çok lüks bir gemiydi. Mersin'e gelip oradan da görev yerim Bolu'ya geçtik. Döndüğümüz de tugay arkadaşlarımız bizi törenle karşıladılar. Tabi o karşılama beni çok mutlu etti, çok duygulandım.

Benim annem ve babamda çok duygusal insanlar. Babam benim oradan gönderdiğim mektubu her okumasında duygulanır ve ağlar. Babam onlara Kıbrıs'tan yazdığım mektubu herkese okuttu.

16) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Benim psikolojimi olumsuz yönde etkileyen bir durum olmadı. Ama psikolojisi bozulan çok arkadaşım var. Tabi bu kişiden kişide de kişiye değişiyor. Bunda benim özellikle komando eğitimi almam en büyük etkenlerden birisidir. Eğitim alınca tam anlamıyla profesyonel bir asker oluyorsunuz.

17) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz?

Bundan çok kısa bir süre, beş altı ay kadar önce aldık. Tören güzel oldu, yine duygusal anlar yaşadık madalyamızı aldık ve mutlu olduk.

18) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Derneğimiz var oraya gidip bir araya gelebiliyoruz. Telefonlarla da görüşebiliyoruz, aynı zamanda gruplarımız da var.

19) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Gençlerimiz vatanımızı milletimizi sevsinler başka da bir şey istemiyoruz. Vatanına milletine bağlı, vatanını seven gençler istiyoruz. Birlik beraberlik olduğu sürece bizi kimse yıkamaz.

20) Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?

Hayatımıza bir şekilde devam ediyoruz. Gazi olduğumuzu gururla söylüyoruz. Orada görevde bulunup görevimizi yaptık. Gelmek de var kalmak da. Biz gazi olarak döndük.

Gazi Mustafa GÖDREN⁹³

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben 1971 mezunu astsubayım. Şu anda emekliyim. Tekirdağ'da ikamet ediyorum. 20 Temmuz 1950'de Aydın Bozdoğan'da doğdum. 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'na Kayseri Hava İndirme Tugayı ile beraber katıldım. Harekâta katılırken bekârdım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nerede nasıl öğrendiniz? Harekâta katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Ben o sırada Kars Damal'daydım. Yıldırım mesajı emriyle Kayseri Hava İndirme Tugayı'na atamam yapıldı. Ertesi gün sabah Kayseri'ye hareket edip oraya katıldım.

3) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz? Yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Kayseri'den ertesi günü sabah yani harekâtın birinci günü Mersin Ovacık'a hareket ettik. Harekâtın ikinci günü sabahta Mersin Ovacık'tan helikopterlerle Kıbrıs'a hareket ettik. 21 Temmuz sabahı helikopterlerle Boğaz bölgesinde Kanlıbaraj'a indik. Tam hatırlamıyorum ama yolculuk tahminen bir saat kadar sürdü. Biz haberlerde Kıbrıs'ta Makarios'un katliama başladığı, müdahale edileceğini filan duyuyorduk ama ben Kayseri'ye atanınca Kıbrıs'a gideceğimi bilmiyordum.

4) Kıbrıs'a girişiniz nasıl ve nereden oldu? Sizi kimler karşıladı?

Biz Mersin'de iken bize verilen bilgi de Kıbrıs'a ineceğimiz zaman bizi mücahitlerin karşılayacağı söyleniyordu. Biz helikopterle Kanlıbaraj Gönyeli'ye indik. Hava aşırı sıcak temmuz ayının sıcağıydı bizi karşılayan kimsede yoktu. Helikopterde bulunanlardan diğerleri askerdi. Aşağı yukarı on kişi kadardık. Ben astsubay olduğum için beni onların başına komuta kontrol için verdiler. Ben ekip komutanı gibi oldum. İndik, her yer toz duman, mermiler patlıyor. Ne olur ne olmaz mermi filan düşer diye hemen askerlere dağılın dedim. Belirli bir süre yürüdüktan sonra dere yatağı gibi bir yerde toplandık. O sırada Kıbrıslıların bas dediği küçük otobüsler geldi ve o otobüslerle toplanma bölgemiz olan Boğaz'a doğru gitmek için balara bindik ve yola çıktık. Yolda giderken farkında olmadan şoföre karşıdan araba geliyor çarpışacağız demişim. Orada trafik tersmiş ben bilmiyordum bunu duyunca da rahatladım. Sonra Boğaz'a gittik ve bizi topladılar. Tugay Komutan Yardımcımız Sami Konukoğlu vardı. Tam o sırada taburun bulunduğu yere havan mermisi düştü. Tabi biz ister istemez hepimiz

⁹³ Gazi Mustafa GÖDREN ile 08.11.2020, saat 15.30'da kendi evinde yapılan görüşme.

dağıldık. Sonra tekrar toplandık ve bize görev verildi. Bize akşam tank taarruzu var karşılanacak denildi. Tank taarruzu var ama elimizde tanka karşı kullanabileceğimiz sadece G3 piyade tüfeği var bir de rütbelilere verilen Amerikan malı *thompson* makinalı tabancaları vardı. Gece karanlıkta oturduk mevzii gibi bir şey yaptık ve o düzeni aldık. Fakat gece karanlığından korktuğumu ilk defa orada gördüm. Sabaha karşı ne olursa olsun uyku bastırıyordu. Askerin uyuduğunu fark ettim ve uyandırmaya çalıştım. Askerlerden birini uyandırabildim. Sabaha karşı önümde bir şey sallanıyordu. Bu ney diye merak ediyordum ateş edecek olsam birbirimizi vururuz diye edemiyordum da. Askeri ileriye bak bakalım ne varmış diye gönderdim. Ben de tetikte bekliyordum. Asker, “ağaç dalı sallanıyormuş komutanım” dedi ve beni bir rahatlama aldı. Bize tam “taarruz vakti” dediler. Araziyi de tanımyorduk bir de vakit geceydi. Geldik mevziye girdik. Mevzi dediğim de kazıp çukura girdiğimiz bir yerdi. Oraya girip sırt çantalarımızı da önümüze koyup bekledik. Ertesi gün tekrar toplandık. Beni Kurmay Başkanı yanına çıkardılar. Ben yirmi dört saat tayinle geldiğim için birliğim belli değildi. Beni Tugay Karargâh Bölüğü’ne verdiler. Burada bir karargâh varmış. Bana bir roketatar bir tane de asker verdiler. O gün orada durdum. Ben hareketi seven birisiyim. Baktım canım sıkıldı ertesi gün bölük komutanına ben burada durmam gidiyorum dedim. Tesadüfen bir devre arkadaşım geldi. Kendisi Kayserili Mehmet Erdoğan’dı. Onunla konuştuk, o benden önce buradaymış. Yirmi dört saatlik tayin ile gelme değil de buranın personeliymiş. Benim yerim belli olmadığı için bende onunla beraber tabura katıldım. Tabi ben oraya Kayseri’den teçhizatım eksik olarak gittim. Malzemede kalmamış, çelik başlık bile yoktu. Biz elbiseleri giydik. Bir tane de tabanca verdiler. Harekâta giderken çelik başlığın ve silahın olması gereklidir. Ben tabura katıldım. Orada Kıbrıslı Mücahitlerin açık kamyonetleri vardı. Kamyonetler Girne’den geliyormuş. Çık arabadan çelik başlık al dediler. Arabaya çıktım. Bir çavuş bir tane de onbaşı şehit olmuş cenazeleri de arabadaydı. Onların başlıklarını alacaktım ama cenazeler kan içindeydi ben de başlığı almadım. Neyse arkadaşlarla toplandık. İkinci Harekâta kadar Boğaz bölgesinde konakladık. İkinci Harekâta Magosa istikametine doğru başladık. Aynı bu şekilde devam ettik. Tabi bu sıralar da insanda bir tedirginlik korku oluyor. Rum tarafından bize toplarla ateş ediyorlardı. Artık merminin sesine alışmıştık. Mermi sesi keskin gelirse yakınıma düşeceğini tahmin edebiliyorduk. Bizim tam siper dediğimiz bir olay vardır. Böyle bir durumda merminin yakınıma düşeceğini anladığımızda hemen yatıp beklerdik daha sonra ayağa kalkardık. Onun bende kalıcı bir etkisi kaldı. O refleks bende hala var. Mesela bir ses olsa hemen eğiliyorum. Ya da bir şey yere düşecek olsa hemen kendimi yere

atasım geliyor. Bunlar başımızdan geçti. Yaralananları, şehit olanları, bocalayanları gördük. Magosa tarafında İngilizlerin Dikelya dedikleri bir üs vardır. Biz o üs bölgesine kadar yanaştık orada bekledik. Harekât sona erdi ateşkes oldu ateşkesten sonra bizi aldılar ve tekrar Boğaz bölgesine getirdiler. Boğaz bölgesinden sonra tekrar bizi Lefkoşa veya Boğaz'a bağlı olan Kırmı diye bir köy vardı oraya aldılar. Kırmı'da ikamet ettik. Önce Kırmı'daydık sonra Boğaz bölgesine geldik. Orada İngilizlerin eski kampları varmış. Orada binalar filan vardı biz o binaları kendimize göre düzenledik. Rahmetli oldu Tugay Komutanım Adnan Doğu Paşa vardı ve kendisini çok severdim çok kıymetli insandı. İkinci Harekâta o geldi. Hatta ilk terfimi de o, Kıbrıs Harekâtı'nda 30 Ağustos'ta tören yaptılar orada aldım. İlk önceki Tugay Komutanım da Sabri Evren'di.

Harekâtın bize kattığı şey birlik ve beraberlikti. Biz otobüsle çıktık Kayseri'den Mersin Ovacık'a gidiyorduk. Yakıt almak için durduğumuz yerlerde insanlar bizim arabalara biz de gelelim diye hücum ediyorlardı. Tabi o zaman biz vardık ancak bize bir şey olursa siz arkadan gelirsiniz dedik. Benim hoşuma en çok giden halkın birlik ve beraber olmasıydı. Ben orada o birlik ve beraberliği gördüm. O zaman halktan ve askerlerden çok büyük bir destek vardı. Yardımlar gönderiyorlardı. Hatta o zaman Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk bizden sigara içenlere Cumhurbaşkanlığı'na ait sigara göndermişti.

5) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Şu anda hatırladığım tabur komutanımız Ömer Kocabıyık var. Ben yirmi dört saat tayinle bir de birliğe sonradan katıldığım için personelin çoğunu tanıımıyordum. Dolayısıyla askerleri de tanıımıyordum. Zaten orada rütbe de yoktu. Savaş anında rütbe kullanılmaz. Bunun nedeni de keskin nişancılardan korunmak içindir. Türkün Turan yüzbaşımız vardı. Atıf Yurdakul isminde bir teğmenimiz vardı. Onunla da Kayseri'de belli bir süre çalıştık.

6) Harekât sırasında ailenizle iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Harekâta en zorlandığımız anlardan biri de haberleşme ve ikmaldi. Ailemle hiç iletişime geçemedim. Şimdiki gibi cep telefonu filan yoktu.

7) Kıbrıs'ta ne kadar süre buldunuz?

Kıbrıs'ta altı, altı buçuk ay kadar kaldım. Kıbrıs'tan ilk çekilen bizim Hava İndirme Tugayı 2. Paraşüt Taburu'ydu.

8) Harekât sırasında siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı ya da arkadaşlarınızdan şehit düşen oldu mu?

Hayır. Sadece kendi devre arkadaşımın iki arkadaşım şehit oldular. Muammer Karaağaç memleketi Çankırı'ydı. İstanbul'da piyade sınıf okulunda beraber okuduk. Diğeri de ismi Ahmet, soyadını hatırlayamadım memleketi Çorum'du. Bizim devrelerimizden iki kişi şehit verdik

9) Harekât sırasında iklim şartları nasıldı? Sizi engelleyen bir hava durumu oldu mu?

Havalar çok sıcaktı. Sıcaklık ve yemek açısından çok zorlandık.

10) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Havaların çok sıcak olmasından ve yemek açısından çok zorlandık. Biz kuru ekmekle idare etmek zorunda kaldık. Toplanma bölgesindeyken sırt çantalarımızı oraya bıraktırdılar. Çünkü harekât esnasında üzerimizde fazla ağırlık olmaması gerekiyordu. “Üzerinizde sadece mühimmat silah olacak” demişlerdi. Biz çantaları bırakıp Magosa istikametine doğru hareket ettik. Tabi eşyalarımızı sonradan bulduk, hatta o eşyalar hala bende durur. İkmal zamanında olmadığı için bulduğumuz Rumlardan aldığımız yemekler ve ekmeklerle idare ettik. Bir iki gün geçtikten sonra yemekler gelmeye devam etti. Bu savaşın geleneksel bir özelliği zor olmasıdır. Varsa üzerinde yiyeceksin yoksa arazide bulunduğunu yiyeceksin. Zaten komandonun özelliği de arazide bulunduğunu değerlendirmesidir. Kıbrıs'ta imbat denilen bir rüzgâr vardır. Denizden karaya doğru gece eser ve soğuk yapar. Sanki üzerimize nem yağıyormuş gibi olur ve insanı rahatsız eder. Paşaköy'e geldiğimiz bir gece konaklıyorduk. Gece serin, soğuk ne yapsam diye düşündüm ve üşümek için saman balyasını yanıma koyup komando bıçakları ile de kesip üzerimi örttüm. Sabah bir kalktım her tarafım toz olmuş. Saman tozu çok kaşındırıyormuş orada anlamış oldum.

11) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Temizlik ihtiyaçlarımı gideremedim ve bitlendim. Çünkü toz toprak içerisindeydik. Temizliğimi ancak Kıbrıs'ta geldiğimde yapabildim. Ben altı ay yatakta yatmadım. Sedyede taşın üzerinde yattım.

12) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

İyi olanlar da vardı bize karşı iş yapanlar da vardı. Zaten genelde Kıbrıslılar bizim Türkiye'den gelenlere Karasakal diyorlardı. Kıbrıs Türkleri asimile olmuş geleneklerine çok bağlı değillerdi. Çünkü İngiliz yönetimini görüp ve arkasından da Rum yönetimini görmüşlerdi.

13) Rum halkı ile hiç temasınız oldu mu?

Evet oldu. Harekât bitince biz Boğaz'a üs bölgesine gelmiştik. Bulduğumuz yer çamlık bir alanın içerisindeydi. Orada kâğıt kebabı yapan bir Rum'un dükkânına gittik orada oturduk konuşuyoruz laf lafı açtı Rum "siz geldiniz burada hayat pahalandı" dedi. Ben ister istemez etkilendim ve sen niye bu şekilde konuşuyorsun diye adamın üzerine yürüdüm. Biz buraya canımızı vermek için gelmişiz senin konuştuğuna bak dedim. Kıbrıs zor bir dönemden geçiyor elbette ki bazı şeyler pahalalanacak bunlar normal dedim.

14) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Dönüşümüzde yine emir verildi. Biz ona çekilme diyoruz. Biz ilk Hava İndirme Tugayı 2. Paraşüt Taburu olarak çekildik. Ondan sonra peyderpey peyderpey geldiler. Biz Kayseri'ye bir kış günü geldik. Her taraf kar kıştı. Altı buçuk ay Kıbrıs'ta bulduktan sonra Magosa'dan Deniz Kuvvetleri'nin gemisiyle Mersin'e geldik. İstasyondan tugayın bulunduğu yere yürüyerek döndük. Tezahüratlar yapıldı. Trenle gelirken bizi istasyonlarda davul ve zurna ile karşılayanlarda oldu.

15) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Tabi zaman içerisinde ruh halimizde değişiklikler oluyor. Mutlaka harekâtın kalıcı etkileri, ufak tefek şeyler illaki oluyor. Sinirlilik, asabiyet, herhangi bir şeyden korkma gibi üzerimizde kalıcı etkiler bırakabiliyor.

16) Gazilik madalyanızı aldınız mı? Törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz?

Gazilik madalyamı geçen yıl mayıs ayı gibi sade bir törenle aldım. Bana madalyamı Büyükşehir Belediye Başkanı takdim etti. Yıllar sonra verilen geç kalınmış bir madalyaydı. Harekâttan sonra bazı arkadaşlarımıza belirli kişilere verildi. Ama verilen çoğu kimse bu madalyayı reddetti. Neden diğer arkadaşlarımıza verilmiyor sadece bize veriliyor deyip kabul etmeyenler oldu. Madalyalarımız Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından verildi. Keşke daha erken verilseydi bize bir onur olurdu. Bizde diğer ülkeler de olduğu kadar gazilik pek fazla önemsenmiyor. Maddi ve manevi yönden pek değer verilmiyor.

17) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Tabi görüştüğümüz arkadaşlarımız var. Çoğu görüştüğüm arkadaşımın vefat etti.

18) Kıbrıs'la ilgili şu an düşünceleriniz nelerdir?

Biz oraya Türkiye'nin çıkarları için gittik. Yoksa oradaki şu an ki Kıbrıslı Türkler bize çok sıcak bakmıyorlar. Mesela Kıbrıs'ın bir önceki Cumhurbaşkanı'nın basında açıklamalarına denk geldim üzüldüm. Biz orada onca şehit verip geldik. Maalesef Kıbrıs halkı asimile olmuş ve bizim

gelenek ve göreneklerimizden soyutlaşmışlar. İçlerinde gelenek ve göreneklerimize bağlı çok az kişi kalmış.

19) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Evet. Biz gaziyiz. Kıbrıs'a gittik bir görevi ifa ettik ve geldik. Tüm dünya ve Türkiye olarak huzur içerisinde yaşayalım. Savaş iyi bir şey değil. Çünkü ölen var bende ölebilirdim. Karşı taraftaki bana ateş ettiği için ben de ona ateş etmek zorunda kalıyorum. Barış varken savaşa gerek yok herkes rahat huzur içerisinde yaşasın. Bu dünya bize yeter fazlasına da gerek yok. Son olarak söylemek istediğim bize bu fırsatı verdiğiniz içinde size çok teşekkür ederim.

Gazi Recep KAYACI⁹⁴

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir? Eğitim durumunuz nedir?

Ben Recep Kayacı. 23 Şubat 1954'te Tekirdağ'ın Çorlu ilçesinde doğdum. Harekâta katıldığımda deniz astsubayydım. Askerî liseden mezun oldum. Harekâta katıldığımda bekârdım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Harekâta katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Biz gemimizle harekât tarihinden on beş gün evvel bir tatbikata katılmıştık. O tatbikatin sonunda gelen emre göre Ege'den Kıbrıs önlerine gittik. Gemi komutanımız tüm personeli toplayarak aldığı emirler doğrultusunda Kıbrıs Harekâtı'na katılacağımızı bildirdi. Zaten harekâtın bir hafta on gün evvelinden basından, gelen mesajlardan, sivil kaynaklardan ve askerî kaynaklardan aldığımız haberlere göre Kıbrıs'ta bir problem olduğunu siyasi çatışmaların olduğunu biliyorduk. Verilen emre göre görev yaptığım gemi 20 Temmuz sabahı Kıbrıs önlerine geldi. Bizde Deniz Kuvvetleri'nde yani benim çalıştığım gemide gönüllülük esası denen bir şey yoktu. Çünkü biz o geminin içinde görev yapıyoruz. Askerlerde rütbelilerde görev yaptığından dolayı öyle bir durum söz konusu değildi.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Ben 1972 mezunuyum. Kıbrıs Harekâtı da 1974'te başladı. Harekâta katıldığımda iki senelik astsubaydım. Benim görev yerim, bulunduğum geminin üssü Gölcük'tü. Hayır.

⁹⁴ Gazi Recep Kayacı ile 20.11.2020 tarihinde, saat 11.45'te Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çorlu Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

Harekât dolayısıyla herhangi bir rütbe veya terfide değişiklik olmadı, kendi günüm geldiği zaman terfi ettim.

4) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz? Yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Harekâttan on beş gün evvel Ege'de her yıl yapılan bir tatbikatımız vardı. Tarihler tatbikata denk geldi. Tatbikatı bitirdik geri dönmek üzereyken bizi ve bizim gibi diğer bazı gemileri de Kıbrıs önlerine çağırdılar. O zaman kendi bulunduğumuz gemi ile Kıbrıs'a Girne'nin önlerine geldik. Yolculuğumuz tahminen bir buçuk gün filan sürdü. Biz İzmir'den hareket etmiştik. Yolculuk süresi, herkes farklı konumlardan gittiği için karacı veya diğer askerlerle farklılık gösterebilir. Mesela örnek veriyorum helikopterle gidenlerde sekiz saat sonra savaş alanına inmişler.

5) Yolculuk sırasında neler düşündünüz ve hissettiniz?

Biz harekâta katılacağımızı bilmiyorduk. Bir şeyler olduğunu seziyorduk ama kesin katılacağımızı Kıbrıs önlerine kısa bir mesafe kaldığında komutanımızdan öğrendik. Gemi komutanımız tüm personeli güverteye toplayıp olayı açıkladı. Biz profesyonel asker olduğumuz için daha önce tatbikatlar dışında başka bir savaşa katılmamış olsak ta mesleğimiz asker olduğu için fikir olarak bu durumu normal karşıladık. Tabi bu benim düşüncem herkes farklı karşılayabilir. Branşları farklı olanlar da vardır. Örneğin ora da savaşan da var aşçı olan da var. Aşçı geri planda çalışıyor tabi onun da çarpışan askerden farkı olmuyor. Karada çarpışanlara yemek vermese onlarda çarpışamaz. Arka planda olsa dahi herkesin savaşı algılama derecesi farklıdır.

6) Harekât sırasında gemide bulunduğunuz süre içerisinde yaşadıklarınızı anlatabilir misiniz?

Birinci Harekât üç gün sürdü. Bu arada ateşkes ilan edildi. 14 Ağustos'ta da İkinci Harekât başladı. 20 Temmuz'dan 14 Ağustos'a kadar biz gemimizle Kıbrıs açıklarında bekledik. İkinci Harekâta da Magosa açıklarında bekledik. Zaten devamlı olarak denizin ortasındaydık. Bize verilen bir mevki vardı hareket halinde orada bekliyorduk.

7) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Komutanlarımızla diyaloglarımız iyiydi. Harekât sırasındaki gemi komutanımız daha sonra tesadüfen Çorlu'da da oturdu. Kendisi Hüseyin Ürkmez. O günkü rütbesi deniz kurmay yarbaydı. Daha ileriki yıllarda günü geldi rütbesi paşa oldu. Sonra emekli olup Çorlu'ya yakın bir köye yerleşti. Gaziler Derneği Çorlu şubemize üye de oldu. Ben harekâttan sonra yirmi yıl

görev yaptım. Harekât sırasındaki asker arkadaşlarımdan ve komutanlarımdan görevlerine devam edenler ile emekli olanlarda oldu.

8) Harekât sırasında ailenizle iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Aile ile iletişimler İkinci Barış Harekâtı'ndan ateşkesten sonra ortalık yatışınca Mersin Limanı'na gelince mektup ve telefonla olabildi.

9) Harekât sırasında nasıl silahlar kullandınız, teçhizatınız nasıldı?

Bizim gemideki silahlarla karadaki silahlar farklı. Bizde tabanca tüfek yoktu. Geminin uçaklara karşı uçaksavar silahı vardı. Karşı sahili bombaladığımız kara bombardımanı dediğimiz büyük toplarımız vardı. Bir de denizaltıya karşı olan silahlarımız vardı. Mesela biz Beşparmak Dağları'nı toplarla dövdük. Yukarıdan da uçaklar bomba attı. Bize verilen hedefler vardı. Biz o koordinatlara top atışı yapıyorduk. Kıbrıs Adası'ndan gelen istihbaratla göre mevkiiler belirleniyordu. Biz belirlenen bize bildirilen koordinatlara göre o bölgeye ateş ediyorduk.

10) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Gemimizde su sorunu yoktu. Ama temiz su ama deniz suyu suyumuz vardı. Öyle büyük bir hastalığa dönecek bir tehlike yoktu. Yemek konusunda da sorunumuz yoktu.

11) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

İlk birkaç gün sıcak yemek olmasa da aç kalmadık. Kumanya, paket, her şey geliyordu.

12) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

Hayır. Biz gemide olduğumuz için kimse ile irtibata geçmedik.

13) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Öyle özel bir şey yok. Zaten oradaki yaşantının hepsi bir anıydı. Hele ki karadaki askerler hiç anlatamazlar. Biz karadakiler kadar eziyet ve kötü bir durumu gözlerimizle görmedik. Tabi ki de o gemide yaşanan stres var. Karşıdan sürekli atışlar var. Profesyonel askersin, birtakım şeyleri de okuyup görüyorsun, eğitimlerini alıyorsun yani aslında beyin bir nevi hazırlıklı gibiydi. Tabi ölüm korkusu yoktu. Türk askeri ölümden korkmaz. Vatani için canlı canlı ateşe gider.

14) Harekâtın sona erdiğini nasıl haber aldınız?

Yine birlik komutanımız telsizden aldığı haberlerle, birtakım anlaşmaların sonucundaki emirleri bize bildirdiler. Tabi radyodan basından da ateşkesin

olduğu anlaşmanın yapıldığı öğreniliyordu. Ama son kesin karar birlik komutanının verdiği emirle oluyordu.

15) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Dönüşümüz kendi gemimizle oldu. Herkes kendi bulunduğu gemisiyle döndü. Biz orada bayağı gemiydik, birliklerden gelen birçok gemi vardı. Mersin'in, İzmir'in, Gölcük'ün her yerin gemisi vardı. Mersin ve Kıbrıs Adası'nda iki tane savaş gemisi nöbete kaldı. Nöbete seçilen gemilerden biri de bizim gemiydi. Ora da yedi tane savaş gemisi vardı, bizi orada nöbete bıraktılar. Harekâttan sonra biz iki ay daha nöbete kaldık. İki ayın sonrasında kendi üssümüz olan Gölcük'e geldik normal görevimize devam ettik. Harekâttan dönen bir gemi olarak Gölcük'te bir askerî birlik muhakkak karşılaşmıştır. Evli olanlarımız da vardı. Benim ailem geldi. Aileler geldi. Tabi gelenlerde oldu gelemeyenlerde mutlaka olmuştur. Günümüz şartlarıyla 1974 yılının şartları bir değil.

16) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Biz farkına varamamış olabiliriz ama illaki ruh halimizde değişiklikler olmuştur. Bu arada şunu da söyleyeyim devletimizden veya askerî birlikten duyduğumuz kadarıyla diğer ülkelerin askerleri gibi bir psikolojik muayeneden geçirilmedik. Tabi duyduklarımıza göre savaşın etkisini daha kötü şartlarda yaşayanlar olmuş, hastalık derecesine kadar gelenler olmuş. Bu durumların, harekâtı gemide geçirenlere göre karada olanlarda olması normal tabi, zaten gemilerde bulunanlarda böyle bir durum duymadık.

17) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz?

Gazilik madalyamızı girişilen birtakım müracaatlar ve girişimlerin sonucunda kırk beş sene sonra Kıbrıs Hükümeti'nden aldık. Bizi Mart 2019'da Çorlu Belediyesi Kıbrıs'a götürmüştü. Biz orada gerekli mercilere müracaatlarda bulunduk. Madalyamızı orada 20 Mart 2019'da aldık. O zaman Türkiye'de madalya dağıtımları daha yeni başlamıştı. Diğer arkadaşlar Tekirdağ'da Valilik tarafından Hükümetin verdiği emirle Mayıs 2019 yılında yapılan Tekirdağ Madalya Tevcih Töreni'yle aldılar. Tabi ilçelerde yapılan törenlerin tarihlerinde farklılıklar olabilir. Vefat eden gazilerimizin madalyalarını da aileleri aldılar. Biz harekâttan kısa bir süre sonra madalyalarımızı almak isterdik. Kırk beş sene boyunca madalyaları almak için her yıl Gaziler Dernekleri olarak Hükümet'e, Kıbrıs'a, gerekli makamlara resmi girişimlerde bulunuldu.

18) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Evet. Gazi arkadaşlarımla görüşüyorum. Birliğimizde beraber görev aldığımız arkadaşlarımla da görüşüyorum. Tabi bu konuda gaziler derneklerimizin de çok faydaları var. Yine aynı gemide görev yaptığımız

arkadaşlarımızdan derneklerde görev alanlarda var. O arkadaşarımla daha sık görüşebilme imkânımız oluyor. Bizim için rütbenin pek bir önemi yok. Gazilikte rütbe yok zaten.

19) Kıbrıs'la ilgili şu an düşünceleriniz nelerdir?

Şu an dünya siyasetinin içine girmiş konumdayız. Oradaki halkımızın ve bizim halkımızın da okumaları ve çok çalışmaları gereklidir. Vatan ve topraklarına sahip olmak zorundalar. Daha sonraki gittiğimiz ziyaretlerde gördüğümüz kadarıyla şu an oradaki gençliğin bunların pek farkında olmadığını gördük. Tüm gençliğin çok çalışması gereklidir. Biz Kıbrıs'a gittik mücadele ettik ve onların ellerine verdik. Çoğunun anası, babası, abisi, eşi öldürüldü ve katledildi. Bunun bilincinde olmaları ve bu şekilde hareket etmeleri gerekli ama harekâttan sonra doğan gençlikte maalesef bunu göremiyoruz. Son zamanlarda siyasi ve ekonomik formlardan dolayı Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne girmesiyle ve onlara verilen haklar Kuzey Kıbrıs'a verilmedi. Güneyin vatandaşı ol, İngiliz vatandaşı ol, Kıbrıs'ta okuma İngiltere'de oku vs. gibi birtakım propagandalarda yapılıyor. Orada da okudukları zaman çalışma ortamı da yaratılıyor. Mecburen bizim yani oradaki bazı Türk gençlerimizde o tarafa doğru yöneliyor. Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş o vatan için toprağı kurtarmak için büyük çaba harcadılar ve Türkiye'nin desteğiyle başarılıda oldular. Şimdi Doğu Akdeniz'deki petrol kaynakları da değerlendirirse Kıbrıs Adası'nın önemi daha da artacaktır. İnşallah bir daha böyle şeyler yaşamayız ve savaşlar görmeyiz. Umarım her şey görüşmelerle yolunu bulur.

Gazi İsmail Hakkı AKYOL⁹⁵

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben, İsmail Hakkı Akyol. 3 Şubat 1953'te Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğdum. Lise mezunuyum. Mesleğim makine teknisyeni. Harekâta katıldığımda bekârdım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Ben Kıbrıs'a, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan bir yıl önce gittim. Ben askerliğimin acemi birliğini Sivas'ta yaparken Kıbrıs Özel Harekât Birliği'ne seçim yapıldı ve biz otuz kişi bu birlik için seçildik. Yapılan muayeneler ve teknik incelemelerden sonra Kıbrıs'a gitmeye yirmi sekiz kişi hak kazandık. Sivas'ta dört ay kaldık. Komando birliklerinden subaylar

⁹⁵ Gazi İsmail Hakkı Akyol ile 20.11.2020 tarihinde, saat 12.10'da Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çorlu Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

geldi. Onlarla özel olarak dört ay eğitim yaptık. Daha sonra üç ayda İskenderun'da özel eğitim aldık. Rütbemde herhangi bir değişiklik olmadı. Sadece Kıbrıs'ta görev yapabilmek için geçici olarak bir çavuş rütbesi verdiler.

3) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Sivas'ta dört İskenderun'da da üç ay olmak üzere toplamda yedi aylık özel eğitim sonrasında 23 Temmuz 1973'te yani Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan bir yıl önce Erkin gemisiyle Kıbrıs'a hareket ettik. Kıbrıs'ta harekâta dâhil on dört ay kaldım. Yolculuğumuz aşağı yukarı on üç saat sürdü.

4) Kıbrıs'a girişiniz nasıl ve nereden oldu? Sizi kimler karşıladı?

Kıbrıs'a geldiğimizde gemiden Magosa'ya indik. Orada Barış Gücü askerleri askerî araçlarla bizi aldı. Oradan Lefkoşa'daki Kıbrıs Türk Değişirme Birliği'ne geçtik. Orada Özel Hareket Birliği vardı. Askerliğimi orada yaparken savaşın içinde kendimi buldum.

5) Kıbrıs'ta bulunduğunuz süreç nasıldı neler yaşadınız anlatır mısınız?

Nikos Sampson tarafından Makarios'a darbe yapıldı. Darbe yapılması bizim içinde sıkıntılı bir olaydı. Bir sürü katliamlar yapılıyor ve biz bunları görüyorduk. Orada altı yüz elli kişilik Türk alayı vardı. Dokuz yüz elli kişilik de Yunan alayı vardı. Zaten biz Yunan alayıyla burun burunaydık. Biz 15 Temmuz'da savunma pozisyonunu aldık. 20 Temmuz'da harekât başlayana kadar orada bekledik. En son 20 Temmuz akşamı alay komutanlığına bir talimat gelmesi ile birlikte operasyon belli oldu ve ertesi günün sabahı havadan uçak indirme ve gemi çıkarma var dediler. Biz Lefkoşa'da olduğumuz için sadece hava indirmenin korumasını yaptık. Yani bizim görevimiz paraşütle inenlerin korumalığını yapmaktı. Çünkü karşı taraftan devamlı ateş ediliyordu. Bizim denizle gelenlerle ilişkimiz yoktu. Gemi çıkarma ile gelenler rahat nefes alabilinler inebilinler diye gemiyle top ateşleriyle ancak korunabiliyorlardı. Öyle bir şey ki, misal Beşparmak Dağları önünde çıkarma yapılabilmesi için denizden gemilerin o dağları ateş altına almaları gerek. Ancak bu şekilde çıkarma yapılabilmesi mümkün olabilir. Biz uzaktan Beşparmak Dağları'ndaki yanmaları, bombalamaları görüyorduk. Biz de o sırada Lefkoşa'daki hava indirme yapılan askerlerin korumalığı görevini yapıyorduk ve güvenliklerini sağlıyorduk. O gece karşılıklı çatışmalar, operasyonlar ertesi gün de yani 20 Temmuz öğlene doğru cephe savaşları başladı. Saat 06.15'te uçaklar geldi ve havadan binlerce asker indi. Ben o gün öğleden sonra saat 14.00'da ilk operasyona katıldım. Domuzburnu denilen bir yer vardı orada Rumların hareketleri vardı orada görev aldım. Çatışmalar üç dört gün devam etti. Çatışma anına gelip

mermi atana kadar titriyorsun. Ama mermi atışı başlayıp çatışmaya girince artık hiç umurunda olmuyor. Korku kalmıyor artık. Allah o korkuyu içinden alıyor ve sana güç veriyor. Ne olduğunu anlamıyorsun zaten. Mesela ikinci çatışma da iki üç tane kurşun geldi. Öleceğim aklıma bile gelmedi.

6) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

İkinci çatışmada iki üç tane kurşun geldi. Bir yere saklanıp taarruz ediyorduk o sırada açık alanda karşıya geçerken karşı taraftakilerde kapalı binalardaki mevzilerden bize tarama yapıyorlardı. Ben manga komutanıyım. Yanımda nişancı vardı. Nişancının tüfeği tıkanı. O anda bana kurşun denk geldi ve yaralandım. Kurşun elimden ve kolumdan sıyırdı geçti. O akşam saat 21.00'dan sonra hastaneye getirdiler ve ameliyat oldum. Hastane Lefkoşa'da bir Türk Devlet Hastanesi'ydi. Normalde yaralıları revire götürüyorlardı. O gece tedavi olduktan sonra askeriyede revir gibi dinlenme yeri olan bir yere getirdiler. Sabah çayla bir peksimet getirdiler yedim. Sonra harekât bitti. Harekâtlarda Küçük Kaymaklı, Hapishane ve Domuzburnu bölgelerinde taarruz ettim.

Yanımda şehit olanlar oldu. Bizim bölükten dokuz kişi şehit oldu. İsimlerini hatırlayabildiklerim; Mehmet Duymuş, Kemal Çapa, Cumhur Yüzlü, Takım Komutanı Üsteğmen Ünal Genç. Birinci Harekâta daha fazla şehit verdik.

7) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Hatırladığım komutanlarım Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı Alay Komutanı Albay Mustafa Katırcıoğlu, Bölük Komutanı Yüzbaşı Mehmet Kırmızı'dır. Mehmet Kırmızı ile abi kardeş gibiydik hala görüşürüz.

8) Kıbrıs'ta iklim şartları nasıldı? Sizi engelleyen bir hava durumu oldu mu? Mevsim dolayısıyla hava aşırı sıcaktı. Kırk dereceyi geçen bir sıcaklık vardı diyebiliriz. Rutubette çoktu.

9) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Akşamdan akşama yemek yiyebiliyorduk. Gece karanlıkta çatışma olmadığı zaman bir şeyler yiyebiliyorduk.

10) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

O durumda temizlik nerede? Ancak yüzünün gözünün toprağını almakla yetiniyorsun.

11) Harekât sırasında nasıl silahlar kullandınız, teçhizatınız nasıldı?

M1 piyade tüfeği, el bombası, karşılıklı boğuşmalar da kullanabilmek içinde komando bıçakları vardı.

12) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı? Oldu ama öyle sıcak bir temas değildi. Zaten bizleri pek sevmezlerdi. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin sebeplerinden biri de Kıbrıs'ın stratejik önemidir. Orası olmasa Türkiye'nin güney sahilleri risk altına girer. Yoksa aksi takdirde onların insanlarına kurşun atılmaya değmez. Oraya bir yabancı gelmiş olsa Türkiye'nin Akdeniz'de olma durumu zor hale gelir. Bunun için orayı korumak zorundayız.

Oradaki bazı Türkler içinde, bizim oraya gittiğimizden memnun olmayanlar vardı. Onların işlerine güçlerine sebep olmuşuz diye düşünüyorlardı. O zaman mesela Kıbrıs Türklerinin bir kısmının şu sözlerine şahit oldum. Bizim hakkımızda “adaya geldiler ekmeğimize sebep oldular, savaş çıktı para kazanamıyoruz” diye söyleniyorlardı. Bu kişiler daha çok Rumlarla içli dışlı olan kişilerdi.

13) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Orada geçirdiğim tüm zamanlar zaten bir olay ve anıdır. Yine de dikkatimi çeken bir olay anlatayım. Bir taarruz esnasında Küçük Kaymaklı'da bir mahalledeki bir evin bahçesinde mevzi alırken bir baktım, *Türk evidir dokunmayın* diye bir yazı vardı. Yan tarafta da bir Türk ve Rum bayrağı vardı. Kapıya vurduğum, açın ben Türk askeriyim dedim. Önce korktular sığınağa kaçmışlardı. Sonra beni görünce sevinçten çığlık atarak ağladılar. Çünkü eziyetten, ölümden dönmüşler. Çoğu da evini barkını bırakıp gitmiş. Bu ânı ve onların heyecanını hiç unutamam. Benim tüm zamanlarım hep çatışma ve savaşla geçti.

14) Harekâtın sona erdiğini nasıl haber aldınız?

Komutanlara telsizlerden emirler talimatlar geliyor ve olup bitenler onlara bildiriliyordu. Zaten başımızdaki takım komutanımız emirleri bize aktarıyordu. Haberleri bu şekilde alıyorduk.

15) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Ben yedi ay Türkiye'de eğitim olmak üzere on dört ay da Kıbrıs'ta görev almakla birlikte hiç izin dahi kullanmadan yirmi bir ay askerlik yaptım. Kimin karşıladığını hatırlamıyorum. Gemi ile Mersin'e geldik. Oradan Ankara'ya geçtik. Ankara'dan da Trabzon'a memleketime geldim. Gece saat bir gibiydi. Benden dört beş ay boyunca mektup alamamış olan ailem beni gördü ve ağladı. O an çok heyecanlıydı. Döndükten sonra her görüldüğümüz yerde kahraman gibi karşılandık. Tabi insan çok duygulanıyor.

16) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Harekât sonrası asabi bir durum oluyordu. Her an bir saldırı olacak gibi durum vardı ama zamanla düzeldi.

17) Kıbrıs'ta iken aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Harekâttan önce bir kere mektup göndermiştim bir kere cevabı geldi başka da aramızda iletişim olmadı.

18) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz?

Madalyamı bir yıl önce Kıbrıs'a geziye gitmiştik orada aldım. Gurur verici bir andı.

19) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Evet, hala bir araya geldiğimiz arkadaşlarımız var.

20) Kıbrıs ile ilgili şu an düşünceleriniz nelerdir? Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Kıbrıs bizim vatanımız için olmazsa olmaz. Akdeniz için Kıbrıs'ın önemi çok büyük. Aynı zamanda ülke güvenliğimiz içinde önemli. Son olarak söylemek istediğim, Rabbim kimseyi savaşla imtihan etmesin, ama yeri geldiği zaman da hepimiz her zaman vatanımız için savaşmaya, ölmeye hazırız.

Gazi Halil ZENGİN⁹⁶

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben Halil Zengin. 29 Mart 1954'te Kırklareli'nin Babaeski ilçesinde doğdum. İşçi emeklisiyim. Harekât sırasında bekârdım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Acemi birliğimi Isparta Eğirdir'de dağ komandosu olarak yapıyordum. O sırada kolum çıktığı için 40. Piyade Alayı'na geldim. Oradan da usta birliği olarak Gaziantep İslahiye 49'uncu Mekanize Alayı'na geldim.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Gaziantep İslahiye 49'uncu Mekanize Alayı'nda yürüyüşler filan bitti tam mekanik eğitime oturduk ki komutanımız "Kıbrıs'a harekât var hazırlanın gidiyoruz" dedi. Gece saat 22.00'a kadar reolara cephane yükledik ve o

⁹⁶ Gazi Halil Zengin ile 20.11.2020 tarihinde, saat 12.30'da Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çorlu Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

saatten itibaren de yola çıktık. Reolarla Osmaniye, Adana, Tarsus'tan Mersin'e geldik. Tüm halkımız her konuda bize yardımcı oldular. Savaşta barışta her şeyde birlik olan bir halkımız var. Oranın halkı bize yiyecek içecek her şey getirdiler. Ailenize mektup yazmak ister misiniz diyerek bize zarf, kâğıt, kalem verdiler. Bende aileme mektup yazdım ve mektupta Kıbrıs'a savaşa gittiğimi, gidip de gelmemek de olabileceğini yazdım ve mektubu verdim. Sağ olsunlar mektubu postaya atmışlar. O akşam biz Mersin'deydik. Oraya diğer birliklerden de askerler geldi. Gemiler bizden önce Adana'da olan 50. Piyade Alayı'nı götürdüler.

4) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Ertesi akşam aynı çıkarma gemisiyle bizde Kıbrıs'a Mersin'den hareket ettik. Her gemide bir bölük ile birlikte cephane de yüklüydü. Bize "korkmayın denizaltılar sizi koruyorlar" dediler. Sabah saat 10.00 civarı Kıbrıs'a geldik. Biz henüz gemideyken o sırada üç tane havan mermisi bizim geminin bir buçuk metre yanına düştü. Bizim *phantom* uçakları da Beşparmak Dağları'na taarruz yapıyorlardı. Gemi komutanı da hemen bize havan mermisinin düştüğünü bildirip koordinatları verdi ve *phantom* uçakları da orayı bombaladılar. Sonra biz Yavuz Plajı'na çıktık. Yaralanan arkadaşlar vardı onları tekrar bizim çıkarma yaptığımız gemiye bindirip Mersin'e gönderdiler. Bize kumanya dağıttılar. O akşam orada kaldık. Ertesi gün yürüyerek Burun bölgesinde Çatalköy'e doğru gittik. Orada bir çatışmaya girdik. Yaralanan arkadaşlarımız ve bir şehidimiz oldu. Sonra topçular geldi ve karşı taraf kaçtı. İkinci Harekâtta da Magosa tarafına geçtik. Ben Kıbrıs'a geldiğimde beş aylık askerdim. Kıbrıs'ta on beş ay kaldım. Askerlik bittikten sonra Türkiye'ye döndüm.

Biz o süreç içerisinde yeni ismiyle Güzelyurt eski ismiyle de Omorfo'da bulunan Trikomo köyü sonradan ismi Zümrütköy olarak değişti orada kaldık. Biz devamlı birinci hattaydık. Rumlarla aramızda Barış Gücü vardı. Biz oradan güney tarafına gelen Türkleri karşılayıp alaya gönderiyorduk. Alay da evlerine vs. nereye gideceklerse yönlendirme yapıyorlardı. İleriki zamanlarda ateşkesten sonra da arkada bir köy vardı orada kalmaya başlayıp sadece mevzilerde nöbetçileri bırakıyorduk. On beş ay bu şekilde geçti.

5) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı? Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Harekât sırasında yemek kısıtlıydı ama ateşkesten sonra kaldığımız yerde yemeklerimiz geliyordu. Temizliğimizi de ateşkesten sonra yapabildik. Harekât sırasında temizlik yapmaya fırsatımız olmadı.

6) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Kıbrıs'a gitmeden önce tüm komutanlarımız değişti. Bizim Komutanımız Yüzbaşı Mustafa İkizoğlu'ydu. Çok değerli bir insandı ve hep en önden "hadi aslanlarım" diyerek giderdi. Asteğmen Nazmi Nergis'te vardı.

7) Harekât sırasında nasıl silahlar kullandınız, teçhizatınız nasıldı?

Teçhizat olarak G1, bomba atar vardı. Sonra bana roketatar da verdiler. Biz ona soba borusu derdik.

8) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

Harekât sırasında Çatalköy'de çatışmada bulunurken yara alan arkadaşlarımız ve bir de şehidimiz oldu. Birliğimize daha sonra katıldıkları için isimlerini hatırlamıyorum. Hiç unutmam Çatalköy'de kurşunlar önümüze arkamıza düşüyordu. Artık insan öleceğim diye düşünüyor. Bir salatalık tarlasından geçerken salatalık almıştım. Salatalıkları yiyip kabuklarını da atıyordum. Daha sonraki zamanlarda Balıkesirli bir arkadaşım olan İbrahim Cem ile sohbet ederken, bana "hatırlıyor musun Çatalköy'de kurşunlar sağımıza solumuza düşerken sen salatalık yiyordun ve kabuklarını atıyordun" işte bende o kabukları yiyordum diye aramızda bir muhabbet olmuştu.

9) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

Biz birinci hatta olduğumuz için genelde harekâttan sonra temasımız oldu. Kıbrıs Türklerinin çoğu güney tarafındaydı. Çok iyi insanlarda vardı. Her insan birbirinden farklıdır. Beş parmağın beşi de bir değildir. Kıbrıs Türkleri bizi gördükleri zaman Türk askeri diye sarılıp ağlıyorlardı. İyi ki geldiniz diyorlardı. Çünkü Rumlardan çok eziyet görmüşler.

10) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Ben onbaşıydım. Mevziler arasında geçerken bir arkadaş beni çağırıp durdurdu. Bana Halil biraz konuşalım demeye kalmadan hemen yirmi metre önüme havan mermisi düştü. Arkadaş beni durdurmasa orada şehit olabilirdim. Öldürmeyen Allah öldürmüyor. Demek ki daha yiyecek ekmeğimiz görecektir günümüz sevecek çocuklarımız ve torunlarımız varmış. Anlatılacak daha çok şeyler var da bunları yaşamak gerekir. Yaşandı bitti gitti.

11) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Ben Güzelyurt'taydım. Komutanlarımız döneceğimizi bildirdi. Askerî gemiyle Mersin'e geldim. Oradan da İstanbul'a geldim. O zaman İstanbul'da

oturuyorduk. İstanbul'da ailem karşıladı. Sonra da arkadaşlarımdan geldiğimi duyanlar ziyarete geldiler. O esnada ne kadar duyulursak da harekâtın üzerinden on beş ay geçmiş artık küllenmişti.

12) Harekâtın sonra ruh haliniz nasıldı?

Bende pek bir değişiklik olmadı. Psikolojisi bozulan arkadaşlarım var. Bu birazda irade meselesidir.

13) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz? Harekâtın kırk beş yıl sonra 30 Mayıs 2019'da aldık. Tabi birçok gazi vefat ettiği için alamadı. Onların madalyalarını eşi ve çocukları aldı.

14) Harekâtın sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Evet. Birkaç arkadaşla görüşüyorum. Asteğmenim İzmir'de onunla telefonda görüşüyoruz. İstanbul'da görüştüğüm birkaç arkadaşım var. İlk zamanlarda daha sık görüşebiliyorduk. Ama şehirler ayrılınca herkes iş gücü, çocuk çoluk sahibi olunca görüşmelerimizde daha kısıtlı hale geldi.

15) Kıbrıs'la ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Türkiye kendini güvence altına almak zorundaydı ve harekât gerçekleşti. İyi ki de harekât olmuş yoksa Akdeniz de söz sahibi olamazdık.

16) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Gelecek nesillere eğitim, eğitim, eğitim diyorum. Son olarak da söylemek istediğim Ey Türk gençliği birinci vazifen; Türk istiklalini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel senin en kıymetli hazinendir...

Gazi Basri ŞEKER⁹⁷

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

İsmim Basri Şeker. 1 Şubat 1953'te Tekirdağ'ın Çorlu ilçesinde doğdum. Mesleğim terzilik. Harekâta giderken bekârdım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar süreli askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Harekâta katılırken Batman'da Komanda Taburunda 9 aylık askerdim. Rütbem jandarma komando erdi. Daha sonra rütbem de herhangi bir değişiklik olmadı.

⁹⁷ Gazi Basri Şeker ile 20.11.2020 tarihinde, saat 13.00'da Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çerkezköy Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Harekâta gideceğimizi komutanımızdan öğrendik. Benim birliğim de gönüllülük esası yoktu.

4) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Harekâta katılacağımdan ailemin haberi olmadı. Daha sonra bildirdik. Harekât sırasında da ailemle görüşemedik. Ateşkesten sonra mektuplaştık.

5) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz? Yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı? Sizi kimler karşıladı?

Kıbrıs'a Mersin'den helikopter ile gittim. Yolculuk tahminen 45 dakika sürdü. Kıbrıs'ta Lefkoşa yakınlarına indik. Bizden önce giden Türk birlikleri bizi karşıladılar.

Komutanlarının isimlerini hatırlamıyorum ama diyaloglarımız gayet iyiydi.

6) Kıbrıs'ta ne kadar süre buldunuz?

İkinci Harekâta da katıldım. On bir ay Kıbrıs'ta kaldım.

7) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda hiç çatışma da buldunuz mu? Nasıl silahlar kullandınız, teçhizatınız nasıldı?

İkinci Harekâta çatışmaya katıldım. Kullandığım silah G3 idi.

8) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

Hayır, ben yara almadım ama arkadaşlarımdan yara alanlar vardı. Şehit düşenler de oldu.

9) Harekât sırasında Kıbrıs'ta iklim şartları nasıldı? Yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı? Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Hava çok sıcak ve nemliydi. Yiyecek ve içecek durumumuz gayet iyiydi. Temizliğimizi çatışma dışında yapabiliyorduk.

10) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

Evet, oradaki Türkler ile temasım oldu. O zamanlar bize gayet iyi davranıyorlardı. Yardımlar da bulunuyorlardı.

11) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutmadığınız bir an yaşadınız mı?

Yaşadıklarımızın her ânı birer anı.

12) Harekâtın sona erdiğini nasıl haber aldınız?

Harekâtın sona erdiğini birlik komutanımız bildirdi. Daha sonra radyodan duyduk ve sevindik.

13) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Harekâttan on bir ay sonra Kıbrıs'tan askerî gemi ile döndük. Yolculuk on saat kadar sürdü. Türkiye'ye döndüğümüz için sevinçliydik. Bizi Mersin'de askerî birlikler karşıladı.

14) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Ruh halim ilk zamanlar da pekiyi değildi. Daha sonra düzeldi.

15) Gazilik madalyanızı nasıl aldınız? Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Gazilik Madalyamı harekâttan 45 yıl sonra aldım. Kıbrıs'ta Barış Kuvvetleri Komutanı verdi. Duygulu ve sevinçli anlar yaşadım. Arkadaşlarımla da harekâttan sonra görüştüklerim oldu.

Gazi Hasan Hüseyin YARLIGAN⁹⁸

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben Tekirdağ Çerkezköy Gaziler Temsilcisi Hasan Hüseyin Yarlıgan. Burada Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çerkezköy Temsilciliği'ni yürütmekteyim. 24 Eylül 1953'te Edirne'nin Enez ilçesinin Karaincirli köyünde doğdum. Ama İpsala'da çok kaldım. Askere de İpsala'dan gittim. Şu an Çerkezköy'de oturuyorum.

2) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Ben Kıbrıs Barış Harekâtı'na 39'uncu Tümen 49'uncu Mekanize Piyade Alayı Kamp Taburu'ndan katıldım. Buradan 19 Temmuz akşamı Mersin'e intikal ettik. Mersin'den tankları gemilere yükleyerek Temmuz'un 19'uncu gecesi, 20'sinin sabahı oraya çıkmak üzere Kıbrıs'a hareket ettik ama biz ayın 20' sinin sabahı Kıbrıs'a çıkamadık. Bizim gittiğimiz gemi Kıbrıs'a çıkamadı. Herhalde ilk etapta orada kıyı şeridinin önlemini alamadılar. Biz aşağı yukarı iki gün deniz üzerinde kaldık. Oradan Temmuz'un 22'sinin sabahı saat 08.00 veya 08.30 gibi Kıbrıs Girne Çıkarma Plajı'na çıkış yaptı. Buradan azami 500 metre veya bir kilometre gittikten sonra burada haberleşme tamamen bitti. Elimizdeki telsizlerin bataryaları sıcaktan tamamen eridi. Bataryalar sıcaktan eriyip haberleşme olmayınca Girne tarafına hareket ettiğimizde bizi Tabur komutanı üç tane tanktan indirdi. Aynı zamanda atışlar oluyordu. Komutan bizi tanktan indirip çocuklar haberleşmeyi bayrak, flama vs. bu şekilde yapacağız dedi. Bizi böyle bir

⁹⁸ Gazi Hasan Hüseyin Yarlıgan ile 20.11.2020 tarihinde, saat 14.45'te Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çerkezköy Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

daire içerisine aldı. Bizi hizaya edip herkes tanklara dediği an, orada üç dört tane bombardıman yedik. Beşparmak Dağları'ndan gelen uçaklardan mı geldi nereden geldi anlayamadım. Ben orada yara aldım. Girne Çıkarma Plajı'nın karşısında bir sahra hastanesi kurmuşlardı. Yara alınca beni o sahra hastanesine sevk ettiler. Oraya gelen yaralıların ayaktan tedavi olanları orada, çok ağır olanları da Türkiye'ye sevk ediyorlardı. Benim yaram bacağımdaydı. Orada tedavi olurken yaralılara da yardımcı olmaya çalışıyordum. Orada şöyle bir şey yaşadım. Osman başçavuşumuz vardı, kendisi piyade birliğindeydi ama ben kendisini tanıyordum. O da yara almış ve oraya getirmişlerdi. Ben arkadaşlarla konuşurken beni sesimden tanımış. Bana "Hasan oğlum sen misin" dedi. Ben de benim komutanım dedim. "Beni burada bırakma oğlum" dedi. Bende komutanım ben seni bırakmam ama seni burada bırakmazlar zaten dedim. Tamamen kan revan içinde kalmıştı. Daha sonra ne oldu nereye götürdüler bilmiyorum. Muhakkak uçak ile Türkiye'ye sevk etmişlerdir. Ben Kıbrıs Harekâtı'nda bu kadar görev aldım. Daha sonra Kıbrıs'tan geri Türkiye'ye döndüm. Savaş anı bittiği an yani İkinci Harekât bitti ben ertesi gün Türkiye'ye döndüm.

3) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Komutanlarımdan hatırladıklarım, Tugay Komutanım Hakkı Borataş, Bölük Komutanım Gündüz Günday, Bölük Astsubayım Ayhan Aydın'dı.

4) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Ailem benim Kıbrıs'a harekâta gittiğimi bilmiyordu. Terhis olup memleketime döndükten sonra öğrendiler.

5) Harekât sırasında nasıl silahlar kullandınız, teçhizatınız nasıldı?

Biz hep tanktaydık, tank görevlisiydik.

6) Harekâta arkadaşlarınızdan yara alan veya şehit düşen oldu mu?

Anlattığım gibi biz çıkarma plajından Girne tarafına giderken orada bombardıman esnasında muhakkak şehit olan arkadaşım vardır. Ama ben onları hiç görmedim. Ben yara aldığımda sırtüstü düştüm. O esnada bölük Başçavuşum Abdullah Çakır yanımdaydı. Hemen orada bir cip beni alıp sahra hastanesine götürdü. Yara almadan evvel muhtemelen bir ara çatışma kesilince bizi orada tanklardan indirdiler. Ben şarapnel parçasıyla değil de yerden kalkan taşlarla yaralandım. Orada şehit olan arkadaşlarımızda muhakkak vardır. Çünkü bir binanın olduğu yerden daha fazla bir yer çukur açıldığını sonradan bana söylediler. Zaten biz tankçı olduğumuz için herhangi bir mevziye filan girmedik.

7) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Tabi ki sıkıntılar yaşadık ama ben bunları bu sıkıntıları çok görmedim. Çünkü ben yara alınca bile çıkarma plajından Girne tarafına gidene kadar 500 metrelik ya da bir km'lik yolu dahi üç buçuk saatte gitmişiz. Yani tankların bile gidebilmesi o kadar çatışmada üç buçuk saat falan sürmüştü.

8) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Bir tane kayzer araba ile birliğimize döndüm. Yine gemi ile döndük ama kayzer araba ile Ayhan Aydın başçavuşum ile beraber döndük. Başçavuşum bölükte evraklar filan varmış onları alacağımızı söyledi. Terhisler açıldıktan sonra da Kıbrıs'a bir daha gitmedim.

9) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

Ben çatışmaların içerisinde çok bulunmamış olsam bile gelen yaralılarından bomba seslerinden etkilendim. Tabi ki diğer arkadaşlarım benden daha çok etkilenmişlerdir. Ne kadar belli olmasa da azıcık insanın üzerine gittiğimiz zaman içindekiler hemen patlayıveriyor. Biz döndükten sonra üç dört ay boyunca evlerin içerisine giremedik. Hep dışarlarda, sokaklarda, yollardaydık.

10) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz?

Gazilik madalyamı aradan kırk altı yıl geçtikten sonra aldım. Zaten o da nasip olmadı düştü ve kayboldu. Bulamadık tekrar müracaat ettik. Bugüne kadar verilmesi gerekiyordu. Neden bu kadar geciktiğini nelerden kaynaklandığını bilmiyorum. Dernek başkanlarımız ve bizler dilimizin döndüğünce iletilerinizi yaptık ama kırk altı yılın sonunda madalyalara ulaşmış olduk.

11) Harekâttan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Evet, tabi ki bir araya geliyoruz. Zaten Gaziler Derneği'nin kurulma amacı da budur. Şu an covid-19 virüsü olduğundan dolayı sizinle görüşme yapabilmek üzere sadece üç arkadaş gelebildik.

Burada şunu da belirtmek istiyorum ki gaziler ikiye ayrılır, biri muharip gazi, diğeri ise malul gazidir. Malul gazi zaten uzvunu kaybetmiştir ve bellidir. Ama muharip gazi nedir? Savaştan ve şehitten sonra gelen gazidir. Çünkü malul gazi uzvunu kaybettiği için geri hizmette kalmıştır. Ama muharip gazi savaşı bitirip kazanıp evine sağ salim dönenlerdir.

12) Harekât sırasında başınızdaki geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Benim Osman başçavuşum kendisi burada çok sert bir insandı. Burada da aynı şekilde eşine, çocuklarına, askere, sivile hep sert davranırdı. Ama Kıbrıs'ta ben yara alıp da hastanede olduğum sırada, onu gördüğümde bana

“oğlum elimi bırakma” demesini hiç unutamıyorum. Sonra kendisini daha hiç göremedim. Vefat etti ise Allah rahmet eylesin, sağ ise kulakları çınlasın.

13) Kıbrıs’la ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Kan ve çatışma ile alınan yeri masada teslim edemeyiz. Kıbrıs bizim için çok önemlidir. Kıbrıs bize çok şey verdi. Aynı zamanda Türkiye, Kıbrıs Harekâtı’nda eksiklerini görmüş oldu. Harekâta bizim telsizlerimiz bile erimiş haberleşme gitmişti. Harekâttan sonra Aselsan’ı yaptık, tankımız topumuz, tüfeğimiz büyük gelişme kaydetti. Bize bunlar kazandırıldı. Bizim için Kıbrıs’ın önemi, denizin içinde bir gemi gibidir.

14) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Allah bir daha böyle savaşlar yaşatmasın. Ama tabi ki bu durum, olmazsa olmazların içindedir. Biz ülkemize, milletimize, vatanımıza, bayrağımıza sahip çıkmamız gerek. Bizim artık bir ayağımız çukurda, her an birimiz gitmiş olabiliriz. Bundan sonra görev sizler de. Ama yarın sabah, hatta şu an dahi böyle bir şey tekrar çıkmış olsa ülkemiz, vatanımız, bayrağımız için her zaman hazırız. Gençlere, buradan hep birlikte hareket etmemiz gerektiğini söylüyorum. Sağ, sol bunlar bizim için yok. Bir tek ülkemiz var. Türk’ün Türk’ten başka dostu yok.

Gazi Ahmet GALAK⁹⁹

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

İsmim Ahmet Galak. 1954 yılında Edirne’nin İpsala ilçesinde Paşaköy’de doğdum. Askere giderken on bir aylık evliydim.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı’na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

1974 senesinin mart ayında askere gittim. Acemi birliğimi Isparta’da yaptıktan üç buçuk ay sonra Kahramanmaraş’a tayin oldum.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı’na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Kahramanmaraş’ta on beş gün kaldıktan sonra bir gece aniden, “biz ikinci orduya bağlıyız” dediler. İkinci ordu da Kıbrıs’ı korumakla görevlidir. Bize “Kıbrıs’taki soydaşlarımıza zulüm ve baskı yapıyor bizde onları kurtarmaya gideceğiz herkes hazırlığını yapsın” denildi. Biz bir gecede hazırlığımızı yaptık.

⁹⁹ Gazi Ahmet Galak ile 20.11.2020 tarihinde, saat 15.05’te Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çerkezköy Temsilciliği’nde yapılan görüşme.

4) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Hazırlık esnasında bize mermilerimizi de verdiler. Ben 81'lik geri tepmesiz havancıydım. Rütbem onbaşıydı. Havanlarımızı gemilere yükleyerek Mersin'e geldik. Temmuz'un 19'unda gemiye binerek Kıbrıs'a geçecektik fakat oraya belli bir geminin gidildiği söylenerek bizim burada hazır olarak beklememiz söylendi. Giden gemiler çıkarma yapıp geri geldikten sonra bizi götüreceklerdi. Kıbrıs'a giden gemiler 19 Temmuz'da çıkarma yapamadı. Ancak çıkarmayı 20 Temmuz'da yapıp 21 Temmuz sabahı geldiler. O gün gemiler gelince bizde gemilere bindik ve 22 Temmuz sabahı şafak söktükten sonra saat 06.00 gibi Kıbrıs'ın Girne bölgesine yaklaştık. Gece boyu denizde gittik. Arkadaşlarla kendi aramızda acaba kimlerle karşılaşacağız nasıl öleceğiz diye konuşuyorduk. Beşparmak Dağları'na yaklaştığımızda tüm arkadaşlar birbirimize sarılıp haklarımızı helal ettik. Beşparmak Dağları'ndan atışlar ve top sesleri geliyordu. Bizim koruyucu gemilerimiz de onlara karşılık veriyorlardı. Bu arada çıkarma gemileri geldi. Beşparmak Dağları'ndan hala ateş geliyordu. Bizde verilen hedeflere atış yapmaya başladık. O gün sekiz saat yürüyerek Beşparmak Dağları'na girdik. Sabaha karşı orada Taşkent Köyü'ne yerleştik. Bir gün bir gece daha savaştıktan sonra tâki 14 Ağustos'ta İkinci Hareket başlayana kadar, ikinci harekâta da sabah saat 06.00 da uçakların gelmesi ile bizim tank ve topçu birliklerinin atışlarının başlamasıyla biz tekrar çatışmaya başladık. Ben Beşparmak Dağları'nın İngiliz ve Karatepe olan bölgesinde savaştım. İngiliz ve Karatepe Kıbrıs'ın belkemiği idi. Düşman o tepeleri ele geçirmemeliydi. Çatışma devam ederken aşağı yukarı saat on buçuğa kadar savaştık. Ama mermiler öyle bir geliyordu ki her taraf tutuşmuş yanıyordu. Hatta benim Ali Güner arkadaşım da burada şehit oldu. Saat 11.00 gibi İngiliz ve Karatepe'yi 14'üncü ve 49'uncu Piyade Alayı ile birlikte ele geçirdik. Akşama kadar savaştıktan sonra Omorfo'ya yani yeni adıyla Güzelyurt dediğimiz bölgeye döndüm. Orada da askerliğimi bitirdim.

5) Kıbrıs'ta ne kadar süre buldunuz?

Kıbrıs'ta Güzelyurt'a dönünce orada on altı ay kaldım. Rumların bir fabrikası vardı orayı düzenleyip orada yattık. Ama cephemiz vardı. Doğan cephe denen bir mevki vardı orada nöbet tutuyorduk.

6) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

Ben yara almadım. Çatışma sırasında yanımızda arkadaşım Ali Güner şehit oldu. Bölüğümüzden de muhakkak şehitler vardır.

7) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Bölük Komutanım Bayram Kahraman ve Erdem Çetin idi.

8) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Harekâta katılırken taksiment denilen bisküviler ve peksimet vermişlerdi. “Savaşa gidiyoruz, oldu ki yemek olmaz bunlarla idare edersiniz” denildi. Üç gün yemek gelemedi bizde bunlarla kendimizi idare ettik. Sonuçta savaştayız. Ateşkesten 16 Ağustos’tan sonra Kıbrıs’ta bulunduğumuz süre içerisinde de yemeğimiz taburdan geldi. En çok sıkıntı çektiğimiz konulardan biri de susuzluktu. Zaman zaman su kuyuları buluyorduk ama içerisine zehir atmış olabilirler düşüncesi ile su içemiyorduk.

9) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Ateşkesten sonraki süreçte, zaman zaman cepheye gidip geldikten sonra kendi temizliğimizi kendimiz yapmaya çalışıyorduk.

10) Kıbrıs’ta iklim şartları nasıldı? Sizi engelleyen bir hava durumu oldu mu?

Kıbrıs’ta hava sıcaklığının kırk kırk beş derece olduğunu söylüyorlardı. Türkiye’den gittiğimiz için bizler o sıcaklığa alışkın değildik. Gün içerisinde kıyafetlerimiz iki üç defa ıslanıp kuruyordu.

11) Kıbrıs Barış Harekâtı’nda aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Buradan giderken bir gece hazırlık için süre vermişlerdi. O sırada hemen eşime, anne ve babama hakkınızı helal edin ölürsem şehit olarak, ölmezsem de gazi olarak döneceğim, inşallah bu savaşı da kazanacağız diye mektup yazdım.

12) Kıbrıs Türkleri ile temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

O zaman Kıbrıs’taki soydaşlarımızla şimdiki Kıbrıs Türkleri arasında çok fark var. O zaman hepimize kucak açıp hoş geldiniz, Türk askeri ve Devleti bizi kurtardı, Allah razı olsun diyorlardı fakat geçen zaman içerisinde mesela 40’ıncı sene dolayısıyla Kıbrıs’a gezmeye gittiğimizde yine bizi seviyorlardı ama eski samimiyetlerini göremedik. İlk bizi karşıladıkları gibi değillerdi.

13) Türkiye’ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Askerliğim yirmi aydı. Bittikten sonra döneceğimi biliyordum. Orada altı devre vardı. Biz gittiğimiz de dört aylık askerdik. Kıbrıs’ta en fazla biz kaldık ve en son biz döndük. Türkiye’ye dönüşümüz de Magosa’dan gemi ile Mersin’e Mersin’den de yolcu otobüsü ile memleketime oldu.

Beni ailem karşıladı. Bizim köyümüz küçüktü. İstanbul otogarından muhtarlığa telefon açmış ve terhis olduğumu geleceğimi haber vermiştim. Köyden komşular da karşılamaya gelmişlerdi.

14) Harekâtтан sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Evet, zaman zaman bir araya gelip görüşüyoruz.

15) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz?

Evet, kırk altı yıl sonra aldım.

16) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Kıbrıs'a ilk çıktığımızda arkadaşlar ile helalleşmemizi ve şehit düşen Ali Güner arkadaşımı hiç unutamam.

17) Gelecek nesillere aktarmak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Biz hiçbir zaman Türk Milleti olarak unutmamalıyız ki Türk'ün Türk'ten başka dostu yok. Son olarak biz okuyacağız, okuyacağız, okuyacağız ve Türk milleti için çalışacağız. Rabbim vatanımıza, milletimize zeval vermesin.

Gazi Fuat KARATAŞ¹⁰⁰

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

İsmim, Fuat Karataş. Erzincan'ın Çayırılı ilçesinin Balıklı köyünde doğdum. Yirmi yıldır Çerkezköy'de ikamet ediyorum. Harekâta katılırken evli ve iki çocuk babasıydım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Askerliğimi Bolu Komanda da yapıyordum. On iki aylık askerdim. Ben takviye ikmal çavuşu yani depocuydum.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

15 Temmuz darbesi ile birlikte 15 Temmuz gecesi alarm geldi ve yüklemeler yapıp bize "16 Temmuz öğle üzeri itibariyle tugay terk edilmiş olacak" denildi. Reolarla birlikte Ankara'ya intikal ettik. Ankara'da Mamak tarafında 28'inci yahut 38'inci Tümen'de tam hatırlamıyorum orada bir gece kaldık. O sıra da siviller geldi. İzinden mi dönmüşlerdi yoksa bize takviye mi bilemiyorum. Onlara tesisat verildi. Ertesi gün yani 16 Temmuz ikindi

¹⁰⁰ Gazi Fuat Karataş ile 20.11.2020 tarihinde, saat 15.45'te Türkiye Muharip Gaziler Derneği Çerkezköy Temsilciliği'nde yapılan görüşme.

üzeri tümeni terk ederken bizi bando ile uğurladılar. Biz ne olduğunu bilmiyorduk. O zaman Türkiye'nin Komando Tugayı tekti. Türkiye'nin herhangi bir yerinde bir şey olduğu takdirde biz her zaman Bolu'da alarmdaydık. Biz galiba bir yere gidiyoruz ama nereye diye düşünüyorduk. Ankara'dan çıktıktan sonra geceyi yolda geçirerek Konya'ya geldik. Konya'da birkaç saat kaldıktan sonra orada da siviller geldi bize takviye verildi. 19 Temmuz'da Mersin Ovacık'a geldik. "İkinci ile akşam arası bir yerde toplanılacak" diye talimat geldi. O zaman Tugay Komutanımız Tuğgeneral Sabri Demirbağ'dı. Toplanılacak yere gittik ve her yer çok kalabalıktı. Tabur Komutanımız Zeki Doğdu geldi ve Kıbrıs'a çıkarma yapılacağını açıkladı. Sabah saat 05.30'da uçakların gideceğini, bir tabur Kayseri Hava İndirmeden bir tabur da bizim Bolu Komando'dan ineceğini bildirdi.

4) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Ben 3'üncü Tabur'daydım. Sabah oldu ben geri döneriz gitmeyiz diye düşünüyordum. Saat 14.00 gibi bize yani 3'üncü Tabura sıra geldi ve helikopter ile Kıbrıs'a hareket ettik. Beşparmak Dağları'nın arkasına Lefkoşa tarafına indik. İndiğimizde ilk ateşle karşılaştık. Zaten ekin, buğday zamanıydı. Helikopter pilotlarından birisi sizden öncekileri şöyle karşıladılar böyle karşıladılar diye anlatmıştı ama biz indiğimizde hiç öyle anlattığı gibi bir şey olmadı sadece her yer ateşti. O geceyi Gönnyeli'de ateş altında geçirdik. Sabah erken saatlerde harekâtın yönetildiği, Girne ile Lefkoşa'yı birbirine bağlayan boğaz gibi bir yer olan Boğazköy denilen yere yaya olarak hareket ettik. Beşparmak Dağları'nın üzerine geldiğimiz zaman Saint Hilarion Kalesi vardır. Girmeye hâkim sırtlar da savaş gemileri ufuk çizgisinden bombalıyorlardı. Beşparmaklar ve Türkiye'ye bakan taraflar da öyle tahkimat yapılmıştı ki, zaten uçaklar olmasa biz adım atamazdık. Birinci Harekâtımız böyle geçti. Ama anlattığım gibi değil de anlattığımdan daha sıkıntılıydı. Dört altı Ağustos'ta bizim komando tugayı Girne'nin batısına düşen Lapta'yı aldı. Sonra Beşparmak Dağları'nın sırtlarına geri çekildik. Oralar ormanlıktı. Daha sonra bizi oradan reolarla alıp Lefkoşa tarafında Kırmı diye bir yere getirdiler. Genelde komandonun eğitimi can alıcı noktalardan düşmanı kalleşçe vurmaktır ama biz piyade gibi çarpıştık. Biz yetmiş iki saatliğine gittiğimizi, Türkiye'ye geri döneceğimizi zannediyorduk. Sabah bölük komutanının postası geldi. Orada savaş anında, frekans çalınır dinleme yapılır diye haberleşme telsizle değil de yüz yüze, posta şeklinde oluyordu. Komutanımız bize "hadi kalkın, İkinci Harekât başlıyor" der demez Türkiye tarafından sesler gelmeye başladı. Biz Lefkoşa tarafında Beşparmak Dağları'nın güneyinde olduğumuz için Türkiye tarafını

göremiyorduk. Baktık uçaklar geldi tespit edilen yerler bombalandı. İkinci Harekâta katılma cepheye gitmek için hazırlanmaya koyulduk. Reolara binerken o arada bir düşman uçağı gördük ilk etapta subaylar bile kime ait olduğunu anlamadık. Yunanistan tarafı bizim batı tarafımıza kalıyordu biz dağın dibinde Kırmı köyüne yakındık. Bize gelen uçaklar kuzeyden geliyordu bu uçak batıdan gelmişti. O sırada uçak bizim mi yoksa düşman uçağı mı anlamaya çalışırken, birazdan bizim iki tane uçağımız geldi ve o uçağı derdest edip Türkiye'ye aşırıldılar. Tabi uçağa ateş filan edilmedi, sadece rota verildi ve gönderildi. Bizde reolara bindik ve Omorfo'ya şimdiki ismi Güzelyurt'a doğru hareket ettik. Yolda bir yerde baktık tek bir yol var ama iki ateşkes arasında düşman stratejik yerleri mayınlamış, tanklarla orada kaldık gidemedik. İstihkâm temizleyemiyor, düşman da ateşle destekliyordu. Geceye kadar bekleyip gece reolarla gelip bizi aldılar. Güzelyurt'a kadar getirdiler. Birinci Harekât çok sıkıntılıydı ama bu İkinci Harekâta bir mermi bile atmadık. Güzelyurt'a kadar bu şekilde gittik zaten düşman bile yok denecek kadar azdı. Kalanlar da ihtiyardı. Zaten onlar ateş etmeden siz de ateş etmeyin diye talimat vardı. İnsan olarak da kıyıp ateş edemezdik. Çünkü ellerinde silah yoktu, orayı terk de etmemişlerdi. İkinci Harekât bu şekilde geçti ve böyle bitti.

5) Kıbrıs'ta ne kadar süre buldunuz?

Bolu'dan çıkarken bir senelik askerdim ve Kıbrıs'ta sekiz ay kaldım. İkinci Harekâttan çekildikten sonra Girne'nin orada Bellepays denilen bir yerde kaldık. Burası Rumların terk edilmiş bir askerî birlik yeri idi. Orada İngiliz villaları da vardı. Harekâta dağlarda iken Rumların terk ettikleri palikaryalarına hep denk geliyorduk. Terhisimi de Mart'ın üçünde orada aldım.

6) Komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Komutanlarımdan hatırladıklarım Tugay Komutanı Tuğgeneral Sabri Demirbağ, Tabur Komutanı Yarıbay Zeki Doğdu, Bölük Komutanı Mustafa Başel'dir.

7) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

Ben yara almadım. Şehit olan dört arkadaşım oldu. İsimlerinden hatırladıklarım Nuri Demir ve Kadir Tonguç'tur. Bizim tugayın şehitleri Boğaz'ın başladığı yerdedir. Biz Birinci Harekâtın ilk başladığı zamanlarda ikinci gününde Zeytinlik'te Rumca ismi de Templos denilen yerde şehit verdik. Ondan sonra şehidimiz olmadı.

8) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Buradan giderken askerde demirbaş erzak denilen, peksimet, barbunya, köfte gibi erzakları yanımıza aldık ama bunları orada yiyemedik. Çünkü korku, açlık ve güneş susuzluğa çevirdi. Susarım diye yemeğe korkuyordum, şahsen kendim o yiyeceklerden hiç yemedim. Mesela Birinci Harekât başladığı zaman 21 Temmuz sabahı Gönyeli'den Boğaz'a hareket ettiğimiz sırada şimdi ismi şehitler çeşmesi olan çeşmeyi bulmuştum. Kıbrıs'a en son geziye gittiğimde baktım ilk görmek istediğim yer orasıydı, şimdi kurumuş akmıyordu. En büyük sıkıntı susuzluktu. Beşparmak Dağları'nda keçiboynuzu da çoktu bir zaman onlarla idare ettik. Yanımızda konserve, peksimet, barbunya her şey var ama susarız diye yemeye korkuyorduk. Birinci Harekât bittiğinde üçüncü gün seyyar mutfak geldi. İlk sıcak yemek orada çıktı. Matara tasları ile yemek veriyorlardı. İlk çıkan nohut yemeğiydi onu hiç unutmam.

9) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Savaşta ayak yıkamak bile yok. İkinci Harekât başlamadan önce Kırnı'ya gelince bir orada ayaklarımızı çıkarabildik. Ayaklarımızı yıkarken, komando botları da zaten uzun, ayaklarımızı çıkarınca ayaklarımızın dibi rahatladı ama ter ayak tabanlarımızı bile bitirmişti. Bellepays'e gelene kadar böyle devam etti.

10) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

Biz savaş bittikten sonra peyderpey öğle ve öğleden sonra olarak nöbete gidiyorduk. O zamanlar genelde yerleşim yeri değil de dağlar da olduğumuz için temasınız olmadı.

11) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Birinci Harekât bitince Zeytinlik denilen yerde her takıma üç kâğıt ve üç tane de zarf verildi. Bölük komutanı kim evli, kimin çocuğu var diye sordu ve onlara öncelikli davrandı. Ben şanslıydım çünkü evli ve iki de çocuğum vardı. İlk mektubu eşime yazdım. En çok düşündüğüm de çocuklarımdı. Biri daha üç diğeri de dört yaşındaydı. En çok yanan anne babadır ama bir atasözü vardır anne baba yanar evladına, evlat yanar evladına. Ben orada şehit olur da gelemezsem evlatlarım ne olur diye düşünüyordum.

12) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Terhisimi Bellepays'te iken Mart'ın üçünde aldım. Harekât olmadan önce Kıbrıs'a Değişirme Birliği diye bir alayımız giderdi. O askerleri, Kıbrıs'a götürüp getiren Erkin gemisi vardı. Bizde o gemiyle Türkiye'ye döndük. Mersin'e geldik. Sivil eşyalarımız Bolu'daydı. "İsteyen gitsin alsın" dediler.

Ben Mersin'den Adana'ya Adana'dan da Erzincan'a geçtim. Aileme sürpriz olsun diye haber vermeden gittim.

13) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Çok hatıralar var. Birini anlatayım; İkinci Harekâtın ikinci günü bahsetmiştim, ilk Güzelyurt'a geldiğimiz zaman tanklarla mayınlardan geçemediğimiz reolarla yol değiştirip gittiğimiz gece Güzelyurt'u geçtik ve Gaziverenin'de içinden geçerken hiç unutmuyorum bir ilkokulun önünde kurşunlanmış Atatürk'ün büstü vardı. Ortalıkta da kimse de yoktu, sadece Güzelyurt'ta birkaç tane yaşlıya denk geldik. Gaziveren'i geçer geçmez emir geldi geri döndük ve Gaziveren'de inip eski ismi Angolem yeni ismi Doğançı olan köye doğru yöneldik. Köye yaklaştık hiç kimse yoktu. Biz herkesi esir almışlar sandık. Köyün arka tarafları da Rum kesimine kalan Rodos Dağları'ydı. Biz iki sıra halinde giderken on altı veya o yedi yaşlarında bir çocuk geldi ve aramızdan geçerek aşağıya doğru gitti sonra bize hiçbir şey demeden geri dönüp köye girdi. Birkaç dakika sonra tüm köy dışarıya döküldü. Biz iki sıra giderken bizi tek sıraya düşürüp sekiz veya on tane de kurbanlık koyun kesip bizi o kanların üzerinden yürüttüler. Bu anı hiç unutamam.

14) Harekâttan sonra ruh haliniz nasıldı?

İlk zamanlar uyuduğumda hep Kıbrıs'ta o anları yaşıyorum zannediyordum. Şimdi bile oradaki anıları canlandırıyorum. Bir etki kaldı tabi. Ama fazla bir değişiklik olmadı.

15) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz? Evet, bende gazi arkadaşlarımla birlikte aldım.

16) Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?

Gazi arkadaşlarımız genelde Kıbrıslı Türklerin bizden memnun olmadığını söylerler. Çünkü Kıbrıs Türkiye'den göç aldığı zaman eli tornavida, pense tutan sanatkâr insan istediler. Ama Türkiye'den oraya arazisi olmayan, evi barkı, işi gücü olmayan kimseler gitti. Onların düzenini biz bozduk. Ancak oraya gittiğimiz zaman bunu anlayabiliriz. Onlar her şeye saygılıdır. Oraya gezi için gittiğimiz zaman bize diyorlar ki "Türkiye'den yapılan sonraki göçler olmadan önce burada adam öldürme yoktu, kapılarımız sabahlara kadar açıktı yine bir şey olmuyordu".

Terhise kırk gün kala müracaat edene Kıbrıs'ta kalmak isteyenlere buradan yer veriyorlardı. Ne kadar vatanda sayılsa istemedik, yine bir şey olsa her tarafı su, nereye gideceğiz. Mesela Zeytinlik'te çatışma sırasında suya ihtiyacımız vardı. Türkler bize evlerden çıkıp su getirmeye bile

korkuyorlardı. Rumlar Türkleri o kadar korkutmuşlar ki Türkler öyle sindirilmişlerdi ki.

Ben Kıbrıs'a gittiğimde kafamı sıfırlıyorum. Çünkü Beşparmak Dağları'na baktığım da adım adım çatıştıklarım aklıma geliyor. Şehit olan arkadaşlarım da benim gibi dönmeyi düşünüyorlardı ama nasip olmadı. Allah kimseyi vatanından etmesin.

Son olarak söyleyeceklerim bizim birlik olmamız ve araya kimseyi almamız gereklidir. Aynı İstiklal Savaşı'nda Türkü, Kürtü nasıl bir olduysa şimdi de bir olmamız lazım. Kimi Türktür, kimi Lazdır, kimi Kürttür bunlar hep yıkıcı, bizim aleyhimize olan şeylerdir. Bu gibi şeylere fırsat vermemiz lazım. Son olarak da rahmetli Mehmet Akif Ersoy'un dediği gibi Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmasın.

Gazi Kamil YÖRÜK¹⁰¹

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir, eğitim durumunuz nedir?

Ben Kamil Yörük. Malkara'nın Sağlamtaş köyünde doğdum. Emekli din görevlisiyim. Harekât sırasında evliydim.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbeniz de herhangi bir değişiklik oldu mu?

Beş aylık askerdim, rütbem erdi. Harekâttan sonra onbaşı oldum.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Evet. Gönüllülük esası vardı. Batarya komutanımız üsteğmen bizi çağırıp Kıbrıs'ın bize ihtiyacı olduğunu söyleyerek Kıbrıs'a gitmek isteyip istemediğimizi sordu. Bende gitmek istediğimi söyledim. Her bataryadan iki kişi seçip bizi Kıbrıs'a gönderdiler.

4) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

O zaman iletişim yoktu. Ben sadece Kıbrıs'a giderken mektup yazarak aileme Kıbrıs'a gittiğimi bildirebildim. Telefon hatta radyo bile yoktu. Dünyadan haberimiz yoktu.

5) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz? Yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

İkinci vaktinden sonra Trabzon Boztepe'den binip gece yolculuk yaparak sabah Elazığ'a geldik. Öğle vaktinde Malatya'ya, ikinci vaktinde

¹⁰¹ Gazi Kamil Yörük ile 03.06.2021, saat 15.25'de kendi evinde yapılan görüşme.

Kahramanmaraş'a, akşamüzeri de Osmaniye'ye geldik. Bir gece Osmaniye'de kaldıktan sonra sabah trenle Mersin'e geçtik. Orada unutamayacağım bir durumda biz trenle giderken o sırada Çukurova'da tarlada çalışan tüm işçiler bizi Kıbrıs'a el sallayarak uğurluyorlardı. Birde Osmaniye'de iken halk ellerinde su testileri ile askere su veriyordu. Osmaniye'den çok saygı gördük bu anları hiç unutamam. Gece saatlerine kadar Mersin'de bekledikten sonra gece gemi ile Kıbrıs'a yola çıktık ve sabah güneş doğarken Kıbrıs'a ulaştık. Kıbrıs'a gidişimiz sivil gemi ile oldu ama etrafımız askerî deniz piyadeleri ile donatılmıştı.

6) Kıbrıs'a girişiniz nasıl ve nereden oldu? Sizi kimler karşıladı?

Bizi götüren sivil komutanlar bizi bıraktıktan sonra geri döndüler. Kıbrıs'a indikten çok sonra Kolordu Komutanı Bedrettin Demirel bizi karşılamaya geldi. Bize buradan bir yere ayrılmamamızı ve bizi gelip buradan alıp belirlenen birliklere ulaştıracaklarını söyledi. Bizde Boğazköy'e giderek biraz bekledik ve tekrar çıkarma yerine geldik.

7) Kıbrıs'ta ne kadar süre buldunuz?

Ben Kıbrıs'ta on beş ay kaldım. Geçtiğimiz zaman on gün karargâh bölümü, on günde kendi birliğimde kaldım. Ben topçularda batarya gücündeydim. On gün sonra da 14 Ağustos'ta güneş doğarken ikinci harekât başladı ve öğle vakti geçince top atışı yaptık.

8) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda hiç çatışma da buldunuz mu? Nasıl silahlar kullandınız, teçhizatınız nasıldı?

İkinci Harekât sırasında çatışmada buldum. Silah olarak top kullandım. 105'lik sahra 30 idi.

9) Harekât sırasında Rumların silah ve teçhizatları nasıldı?

Biz gerideydik onların teçhizatını görmedim. Topçu en geride olup en öne atar. Attığımız top 11 km. gidiyordu. Miğfersiz gezmek yasaktı, topçu miğferi de foter gibi genişti.

10) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

Hayır. Benim yanımda olmadı.

11) Kıbrıs'ta iklim şartları nasıldı? Sizi engelleyen bir hava durumu oldu mu?

Hava çok sıcaktı.

12) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

Sabah ve akşam bir kepçe çorba ile yarım dilim kuru ekmeği yiyorduk. Harekât bitip köye inene kadar böyle idare ettik.

13) Temizlik ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

Çadırda banyo yeri hazırlıyorlardı orada banyo yapabiliyorduk. Harekâtan sonra da kaldığımız yerde ihtiyaçlarımızı giderdik.

14) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı?

Harekât sırasında değil de harekâtan sonra temasım oldu. Kıbrıs'ta on beş ay kaldım ve harekâtan üç ay sonra köye indiğimiz zamanlarda çarşı iznine çıkıyorduk. O sırada Lefkoşa'da Türkleri görüyordum. Ben kötü insanla hiç karşılaşmadım. Herkes bize saygı gösteriyordu.

15) Harekât sırasında başınızdan geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Mevzi değiştirme sırasında, kendi askerimiz beni vurmak üzereydi. Rumlardan kalan ganimet bir makinalı tüfek vardı. Arkadaş tüfeğin şarjörünü çıkarmış ama içinde mermi kalmış. Tüfek bizimkilerden farklı çalışıyordu. Tüfeğin kolları vardı kollardan bastığında ateşliyordu. Arkadaş bunu bilmediği için de kollara dokunduğunda ateş aldı. O sırada az daha vuruluyordum.

16) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Askeri gemi ile döndüm. O zor günlerden çıktık sevinçliydik. Arkadaşların çoğu yere kapanıp vatanım diyerek toprağı öptü.

17) Gazilik madalyanızı aldınız mı, törenle ilgili neler hatırlıyorsunuz? Ben hem Kıbrıs'tan hem de Türkiye'den madalya aldım. Kıbrıs'ın verdiği madalyayı geçen sene tören ile aldık. Bir de dernekler müracaat etmişti Türkiye'den madalya almıştık. O paralıydı ama biz parayla madalya almayız deyince belediye bu işi çözümlendi ve Malkara Kaymakamı, Belediye Başkanı ve Garnizon Komutanı'nın katılımıyla törenle aldık.

18) Harekâtan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Evet. Hala görüştüğüm arkadaşlarım var.

19) Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?

Bazı insanlar Kıbrıs halkının bizi istemediğini söylüyor. Ama ben orada öyle birileri ile karşılaşmadım. Onların bir kısmı Rumlardan kız almış kız vermiş böylece akraba olmuşlar, Rumlar o kimselere dokunmuyor. Ama kimliğini korumuş olanlara Rumlar zarar veriyordu. Mesela harekâtan sonra biz Girne'ye geçtiğimizde sivil hiç kimse yoktu. Rum kesiminden Türk alıp Rum verdiler bu şekilde Girne doldu.

Gazi Alaattin BİLGİN¹⁰²

1) Kendinizi tanıtır mısınız? Nerede ne zaman doğdunuz? Mesleğiniz nedir? İsmim Alaattin Bilgin. 10 Ocak 1953'te Çorlu Marmaracık'ta doğdum.

Harekâta bekâr olarak katıldım.

2) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılırken ne kadar sürelik askeriniz? Rütbeniz ne idi ve rütbenizde herhangi bir değişiklik oldu mu?

Harekâta katılırken on aylık askerdim. Rütbem erdi. Bir değişiklik olmadı. 81'lik havanın atış idare hesapçısıydım.

3) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda birliğiniz hangisiydi, komutanlarınız kimlerdi hatırlıyor musunuz? Komutanlarınızla diyaloglarınız nasıldı?

Birliğim Kayseri Paraşütçü Hava İndirme Tugayı idi. Paraşütçü Komando idim. Kayseri Zincidere'de Komando Hava İndirme Tugayı'nda 3'üncü Tabur 3'üncü Bölük'te askerdim.

Komutanlarımız, Tugay Komutanı Sabri Evren, Bölük Komutanı Erol Dereli idi. Ispartalı bir komutanımızdı. Şu an da hala hayatta ve Antalya civarında yaşamaktadır. Bölük komutanımızın yanında Hanefi isiminde teğmen olan bir takım komutanımız vardı. Kendisi Kıbrıs'tan dönmeden de üsteğmen olmuştu. Birkaç ay önce vefat ettiğini duydum. Onun yanında yine Başçavuş olarak Depo Komutanı Mehmet Ali isiminde başçavuşumuz vardı. O da evvelki yıl vefat etti.

4) Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Katılma konusunda gönüllülük esas mıydı?

Katılma konusunda gönüllülük esas değildi. Türkiye'de o zaman hava indirme askeri az sayıda idi. Komando olarak esas acemi birliği Isparta Eğirdir'deydi. Usta birliği olarak da Bolu'da yalnız Dağ Komando Tugayı, Kayseri'de de Paraşütçü Hava Komando Tugayı vardı. Bu tugayların tümü harekâta katıldı. Bizim öğrendiğimiz kadarıyla Kıbrıs'ta Türklere imha planı yapmış olan Nikos Sampson isiminde bir darbeci Kıbrıs'ta darbe yaparak iç karışıklığa neden olmuştu. Harekâttan bir hafta önce bu olaylar yaşanmış, "Kıbrıs'ta Türklere imha ediliyor, daha önceki yıllarda olduğu gibi buraya bir harekât düzenlenebilir ve bizde gideriz" şeklinde tugay içerisinde fısıltı olarak konuşmalar başlamıştı. Türkiye'nin yaptığı görüşmelerden netice alınamayınca harekâttan bir gün önce Tugay Komutanı'mız Sabri Evren Paşa tüm tugayı toplayarak bir konuşma yaptı. Bu konuşmada Kıbrıs'ta Türklere imha planı uygulandığını ve bu sebepten dolayı da bize de tugay olarak orada vazife verildiğini kendisi de dâhil olmak üzere yarın sabah

¹⁰² Gazi Alaattin Bilgin ile 09.06.2021, saat 11.40'ta kendi evinde yapılan görüşme.

paraşüt ile oraya ineceğimizi resmi olarak bize bildirdi. Ancak ondan iki gün önce hazırlıklar başlamıştı. Hazırlıkla sırasında bize söylememişlerdi ama tugay olarak bizde harekâta katılacağımızı anlamıştık. Çünkü bu hazırlıkta silahlar, şahsi eşyalar, harekât esnasında yeme içme alakalı konserve ve peksimet gibi yiyecekler hazırlandı. Bunların yanında gitmeden önce mermiler dağıtıldı ve gerek ağır silahlar gerekse bizim şahsi olarak kullandığımız o zaman için yeni imal edilmiş yerli yapım olan G3'ün mermileri dağıtılmıştı. Böylece biz Sabri Evren Paşa'nın konuşmasından önce gideceğimizi anlamıştık. Ama bu hazırlıklar ve yapılan konuşma ile Kıbrıs'a gideceğimiz tüm tugaya bildirilmiş olup bu şekilde kesinleşmiş oldu.

5) Kıbrıs'a nereden hangi vasıta ile hareket ettiniz, yolculuk ne kadar sürdü ve yolculuk nasıldı?

Tugayın iki taburu 1'inci ve 2'nci Tabur sabah beş buçukta, 3'üncü ve 4'üncü Tabur da saat on bir buçukta Kıbrıs'a indi. Ancak o zaman Türkiye'de paraşüt imal edilmediğinden dolayı paraşütlerin Amerika'dan gelmesi münasebetiyle tüm tugaydaki askerlere yetmediği için paraşüt yetmeyen askerler sabah erkenden otobüslerle Mersin'e götürüldü ve böylece Mersin'den helikopterle Kıbrıs'a inmiş oldular. Biz Mersin'de sahile yakın bir yerden helikoptere binerek tahminimce kırk beş dakika veya bir saat içerisinde Kıbrıs'a ulaştık. Helikopterde yedi veya sekiz kişiydik. Üzerimizde havan mermileri ve kendi mermilerimiz ile beraber helikopterde Kıbrıs'a destek için aldığımız kasalarla mermiler vardı. Bizi Lefkoşa'nın yakınlarında emniyetli bir yere bıraktılar. O sırada asker taşıyan yetmiş seksen helikopter vardı.

Bizi orada karşılayan yoktu. Çünkü birinci harekât pek nizâmi olmadı. Bizim başımızdaki tabur ve bölük komutanı vazifeli subaylarımız ayrı bölüktendi. Bizim kendi bölüğümüzdeki subaylar gündüz saat on bir buçukta paraşütle inip Beşparmak Dağları'na doğru yürümeye başlamışlardı. Biz indiğimizde başka bölüklerin subaylarından aldığımız tarifile Beşparmak Dağları'na bölüğümüzü bulmak üzere atlayış bölgesinden hareket ettik.

6) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda ne kadar süre buldunuz?

Kıbrıs'a 20 Temmuz 1974'te gidip Ocak 1975'te Türkiye'ye döndüm.

7) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda aileniz ile iletişime geçebildiniz mi? Geçti iseniz nasıl iletişim sağladınız?

Ailemizin Kıbrıs'a gideceğimizden haberi yoktu. Resmi olarak da bu durum bize akşamdan bildirilmişti. O günkü şartlarda telefon ile de haberleşme imkânı yoktu. Zaman zaman mektup göndererek haberleşebiliyorduk. Ancak Kıbrıs'a gideceğimizi kısa bir mektup ile bildirebilmiştik. Ailemiz Kıbrıs'a

gittiğimiz haberini aldıklarında artık Kıbrıs'tan geri dönüşümüz olmaz diye çok endişe etmişler. Hatta köye ölüm haberlerimiz bile gelmiş. Tahminimce on beş gün haber alınmadı. Çünkü o zaman için televizyon çok kısıtlı yerlerde olup günün belirli saatlerinde yayın yapıyordu. Haberleşme ancak radyo ile sağlanıyordu.

8) Harekât sırasında hiç çatışma da buldunuz mu? Nasıl silahlar kullandınız, teçhizatınız nasıldı?

Bilhassa İkinci Harekât'ta çatışmada buldum. İkinci Harekât daha düzenli ve sistematik bir harekâtı. Ben atış idare hesapçısıydım. Havan geriden atıldığından dolayı onun hesapları ile meşgul oluyordum. İleri gözetleyiciler yüksek tepelerden bize hedef veriyorlardı. Bizde sütre gerisinden ateş yapıyorduk. Bunun dışında bölük olarak karşılaştığımız çatışmalar oldu.

9) Harekât sırasında Rumların silah ve teçhizatları nasıldı?

Gördüğümüz ve görmeyip de dinlediklerimiz oldu. Silahları iyi seviyedeydi. Çünkü Yunan askerleri de onlarla birlikteydi. Ayrıca bizim uçaklarımız galip vaziyette olup hava kontrolü bizdeydi. Yunanistan'ın da o zaman bombardıman uçakları Kıbrıs'a gelip bize ateş ediyorlardı. Hatta bizim toplanma bölgemiz olan sırt çantalarımızı bırakmış olduğumuz yere ve bize de ateş ettiler ama bize isabet etmedi. Yunanistan uçakları da kısa kalmak üzere gelebiliyor ikmal gerekli olduğu için uzun kalamıyorlardı.

10) Kıbrıs Barış Harekâtı'nda siz ya da herhangi bir arkadaşınız yara aldı mı? Şehit düşen oldu mu?

Benim bölüğümde, yanımdaki arkadaşarımdan, silah takımından 13 kişi şehit oldu. Yaralanan arkadaşarıımızda oldu.

11) Kıbrıs'ta iklim şartları nasıldı? Sizi engelleyen bir hava durumu oldu mu?

İklim şartları çok ağırdı. Birinci Harekât'ın 20 Temmuz, İkinci Harekât'ında ağustos ayında olmasından dolayı birde Akdeniz iklimi olması hasebiyle hava çok sıcaktı. Kıbrıs'ın iklimi, görev yaptığım Kayseri ve doğup büyüdüğüm Tekirdağ ikliminden çok farklı olup oldukça sıcaktı. Ama şu an düşündüğümüzde o sıcakta hele ki İkinci Harekât'ta ikinci günü akşamı saat 21.00'a kadar yürüdük ve birçok köyler alındı. Üzerimizde ne varsa onunla ve su, yemek ikmal olmadan elimizdeki bir matara su ile idare ettik. Tabi burada bunları Allah'ın mutlak yardımı ile yaptığımızı dair bir mevzu da söz konusudur.

12) Harekât sırasında yiyecek ve içecek durumunuz nasıldı?

O günkü şartlarda harekât esnasında ikmal hemen gelemediğinden dolayı yiyecek durumunda ilk on on beş gün sıkıntı yaşandı. Harekâtтан sonra da

bir ekmeği on üç on beş kişi günde iki defa paylaşmak zorunda kaldık. Hatta Türkiye’de bulgur pilavını beğenmeyen arkadaşlar bile orada bulgur pilavı kaşıkla taksim edildiğinde birine bir kaşık fazla verildiği an itiraz ediyorlardı. Çünkü karnımız doymuyordu. Birinci Harekât’tan sonra on beş gün bu şekilde devam etti. İkinci Harekât’ta gündüz yeme imkânı olmadı akşam da üzerimizde bulunan konservelerden biraz yiyelim diye arzu ettik ama en az dokuz saatlik yürümenin neticesinde öyle bir hale gelmiştik ki suyumuzda olmadığından dolayı yemek ağzımızda tutkal gibi olmuştu. Ertesi sabah ikmal gelir diye ümit etmiştik fakat bize ikmal getirmek üzere yolda olan vasıtalar mayına çarptığından dolayı ikmal bize ulaşmadı. Ertesi günde yine bu şekilde devam etti. Daha sonra bize verilen görev yeri olan Omorfo tarafına doğru hareket ederken komutan birkaç arkadaşı ileriye doğru su keşfine göndermişti ve arkadaşlar bir kuyu bulmuşlardı. Fakat kuyunun suyu tuzluydu ama mecburen içmiştik. Daha sonra ileride bir karpuz tarlası bulmuşlar ve oradan biraz karpuz alarak az da olsa biraz ikmal yapılmış oldu. Ertesi günde belirli yere kadar gidilince alınan köylerden yiyecek bulunarak askere yiyecek ikmali yapılmış oldu.

13) Kıbrıs Türkleri ile hiç temasınız oldu mu? Size karşı davranışları nasıldı? Kıbrıs Türkleri ile temasım oldu. Birinci Harekât’tan sonra ben, bizim bölükten atlayış sahasında bırakılan paraşütleri toplayıp Türkiye’ye göndermek üzere vazifelendirilmiştim. Atlayış sahasından toplanan paraşütler bizim bulunduğumuz Boğazköy’e geliyordu. O paraşütleri toplayıp Girne’den Türkiye’ye gönderdiğimiz esnada Boğazköy’deki Türklerle münasebetimiz oldu. Oradaki Türklerin hepsi aynı yapıya sahip değildi. Kimi bize süt getirip kahvaltı verdi. Ama bunun yanında “buraya geldiniz bizim rahatımızı bozdunuz” şeklinde söylenen, Türk askerinden memnun olmayan Türklerde vardı. Türkiye’deki milletimizin askere göstermiş olduğu yakınlık ve alakayı oradaki Türk halkından da tamamen gördük diyemeyiz. Ama tabi içlerinde yardım ve desteklerini gördüklerimiz de vardı. Bu arada Boğazköy şu an şehitliğin bulunduğu yerdir. Tabi o zaman şehitlik yoktu. Harekâttan sonra şehitlik yapılmış, şehit olan askerler oraya defnedilmişler. Şehit olan arkadaşlarımızın isimlerinin yazılı olduğu kabirleri varmış. Şu an oraya şehitlerimizi ziyarete giden arkadaşlarımız var bunları da onlardan öğreniyoruz. Gitmek bana nasip olmadı.

14) Harekât sırasında başınızdaki geçen ve unutamadığınız bir an yaşadınız mı?

Birinci Harekât esnasında bölük tam harp vaziyetini almış düzenli şekilde bize verilen hedefe ulaşmak üzere yolda ilerlerken, üzerimize uçaklardan ateş edildi. Tabur karargâhında olan arkadaşlardan yaralananlar oldu. Bizde o sırada çok endişe ettik. Sonradan bu uçakların bizim uçaklar olduğunu

öğrendik. Bunun sebebi de İkinci Harekât'ın ikinci günü bizim orada bulunduğumuz saatlerde Türk uçakları orayı bombalayacaklarmış. Bizim o sahayı o saatte geçmiş olmamız gerekiyormuş. Fakat irtibat eksikliği veya yanlışlığından kaynaklanan bir durumdan dolayı biz o saatte oradaydık ve bu şekilde bombardımana tutulmuş olduk.

15) Türkiye'ye nasıl ve hangi vasıta ile döndünüz? Nasıl karşılandınız?

Türkiye'ye dönüşümüz 25- 27 Ocak gibi oldu. İkinci Harekât'tan sonra Yeşil Hat çizilince iki ay kadar mevzilerde kaldık. Daha sonra Lefkoşa yakınlarında Yılmazköy (Türk köyü) ve dört kilometre yukarısında Beşparmak Dağları civarında Ayermola köyü vardı. O köyde bölüğümüz evlere dağıtıldı ve orada evlerde kaldık. Orada kaldığımız esnada Türkiye'ye dönme kararı alınınca oradan vasıtalarla Lefkoşa yakınlarından gemi ile Türkiye'ye dönmek üzere Magosa Limanı'na geldik. Gece Gülseren Eğitim Kampı adı verilen bir kampta kaldık. Daha sonra akşam çıkarma gemisine binerek Mersin'e hareket ettik ve sabah güneş doğarken Mersin'e gelmiş bulunduk.

Türkiye'ye döneceğimiz konusunda Rabbimizden umudumuzu kesmedik ama o badireler ve sıkıntılı dönemler esnasında pek de döneceğimizi düşünemiyorduk. Mersin'e indiğimiz anda Rabbimize şükrettik. Mersin'de, ilk Kıbrıs'a inen Paraşütçü Komando Tugayı olmamız hasebiyle protokol tertip edilmişti. Mersin'de kalabalık ve coşkulu bir halk tarafından karşılanarak tugay olarak şehir yürüyüşü yaptık. Şehir içi gösteri yürüyüşünde Mersin halkı tamamen caddelere dökülmüştü. Bu unutamayacağımız hatıralardandır. Bu kadar sıkıntılı bir dönemden sonra ülkemize dönmemiz bize ayrı bir heyecan vermişti. Buda hayatımızın bize son derece heyecan veren hatıralarındandır.

16) Harekâtan sonra ruh haliniz nasıldı?

Psikolojik olarak öyle pek bir şey yaşadığımı hissetmedim. Ama birlikte çalıştığım bazı arkadaşlarımızdan konuşmamızın yüksek sesli olduğunu ve bazı hareket ve tavırlarımızda farklılıklar olduğunu söyleyenler olmuştu.

17) Gazilik madalyanızı nasıl aldınız, tören hakkında neler hatırlıyorsunuz?

Telefonla resmen davet ederek madalyamızı teslim ettiler ama törene katılmadım.

18) Harekâtan sonra gazi arkadaşlarınızla bir araya geldiniz mi?

Gerek telefonla gerekse bir araya geldiğim arkadaşlarım var. Hatıralarımızı anlatıp duygularımızı paylaşıyoruz.

19) Kıbrıs ile ilgili şu an düşünceleriniz nelerdir?

Kıbrıs, ülkemiz için çok önemli stratejik konumda olan bir yerdir. Orası mutlak Türkiye'nin bir parçasıdır ve canımız pahasına korunması icap etmektedir. Kıbrıs'ın herhangi bir şekilde bir yerinden feda edilmesi ve menfaatlerinden taviz verilmesi kesinlikle razı olabileceğimiz bir şey değildir.

20) Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?

Kıbrıs'ta yapılacak bir şey varsa orada bu hadiseleri yaşamış biri olarak naçizane fikrimiz, oradaki Türklerin milli duygularının güçlendirilmesi, dini inançlarının geliştirilip kuvvetlendirilmesi ve gençlerin yetiştirilmesi ile alakalı çalışmalar yapılmasıdır. Çünkü Rauf Denktaş bir konuşmasında, referandum yapıldığında Türk gençlerinin Rum tarafının arzusu istikametinde oy kullanarak esas oradaki Kıbrıs Türk Cumhuriyeti idarecilerinin arzu ettiği istikamette tavır almamaları onları çok düşündürmüş olduğunu dile getirmişti. Yine o günkü bir yazısında Rauf Denktaş'ın, "evet biz idareciler olarak bu gençlerimize milli bakımdan dini bakımdan herhangi bir şey veremedik ve bu sebepten dolayı da bugün onların, Rumların arzu ettiği istikametteki fikri desteklemeleri normaldir" şeklinde ifadeleri oldu. Bu sebepten dolayı Kıbrıs'ın eğer kıyamete kadar Türkiye'nin bir parçası olması arzu ediliyorsa ki arzumuz budur, oradaki gençlere milli duygularının geliştirilmesi için dinimizin, kitabımızın, Kur'an'ın öğretilmesi ile alakalı çalışmaların yapılması ile ilgili atılacak adımlar Kıbrıs Türkü için en kuvvetli adım en ve en kalıcı eserdir. Bununda eğer mümkün olursa her mahfilde dile getirilmesinde zaruret olduğunu görmekteyim.

Bulgular

Türkiye'nin 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan ve görüşmenin yapıldığı Tekirdağ ilinde ikamet eden gazilerimizin Kıbrıs'a kimi hava yolu ile helikopterle inerek, kimi denizden çıkarma yolu ile kimi ise karadan intikal etmişlerdir. Bazı gazilerimiz harekât boyunca denizin üzerinde gemi ile kalarak katılım sağlamıştır. Bazıları da hava yoluyla giderek paraşüt ile malzeme bırakarak geri dönmüşlerdir.

Gazilerimizden İsmail Hakkı Akyol Kıbrıs'a harekâttan bir sene önce Kıbrıs Özel Harekât Birliği'ne seçilerek gitmiştir. Harekât sırasında da kendisi orada bulunmaktadır. Yine gazilerimizin Kıbrıs'ta bulunma süreleri farklılık göstermektedir. Genellikle askerlik süresince Kıbrıs'ta kaldıkları, dönüşlerinin farklı zamanlara denk geldiği görülür. Genel olarak bakıldığında gazilerimizin Kıbrıs'a harekâta gideceklerinden son anda haberleri olmuş hatta bu durum bazılarında yolda giderken açıklanmıştır.

Harekâta katılma konusunda gazilerimizin çoğunluğunda gönüllülük esası olmadığı görülmektedir. Anlatılanlardan anlaşılıyor ki her bir gazimizin de gönüllülük esası olsaydı dahi hiç tereddüt etmeden yine aynı şekilde hareket edecekleri aşikârdır.

Gazilerimiz Türk halkının harekât sırasında ne kadar duyarlı, yardımsever ve vatanına bağlı bir millet olduğunu vurgulamışlardır. Gazi Halil Zengin, harekâta giderken Mersin'e geldiklerinde, halkın kendilerine yiyecek ve içecek verdiğini, ailelerine mektup yazmaları için kalem kâğıt verip daha sonra mektupları postaya attıklarını dile getirmiştir. Gazilerimizden Kamil Yörük ise, Kıbrıs'a gitmek için trenle Mersin'e yola çıktıkları sırada Çukurova'da tarlada çalışan tüm işçilerin, askerlerin buldukları trene el sallayarak askerleri uğurlamalarını unutamayacağı biran olduğunu, Osmaniye'de de halktan çok saygı gördüklerini ifade etmiştir. Yine Gazilerimizden Mustafa Gödren, harekâtın kendilerine kattığı şeyin birlik ve beraberlik duygusu olduğundan bahsederek Kıbrıs'a yola çıktıkları sırada otobüsle Kayseri'den Mersin Ovacık'a giderken yakıt almak için durdukları yerlerde halkın, "bizde harekâta gelelim" diyerek buldukları arabalara hücum ettiklerini belirtmiştir. Görüşmeler yapılırken birçok gazimiz Türk milletinin birlik ve beraberliğinden bahsetmiştir.

Gazilerimizden Alaattin Bilgin, Kıbrıs'tan Türkiye'ye döndükleri sırada Mersin'de kalabalık ve coşkulu bir halk tarafından karşılanarak tugay olarak şehir yürüyüşü yaptıklarını ve Mersin'de şehir içi gösteri yürüyüşünde bulduklarını, bu sırada Mersin halkının tamamen caddelere döküldüğünü dile getirmiştir. Bu sırada yoğun duygular yaşandığından ve sıkıntılı bir dönemden çıkıp ülkelerine dönmenin hayatlarındaki son derece heyecan verici bir hatıra olduğundan bahsetmiştir. Bu süreçte Türk milletinin her daim askerinin yanında ve alakadar olduğunu ifade etmiştir.

Gazilerimizin büyük çoğunluğu, o dönemde Kıbrıs'ın iklim şartları ile ilgili olarak havanın çok sıcak olduğunu ve nemin çok fazla olduğunu belirtmişlerdir. Gazilerimizden Ahmet Galak, Kıbrıs'ta hava sıcaklığının yüksek dereceleri bulduğunu aynı zamanda kendilerinin Türkiye'den gittikleri için o sıcaklığa alışkın olmadıklarını dile getirerek gün içerisinde kıyafetlerinin iki üç defa ıslanıp tekrar kurduğundan söz etmektedir.

Harekât sırasında gazilerimizden yaralananlar olduğu gibi yanındaki arkadaşları yaralanan veya şehit düşenler de vardır. Bazı gazilerimiz harekâttan sonra evlerine döndüklerinde hemen kendilerine gelediklerini, azda olsa harekâtle ilgili ruh hallerinde izler kaldığını ifade etmişlerdir.

Gazilerimiz madalyalarını harekâttan hemen sonra almayı beklediklerini ancak büyük çoğunluğuna madalyalarının 45-46 yıl sonra verildiğini ve bu

zamanın çok geç olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta bazı gazilerimiz hakkın rahmetine kavuştuğu için madalyalarını alamamış ancak yakınları alabilmiştir. Gazilerimizin yakındıkları bir diğer konu da halk tarafından değer görememe, tanınmama ve Kıbrıs gazilerine verilen haklardır. Halkımızın büyük çoğunluğunun, gaziye yanlış tanımladıklarını, sadece yara almış kişilerin gazi olabileceği düşüncesinde olduklarını dile getirmişlerdir. Toplumumuzun bu konuda bilinçlenmesi adına Türkiye Gaziler Muharip Dernekleri olarak Tekirdağ'da anaokullarına, ilkokullara, ortaokullara gazi tanıtımı adlı bir faaliyete başladıkları, fakat bu faaliyetin Covid-19 salgını sebebiyle askıya alındığı ifade edilmiştir.

Sonuç

Tarih boyunca tüm medeniyetlerin ilgi odağı olan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan Kıbrıs, 1570 yılında Osmanlı Hâkimiyeti'ne geçmiştir. Kıbrıs halkı bu dönem boyunca refah huzur ve özgürlük içinde yaşamışlardır. Ada'nın 1878 yılında İngiltere'ye devredilmesi ile adada yıllar boyunca sürececek olan olaylar ve bir Kıbrıs sorunu kendini göstermeye başlamıştır. 1960 yılında kendi bağımsızlığına kavuşan Kıbrıs'ta kısa süre sonra huzursuzluk baş göstermiş ve en feci şekilde devam ederek ve birçok örgüt kurularak, Türkler adadan zorla göç ettirilmeye çalışılmıştır. Bu terör örgütlerinin başında EOKA gelmektedir. EOKA en feci ve zalimce katliamlarını 1963-1964 yıllarında gerçekleştirerek kirli yüzünü göstermiştir. Kıbrıs Türkleri de kendilerine yapılan bu katliam ve saldırılara karşı Türk Mukavemet Teşkilatı'nı kurmuşlardır. Türk Mukavemet Teşkilatı'nın özgürlük ve var oluş mücadelesi, Garanti Antlaşması'ndaki Türkiye'nin garantör devlet olarak 20 Temmuz 1974'te askerî müdahalede bulunmasına kadar devam etmiştir. Nitekim Kıbrıslı Türkler Kıbrıs Barış Harekâtı ile adada rahat bir nefes almışlardır. 13 Şubat 1975'te de Türk toplumu adada Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurduğunu ilan etmiştir. Bu devlet statüsünün barış ve uzlaşma yolunu açmadığı anlaşılınca 15 Kasım 1983'te kendi bağımsızlıklarını tüm dünyaya duyurarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir.

Sözlü tarih iki yönlü bir süreçtir. Bu süreç belirli bir olayın yaşandığı dönemde yaşamış, bir olaya şahitlik etmiş olan kişilerin tecrübelerini doğrudan dinlemeye fırsat bulan kişilerin bilgi elde etme yöntemidir. Konunun belirlenmesi ile bir plan dâhilinde çaba göstererek ses kaydı, videolu vs. görüşmelerin yapılması şeklinde gerçekleştirilir. Tarih boyunca kadınlarla, işçilerle, savaşa katılanlarla, vs. birçok gerçekleşmiş sözlü tarih çalışması vardır. Olayların içerisinde yer almış kişiler dışında bazı olgular ve değerler üzerinde de görüşmeler yapılmıştır. Yaşlı insanlar görmüş geçirmiş kişiler olarak en fazla tecrübeye ve bilgi birikimine sahip insanlardır

denebilir. Özellikle de bu tecrübelerini yakınları, torunları ya da gençlerle paylaşma arzusu içerisinde olan birçok kişi vardır. Hatta savaşa katılmış veya önemli bir herhangi olayla karşılaşmış, bizzat kendisi yaşamış kişiler bunları anlatma ihtiyacı duyabilir. Sözlü tarih gibi çalışmalar karşısında da seslerini duyurmuş olacaktırlar. Sözlü tanıklar diye adlandırdığımız bu insanların bilgilerini önemsemek, dinlemek, çalışmalar hayata geçirmek hem bizlere katkılar sağlayacak hem de onları mutlu edecektir.

Canları pahasına Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan askerlerimiz büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Kıbrıs'taki zulme uğrayan Türk kardeşleri için Kıbrıs'a ölümü göze alarak gitmiş, kimi geriye yaralı halde dönmüş kimi de yanı başlarında silah arkadaşlarının şehit oluklarını görmüştür. Gazilerimiz bu harekâta katılmaktan, Kıbrıs'ta bulunan soydaşlarımıza yardım etmekten ötürü gurur ve onur duyduklarını, tekrarı yaşansa aynı şekilde hiç tereddüt etmeksizin gideceklerini belirtmişlerdir. Gelecek nesillerden istekleri ise birlik beraberlik içerisinde yaşayıp vatanımıza sahip çıkmalarıdır.

Kaynakça

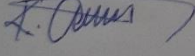
- ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- ATALAY, Talip. Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi, Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 2003.
- AVCI AKÇALI, Aşlı ve ASLAN, Erdal, "Tarih Öğretiminin İyileştirilmesi Yolunda Alternatif Bir Yöntem: Sözlü Tarih", Kastamonu Eğitim Dergisi, c. 20, sy. 2 (2012), ss. 669-688.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Basımevi, Yayın Nu. 43, Ankara 2000.
- BCA, belge no. 030.18.01.02.317.47.12 (20 Temmuz 1974).
- Bilim ve Sanat Vakfı, Sözlü Tarih Araştırmacıları İçin Pratik El Kılavuzu, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2006.
- BİRAND Mehmet Ali, 30 Sıcak Gün, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.
- CAUNCE Stephen, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, çev. Bilmez Bülent Can ve Alper Yalçinkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Cumhuriyet Gazetesi, 7 Aralık 1963, s. 1.
- Cumhuriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1974, s. 5.
- DANACIOĞLU Esra, Geçmişin İzleri Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- DANKER M. Sami, Bir Millet ve Devletin Yaşama Hakkı Kıbrıs Sorunu, Türkar Yayınları, Ankara 2001.
- DENİZLİ Ali, "Kıbrıs'ta Yunan Terör Örgütü Eoka ve Katliamları", Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, sy. 2, (2020), ss. 1-25.
- DENİZLİ Ali, Kıbrıs Barış Harekâtı 20 Temmuz 1974, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

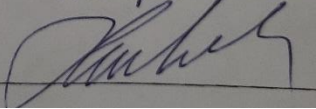
- EROĞLU Hamza, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 18, sy. 54 (2002), ss. 735-793.
- FIRAT Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran (Ed.), (ss. 716-767), c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- GÜÇLÜ Mustafa, “Eğitim Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Uygulaması”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2013, c. 11 sy. 1, ss. 100-113.
- GÜLER Yavuz, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi”, Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 5, sy. 1 (2004), ss. 101-112.
- KESER Ulvi, “Türk Mukavemet Teşkilatı’nda Muharebe 1955-1974,” U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 8, sy.2 (2015), ss. 61-114.
- KESER Ulvi, Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs Barış Harekâtı 1974, Pulat Basımevi, Ankara 2013.
- KÜPÜÇ Esra, Sözlü Tarih Kavramı ve Sözlü Tarihin Tarih Öğretimindeki Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van 2014. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 385980).
- MANİSALI Erol, Dünden Bugüne Kıbrıs, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2000.
- OLGUN Aydın, Kıbrıs Gerçeği 1931-1990, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara 1991.
- SARI İbrahim, Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 207141).
- SARICA Murat, TEZİÇ Erdoğan ve ESKİYURT Özer, Kıbrıs Sorunu, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1975.
- TANDOĞAN M. Şükrü, Kıbrıs Barış Harekâtı Birlikler ve Muharebeleri, Türkiye Muharip Gaziler Derneği, Ankara 2016.
- THOMPSON Paul, Geçmişin Sesi Sözlü Tarih, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- TUNCER Hüner, Kıbrıs Sarmalı Nasıl Bir Çözüm?, Ümit Yayıncılık, Ankara 2005.
- UÇAROL Rıfat, Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- VATANSEVER Müge, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 12, Özel Sayı (2010), ss. 1487-1530.

EK 1: Gazilerden Alınan İzin Belgesi Örneği

Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans öğrencisiyim. Recep KAYACI adlı kişi ile yapmış olduğumuz görüşmeyi; "Tekirdağ Gazilerinin Gözüyle Kıbrıs Barış Harekâtı: Sözlü Tarih Çalışması" adlı yüksek lisans tezim ve ayrıca çalışmalarım da kullanmak için izin belgesidir.

Görüşen Kişi
Kübra Dünder

Görüşülen Kişi
Recep KAYACI

XVIII. YÜZYILDA EDİRNE'DE YAŞANAN TAŞKINLARIN KÖPRÜLERDE OLUŞTURDUĞU HASARLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hasan Ali CENGİZ*

Öz: Edirne; Tunca, Arda ve Meriç nehirlerine yakın bir bölgede kurulması nedeniyle tarih boyunca birçok taşkına maruz kaldı. Taşkınların zarar verdiği yerlerden biri de nehirler üzerindeki köprüler oldu. XVIII. yüzyılda bu köprüler içerisinde en fazla hasar gören aŐşap köprülerdi. Bunlar içerisinde de taşkınlardan en çok etkilenen Meriç Nehri üzerindeki Cısr-i Sâni oldu. Bunun dışında Saray-ı Hümâyun bölgesindeki aŐşap köprüler ile Arda Nehri üzerindeki Cısr-i Sâlis de zarar gören köprüler arasındadır. Bu alıŐma ile XVIII. yüzyılda yaşanan taşkınların köprülerde oluşturduğu hasarlar incelenerek hasarların etkisi ortaya konulması amaçlandı. Taşkınların nehirler üzerindeki köprülerde oluşturduğu hasarı gidermek amacıyla sık sık tamiratlar yapıldı. Osmanlı arşiv belgeleri ve Edirne Şer'iyye Sicillerinde yer alan tamirat keşif verileri köprülerde oluşan hasarların sıklığını ve ekonomik yükünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, taşkın, Meriç Nehri, Tunca Nehri, Arda Nehri.

AN INVESTIGATION ON THE DAMAGES CAUSED BY THE FLOODS IN EDİRNE IN THE 18 TH CENTURY ON BRIDGES

Abstrac: Edirne; It has been exposed to many floods throughout history due to its establishment in an area close to Tunca, Arda and Meriç rivers. One of the places damaged by the floods in Edirne was the bridges over the rivers. In the 18th century, wooden bridges were the most damaged among these bridges. Among them, Cısr-i Sâni on the Meriç River was the most affected by the floods. Apart from this, the wooden bridges in the Saray-ı Hümâyun area and the ones that were damaged in Cısr-i Sâlis on the Arda River are among the bridges. With this study, it was aimed to reveal the effects of the damages on the bridges by examining the damages caused by the

* Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, hasancengiz@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9175-4737.

floods in the 18th century. Frequent repairs were made to repair the damage caused by floods on bridges over rivers. The Ottoman archive documents and the repair discovery data in the Edirne Şer'iyye Registers reveal the frequency and economic burden of damages on bridges.

Key Words: Edirne, Flood, Meriç River, Tunca River, Arda River.

Giriş

Tarih boyunca insanlığı etkileyen doğal afetlerden biri de taşkınlar olmuştur. Sel veya taşkın, normal koşullarda sular altında olmayan arazilerin geçici olarak sular altında kalmasıdır. Osmanlı kaynakları ve arşiv belgelerinde sel ve taşkın kelimeleri yerine daha çok “*tuğyan*” ve “*fezeyan*” kelimeleri kullanılmıştır.¹ Balkan yarımadasının güneydoğu uzantısında Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin kesiştiği düzlükte kurulan Edirne, taşkınların en çok yaşandığı yerlerden olmuştur.

Edirne’yi çevreleyen nehirlerden biri olan Meriç, Sofya sancağı dâhilinde Samako kasabasından doğmaktadır. Meriç Nehri, Edirne yakınlarında yer alan Maraş Köyü’nde Arda Nehri ile Edirne’nin alt tarafında da Tunca Nehri’yle birleşmektedir.² Edirne’ye gelen ikinci nehir ise Tunca Nehri’dir. Bu nehrin kaynağı Filibe Sancağı’ndaki Kalofer’dir. Edirne yakınlarında Saray-ı Cedid bölgesinde iki kola ayrılan nehir, şehrin alt tarafında Kasımpaşa burnu denilen yerde de Meriç Nehri’yle kavuşmaktadır.³ Edirne’ye gelen bir diğer nehir de Drama Kasabası yakınlarındaki Rodop Dağları’ndan gelen Arda Nehri’dir. Nehir, Maraş Köyü yakınında Meriç Nehri’ne karışmakta, belirli bir mesafe gittikten sonra ayrılan Arda Nehri, Ada isimli miri çayırılık bölgesinde ise tekrar Meriç Nehri’ne katılmaktadır.⁴ Edirne, Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra 1365 yılında başkent oldu. Şehir, Balkanlar’ın kapısı olması, İstanbul yolu üzerinde bulunması, Meriç Nehri üzerinden orta Avrupa’ya açılabilir bir konumda bulunması gibi nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti için stratejik açıdan önemli bir şehir haline geldi. Fethinden sonra Edirne’de uzun süreli bir istikrar dönemi yaşanarak her açıdan gözlenebilir bir büyüme sağlandı. Bu durumun önemli bir göstergesi de birbiri ardına inşa edilen köprülerdi. Söz konusu inşa faaliyetleri temelde iki gerekçeye dayanmaktaydı: şehrin, civar yerleşim birimleriyle irtibatını kolaylaştırmak, Saray-ı Hümâyun’un şehirle

¹ Muhittin Kapanşahin, “Osmanlı Belgelerine göre Meriç Nehri Taşkınları”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller II, Kayseri 2015*, s. 545.

² Abdurrahman Hibri, *Enisü'l-Müsâmirin*, Yay. Haz. Sevim İlgürel, Edirne 2019, s. 75-76.

³ Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, C. I/I, Edirne 2014, s. 322.

⁴ Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, s. 77.

bağlantısını sağlamak. Tuncanın, şehri iki parçaya ayırması dolayısıyla söz konusu köprülerin büyük bir kısmı bu nehir üzerine inşa edildi. Bunlardan biri, *Şehâbeddin Paşa Köprüsü*’dür. On kemerli olan bu köprü, II. Murad’ın vezirlerinden Şehâbeddin Paşa tarafından 1452 yılında Saray-ı Hümayun bölgesine rahatlıkla ulaşabilmek amacıyla inşa ettirildi. Bulunduğu mahalle dolayısıyla *Saraçhâne Köprüsü* olarak da bilinmektedir.⁵ Tunca Nehri üzerinde Sarayıçini şehre bağlayan ikinci köprü ise *Fâtih Köprüsü*’dür. İki gözlü olan bu köprü, saray bahçesine geçişi sağladığından dolayı *Hasbahçe Köprüsü* ismiyle de anılmaktaydı.⁶ Sarayıçi bölgesinde bir diğer köprü de 1554 yılında yapılan *Kanuni Köprüsü*’dür. Mimar Sinan’ın yaptığı bu köprü, *Saray Köprüsü* olarak da bilinmektedir.⁷ Saray-ı Cedîd-i Âmire bölgesinde farklı zamanlarda inşa edilen kârgir köprülerin yanında günümüze ulaşmayan ahşap köprüler de yer almaktaydı.⁸

Tunca Nehri üzerinde bulunan diğer bir köprü de *Sultân Bayezîd Köprüsü*’dür. Bu köprü, Sultan II. Bâyezîd Han tarafından Câmî ve imaret bölgesine geçişi sağlamak için 1488 yılında yaptırıldı. Mimar Hayreddin’in yaptığı bu köprü, on altı kemerli olup, *İmâret Köprüsü* olarak da bilinmektedir. II. Selim zamanında köprü, Edirne tarafında kalan kolu camiye doğru uzatıldı. Köprünün uzatılan bu kısmı büyük bir kemerden ibaret olup, *Yalnızgöz Köprüsü* olarak adlandırılmıştır.⁹

Tunca Nehri üzerindeki bir diğer köprü *Gazi Mihal Köprüsü*’dür. Bu köprünün esasının Roma Dönemi’ne kadar indiği kabul edilmektedir. Köprü, Osmanlı devrinde eski temellerden faydalanılarak yeniden yapıldı. Üç kısımdan oluşan köprünün her kısmı farklı isimlerle anılmaktadır. Edirne Kalesi tarafındaki birinci kısım, on beş kemerlidir. Bu kısmın başında Gazi Mihal Bey’in bir çifte hamamı ve cami ile imareti olması sebebiyle *Gazi Mihal Bey Köprüsü* olarak bilinmektedir.¹⁰ İkinci kısım ise Yıldırım Bayezid Camii tarafında olup sekiz kemer üzerinde yer almaktadır. Bu kısım da camiden dolayı *Yıldırım Köprüsü* olarak anılmaktadır.¹¹ Üçüncü kısım ise Sefer Şâh Türbesi yakınındadır. Köprü, 1601–1602 yılında Yıldırım ve Gazi

⁵ A.g.e., s. 79.

⁶ Bu köprü, sarayın 1844’ten itibaren cephanelik oluşundan dolayı cephanelik adlarıyla da anılmıştır. Semavi Eyice “Edirne-Mimari”, *DİA.*, C. X, 1994, s. 438.

⁷ Rifat Osman, *Milli Mecmu’adaki Edirne Abideleri Yazıları*, Haz. Recep Duymaz-Yüksel Topaloğlu, TÜ. Yay., Edirne, 2015, s. 205.

⁸ A.g.e., s. 206.

⁹ Rıdvan Canım, *Edirne Kitabı*, İstanbul 2014, s. 43.

¹⁰ Semavi Eyice, “Gazi Mihal Köprüsü”, *DİA.*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 461.

¹¹ Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, C. I/I, Edirne 2014, s. 330.

Mihal Köprülerinin arasını su basması ve bu bölgedeki Seferşah Türbesi de dâhil olmak üzere birçok yere zarar vermesi sonucu Sultan III. Mehmed Han tarafından yaptırıldı. İki gözlü olan bu köprü, Sefer Şâh Türbesi yakınında olmasından dolayı *Şefer Şâh Köprüsü* olarak bilinir.¹² Bu köprü, Tunca Nehri’nin ikiye ayrıldığı bu bölgede suyu karşılayıp Yıldırım ve Gazi Mihal Köprülerine doğru iki yana dağıtarak bir nevi set görevi de görmektedir.

Tunca Nehri üzerinde yer alan son köprü ise *Ekmekçizâde Ahmed Paşa Köprüsü*’dür. Bu köprünün yerinde daha önceden ahşap bir köprü vardı. Bu ahşap köprü harap hale gelince Defterdâr Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından kârgir olarak inşa ettirildi. 1608 yılında inşası başlayıp 1615 yılında bitirilen bu köprü, “*Cisr-i Cedîd*” olarak da bilinir.¹³

Meriç Nehri üzerinde de bugünkü taş köprünün yerinde I. Murad’ın inşa ettirdiği ahşap köprü yer almaktaydı.¹⁴ Bu köprü “*Cisr-i Sâni (İkinci Köprü)*” olarak bilinmektedir. Bunun yerine Sultan Abdülmecid döneminde 1847 yılında kârgir bir köprü yapıldı. Yeni köprü, “*Mecidiye Köprüsü*”, “*Cisr-i Cedîd*” denildiği gibi inşasında Demirtaş Kasrı’nın kârgir malzemesi kullanıldığı için “*Demirtaş Köprüsü*” olarak da isimlendirilmiştir.¹⁵

Arda Nehri üzerinde ise iki yerde ağaç direklerle yapılmış ahşap köprü bulunmaktaydı. Bu köprülerden biri Eski Maraş denilen Karaağaç’ın devamında yer almakta ve “*Cisr-i Sâlis (Üçüncü Köprü)*” olarak bilinmektedir.¹⁶

Edirne’ye gelen Meriç ve Tunca nehri, Mihal Köprüsü altında birleşme esnasında nehirlerden hangisinin suyu fazla olursa diğer nehrin suyunun karışmasına engel olmakta ve nehrin suyu halk arasında “*geri tepti*” denilen ifadeyle geriye doğru yükselmekte ve taşkınlara sebebiyet vermiştir.¹⁷ Taşkınlar daha çok karların eridiği, yağmurların fazla yağdığı bahar aylarında nehir debilerinin yükselmesinden kaynaklanmıştır. Nehirlerde yaşanan taşkınların bir diğer sebebi de insan faktörüdür. Bölge halkı tarafından nehir yataklarına yapılan bahçeler, dikilen ağaçlar ve bu bölgelere dökülen çöpler nehir yataklarının dolmasına neden olduğundan suyun akışı

¹² Abdurrahman Hibri, s. 80.

¹³ A.g.e., s. 81.

¹⁴ Semavi Eyice, “Edirne-Mimari”, *DİA.*, C. X, İstanbul 1994, s. 437.

¹⁵ Emine Gümüşsoy, “19. Yüzyıl Belgelerinde Meriç”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller II*, Kayseri 2015, s. 644.

¹⁶ Rıfat Osman, a.g.e., s. 191.

¹⁷ Rıfat Osman, *Millî Mecmu’adaki Edirne Abideleri Yazıları*, Haz. Recep Duymaz-Yüksel Topaloğlu, TÜ. Yay., Edirne 2015, s. 170.

engellenmiş ve taşkınlar meydana gelmiştir.¹⁸ XVI. yüzyılda Söz konusu nedenlerden dolayı bölge halkı sık sık uyarılmıştır.¹⁹

Edirne’de nehirlerde yaşanan taşkınlar nehre yakın yerleşim yerlerindeki ev ve işyerlerine ve tarım arazilerine zarar vermiştir. Nehirlere yakın bölgelerde vakıf arazisi olan ve yıllık îcara verilen sulak, verimli tarım arazilerinin taşkınlarda zarar görmeleri kiralayan kişileri ödeme konusunda sıkıntıya düşürmüştür.²⁰ Tarım alanlarının yanında taşkınların zarar verdiği yerlerden birisi de nehirler üzerindeki köprüler olmuştur. Hasarlar en çok ahşap köprülerde meydana gelmiştir. Köprülerin suyun içindeki ahşap malzemeleri kışın yaşanan dondan dolayı zarar görmekte ve mukavemetini yitirmekteydi. Ahşap malzemeleri zarar gören bu köprüler, yaşanan taşkınlara karşı dayanıklılığı azaldığından büyük hasarlar olduğu gibi çoğu zaman da yıkılmıştır.

XVIII. yüzyılda iklimsel değişimler nedeniyle yaşanan taşkınlardan Edirne’deki kârgir köprüler nadir olmakla birlikte ahşap köprüler çok sık hasar görmüştür.²¹ Bu çalışma ile, belirtilen yüzyılda taşkınların köprülerde oluşturduğu hasarların incelenip hasarların sıklığı ve büyüklüğünü ortaya konulması amaçlanmıştır. Onarım faaliyetinde inşaata başlanmasından önce, uzman kişilerin yerinde yaptıkları incelemeler ve ölçümler neticesinde işçilik ve malzeme miktarları tespit edilir, bunların piyasada geçerli rayiç fiyatlarının belirlendiği keşif defterleri oluşturuldu. Böylece tamirat için

¹⁸ XVI. yüzyılda nehir yataklarının dolmasına engellemek için yoğun bir çaba harcandığı görülmektedir. 1568 yılında Saraçhâne Köprüsü, Atpazarı ve Kiremitlik bölgelerine atılan çöpler ile Sultan II. Bayezid İmareti civarında sonradan yapılan bahçe ve değirmenler, Tunca Nehri’nin taşıp ahalinin ev ve avlularının yıkılmasına sebep oldu. Bu konuda 23 Nisan 1568 tarihinde Edirne kadısına gönderilen hükümde, nehrin akışını engel olup taşkınlara neden olan bahçe ve değirmenlerin kaldırılması ve adı geçen bölgelere de bundan böyle kimseye çöp atılmaması istendi. BOA., 7 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1298, Ankara 1999, s. 62.

¹⁹ XVI. yüzyıl taşkınları için bakınız: Hasan Ali Cengiz, XVI. Yüzyılda Edirne’de Yaşanan Taşkınlar Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies-Language*, 16(1),2021, 89-102. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.49333>.

²⁰ Böyle bir durum 1708 yılında yaşandı. İbrahim Paşa Vakfı’ndan Edirne Kırkkavak bölgesinde 1.300 akçe ile bahçe kiralayan Ali isimli kişi, bahçenin yarısını sel götürdüğünü, geri kalan yerdeki ürünler ile kira parasını ödeyemeyeceğini bildirdi. Yapılan tahkikat sonrası elde edilen ürün ile ancak 800 akçe kira ödeyebileceği, bundan fazlasını ödemesinin mümkün olmadığını tespiti yapıp 800 akçe kira bedeli ödemesi kararlaştırıldı. BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4008*, vr. 19b, 11 Şevval 1120 (24 Aralık 1708); BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4008*, vr. 21b, 30 Rebiülevvel 1121 (9 Haziran 1709).

²¹ Barbaros Gönençgil-Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri” *TUCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, (2016), s. 19.

hazineden aşgari masrafın çıkması amaçlanırdı. Bu verilerin yer aldığı Osmanlı arşiv belgeleri ve Edirne Şer’iyye Sicilleri çalışmanın ana kaynaklarını teşkil etmektedir.²²

1. Meriç Nehri Üzerindeki Cısr-i Sâni’de Yapılan Onarımlar

XVIII. yüzyılda Meriç Nehri üzerindeki Cısr-i Sâni olarak bilinen ahşap köprü taşkınlardan en fazla hasar gören köprü olmuştur. Edirne’deki en uzun ahşap köprü olan Cısr-i Sâni’nin nehrin içerisinde kalan ahşap malzeme kışın buzlanma ile zarar görmekte ve oluşan taşkınlara karşı mukavemeti azalmıştır. Bu köprünün sık sık tamire ihtiyaç göstermesi ve her bir faaliyetin yüksek maliyetler oluşturması üzerine hükümet bazen keşifleri tekrarlatma yoluna gitmiştir. Bununla beraber tamir inşaatında kullanılacak malzemenin kalitesi gözetilmiş, ihtiyaçtan fazla mal alınmaması hususunda görevliler uyarılmıştır.²³

Cısr-i Sâni XVII. yüzyılın son yıllarında da taşkınlara maruz kalmıştır.²⁴ Örneğin 1699 yılında da buzlanma ve sonrasında yaşanan yoğun yağışlar dolayısıyla hasar oluşmuştur. Yapılan keşif neticesinde 1.775 metrelik bir kısmın onarıma muhtaç olduğu belirlenmiştir.²⁵ Bunun maliyeti ise 5.037.803 akçe olmuştur.²⁶ Tamirat sırasında gerekli olan kerestenin çevredeki kazalardan tedarik edilmesi kararlaştırılmış, 12 Temmuz 1699 tarihinde 60.000 akçe ön ödeme ile tamirat başlamıştır.²⁷ 1701 yılında bir onarım için gerekli olan bin adet şatrançlık kırk karış iki bin adet kazıklık sağır kırk karış kerestenin tedarik edilmesi için Edirne bostancıbaşısına emir verilmiştir.²⁸ Talep edilen bu kerestenin yeni bir tamirat için mi olduğu bilinmediğinden 1699’da başlayan tamiratın bu tarihte de devam ettiği

²² Çalışmamızda kullandığımız şer’iye sicilleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan ikisi, 4008 ve 4023 Numaralı Edirne Şer’iye Sicilleri’dir. Çalışmamızda yararlanmayı bu eserden değil, orijinal kayıtlardan istifade edilmiştir. Oğuzhan Samıkıran, *138 Numaralı Edirne Şer’iye Sicili*, FÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Elazığ 2006; Sebiha Şengür, *153 Numaralı Edirne Şer’iye Sicili*, FÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Elazığ 2007.

²³ BOA., *C.NF. 54-2656*, 16 Zilhicce 1180 (15 Mayıs 1767).

²⁴ Bu köprüde 1694 ve 1696 yıllarında onarım yapıldı. BOA., *İE.NF. 1-57*, 27 Cemaziye’l-evvel 1105 (24 Ocak 1694); BOA., *AE.SMT.II 68-7209*, 17 Zilkade 1107 (18 Haziran 1696).

²⁵ Osmanlı Devleti’nde mimari işlerde 1 zira’ yaklaşık 75 cm olarak belirlendi. (Erkal, 1991, s. 411-413).

²⁶ Bu maliyetin içerisinde Arda Nehri üzerindeki Cısr-i Sâlis’de 3.252,25 metre yapılacak onarımda yer almaktadır. BOA., *C.NF.*, 56-2785, 13 Muharrem 1111 (11 Temmuz 1699).

²⁷ BOA., *İE.NF. 1-82*, 14 Muharrem 1111(12 Temmuz 1699).

²⁸ BOA., *AE.SMT.II 137-15163*, 24 Zilkade 1112 (2 Mayıs 1701).

düşünülmektedir. Köprüde 1702 yılında da 294.780 akçe ile bir onarım gerçekleştirilmiştir.²⁹

1707 yılında Cısr-i Sâni'de kışın yaşanan buzlanmadan dolayı ahşap malzemesi zarar görmüş olup akabinde şiddetli yağmurlardan sekiz gözünde hasarlar olduğundan köprü yıkılmıştır. Köprünün tamiri için gerekli olan kereste çevredeki kazalardan temin edilecek olup kereste ücreti ve diğer masraflar için toplam 2.096.400 akçe meblağ belirlenerek onarımlar başlamıştır.³⁰ Bu tamirat için 1709 yılında Edirne cizyesinden 360.000 akçe bir ödeme yapılmıştır.³¹

Köprünün tamiri için Vize taraflarından getirilen kerestenin paralarını alamadıkları ve esnafın 4.080.000 akçe kadar alacağı bulunduğu dile getirildiği bir belgeden, köprünün 1722 civarında bir onarım daha geçirdiğini öğrenmekteyiz.³² 1726 yılında da aşırı yağmurlardan Meriç Nehri'nin taşması sonrası köprü harap olmuştur. Tamir için gerekli kereste, mısır ve diğer malzemelerin maliyeti 5.062.905 akçedir.³³ Bundan üç yıl sonra 1729 tarihli taşkın ise 367.200 akçelik bir tamir maliyeti belirlenmiştir. 7.300 akçe bir tenzilat yapılarak 360.000 akçe ile köprünün gereği gibi onarılması için Edirne kadısı ve bostancıbaşısına emir verilerek tamirat başlamıştır.³⁴

1745 yılında kışın sert geçmesi ve aşırı yağın yağmurlardan köprünün Demirkapı tarafındaki iki gözü ve diğer bazı yerleri zarar görmüştür. Bu mahallerin tamiri için keşif yapılması emri verilmiştir.³⁵ Bu keşif ile köprünün zarar gören yerlerinin onarılması için 305.760 akçe maliyet belirlenmiştir. Bunun 65.760 akçesi düşülerek 240.000 akçeyle onarım gerçekleştirilmiştir.³⁶ Müteakip yıllardaki sert kışlar ve yoğun yağışlar köprünün sekiz gözünde yeni hasarlar oluşturmuştur. Edirne bostancıbaşısı, hassa mimarı ve diğer teknik heyetin 27 Ağustos 1747 tarihinde yaptıkları 619.080 akçe tutarında tamir faturası belirlenmiştir.³⁷ Onarımlar iki ay gibi kısa bir sürede bitirilmiştir. Tamiratın bitirilmesinden sonra köprüde 25 Ekim 1747

²⁹ BOA., *TS.MA.d. 707-3*, 29 Zilhicce 1113 (27 Mayıs 1702).

³⁰ BOA., *İE.NF. 1-93*, 24 Zilkade 1118 (27 Şubat 1707).

³¹ BOA., *AE.SMD.III 147-14437*, 1 Şaban 1121 (6 Ekim 1709).

³² BOA., *C.NF. 42-2061*, 12 Recep 1134 (28 Nisan 1722).

³³ Belirlenen bu meblağ içerisinde Arda Nehri üzerindeki Cısr-i Sâlis'de yapılacak onarımda yer almaktadır. BOA., *AE.SAMD.III 115-11313*, 28 Şaban 1138 (1 Mayıs 1626).

³⁴ BOA., *C.NF. 2-99*, 5 Rebiülevvel 1140 (9 Ekim 1728).

³⁵ BOA., *AE.SMHD.I.183/14220*, 25 Muharrem 1158 (27 Şubat 1745); BOA., *AE.SMHD.I.187/14492*, 24 Muharrem 1158 (26 Şubat 1745).

³⁶ BOA., *C.NF. 11-530*, 29 Cemaziyelahir 1158 (29 Temmuz 1745).

³⁷ BOA., *MHŞ.ŞSC.d. 4010*, vr. 44a-44b, 15 Muharrem 1160 (27 Ocak 1747).

tarihinde Mimar-ı Hassa Seyyid Ahmed Ağa ve diğer kişilerin katılımıyla yapılan onarımların kontrolü yapılmıştır.³⁸ Söz konusu keşfe dair bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: Cısr-i Sâni'nin 1747 Yılındaki Tamirat Maliyeti

Tamirat Yapılacak Yer	Adet	Yekûn (akçe)
Köprünün yıkılmış olan sekiz gözün onarılması için taban, bozulan kazıkları için gerekli kebîr mata (arkalık) ve döşeme		213.740
Köprüde yapılacak kirişlerin dayaklarına vasat demir mata ve kebîr mısınar		14.300
Amele ücreti		127.100
Döşeme için kırk karış, mısınar ve amele ücreti		76.660
Mukarneslerin orta yerlerine ve baba için gerekli vasat ve kebîr mata	56	66.920
Korkuluk ve kuşakları için kebîr kırk karış ve lazım olan kebîr mısınar ve bunlar için amele ücreti		27.100
Kebîr mata, demir külâh ve kebîr mısınar ile bunlar için amele ücreti		29.280
Bozulan yerler için kebîr mata, demir külâh ve kebîr mısınar ile bunlar için amele ücreti		12.200
Taban kazıkları için kebîr mata, kebîr mısınar ile bunlar için amele ücreti		9.480
Kirişler için kebîr mata kebîr mısınar ile bunlar için amele ücreti		10.560
İç taraf için vasat ve kebîr mata kebîr mısınar ile bunlar için amele ücreti		77.000
Tamir olacak olan şatranç		13.500
Toplam		677.840

25 Ekim 1747 tarihindeki kontrol de, onarımda yapılan işler 12 kalemde incelenmiştir. Buna göre, onarımlarda buzlanma sonrası zarar gören ahşap malzemelerin değiştirilmesinin büyük yer tuttuğu görülmektedir. Köprüde yapılan onarım 677.840 akçelik bir yekûn oluşturmuştur. Tamirat öncesindeki keşifte tahmini maliyet 619.080 akçe olarak öngörülmüştü. Buna göre köprünün tamiratı belirlenen tahminden 58.760 akçe daha fazla bir maliyet ile gerçekleşmiştir.

1753 yılında Edirne'de aşırı yağın yağınurların neticesinde Tunca, Arda ve Meriç nehirlerinde taşkınlar olmuştur. Oluşın bu taşkınlar sırasında Cısr-i Sani'nin yedigözü zarar görüp yıkılmıştır. 18 Temmuz 1753 tarihinde gönderilen yazıda bu köprülerin tamir edilmesi için Edirne kadısı ve

³⁸ BOA., *MHŞ.ŞSC.d. 4010*, vr. 67a, 20 Şevval 1160 (25 Ekim 1747).

bostancıbaşısından keşif yaptırılıp defter oluşturularak merkeze gönderilmesi istenmiştir.³⁹ Emir gereğince köprüde oluşan hasarı tespit etmek için 5 Ağustos 1753 tarihinde bostancıbaşı, tarihi binalardan sorumlu memur Abdürrahim Bey, ayan ağaları, mimar-ı hassa ve neccar halifelerin katılımıyla keşif yapılmıştır.⁴⁰ Köprünün onarımı için muhammen bedel olarak 944.160 akçe hesaplanmıştır.

Bu keşifte ölçülerin net olarak belirlenmemesi ve meblağın yüksek bulunması gerekçesiyle yeni bir keşif yapılması istenmiştir. Bunun üzerine 12 Eylül 1753 tarihinde ikinci keşif gerçekleştirilmiştir. Bu keşif, Hassa mimarlarından Halil ve halifesi, bostancıbaşı ve camilerin tamirinden sorumlu memur Filibeli Abdürrahim Bey’in katılımıyla yapılmıştır.⁴¹ Birinci keşifte 944.160 akçe olarak belirlenen meblağ ikinci keşifte 11.640 akçe daha fazla bir maliyet ile 955.800 akçe olarak belirlenmiştir.

Köprüdeki onarımlar bu keşiften sonra da başlamamış ve sekiz ay sonra yeni bir keşif daha yapılmıştır. Cısr-i Sâni’nin tamiri için üçüncü keşif, 16 Mayıs 1754 tarihinde Edirne Bostancıbaşısı Hacı Hüseyin ve tamiratla görevli Abdürrahim Bey ve Hassa Mimarı Halil ile halifesinin katılımıyla gerçekleşmiştir.⁴² Yapılan bu keşfe ait bilgiler aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 2: Cısr-i Sâni’de 1754 Yılında Yapılan Keşif

Tamirat Yapılacak Yer	Yekûn (akçe)
Köprü için gerekli olan taban, iskele, harç ve döşeme	745.200
Mahluta ile köprünün yenilenecek olan kısımları	113.400
Köprüyü nehirden korumak için yapılacak rıhtım	66.000
Köprüye yapılacak döşeme, korkuluk ve köşelik	67.200
Toplam	991.800

16 Mayıs 1754 tarihindeki üçüncü keşifte 991.800 akçe olarak belirlenen tamirat bedeli üzerinden indirim yapılarak 600.000 akçelik bir onarım maliyeti çıkmıştır.⁴³ Edirne’de kereste sıkıntısı çekildiğinden bu tamirat sırasında kullanılacak olan kereste Ahyolu ve Kırkkilise taraflarından tedarik

³⁹ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 15b-16b, 17 Ramazan 1166 (18 Temmuz 1753).

⁴⁰ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 17a, 5 Şevval 1166 (5 Ağustos 1753).

⁴¹ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 18a, 14 Zilkade 1166 (12 Eylül 1753).

⁴² BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 42a, 23 Receb 1167 (16 Mayıs 1754).

⁴³ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 42a, 23 Receb 1167 (16 Mayıs 1754).

edilmesine karar verilerek bu yerlerin kadılarına emir gönderilmiştir.⁴⁴ Bölgedeki öküzlerin salgın hastalıktan ölmesinden dolayı bu kerestelerin taşınması sırasında da sıkıntı yaşanmıştır. Bunların taşınma ücreti bina emini yedinden verilerek iş aksattırılmadan gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Köprüde tamiratının bitirilmesinden sonra 3 Ağustos 1754'de Hassa Mimarı Seyyid Ahmed ve İsmail Kalfa, bostancıbaşı ve yeniçeri zabiti ağaları ile birlikte kontrol yapılmıştır. Burada tamiratın maliyeti 831.240 akçe olarak belirlenmiştir. Bu meblağdan 66.000 tenzilat ile tamirat için 765.240 akçe ödenmiştir.⁴⁶

1755 yılında yine şiddetli yağın yağmurun yol açtığı taşkınlar Cisir-i Sâni'de ciddi tahribat meydana getirmiştir. Köprünün zarar görmesinden dolayı nehrin karşı tarafında bulunan kasabaların Edirne'ye ulaşımında aksamalar yaşanmıştır. Bunun üzerine Edirne kadısına, bu tamirat için gerekli olan kereste ve diğer ihtiyaçların belirlenmesi için keşif yapılması istenmiştir.⁴⁷ Bu tamirat keşfi, 25 Ağustos 1756 tarihinde Edirne bostancıbaşısı, mimar-ı hassa ve diğer kişilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Keşfe ait bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3: Cisir-i Sâni'de 1756 Yılında Yapılan Tamirat Keşfi

Tamirat Yapılacak Yer	Ölçü (zira')	Ade t	Birim Fiyatı (akçe)	Yekûn (akçe)
Köprünün taban ve demir külahları ve kebîr mata (arkalık)		88	1000	88000
Külahlar üzerine gerekli demir	30 kıyye		1320	39600
Bu mahalde gerekli olan kebîr mata		16	1000	96000
Köprünün köşelerine çifte mukarnes ve kebîr mata		64	600	38400
Bahsedilen bölgede diğer mata		176	840	147840
Bu mahalde gerekli olan çift mukarnes ve mata		272	600	163200
Köşelik ve döşeme		1620	60	97200
Nehir arasına istihkâm için şatranç		750	180	135000

⁴⁴ BOA., *AE.SOSM.III.16/1805*, 5 Rebiülevvel 1170 (28 Kasım 1756); BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 18a, 14 Zilkade 1166 (12 Eylül 1753).

⁴⁵ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 44a-44b. tarihsiz.

⁴⁶ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 62b-63a, 13 Şevval 1167 (3 Ağustos 1754).

⁴⁷ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 74b, 15 Zilkade 1168 (23 Ağustos 1755).

⁴⁸ BOA., *MŞH.ŞSC.d. 4026*, vr. 51b-52a, 3 Zilhicce 1169 (29 Ağustos 1756).

Nehir tarafına yapılacak korkuluk		310	240	744000
Korkulukların altına kuşak için kırk karış		372	60	22320
Şatranç altına gerekli olan kırk karış		610	60	36600
Yeni şatranç tarafına kaldırım	420		50	21000
Gerekli olan demir ve yapılacak olan kaldırım				959560
Korkuluk bölgesinde küçük kırk karış				223950
Tüccar ücreti				248600
Rençber ücreti				2240
Toplam				3.063.510

Bu keşfe göre, yapılacak iş 16 kalemden belirlenmiş ve bunların tahmini maliyeti 3.063.510 akçe hesaplanmıştır. Bu tamirat keşfinden sonra tamirat için gerekli olan kereste Ahyolu ve Kırkilise taraflarından tedarik edilerek köprüdeki onarım gerçekleştirilmiştir.⁴⁹

1760 yılında da aşırı yağışlar nedeniyle Meriç Nehri’nde taşkın yaşandı. Nehir üzerindeki Cisir-i Sâni soğğun şiddetinden ve yaşanan taşkından dolayı hasarlar oluşmuştur. Harap olan bazı yerleri de yıkılmıştır. 13 Eylül 1761 tarihinde yapılan keşfe göre köprüdeki onarımların maliyeti 5.043.000 akçe olarak belirlenerek tamirat başlamıştır.⁵⁰ Köprüdeki tamiratın bitirilmesinden sonra tamirat ücreti Kesriye Kaleminden yapılmıştır.⁵¹

1766 yılında da aşırı yağın yağmurlar nedeniyle Meriç Nehri’nde yaşanan taşkınlar Cisir-i Sâni’de hasarlar oluşturmuştur. Köprüde oluşan bu hasarların onarımı için yapılacak keşifte mimar halifesi Hasan 50 kuruş harcırah ile görevlendirilmiştir.⁵² Bu keşif 15 Temmuz 1766 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu keşfe göre köprünün ayakları kârgir olmak üzere 1.704.600 akçe bir maliyet belirlenmiştir. 24.600 akçe tenzilat yapılarak işin 1.680.000 akçeye yapılması ve tamirat için gerekli olan kerestenin Kırkilise tarafından tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Üç Şerefeli Cami Bina Emîni Hacı Mustafa Efendi’nin nezaretinde tamirat başlamıştır.⁵³ Onarımın bir an önce bitirilmesi için Hacı Mustafa Efendi’nin para talepleri üzerine Mustafa Efendi’ye üç

⁴⁹ BOA., *AE.SOSM.III. 26-1805*, 5 Rebiülevvel 1170 (28 Kasım 1756).

⁵⁰ BOA., *C.NF. 49/2441*, 13 Safer 1175 (13 Eylül 1761)

⁵¹ BOA., *AE.SMST.III 92/6965*, 8 Zilhicce 1175 (30 Haziran 1762)

⁵² BOA., *C.NF. 52-2562*, 15 Zilkade 1179 (25 Nisan 1766).

⁵³ Bu tamirat sırasında belirlenen maliyet içerisinde Arda Nehri üzerindeki Cisir-i Sâlis’de de yapılacak tamirat ücreti de yer almaktaydı. BOA., *C.DH. 325-16243*, 7 Safer 1180 (15 Temmuz 1766).

kere 1.080.000 akçe ödeme gerçekleştirilmiştir.⁵⁴ Tamirat 1768 yılında belirlenenden çok yüksek bir maliyet olan 3.240.000 akçe ile tamamlanmıştır.⁵⁵

1780 yılında da şiddetli yağmurlar nedeniyle Meriç Nehri'nde yaşanan taşkından dolayı Cisir-i Sâni'de hasar oluşmuştur. Köprüde hasar gören yerlerin onarılması için keşif gerçekleşmiştir. Tamirat için gerekli olan kereste her zaman olduğu gibi Kırkkilise ve Ahyolu taraflarından getirilmesine karar verilmiştir.⁵⁶ Tamiratın bitirilmesinin akabinde 16 Aralık 1781 tarihinde 480.000 akçe ödeme yapılmıştır.⁵⁷

1796 yılında da Cisir-i Sâni'de oluşan hasarları için yine bir onarım yapılmıştır. Edirne ve çevre halkının sıkıntı yaşamaması için işin yılsonuna kadar bitirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için tamirat sırasında da gerekli olan kerestenin karşılanacağı Kırkkilise ve Vize taraflarındaki kazalara kerestenin bir an önce gönderilmesi emri verilmiştir.⁵⁸ Bunun yanında köprü tamiratın için talep edilen 180.000 akçe gönderilmiştir.⁵⁹

1799 yılında yoğun yağışlar nedeniyle Meriç Nehri'nde yaşanan taşkından Cisir-i Sâni'nin sekiz gözü harap olmuştur. Bu köprüdeki onarım için gerekli malzeme ve maliyeti belirlemek amacıyla 19 Şubat 1799 tarihinde keşif yapılmıştır. Bu keşfe göre köprünün onarımı için 2.693.160 akçe bir maliyet belirlenmiştir. Bunun 53.160 akçesi indirilerek 2.640.000 akçe ile tamirat başlamıştır.⁶⁰ Bu tamirat sırasında da daha önceden olduğu gibi gerekli olan kerestenin Kırkkilise ve Ahyolu taraflarından getirilmiştir.⁶¹ Mahmud Ağa gözetiminde gerçekleşen tamirat 22 Aralık 1800 tarihinde bitirilmiştir. Tamiratın bitiminde öncelikle 1.800.000 akçe, daha sonra da 840.000 akçe ödeme yapılmıştır.⁶²

⁵⁴ BOA., *C.NF.* 54-2654, 2 Ramazan 1180 (1 Şubat 1767).

⁵⁵ BOA., *C.BLD.* 11-517/1, 27 Zilkade 1181 (15 Nisan 1768).

⁵⁶ BOA., *C.NF.* 54-2659, 21 Ramazan 1194 (20 Eylül 1780).

⁵⁷ BOA., *C.NF.* 41-2004, 29 Zilhicce 1195 (16 Aralık 1781).

⁵⁸ BOA., *C.NF.* 10-500, 2 Şevval 1210 (10 Nisan 1796); BOA., *C.NF.* 1-10, 4 Şevval 1210 (12 Nisan 1796).

⁵⁹ BOA., *C.BLD.* 59-2950, 9 Cemaziye'l-evvel 1211 (10 Kasım 1796).

⁶⁰ BOA., *C.NF.* 7-350, 14 Ramazan 1213 (19 Şubat 1799).

⁶¹ BOA., *C.NF.* 8-391, 10 Safer 1215 (3 Temmuz 1800).

⁶² BOA., *C.NF.* 2-78, 10 Safer 1215 (3 Temmuz 1800); BOA., *C.NF.* 81-38, 5 Şaban 1215 (22 Aralık 1800).

Tablo 4: Cısr-i Sâni’de Tamirat Yapılan Yıllar ve Maliyetleri

Tamiratın Yapıldığı Yıl	Tamirat Maliyeti (akçe)
1702	294.780
1707	2.096.400
1726	5.062.905
1729	360.000
1745	240.000
1747	677.840
1754	765.240
1756	3.063.510
1760	5.043.000
1766	3.240.000
1781	480.000
1796	180.000
1799	2.640.000

XVIII. yüzyılda Meriç Nehri üzerinde bulunan ahşap Cısr-i Sâni’de tespit edebildiğimiz on üç onarım gerçekleşmiştir. Bu onarımlardan 1707, 1726, 1756, 1760, 1766 ve 1799 yıllarında gerçekleşen onarımların maliyetleri yüksektir. Bu veriler, belirtilen yıllarda taşkınların büyük olduğunu akla getirmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi 1726 ve 1760 yılındaki onarımlarda 5.000.000 akçenin üzerinde bir harcama yapılmıştır.

2. Saray-ı Hümâyun Bölgesi’ndeki Köprülerde Yapılan Onarımlar

Saray-ı Hümâyun bölgesindeki ahşap köprüler, taşkınlarda en fazla hasara uğrayan diğer köprüler olmuştur. 1726 yılında bu bölgedeki ahşap beş köprü aşırı yağmurlardan dolayı harap olmuştur. Bu köprülerin tamirâtı sırasında kullanılacak olan kereste, mısır ve diğer malzemeler için toplam 2.086.671 akçe bir harcama yapılmıştır.⁶³

1739 yılındaki taşkın nedeniyle Saray-ı Hümâyun bölgesinde yer alan iki ahşap köprü yıkılmıştır. Bunların biri Amediye Kasrı’na giden yol üzerindeydi. Bir diğeri de yine Amediye Kasrı yakınında yer almaktaydı. Bu

⁶³ BOA., *AE.SAMD.III 115-11313*, 28 Şaban 1138 (1 Mayıs 1626).

köprülerin tamir edilmesi için 30 Ağustos 1740 tarihinde tamirat keşfi yapılmıştır.⁶⁴ Söz konusu keşfe ait bilgiler aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 4: Amediye Kasrı Yakınında Yer Alan Birinci Köprüde Yapılan Tamirat Keşfi

Tamirat Yapılacak Yer	Adet	Birim Fiyatı (Akçe)	Yekûn (Akçe)
Yeniden bina olunan beş göz köprü tabanına büyük kazık	18	720	12.960
Bu mendirek için çifte topaç direği	6	360	2.160
Büyük köşelik	25	720	17.000
Yüzlük için kebîr mata	8	720	5.760
Yedek kazık için kebîr mata	8	720	5.760
Baskı için vasat mata	10	360	3.600
Mukarnes için kısa mata	20	200	4.000
Korkuluğa baba içi demir direk	8	100	800
Korkuluk için kırk karış	30	60	1.800
Döşeme için kırk karış	254	60	15.240
Bu köprünün iç tarafına kapı	1		3.000
Köprünün iki tarafına yeni şatranç ile bağlama			1.800
Toplam			73.880

Amediye Kasrı yakınında yer alan birinci köprünün tamirat keşfine göre, onarım sırasında yapılacak olanlar 12 kalemde yer verilmiş olup bu işler için 73.880 akçe tahmini bir maliyet belirlenmiştir.

Tablo 5: Amediye Kasrı Yakınında Yer Alan İkinci Köprü’de Yapılan Tamirat Keşfi

Tamirat Yapılacak Yer	Adet	Birim Fiyatı (akçe)	Yekûn (akçe)
Yenilenen Köprünün taban kazığı için kebîr mata	18	720	12.960
Mendirek için çifte topaç direği	6	720	2.160
Köşelik için kebîr mata	30	720	21.600
Bozulan yerler için kebîr mata	10	720	7.200

⁶⁴ Bu köprülerin ismi belirtilmemiştir. Bu köprülerden biri Amediye Kasrına giden yol üzerindedir. Diğeri de yine Amediye Kasrı yakınındadır. BOA., *AE.SMHD.I 202/15959*, 7 Cemaziye'l-ahir 1153 (30 Ağustos 1740).

Yedek kazık için kebîr mata	8	720	5.760
Baskı için vasat mata	12	360	4.320
Mukarnesler için kısa mata	24	200	4.700
Korkuluğa baba için direk	120	100	1.200
Korkuluk için gerekli malzeme			2.130
Döşeme için gerekli malzeme			20.040
Kırk karış ile yeni kapı	1		2.000
Köprünün iki tarafına yeni şatranç ile bağlama			3.000
Toplam			80.770

Amediye Kasrı yakınında yer alan ikinci köprüde gerçekleştirilen tamirat keşfine göre, yapılacak olanlar 12 kalemden yer verilmiş olup bu işlerin tahmini maliyeti de 80.770 akçe olarak belirlenmiştir. Saray-ı Hümayûnu bölgesindeki bu iki köprünün 1740 yılında yapılan tamiratın toplam maliyeti 154.650 akçe olmuştur.

1745 yılındaki aşırı yağın yağmurlardan Tunca Nehri’nin taşması sonrası Saray-ı Hümayûnu bölgesinde yer alan dört köprü de zarar görmüştür.⁶⁵ Bu köprülerin tamirat keşfi, Edirne Bostancıbaşı, mimar-ı hassa ve diğer kişilerin katılımıyla 27 Ağustos 1747 tarihinde yapılmıştır.⁶⁶ Gerçekleştirilmesi planlanan bu onarımın maliyeti 174.000 akçe olarak belirlenmiştir. Bu köprüdeki onarımın bitmesinden sonra 25 Ekim 1747 tarihinde Mimar-ı Hassa Seyyid Ahmed Ağa ve diğer kişilerin katılımıyla kontrolü yapılmıştır.⁶⁷ Söz konusu keşfe ait bilgiler aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 6: Saray-ı Hümayûnu Bölgesindeki Köprülerin 1747 Yılında Yapılan Tamir Maliyeti

Tamirat Yapılacak Yer	Adet	Yekûn (akçe)
Mamak Köprüsü’nün yıkılmış olan gözlerinin tabanı için kebîr mata kebîr mısır	13	59.990
Amediye Kasrı’nın tamire muhtaç olan yerleri için vasat mata	10	12.350
Saray önündeki köprü için taban ve vasat mata		24.300
Sepetçiler Kasrı yakınındaki köprünün kirişlik ve vasat mata ve korkuluk		72.500
Toplam		169.140

⁶⁵ BOA., *AE.SMHD.I.183/14220*, 25 Muharrem 1158 (27 Şubat 1745).

⁶⁶ BOA., *MHŞ.ŞSC.d. 4010*, vr. 44a-44b, 15 Muharrem 1160 (27 Ocak 1747).

⁶⁷ Bu köprülerin kontrolü Meriç Nehri üzerindeki Cısr-i Sani’deki kontrolü ile birlikte yapıldı. BOA., *MHŞ.ŞSC.d. 4010*, vr. 67a, 20 Şevval 1160 (25 Ekim 1747).

25 Ekim 1747 tarihinde köprülerdeki kontrole göre, Saray-ı Hümâyunu bölgesindeki dört köprünün onarım maliyeti 169.140 akçe olmuştur. Tamirat öncesindeki keşifte tahmini maliyet 174.000 akçe olarak belirlenmiş olup belirlenen maliyetten yaklaşık 4.000 akçe daha az maliyetle köprülerin onarımı yapılmıştır.

3. Diğer Köprülerde Yapılan Onarımlar

1753 yılında yaşanan taşkınların zarar verdiği yerlerden birisi de Yıldırım Köprüsü oldu⁶⁸. Köprü, 1752 yılındaki depremde zarar gördü gibi arakasından da 1753 yılındaki taşkından dolayı büyük bir kısmı harap olmuştur. III. Mustafa Dönemi’nde tamirata gerçekleşen bu köprünün kontrolü 12 Nisan 1758 tarihinde yapılmıştır.⁶⁹ Bu kontrole ait bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 8: Yıldırım Köprüsü’nün Onarım Maliyeti

Tamirat Yapılacak Yer	Ölçü (zira‘)	Adet	Birim Fiyatı (akçe)	Yekûn (akçe)
Köprünün yıldırım tarafında yerinden oynayan kerestenin sıkılması ve yıkılmış olan taş duvarın onarımı			120	44.880
Köprünün kemerlerinde yapılacak onarım	168	8	420	70.560
Bu mahalde taş korkulukların onarımı	186		300	56.800
Tamamen yıkılmış olan kemer onarımı ve kurşun	282		420	118.440
Kemer duvarların üzerine kafa tahtası, üzerine kurşun ve korkuluk				40.740
Bu mahalde bir adet küçük ve iki adet büyük yerlerinden oynayan taşların tamiri				6.120
Bu mahalde üzeri taş ile korkuluk tamiri ve kurşunların yenilenmesi	82		300	24.600
Cami-i şerif karşısında tamamen yıkılmış olup taş ile yenilenecek döşeme	21		120	2.520
Korkuluk taşları mevcut olmakla yerlerine konulması				11.100
Bu mahalde korkuluk duvarı	182		300	54.600
Köprünün cânib tarafına yeni duvar yapılması	426		420	178.920
Tamir olunan köprünün taş ile yenilenecek olan setleri	272		420	114.240
Köprünün tamamen yıkılmış olup tamir edilecek olan korkuluğu	273		300	78.900

⁶⁸ Tunca Nehri üzerindeki Gazi Mihal Köprüsü’nün Yıldırım Beyazid Camii tarafındaki ikinci kısmına camiden dolayı Yıldırım Köprüsü ismiyle anıldı. Ahmed Bâdi Efendi, *a.g.e.*, s. 330.

⁶⁹ BOA., *MŞH.ŞSC.d. 4032*, vr. 40a-40b, 3 Şaban 1171 (12 Nisan 1758).

Köprünün cami tarafına kârgir yüzlü duvar	312		120	37.440
Köprünün taş ile yapılacak kaldırım	3217		30	96.510
Toplam				936.370

Tunca Nehri üzerinde yer alan Yıldırım Köprüsü’nde gerçekleşen onarımın maliyeti, 936.370 akçe olarak belirlenmiştir. Köprüde yapılan işler içerisinde en yüksek maliyet oluşturan kalem, 178.920 akçe ile köprünün güney tarafına onarılabacak olan duvar ücreti olmuştur. İkinci sırada ise 118.440 akçe ile yıkılmış olan kemer onarımı gelmektedir. Üçüncü sırada ise 114.240 akçe ile köprünün yenilenecek olan taş setlerinin maliyeti olmuştur.

Taşkınların hasar oluşturduğu köprülerden biri de Şehâbeddin Paşa (Saraçhâne) Köprüsü’ydü. On kemerli olan bu köprü, aşırı yağmurların oluşturduğu sellerden zarar görmüştür. Köprünün orta kemeri 1702 senesinde II. Mustafa’nın Edirne’de bulunduğu bir dönemde Cuma namazı için yapılan bir geçit töreninde yıkılmıştır.⁷⁰ Aynı sene II. Mustafa’nın emri çerçevesinde köprüde onarım gerçekleştirilmiştir. Bu onarımın maliyeti 2.564.760 akçe olmuştur.⁷¹

Taşkınların zarar verdiği ve onarımların yapılmak zorunda kalındığı bir diğer köprü, Arda Nehri üzerindeki ahşaptan olan Cısr-i Sâlis’dir. Bu köprü Eski Maraş denilen Karaağaç’ın devamında yer almaktaydı.⁷² 1699 yılında da Arda Nehri üzerindeki Cısr-i Sâlis’de aşırı yağışlar ve buzlanmadan dolayı hasar oluşmuştur. Burada hasar gören yerler 3.251,25 metredir. Bu tamirat Meriç Nehri Üzerindeki Cısr-i Sâlis ile birlikte yapıldı ve iki köprünün maliyeti 5.037.803 akçe hesaplanmıştır.⁷³ Tamirat sırasında gerekli olan kereste çevredeki kazalardan tedarik edilmiştir. 1701 yılında da bu köprüde yapılacak bir onarımlar için kereste tedarikiyle ilgili yazışmalardan bu köprüdeki tamiratın daha bitmediğini göstermektedir.⁷⁴

1726 yılında da aşırı yağmurlardan dolayı Arda Nehri’nin taşması sonrası Cısr-i Sâlis harap olmuştur. Bu köprünün tamiri Meriç Nehri üzerindeki Cısr-i Sâni ile birlikte yapılmıştır. İki köprünün tamiri için yapılan keşifte gerekli olan kereste, mismar ve diğer malzemeler için 5.062.905 akçe bir maliyet belirlenmiştir.⁷⁵

⁷⁰ Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, s. 79.

⁷¹ BOA., *TS.MA.d. 707-3*, 29 Zilhicce 1113 (27 Mayıs 1702).

⁷² Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 191.

⁷³ BOA., *C.NF.*, 56-2785, 13 Muharrem 1111 (11 Temmuz 1699).

⁷⁴ BOA., *AE.SMT.II 137-15163*, 24 Zilkade 1112 (2 Mayıs 1701).

⁷⁵ BOA., *AE.SAMD.III 115-11313*, 28 Şaban 1138 (1 Mayıs 1626).

1753 yılında Edirne’de aşırı yağın yağmurların neticesinde Tunca, Arda ve Meriç nehirlerinde taşkınlar olmuştur. Oluşan bu taşkınlar çevreye zarar verdiği gibi Arda Nehri üzerindeki Cisir-i Sâlis’de zarar görmüştür. Bu köprüde zarar gören yerlerin tespiti, Meriç Nehri üzerindeki Cisir-i Sâni’de yapılan keşif sırasında 5 Ağustos 1753 tarihinde yapılmıştır.⁷⁶ Bu keşif sırasında köprüdeki onarımın maliyeti 162.000 akçe olarak belirlenmiştir. Köprüde bir diğer onarım da 1762 senesinde geçirmiştir. Bunun sebebi, bir yıl önceki taşkındı. Bu taşkın sırasında Arda Nehri üzerindeki Cisir-i Sâlis’de hasarlar olduğundan 1762 senesindeki şiddetli yağın yağmurlarda bu köprü tamamen yıkıldı. Nehrin karşı tarafında bağ ve bahçeleri olan şehir sakinleri gidip gelmekte zorlandıklarından dolayı köprünün bir an önce tamir edilmesi için arzuhal vermişlerdir. Bunun üzerine köprüde keşif yapılmıştır. Bu keşfe göre, köprüdeki onarımın maliyeti 600.000 akçe olmuştur. Keşiften sonra 300.000 akçe ödeme yapılarak onarım başlamıştır.⁷⁷

1766 yılında da aşırı yağın yağmurlar nedeniyle Arda Nehri’nde yaşanan taşkınlar Cisir-i Sâlis’de hasarlar oluşturmuştur. Oluşan hasarların tamiri için gerekli keşif ile Meriç üzerinde bulunan Cisir-i Sani’nin keşfi birlikte yapılmıştır. Köprüdeki tamirat 1768 yılında tamamlanmıştır.⁷⁸

1799 yılında da Cisir-i Sâlis yoğun yağmurdan dolayı harap olmuştur. Bu köprüde tamirat keşfi 19 Şubat 1799 tarihinde Meriç Nehri üzerindeki köprüyle beraber yapılmıştır. Onarımı için 197.700 akçe maliyet belirlenmiştir. Belirlenen maliyet üzerinden ve köprünün tamiri kararı alınmıştır.⁷⁹ Tamiratta kullanılacak kereste Kırkkilise ve Ahyolu taraflarından getirilmiştir.⁸⁰ İnşaata Hacı Mahmud Ağa nezaret etmiştir.

Sonuç

Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin çevrelediği bir konumda kurulan Edirne, günümüzde olduğu gibi nehir kaynaklı taşkınlardan her dönem fazlasıyla etkilenmiştir. Nehirlerde meydana gelen taşkınlarda insan faktörünün de etkisi büyüktür. Söz konusu etki, büyük ölçüde nehir yataklarına yakın mesken sahiplerinin yaptıkları bahçelerden kaynaklanmıştır. Bu türlü uygulamalar, suyun akışını engellemiş, insanın doğaya müdahalesiyle tabiatın işleyişi bozulmuştur. Önceki yüzyıllarda resmi yazışmalarda bu

⁷⁶ BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 17a, 5 Şevval 1166 (5 Ağustos 1753).

⁷⁷ BOA., *C.NF. 48/2371-6*, 17 Rebiülevvel 1176 (6 Ekim 1162).

⁷⁸ BOA., *C.BLD. 11-517/1*, 27 Zilkade 1181 (15 Nisan 1768).

⁷⁹ BOA., *C.NF. 7-350*, 14 Ramazan 1213 (19 Şubat 1799).

⁸⁰ BOA., *C.NF. 8-391*, 10 Safer 1215 (3 Temmuz 1800).

konuda pek çok tedbir alındığı görülürken XVIII. yüzyılda bu konuyla ilgili alınan tedbir örneklerine rastlanmamıştır.

Nehirlerin iki yakasını birleştiren köprüler içerisinde taşkınlardan en fazla etkilenen ahşap köprüler olmuştur. XVIII. yüzyılda iklim değişiklikleriyle birlikte donan nehirler üzerindeki ahşap köprülerin malzemeleri zarar gördüğünden mukavemetleri azalmış, bu köprüler yaşanan taşkınlarda hasar görmüş ve çoğu zaman da yıkılmıştır.

XVIII. yüzyılda taşkınlardan en fazla hasar gören köprü, Cısr-i Sâni olmuştur. Bunun dışında Saray-ı Hümâyun bölgesindeki ahşap köprüler ile Arda Nehri üzerindeki Cısr-i Sâlis de zarar gören köprüler arasındadır. Nehirler üzerindeki köprülerde oluşan hasarlar, civardaki yer alan bağ, bahçe ve tarla sahipleri ile çevre kasaba ve köy sakinlerinin bir müddet Edirne’ye ulaşmalarını engellemiş ve bundan dolayı da zarar gören köprülerin onarımları elzem olmuştur.

Ahşap köprülerin onarımlarında ahşap malzemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu malzemeler Edirne’den sağlanamaması üzerine daha çok Kırkkilise ve çevresinden karşılanmıştır. Bu durum, belirtilen yörelerin güçlü orman potansiyeline sahip olduklarını akla getirmektedir. Bununla beraber zaman zaman kereste ücretinin ödenmesinde ve bu kerestelerin Edirne’ye taşınmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Anlaşılan, bilhassa Rusya ile yapılan savaşların hazinede meydana getirdiği daralma ve diğer etkenler, inşaat faturalarının ödenmesinde güçlük yaratmıştır.

XVIII. yüzyılda en uzun köprülerden olan Meriç Nehri üzerindeki Cısr-i Sâni’nin sık sık onarılmak zorunda kalması büyük maddi yük oluşturmuştur. Köprülerde yapılan onarım sıklığı merkezin dikkatini çektiğinden maliyetleri azaltmak için bazen tamirat için gerçekleşen keşifler yenilenmiş, tamirat sırasında kullanılan ahşap malzeme kalitesi ve yapılan işlerin düzgün olması konusunda da uyarılar yapıldığı görülmüştür.

Bu yüzyılda Cısr-i Sâni’nin sık sık taşkınlardan zarar görmesi ve gerçekleşen tamiratların yüksek maliyetler oluşturması kârgir malzemenin yeni bir köprünün yapılmasını gündeme getirmiştir. 1847 yılında da kârgirden yeni bir köprü inşa edilmiştir. Ahşaptan kârgire bu dönüşüm, Tanzimat’ın şehircilik ve imar felsefesinin somut bir yansımasıdır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., *AE.SMHD.I.202/15959*, 7 Cemaziye’l-ahir 1153 (30 Ağustos 1740).

BOA., *AE.SMHD.I.183/14220*, 25 Muharrem 1158 (27 Şubat 1745).

BOA., *AE.SMHD.I.187/14492*, 24 Muharrem 1158 (26 Şubat 1745).

- BOA., *AE.SMST.III* 92/6965, 8 Zilhicce 1175 (30 Haziran 1762).
BOA., *AE.SMD.III* 147-14437, 1 Şaban 1121 (6 Ekim 1709).
BOA., *AE.SOSM.III.16/1805*, 5 Rebiü’l-evvel 1170 (28 Kasım 1756).
BOA., *AE.SOSM.III. 26-1805*, 5 Rebiü’l-evvel 1170 (28 Kasım 1756).
BOA., *C.NF. 49/2441*, 13 Safer 1175 (13 Eylül 1761).
BOA., *C.NF. 10-500*, 2 Şevval 1210 (10 Nisan 1796).
BOA., *C.NF. 1-10*, 4 Şevval 1210 (12 Nisan 1796).
BOA., *C.NF. 11-530*, 29 Cemaziye’lahir 1158 (29 Temmuz 1745).
BOA., *C.NF. 2-78*, 10 Safer 1215 (3 Temmuz 1800).
BOA., *C.NF. 2-99*, 5 Rebiü’evvel 1140 (9 Ekim 1728).
BOA., *C.NF. 41-2004*, 29 Zilhicce 1195 (16 Aralık 1781).
BOA., *C.NF. 42-2061*, 12 Recep 1134 (28 Nisan 1722).
BOA., *C.NF. 48/2371-6*, 17 Rebiü’l-evvel 1176 (6 Ekim 1762).
BOA., *C.NF. 52-2562*, 15 Zilkade 1179 (25 Nisan 1766).
BOA., *C.NF. 54-2654*, 2 Ramazan 1180 (1 Şubat 1767).
BOA., *C.NF. 54-2659*, 21 Ramazan 1194 (20 Eylül 1780).
BOA., *C.NF. 7-350*, 14 Ramazan 1213 (19 Şubat 1799).
BOA., *C.NF. 81-38*, 5 Şaban 1215 (22 Aralık 1800).
BOA., *C.NF. 8-391*, 10 Safer 1215 (3 Temmuz 1800).
BOA., *C.NF.*, 56-2785, 13 Muharrem 1111 (11 Temmuz 1699).
BOA., *AE.SAMD.III* 115-11313, 28 Şaban 1138 (1 Mayıs 1626).
BOA., *AE.SMST.II* 137-15163, 24 Zilkade 1112 (2 Mayıs 1701).
BOA., *AE.SMST.II* 68-7209, 17 Zilkade 1107 (18 Haziran 1696).
BOA., *C.BLD. 11-517/1*, 27 Zilkade 1181 (15 Nisan 1768).
BOA., *C.BLD. 59-2950*, 9 Cemaziye’l-evvel 1211 (10 Kasım 1796).
BOA., *C.DH. 325-16243*, 7 Safer 1180 (15 Temmuz 1766).
BOA., *İE.NF. 1-57*, 27 Cemaziye’l-evvel 1105 (24 Ocak 1694).
BOA., *İE.NF. 1-82*, 14 Muharrem 1111 (12 Temmuz 1699).
BOA., *İE.NF. 1-93*, 24 Zilkade 1118 (27 Şubat 1707).
BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4010*, vr. 44a-44b, 15 Muharrem 1160 (27 Ocak 1747).
BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4008*, vr. 19b, 11 Şevval 1120 (24 Aralık 1708).
BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4008*, vr. 21b, 30 Rebiü’l-evvel 1121 (9 Haziran 1709).
BOA., *MHŞ.ŞSC.d. 4010*, vr. 67a, 20 Şevval 1160 (25 Ekim 1747).
BOA., *MHŞ.ŞSC.d. 4026*, vr. 51b-52a, 3 Zilhicce 1169 (29 Ağustos 1756).
BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 14a, 5 Receb 1166 (8 Mayıs 1753).
BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 15b-16b, 17 Ramazan 1166 (18 Temmuz 1753).
BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 17a, 5 Şevval 1166 (5 Ağustos 1753).
BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 18a, 14 Zilkade 1166 (12 Eylül 1753).

BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 42a, 23 Receb 1167 (16 Mayıs 1754).

BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 44a-44b. tarihsiz.

BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 62b-63a, 13 Şevval 1167 (3 Ağustos 1754).

BOA., *MŞH.ŞSC. d. 4023*, vr. 74b, 15 Zilkade 1168 (23 Ağustos 1755).

BOA., *MŞH.ŞSC.d. 4032*, vr. 40a-40b, 3 Şaban 1171 (12 Nisan 1758).

BOA., *TS.MA.d. 707-3*, 29 Zilhicce 1113 (27 Mayıs 1702).

BOA., *7 Numaralı Mühimme Defteri II*, Hüküm No: 1298, Ankara 1999.

Diğer Kaynaklar

Abdurrahman Hibri, *Enisü'l-Müsâmirin*, Yay. Haz. Sevim İlgürel, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2019.

Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, C. I/II, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014.

CANIM, Rıdvan, *Edirne Kitabı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Cengiz, Hasan Ali, XVI. Yüzyılda Edirne’de Yaşanan Taşkınlar Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies-Language*, 16(1),2021, 89-102.
<https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.49333>.

ERKAL, Mehmet, “Arşın”, *DİA*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 411-413.

EYİCE, Semavi, “Edirne-Mimari”, *DİA*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 431-442.

EYİCE, Semavi, “Gazi Mihal Köprüsü”, *DİA*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 461-462.

GÖNENÇGİL, Barbaros-VURAL, Güneyi, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri” *TUCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, (2016), ss. 10-25.

GÜMÜŞSOY, Emine, “19. Yüzyıl Belgelerinde Meriç”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller II*, Kayseri 2015.

KAPŞAHİN, Muhtittin, “Osmanlı Belgelerine göre Meriç Nehri Taşkınları”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller II*, Kayseri 2015.

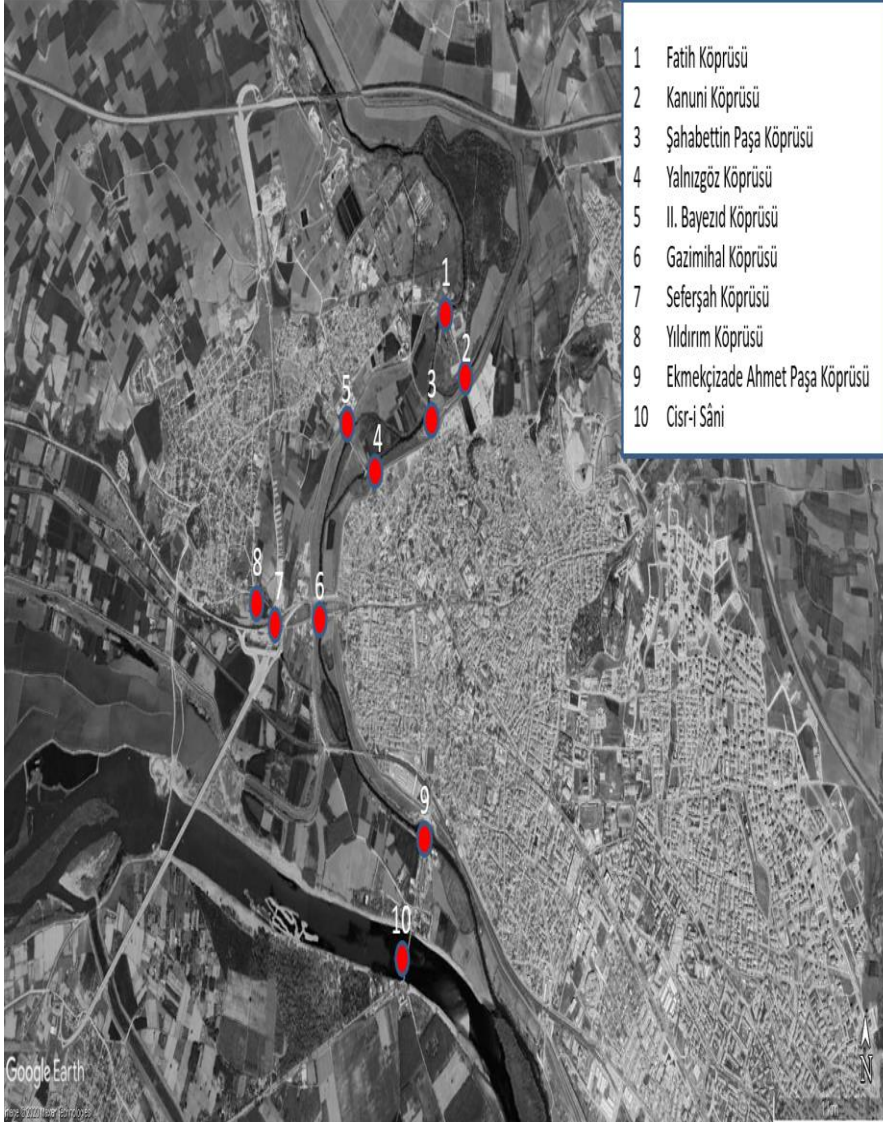
Rıfat Osman, *Milli Mecmu’adaki Edirne Abideleri Yazıları*, Haz. Recep Duymaz-Yüksel Topaloğlu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2015.

SAMIKIRAN, Oğuzhan, *138 Numaralı Edirne Şer’iye Sicili*, FÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Elazığ 2006.

ŞENGÜR, Sebiha, *153 Numaralı Edirne Şer’iye Sicili*, FÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Elazığ 2007.

Ekler

Ek 1: XVIII. Yüzyılda Nehirler Üzerindeki Köprüler

MÜSKİRAT NİZAMNAMESLERİ'NE GÖRE MEYHANELERİN KAPATILMASI VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EDİRNE UYGULAMALARI

Tarık SARIOĞLU*

Öz: İslamiyet öncesi Türk kültüründe içkinin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. İslamiyet'in kabulünden sonra Türkler arasında içki yasaklanmış olsa da bu kültürün devam ettiği görölmektedir. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra da Müslümanlar arasında içkinin yasaklandığına dair kayıtlar göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletmesi ve gayrimüslim nüfusun artması ile gerek siyasi gerekse ticari nedenlerden dolayı yasaklarda gevşemelerin olduğu dönemler olmuştur. Ancak Osmanlı sultanlarının emirleri doğrultusunda çıkarılan kanunlar ve nizamnameler gereğince, Müslümanlar arasında yasaklar devam ettirilmiştir. Özellikle camiler, mescitler, tekkeler gibi yerlerde içki satışı yasaklanmıştır. Bunların dışında devlet kurumlarına, mezarlıklara ve ibadethane vasfını kaybetmiş olan cami harabelerinin civarındaki meyhanelerin kapatılmasına dair düzenlemeler de yapılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin son döneminde kutsal mekânlara yakın meyhanelerin kapatılmasına dair yayımlanmış müskirat nizamnameler hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde Edirne'de bulunan kutsal mekânlara yakın meyhanelerin kapatılması süreci de irdelenmiştir. Bu konuda alınmış olan kararlara, itirazlara, şikâyetlere ve uygulama ihlallerine atıflar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Meyhane, Müskirat, Mekân, Osmanlı.

CLOSING THE TAVERNS ACCORDING TO THE ALCOHOL REGULATIONS AND EDİRNE PRACTICES DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Abstract: It is known that alcohol occupied an important place in Turkish culture before Islam. Although alcohol was banned among the Turks after the adoption of Islam, it is seen that this culture continues.

* Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0003-1223-3517, tariksarioğlu@trakya.edu.tr.

Even after the establishment of the Ottoman Empire, there are records that alcohol was prohibited among Muslims. With the expansion of the borders of the Ottoman Empire and the increase in the non-Muslim population, there were periods when the bans were loosened due to both political and commercial reasons. However, in accordance with the laws and regulations enacted in line with the orders of the Ottoman sultans, prohibitions were continued among the Muslims. The sale of alcohol is prohibited in places such as mosques, masjids and dervish lodge. Apart from these, regulations were also made regarding the closure of state institutions, cemeteries and taverns around the mosque ruins that had lost their place of worship. In this study, information is given about the liquor regulations published on the closing of taverns close to the holy places in the last period of the Ottoman Empire. In addition, the process of closing the taverns close to the holy places in Edirne during the Second Constitutional Period has also been examined. References are made to the decisions taken on this issue, objections, complaints and violations of practice.

Key Words: Edirne, Tavern, Alcohol, Place, Ottoman.

Giriş

İslamiyet öncesi Türk kültüründe gündelik hayatta içkinin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Özellikle eski Türklerde yaygın olarak bilinen içki türü kısrak sütünden imal edilen “kımız ya da komas”dır. Bu içki türünün “Uvız Kımız, Sarı Kımız, Tünemel Kımız, Karabalı Kımız, Sirge Kımız, Cmyar Kımız” gibi 25 ayrı türünün varlığı da bilinmektedir.¹ Yine kökeni, Batı Türkistan yerlileri olan Soğdların dilinden gelen “bor” kelimesi üzüm şarabı için kullanılan bir tabirdir. Bunun yanı sıra arpa, buğday, darı gibi tahıllardan imal edilen içki türlerinden bira ve boza için ise “bekni” kelimesinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.² Türklerin İslamiyet’i kabulü ile içki tüketimi Müslümanlar arasında yasaklanmasına rağmen, bu yasağın tam anlamıyla uygulanması ya da kaldırılması söz konusu olmamıştır. Nitekim Kaşgarlı Mahmud’un “Dîvânü Lûgat-it-Türk” adlı eserinde “süçik” kelimesi şarap anlamında kullanılmıştır. Yine aynı eserde

¹ Kımız içerik olarak %2 alkol, %0,5-1,5 laktik asit, %2-4 süt şekeri ve %2 yağdan oluşmaktadır. Çağatay Üstün, “Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumiss)”, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, XXVI, Güz 2009, s. 248; Kımız Sütü, Mayası ve Yapılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C. IV, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 55-58.

² Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C. II, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 328.

“begni” kelimesi buğday, darı, arpa gibi ürünlerden yapılan içki olarak tanımlanmıştır.³

Farsçada “mey, bâde”; Arapçada “hâmr, hâniye” şarap ya da içki anlamındadır. Farsça “mey” kökünden gelen “Mey-hane/Mey-kede” içki içilen ve satılan yer manasında kullanılmaktadır.⁴ Alkollü içecekler için kullanılan “müskirat” kelimesi ise Arapça sarhoşluk manasındaki “sekr” kökünden gelmektedir.⁵ Bu haliyle müskirat kelimesi Osmanlılarda sarhoş eden ya da sarhoşluk veren her şey için kullanılan bir tabir olmuştur.⁶ Osmanlı döneminde içki içilen yerler için en çok kullanılan tabir, “Meyhane ya da Meykede”dir.⁷

Türkler, Anadolu'ya geçtikten sonra Hıristiyan, Yahudi ve çeşitli inanışlara mensup topluluklarla yakın ilişkiler kurarak bu toplumların kültüründen etkilenmişlerdir.⁸ Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, dünyaca ünlü meyhaneleri ile bilinmekteydi. İstanbul'da Galata, Beyoğlu, Samatyakapı, Kumkapı, Unkapı, Ayakapı, Fenerkapı, Balatkapı, Hasköy, Ortaköy, Arnavutköy, Üsküdar, Kadıköy, Çengelköy, Tarabya, Yeniköy, Zindankapı, Saraçhanı, Tavukpazarı, Topkapı ve Cibali semtlerindeki meyhaneler çok ünlüydü.⁹ Bu meyhaneler, kârgir, kapıları pencereleri kemerli, geniş ve biraz loşça yapılar ki bir tarafında şarap fiçileri tavana

³ Yağma, Toxı ve Çiğil boyları şaraba “kızıl süçik” adını vermişlerdir. Bkz. Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C. I, (Çev. Besim Atalay), TTK Yay., Ankara, 1998, s. 408, 434.

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, MEB. Yay., İstanbul 1993, s. 525; Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1999, s. 77, 385, 389, 762.

⁵ Aytül Tamer Torun, “Vatanına Hürmet Eden İçki İçmez: Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti ve Nizamnamesi”, Kebikeç Dergisi, S. 49, 2020, s. 210.

⁶ Devellioğlu, a.g.e., s. 884.

⁷ Yeter Öztürk, XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017, s. 44.

⁸ İhsan Erdinçli, “Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Y. 16, S. 31, Bahar 2020, s. 5.

⁹ Uğur Akbulut, “Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S. 49, Bahar 2016, s. 213; Reşad Ekrem Koçu, “Akşamcılar” maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul 1958, s. 552; Gamze Yavuzer, İstanbul Wine-Taverns As Public Places İn The Sixteenth And Seventeenth Centuries, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2015, s. 23.

kadar yükselir, yanında şarap kovaları sıralanır ve şarap almak için bu büyük fiçılara sürekli olarak dayalı duran merdivenle çıkılırdı.¹⁰ Meyhaneler, uzun yıllar varlıklarını korumuş, bazıları Bizans'tan Osmanlı'ya intikal etmişlerdi. 1453 yılında İstanbul'un II. Mehmed tarafından fethi ile Bizans İmparatorluğu'nun kültürü de Osmanlılara miras kalmıştı. Hristiyan bir coğrafyada büyüyen Osmanlı Devleti'nin bu kültürü ortadan kaldırması devletin uyguladığı hoşgörü siyasetine aykırıydı. Bu nedenle her ne kadar İslam hukukuna uymasa da Bizans kültürünün imparatorluk mozağının bir parçası olarak yaşamasına izin verilmişti.¹¹ Devlet, gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu yerlerde içki satışı ve kullanımına engel olmamıştır. Ancak zaman içerisinde fethedilen bölgelerde Türk-İslam kültürünün artması ile çeşitli nedenlere bağlı olarak meyhanelerin kapatılmasına, içki üretimi ve satışının engellenmesine ya da kısıtlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.¹² Örneğin, II. Mehmed döneminde meyhanelerin açılması ile ilgili önemli şartlardan biri Hristiyan nüfusun bulunduğu bölgelerle sınırlı olmasıydı. Bu sınırlamalara dair 1476 yılına ait bir kanun maddesinde “...ve müsellemler olan kâfirler, kendü mahallelerinde bir meyhaneden gayri yerde suçilerini satmayalar...” ifadesiyle meyhanelerin nerede ve kimler tarafından açılacağı açıkça belirtilmiştir.¹³ Bu doğrultuda gayrimüslimler tarafından işletilebilen meyhanelerin Müslüman mahallelerinde, cami, mescit ve türbe gibi kutsal mekânların yakınında açılması yasaklanmıştır. Fatih Kanunnamesinde bu yasaklara uymayanlar için şarap içmenin cezası iki sopa olarak belirlenmiş, sonradan bu ceza bir akçeye karşılık para cezasına çevrilmiştir. Bu madde daha sonraki kanunnamelerde de değiştirilmemiştir.¹⁴ Osmanlı Devleti, yasaklara uymayan meyhanelere içki ticaretini yasaklamak ve işletmeleri kapatmak şeklinde cezalar uygulanmıştır. Bu ceza uygulaması ilk olarak 16. yüzyılın ortalarında I. Süleyman ile başlamıştır.¹⁵ Aynı dönemde cami, mescit, türbelerin yakınında ve İslam mahallelerinde içkiye

¹⁰ Hakan Kaynar, Muhabbet Baki Mahbubân Kayıp: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meyhaneler, İstanbul Araştırma Yıllığı / Annual Of İstanbul Studies, 3, 2014, s. 1.

¹¹ Öztürk, a.g.t., s. 19.

¹² Öztürk, a.g.t, s. 19.

¹³ Fikret Yılmaz, “Boş Vaktiniz Var mı? Veya 16. Yüzyılda Anadolu'da Şarap, Eğlence ve Suç”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, S. 1, Bahar 2005, s. 31.

¹⁴ Filiz Yıldırım, “Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Şarap”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 498.

¹⁵ Erdinçli, a.g.m., s. 12.

dair her türlü satış, alış ve tüketim yasaklanmıştır.¹⁶ Yasaklamalar, II. Selim döneminde devam etmiş, İstanbul çevresinde ve Galata'da bulunan bütün meyhanelere yönelik sert tedbirler alınmıştır. Müslüman mahallelerdeki meyhaneler kapatılmıştır.¹⁷ Ancak kapatılan meyhanelerin sonradan aşamalı bir şekilde açılarak gayrimüslimlerin yeniden içki tüketmesine, ticaretini yapıp meyhane işletmesine tekrar izin verilmiştir.¹⁸ III. Murad döneminde ise içki yasakları sadece Müslümanlara özgü bir yasal uygulama olarak devam etmiş olsa da 1595 tarihli bir ferman ile gayrimüslimlerin dahi içki satışları yasaklanarak tüm meyhaneler kapatılmıştır.¹⁹ Bu dönemdeki ilk fermanlarda, Müslümanlara içki içmelerinin ve meyhanelere gitmelerinin yasak olduğu hatırlatılmıştır. Ancak bu kuralların ihlal edilmesi, Müslüman mahallelerinde meyhaneler açılması, namaza ve hamama gidenlerin rahatsız edilmesi gibi toplum düzenini ihlal eden sorunlar nedeniyle sert tedbirlere başvurulmuştur.²⁰ Bu türden sert tedbirler ve işletmelerin kapatılması uygulamaları bazı dönemlerde de devam etmiştir. I. Ahmed döneminde

¹⁶ 1553 yılında İstanbul'u ziyaret eden Avusturya Kralı I. Ferdinand'ın elçisi Hans Dernschwam, her ne kadar yasak olsa da Türklerin evlerinde gizli olarak içki tüketildiğinden bahsetmektedir: "*Türkler evlerde gizli olarak içki de içiyorlar. İçkiyi kimse farkına varmasın diye ceketlerinin altında gizlice eve götürüyorlar. Aksi takdirde şarap ellerinden alınır ve kendilerine de temiz bir dayak atılır. Elçilik hizmetlilerinden birisi bir tahta kap içinde iki litre şarap götürüyormuş; kolcular onunla karşılaşmışlar ve elinden şarap kabını almışlar. Fakat bizim tanıdıklardan Nürnbergli bir Türk olayı görmüş ve onların elinden şarap kabını geri almış. Yalnız kolcular değil, bütün yeniçeriler, çavuşlar, velhasıl bütün Türkler böyle yaparlar.*" Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 134.

¹⁷ Akbulut, a.g.m., s. 214.

¹⁸ Suraiya Faroqi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 259; Erdinçli, a.g.m., s. 12.

¹⁹ T. Tankut Soykan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler, Ütopya Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 102.

²⁰ Erdinçli, a.g.m., s. 12; 1595 tarihli içki satışı yasağı ve tüm meyhanelerin kapatılmasına dair fermanın yayınlanması ile ilgili olarak Avusturya elçisi David Ungnad'ın beraberindeki heyetle birlikte İstanbul'a gelen Stephan Gerlach bu yasağa şahitlik etmiştir. Şu şekilde bahsetmektedir: "Bu Nisan ayında Türklere şarap yasaklandı. Aslında bu yasak şimdiye kadar sadece Ramazan'da ve her iki bayram sırasında geçerliydi. Bu yasağın sebebi Sultan Murad'ın tanık olduğu uygunsuz bazı davranışlardır. Sultan Murad bir gün kupa arabasıyla has bahçesine giderken, deniz kenarındaki bir Rum meyhanesinde acemioglanlar içki içiyorlarmış. Sultan Murad'ın oradan geçtiğini fark edince, kadehlerini pencereden uzatıp padişaha doğru kaldırmışlar ve "*bu kadehi Sultan Murad'ın sağlığına içiyoruz*" diye seslenmişler, sonra da çekip gitmişler. Bunun üzerine padişah herkese içkiyi yasaklamış. Subaşılarla ve onların emri altında olan kolluk kuvvetlerine, içkili bir sipahiye rastlarsa, onu hemen tutuklama yetkisi vermiş." Bkz. Stephan Gerlach, Türkiye Günlüğü, 1573-1576, C. 1, (Ed.Kemal Beydilli; Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 182.

yayınlanan 1606 tarihli başka bir fermanla, İstanbul dâhilinde müskirat imalatı ve satışının yasaklandığı belirtilmiştir.²¹ İçki yasaklarına dair en sert yaptırımların IV. Murad döneminde uygulandığı bilinmektedir. Bu dönemde devlet içerisindeki isyanların ve sıkıntılıların çıkış kaynağı olarak görülen meyhane ve kahvehaneler kapatılmış, içki imali, satışı ve tüketilmesi tamamen yasaklanmıştır.²² IV. Mehmed döneminde de şartları sağlamayan meyhanelerin kapatıldığı bilinmektedir. Bu dönemde mali kayıplar göz ardı edilerek Hamr Emaneti²³ kaldırılmış, sadece başkentte değil taşralarda dahi meyhaneler yıktırılmıştır. Bursa kadısına gönderilen 1670 tarihli fermanla Osmanlı ülkesinde meyhanelerin yıkılarak, Müslümanların bulunduğu şehir ve kasabalarda şarabın alınıp satılması ve içilmesi men; İstanbul, Bursa ve Edirne'deki Hamr Emanetlerinin iptal edilerek kaldırılması emredilmiştir.²⁴

18. yüzyılda bu türden fermanların yayınlanmasına devam edilmiş, gayrimüslimlere çeşitli şartlara bağlı olarak kendilerine yetecek kadar içki imalatına ve nakline izin verilmiştir. 1731 yılına ait bir fermanla, İstanbul'daki Yahudilere meyhanecilik yapmalarına karşılık sadece kendilerine yetecek kadar müskirat nakletmelerine izin verilmiştir. Yine 1751 yılına ait başka bir fermanla ise kırsaldan toplanan üzümlerin içki yapmak için Rumlara veya Yahudilere satılmayıp doğrudan manavlara satılması, manavların ise bu üzümleri gayrimüslimlere satmalarını emredilmiştir.²⁵ III. Selim döneminde de meyhane ve içki yasağı konusunda sert tedbirlere başvurulmuştur. III. Selim, İstanbul'un gece hayatına ve bu dönemde sarhoş yabancı gemicilerin geceleri, yüksek sesle şarkılar

²¹ Soykan, a.g.e., s. 102.

²² Naîmâ Tarihi'nde bu konu, "...ve bizzat kendileri gece ve gündüz gezip buldukları sarhoşları katlederlerdi. Hatta birini bizzat ok ile urup denize düşünce, helâk oldu deyü geçtiler. Sonra ol biçare çıkıp kurtuldu." şeklinde anlatılmıştır. Bkz. Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Tarihi, C. 3, (Çev. Zuhuri Danişman), Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 1272-1273; IV. Murad'ın yasağa dair fermanı şöyledir: "Bu gece yatısı namazından sonra Eyüb'e kadar ne kadar meyhane varsa yıkılmasını Bostancılar Kehûdası'na emreylemişimdir. Kimseye işfa eylemeyesin. Sonra tamam olduktan halk ne der bildiresin ve zinhar olmağa ki şehir içinde meyhane, ana rızam yoktur, anlara tenbih idesün. Eğer var ise IV. Murad zorbalardan, isyancıların ve ayak takımının gözünü korkutmak amacıyla, içki içenlerin takip edilmesini sağlayarak sarhoşların cezalandırılması için çaba göstermiştir", Mustafa Çağatay Uluçay, "IV. Murad ve Tütün Yasağı", Türk Dünyası Dergisi, C. 4, S. 35, Kasım 1952, İstanbul, s. 1422.

²³ İçkiden alınan verginin mali kayıtlarının tutulduğu kurumdur.

²⁴ Öztürk, a.g.t., s. 31.

²⁵ Soykan, a.g.e., s. 102-103.

söyleyerek sarayın önünden geçmelerine tahammül edememiştir.²⁶ Bunlara dair 20 Eylül 1789 tarihinde çıkarılan hatt-ı hümayunlarda bütün meyhanelerin kapatılması, Hristiyanlar için İstanbul'da iki, Galata'da bir olmak üzere sadece üç meyhaneye izin verilmesi, seferberlik zamanlarında ve askerlerin başıboş olduğu zamanlarda dahi meyhanelerin kapalı olması gibi kararlar alınmıştır.²⁷ II. Mahmud döneminde ise 1821 yılında Mora'da başlayan Rum isyanı için toplanan askerlerin kontrolünü sağlamak amacıyla geçici olarak tüm meyhaneler kapatılmıştır.²⁸

Osmanlı idarecileri tarafından 19. yüzyıl ortalarına kadar içki yasakları getirilmiş olsa da zaman içerisinde muhtelif nedenlerle bu yasaklar esnetilmiş ya da serbest bırakılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, yasaklı dönemlerde dahi meyhane açılmasına, içki tüketilmesine ve üretilmesine hiçbir şekilde engel olamamıştır. İçki tüketen Müslümanlara şer'i hukuk ölçüsünde bireysel olarak çeşitli cezalar verilmiştir. Gayrimüslimler ise Müslümanlara içki sattıkları, meyhanelerine aldıkları, sarhoşlukla çeşitli asayiş olaylarına karıştıkları veya kural ihlalleri yaptıkları gerekçesiyle cezalandırılmıştır.²⁹

1. Meyhanelerin Kapatılmasına Dair Kararlar

Osmanlı'da meyhaneler, içki tüketimine izin verildiği ve devlet tarafından meşrulaştırıldığı yerler olarak görölmektedir. Devlet tarafından meşrulaştırılmış bu mekânlar hem asayiş sağlama hem de vergi uygulanması bakımından sınırlandırılmış yerlerdir.³⁰ Osmanlı kaynaklarına göre iki çeşit meyhane görölmektedir. Bunlardan birincisi "Gedikli Meyhaneler", ikincisi ise "Koltuk Meyhaneler" olarak sınıflandırılmıştır. Gedikli meyhaneler çıraklıktan yetişme özelliğine sahip, esnaf geleneğinden gelen ve faaliyet gösteren bir lonca grubudur.³¹ Padişahın iradesi dahi olsa

²⁶ Akbulut, a.g.m., s. 215.

²⁷ BOA., HAT., 189/9020, (H. 29 Zilhicce 1203/M. 20 Eylül 1789); BOA., HAT., 1381/54515, (H. 29 Zilhicce 1203/M. 20 Eylül 1789); BOA., HAT., 189/9014, (H. 29 Zilhicce 1203/M. 20 Eylül 1789); Fermanların yayımlandığı dönemde Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya ile 1787-1792 yılları arasında savaş halindedir.

²⁸ BOA., HAT., 1315/51277, (H. 29 Zilhicce 1236/M. 27 Eylül 1821).

²⁹ İhsan Erdinçli, Sarhoşluktan Keyif Haline: Osmanlı İstanbul'unda İçki İçme ve Meyhâne Adâbı, A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 47, Bahar 2020, s. 25.

³⁰ Öztürk, a.g.t., s. 44.

³¹ Türkçe bir kelime olan gedik "eksik, kusur; yıkık yer, duvarda açılan çatlak" anlamlarına gelir. Terim olarak ise inhisar ve imtiyaz esasına dayanan askerî, idarî, hukukî ve iktisadî manalar ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, "Gedik" maddesi,

bu imtiyaza sahip gedikli bir esnafın dükkânının kapatılması söz konusu değildir. Gedikli meyhanelerin dışında kalan meyhanelerin kapatılması nizamnameler çerçevesinde sorun olmamaktadır.³² Kısa bir süre sonra camilere yakın meyhaneler için yapılan şikayetler çoğalınca bu türden meyhanelerin gedik haklarının satın alınarak kapatılmasına dair bir yol takip edilmiştir.³³ Koltuk Meyhaneleri ise genellikle gizlice içki satılan, kaçak ve gediksiz olarak çalıştırılan meyhanelerdir. Bu meyhaneler işsiz güçsüz ayak takımının takıldığı, ara sokaklarda bulunan dükkânlardır. 18. yüzyıldan itibaren sıklıkla rastlanılan bu türden meyhaneler, bir süre sonra devlet tarafından vergilendirme amacıyla kabul görmeye başlamıştır. Yayınlanan nizamnameler ve fermanlarda bu türden meyhanelerin kapatılmasına ya da denetimine dair maddeler mevcuttur. Gedikli meyhanelere göre kapatılması kolay olan koltuk meyhanelerinin daha fazla şikâyet konusu oldukları görülmektedir. Buna rağmen devlet tarafından Bakkal Koltuğu, Papaz Koltuğu, Baritan Koltuğu, Karabela Koltuğu, Panayot Koltuğu şeklinde kayıtları tutulmuştur.³⁴ Koltuk meyhanelerine gelen kişilerin çıkardıkları kanlı olaylar gedikli meyhanelere göre daha fazladır.³⁵ Bu durum gediklilere gelenler ile koltuk meyhanelerine gelen kişiler arasındaki sınıf farkını da ortaya koymaktadır.

Erken dönem Osmanlı coğrafyasında meyhanelerin kapatılması ya da kutsal mekânlara yakınlık mesafesine dair şikâyetler, mahalli bölgelerde yaşayan halkın istekleri üzerine oluşturulmuş ve genellikle şahsi kalmıştır. Bunun en önemli nedeni meyhanelerden alınan ve toplamı yüksek olan “zecriye”

TDVİA, C. 13, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 541-543; Osmanlı uygulamasında gedik usulü, 18. yüzyıldan itibaren esnaf kesiminde “inhisar usulü”nün kabulüyle İslam hukukundaki tasarruf hakkı anlamının dışına çıkarak esnaflara verilen imtiyaz veya ayrıcalık için kullanılmıştır. İktisadî açıdan gedik bir esnaf ya da zanaatkârlığın belirli bir yerde, belli sayıda dükkân tarafından icra edilebilmesi anlamını taşır. Bkz. Nuran Koyuncu, “Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlğası”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 2, 2018, s. 47-76; Ahmet Kal'a, “Gediklilerin Doğuşu ve Gedikli Esnafı”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 67, Y. 1990, s. 185-186.

³² Akbulut, a.g.m., s. 218-219; Gedikli meyhaneler, Sultan Abdülaziz döneminde “Selatin Meyhaneleri” adı altında yeni bir adlandırmaya tabi tutulmuşlardır. Öztürk, a.g.t., s. 45; Bu dönemden itibaren “Büyük Meyhane” olarak anılmaya başlanmışlardır. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi 2.03.2022); Meyhanelerin bu isimle anılmasının muhtemel nedeni bu türden meyhaneler, sadece içki tüketilen yerler olmaktan çıkıp her türlü eğlencenin yapıldığı mekanlar haline dönüşmesi olabilir.

³³ Akbulut, a.g.m., s. 219.

³⁴ Öztürk, a.g.t., s. 45, 48-49.

³⁵ Koçu, a.g.m., s. 553.

vergileridir. Mali açıdan oldukça önemli olan bu vergi nedeniyle içki satılan ya da kullanılan yerler göz ardı edilmiştir.³⁶

Tanzimat'tan itibaren müskirat satışı ile ilgili birçok nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnamelerin büyük bir bölümü müskirat üretimi ve satışından alınacak vergileri içermektedir. Bunların bir bölümünde kutsal mekânlara yakın yerlerde müskirat satışını ve içilmesini yasaklayan maddeler bulunmaktadır. 19. yüzyılda meyhanelerin kapatılmasına dair ilk düzenlemelerden biri 1859 tarihli "*Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ve Boğaziçi Taraflarında Kadeh ve Kıyye ile Müskirat Satanların ve Satılan Mahallerin Hakkında Nizamname*"dir.³⁷ Bu nizamnamenin birinci maddesinde belirtildiği üzere müskirat alışı ve satışı yapmak ya da dükkân açmak için ruhsat alma zorunluluğu bulunmaktadır.³⁸ İkinci maddesi cami, tekke, İslam mahalline ve karakolhanelere yakın yerlerdeki müskirat satışları ile ilgilidir. Söz konusu madde şu şekildedir:

"Sırf İslam mahallelerinde ve mahlût (karışık) olan semtlerde cami ve tekyelere merbut (bitişik) 100 arşından yakın olan mahallerde ve karakolhaneler ittisalinde (bir tarafında) ve karşılarında ve çarşı ve camilerinde vesairelerinde umur-ı zabita ve usul-ı memleketçe mahzur görünen mevkilerde ve tabi gayrimüslim mahallelerinde dahi ekseriyetle ahalinin istemedikleri yerlerde müskirat mahalli küşadına ruhsat verilmeyecektir. Fakat bir mahalde mukaddema (eskiden) ahalinin müsaade veya hür müsamahasıyla içilmekte olan kadim(eski) müskirat mahalli var ise onun ittisalinde ve diğerinde içilmesine müsaade olunur".³⁹

³⁶ Işıl Çokuğraş, İstanbul'da Marjinalite ve Mekân (1789-1839): Bekâr Odaları ve Meyhaneler, Basılmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık ABD., İstanbul 2013, s. 152-153.

³⁷ Bu nizamname 25 maddeden oluşmaktadır. Bkz. BOA., HR.TO., 472/19, (H. 19 Cemaziyelevvel 1276/M. 14 Aralık 1859), s. 23.

³⁸ Ruhsat alma zorunluluğu 1859 tarihli "Sokaklara Dair Nizamname"nin 24. bendinde de belirtilmiş olup cezai işleme tabi tutulmuştur. Söz konusu madde "Meyhane ve kahveci ve bu misüllü asnaf-ı sa'ire ruhsat tahsil etmeyerek sokaklara sandalye ve iskemle ve sofraya vaz ederek müşterilerini oraya cem etmeleri bundan böyle memnu olmakla bu misüllü hareket eden olur ise Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun iki yüz elli dördüncü maddesine tatbikan bir beyaz beşlikden beş beyaz beşliğe kadar ceza-yı nakdi ahzıyla mücazat olunur" şeklindedir. Bkz. "Sokaklara Dair Nizamname", Düstur, 1. Tertip, C. 2, (H. 17 Ramazan 1275/M. 20 Nisan 1859), s. 481.

³⁹ BOA., HR.TO., 472/19, (H. 19 Cemaziyelevvel 1276/M. 14 Aralık 1859), s. 23.

Bu maddede görüldüğü üzere kutsal mekânlara 100 arşından yakın olan yerlerde müskirat satışı ya da içilmesi kesin olarak yasaklanmıştır.⁴⁰ Yalnız daha önceden müskirat satışı yapılan ve gayrimüslimler tarafından işletilen meyhanelere bölgede bulunan mahalle sakinlerinin izni ile müsaade edilmiştir.

1861 yılında Meclis-i Mahsusa tarafından hazırlanan “*Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ve Boğaziçi Taraflarında Kadeh ve Kıyye İle Müskirat Satanların ve Satılan Mahallerin Hakkında Nizamnamedir*” başlığındaki diğer bir nizamnamenin ikinci maddesinde “*Cami ve tekkelere 200 arşından yakın olan mahallerde, karakolhanelerin ittisalinde ve karşılarında, sırf İslam mahallelerinde, umur-ı zabita ve usul-ı memleketçe mahzur görünen mevkilerde müskirat mahalli küşadına ruhsat verilmeyecektir...*” ifadesi yer almaktadır.⁴¹ Bu maddenin önceki nizamnameden en önemli farkı kutsal mekânlara yakınlık mesafesinin 100 arşından 200 arşına çıkarılmış olmasıdır. Ayrıca 14 Temmuz 1861 tarihli bir yazıda Müskirat Nizamnamesinin tekrar düzenlenmesi için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.⁴² Bu nizamnamenin yürürlüğe girmesinin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen komisyonca yapılan incelemelerde halen camilere ve tekkelere 100 arşından yakın olan meyhanelere ruhsat verildiğine dair bilgiler mevcuttur. Özellikle bu tür kutsal yerlere yakın gedikli meyhaneler ve çevresinde müskirat satışı yapılan dükkânların nizamname gereğince kapatılmasına karar verilmiştir.⁴³

1866 yılında Meclis-i Mahsusa tarafından hazırlanan “*Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ve Boğaziçi Taraflarında ve Güzel Adalarda ve Memalik-i Mahruse-i Şahane'nin Sair Kasaba ve Karyelerinde Kadeh ile Az ve Çok Müskirat Furuht Etmekte Olanlardan İşbu İki Yüz Seksen İki Senesi Martı İptidasından İtibaren Alınacak Olan Bey'iyeye Resmine Dair Nizamnamedir*

⁴⁰ Nizamnamelere göre belirlenen mesafeler arşın ve parmak ölçü birimlerine göre yapılmıştır. Arşının çarşı-pazar arşını, mimar arşını gibi çeşitleri bulunmaktadır. Çarşı arşınının metre hesabıyla bir arşını 68 cm.'dir. Mimar arşını ise 24 parmaktır ve ortalama 75.774 cm.'dir. Bir parmak ise ortalama 3.157 cm.'dir. Türkiye'de 26 Mart 1931 tarihli ve 1782 sayılı kanunla, arşın ölçü birimi kaldırılıp, yerine metre sistemi getirilmiştir. 1933'ten sonra da arşının bütün çeşitleri tamamen ortadan kaldırılıp metrik sisteme geçilmiştir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arşın> (Erişim Tar. 6 Eylül 2021).

⁴¹ Bu nizamname 21 maddeden oluşmaktadır. BOA., İ.MMS., 22/942, (H. 9 Ramazan 1277/M. 21 Mart 1861), s. 3; BOA, HR.MKT., 386/43, (H. 26 Muharrem 1278/M. 3 Ağustos 1861), s. 8.

⁴² BOA., HR.TO.,202/43, (M. 14 Temmuz 1861).

⁴³ BOA., HR.MKT., 440/66, (H. 29 Zilhicce 1279/M. 17 Haziran 1863).

ki Ahkâm-ı Mündericesinin Gerek Devlet-i Aliyye ve Gerek Düvel-i Ecnebiye Tebaasından Olsun Bilâ-istisna Herkes Hakkında Mer'ıyyül-icra Olması Mukarrerdir" başlığındaki nizamnamede kutsal yerler ile ilgili kararlar alınmıştır.⁴⁴ Söz konusu nizamnamenin ikinci maddesi Şu Şekildedir:

*"Cami ve tekyelere 200 arşından yakın olan mahallerde ve karakolhanelerin ittisalinde ve karşılarında ve surf İslam mahallelerinde ve umur-ı zabıta ve usul-ı memleketçe mahzur görünen mevkilerde müskirat mahalli küşadına ruhsat verilmeyecektir..."*⁴⁵

Nizamnamedeki ikinci madde öncekinden farklı değildir. Bu nizamnamede ek olarak karara aykırı hareket edenlere verilecek ceza da belirtilmiştir. Buna göre içki satışının yasak olduğu yerlerde gizlice müskirat satışı tespit edildiğinde bu yerler derhal kapatılacak, birinci defada beş, ikinci defada on mecdiye altını ceza ödenerek açılmasına ruhsat verilecek, üçüncü defa da ise tamamen kapatılacaktır.⁴⁶

1867 yılında müskirat üzerinden alınacak vergilerin düzenlenmesine dair nizamnamede meyhaneler ile ilgili mesafe değişikliği yapılmıştır. 15 Ağustos 1867 tarihinde yayınlanan "*Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ile Taşralarda Kadeh ve Kıyye ile Müskirat Furuht Edenlerden İşbu Bin İki Yüz Seksen Üç Senesi Teşrin-i Evvel ve Ruminin On İkinci Gününden İtibaren Alınacak Resm-i Bey'ıyeye Dair Olup Ahkâm-ı Mündericesi Gerek Devlet-i Aliyye Gerek Düvel-i Ecnebiye Tebaası Hakkında Bilâ-İstisna Mer'ıyyül İcra Olunacak Nizamnamedir*" başlığının ikinci maddesi Şu Şekilde değiştirilmiştir:

"Cami ve tekke ve medrese ve türbelere 100 arşından yakın olan mahallerde ve karakolhanelerin yanı başında ve ne de karşılarında, surf İslam mahallerinde, umur-ı zabıta ve adet-i beldece mahzur görünen mevkilerde müskirat dükkânı ve mağazalarının küşadına ruhsat verilmeyecektir. Eşya-yı saire olmayıp da yalnız müskirat satılan mahallerin fakat bir kapısı olmak üzere cevanib-i erbaası (dört bir yanı) duvarla muhât (çevrili) olacaktır. Zikr olunduğu vecihle küşadına mahzur görünen müskirat mahallerinin sahihen mahzuru olup olmadığu hususu Dersaadet de Zabtiye Müşirliğinin iki büyük meclisinden müntehib dört azasından mürekkep komisyonda ve altıncı daire-i belediye dâhilinde ise daire-i muzbura meclisinde tetkik

⁴⁴ Bu nizamname 20 maddeden oluşmaktadır. Bkz. BOA, İMMS, 31/1294, (H.12 Zilkade 1282/M. 29 Mart 1866).

⁴⁵ BOA., İMMS., 31/1294, (H.12 Zilkade 1282/M. 29 Mart 1866), s. 4.

⁴⁶ BOA., İMMS., 31/1294, (H.12 Zilkade 1282/M. 29 Mart 1866), s. 4.

*olunacak ve bunların vereceği karadan dolayı ahabının Bab-ı Aliye müracatı dahi caiz olabilecektir. Taşralarda müskirat mahalli açmak isteyenlere ruhsat-ı mezburenin ita veyahut âdem-i itası maddesi kaza ve sancak ve vilayet meclislerine muhavvel olup ruhsat-ı mezkurenin âdem-i itası takdiri de ol babda kendilerine kanaat gelmeyen kişinin kaza dâhilinde ise o kazanın tabi olduğu sancak meclisine ve sancak dâhilinde ise vilayet meclisine ve vilayet merkezlerinde ise cenab-ı Bab-ı Aliye müracatları caiz olacaktır.*⁴⁷

Yukarıdaki maddeden anlaşıldığı üzere taşralarda meyhane açmak isteyenlerin ruhsat müracaatlarını vilayet, sancak ve kaza meclislerine yapmaları karara bağlanmıştır. Bu nizamname ile cami, tekke ve karakolhane yakınlarındaki müskirat dükkânı açma ve içki içme yasağı genişletilerek medrese ve türbe yakınları da bu kapsama eklenmiştir. Ayrıca bu mekânlar dışında açılmasına ruhsat verilen dükkânların çevresinin duvar ile çevrili olması şartı getirilmiştir. Önceki nizamnameye göre kutsal mekânlara yakınlık mesafesi 200 arşın iken bu nizamname ile 100 arşına indirilmiştir. Bunun muhtemel nedeni içki satışı yapılan yerlerdeki ahalinin şikâyetlerinin artmasıdır.

1884 yılında Şûrâ-yı Devlet tarafından alınan karar gereğince önceki nizamname birkaç değişiklik yapılarak tekrar düzenlenmiştir. “*Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ile Taşralarda Kadeh ve Kıyye ile Müskirat Furuht Edenlerden İşbu Bin İki Yüz Seksen Üç Senesi Teşrin-i Evvel ve Ruminin On İkinci Gününden İtibaren Alınacak Resm-i Bey’iyeye Dair Olup Ahkâm-ı Mundericesi Gerek Devlet-i Aliyye Gerek Düvel-i Ecnebiye Tebaası Hakkında Bilâ-İstisna Mer’iyyül İcra Olunacak Nizamnamedir*”⁴⁸ başlıklı nizamnamenin ikinci maddesi kutsal mekânlara yakın meyhanelerin kapatılması ya da ruhsatlarının yenilenmemesi ile ilgilidir. Söz konusu madde önceki nizamnameden farklı değildir. Ancak nizamname ile ilgili ihtilaf ve şikâyetler artmış olacak ki 1887 yılında yeniden tadil amacıyla Şûrâ-yı Devlet’e başvurulduğu görülmektedir. Bu başvurular üzerine Şûrâ-yı Devlet tarafından verilen cevapta mevcut haliyle Müskirat Nizamnamesinde herhangi bir aksaklığın görülmediği, çıkan aksaklıkların bu nizamnamenin uygulanmasından kaynaklandığı bildirilmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Bkz. “Kıyye ve Kadeh ile Müskirat Satanlardan Alınacak Resm-i Bey’iye Nizamı”, Düstur, 1. Tertip, C. 2, (R. 15 Ağustos 1283/ M. 27 Ağustos 1867), s. 712.

⁴⁸ Bu nizamname 25 madde olarak düzenlenmiştir. Bkz. BOA., ŞD., 2472/14, (H. 22 Recep 1301/M. 18 Mayıs 1884), s. 7-14.

⁴⁹ BOA., DH.MKT., 1427/50, (H. 23 Ramazan 1304/M. 15 Haziran 1887).

Meyhanelerin kapatılmasına dair mesafe tayini ile ilgili gerekli nizamnamelerin yayınlanmasına rağmen ortaya çıkan aksaklıklardan kaynaklı olarak halkın Dâhiliye Nezaretine ve vilayet meclislerine başvurduğu görülmektedir. Buna dair 7 Ocak 1899 tarihinde Kastamonu vilayetine gönderilen bir yazıda şu şekilde konuya açıklık getirilmiştir:

“Cami, mescit, tekke ve türbelere 100 arşından az mesafede dükkân küşadıyla müskirat fûruhatının müsalesine nizamname gereği izin verilmemesi, Şûrâ-yı Devlet'in daha önce almış olduğu karara binaen mesafe tayinlerinin yapılmasını ve buna göre müskirat satılacak dükkân ve mağazaların en yakın camilerin avlu duvarına, avlusu bulunmayan cami, tekke, türbelerin ise bina duvarına kadar ölçülmesi kararlaştırılmıştır.”

Yapılacak bu ölçümler neticesinde meyhanelerin mesafeleri 100 arşından fazla ise ruhsatın verilmesi, 100 arşının altındaysa reddedilmesi istenmiştir.⁵⁰

Nizamnamelerin uygulanmasındaki en önemli sorunlardan biri de 1881 yılında kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin müdahaleleridir. Gayrimüslim meyhanelerinin kapatılmasına dair ilk şikâyetlerin genellikle Düyûn-ı Umûmiye'ye yapıldığı, itirazların bu kurum üzerinden Osmanlı idaresine bildirildiği görülmektedir. Bunun üzerine Maliye Nezareti göndermiş olduğu bir tezkire ile *“Kanuna aykırı olduğu için Bâb-ı Âlî tarafından kapatılan müskirat mağazalarının açılıp kapatılması yetkisinin zabita ve hükümet-i mahalliyyeye ait olduğu, buna Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin ortak edilemeyeceğini...”* bildirerek itirazda bulunmuştur.⁵¹

Nizamnamelerin maddelerinde sürekli olarak cami, mescit, türbe, mezarlık, İslam mahallelerinde ve çevresinde müskirat satışı yasak olarak dile getirilmiş olsa da dükkânların kapatılmamasında ve ruhsatların yenilenmesinde Tanzimat ve Islahat fermanlarının gayrimüslimlere getirdiği esneklik etkili olmuştur. Nizamnamelerle belirtilen yasaklar, II. Abdülhamid döneminde de devam etmesine rağmen kutsal mekânlara yakın yerlerde müskirat satışı ve meyhanelere ruhsat verilmesi sürecinin devam ettiği görülmektedir. 1889 yılında müskirat satışına dair yayınlanan nizamname ile kutsal mekânlara yakın yerlerde ve Müslüman mahallelerinde müskiratın satılmasının yasaklanması, tüm meyhanelerin kapatılması kararı alınmıştır. Ancak 20. yüzyılın başlarındaki gelişmeler, II. Meşrutiyet öncesi yaşanan olaylar, gayrimüslim cemaatlerin hak ve talepleri sonucunda II. Abdülhamid,

⁵⁰ BOA., DH. MKT., 2157/41, (H. 24 Şaban 1316/M. 7 Ocak 1899).

⁵¹ BOA., DH.MKT., 1752/33, (H. 1 Muharrem 1308/M. 17 Ağustos 1890).

Müslüman mahalleleri haricinde, müskirat satışına ve kapalı olan meyhanelerin açılmasına izin vermek zorunda kalmıştır.⁵²

2. II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Uygulamaları ve Kapatılan Meyhaneler

19. yüzyıl ortalarından itibaren yayınlanan Müskirat Nizamnamelerinin II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908)'in ilanından sonra da geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Bu dönem ile ortaya çıkan özgürlük ortamı, içki üretimini, satışını ve tüketimini etkilemiştir. Bu ortamdan yararlanarak müskirat satışı yapan ve nizamnamelere uygun olmayan şekilde meyhane açan esnafın olduğu gerekçesiyle şikâyetlerde artış yaşanmıştır. Bu nedenle hileli yollara başvuran esnaf için işletmelerinin kapatılması dâhil çeşitli cezai işlemler uygulanmıştır.⁵³ Aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminde gedik usulü kaldırılarak gedikli meyhanelere ruhsat alma yükümlülüğu getirilmiştir.⁵⁴

Kutsal mekanlara yakın olan meyhanelerin kapatılmasına ilişkin çeşitli vilayetlerden gelen şikâyetler ve bilgilendirme amacıyla vilayetlere gönderilen yazılarda mevcut nizamnamelere uyulması konusunda emirler bulunmaktadır. Örneğin; II. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce Aydın vilayetine meyhanelerin ve müskirat satış yerlerinin kutsal mekânlara mesafesi ile ilgili olarak gönderilen bir yazıya verilen cevapta, cami ve mescit gibi yerlerin meyhane ve emsali mahallerin arasındaki mesafenin tayini için cami ve mescitlerin sınır bitiminden başlanarak, meyhane ve emsali mahallerin meydanına kadar mesafenin ölçülmesi ve muamele-i nizamiyenin ona göre yapılması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁵ Yine İstanbul Polis Müdürlüğüne gönderilen yazıda ise çeşitli ihbarlar üzerine bundan böyle Müslümanların meyhane ve müskirat satılan mahallere girmelerine müsaade eden baş komiserlerin bu durumdan şiddetle mesul tutulacakları ve görevli memurların gece gündüz teftiş etmeleri bildirilmiştir.⁵⁶

Bunun örneklerinden biri de Dâhiliye Nezareti'nin 7 Ekim 1911 tarihli tebliğidir. Söz konusu tebliğ, Düyûn-ı Umûmiye'nin kutsal mekânlar ile meyhaneler arasında tayin edilen 100 arşın mesafenin yapıların

⁵² Erdal İnce, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Müskirat ve Müskirat Satan Yabancı Esnafa İzin Verilmesi", Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, II/5, Yaz 2019, s.413.

⁵³ İnce, a.g.m., s.413.

⁵⁴ Öztürk, a.g.t., s. 47.

⁵⁵ BOA., DH.MKT., 1252/14, (H. 3 Rebiülahir 1326/M. 5 Mayıs 1908); BOA, BEO., 3429/257143, (H. 26 Ramazan 1326/M. 22 Ekim 1908).

⁵⁶ BOA., ZB., 383/63, (R. 12 Haziran 1324/M. 25 Haziran 1908).

bitişiklerinden değil, buldukları sokakların ortalarından ya da devamından itibaren başlatılmasını talep etmesi üzerine gönderilmiştir. Aynı zamanda kapatılan bazı meyhanelerin yakınındaki ibadethanelerin bir kısmının harap olduğu ve ibadet yapılmadığı belirtilerek meyhane ruhsatlarının yenilenmesi istenmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, daha önce alınan karar gereğince meyhanelerin bitişiğinden kutsal mekânların duvarlarının başladığı yer itibariyle 100 arşın mesafenin uygulanması gerektiğini ve bundan taviz verilmemesini bildirmiştir. Buna ek olarak ruhsat verilecek ya da ruhsatı yenilenecek olan meyhanelerin çevresinde ibadet edilmeyen camiler, eğitim verilmeyen medreseler ve tekkeler varsa ruhsatlarının verilmesini; ancak bu kutsal mekânların sonradan onarılarak faaliyete geçirilmesi durumunda verilen ruhsatların iptal edilerek meyhanelerin kapatılması belirtilmiştir. Aynı tebliğde ruhsatlı meyhaneler de dâhil olmak üzere yakınlarında tarihi bir şahsiyetin mezarı tespit edilen meyhanelerin ruhsatlarının iptal edilmesi, mezarlık yerlerinde henüz cenaze defnedilmemiş dahi olsa yakınlarında meyhane açılmasına izni verilmemesi emredilmiştir. Yine önceki nizamnamelerde belirtilen 2. maddeye⁵⁷ vurgu yapılarak karakolhanelerin karşısında ya da yanı başında bulunan müskirat dükkânlarına ruhsat verilmeyeceği bildirilmiştir. Bu meyhanelerin durumları ile ilgili belediyelerin ve zabıta memurlarının gerekli incelemeleri yapmaları, gedikli-gediksiz ayrımı yapılmadan gerekli muamelenin icrası ve son olarak durumlarının belirlenmesi için kararın vilayet idari meclisine bırakılması istenmiştir.⁵⁸ Meyhanelerin kapatılmasına dair daha önceden yayınlanan nizamnamelerde alınan kararların bir örneği de 21 Nisan 1912 tarihli ve 187 numaralı Şûrâ-yı Devlet kararı ve bu karara bağlı olarak çıkarılan nizamname ile belirtilmiştir. Bu nizamnameye göre ibadet yerleri ile meyhane ve içkili yerler arasındaki mesafenin 100 arşın olması gerekliliği yinelenmiştir.⁵⁹

Edirne, Balkanlara yakınlığı nedeniyle fethedildiği dönemden itibaren gayrimüslim nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı şehirlerden biri olmuştur.

⁵⁷ “Cami ve tekke ve medrese ve türbelere 100 arşından yakın olan mahallerde ve karakolhanelerin yanı başında ve ne de karşılarında, sırf İslam mahallerinde, umur-ı zabıta ve adet-i beldece mahzur görünen mevkilerde müskirat dükkânı ve mağazalarının küşadına ruhsat verilmeyecektir. Bkz. “Kıyye ve Kadeh ile Müskirat Satanlardan Alınacak Resm-i Bey’iye Nizamı”, Düstur, 1. Tertip, C. 2, (R. 15 Ağustos 1283/ M. 27 Ağustos 1867), s. 712.

⁵⁸ BOA., DH.MB.HPS. M., 2/44, (H. 13 Şevval 1329/M. 7 Ekim 1911); BOA., DH. HMŞ., 26/40, (H. 8 Zilhicce 1329/M. 30 Kasım 1911).

⁵⁹ Ayrıntı için bkz. BOA., DH.EUM.THR., 100/26, (4 Cemaziyelahir 1330/M. 21 Nisan 1912).

Gayrimüslimlerin içki üretimi, satışı ve tüketilmesi Edirne'de oldukça yaygındı. 1653 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Edirne'deki içki kültürüne dair bilgiler aktarmıştır.⁶⁰ Evliya Çelebi'den yaklaşık 300 yıl sonra da durumunda bir değişiklik olmayan Edirne şehrinde müskirat satışına dair yayınlanan nizamnameler sebebiyle kısıtlamalara devam edildiği tespit edilebilmektedir. İstanbul gibi bu şehirde de uygulamalardaki usulsüzlükler sebebiyle meyhanelerin kutsal mekânlara yakın bölgelerde açılmasının yanı sıra uzun yıllar faaliyet göstermiş olan gedikli meyhanelerin ruhsatlarının yenilenmesi gibi hususlar bu ve benzeri nizamnamelerin düzenlenmesinin başlıca sebeplerini oluşturmuştur.⁶¹

Hazırlanan nizamnameler ile cami, mescid, tekke, medrese, İslam mahalleleri, mezarlık ve karakolhane yakınlarında müskirat satışı yasaklanmıştır. Tespit ettiğimiz kayıtlar yasakların sadece bununla kısıtlı kalmadığını göstermektedir. 23 Nisan 1910 tarihinde muhtemelen şikâyetler üzerine Edirne vilayetine gönderilen bir kayıтта, Edirne Mahkeme-i Şeriyye'si ile Adliye dairelerinin 4 metre karşısında bulunan bir handa yemekli ve içkili satışların yapıldığı bildirilmiş, bununla ilgili araştırma istenmiştir. Bunun üzerine yapılan incelemeler sonucunda tutulan raporlar Edirne Vilayet Meclisi İdaresine gönderilmiştir. Vilayet meclisinden alınan karar gereğince handa müskirat satışı yasaklanmıştır.⁶² Bu karar, müskirat satışının resmî kurumlar çevresinde de yasakladığını göstermektedir. Bir diğler sorun ise söz konusu yazıda arşın yerine metre cinsinden ölçü biriminin kullanılmasıdır. Sonraki kayıtların bir kısmında da metre tabirinin kullanılmaya başlanması, kapatılan meyhane sahiplerinin itirazlarına neden

⁶⁰ 1653 yılında Edirne'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde şehirdeki keyif verici içecekler için şu sözleri telaffuz etmiştir: “*Evvela kırmızı renkli şarabın damlası haramdır, ancak günahkâr ve sapkınlar arasında beğenilen yılan zehri gibi şırası vardır. Ve Muaviye ve Saltık Bay'ın icat ettiği cüllab gibi (gülsüyu gibi) koyu bozası olur. Vişne suyu, hal suyu, hardaliyesi (rakısı) ve poloniyesi (rakısı) meşhurdur, ama misk kokulu ayva perverdesi (reçeli) Amasiyye perverdesinden daha iyidir.*” Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 3/2, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY Yay., İstanbul 2006, s. 607.

⁶¹ 1859 yılında Edirne'de Kirişhane civarında Evliya Kasım Paşa Mahallesi'nde Keresteci Estali'ye ait Attar dükkanının meyhane yapılmasına müsaade verilmemesine dair bkz. BOA., HR.MKT., 314/71, (H. 25 Rebiülahir 1276/M. 21 Kasım 1859); 1873 yılı içerisinde Edirne Tüfengçiler Çarşısında bulunan meyhane ve müskirat satışı yapılan yerler hakkındaki ruhsat tahkikatları ve şikâyetler hakkında bkz. BOA, HR.MKT., 787/85, (H. 5 Rebiülahir 1290/M. 2 Haziran 1873); 1875 yılında Kosti Tufan ve Hancı Yorgaki Efendilerin müskirat satışı yapan mağazalarının kapatılmasının ve yasaklanmasına dair bkz. BOA., HR.MKT., 883/21, (H. 4 Cemazyelahir 1292/M. 8 Temmuz 1875).

⁶² BOA., DH. MUİ., 88/51, (H. 30 Cemaziyevvel 1328/M. 9 Haziran 1910).

olmuştur. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti Edirne vilayetine gönderdiği açıklama ile durumu şu şekilde düzeltmiştir:

“Cami ve mescid-i şerif gibi mabeyn-i diniyye ile meyhane ve emsali mahaller arasındaki mesafenin sureti tayini hakkında Şûrâ-yı Devletçe ittihaz olunan ta'mimen tebliğ kılınan kararda mesafe-i mezkurenin 100 metre olarak tayini gösterilmiş ise de Müskirat Beyiye Nizamnamesinin ikinci maddesi iş bu mesafe 100 arşın olarak belirtildiği cihetle istihsar muameleye dair Edirne vilayetinden varid olan tahriratın takdimi Dâhiliye Nezareti'nin Şûrâ-yı Devlete havale buyurulan R. 20 Teşrinevvel sene 1327 (M. 2 Kasım 1911) tarihli ve 2069 numaralı tezkiresi Mülkiye Dairesinde kıraat olundu. Bu hususa dair tanzim ve takdim kılınmış olan 1 Eylül sene 1327 tarihli mazbatanın celb ve tedkik olunan müsveddesine naziren meyhane ve emsali mahaller ile mabeyn-i diniyye arasındaki mesafenin 100 arşın olduğu inha kısmında gösterildiği halde karar mahallinde mesafe-yi mezkurenin 100 metre olarak uygulanmasının hata olduğu anlaşılmiş olduğundan keyfiyetin cevaben Edirne vilayetine ta'mimen vilayet-i saire ile elviye-yi gayri mülhakaya tebliğ hususunun Dâhiliye Nezaretine havalesi ve Maliye Nezaretine malumat itası tezkire kılındı.”⁶³

Yukarıdaki açıklamada kutsal mekânlara yakın olan meyhaneler ile ilgili mesafe tayini konusunda herhangi bir değişikliğin olmadığı, sorunun çıkış noktasının uygulama esnasında yapılan yanlışlıklardan kaynaklandığı belirtilmiştir.

Edirne'de kutsal mekânlara yakın olan meyhanelere dair tutulan kayıtlardan biri de 1910 tarihlidir. Bu kayıta camilere ve mescitlere yakın olmasına rağmen halen faal bir şekilde içki satışı yapan meyhanelerin isimleri bulunmaktadır. Buna göre Edirne'de camilere yakın olduğu bilinen meyhane ve gazinolar şu şekildedir:⁶⁴

Tablo 1: Edirne'de camilere yakınlığı bildirilmiş meyhane ve gazinolar.

Esamisi	Mevkileri	Arşın	Mesafeler	
1	Virgidi Otel ve Gazinosu	Tüfengçiler Caddesi	95	Cami harabesinin havalisinin duvarından itibaren otelinin duvarına kadar

⁶³ BOA., DH.HMŞ., 26/40, (H. 23 Zilkade 1329/M. 15 Kasım 1911).

⁶⁴ BOA., DH.MUİ., 86/21, (H. 9 Ramazan 1328/M. 14 Eylül 1910), s. 4.

Sarıoğlu, T. (2022). M¼skirat Nizamnameleri'ne G¼re Meyhanelerin Kapatılması ve II. Meşrutiyet D¼neminde Edirne Uygulamaları. ABAD, 5(9), 149-178.

2	Pirikli'nin Birahanesi	T¼fengçiler Caddesi ve Odun Kapı	90	Cami harabesinin havalisinin duvarından itibaren birahenenin duvarına kadar
3	Paşah Han'ında Bizans Otel ve Gazinosu	Saraçlar Caddesi	114,5	Caminin harabesinin havalisinin duvarından itibaren hanın kapısına kadar
4	Avramidi Yanako'nun Meyhanesi	Unkapanı Caddesi	90	Cami olmadığı Pamukçu Han'ın derunundan lonca yerinden itibaren meyhanenin kapısına kadar
5	Celep oğlu Yani Meyhanesi	Balık Pazarı Caddesi	50	Ali Paşah'nın arkasında (harikten sonra) açılan yeni yoldan itibaren meyhanenin kapısına kadar
6	Celep Yorgaki Meyhanesi	Abacılar başında	103	Mescidin duvarından itibaren cami olmadığı ve pamukçuların derunundan loncaya kadar
7	İstavri Meyhanesi	Abacılar başında	110	Mescidin duvarından itibaren cami olmadığı ve pamukçuların derunundan loncaya kadar
8	Bunlara yakın iki meyhane	Abacılar başında	110	Mescidin duvarından itibaren cami olmadığı ve pamukçuların derunundan loncaya kadar
9	Saraçhane'deki Donasaki Meyhanesi ve Hanı	Saraçhane Caddesi	101	Caminin havalisinin duvarından itibaren meyhanenin duvarına kadar
10	Hacı Andonoğlu	Kıyık Caddesi	90	Caminin havalisinin duvarından itibaren

Sarıoğlu, T. (2022). M¼skirat Nizamnameleri'ne G¼re Meyhanelerin Kapatılması ve II. Meşrutiyet D¼neminde Edirne Uygulamaları. ABAD, 5(9), 149-178.

	Meyhanesi			meyhanenin duvarına kadar
11	Koçuna Meyhanesi	Kıyık Caddesi	90	Caminin havalisinin duvarından itibaren meyhanenin duvarına kadar
12	Koçuna Meyhanesi	Kıyık Caddesi	90	Caminin havalisinin duvarından itibaren meyhanenin duvarına kadar
13	Kovanakoğlu Meyhanesi	Kıyık Caddesi	100	Caminin havalisinin duvarından itibaren meyhanenin duvarına kadar
14	Nalbantoğlu Niko Meyhanesi	Kıyık Caddesi	80	Caminin havalisinin duvarından itibaren meyhanenin duvarına kadar
15	İstefan Liforyadi Meyhanesi	Kıyık Caddesi	87	Maruf olmayan tekkeden itibaren meyhanenin duvarına kadar
16	Mihal Dimitri'nin Meyhanesi	Kıyık Caddesi	92	Maruf olmayan tekkeden itibaren meyhanenin duvarına kadar

Kutsal mekânlarla yakın meyhanelerin kapatılması kararına muhalefet eden gedikli meyhane sahiplerinin gönderdikleri itiraz dilekçeleri ile bu karara tepki göstermişlerdir. Daha önce de belirtildiği üzere gedikli meyhanelerin lonca teşkilatına bağlı olmaları dolayısıyla kapatılma kararı alınması zor olmasına rağmen Ş¼râ-yı Devlet ve vilayet idarelerince alınan kararlarla bu tür meyhanelerin dahi kapattırılması konusunda kararlılık vurgulanmıştır. Buna rağmen uygulamaların usule aykırı olarak devam ettiği, bazı görevlilerin nizamnamelere uymayarak bu türden meyhanelerin içki satışlarına ruhsat verdiği gör¼lmektedir. Bunun birçok örneği Edirne'de de gör¼lmektedir. Yukarıda isimleri belirtilen bu meyhanelerin dışında birçok meyhanenin olduğu bildirilmiştir. Yalnız camilere 20-30 arşın yakınlığı olan bu meyhanelere gedikli olması dolayısıyla ruhsat verilmiştir. Memleketin en meşhur meyhanelerinin dahi kapatıldığı d¼nemde Moskoflu Meyhanesi,

camiiye 40 arşın mesafede olmasına rağmen kapatılmamıştır.⁶⁵ Bu durumun uygulamalarda aksaklık yarattığı dikkate alınarak emirlerin sık sık tekrar edildiği görülmektedir.

Gedikli meyhanelerin ruhsat yenilenmesi örneği sadece Moskoflu Meyhanesi ile sınırlı kalmamıştır. Aşağıdaki tabloda belirtilen meyhanelerin kutsal mekânlara yakınlığı belirlenmesine rağmen bazı devlet görevlilerinin usule aykırı olarak bu meyhanelerin ruhsatlarını yenilediği görülmektedir. Edirne'de bulunduğu bildirilen ve ruhsatları yenilenen meyhanelerin listesi şöyledir:⁶⁶

Tablo 2: Edirne'de camilere yakınlığı saptanan ve ruhsatları yenilenen meyhanelerin listesi.

Esamisi	Mevkisi	Mesafesi
Virgidi Otelı	Tüfengçiler Caddesi	Fatma Sultan Camii'ne 67 arşın mesafede bir kapılıdır.
Pirikli'nin Bira ve Meyhanesi	Tüfengçiler Caddesi	Fatma Sultan Camii'ne, Zindanalı Caddesi'nden 38 arşın 18 parmak, Tüfengçiler Sokağı'ndan 92 arşın 19 parmaktır. Biri bahçeye diğeri meyhaneye bakan iki kapısı mevcuttur.
Avramoğlu Yanako Meyhanesi	Odun Kapısında	Nalbur Hacı Emin Ağa ve Kazzaz Halaçlı Camiilerine 78 arşın 8 parmak mesafede eski iki kapılıdır. İki ahıra art kapısı sed (kapalı) edilmiştir.
Bizans Otelı ve Gazinosu	Saraçlar içinde	Otel kapısından Saraçlar Camii duvarına kadar 84,5 arşındır. Caminin aynı duvarına bitişik olan müskirat deposunun camiiye uzaklığı 17 arşın 18 parmak mesafededir ve bir kapılıdır.
Celepoğlu Yani Meyhanesi	Balık Pazarında	Ali Paşa Camii'ne yakın 4 arşın 12 parmak mesafede bir kapılıdır.
Şapkalı Vasilaki Meyhanesi	Odun Kapısında	Halaçlı Mescidi'ne 78 arşın 8 parmak mesafede bir kapılıdır.
İstavrinin Meyhanesi	Odun Kapısında	Halaçlı Mescidi'ne 89 arşın 20 parmak mesafededir. Gazi İbrahim Bey

⁶⁵ BOA., DH.MUİ., 86/21, (H. 9 Ramazan 1328/M. 14 Eylül 1910), s. 4.

⁶⁶ BOA., DH.MUİ., 86/21, (H. 9 Ramazan 1328/M. 14 Eylül 1910), s. 5.

Sarıoğlu, T. (2022). Müskirat Nizamnameleri'ne Göre Meyhanelerin Kapatılması ve II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Uygulamaları. ABAD, 5(9), 149-178.

		Mescidi'nin mektep kapısı ve cami havalisine girilmeksizin arka tarafta 92 arşın 22 parmak mesafededir. Eskice iki kapılıdır. Aynı suretle icra kılınacak mesafeden istifade ile diğer sokağa açılan kapı ihtiyaten sed edilmiştir.
Celepoğlu Yorgi Meyhanesi	Odun Kapısında	Halaçlı Mescidi'ne 97 arşın 6 parmak mesafededir. Gazi İbrahim Bey Mescidi mektebinin kapısı ve cami havalisine girilmeksizin arka tarafın bir kısmı Hükümet Caddesi'ne bilmesafe 86 arşın 10 parmak mesafededir. Eskice iki kapılıdır. Aynen bu suretle icra kılınacak mesafeden istifade ile diğer sokağa açılan kapı ihtiyaten sed edilmiştir.

Edirne'de camilere ve mescitlere yakınlığı doğrultusunda kayıtları yapılan 8 adet meyhaneden Virgidi Oteli ve Pirikli Meyhanelerine Manyas Mevki Komiseri Ali Galip Efendi tarafından ruhsat verilmiştir. Diğer 6 adet meyhaneye ise Merkez Polis Komiserliğinde bulunan Komiser Mehmed Efendi, Merkez Tahrirat Kâtibi Murad Bey ve Belediye Kaleminden Koçu Efendinin ruhsat verdiği belirtilmiştir. 23 Mayıs 1910'da kendilerine gönderilen emirleri takip etmeyerek camilere ve mescitlere yakın meyhanelere izin veren bu kişiler hakkında rapor düzenlenmesi istenmiştir.⁶⁷

Yukarıda (Tablo 2) isimleri belirtilen meyhanelerin kapatılması ile ilgili kararlara Düyûn-ı Umûmiye Müdüriyetlerinin de müdahil olduğu anlaşılmaktadır. Edirne idaresince söz konusu müdürlüklere gönderilen tebligat ile Müskirat Nizamnamesinin 2. maddesi gereğince mescitlere 100 arşından yakın olan meyhanelere ruhsat verilmeyeceği bildirilmiştir. Bu doğrultuda Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kapatılması talep edilen gazino ve meyhanelerin gedikli oldukları gerekçesini ileri sürerek itiraz etmişlerdir. İtirazlar üzerine Edirne Merkez Kazası İdare Meclisi'nin 9 Mart 1910'da aldığı kararda mevcut nizamnamenin 2. maddesine vurgu yapılmıştır. Söz konusu madde şu şekildedir:

“Cami ve tekke ve medrese ve türbelere 100 arşından yakın mahallerde ve karakolhanelerin yanı başında ne de karşılarında ve sırf İslam mahallelerinde ve umur-ı zabita ve adet-i beldece mahzur görünen mevkilerde müskirat dükkânı ve mağazalarının küşadına

⁶⁷ BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 5.

*ruhsat verilmeyeceği ve eşya-yı saire olmayıp yalnız müskirat satılan mahallerin bir kapısı olmak üzere arazisinin her yanının duvarlar ile çevrili olması gerektiği gibi cami, medrese ve tekke arsaları civarında müskirat satışına ruhsat verilmemesi...*⁶⁸

İtirazlarda gedikli olduğu bildirilen Amerika Oteli ve Gazinosu'nun Saraçhane Camii'ne 30 adım, Balık Pazarı'ndaki meyhanelerin Ali Paşa Camii'ne 50 adım, Rumeli Gazinosu'nun Saraçlar Camii'ne 50, Tahmis'teki Çukur Meyhanesi'nin Saraçlar Mescidi'ne 100, Gendümgüp Mescidi arsasına 8 ve Tüfenkçiler içindeki iki kapılı meyhanenin bir kapısının Tanburacı Camii'ne tesiri ve arka kapısının 50 adım mesafede bulunduğu saptanmıştır. Belirlenen bu mesafeler meclis tarafından merkez kaza kaymakam vekiline bildirilmiş, herhangi bir ayrıcalığa sahip olmayan bu meyhanelerin nizamname gereğince belediye kalemi vasıtasıyla ruhsatlarının yenilenmemesi kararı çıkarılmıştır. Bu karar Düyûn-ı Umûmiye Müdüriyetine tebliğ edilerek belirlenen yerlerde müskirat satışına devam eden meyhanelerin derhal kapatılması, kendilerine daha uygun bir yer bulununcaya kadar sahiplerinin azline ve altı ay içerisinde gönderilen hükmün yerine getirilmesi emredilmiştir. Edirne meclisinin almış olduğu bu karara itiraz eden meyhane ve gazino sahipleri, tezkirelerinin yenilenmeyeceğini bilmelerine rağmen eskiden beri müskiratçı ve gedikli olduklarında ısrar ederek ruhsatlarının yenilenmesini talep etmişlerdir. Ancak gerek Edirne Meclisi'nin 12 Mart'ta almış olduğu karar, gerekse Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğüne gönderilen 15 Mart ve 12 Temmuz tarihli yazıya ilişkin Şûrâ-yı Devlet mazbatalarına göre eskiden beri müskirat satışı yapan gedikli meyhanelerin de kapatılması kararı verilmiştir. Yine aynı yazıda nizamnameye uygun olan gedikli meyhanelerin kapatılmadığı, buna rağmen kapatılan meyhanelerin camilere ve mescitlere yakınlığı gerekçe gösterilerek ruhsatlarının yenilenemeyeceği vurgulanmıştır.⁶⁹

Bu dönem içerisinde Kıyık Sempti'ndeki meyhaneler ve Saraçhane başındaki meyhane hakkında da çeşitli kararlar alındığı görülmektedir. Edirne vali vekilinin Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen 9 Mayıs 1910 tarihli tahrirata verdiği cevapta, Kıyık Sempti'nde bulunan meyhane hakkında yapılan tahkikat üzerine bu meyhanenin duvarının camilere uzaklığının 100 arşın olduğu, yine Saraçhane başındaki meyhanenin mescid-i şerifin dış

⁶⁸ Bu kararın aynısı Dâhiliye Nezareti'nin 1 Aralık 1883 tarihli ve 159 numaralı tahriratında da belirtilmiştir. BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 6.

⁶⁹ BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 6.

kapısına 92 arşın 18 parmak mesafede bulunduğu ve hiçbir şekilde ruhsat verilmesine uygun olmadığı belirtilmiştir. Bu araştırmalar için Edirne Vilayeti İdare Meclisince belediye kalemi, polis komiserleri ve merkez kazası tahrirat kaleminden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon tarafından yapılan incelemeler, üç kıta rapor şeklinde suretleri ile Meclis-i Mebusan'a ve alakalı nezaretlere gönderilmiştir. Bu raporların içerisinde meyhanelerin ihlallerini gösteren pusulalar ve gönderilen arzuhaller bulunmaktadır.⁷⁰ Yine bu komisyon üyelerince yapılan bu incelemeler neticesinde 24 Temmuz 1910 tarihinde alınan karar üzerine Kıyık Sempti'nde camilere ve türbelere yakın olan 7 meyhanenin kapatıldığı görülmektedir. Belediye Kalemi'nden Vasilaki Efendi, Merkez Kaza Tahrirat Kâtibi Murad Bey ve Kıyık Mevki Komiseri Mustafa Efendi tarafından hazırlanıp onaylanan ve kapatılan meyhanelerin listesi şu şekildedir:⁷¹

Tablo 3: Kıyık Sempti'nde kapatılan meyhanelerin listesi.

Yeri ve Meyhane Adı	Açıklama
Kıyık'ta Kırkkiliseli İstefanaki Meyhanesi	Bu meyhanenin üstü otel olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı kapı sayısı fazla olmakla beraber Üçler Türbesine 83 arşın 7 parmak mesafededir.
Kıyık'ta Meyhallık Meyhanesi	Bir kapılı ve Üçler Türbesine 84 arşın 18 parmak mesafededir.
Kıyık'ta Yovanakioğlu Meyhanesi	Kıyık'ta Bürüncükçü Mustafa Efendi Cami-i Şerif'e 4 arşın 18 parmak mesafededir.
Kıyık'ta Yovanakioğlu'nun diğer meyhanesi	Bürüncükçü Mustafa Efendi Cami-i Şerif'e 58 arşın mesafede ve bir kapılıdır.
Kıyık'ta Hacı Andon Meyhanesi	Bürüncükçü Mustafa Efendi Cami-i Şerif'e 76 arşın 14 parmak mesafede ve bir kapılıdır.
Kıyık'ta Koçu Meyhanesi	Bürüncükçü Mustafa Efendi Cami-i Şerif'e 84 arşın 12 parmak mesafede ve bir kapılıdır.
Kıyık'ta Muhtar Andon'un Meyhanesi	Bürüncükçü Mustafa Efendi Cami-i Şerif'e 50 arşın 6 parmak mesafede ve bir

⁷⁰ BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 9.

⁷¹ BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 10.

	kapılıdır.
--	------------

Saraçhane başındaki meyhane için tutulan raporda ise Çakır Ağa Camii'ne mesafesinin cami kapısına kadar 92 arşın 18 parmak, meyhane kapısının iki tarafı da dâhil edildiğinde caminin ön tarafındaki türbeye mesafesinin ise 100 arşın 18 parmak civarında olduğu kaydedilmiştir. Buna rağmen söz konusu meyhanenin otuz yıldan fazla olmak kaydıyla ruhsatının sürekli yenilendiği belirtilmiştir. Aynı zamanda raporda meyhanenin yerini ve kutsal mekânlara mesafesini gösteren bir kroki çizilmiştir (Bkz. Ek 1).⁷²

3. Edirne'deki Meyhanelerin Kapatılmasına Dair Yapılan İtirazlar

Kayıtlara göre kutsal mekânlara yakın olan meyhanelerin kapatılma ilamlarının sahiplerine verilmesi üzerine meyhane sahiplerinin itirazlarını iki yol takip ederek yaptıkları görülmektedir. Bunlardan birincisi Edirne Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğüne müracaatlar, ikincisi ise doğrudan Dâhiliye Nezaretine gönderdikleri itiraz dilekçeleridir. Yine kayıtlarda Düyûn-ı Umûmiye'nin sıklıkla bu meyhanelerin müracaatlarını Osmanlı hükümetine bildirdikleri ve gerekçelerle birlikte itiraz ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Düyûn-ı Umûmiye'nin gedikli meyhanelerin kapatılmaması konusundaki ısrarlarına karşılık gerek mevcut nizamnamelerde belirtilen ikinci madde gereğince, gerekse Şûrâ-yı Devlet tarafından Edirne vilayetine gönderilen 19 Mayıs 1910 tarihli mazbata kararınca olumsuz cevaplandırıldığı görülmektedir. Edirne Düyûn-ı Umûmiye Komiserliği'ne yapılan açıklamada sebep olarak Edirne zabıtasının yapmış olduğu araştırmalarda bu tür yerlerde asayişin sağlanmasının sıkıntılı olduğu, gedikli de olsa kutsal mekânlara yakın olan meyhanelerin ruhsatlarının yenilenmeyeceği bildirilmiştir. Düyûn-ı Umûmiye'nin Edirne Vilayet Meclisi'nin almış olduğu kapatma kararlarına tepkisinin devam etmesi üzerine konunun Şûrâ-yı Devlet'e intikal süreci başlatılmıştır.⁷³

Edirne'de kutsal mekânlara yakın yerlerdeki meyhanelerin kapatılması kararları üzerine sahiplerinin Dâhiliye Nezareti'ne çeşitli dilekçeler göndererek itirazlarını bildirdikleri görülmektedir. Bunlardan biri Rumeli Gazinosu sahibi Agop Hayrayan, Agas Oteli sahibi Milaranka?, Toma Meyhanesi sahibi, Hacı Alko, Kara Panayot, Avramidi Yanako ve Amerika Oteli sahibi Juvannis Niuongilus'un imzalarının bulunduğu dilekçededir. Söz konusu dilekçede, otellerinin 50-60 ve hatta 90 seneden beri ruhsatlı oldukları, müskirat satışı yapan gedikli gazinolarının nizamnameye aykırı

⁷² BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 11.

⁷³ BOA., DH.İD., 96/2, (H. 7 Zilhicce 1328/M. 10 Aralık 1910).

olduğu gerekçesiyle Edirne Vilayeti İdare Meclisi tarafından ruhsatlarının yenilenmediğinden bahsetmişlerdir. İtiraz dilekçelerinde Ş¼râ-yı Devlet'in 27 Temmuz 1879 tarihli ve 89 numaralı mazbatasına g¼re gedikli meyhanelerin nizamnameden istisna olduğu, gedikli meyhanelerin gediksiz meyhaneler ile karıştırılmaması gerektiği belirtilerek ruhsatlarının yenilenmesini talep etmişlerdir.⁷⁴

Edirne'de kapatılan meyhanelerin sahiplerinin itirazlarını doğrudan ilettikleri bir diğer merci de Meclis-i Mebusan'dır. Örneğin; Meclis-i Mebusan'a 1 Nisan 1910 tarihinde gönderilmiş, İstefan Veleği Ligor, Parmaklı Dimo, İsak Gehidis, Amerika Gazinosu ve meyhanesi adına Şekerciyan, Avramidis Yanaki ve Yani Ligor Yara imzalı bir dilekçe gör¼lmektedir. Dilekçe sahipleri, meyhanelerinin 1866 yılına ait bir nizamnameye g¼re kapatıldığını belirtmişlerdir. Halbuki bu meyhanelere aradan ge¼en yarım asır bir süre zarfında ruhsat verildiğini ve muaf tutulduğunu bildirmişlerdir. Bu süre zarfında yür¼rlükte olmasına rağmen bu nizamnameye g¼re meyhanelere işlem uygulanmasının doğru olmadığını ve mağdur olduklarını ifade etmişlerdir. Cami harabeleri de göz önünde bulundurularak seksen yıldır çalıştırılan meyhanelerine ruhsat verilmemesinin kendilerine ve çalışanlarına zarar verdiğini belirtmişlerdir. Meyhane sahiplerinin iki ge¼im kaynağından birinin meyhane işletmeciliği, diğerinin ise ziraat ve bağcılık olduğunu, meyhanelerinin kapatılmasının bu iki kaynaklarına zarar vereceğini izah etmişlerdir. Yine birkaç yüzyıldır üzerinde kitabesi bulunmayan bir mezar taşı veya nişanı bulunmayan arsaya yakın meyhanelerin, bu tür yerlerde önceden cami olduğu iddia edilerek işletmeye izin verilmediğini, bunun nizamnameye uygun olmadığını dile getirmişlerdir. Edirne hükümetinin bu durumda mevcut nizamnameye tezat oluşturunca şekilde hareket ettiğini söyleyerek meyhanelerinin usule aykırı olarak kapatıldığını iddia etmişlerdir.⁷⁵

Edirne'de kapatılan meyhaneler ile ilgili diğer bir itiraz ise İsak Tahir Gazinosu sahibi Parmaklı Efendi'nin 17 Eylül 1911 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir telgraftır. Telgrafta, Edirne'deki gazino ile oteli için 150 yıldır ruhsat aldığını, ancak kapatıldığını belirtmiştir. Çok eskilere dayanan işletmesini tekrar açmak için Dâhiliye Nezaretinden Edirne vilayetine gönderilecek bir emir ile ruhsatının yenilenmesini talep etmiştir.⁷⁶ Ancak yukarıda gör¼ldüđu üzere uzun yıllar faaliyet gösteren meyhaneler,

⁷⁴ BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 8.

⁷⁵ BOA., DH.MUİ., 86/21, (R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910), s. 14.

⁷⁶ BOA., DH.İD., 96/2, (H. 7 Zilhicce 1328/M. 10 Aralık 1910).

yayınlanan nizamnamelere uygun olmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu durum gayrimüslimlerde çeşitli tepkilere neden olsa da Edirne idaresi, nizamnamelerin hükmettiği uygulamalardan taviz vermeyerek gereğini yaptığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle meyhane sahipleri tarafından gönderilen şikâyet ve itiraz dilekçeleri olumlu karşılanmamıştır.

Sonuç

Türklerde içki kullanımı, İslamiyet'in kabulünden sonra yasaklanmış olsa da üzerinde hakimiyet kurduğu toplumların etkisiyle sosyal hayatın bir parçası olmaya devam etmiştir. Osmanlı sınırlarının genişlemeye başladığı dönemlerden itibaren gayrimüslim unsurlar ile ortak bir yaşam alanı haline gelen şehirlerde içki kültürünün gelişmeye başladığı görülmektedir. Osmanlı idarecileri, dini nedenlerle içkinin yasak olması nedeniyle Müslümanlara çeşitli yaptırımlar uygularken, gayrimüslimlere içki üretimi, tüketimi ve satışı ile ilgili muafiyetler uygulamışlardır. Bu nedenle ülkenin önemli bir ekonomik geliri haline gelen içkinin tüketilmesinin de önüne geçilememiştir. Toplumsal hayata dair içki yasakları konusunda defalarca fetva verilmiştir. Ancak içkiden alınan vergi nedeniyle meyhanelere ilişkin esaslar üzerinde değişikliklere gidilmiştir. Bu değişikliklerin kökeninde yüzyıllarca süren Osmanlı geleneksel yapısının değişen koşullar ve ihtiyaçlar karşısında esnetilmesi yatmaktadır. Bu doğrultuda özellikle eski Bizans şehirlerinden kalma köklü meyhane kültürünün zaman içerisinde yaygınlaşması ve bu şehirlerde meyhane sayısının kontrolsüz bir şekilde artması nedeniyle çeşitli nizamnameler yayınlanmaya başlanmıştır. Sıklıkla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gördüğümüz bu nizamnamelerin en önemli maddelerinden biri de cami, mescit, tekke, medrese, mezarlık, devlet kurumları, karakolhanelerin 100 arşın yakınında ve İslam mahallelerinde içki satışı ya da tüketiminin yasaklanmasıdır. İçki satışı, üretimi ve tüketimi ile ilgili bu nizamnameler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da geçerliliğini korumuştur.

Edirne gayrimüslimlerin de yaşadığı bir şehir olması sebebiyle içki üretiminin, tüketiminin ve satışının yaygın olduğu bir şehir konumundadır. Şehirdeki meyhanelerin köklü olması, uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmesi, şehirdeki kutsal mekanların zarar görmesi sebebiyle birçok şikâyet ve sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı yöneticilerinin içki tüketimi ve üretimi ile ilgili aldıkları kararların uygulanmaya konulduğu bölgelerin başında gelmektedir. Bu kararların bir an evvel uygulanması hususunda en önemli etkenlerden biri de şehir nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Nasıl ki İstanbul'da kutsal mekânlara yakın yerlerde açılan meyhaneler çeşitli rahatsızlıklara ve

şikâyetlere neden olduysa kadim bir başkent olan Edirne için de durum aynen geçerli olmuştur. Bu doğrultuda daha önce yayınlanan nizamnamelerin uygulanması süreci Edirne de görülmektedir. Uygulamalarda özellikle kutsal mekânlara yakın olan meyhanelerin kapatılmalarında çeşitli zorluklar yaşanmıştır. Kayıtlara göre nizamnamelerin yayımlandığı dönemden itibaren meyhanelerin kutsal mekanlara yakın olup olmadığı dikkate alınarak, ruhsatları yenilenmiş veya yenilenmemiştir. Bu durum bazı devlet görevlilerinin ihmalkarlıklarından kaynaklanmış görünmektedir. Ayrıca nizamnamelerde yer alan kutsal mekânlara mesafe tayini konusundaki açıklamanın suistimal edilmesi, metre ve arşın ölçü birimlerinin birlikte kullanılması çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Yine nizamnamelere göre kutsal mekânlara 100 arşından yakın olan ve kapatılması gereken meyhaneler hakkında yeterli araştırmaların yapılmaması davalara neden olmuştur. Meyhanelerin kapatılması kararlarına tepki gösteren taraflardan biri de Düyûn-ı Umûmiye İdaresi olmuştur. Bu kuruma İstanbul'dan konuyla alakalı olarak defalarca tebligat gönderilmesine rağmen gayrimüslimler ruhsat taleplerine yönelik itirazlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu itirazlardaki yaygın gerekçeler, meyhane ruhsatlarının mevcut nizamnameler döneminden beri yenilenmesi, gedikli meyhane sınıfında olunması, cami veya mescit harabelerinin yanında bulunması ve bunların kapsam dışı gösterilmesi, artık kullanılmayan mezarlıklara yakınlığı gibi nedenler gösterilmiştir. Yalnız gayrimüslim işletmecilerin yaptıkları bu itirazların sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Gerek nizamnamelerin ikinci maddesi gerekse Şûrâ-yı Devlet tarafından vilayetlere gönderilen izahatnamelere göre kutsal mekânlara yakınlık arz eden meyhanelerin kapatılması kararı alınmış ve bu gibi yerlerin çevrelerinde dahi içki satışının yapılmasına kesin olarak yasak getirilmiştir. Bu konuda vilayetlerde görevli memurlar sert bir şekilde uyarılmış, kararlara uymayan ya da suiistimal eden görevlilerin cezalandırılacakları tebliğ edilmiştir.

Kaynakça

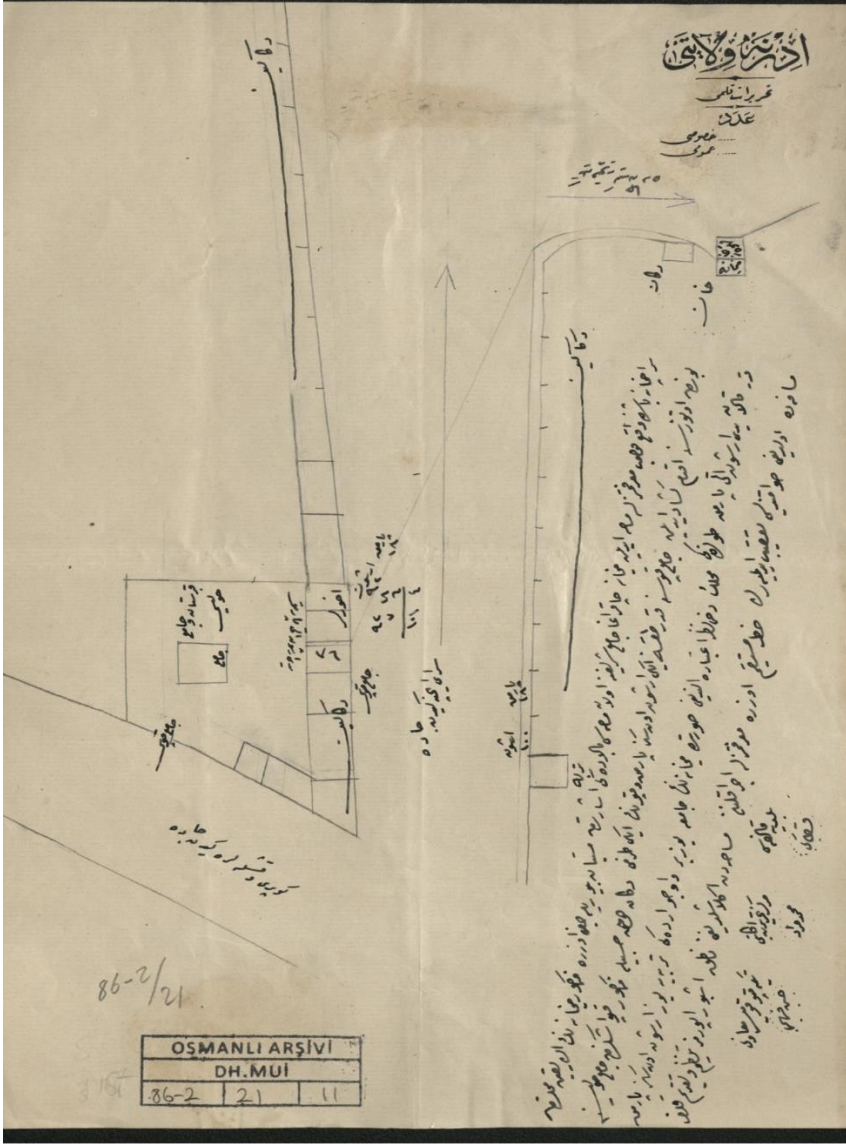
- AKBULUT, Uğur, "Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Bahar 2016, ss. 211-224.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Gedik" maddesi, *TDVİA*, C. 13, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1996, ss. 541-543.
- BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 3429/257143.
- BOA., Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR.), 100/26.
- BOA., Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.), 96/2.
- BOA., Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Odası Evrakı (DH. HMs.), 26/40.

Sarıoğlu, T. (2022). M¼skirat Nizamnameleri'ne G¼re Meyhanelerin Kapatılması ve II. Meşrutiyet D¼neminde Edirne Uygulamaları. ABAD, 5(9), 149-178.

- BOA., Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler M¼d¼riyeti M¼teferrik Evrakı (DH.MB.HPS. M.), 2/44.
- BOA., Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Evrakı (DH. MUI.), 86/21, 88/51.
- BOA., İradeler Meclis-i Mahsus Evrakı (İ.MMS.), 22/942, 31/1294.
- BOA., Hatt-ı H¼mayun (HAT.), 189/9020, 189/9014, 1315/51277, 1381/54515.
- BOA., Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT.), 314/71, 386/43, 440/66, 787/85, 883/21, 1252/14, 1427/50, 1752/33, 2157/41.
- BOA., Hariciye Nezareti Terc¼me Odası Evrakı (HR.TO.), 202/43, 472/19.
- BOA., Ş¼râ-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 2472/14.
- BOA., Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB.), 383/63.
- ÇOKUĞRAŞ, Işıl, İstanbul'da Marjinalite ve Mekân (1789-1839): Bekâr Odaları ve Meyhaneler, Basılmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstit¼s¼ Mimarlık ABD., İstanbul 2013.
- DERNSCHWAM, Hans, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat G¼nl¼đ¼, (Çev. Yaşar Önen), K¼lt¼r Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-T¼rkçe Ansiklopedik L¼gat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1999.
- D¼STUR, "Sokaklara Dair Nizamname", 1. Tertip, C. 2, (H. 17 Ramazan 1275/M. 20 Nisan 1859), ss. 478-490.
- D¼STUR, "Kıyie ve kadeh ile m¼skirat satanlardan alınacak resm-i bey'ie nizamı", 1. Tertip, C. 2, (R. 15 Ağustos 1283/ M. 27 Ağustos 1867), ss. 712-720.
- ERDİNÇLİ, İhsan, "Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki T¼ketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Y. 16, S. 31, Bahar 2020, ss. 1-32.
- ERDİNÇLİ, İhsan, Sarhoşluktan Keyif Haline: Osmanlı İstanbul'unda İçki İçme ve Meyhâne Adâbı, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 47, Bahar 2020, ss. 21-44.
- EVLİYA ÇELEBİ, G¼n¼m¼z T¼rkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 3/2, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Y¼cel Dağlı), YKY Yay., İstanbul 2006.
- FAROQHI, Suraiya, Osmanlı K¼lt¼r¼ ve G¼ndelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Y¼zyıla, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.
- GERLACH, Stephan, T¼rkiye G¼nl¼đ¼, 1573-1576, C. 1, (Ed.Kemal Beydilli; Çev. T¼rkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arşın> (Erişim Tar. 6 Eylül 2021).
- İNCE, Erdal, "İkinci Meşrutiyet D¼neminde M¼skirat ve M¼skirat Satan Yabancı Esnafa İzin Verilmesi", Tarih ve G¼nce, Atat¼rk ve T¼rkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, II/5, Yaz 2019, ss. 411-430.
- KAŞGARLI MAHMUT, Dîvânü L¼gat-it-T¼rk Terc¼mesi, C. I, (Çev. Besim Atalay), TTK Yay., Ankara, 1998.
- KAL'A, Ahmet, "Gediklilerin Doğuşu ve Gedikli Esnafı", T¼rk D¼nyası Araştırmaları Dergisi, S. 67, Y. 1990, ss. 181-187.

Sarıoğlu, T. (2022). Müskirat Nizamnameleri'ne Göre Meyhanelerin Kapatılması ve II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Uygulamaları. ABAD, 5(9), 149-178.

- KAYNAR, Hakan, "Muhabbet Baki Mahbubân Kayıp: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meyhaneler", İstanbul Araştırma Yıllığı/Annual Of İstanbul Studies, 3, 2014, ss. 1-21.
- KOÇU, Reşad Ekrem, "Akşamcılar", İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul 1958, ss. 551-556.
- KOYUNCU, Nuran, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 2, 2018, ss. 47-76.
- NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, Naîmâ Tarihi, C. 3, (Çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, C. II, IV, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- ÖZTÜRK, Yeter, XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, MEB. Yay., İstanbul 1993.
- SOYKAN, T. Tankut, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler, Ütopya Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- TORUN, Aytül Tamer, "Vatanına Hürmet Eden İçki İçmez: Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti ve Nizamnamesi", Kebikeç Dergisi, S. 49, 2020, ss. 209-220.
- ULUÇAY, Mustafa Çağatay, "IV. Murad ve Tütün Yasağı", Türk Dünyası Dergisi, C. 4, S. 35, Kasım 1952, İstanbul, ss. 1419-1422.
- ÜSTÜN, Çağatay, "Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumiss)", Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, XXVI, Güz 2009, ss. 247-255.
- YAVUZER, Gamze, İstanbul Wine-Taverns As Public Places İn The Sixteenth And Seventeenth Centuries, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2015.
- YILDIRIM, Filiz, "Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Şarap", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 31, S. 1, Ocak 2021, ss. 495-514.
- YILMAZ, Fikret, "Boş Vaktiniz Var mı? Veya 16. Yüzyılda Anadolu'da Şarap, Eğlence ve Suç", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, S. 1, Bahar 2005, ss. 11-49.

Ek 1: Saraçhane başındaki meyhanenin türbeye ve Çakır Ağa Camii'ne mesafesine dair kroki (BOA, DH.MUI., 86/21, R. 10 Mayıs 1326/M. 23 Mayıs 1910, s. 11).

NAMIK KEMAL'İN *VÂVEYLÂ* ŞİİRİNDE RETORİK SÖYLEM

Saniye KÖKER*

Öz: Retorik, Antik Yunan'dan beridir insanların kullandığı en eski iletişim yollarından biridir. Sözü etkileyici ve ikna edici bir şekilde kullanmak, retorığın başlıca amacını oluşturmaktadır. Nitekim güzel ve etkileyici biçimde söylenen söz, hitap edilen kitlenin ikna olmasında önemlidir. Sözü etkileyici ve güzel kullanmak isteyen konuşmacı; retorığını ethos, pathos ve logos bileşenleri çerçevesinde oluşturur. Bu unsurlardan logos, konuşmacının kullandığı mantıksal argümanları esas alır. Böylece delil kullanmak suretiyle konuşma inandırıcılık kazanır. Pathos, dinleyicilerin duygularına hitap eder ve onları duygusal açıdan etkilemeye çalışır. Huy, mizaç, ahlak anlamına gelen ethos ise konuşmacının karakterini ifade eder. Dinleyicinin konuşmacıya duyduğu güven, konuşmanın etkileyciliğinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, modern Türk şiirinin ethos çizgisinde yer alan Namık Kemal'in karakterinden hareketle *Vâveylâ* şiirinin retorik analizi yapılacak, retorığın muhatap kitle üzerindeki etkisi ethos bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, *Vâveylâ*, Retorik, Ethos, Karakter.

RHETORICAL DISCOURSE IN NAMIK KEMAL'S *VÂVEYLÂ* POEM

Abstract: Rhetoric is one of the oldest ways of communicating since Ancient Greece. Using the word in an impressive and persuasive way is the main purpose of rhetoric. The beautiful and expressive word is important in persuading the audience. The speaker who wants to use his word impressively and beautifully should create his rhetoric within the framework of ethos, pathos and logos components. Logos from these elements are based on the logical arguments used by the speaker. Thus, by using evidence, the speech becomes credible. Pathos appeals to the feelings of the audience and tries to influence them emotionally.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saniyekoker@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5305-3219.

Ethos, which means temperament and morality, are related to the character of the speaker. The audience's confidence in the speaker has an important place in the influence of the speech. In this study, rhetorical analysis of *Vâveylâ* poetry will be performed based on the character of Namık Kemal, which is located in the ethos line of modern Turkish poetry. The effect of rhetoric on the interlocutor audience will be discussed in the context of ethos.

Key Words: Namık Kemal, *Vâveylâ*, Rhetoric, Ethos, Character.

Giriş

Kökene Antik Yunan'a dayanan ve iletişimin en eski kaynağı olarak kabul edilen retorik, özetle sözün etkileyici ve ikna edici şekilde kullanılmasıdır. Retoriğin bir söz sanatı olması, bu sanat yoluyla yapılan konuşmanın "düzenli, istikrarlı ve tutarlı" bir şekilde yapılmasını zorunlu kılar.¹ Çünkü retorikte amaç sadece etkileyici konuşmak değil, etkileyici konuşarak dinleyiciyi söylenen söze inandırmak, ikna etmektir. Bu nedenle retorik bir söylemde konuşmanın düzen, istikrar ve tutarlılık içinde gerçekleşmesi, sözün muhatabı olan dinleyicinin ikna olmasında konuşmacıya önemli avantajlar sağlar.

Retoriği sağlam temeller üzerine oturtan Aristoteles, retoriğin tamamen inandırma şekliyle ilgili bir çalışma alanı olduğunu belirtir. Bu çalışma alanında inandırma ile ilişkili diğer iki önemli unsur, ikna ve gösterimdir. İnandırma yoluyla sağlanan ikna süreci sonunda gösterim ortaya çıkar. Böylece inandırma Aristoteles'e göre bir tür gösteriye dönüşmüş olur. Çünkü gösterilmiş olduğu düşünülen şeylere tam olarak inanılır.² Aristoteles, retoriğin doğru bir şekilde kullanılması halinde ikna edilmiş yani inandırılmış bir kitlenin olacağını ileri sürer.

Retorik, Türk edebiyatında modern Türk şiirinin gelişiminde de belirleyici bir unsur olmuştur. Özel'e göre modern Türk şiiri, ethos ve pathos olmak üzere iki koldan gelişmiştir. Bu şiirin ethos kanadında 'Fikret-Akif-Nazım', pathos kanadında ise 'Yahya Kemal ve Ahmet Haşim' bulunmaktadır.³ Bununla birlikte Tanzimat sonrasında Türk şiirinin ethos kanadında Fikret'ten önce Namık Kemal'in olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Namık Kemal, gerek şiirlerinde gerek yazılarında savunduğu, ele aldığı düşünceler yönüyle Fikret'ten önce bu çizginin sınırlarını belirlemiş, oradan Fikret'e tesir etmiştir. Bu çalışmada retorik söylem bağlamında

¹ Douglas Ehninger, "On Systems of Rhetoric", *Philosophy&Rhetoric*, Vol. 1, No. 3 (1968), s. 131.

² Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

³ İsmet Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu*, Şule Yayınları, İstanbul 2000.

Namık Kemal'in ethos yönü üzerinde durulacak ve şairin bu yönü *Vâveylâ* şiiri üzerinden ele alınacaktır.

1. Retorik Hakkında Birkaç Söz

Retoriğin, etkileyici ve güzel söz sanatı haline gelmeden önce ilk olarak Sicilya'nın Syracuse kentinde ortaya çıktığı görülür. M.Ö. yaklaşık olarak 467'de tiran Hieron öldüğünde, onun zorla ele geçirdiği toprakların hangi aileye geçeceği konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu durum karşısında Corax adlı bir hatip, iddialarını mahkemede savunmak için vatandaşlara eğitim almaları teklifinde bulunmuştur.⁴ Bu savunma sürecinde etkileyici bir şekilde konuşmanın karşdakini inandırmada ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır.

Sicilya'da bir nevi savunma eğitimi yoluyla ortaya çıkan retorik, daha çok yargılayıcı ve eleştirel bir içeriğe sahip olmasından dolayı bir söz sanatı şeklinde düşünülemez. Retorik, güzel ve etkili konuşma sanatı vasfını ve bu yolla muhatabını ikna edebilme gücünü asıl, Athena'da kazanacaktır. Antik Yunan'da meşruti bir anayasanın ya da bir diğer ifadeyle demokrasinin olması, Athena'yı retoriğin merkezi haline getirmiştir. Athena mahkeme salonlarındaki prosedüre göre, davacı ve davalı her iki tarafa kendi davalarını sunmak üzere belirli bir süre verilmektedir. Bu süre içinde konuşmacı, ikna edici argümanlarını kullanarak jürinin ilgisini canlı tutmak ve güvenilirliğini kanıtlamak zorundadır.⁵ Etkileyici bir konuşma sonucunda, kanıtlara dayanarak güvenilirliğin sağlanması yoluyla ikna edilmiş veya inandırılmış bir kitle oluşmuştur.

Aristoteles, retoriği "*belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi*" şeklinde tanımlar.⁶ Buna göre retorikte inandırma tarzı şu üç unsur üzerine inşa edilir: Sözü söyleyen konuşmacı, sözün muhatabı dinleyici ve konuşmacı ile dinleyici arasındaki bağlantıyı sağlayacak olan konu. İyi bir retorikte konuşmacı/hatip ile dinleyici/muhatab arasında güçlü ve etkili bir bağın kurulabilmesi, bütün unsurların birbiriyle uyumlu kullanılmasına bağlıdır.

Retorik bir söylemde konuşmacı, sözünün etkili olabilmesi için düşüncelerinin gerçeklikle uygunluğuna yani doğruluğa ulaşma yoluna önem vermek zorundadır. Doğruluğa ulaşmak için muhatabını bir eyleme sevk etmek, muhatabının ihtiyaç duyduğu şeyleri ona sunmak ya da bir fikri veya

⁴ James, A. Heric, *The History and Theory of Rhetoric An Introduction*, Routledge, New York 2016.

⁵ Cornelia Ilie, "Rhetoric, Classical", *Encyclopedia of Language&Linguistics*, Ed. Keith Brown, Elsevier Science imprint, 2006.

⁶ Aristoteles, a.g.e., s. 19.

inancı empoze etmek gibi yollar kullanılır.⁷ Bu yollardan hangisinin ağır basacağı ise muhatabın durumuna göre değişebilir. Aristoteles, dinleyicinin konumuna göre üç tür retorikten bahseder: 1. Politik/müzakereci, 2. Adli/hukuki, 3. Törenselle/epideiktik söylev ya da konuşma. Retoriğin bu üç türü yine Aristoteles'in tasnifine göre üç biçimde ifade edilir: 1. Mantıksal olarak düşünebilme olarak *logos*, 2. İnsan karakterini ve erdemini anlayabilme olarak *ethos*, 3. Coşkuları anlayabilme olarak *pathos*.⁸ Retorikte kullanılan bu biçimler, konuşmacının muhatabını ikna edebilmesi, inandırıcılığı sağlayabilmesi açısından önemlidir.

2. Retoriğin Ethos Bileşeni

Yunanca “karakter” ve “huy” anlamına gelen *ethos*ün öne çıkan özellikleri “güvenilirlik, inanılabilirlik ve itimat”tır. Bu kavramlar, kişinin karakteri ile ilgili olup temelde dürüstlüğü işaret eder. Dürüstlük ile ortak bir paydaya sahip olan cesaret, *ethos*ün önemli bir yanını oluşturur. Buna göre *ethos* yönü ağır basan kişilerden beklenen davranış, dürüst olmaları kadar cesaretle konuşabilmeleridir. Nitekim cesur insanlar, dürüstlük ilkesi gereğince cesaretli şeyler yapar, bunun aksi olarak dürüst olmayan, cesaretsiz kimseler ise herhangi bir tehlike karşısında geride kalmayı tercih eder.⁹ Bu açıdan bakıldığında retorik bir söylemde konuşmacının karakter özelliklerinin muhatap kitleyi inandırmada önemli bir işleve sahip olduğu görülecektir. Zira karakter, kaynağın güvenilirliği noktasında kitleler üzerinde etkili bir güçtür.

Konuşan kişinin dinleyiciler tarafından örnek alınacak özelliklerinin olması ve bu özelliklerin yine dinleyici kitlesine güven duygusu vermesi, konuşmacının *ethos*u ile ilgilidir.¹⁰ Antik Yunan'dan beridir retoriğin kullandığı inandırma ve ikna yollarından biri olarak *ethos*ün Yunanca “*tabiat, yaratılış/huy, gelenek*”¹¹ anlamına gelmesi; “*tanınmış, seçkin bir karakter, sezgi, ahlak, bir kişi veya grubun inançlarına kılavuzluk eden*”¹²

⁷ Atakan Altınörs, “Platon ile Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması”, EKEV Akademi Dergisi, s. 49 (2011).

⁸ Aristoteles, a.g.e., s. 44.

⁹ Keith William&Christian O. Lundberg, The Essential Guide To Rhetoric, Bedford/St. Martin's, 2008.

¹⁰ Murat Başarır, “Retorik ikna bileşenlerin siyasi liderlerce kullanımı: iktidar ve Ana Muhalefet Liderlerinin TBMM Grup Konuşmaları üzerine Bir Analiz”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4/2 (2016).

¹¹ Oxford Dictionary, “Ethos”, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>

¹² Merriam-Webster.com Dictionary, “Ethos”, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ethos>.

manalarında kullanılması, ethos sözcüğünün belirli bir kişiye, karaktere ya da temel değerlere işaret ettiğini gösterir. Modern dönemlere gelindiğinde ethos sözcüğünün daha çok kültür izleği üzerinden yorumlandığı ve kültür temelli insan anlayışını açıklamak üzere kullanıldığı görülür. Kültür temelli insan anlayışında, insanın belli bir tarihsel ve toplumsal kültür içinde bulunduğu, varlığının tarihsel koşullara bağlı biçimde oluştuğu ileri sürülür.¹³ İnsanın dil, din, kültür gibi toplumsal bir varlık olduğunu belirten bu antropolojik yaklaşım, insandaki ethos vurgusuna gönderme yapar. Çünkü karaktere bağlı olarak gelişen ethos, bu gelişimini; yaşadığı yer, toplum ve kültür üzerine inşa ederek gerçekleştirir.

Konuşmacının karakteriyle bağlantılı olan ethos, aynı zamanda konuşan kişinin ben'ini yansıtır. Bu durumda ben ile karakter arasında kurulan ilişkiden ethos kavramının doğduğu söylenebilir. Nitekim *ben* sözcüğü, dönüşlü bir zamirdir ve *aynı* (auta) anlamına gelir.¹⁴ Karakter kişinin ben'inin bir parçası olduğuna göre ben'den dışarıya yansıyanlar da kişinin ethosuna dair ayrıntıları oluşturur. Bu ayrıntılar arasında güvenilirlik, ahlak, erdem gibi özelliklerin olması, ben'in içinde şekillenen mizacın referans noktalarını oluşturur ve bu ayrıntılar muhatap kitlenin ikna olmasında etkilidir. Aristoteles'in de belirttiği üzere konuşan kişinin güvenilir olması ve bunun dinleyiciler tarafından bilinmesi, konuşmanın inandırıcılığına önemli bir katkı sağlar. Çünkü Aristoteles'e göre karakter (ethos), kişinin sahip olduğu en etkili inandırma yollarından biridir.¹⁵ İnsanlar; sevdikleri, inandıkları ve karakterine güvendikleri kişilerin sözlerine daha çok inanırlar. Ethosun Latince *mores* yani *ahlak* anlamına gelmesi, ethos eğiliminde olan kişilerin karakterleriyle öne çıktıklarını açıkça gösterir.

3. Namık Kemal'de Ethos Vurgusu

Ahlaki bir tutum olarak beliren ve ahlaki bir bilinçle kişinin mizacına, tavır ve davranışına tesir eden ethos, Namık Kemal'in şahsında beliren ve şiirlerini besleyen dinamiklerin başında gelir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketlerinin yoğunlaştığı dönemde yaşayan Namık Kemal, gerek şiirleriyle gerekse düz yazılarıyla insanlara nelerin yapılabileceğini nelerin yapılmayacağı hususunda sürekli telkinlerde bulunmuş, yapılması gerekenlerin yapılmadığı durumlarda onları nasıl bir tehlikenin beklediğine işaret etmiştir. Namık Kemal, sadece şiirlerinde değil, kamuoyu oluşturarak

¹³ Hüseyin Etil, Carl Schmitt'in Partizan Teorisi Çerçevesinde İsmet Özel Şiirinin Sosyo-Politik Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2019.

¹⁴ Michel Foucault, "What Is An Author?" *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, Ed. Vincent B. Leitch. W. W. Norton&Company, 2001.

¹⁵ Aristoteles, a.g.e, s. 97.

yaptığı konuşmalarında da ethos unsurunu etkili biçimde kullanmıştır. Onun “dava adamı” kimliğini kazanmasında, Türk edebiyatının ve Türk tarihinin en gür sesli şairi olmasında ahlaki değerlerin bilinciyle şekillenen bir mizaca sahip olması, diğer bir ifadeyle ethos yönelimli bir şair vasfını taşıması etkili olmuştur.

Karaktere işaret eden ethos, Aristoteles’in “*sağduyu ve iyi niyet*”¹⁶ şeklinde tanımladığı özellikler bağlamında ele alındığında, Namık Kemal’in doğrudan ethos yönelimli bir şair olduğu söylenebilir. Çünkü ethos, taşıdığı anlam bakımından davası uğruna mücadele eden, inandığı değerlerden taviz vermeyen, bir mizacın adamı olan Namık Kemal’in karakterine oldukça uygundur. İnandığını yazan, insanı her şeyin üstünde tutan Namık Kemal’in hem kendi devrinde hem de kendinden sonraki devirlerde etkili bir kişilik olduğunu söyleyen Tarlan, bu tespiti ile Namık Kemal’in ethos yönünü de vurgulamış olur. Namık Kemal’in kitleler üzerindeki etkisini imanına bağlayan Tarlan, “*İnanmayan inandıramaz.*” diyerek Namık Kemal’in samimiyetini vurgulamış ve bu samimiyet sayesinde onun inandırıcı bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Namık Kemal’in ethos yönelimli bir şair olmasında bu inandırıcılığın önemli bir payı olmuştur. O, devrinin birçok aydını gibi bazı kıymetleri sadece yazıya aktarmamış, onları kendi hayatının bir parçası haline getirmiş, fikirlerini bizzat yaşamış ve düşünceyi harekete geçirmiştir. Dolayısıyla Namık Kemal’in hayatı, fikirlerinin bir uygulama alanı gibi olmuştur.¹⁸ Onun bu özelliği, insanların kendisine olan güvenini artırmış, Türk milletini de böylece derinden etkileyebilmiştir.

Osmanlı’nın XIX. Yüzyıldaki durumu, Namık Kemal’in şiirlerindeki poetik zemini de önemli ölçüde belirlemiştir. Zor koşullar altında bulunan imparatorluğun savaşlarla büyük kayıplar yaşaması, Namık Kemal’i kurtuluş çareleri aramaya yöneltmiştir. Bu arayışların neticesinde Namık Kemal, bir yandan sanatını sosyal ve siyasi konulara açmış; diğer yandan vatan sevgisini ve kahramanlık duygularını haykırmıştır.¹⁹ Batılı emperyalist güçler tarafından “hasta adam” olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti’nin büyük bir tehlike içinde olduğunu gören Namık Kemal, vatan toprağı için ve bu toprağın üzerinde yaşayan Türk milleti adına duyduğu endişeleri eserlerinde dile getirmiş, en çok da *Vâveylâ*’da bunu bir çılgık halinde ifade

¹⁶ Aristoteles, a.g.e, s. 98.

¹⁷ Ali Nihat Tarlan, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981, s. 131.

¹⁸ Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri 1 Tanzimat’tan Cumhuriyete, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

¹⁹ Cafer Gariper, “Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri”, Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000, ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

etmiştir. Osmanlı'nın devlet ve millet olarak zor zamanlar yaşadığı bu dönemde Namık Kemal, etrafındaki bezgin aydınlara moral vermiş, aydın sorumluluğunu onlara hatırlatarak halka ümit aşılamaları yolunda onları uyarmıştır. Halkın ve devletin vaziyetinden dolayı asla ümitsizliğe kapılmayan şair, etrafındaki insanlara da aynı telkinlerde bulunmuştur.²⁰ İnsanların Namık Kemal'e duydukları güven, onun ethos yönelimli bir şair olmasıyla yakından ilgilidir.

Namık Kemal'in şiirlerinde özellikle de *Vâveylâ*'da ifade ettiği düşünceler, şiir ile kriz arasında bir bağlantının olduğunu gösterir. Nitekim şiirin krizlerden, kritik dönemlerden doğduğunu söyleyen Özel, ethos şiirinin kaynağını da belirtmiş olur. Özel'e göre birbirine akraba olan '*bunalım*' (crise) ve '*eleştirel*' (critique) sözcüklerinin kökü, Yunanca '*yargıya varmak*' anlamına gelen '*krinein*' sözcüğüne dayanır. Ancak yargıya varmayı gerektirecek bir ortam doğduğu zaman bir şiirin varlığı söz konusu olur, verilmiş bir karar olduğunda ise şiir yazılamaz. Çünkü zaten şiirin kendisi başlı başına bir karar, bir yargılamadır. Bilinen, inanılan bir gerçeğin ifade edilmesi için şiire başvurulur. Tereddütsüz inanılmış bir bilgi ile bu bilginin çatışma halinde olduğu bir çevrenin olmaması durumunda şiir de olamaz.²¹ Namık Kemal'in kararlılık, dava, millet, mücadele, eylem temaları etrafında yazdığı şiirler ise mevcut bir krizin varlığını açıkça ortaya koyar. Şairin şahsiyeti ile uyumlu, yargılayıcı, telkin edici bir içeriğe sahip olan *Vâveylâ* şiirindeki poetik zeminin, Osmanlı-Rus Savaşı'nın yapıldığı bir döneme denk gelmesi, bu şiirin ve ondaki ethos vurgusunun krizlerle olan bağlantısına delil olarak düşünülebilir.

Vâveylâ şiirindeki ethos vurgusunu açığa çıkaran kriz, bir vatan toprağı üzerinde yaşayan milletin varlığının tehlikeye düşmesi ile ortaya çıkan bir krizdir. Türk milleti olarak bir varoluş mücadelesi içinde bulunmanın zaruretine inanan Namık Kemal, bunu şiirinde ethos ağırlıklı bir biçimde dile getirmiştir. Bir mizacın içinden geçerek dile dökülen *Vâveylâ* şiiri, Türk milletinin maddi ve manevi varlığının tehdit edilmesi sonucunda bozulan birlik ve düzen fikrini ortaya koyar. Vatan için millet olarak ayağa kalkmanın önemine göndermede bulunan şair, bozulan birlik ve düzeni yeniden kurma gerekliliğinden bahseder. Bu açıdan bakıldığında *Vâveylâ*, Namık Kemal'in durduğu tarafı gösteren, sınırlarını ortaya koyan bir şiirdir aynı zamanda.

²⁰ Murat Turna, "Namık Kemal'in Mektupları Işığında Osmanlı'nın Sosyo-Politik Durumu", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi L, 3 (2020).

²¹ İsmet Özel, Sorulunca Söylenen, Çıdam Yayınları, İstanbul 1989.

4. *Vâveylâ* Şiirinde Ethos Açılımı

Başlangıçta eğitim amaçlı kullanılan retorik zamanla güzel konuşma sanatına dönüşmesi, onun estetik bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Bu estetik boyutun en güzel sergilendiği alanlardan biri de şiiridir. Şiirin sadece zevk vermek amacıyla yazılmaması, aynı zamanda şairin bir hatip gibi kültür adamı olması ve yararlı olanla hoş olanı harmanlaması önemlidir.²² Bu açıdan retorik, şiirin hem biçim hem de içerik yönünden kompozisyonuna doğrudan etki eder. Bu etki, şairin tutumuna göre şiirdeki yönü de belirler.

Namık Kemal, *Vâveylâ* şiirini Osmanlı Devleti'nin temellerinin ciddi anlamda sarsıldığı 93 Harbi sonrasında yazmıştır. Savaşta Osmanlı Devleti'nin uğradığı hezimet, Namık Kemal'e fazlasıyla dokunmuş olmalı ki vatani böyle zelil görmektense ölmeyi tercih edeceğini mektuplarında dile getirmiştir.²³ Kurulduğu günden beri zafer üstüne zafer kazanan, Avrupa için daima tehdit oluşturan Osmanlı'nın 93 Harbi'nde yenilmesi, Namık Kemal'e *Vâveylâ* şiirini yazdıran nedenlerin başında gelmiştir denebilir.

Vâveylâ şiirinin retorikinde öne çıkan unsur olarak ethos, şu üç unsurun birlikteliği üzerinden vurgulanmıştır: “Ulaşılabilecek bir yer, hissedilecek bir zaman ve birlikteliğinden yarar umulan insanlar”.²⁴ *Vâveylâ*'da ulaşılacak yer, üzerinde yaşanan vatan toprağı; hissedilecek zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferlerle dolu şanlı geçmişi; birlikteliğinden yarar umulan insanlar ise Türk milletidir. Yer-zaman-insan birlikteliğinden oluşan bu unsurlar, *Vâveylâ*'da kimi zaman açıkça kimi zaman da sezdirilerek vurgulanmıştır.

Vâveylâ'daki retorik söylemi iki şekilde incelemek mümkündür. Birincisi dil ve üslup bağlamında daha çok biçime dayalı retorik, ikincisi ise şairin karakteri/ethosu ile şekillenen retorik. Namık Kemal'in karakterini öne çıkaran ethos unsurunun, şiirdeki retorik stratejisini belirlemede asıl unsur olduğu bilinmelidir. Buna göre Namık Kemal'in *Vâveylâ*'da “toplumsal normlara ve değerlere başvurmak”²⁵ yoluyla ethos unsurunu öne çıkardığı söylenebilir. Dolayısıyla *Vâveylâ* şiirinde retorik söylem daha çok ahlaki göndermeler bağlamında tesis edilmiştir. Bu çalışmada da *Vâveylâ*'nın retorik analizi, şairin dili kullanma gücü ile bu güçle ifade etmek istediği duygu ve düşünceler doğrultusunda yapılmış; şairin karakteri ile birleşen söylemin muhatap kitle üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

²² Michel Jarrety, *Poetika*, çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınları, Ankara 2010.

²³ Turna, a.g.m., s. 65.

²⁴ Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 59.

²⁵ Sandy Edward Green, “A Rhetorical Theory of Diffusion”, *Academy of Management Review*, Vol. 29, No. 4 (2004), s. 659.

Vâveylâ şiirinin başlığı, şiirdeki retorik söylemin de hareket noktasını oluşturur. *Vâveylâ*, Arapça ünlem olup birbirine yakın iki manaya gelir: “*I. Eyvah, yazık. 2. Çılgılık, feryat.*”²⁶ Namık Kemal, şiirinin her bir bölümüne de “*ölüye sesle ağlama*”²⁷ anlamına gelen *nevha* adını vermiştir. Böylece şiirdeki retorik söylemin en başta, bir çılgılığın ifadesi olan *Vâveylâ* ile ölüye ağlamak anlamına gelen *nevha* sözcükleri üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Namık Kemal, her şeyden çok sevdiği vatanın içinde bulunduğu hâl sebebiyle yaşadığı derin acıyı, etrafına ancak böyle bir çılgılık ile duyurabileceğini düşünmüş olmalı ki şiirine *Vâveylâ* adını vermiş ve *nevha* sözcüğü ile de bu çılgılığın neden yükseldiğine işaret etmiştir.

Vâveylâ'nın ilk mısraı “*Feminin rengi aksedip tenine*” ifadesiyle başlar. *Vâveylâ*'nın yani çılgılığın *fem* ile başlaması, şiirin retoriklerinde önemli bir noktaya işaret eder. *Fem*, ağız demektir ve şiirde bu sözcük metaforik bir manada kullanılmıştır. Buna göre ağız yani *fem*, yaşamın devamı için ihtiyaçların alındığı ilk yerdir. Namık Kemal'in şiirini *fem* sözcüğü ile başlatması, “vatanın ağız”na bir gönderme olarak okunabilir. Dolayısıyla şair, hem şiirine hayat veren o ilk mısraı oluşturmuştur hem de yaşam için her şeyin dâhil edildiği bir yerden, bir vatandan bahsetmiştir.²⁸ Şiirini *fem* sözcüğü ile başlatan Namık Kemal'in, bununla vatan olmadan Türk milletinin de olamayacağını ima ettiği düşünülebilir. Nasıl ki insanın yaşayabilmesi ağız yoluyla yiyip içebilmesine bağlıysa, Türk milletinin varlığı da tıpkı ağız gibi, şiirdeki ifadeyle *fem* gibi, her şeyin başlangıcını, hayatiniyetini oluşturan vatanın varlığına bağlıdır. Böylece şair, bu vatan toprağına sahip çıkma gerekliliğini, bunun ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu ilk mısra hatta ilk sözcük ile ortaya koymuştur.

Namık Kemal'in “*coşkulu bir yaratılışa sahip*”²⁹ olması, vatan konusunu işlediği *Vâveylâ*'da da coşkulu bir üslubun öne çıkmasını sağlamıştır. Şair bu coşkusunu özellikle İslam dini ile sınırlarını çizdiği vatan topraklarıyla birleştirerek bazen romantik bazen idealist bir retorikle göstermiştir. *Vâveylâ*'da bu retorik söylem en çok üçüncü bentte ortaya çıkar:

²⁶ Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Bilgi Yayınları, Ankara 1971, s. 824.

²⁷ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s. 829.

²⁸ İsmet Özel, “Git Vatan Kabe’de Siyaha Bütün Paneli”, İstiklal Marşı Derneği, 26 Kasım 2011, <http://www.istiklalmarsiderneği.org.tr/IcerikDetay?Id=1063&IcerikId=436&PageId=1>

²⁹ Turan Karataş, “Nâmık Kemâl’in Mizacı, Kişilik Özellikleri, Alışkanlıkları”, Nâmık Kemâl, Ed. Turan Karataş-Orhan Kemal Tavukçu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 57.

Git, vatan! Ka'be'de siyâha bürün
Bir kolun Ravza-i Nebî'ye uzat!
Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at!
Kâinata o hey'etinle görün.
O temâşâyâ Hak da âşık olur.
Göze bir âlem eyliyor izhâr
Ki cihandan büyük letâfeti var.
O letâfet olunsa ger inkâr
Mezhebimce demek muvâfık olur:
Aç, vatan! Göğsünü İlah'ına aç!
Şühedânı çıkar da ortaya saç!³⁰

Namık Kemal'in vatan sevgisi, herkesçe bilinen bir gerçektir. Vatan söz konusu olduğunda gözünü kırpmadan uğruna seve seve canını vereceğini sıklıkla dile getirmiştir. Bu arada onun vatan tasavvurunun İslam'dan ayrı düşünülemediği unutulmamalıdır. Sınırları İslam ile çizilmiş her yer, ona göre vataandır. Şiirin üçüncü bendinin ilk mısraında vatana seslenen şair “*Ka'be'de siyâha bürün.*” diyerek hem retorik dil yoluyla etkileme gücüne yaslanmış hem de ethosundan gelen bir özellikle vatanın içinde bulunduğu kritik koşullara göndermede bulunmuştur. Şiirde “*siyaha bürün*” ifadesindeki retorik, metaforik bir anlama gönderme yapmaktadır. İnsan, bir yakını öldüğünde siyah kıyafetler giyerek yas tutar. Siyah, aynı zamanda matem rengidir. Bu durum, Türkçede “*karalar bağlamak*” deyimini ile de ifade edilir. Namık Kemal, vatanın içinde bulunduğu hâl sebebiyle vatana Kâbe'de siyaha bürünmesini söyleyerek aynı zamanda, onun orada yas tutmasını ister. Vatanın şahsına yönelik bu söyleyiş, Namık Kemal'in retorikindeki etkileme gücünü de ortaya koyar.

Vatan ile Kâbe arasında kurulan ilişki, *Vâveylâ*'nın retorikinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Namık Kemal'in, asıl etkileme gücünü bu ikisi arasında kurduğu bağ ile sağlamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Kâbe, Müslümanların ilk evi olarak kabul edilir. Burası, Müslümanların kıldıkları namazın yönünü tayin eden bir merkezdir. Müslümanlar için büyük bir kutsiyet ifade eden Kâbe, Müslüman olmayan unsurların tehdidi altına girmiştir. İslam inancına gönülden bağlı olan Namık Kemal, İslamiyet'in bir sembolü kabul edilen Kâbe'nin böylesi bir tehdit altına girmesi karşısındaki hislerini “*Git vatan! Kâbe'de siyaha bürün!*” mısraındaki retorik ile ifade

³⁰ Şerif Aktaş, Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920), Akçağ Yayınları, Ankara 1996, s. 257.

etmiştir. Şair, mizacıyla bütünleşen bu hitabı ile hayalindeki o eski, heybetli ve vakur haliyle görmek istediği vatanına haykırmaktadır. Bu yüzden “*Haritada görülmüş vatan coğrafyasının getirdiği üstten bakışın kurduğu hayalle birleşen yüksek heyecan ve lirizm, ittihat-ı İslâm fikrine bağlı*”³¹ bir ifade ile şiirde vücut bulmuştur.

Namık Kemal, *Vâveylâ*'daki retorik söylemini tasvirî bir üslup ile daha da etkili kılmaya çalışmıştır. Vatanı müşahhaslaştırmak suretiyle yaptığı tasvirî anlatım, “*Bir kolun Ravza-i Nebi'ye uzat/Birini Kerbela'da Meşhed'e at.*” mısralarıyla bir tablo görünümünde sunulmuştur: Vatan, kâinatın merkezinde, Kâbe'nin olduğu yerde, ellerini iki tarafa açmış; bir yanıyla *Ravza-i Nebi'ye* diğer yanıyla *Kerbela*'ya uzanmaktadır. Bu tasvir; dua eden, Allah'tan merhamet dileyen, Allah'a yakaran bir insanın duruşunu hatırlatır. Böylesi bir duruşun heybetine Hakk'ın bile hayran olacağına inanan şair, eğer ondaki bu büyüklüğü inkâr edecek olan varsa “*Aç, vatan! Göğsünü İlah'ına aç!/Şühedanı çıkar da ortaya saç.*” diyerek seslenir. Emir kipleriyle çekimlenmiş bu ifadelerin, Namık Kemal'in retoriğindeki söylemi etkileyici hale getirdiği söylenebilir.

Vâveylâ'daki retoriği güçlendiren ifadelerden biri de İslam tarihi ile ilgili mısralarda görülür. *Vâveylâ*'nın dördüncü bendinde şair, Müslümanlar için önemli olan birçok tarihi olay ve şahsiyete telmihte bulunur:

De ki: “Yâ Rab! Bu Hüseyin'indir!

“Şu mübârek Habîb-i Zîşân'ın.

“Şu kefensiz yatan şehidânın

“Kimi Bedr'in kimi Huneyn'indir.

“Tâzelensin mi kanlı yâreleri?

“Mey dökülsün mü kabr-i Ashâba?

“Yakışır mı sanem şu mihrâba?

“Haç mı konsun Bedel şu mîzâba?

“Dîninin kalmasın mı bir eseri?

“Âdem evlâdı birtakım cânî.

“Senden alsın mı sâr-ı şeytânî?”³²

Sınırları İslam ile çizilmiş vatan coğrafyasında Müslümanlar için önemli olan Bedir ve Huneyn savaşlarının *Vâveylâ*'da anılması, muhatap kitle üzerinde bir etki uyandırmak isteyen şairin niyetine bağlanabilir. Ne

³¹ Gariper, a.g.e., s. 51.

³² Aktaş, a.g.e., s. 257.

pahasına olursa olsun savaşmak gerektiğini, Allah'ın Müslümanların yani haklının yanında olduğunu İslam tarihindeki iki önemli savaş vasıtasıyla ima eden Namık Kemal, retoriklerini de bu düşünceden aldığı güçle sağlamıştır. *Vâveylâ*'nın dördüncü bendinde telmih sanatını kullanan şair, istifham sanatı ile de söylemini daha etkili ve inandırıcı kılmıştır.

Vâveylâ'nın ilk sözcüğü ile son sözcüğü dikkate alındığında, şiirdeki retorik'in şair tarafından nasıl kullanıldığı konusu daha iyi anlaşılacaktır. *Vâveylâ*'nın ilk sözcüğü olan *fem* nasıl ki bir başlangıca dolayısıyla hayatiyete işaret ediyorsa şiirin son sözcük grubu olan "*sâr-i şeytânî*" de hayatiyetin bitmesine yol açacak bir sonu dile getirir. Namık Kemal'in "*Senden alsın mı sâr-ı şeytânî?*" şeklinde belirttiği ifade, şiirin etkileyiciliğini mısraın işaret ettiği anlam üzerinden sağlamaktadır. Nitekim *sâr* sözcüğü "*öç, intikam*"³³ anlamına gelir. Şiirin anlam bütünlüğü dikkate alındığında *sâr* kelimesinin intikamdan çok *öç* anlamına yakın durduğu görülür. Çünkü intikam ceza ile ilgili bir kavramdır ve ceza "*suç işleyene dünyada veya ahirette yapılan karşılık*"³⁴ anlamında kullanılmaktadır. Duruma dikkat çeken Özel, Namık Kemal'in intikam yerine *sâr* kelimesini kullanmayı tercih ettiğini ve bunu da *öç* manası üzerinde yoğunlaştırdığını belirtir. Namık Kemal *Vâveylâ* şiirinde, Müslümanların işlediği bir suçun olmadığına göndermede bulunur. Nitekim şairin, kullandığı ifadelerden hareketle, şehitlerin kanıyla sulanmış, kendilerine ait vatan toprağı üzerinde yaşama hakkının Müslümanların en doğal hakkı olduğunu düşündüğünü söylemek mümkündür. Allah'ın adlarından birinin *Müntakim* olması, şiirdeki *sâr* sözcüğünün *öç/öfke* anlamında kullanıldığı düşüncesini daha da güçlendirir. İntikam alma hakkına gayr-ı Müslimlerin değil Allah'ın sahip olduğunu düşünen Özel, intikamı haklı olanın hakkını alması şeklinde değerlendirir. *Sâr* yani *öç* alma, haksız yere yapılan bir saldırı anlamına gelir. Namık Kemal bu kelimeyi kullanmakla vatan üzerinde hiçbir hakkı olmayanların haksızca yaptığı bir saldırıyı dile getirmiş ve bunu "*sâr-ı şeytânî*" şeklinde ifade etmiştir.³⁵

Şiirin yazıldığı dönem göz önüne alındığında *Vâveylâ*'da *öç* almak isteyen, *öfke* duyan bir kesimin Avrupa olduğu anlaşılacaktır. IX. Yüzyılda Türkler, Orta Doğu'ya düzenledikleri akınlarla Hristiyanlar ve Yahudiler üzerinde olumsuz bir etki oluştururken Türklerin Müslümanlığı benimsemeleri sonrasında bu etki, Avrupa üzerinde korkuya ve endişeye yol açmıştır. İlerleyen süreçte Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesi, tehdit altında olan

³³ Devellioğlu, a.g.s. s. 920.

³⁴ Özön, a.g.s., s. 109-110.

³⁵ Özel, İstiklal Marşı Derneği.

İstanbul'un yüzyıllar sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi, Osmanlı'nın Balkanlar'da hızlı bir şekilde ilerlemesi; Hristiyan Batı'ya tehlikenin boyutlarını iyiden iyiye göstermiştir. Bütün bunlara ilaveten ele geçirilen yerlere Müslümanların yerleştirilmesi, Avrupa'nın despot yönetiminden bunalan Hristiyan halkın kendiliğinden Müslüman olması da Kiliseyi oldukça rahatsız etmiştir.³⁶ Avrupalının Türkler ve Müslümanlar karşısında yenilmesi, doğal olarak onlarda Türklere ve Müslümanlara karşı olumsuz hatta düşmanca bir tavrın oluşmasına yol açmıştır. İşte bu olumsuz tutum, *Vâveylâ*'da şairin dile getirdiği gibi öfke ve öç alma duygusu içinde devam etmiştir. Şiirin üçüncü bendinde vatan toprakları uğruna kazanılan şanlı zaferlerden bahseden şair, söz konusu yerlerin İslam coğrafyası haline getirilmesinden sonra, dördüncü bentte, bu yerlerin kaybedilme tehlikesi içinde olduğunu dile getirmiştir. Namık Kemal, hitap ettiği kitleye durumun vahametini retoriğin inandırıcı ve ikna edici bileşenlerinden olan ethos unsurunu kullanarak göstermeye çalışmıştır. İnandığı davasında sonuna kadar kararlı bir duruş sergileyen Namık Kemal, bir vatana sahip olmanın öneminden bahsettikten sonra, onu kaybetmekle nelerin kaybedileceğini kendine has retorik bir söylem içinde dile getirmiştir. Böylece *Vâveylâ* şiirinde retorik söylem, dilin kullanılışıyla güç kazanırken şairin karakterinden gelen özellikler de hitap edilen kitle üzerinde etkileyici bir hâl almıştır.

Vâveylâ'nın son bendinde inandığı değerler uğruna savaşan, sözünü cesaretle söyleyen ve davasından asla taviz vermeyen Namık Kemal'in sesi duyulur. Bu sese ahenk veren retorik söylem "*bir fikrin savunulması*"³⁷ düşüncesine dayanır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor koşullar sebebiyle Müslümanlara ait vatan toprağını kaybetme endişesi, Namık Kemal'i düşüncede bir vatan savunmasına götürmüştür. Savunmak fikrinin, içeriğindeki mana göz önüne alındığında şiirin retoriğinde önemli bir ayrıntıyı açığa çıkardığı görülecektir. Bu bağlamda *savmak* fiili "*uzaklaştırmak, gitmesini sağlamak, kovmak, geçmek, kurtulmak*" anlamlarına gelirken; *savmak*'tan türeyen *savunmak* fiili de "*kendi kendini korumak, savmak eylemini kendi özüne yönelterek gerçekleştirmek*"³⁸ anlamında kullanılmaktadır. Böylece birbiriyle ilişkili *savmak* ve *savunmak* sözcükleri, saldırıya uğrama tehlikesi

³⁶ İrfan Atalay, "Avrupa'da Türklere Karşı Önyargıların Tarihsel Gelişimi ve Bunların Yazınsal Yapıtlarda Yansıması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11/1, (2008).

³⁷ Cem Yaşın-Can Cengiz, "Aristoteles'in Retoriğinde Örtük Tasım", İletişim Ansiklopedisi, 22 Mayıs 2019, <http://yenimedya.info/2019/05/22/aristotelesin-retoriginde-ortuk-tasim/>

³⁸ İsmet Zeki Eyuboğlu, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul 2004, s. 586-587.

karşısında kendini müdafaa etmeye, kendi haklarını korumaya işaret eder. Namık Kemal bu düşüncüyü şiirinde, Müslümanlara ait sembollerini göstermek suretiyle işlemiştir: “*Mey dökülsün mü kabır-i Ashâba?/Yakışır mı sanem şu mihrâba?/Haç mı konsun Bedel şu mîzâba?/Dininin kalmasın mı bir eseri?*”³⁹

Yazdıklarına, yaşadıklarına bakarak hemen her konuda sorumluluk sahibi olan Namık Kemal, bu mısralarla samimiyetinden asla kuşku duyulamayacak bir aydın portresi çizmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla bir ihtimal dâhilinde bile olsa sahabelerin kabrine mey dökülmesi, mihrabın olduğu yerde putların bulunması, Hristiyanlığın sembolü olan haçın Müslüman topraklar üzerine dikilmesi; bu bağlamda samimi duygulara sahip Namık Kemal'i üzmektedir. Okuyucusuna içten bir üslup ile seslenen Namık Kemal'in mizacından gelen bu samimiyet, *Vâveylâ*'nın retoriğinde önemli bir yer tutmuştur.

Sonuç

Retorik, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden beridir farklı toplumlarda kullanılan inandırma ve ikna yöntemlerinden biridir. Bu inandırma ve ikna yönteminde sözün güzel ve etkili biçimde kullanılması önemlidir. Söylenen söz ne kadar etkileyici ve güzel olursa karşdakini ikna etmek ve inandırmak da o ölçüde kolay olur. Ancak her sözün muhatap olunan kitlede aynı etkiyi sağlaması beklenemez. İstenen sonucun elde edilebilmesi için konuşmacının ve muhatap kitlenin özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre retorikte inandırma ve iknanın sağlanabilmesi için başlıca üç biçim öne çıkar. Bunlar *logos*, *pathos* ve *ethos*dur. Bu çalışmada söz konusu kavramlardan *ethos* unsuru retorik bağlamda ele alınmış ve *Vâveylâ* şiirinden hareketle Namık Kemal'in *ethos*u üzerinde durulmuştur.

Retoriğin önemli bileşenlerinden biri olan *ethos*, konuşmacının karakteri ve ahlaki ile ilgilidir. Konuşan kişinin karakter özelliklerinin bilinmesi, muhatap kitle üzerinde olumlu bir etki oluşturur. *Ethos*, bu yönüyle güvenilirliğe işaret eder. Çünkü insanlar, ahlakını beğendikleri, mizacını bildikleri kişilere daha çok güvenirlir. Bu durum, konuşmacının sözlerine inandırıcılık sağlarken insanlar üzerindeki etkisini de artırır.

Ethos, Namık Kemal'in şiirlerini besleyen dinamiklerin başında gelir. İmanlı ruhu, azimli yapısı ve gür sesi ile bir mizacın içinden konuşan Namık Kemal, *ethos*undan gelen özellikler sayesinde insanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Onun *ethos*unda önemli bir yer tutan cemiyetçilik,

³⁹ Aktaş, a.g.e., s. 257.

⁴⁰ Karataş, a.g.e., s. 57.

milliyetçilik, İslamcılık, vatanperverlik gibi kavramlar; yaşadığı dönemde cereyan eden krizlerle, sıkıntılarla doğrudan bağlantılıdır. Bu krizler ve sıkıntılar, Namık Kemal'in ethos damarını besleyen unsurlardır. Nitekim Namık Kemal, *Vâveylâ* şiirini XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, ekonomik açıdan sarsıldığı, emperyalist güçler karşısında sürekli kan kaybettiği günlerde, 93 Harbi sonrasında yazmıştır. Devletin ve Türk milletinin içinde bulunduğu durum, aynı zamanda Namık Kemal'in şiirlerinin poetik zeminini de oluşturmuştur.

Vâveylâ, sınırları İslam ile çizilmiş vatan toprağının tehlikede olduğunu gören, Türk milletinin bu dünya üzerindeki mevcudiyetine yönelik tehdidin farkına varan bir bilinç ile yazılmıştır. Namık Kemal, mevcut bir kriz anında yazdığı bu şiirini retorik'in ethos bileşeni üzerinden kaleme almış; neyin uğruna, neden mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamış; davasındaki kararlılık ile hitap etmek istediği kitleye sesini duyurabilmeyi amaçlamıştır. *Vâveylâ* şiirini, bir ethos şairi olarak yönünü geleceğe çeviren, mevcut duruma bakarak gelecekte nelerin olacağına dair öngörülerde bulunan bir şairin kaleminden satırlara dökülmüş çığlığın sesi olarak okumak mümkündür.

Kaynakça

- AKTAŞ, Şerif, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)*, Akçağ Yay., İstanbul 1996.
- ALTINÖRS, Atakan, "Platon ile Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 49 (2011), ss. 81-92.
- ARISTOTELES, *Retorik*, (çev. Mehmet H. Doğan), YKY, İstanbul 1995.
- ATALAY, İrfan, "Avrupa'da Türklere Karşı Önyargıların Tarihsel Gelişimi ve Bunların Yazınsal Yapıtlarda Yansıması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 11, no. 1 (2008), ss. 39-48.
- BAŞARIR, Murat, "Retorik ikna bileşenlerin siyasi liderlerce kullanımı: iktidar ve Ana Muhalefet Liderlerinin TBMM Grup Konuşmaları üzerine Bir Analiz", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4/2 (2016), ss. 703-724.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- EHNİNGER, Douglas, "On Systems of Rhetoric", *Philosophy&Rhetoric*, Vol. 1, No. 3 (1968), pp. 131-144.
- ETİL, Hüseyin, *Carl Schmitt'in Partizan Teorisi Çerçevesinde İsmet Özel Şiirinin Sosyo-Politik Analizi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yay., İstanbul 2004.
- FOUCAULT, Michel, "What Is An Author?" *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, (Ed. Vincent B. Leitch), W. W. Norton&Company (2001), pp. 1622 – 1636.

- GARİPER, Cafer, "Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri." *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, (ed. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yay., Ankara 2012, ss. 43-84.
- GREEN, Sandy Edward, "A Rhetorical Theory of Diffusion", *Academy of Management Review*, Vol. 29, No. 4 (2004), pp. 653-669.
- HERRIC, A. James, *The History and Theory of Rhetoric An Introduction*, Routledge, New York 2016.
- ILIE, Cornelia, "Rhetoric, Classical", *Encyclopedia of Language&Linguistics*, (Ed. Keith Brown), Elsevier Science imprint (2006), pp. 573-579.
- JARRETY, Michel, *Poetika*, (çev. İsmail Yerguz), Dost Yay., Ankara 2010.
- KAPLAN, Mehmet, *Şiir Tahlilleri 1 Tanzimat'tan Cumhuriyete*, Dergâh Yay., İstanbul 1998.
- KARATAŞ, Turan, "Nâmık Kemâl'in Mizacı, Kişilik Özellikleri, Alışkanlıkları", *Nâmık Kemâl*, (Ed. Turan Karataş-Orhan Kemal Tavukçu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2011, ss. 54- 65.
- MERRIAM-WEBSTER.com Dictionary, "Ethos."
<https://www.merriam-webster.com/dictionary/ethos>.
- OXFORD Dictionary. "Ethos."
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
- ÖZEL, İsmet, *Şiir Okuma Kılavuzu*, Şule Yay., İstanbul 2000.
Sorulunca Söylenen, Çıdam Yay., İstanbul 1989.
"Git Vatan Kabe'de Siyaha Bürün Paneli", *İstiklal Marşı Derneği*, 26 Kasım 2011, <http://www.istiklalmarsidernegi.org.tr/IcerikDetay?Id=1063&IcerikId=436&PageId=1>
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Bilgi Yay., Ankara 1971.
- TARLAN, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1981.
- TURNA, Murat, "Namık Kemal'in Mektupları Işığında Osmanlı'nın Sosyo-Politik Durumu", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi L*, 2020/3, ss. 58-73.
- YAŞIN, Cem-CENGİZ, Can, "Aristoteles'in Retoriğinde Örtük Tasım", *İletişim Ansiklopedisi*, <http://yenimedya.info/2019/05/22/aristotelesin-retoriginde-ortuk-tasim/> 22Mayıs2019.
- WILLIAM, M. Keith & CHRISTIAN O. Lundberg, *The Essential Guide To Rhetoric*, Bedford/St. Martin's, 2008.

GUARDING SULTAN MURAD IV'S FRONTIER: AN ATTEMPT AT CONTEXTUALISING THE HUNGARIAN GARRISONS AROUND 1630

Mahmut Halef CEVRİOĞLU*

Abstract: Tangible evidence regarding Ottoman military entity in the early modern period is provided by the frontier garrisons. Therefore, studies of Ottoman military history in the sixteenth and seventeenth centuries have started to focus on the garrisons on the Hungarian frontier. The present study undertakes a similar attempt but with a particular focus on the border garrisons stationed in the European provinces of the Ottoman Empire during the reign of Sultan Murad IV (r. 1623-1640). Both provincial (pay lists and treasury registers) and central registers (central treasury register in Istanbul) provide us with data that render it possible to have a rough idea regarding the garrisons troops. Thus, this study aims at a comparison of the Hungarian frontier troops with those of other Ottoman provinces in Europe. Furthermore, a similar comparison will be made by comparing Ottoman frontiers with the troops stationed across the border, i.e., the troops of the Ottoman rival states. As a result, the present study argues that the Ottoman administration placed the lion's share of its military entity/garrison troops on the western frontier against the Habsburgs.

Key Words: Frontier, Garrison, Hungary, the Habsburgs, Military Force.

SULTAN IV. MURAD DÖNEMİNDE OSMANLI KALELERİ AVRUPA'DA HUDUT BOYLARI: 1630 CİVARI MACAR GARNİZONLARINI ANLAMLANDIRMAK

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeniçağ askeri varlığına dair en somut delilleri, serhat garnizonları teşkil etmektedir. Bu sebepten ötürü olsa gerek ki, on altı ve on yedinci yüzyıla dair şimdiye kadar yapılan Osmanlı askeri tarihi çalışmaları özellikle Macaristan serhattindeki garnizonlara odaklanmıştır. Mevcut çalışma da benzer bir teşebbüste bulunmakta, ancak bunu hususi olarak Sultan IV. Murad (h. 1623-1640) döneminde Rumeli vilayetlerinin garnizonlarını mercek altına alarak yapmaktadır. Gerek taşra muhasebesinin

(mevacip ve hazine) gerekse merkezi muhasebenin (hazine ruznamçeleri) sunmuş olduğu veriler, garnizon sayılarına dair bir fikir edinmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece, Macar hududunu diğer eyalet garnizonlarıyla kıyaslamak hedeflenmektedir. Literatür el verdiği ölçüde hududun karşı tarafında yer alan (Osmanlı rakiplerinin barındırdığı) askeri kuvvetlere değinmek de benzer bir kıyaslamayı mümkün kılacaktır. Sonuç olarak mevcut çalışma, Osmanlı askeri varlığının en gözle görülür kısmının Habsburglara karşı batı serhattinde konuşlandırıldığını öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Serhat, Garnizon, Macaristan, Habsburglar, Askeri Güç.

Introduction

In the early modern period, when borders were porous and not strictly delineated, cross-border raids were somewhat ordinary occurrences. Especially between the Habsburg- and Ottoman-held territories, the clashes between the two parties were rather normalised, and these skirmishes (the so-called *Kleinkrieg*)¹ did not evoke the intervention of the central armies. The relatively stable period of peace between 1606 and 1660 on the Ottoman western frontier witnessed a large number of these clashes.

During one such expedition, in 1623, the Ottoman governor of Bosnia undertook an operation with around twenty thousand troops against the Habsburg-held Hungarian territory in a bid to support the Transylvanian Prince against the Habsburgs.² Similarly in 1626, the Ottoman governor of Buda took to the field against the Habsburgs at the head of some fifteen thousand troops with the aim of helping the Transylvanian Prince Gabor Bethlen, who was again waging his war against the Habsburgs in Royal Hungary.³ So, if the European armies that fought *proper* pitched battles during the Thirty Years War put together less than twenty thousand soldiers

* Research Assistant, Izmir Katip Celebi University, History Department; email: halefcevrioglu@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0079-8134.

¹ Gábor Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı - Habsburg Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (ed. and trans.) Kahraman Şakul, Timaş, İstanbul 2013, p. 203-224. The author would like to thank Dr. Ömer Gezer (Ankara) for his helpful remarks and suggestions for the text.

² Nedim Zahirovic, *Murteza Pascha von Ofen zwischen Panegyrik und Historie: Eine literarisch-historische Analyse eines osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (El-vasfû l-kâmil fî-ahvâli l-vezîri l-âdil)*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2010, p. 52. The Ottoman governor in question was Sarhoş İbrahim Pasha (Memibegovic).

³ Dávid Angyal, "Gabriel Bethlen", *Revue Historique* 158 (1928), 19-80, p. 65-66: the governor mentioned herein is Murteza Pasha; the Transylvanian Prince Bethlen had also purportedly brought along his thirty-thousand-strong army in this particular campaign.

(such as the Swedish army at Lützen in 1632), could the Ottoman provincial forces be so crowded?⁴ And if the Ottoman raiding parties were indeed so sizeable, what would have been the total number of the Hungarian garrison troops which obviously contributed to the formation of these rather crowded Ottoman provincial expeditions?

Lucky for that question, scholarly attention has been directed towards the formation, financing and composition of border garrisons throughout the last decades. In 2000, Gábor Ágoston drew probably the first picture in English of the Ottoman border system in Hungary for the period concerned, whereas Sadık Müfit Bilge made a similar endeavour in Turkish in the same year.⁵ Mark L. Stein's monograph, despite its rather all-embracing title, similarly focused on the Ottoman fortresses in Hungary in the seventeenth century.⁶ Particularly important for the field is, however, Klára Hegyi's majestic work published in English in 2018,⁷ since she focused on each period of Hungarian fortress organisation in every Ottoman administrative unit during the one-and-half century Ottoman rule.

The situation and the significance of the garrisons at the time the aforementioned raids were staged are, however, not as well expressed as, let's say, those during the second half of the seventeenth century. Ágoston's closest figure regarding the four Hungarian provinces (Buda, Temesvar, Kanizsa and Eger) dates from 1610's, whereas Hegyi similarly provided rough figures regarding the 1620's.⁸ The 1620's and 1630's, that is, the

⁴ I must thank Günhan Börekçi (Central European University) who had brought up this issue to my attention during the defence of my MA thesis in 2015. For a general work where figures of Lützen (where both the Swedes and their enemies fielded 19.000 troops) and other battles of the period can be consulted, see: Geoffrey Parker (ed.), *The Thirty Years' War*, London-New York 1984 (e-book 2006), p. 121.

⁵ Gábor Ágoston, "The Costs of the Ottoman Military System in Hungary", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*, Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), Brill, Leiden 2000, pp. 195-228; Sadık Müfit Bilge, "Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11 (2000), p. 33-81.

⁶ Mark L. Stein, *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Tauris, London-New York 2007.

⁷ Klára Hegyi, *The Ottoman Military Organization in Hungary: Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin 2018. The forerunner of her work must also be referred to Klára Hegyi, *A Török Hódoltság Várai És Várkatonasága* (in 3 volumes), Budapest 2007. She also had a condensed forerunner of this work as a book chapter, Klára Hegyi, "The Ottoman network of fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*, Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), Brill, Leiden 2000, pp. 163-193.

⁸ Gábor Ágoston, "The Costs", pp. 208-209; Klára Hegyi, *The Ottoman Military*, p. 170-171.

period corresponding to Sultan Murad IV's rule therefore need to be highlighted more in this respect.⁹

1. The Hungarian Frontier

But before delving into the Ottoman garrisons, one must first ask whom they were defending against? In his review of Mark Stein's book, Ágoston pointed out to the importance of providing "comparative information related to the opposing Habsburg border forts" in assessing Ottoman defence organisation.¹⁰ Hence, it would be useful to start by suggesting a number for the military entity across the Ottoman castles, since there was a well-developed Habsburg defence system since the sixteenth century.¹¹ However, a caveat must be placed beforehand that the numbers for the Habsburg side of the border at this period seem to lack even the questionable exactitude of the Ottoman side.

Kiss has pointed out to a contemporary *opinio* by Miklos Esterházy, the Governor General of Habsburg Hungary (1625-1645), which suggested that the six defensive regions (or captaincies) in the Hungarian Kingdom in 1641 harboured 22.182 troops.¹² Pálffy, on the other hand, argued that during the Thirty Years War, this figure must actually be lower given the ongoing military operation of the Habsburgs in Europe, bringing down the number of their troops on the Hungarian defensive line to around 17.000.¹³ This must drive us to the conclusion that the Habsburg forces fluctuated around 20.000, suggesting that Ottomans should have had at least an equal number of defendants on their side of the border, too.

⁹ For fresh and heavily documented studies covering time frames before and after this period see: Göksel Baş, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 33 (2019), p. 151-181; Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Kitap, İstanbul 2020.

¹⁰ Gábor Ágoston, "Mark. L. STEIN. *Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52.1 (2009), 159-163, p. 159.

¹¹ Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (eds.) Pál Fodor and Géza Dávid, Brill, Leiden 2000, 3-70, p. 5.

¹² I. N. Kiss, "Die ökonomische und soziale Basis der Verteidigung gegen die Türken in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert", *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt*, (eds.) H.W. Hermann and F. Irisgler, Minerva-Verlag Thinner & Nolte, Saarbrücken 1983, 173-198, p. 187.

¹³ Pálffy, "The Origins and Development", p. 59.

To start with Buda/Budin, which functioned in a way as the capital of the Hungarian provinces of the Ottoman Empire, we can draw our data from a pay list from the Topkapı Palace archives, dated August 1628. According to this *mevacib* register, the garrisons of Buda were manned by 7.870 troops.¹⁴ Additionally, a French travelogue similarly observed a rounded figure close to the one in the register, 8.100 men for 1621.¹⁵ Nevertheless, since the *mevacib* register referred to herein (BOA, TSMA D, 216) excludes the local janissaries, the total number rises to some 9.800 soldiers with their inclusion into the sum.¹⁶

Even though it shared no tangent border with the Habsburgs in the first half of the seventeenth century, Timisoara/Temeşvar was still integrated into the Ottoman frontier zone in Hungary. Hence it must also be counted as a part of the defensive system: in a provincial treasury register including the summary pay list of the garrisons for the year 1629 (and similarly in a payroll register *-mukabele defteri-* dated 1634), the number of recorded soldiers was over 3700.¹⁷ The third Hungarian province, Kanizsa/Kanije, was garrisoned with around 3.800 soldiers at the time.¹⁸

For the province of Eger/Eğri, there is unfortunately hardly any actionable data for this period. But if we accept the rough figure of 3.400 provided for the first decade of the century,¹⁹ we come up with a total number: For the years 1628-29, the four provinces which constituted the Ottoman Hungary were protected by a defensive force of 20.800 local soldiers. However, this was not the whole picture.

¹⁴ [Başbakanlık Osmanlı Arşivi] BOA, [Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defterler] TSMA D, 216: 1 Muharrem 1038. This register was employed by Mark Stein (*Guarding the Frontier*,) but seems to have escaped Hegyi's attention as her works suggest.

¹⁵ Sr. D. Choisy, *Voyage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621 par le Sr D. Choisy*, Adrian Taupinart, Paris 1624, pp. 42-43.

¹⁶ BOA, [Maliyeden Müdevver Defterler] MAD.d 7339, p. 28 points out to 1425 local janissaries. This register is the chronological predecessor (1628-1629) of the provincial treasury register kept in the Austrian National Archives (ÖNB, Cod. Mixt. 636). I should express my gratitude to YÖK (Turkish Institution for Higher Education) for the doctoral research grant (YUDAB) I benefited from during my research in the Austrian archives and National Library (ÖNB) in 2018-2019, along with Claudia Römer, Özgür Kolçak and Cahit Telci for their help in the process.

¹⁷ BOA, [Maliyeden Müdevver Defterler] MAD.d 15983. The register for 1634 records 3748 troops: ÖNB, Cod. Mixt. 616, f. 18b.

¹⁸ BOA, [Kamil Kepeci defter] KK.d 1920, p. 30-34. The register covers the payments for the Lunar year 1038 (1628/1629).

¹⁹ Figures are for the year 1606: Gábor Ágoston, "The Costs", p. 209; Klára Hegyi, *The Ottoman Military*, p. 537-547.

In order to reach a total number, the janissaries of the Porte (*yeniçeriyân-ı dergâh-ı 'âli*) and other central troops must also be taken into consideration, as they were stationed in garrison duty with triennial service.²⁰ Since their salaries were not paid by the local treasuries, it is hard to come across their names in either the provincial treasury records or in the pay lists. These units, which were stationed only in the major castles (namely Buda/Budin, Esztergom/Estergon, Székesfehérvár/Ístolni Belgrad, Eger/Eğri, Kanizsa/Kanije and Timisoara/Temeşvar), received their pay from the central treasury in Istanbul, with particular lists prepared for that purpose.

One of these janissary registers points out to a total of 1.259 janissaries serving in these Hungarian castles for the period of late 1627-early 1628.²¹ The number, however, falls down to 1.020 for the next three-monthly-payment (*ulufe*) period, and therein lies the tricky part: never do we seem to have consecutive or overlapping payment lists with congruent total figures. Even when two separate registers record the payments for the same companies (*bölük* and *cema'at*), the figures fluctuated between 1.000 and 1.500. To make things worse, separate documents addressing the same period could provide separate data: for example, the janissary register for March-May 1629 period points to 1.098 janissaries sent to Hungary, whereas an isolated document suggests payment for 1.406 janissaries for the exact period.²²

In any case, at a time when the Ottoman western front was relatively stable and peaceful in comparison to what it had been at the beginning of the century, we can assume that an average of 1.200 janissaries of the Porte served in the Hungarian castles. Under these circumstances, when we combine this average with the above-mentioned 20.800 local troops, there

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, p. 325.

²¹ BOA, [Bâb-ı Defteri Yeniçeri Kalemî Defteri] D.YNÇ.d 33748: Payments for MASAR 1037 (September-November 1627) and RECEC 1037 (early 1628).

²² BOA, D.YNÇ.d 33752 covers 1038 MASAR, RECEC and REŞEN period [September 1628 to May 1629] and suggests that 1.098 janissaries were serving in Ottoman Hungary. The document in question is BOA, [İbnülemin- Askeriye] İE.AS [3] 246: Reşen 1038 (March-May 1629). This fluctuation could stem from a variety causes, such as a quick displacement of certain troops to other border areas (Black Sea), their return to the capital or, perhaps, existence of a totally different register for their particular units. In 1630, when the janissary companies were to a great extent substituted, we observe payments for 1.143 soldiers: BOA, MAD.d 7089, payments for RECEC 1039. In the daily central treasury register (*Büyük Ruznaçe Kalemî*) dated 1632-33, the number of janissaries sent to Ottoman Hungary had risen to 1.586, BOA, KK.d 1823 (pp. 115, 146, 165). This can be rounded up to 1600 by including the fifteen artillery troops (*dergâh-ı 'ali topçusu*) sent to Buda and Kanizsa (p. 141).

were at least 22.000 garrison soldiers around 1628 in Ottoman Hungary. Nonetheless, this should not imply coming to the conclusion that Ottoman and Habsburg sides were protected by equal forces.²³

The Habsburg-held Royal Hungary was not surrounded solely by the Hungarian provinces of the Ottoman Empire. The southern portions of the kingdom, covering modern Slovenia and Croatia, were also constituent elements of the Kingdom of Hungary as the captaincies of Warasdin (Slavonia) and Karlovac (Croatia), which were neighbouring along a relatively short strip of land another major Ottoman province, Bosnia. That is to say, Bosnian garrisons must also be evaluated in this defensive system, especially when the anti-Habsburg raids of the Bosnian governor generals are taken into consideration.²⁴

The Bosnian Province had a garrison surpassing even that of Buda during the period under question. Given the fact that Bosnia had quite a large territory which lay adjacent to the Venetian Republic and the Habsburgs at the same time, this was understandable. A pay list dated to 1613 registered 10.302 garrison troops,²⁵ while another in 1626 points out to 10.264.²⁶ Lastly, a provincial treasury register from the first half of the 1630's suggests that this figure had now risen by a thousand, reaching up to 11.473.²⁷

²³ The ratio of infantry/cavalry was highly skewed in favour of the infantry on the Ottoman Hungarian frontier, Akto, p. 61-66. For my own findings regarding the five major Ottoman settlements, see the appendices below.

²⁴ Gunther E. Rothenberg, *Antemurale Christianitatis: The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1749*. Ph.d Thesis, Illinois University 1958, p. 105.

²⁵ BOA, TSMA D 1356. Even though it is dated 5 Ramazan 1036 (20 May 1627), this *defter* is annotated as the copy of the survey commissioned by Karakaş Mehmed Paşa (Bosnian governor between November 1612 and 1614), f. 1r. The sum of the garrison soldiers is provided at the end of the register, f. 203v.

²⁶ BOA, MAD.d 1942, s. 347: Evasıt- ı Muharrem 1036 [1-10 Ekim 1626].

²⁷ Said Öztürk, "1042-1045 (1632-1635) Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (January 1999), 325-337, p. 336.

Within the larger framework of the Habsburg defence system, in return, the Croatian-Warasdin captaincies claimed a rather humble portion in terms of their garrison numbers (around 3.500 troops). It implies that a comparison with the Bosnian garrisons places them on quite a disadvantageous standing.²⁸ Hence, even when we fail to take into account the forces sent by the Porte to reinforce the Bosnian frontier,²⁹ the total number of garrisoned

²⁸ It has been formerly argued this discrepancy had emerged during the sixteenth century and the number of the Croatian garrisons remained around two thousand for a hundred and sixty years after 1577, see: Sanja Lazanin and Nataša Štefanec, "Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries)", (eds.) Drago Roksanđić and Nataša Štefanec, *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium – International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750"*, (Graz, December 9-12, 1998), Budapest 2010, 91-116, p. 95-96. Karl Kaser, in an analogous manner, attracts attention to this stability by noting down the Warasdin garrison as 1600 troops and the Croatian around 1700 in the second half of the seventeenth century, Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat –Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535-1881)*. Böhlau, Vienna 1997, p. 109, 168-69.

²⁹ Neither in the central treasury nor in the janissary registers could any references regarding the commissioning of the Porte janissaries to Bosnia could be detected for this period. Similarly, it has been suggested that these janissaries were hard to come by in the eighteenth century Bosnian registers, too, Ömer Gezer, "Bosna Serhaddinde Osmanlılar: Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı Ordusu Üzerine Bir Analiz", (ed.) Aşkın Koyuncu, *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 6-8 Ekim 2016, Çanakkale, Bildiriler, Cilt I*, Çanakkale 2017, 338-347, p. 344.

Map 1: Ottoman Provinces and Tributaries in Europe

troops on the Ottoman side of the Habsburg-Ottoman frontier was about 30.000.

2. The Black Sea Frontier

An overview of the further extensions of the Ottoman defence system in Europe reveals more decidedly the importance of the Hungarian frontier.³⁰ If the confines against the Habsburgs are accepted as the Ottoman western front, the provinces of Özi (Silistra) and Kefe (Caffa) were the northern frontier, beyond which lay the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Cossacks. Especially the latter caused great concern for the Ottoman Empire in the first half of the seventeenth century,³¹ which somehow rendered the northern defensive line more important than before.

³⁰ Lately, a promising attempt at comparing the eastern and the western frontier zones has been made: Deniz Armağan Akto, *Ottoman Fortresses and Garrisons in the Hungarian and the Eastern Frontiers (1578-1664)*, MA Thesis, METU, Ankara, 2019.

³¹ Mihnea Berindei, "La Porte Ottomane Face aux Cosaques Zaporogues 1600-1637", *Harvard Ukrainian Studies*, 1/3 (1977) p. 273-307.

Three decades ago, in 1989, Victor Ostapchuk suggested that some 3.300 soldiers manned the Silistra garrisons during 1620's.³² Nonetheless, this figure must be approached with some discretion: Ostapchuk retrieves his numbers from the land survey 748 (BOA, Tapu Tahrir 748),³³ which lists numerous towns and castles in the northern frontier (such as Bender or Akkerman) as belonging to the province of Silistra, while they should have been administratively listed under the province of Kefe.³⁴

It is possible to reach a more healthy consideration by turning to the fiscal records of the era: northern castles' garrison payments were recorded in the central treasury registers in Istanbul even though the funds were locally procured (this was contrary to the case in Hungary, where the garrisons' local troops were paid from the local treasury, which was, however, not reflected in the central treasury registers). Hence, records gathered from central treasury registers for the northern garrisons are made use of in order to calculate the size of Silistra and Kefe garrisons. Furthermore, these figures also combined with the ones provided by Alan Fisher regarding the province of Kefe for the year 1636.³⁵

Accordingly, for the period 1631-1633 (Lunar 1041-1043), the garrisons accommodated by the provinces of Silistra and Kefe, along with the diminutive number of the soldiers sent from the Porte to reinforce them numbered around five thousand: 2.350 for the Province of Kefe and 2.650 for that of Silistra.³⁶ To go into detail, the northern defensive system concentrated its forces on the castles spread around Özü (Silistra) with 1.567 local troops and 90 more sent from the Porte, a figure confirmed by the

³² Victor Ostapchuk, *The Ottoman Black Sea frontier and the relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy, 1622-1628*. Ph.d Thesis, Massachusetts: Harvard University 1989, p. 185.

³³ BOA, TT.d 748, dated Lunar 1037 (1627-28).

³⁴ According to the appointment register (*ruus defteri*) BOA, KK.d 266, dated H. 1040 (1630-31), the counties of the province of Kefe were Akkerman, Bender, Azak (Azov) and Kilburun, while the Silistra Vilayet was composed of Silistra, Nicopolis, Çirmen, Vidn, Kırkkilise and Vize, pp. 44-48.

³⁵ Alan W. Fisher, "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 21/2 (1973), 161-74, p. 172-173.

³⁶ It should be pointed out that these can not be the final figures, but they express a minimum. The calculations are to a great extent based on the central treasury register BOA, KK.d 1823 covering the years 1632-1633, whereas data for the castle of Tulca is mined from BOA, KK.d 1826 and that of Sudak and Kerch are from the pay list BOA, MAD.d 392 (dated 1633-34). Regarding Kilburun and Azak, figures are based on A. Fisher "Azov in the Sixteenth".

Danubian treasury register for 1629 that suggested 1576 soldiers.³⁷ For 1632, Bender was the second largest northern garrison with 514 local troops and happened to be the only castle to house janissaries of the Porte at the time, with a total of 138 janissaries in 1632 and 68 janissaries in 1635.³⁸ When we put aside the garrisons of Kili/Chilia (300) and Akkerman/Cetatea Alba (312), all other fortifications in the region were manned by forces ranging between 20 and 200 soldiers. Nonetheless, it was not possible to calculate the auxiliary forces of the region which must have been recorded in separate registers.³⁹

Regarding the military entity facing the Ottoman northern frontier, it is hard to identify any defence system immediately across the Ottoman castles, as was the case with the Habsburg network of fortifications over Hungary and Croatia. To be more precise, Ottoman castles and fortresses in the Northern Black Sea region were standing at the end of kilometres of steppe territory. So, it was hundreds of kilometres north of the Kefe Province that the Russians had their defensive line (Abatis Line/Zasechnaya Cherta) close to Moscow. Since this line was not facing the Ottoman garrisons directly, it must be reminded that the intention was to fend off Tatar raids. The numbers provided for the garrisons of the Russian fortification line ranged from some 4.000 to 11.000 between the years 1616 and 1629. So, while the particular figure for 1629 was 11.826, the average number of garrisons was around 8.600 troops for the specified period of 1616 to 1629.⁴⁰

This suggests that Russian garrisons were almost twofold superior in number to those of the Ottomans in Silistra and Kefe. However, one needs to bear in mind that the Ottoman Black Sea fortifications were protecting strategically important small points either in the openings of rivers (the Don, Dnieper, Danube) to the sea or on the Black Sea coast. This contrasts with the long stretched line of the Russian borderland that was facing an immense territory south of Moscow. In that sense, Ottoman Black Sea fortifications were making good by density of stationed soldiers for what they were losing in

³⁷ BOA, MAD.d 1663, p. 11.

³⁸ BOA, KK.d 1823, p. 71 and BOA, D.YNÇ.d 33788, p. 2.

³⁹ For example, Murteza Pasha of Silistra orders 15.000 *akçes* to be paid to an unspecified number of *beşlüyan* forces in 1630 (Şevval 1039), BOA, MAD.d 7267, p. 19.

⁴⁰ Brian Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, Routledge, London and New York 2007, p. 68.

terms of numbers. To be precise, the function and rationale of the two defensive lines were different.⁴¹

In the end, one plausible way to explain the relatively small number of 5.000 troops in the Ottoman northern frontier may be calling attention to a buffer zone built up by the Ottoman tributaries of Wallachia, Moldavia and the Crimean Khanate, situated between the Ottoman Empire on the one hand and Poland-Lithuania, the Muscovite State (and the Cossack tribes) on the other.⁴² Hence, the disproportionate allocation of the garrison troops between the Ottoman western and northern frontiers once more emphasises the importance of the Ottoman border with the Habsburgs, where a direct land contact between the two sides was the case.⁴³

As the last point, one may also try to draw comparisons with the eastern frontier, where lay a long territorial frontier between the Ottomans and the Safavids. However, Sultan Murad IV's reign would not be a propitious ground since intermittent campaigns between 1624 and 1639 were inevitably swelling the numbers at the time: whenever one of the sides conquered a fortification, enormous number of garrison troops were left in them to prevent a recapture by the enemy. This renders a comparison of the garrison sizes between the Ottoman western and eastern garrisons in the period concerned unreliable.⁴⁴

All in all, despite the lack of contact between a large part of Bosnia and Temesvar with the Habsburg territory, the combined forces of Hungarian provinces and Bosnia provided the Ottomans with an advantageous ratio of three to two over the Habsburgs. However, it must be kept in mind that these

⁴¹ The present author has unfortunately failed to gather any data regarding the Polish-Lithuanian fortification against the Ottomans.

⁴² Feridun Emecen refers to this area as the "periphery" (*çeper*), see: Feridun Mustafa Emecen, "Osmanlı Sınırları Nerede Başlar, Nerede Biter?", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Feridun M. Emecen (ed.), Timaş, İstanbul 2009, 195-217, p. 199. For the Cossack raids, Ostapchuk (1989) can be compared with the following study based on Ukrainian literature: Olena Bachynska, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ukrayna Kazaklarının 'İstanbul' Seferleri (XIX. Yüzyıl Sonu - XX. Yüzyıl Başlangıcına Ait Bilimsel Yayınlar Üzerine)", (eds.) Feridun Emecen, Ali Akyıldız and Emrah Safa Gürkan, *Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu bildirileri, 25-26 Mayıs, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, İstanbul 2016, p. 761-768.

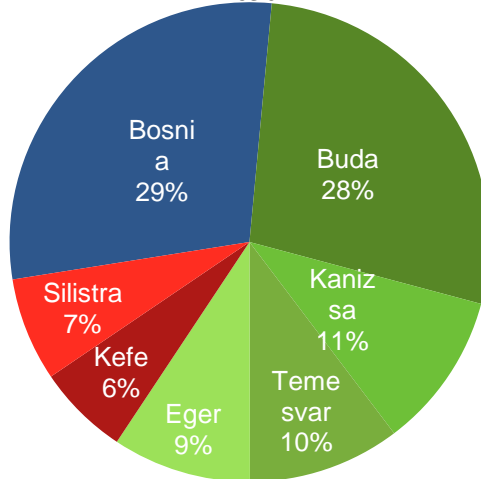
⁴³ One must also feel tempted to include the castles in the Peloponnesos within the larger framework of the western frontier, along with the castles on the shores of Sinop, Trabzon and the Straits (Istanbul) within that of the northern, in order to achieve a more complete picture of the border defences. In that respect, the calculations made herein correspond only to the outer rims Ottoman defensive line and exclude these castles of secondary contact.

⁴⁴ Deniz Armağan Akto, *Ottoman Fortresses*, p. 97-98.

figures merely reflect the garrison troops that were paid in cash and exclude the garrisons paid with land fiefs (*timar*).⁴⁵ Moreover, the frontiers could not have been protected only by the garrisons, since regular cavalry troops (*timarlı sipahi*), auxiliary/para-military units and retinues of Ottoman administrators (*kapı halkı*) similarly must have constituted elements of the sultan's frontier guard in times of need. Unfortunately, it was not possible to come across any data regarding these components of Ottoman provincial military machine. But, in any case, it would be safe to say that the Ottomans placed their military weight in terms of garrisoned soldiers on the Hungarian frontier in order to preserve a certain level of superiority over the Habsburgs during the reign of Sultan Murad IV.

Distribution of Ottoman Garrisons in Europe around 1630

Provinces	Buda	Kanizsa	Temesvar	Eger	Bosnia	Kefe	Silistra	Total
Garrison	10.500	4.000	3.900	3.550	11.000	2.350	2.650	36.950

⁴⁵ Klára Hegyi duly argues that some of the garrison troops must have been paid with land holdings (*timar*) instead of cash, close to twenty percent of the total as she presumes, K. Hegyi, *The Ottoman Military*, p. 170. I was not able to detect any considerable number of *timar*-paid troops for this period, save for the *kale dizdars*, either.

3. How many troops could governors of the Western frontier command?

The original question can now be addressed: did the governor generals of Buda actually lead raiding parties of some fifteen to twenty thousand soldiers into Habsburg territory? Even though the data regarding other provincial military classes than garrisons are hard to detect, there is at least a possibility to make approximations. The traditional *timarli* troops and the retinues of the governors need to be added into equation in this respect.

In his attempt to calculate the paper strength of the *timariot* army in 1631, Rhoads Murphey estimated that the total strength of the empire would be some 107.000 troops. The province of Buda accounted for approximately seven thousand soldiers within this total. And the combined *timariot* force of the Hungarian provinces and Bosnia was around 13.000 souls (4.474 *kılıç* of *timar* and 487 *kılıç* of *zeamet*).⁴⁶ Nevertheless, in the seventeenth century, the effective participation of the *timariots* even to an imperial campaign could only reach up to fifty per cent on a lucky day,⁴⁷ as seems to be the case with Sultan Osman II's (r. 1618-1622) imperial campaign against Poland (Chocim/Hotin Campaign) in 1621: only 880 of the roughly 1.900 *kılıç* holders in Bosnia attended the campaign.⁴⁸ a ratio which would most probably prove even smaller during a provincial raid.

Lastly, the household troops of the governors must be taken into consideration. Unfortunately, as Özgür Kolçak noted, "any attempt to estimate their exact number" was "extremely difficult" given the lack of any written records in most cases. However, since even Grand Vizier Fazıl Ahmed Pasha's household members varied between 100 and 400 in peace time during 1660's,⁴⁹ the number of a provincial governor's household forces would not exceed a few hundred, either. In that case, the combined

⁴⁶ Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Taylor & Francis e-Library 2001, p. 40-41.

⁴⁷ Géza Dávid-Pál Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies* 4 (2005) 157-188, p. 183. Even the Ottoman central army commanded by Grand Vizier Fazıl Ahmed Pasha during the Ujvar campaign in 1663 seems to have included no more than eight thousand *timariots*, see the manuscript by a certain Andrea Höltzel in Biblioteka Jagiellonska, Berol. Ms. Ital. Fol. 53 (*Relazione di viaggio a Buda, Costantinopoli, Sofia, Ossek, Vivar e narrazione della campagna dell'anno 1663 in Ungheria*), f. 90v.

⁴⁸ Ömer Lütfü Barkan, "Timar", *İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.)*, XII, vol. 1, (1997), 286-333, p. 327; Murphey, *Ottoman Warfare*, p. 40.

⁴⁹ Özgür Kolçak, "The Composition, Tactics and Strategy of the Ottoman Field Army at Zrinyi-Újvár and St. Gotthard (1663-1664)", (eds.) Ferenc Toth and Zigorhidi Czigany Balazs, *La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár: Expansion Ottomane-Coopération Européenne*, Budapest 2017, 73-92, p. 77.

household forces of the Hungarian and Bosnian governor generals must have been roughly a few thousand.

Reading the contribution of the *timariots* and the household troops with an eye to compare them with the garrisons might also be telling in this respect: whereas the Hungarian provinces and Bosnia could potentially put together 13.000 *timariot* troops and a few thousand household troops, the size of the garrisons in those five provinces surpassed 30.000. In a way, the Ottoman military force in the border regions was better represented with a *standing* army of fortress garrisons than the traditional *timariot* army or household troops that *had to be mobilised* before campaigns.

Now, under light of the calculations and the assumptions made above, it seems quite a challenging task for any frontier commander-in-chief to have amassed more than some five to eight thousand household and *timariot* troops for their cross-border expeditions. In order to put together twenty thousand soldiers, they would have undoubtedly required considerable reinforcement from the Hungarian and Bosnian garrisons. And this practically means that almost half of the garrison troops in those five provinces had to leave their positions.

It is true that commissioning half of the garrisons outside of their fortifications might sound like putting the Ottoman defensive line in extreme jeopardy. Nonetheless, it seems to be a commonplace practice followed by the Ottoman commanders in Hungary during imperial campaigns. In another study, Kolçak provides evidence that in the 1663 campaign against the Habsburgs, Ottoman commanders were ordered to enlist the participation of half of the Hungarian garrisons in the war effort.⁵⁰ Hence, even though the Ottoman campaigns in Hungary during the 1620's and 1630's might not have been imperial campaigns, the Ottoman frontier governors could still have included half of the garrisons for their border skirmishes. In such a scenario, Ottoman governor-generals might have indeed put together some fifteen to twenty thousand troops for their anti-Habsburg campaigns.

Conclusion

The present study tried to understand the size of the Ottoman military might in Europe around 1630 at several levels: firstly, a comparison between the Ottoman garrisons in Hungary (western front) and the Black Sea region (northern front) suggested that the Ottomans stationed more numerous

⁵⁰ Özgür Kolçak, "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi", (ed.) Kahraman Şakul, *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, Tarih Vakfı, İstanbul 2013, 217-251, p. 248-250.

garrisons, hence placed greater importance, on their frontier with the Habsburgs. The topography must have definitely played role in this choice; but the main reason was the relative force of the enemy lying across the frontier, which takes us to the second level of comparison.

Comparing the relative size of Ottoman garrisons vis-à-vis those on the Habsburg and Muscovite defence lines, one can argue the following: the Ottomans tried to match the size of their Habsburg rivals on the Hungarian frontier where the Habsburg network of fortifications was dense. Against some 20.000 Habsburg garrisons in the Royal Hungarian territory, Ottoman garrisons facing them in Hungarian and Bosnian provinces were around 30.000, suggesting a clear superiority. As for the Russian border, the Ottoman authorities did feel no such need and accepted the numerical inferiority of their garrisons against their Russian counterparts given the absence of any immediate fortification line facing the Ottoman Black Sea fortresses.

The last and the implicit conclusion one can draw is that the garrison troops seem to have contributed to Ottoman military mobilisations more than the *timar* holders. A comparative reading of *timariot* and garrison sizes in Ottoman provinces of Bosnia and Buda suggested that the garrison troops far surpassed the traditional Ottoman military force of *timar*. Hence, provincial armies had to be composed of a good portion of garrison troops during campaigns in order to suggest a considerable whole.

Bibliography

1- Archival Documentation

[Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Ottoman Archives in Istanbul] BOA

[Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defterler] TSMA D, 216; 1356.

[Maliyeden Müdevver Defterler] MAD.d 392; 1663; 1942; 7089; 7267; 7339; 15983.

[Kamil Kepeci] KK.d 266; 1823; 1826; 1920.

[Tapu Tahrir] TT.d 748.

[Yeniçeri Defterleri] D.YNÇ.d 33748; 33752; 33788.

[İbnülemin- Askeriye] İE.AS [3] 246.

[Austrian National Archives/Österreichische Nationale Bibliothek] ÖNB

Cod. Mixt. 616; 636.

Biblioteka Jagiellonska

Andrea Höltzel, *Relazione di viaggio a Buda, Costantinopoli, Sofia, Ossek, Vivar e narrazione della campagna dell'anno 1663 in Ungheria*, Berol. Ms. Ital. Fol 53. (Online access: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/378196>)

2-Literature

- ÁGOSTON Gábor, "The Costs of the Ottoman Military System in Hungary", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*, Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), Brill, Leiden 2000, pp. 195-228.
- _____, "Mark. L. STEIN. *Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52.1 (2009), pp. 159-163.
- _____, "Macaristan'da Osmanlı-Habsburg Serhaddi (1541 - 1699): Bir Mukayese", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (ed. and trans.) Kahraman Şakul, Timaş, İstanbul 2013, pp. 203-224.
- AKTO Deniz Armağan, *Ottoman Fortresses and Garrisons in the Hungarian and the Eastern Frontiers (1578-1664)*, MA Thesis, METU, Ankara 2019.
- ANGYAL Dávid, "Gabriel Bethlen", *Revue Historique*, 158 (1928), pp. 19-80.
- BACHYNSKA Olena, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ukrayna Kazaklarının 'İstanbul' Seferleri (XIX. Yüzyıl Sonu - XX. Yüzyıl Başlangıcına Ait Bilimsel Yayınlar Üzerine)", (eds.) Feridun Emecen, Ali Akyıldız and Emrah Safa Gürkan, *Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu bildirileri, 25-26 Mayıs, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, İstanbul 2016, pp. 761-768.
- BARKAN Ömer Lütfü, "Timar", *İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.)*, XII, vol. 1, (1997), pp. 286-333.
- BAŞ Göksel, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 33 (2019), pp. 151-181.
- BERINDEI Mihnea, "La Porte Ottomane Face aux Cosaques Zaporogues 1600-1637", *Harvard Ukrainian Studies*, 1/3 (1977), pp. 273-307.
- BİLGE Sadık Müfit, "Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11, (2000), pp. 33-81.
- CHOISY Sr. D., *Voyage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621 par le Sr D. Choisy*, Adrian Taupinart, Paris 1624.
- DÁVID Géza and Pál Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies*, 4, (2005), pp. 157-188.
- DAVIES Brian, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, Routledge, London and New York 2007.
- EMECEN Feridun Mustafa, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş, İstanbul 2009.
- FISHER Alan W., "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 21/2 (1973), pp. 161-74.
- GEZER Ömer, "Bosna Serhaddinde Osmanlılar: Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı Ordusu Üzerine Bir Analiz", (ed.) Aşkın Koyuncu, *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 6-8 Ekim 2016, Çanakkale, Bildiriler, Cilt I*, Çanakkale 2017, pp. 338-347.
- _____, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

- HEGYI Klára, *The Ottoman Military Organization in Hungary: Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin 2018.
- KASER Karl, *Freier Bauer und Soldat—Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535-1881)*, Böhlau, Vienna 1997.
- KISS I. N., “Die ökonomische und soziale Basis der Verteidigung gegen die Türken in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert”, *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt*, (eds.) H.W. Hermann and F. Irisgler, Minerva-Verlag Thunnes & Nolte, Saarbrücken 1983, pp. 173-198.
- KOLÇAK Özgür, “Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi”, (ed.) Kahraman Şakul, *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, Tarih Vakfı, İstanbul 2013, pp. 217-251.
- , “The Composition, Tactics and Strategy of the Ottoman Field Army at Zrinyi-Újvár and St. Gotthard (1663–1664)”, (eds.) Ferenc Toth and Zigorhidi Czigany Balazs, *La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár: Expansion Ottomane-Coopération Européenne*, Budapest, 2017, pp. 73-92.
- LAZANIN Sanja and Nataša Štefanec, “Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries)”, (eds.) Drago Roksanđić and Nataša Štefanec, *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium-International Project Conference Papers 2 “Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750”*, (Graz, December 9-12, 1998), Budapest 2010, pp. 91-116.
- MURPHEY Rhoads, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Taylor & Francis, e-Library 2001.
- OSTAPCHUK Victor, *The Ottoman Black Sea frontier and the relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy, 1622-1628*, Ph.d Thesis, Harvard University, Massachusetts 1989.
- ÖZTÜRK Said, “1042-1045 (1632-1635) Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (January 1999), pp. 325-337.
- PÁLFFY Géza, “The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)”, *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (eds.) Pál Fodor and Géza Dávid, Brill, Leiden 2000, pp. 3-70.
- PARKER Geoffrey, (ed.), *The Thirty Years' War*, London-New York 1984 (e-book 2006).
- ROTHENBERG Gunther E., *Antemurales Christianitatis: The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1749*. Ph.d Thesis, Illinois University 1958.
- STEIN Mark L., *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Tauris, London-New York 2007.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- ZAHIROVIC Nedim, *Murteza Pascha von Ofen zwischen Panegyrik und Historie: Eine literarisch-historische Analyse eines osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (El-vasfû l-kâmil fi-ahvâli l-vezîri l-âdil)*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2010.

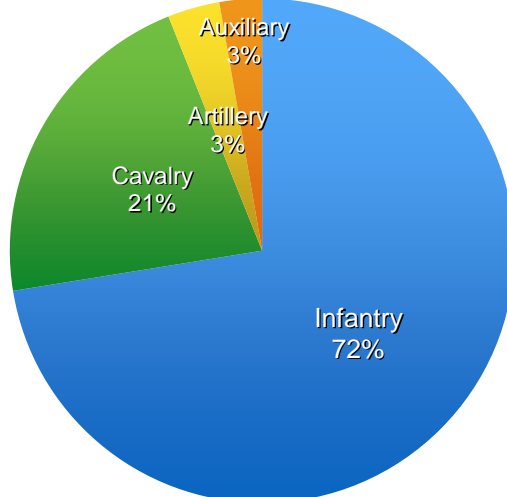
APPENDIX I: GARRISON OF THE BUDA CASTLE COMPLEX IN 1627-1628

Source	Name of the Military Corps	#
T SMA.d 216	Cema'at-i Mustahfizan-ı Kal'a-yı Budun	306
"	Cema'at-i Cebeciyân-ı Kal'a-yı Budun	22
"	Cema'at-i Topçuyân-ı Kal'a-yı Budun	50
"	Cema'at-i Arabacıyan-ı Kal'a-yı Budun	5
"	Cema'at-i Humbaracıyan-ı Kal'a-yı Budun	22
"	Cema'at-i Barudçuyân-ı Kal'a-yı Budun	25
"	Cema'at-i Mustahfizan-ı Barudhane-i Budun	15
"	Cema'at-i Gönüllüyan-ı Kal'a-yı Budun	336
"	Cema'at-i 'Azaban-ı Kal'a-yı Budun	410
"	Cema'at-i Mustahfizan-ı Cısr-ı Nehr-i Tuna der Budun	37
"	Cema'at-i Mustahfizan-ı Gürz İlyas	22
"	Cema'at-i Mustahfizan-ı Palanka-yı Cedid der Varoş-ı Budun, ihya- yı Hasan Paşa	23
"	Cema'at-i Mustahfizan-ı Bab-ı Ab, muhafaza-yı Kal'a-yı Budun 'an mustahfızan ...	23
"	Cema'at-i 'Azaban-ı Bab-ı Ab-ı Kal'a-yı Budun	16
"	Cema'at-i Mustahfizan-ı Kal'a-yı Cedid der Varoş-ı Budun ihya-yı Mehmed Paşa ...	16
"	Cema'at-i Zü'ema ve Erbab-ı Timarha-yı Mahruse-i Budun	29
SUB-TOTAL		1357
MAD.d 7339	Yeniçeriyân-ı yerlüyan	1925
D.YNÇ.d 33748, s. 30	Yeniçeriyân-ı Dergah-ı Ali	412
TOTAL		3694
T SMA.d 216	Cema'at-i Çavuşân-ı Defter-i Divân-ı Budun	41
"	Cami Hademesi (Buda and Pest)	44
"	Müteka'idin ve Duagüyan	37

APPENDIX II: GARRISONS OF THE FIVE FOREMOST CASTLES IN OTTOMAN HUNGARY⁵¹

	Budin (Buda)		İstolni Belgrad (Székesfehérvár)		Estergon (Esztergom)		Kanije (Kanizsa)		Temeşvar (Timisoara)		SUM
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	
Infantry	3205	86,7	533	73,5	803	64,1	1106	59,5	566	54,1	6213
Cavalry	365	9,8	157	21,7	410	32,7	622	33,5	289	27,7	1843
Artillery	50	1,3	35	4,8	40	3,2	91	5	70	6,7	286
Auxiliary	74	2					38	2	121	11,5	233
SUM	3694	100	725	100	1253	100	1857	100	1046	100	8575
Source	T SMA.d 216; MAD.d 7339		Hegyi, p. 399.		T SMA.d 216; D.YNÇ.d 33748, p. 22.		D.YNÇ.d 33748, p. 42, 74; Hegyi, p. 552.		Hegyi, p. 497.		

Percentage Distribution of Garrison Types in the Five Castles in Ottoman Hungary

⁵¹ The figures herein excludes the Eğri (Eger) garrison since no data from around 1630 is available.

APPENDIX III: MAP SHOWING THE FIVE MAJOR CASTLES IN OTTOMAN HUNGARY AROUND 1630

Map 2: Hans Hotte, *Atlas of Southeast Europe, Geopolitics and History, Volume One: 1521-1699*.

HALİL YAVER BEY'İN “BUGÜNKÜ BULGARİSTAN'DA TÜRK DÜŞMANLIĞI” ADLI KİTABININ LA BULGARİE VE TRAKYA GAZETELERİNDEKİ AKİSLERİ

Deniz GÜNER¹

Öz: Uzun yıllar Türk egemenliğinin hüküm sürdüğü Balkanlarda yaşanan milliyetçi isyanlar neticesinde kendi devletini kuran azınlık halklarından biri de Bulgarlardır. Bulgarların milli uyanış için geliőtirdikleri saldırgan tutum milliyetçi Bulgar basını için bir gelenek haline gelmiş ve özellikle Türkler aleyhindeki tehditkâr yayınlar ve davranışlar Bulgaristan'da ikamet eden Türkler için sorun yaratmıştır. 1928 sonrasında şiddetlenen “Bulgaristan Bulgarlarıdır” politikası pek çok Türk'ün malını yok pahasına elden çıkarıp göç etmesine neden olmuş, hadiseler iki ülke arasında sorun teşkil etmeye başlamıştır. Bulgaristan'da artan Türk düşmanlığı karşısında İstanbul Barosu avukatlarından Halil Yaver Bey 1932'de “Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı” adlı bir kitap yayınlamıştır. Söz konusu kitap Bulgaristan basınında gündeme gelmiş ve eleştirilere uğramıştır. *La Bulgarie* gazetesi konuyla ilgili bir makale yayınlarken, Trakya gazetesi kitaba cevaben birkaç makale yayınlamıştır. Bu çalışmada gazete makalelerinin Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen Fransızca suretlerinden faydalanılmıştır. Halil Yaver Bey'in kitabının orijinal baskısı ve karşılığında *La Bulgarie* ve *Trakya* gazetelerindeki söz konusu makaleler değerlendirilerek “Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı” meselesinin Türk ve Bulgar kamuoyundaki akisleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: La Bulgarie Gazetesi, Trakya Gazetesi, Halil Yaver, Kessarevo, Razgrad.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, gunerdeniz1@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-1496-0913

**THE REFLECTION OF HALIL YAVER BEY'S BOOK,
TITLED "ENMITY AGAINST TURKS IN TODAY'S
BULGARIE", IN LA BULGARIE AND TRAKYA
NEWSPAPERS**

Abstract: One of the minorities who established their own state after nationalist riots in the Balkans, where Turkish sovereignty ruled over many years, are Bulgarians. The aggressive attitude for Bulgarian nationalist awakening became a tradition for nationalist Bulgarian media, and especially threatening posts and behavior against Turks caused a problem for Turkish residents in Bulgaria. The policy of "Bulgaria belongs to the Bulgarians", which intensified after 1928, caused many Turks to dispose of their property at the expense of nothing and to emigrate, and the events created a problem between the two countries. In the face of increasing Turkish hostility in Bulgaria, Halil Yaver Bey, one of the lawyers of the Istanbul Bar Association, in 1932, published a book called "Enmity Against Turks in Today's Bulgaria". The book in question came to the fore in the Bulgarian press and was criticized. As the *La Bulgarie* newspaper published an article on the subject, the *Trakya* newspaper published several articles in response to the book. In this study, the French copies of the newspaper articles, sent to the Prime Minister by the Foreign Ministry, were utilized. As the original edition of Halil Yaver's book and the counter-arguments of the aforementioned articles in *La Bulgarie* and the *Trakya* newspapers, have been evaluated, the reflections of the issue, "Turkish hostility in Bulgaria", in Turkish and Bulgarian public opinion have been tried to examine.

Key Words: La Bulgarie Newspaper, Trakya Newspaper, Halil Yaver, Kessarevo, Razgrad.

Giriş

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonucunda Ege Denizi'ndeki hakimiyetini kaybetmiş ve Anadolu'ya doğru bir göç dalgası başlamıştır. Türklerin Balkanlardaki bu ani ve zorunlu geri çekilişi büyük bir drama sahne olmuş Osmanlı sınırları dışında kalan Türk ve Müslüman ahali oldukça zor durumda kalmıştır.² Bulgaristan'ın I. Balkan Savaşı sonrasındaki toprak kazanımları II. Balkan Savaşı'nın nedeni olmuş ve Bulgaristan bulunduğu coğrafya içerisinde yalnızlaşmıştır.

Balkanlardaki sınırların Türk ve Müslüman nüfusun varlığının hiçe sayılarak belirlenmesinden kaynaklanan toplumsal sorunlara müdahale edilmesine

² Sezai ÖZTAŞ, "Türk İnkılabını Hazırlayan Gelişmeler", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, ed. Sezai ÖZTAŞ, Kırklareli Üniversitesi Yayını, Kırklareli 2012, 1. bs., s. 35.

fırsat bile olmadan³ I. Dünya Savaşı başlamıştır. İki yıl öncesine kadar savaş durumunda olan Bulgaristan ve Osmanlı Devleti bu savaşta Almanya'nın yanında yer almış ve Almanya'nın savaşı kaybetmesi ile İtilaf Devletleri'nin kendilerine dayattığı antlaşmaları imzalamışlardır. 1919 yılında Bulgaristan ile İtilaf Devletleri arasında Neuilly (Nöyyi) Antlaşması imzalanırken Türkler, İstanbul Hükümeti'nin ve İtilaf Devletleri'nin kendisine biçtiği kadere razı olmamış ve Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Millî Mücadele sürecini başlatmıştır. Bu süreçte Anadolu'da Batı Cephesi'nde Yunanistan'a karşı savaş durumunda olan Ankara Hükümeti, Bulgaristan ile ılımlı ilişkiler kurmaya talip olmuştur.⁴ Bulgaristan, Lozan Konferansı'nda sadece kendisini ilgilendiren konulardaki görüşmelere katılmış ve sonunda Boğazlar rejimi ile Trakya sınırında silahtan arındırılacak bölgeye ilişkin sözleşmelere imza atmıştır.⁵ Sınırların kesinleşmesinden sonra iki ülkenin arasındaki diğer sorunların çözülmesi ile ilgili çalışmalara başlanmış ancak çok da başarılı olunamamıştır. 1924 yılındaki görüşmeler süresince özellikle Doğu Trakya'daki Bulgar kilisesi ve Bulgar okullarının durumu konusunda bir türlü anlaşma sağlanamamıştır.⁶

Türkiye'nin çabasıyla 18 Ekim 1925'te "Türk Bulgar Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi" imzalanmış,⁷ bir süre yürürlüğe girmeyen antlaşmanın Ağustos 1926'da yürürlüğe girmesiyle iki ülkenin ilişkileri normalleşmeye başlamıştır. Bulgaristan'daki aşırı milliyetçilerin Türklere kötü davranışı ve adeta göçe zorlaması nedeniyle ilişkiler, zaman zaman zedelense de genel olarak iyi seyretmiştir.⁸

³ 1913 yılında Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk antlaşması aradaki problemlerin çözümü için yetersiz kalmıştı. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, 1. bs., s. 457.

⁴ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919–1923)", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, IX/19, (2007), s. 305-308; Veysi Akın, "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın Yeri ve Önemi", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, I/1, (2012), s. 44.

⁵ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları Cilt I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2000, 3. bs., s. 261.

⁶ Ahmet Özgiray, "Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri (1920-1938)", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, X/1, (1995), s. 56.

⁷ Soysal, a.g.e., s. 261.

⁸ Özgiray, a.g.m., s. 58-61.

1930'lu yılların ilk yarısında Bulgaristan'da yaşayan yaklaşık yarım milyon Türk baskı, sindirme ve göç politikasına maruz kalmış⁹ ve Türk basını başlangıçta bu duruma sessiz kalmıştır. 1932 yılına gelindiğinde ise Türk basını Bulgaristan'da yaşayan Türkler üzerindeki baskı ve Türkiye aleyhine çıkan olaylar ile ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle Kessarevo'da (Haskova) bir Türk'ün Bulgar polisini öldürmesi sonrasında yaşanan olaylar¹⁰, Türk tütün işçilerinin Filibe'de işten çıkarılması¹¹ ve Sofya'daki bir abidenin açılış töreninde bazı Bulgar devlet adamlarının Edirne'nin yeniden işgal edileceği anlamına gelebilecek konuşmalar yapması¹² iki ülke basınında tartışmalara neden olmuş, "Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" konusunu gündeme getirmiştir.

Bu çalışmada yukarıda belirtilen olaylarla eş zamanlı olarak yazılan Halil Yaver Bey'in kitabı ile gündeme gelen ve Bulgar basınında da karşılığını bulan "Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı" meselesine Türk ve Bulgar basınının bakışı aktarılmıştır.

1. "Bulgaristan'daki Türk Düşmanlığı" Meselesinin Gündeme Gelmesi

Türkiye, cumhuriyetin ilanı sonrası dış politikadaki temel ilkesi olan "yurtta sulh cihanda sulh" anlayışı çerçevesinde komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiş, sorunları asgari düzeyde tutmaya çalışıp yapıcı politikalar üretmek bu konudaki kararlılığını göstermiş bir ülkedir. Dolayısıyla Bulgaristan ile olan ilişkilerini de aynı uzlaşmacı üslup ile sürdürmüştür.¹³ Ancak Bulgaristan'da kalan Türklerin Bulgar milliyetçileri¹⁴ tarafından zaman zaman tacize uğraması¹⁵ ve iki ülke arasında çözülemeyen emlak meselesi ciddi sorun teşkil etmiştir. Öte yandan 1930'da Balkan

⁹ Mustafa Özşarı, "Bulgaristan Türklerinin 1930-1940 Yılları Arasında Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bir Bakış", Akademik Kaynak, III/5, (2015), s. 1.

¹⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.5; Cumhuriyet, 8 Haziran 1932; Son Posta, 15 Haziran 1932.

¹¹ Cumhuriyet, 26 Haziran 1932.

¹² Vakit, 16 Kasım 1932; Vakit, 17 Kasım 1932.

¹³ Yüksel Kaştan, "Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXIV/72, (2008), s. 676.

¹⁴ Özgiray, a.g.m., s. 60.

¹⁵ Bulgar milliyetçileri Bulgaristan kurulduğu andan itibaren etnik olarak Bulgar olan homojen bir ulus oluşturmak için çalıştılar. Bu nedenle Bulgarlar, uzun yıllar boyunca sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkları katlederek onları göçe zorladılar. Hasan Demirhan, "Sözlü anlatımlarla 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, VI/16, (2019), s. 326.

Devletleri'nin arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi için konferansların yapılmaya başlandığı süreçte Bulgaristan'ın oluşturulması gündeme gelen paktın dışında kalacağını anlaşılmaması Türkiye'nin Bulgaristan ile ikili ilişkilerine daha da özen göstermesine neden olmuştur.¹⁶ Bu sırada Türk ve Bulgar basını da iki ülkenin iyi ilişkilerini pekiştirici bir tutum takınmıştır. Hatta 1930'un yaz aylarında "Bulgaristan Gazeteciler Cemiyeti", bazı Türk gazetecilerini Bulgaristan'a davet etmiştir. Gazeteciler, ziyaret için Bulgaristan'a hareket etmeden önce Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü ziyaret etmişler ve Atatürk, Türk gazetecilerine Sofya anılarını anlatarak Bulgar halkının dost ve sempatik tutumundan bahsetmiş, bu konuşma Bulgaristan'da taktirle karşılanmıştır.¹⁷ Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi Pavlov, *La Bulgarie* gazetesinde bir makale yayınlamış ve Mustafa Kemal Atatürk'ten övgüyle bahsetmiştir: "Gazi Bulgar milletine karşı beslemekte olduğu teveccühkâr duyguları resmî ve hususi surette defaatle izhar etmiştir."¹⁸ Bir yıl sonra iadeyi ziyaret gerçekleştirmiş ve Türk, Bulgar ve Yunan gazetecilerinden oluşan bir grubun toplandığı akşam yemeği sırasında "Basın Cemiyeti" adına konuşma yapan Hakkı Tarık Us, Türk Bulgar dostluğundan övgü ile bahsetmiştir:

"Türk ve Bulgarlar birbirini çok iyi anlamışlardır. İki millet arasındaki dostluk bugün her zamankinden kuvvetlidir ve öyle olacaktır... Türk gazetecileri geçen yıl Bulgaristan'ın güzide topraklarını dolaştılar... Varna'ya ayak bastığımız zaman Bulgar meslektaşlarımızın matbuatta bir mesai birliği teklifi ile karşılaşmış ve Sofya'dan İstanbul'a elimizde böyle bir itilafın kıymetli vesikası ile dönmüştük. Birbirleri aleyhine neşriyata sahne olmaktan çekinmek, memleket matbuatını iki memleketin inkişafını hayırhâne takibe ve bunu kendi efkârı umumiyelerine olduğu gibi arza sevk etmek, Türk Bulgar düşmanlığını besleyen neşriyatın bertaraf olmasını istemek, mazinin herhangi bir safhasına dokunan iki memleketin dostluk münasebetini bozacak mahiyette hatıraların şimdi olduğu gibi ileride de tekrarına yer vermemek temennileri bu itilafın esasını teşkil ediyordu..."¹⁹

Türk ve Bulgar basın mensupları arasındaki karşılıklı iyi temennilere rağmen Bulgaristan'da Türklerin yaşadığı yerlerdeki baskılar devam ediyordu. O

¹⁶ Sezai Öztaş ve Gürhan Kınalı, "Atatürk Dönemi Balkan Politikası Bağlamında Türkiye-Yunanistan Ek Antlaşması", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, X/2, (2021), s. 567.

¹⁷ Özgiray, a.g.m., s. 61.

¹⁸ Milliyet, 23 Kasım 1931; Vakıf, 23 Kasım 1931.

¹⁹ Vakıf, 20 Ekim 1931.

günlerin tanığı gazeteci Necmettin Deliorman, Bulgaristan'daki kaotik ortamı şu ifadelerle aktarmıştır:

"1932-1933 ve daha önceki yıllar içinde Bulgarlar en şımarık günlerini yaşıyorlardı... Camiler yıkılıyor, mezarlar açılıyor, Türk aydınları öldürülüyor, okullar kapatılıyordu... Hakarete uğrayan Türklerin şikayetleri gazetelere yağıyordu. Bunlardan bazılarını gazetede yayınlınca Sofya Emniyet Müdürlüğü'nden çağrılıp Bulgaristan'ın azınlık siyasetine engel olmakla itham ediliyorduk. Bulgaristan Romanya'dan Dobruca'yı istediğı için Dobruca'daki Bulgarların zulüm gördüklerini iddia ediyordu. Makedonya'daki Bulgarlar için de Yugoslavya'yı itham ediyorlardı. Trakya komitacıları da Türkiye'den Doğu Trakya ve Edirne'yi istiyorlardı... Komşu memleketlerde yaşayan Bulgar azınlıkların zulüm gördüğünü gazetelerinde yazan Bulgarlar kendi idareleri altındaki Türklere cehennem hayati yaşıyorlardı..."²⁰

1.1. Kessarevo Hadisesi (16 Nisan 1932)

Bulgar komitacılarının Türklere hakaretlerini arttırdıkları bir dönemde Kuzey Bulgaristan'a bağı Gorna Oryahovitsa'nın Kessarevo Köyünde 16 Nisan 1932 günü elim bir hadise yaşanmıştır.²¹ Kessarevo'da, İbrahim adındaki bir Türk tarafından Bulgar bekçi Hristo Stoyanov'un öldürülmesinin ardından yaşanan olaylar basına Kessarevo Hadisesi olarak yansımıştır.²² Bulgaristan'daki Türk basınına göre İbrahim, olay yerinden kaçıp saklanmış ancak Nahiye Müdürü Dimitri Bozov ve beraberindeki Bulgar gençler İbrahim'in evine gelmiş, ailesini döverek yerini öğrenmiştir. Yakalanan İbrahim dövülmüş ve beraberindekiler ile birlikte bağlanarak belediyeye götürülmüştür. Tutuklulara nezaret eden bir başka bekçi ise İbrahim'in karısı Ayşe'ye tecavüzde bulunmuştur. Darp ve ırza tecavüz vukuatı bina dahilinde yaşanırken dışarıda toplanan Bulgarlar, İbrahim'i Belediye binasından alarak meydana götürüp ağır biçimde darp etmiştir. Gece yarısından sonra merkezden gelen üç jandarma eşliğinde İbrahim tekrar belediyeye götürülmüştür. Sonrasında İbrahim'in kaza merkezi Rahova'ya (Rahovo/Oryahovo) nakli babası ve kardeşlerine yaptırılmıştır. Olayın ikinci günü İbrahim ve beraberindekiler polis karakolunda falakaya

²⁰ Basri Zilabid Çalışkan, Bulgaristan'da İslâm (1878-2018), İnkılâb Yayınları, İstanbul 2019, 1. bs., s. 121.

²¹ Bengül Bolat, "1932 Kessarevo/ Kesarevo/ Kesenova Olayı/ Faciası/ Hadisesi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII/26, (2013), s. 91.

²² BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.5.

yatırılmış, Rahova'dan Kaymakamın emri ile Tırnova'ya nakledilmiş içinde kireç olan bir hastane odasında beş gün sonra ölmüştür.²³

Olayın üçüncü günü Bulgarlar Kessarevo'da camiye ve yanındaki okula petrol dökerek yakmış, aynı günün gecesinde de Türk mahallesine üç bomba konmuştur. Köylüye jandarma tarafından destek olunmaması ve linç girişimleri nedeniyle pek çok kişi köyden kaçmıştır. Köylülerden biri kaçarken düşerek kucağındaki çocuğunu düşürüp ezerek ölümüne neden olurken köyde kalan bir kadına yapılan sarkıntılık neticesinde kadın delirmiştir. Köyün seksen altı hane olan nüfusu olaydan sonra kırk haneye düşmüştür. Belirtildiğine göre Kessarevo'ya kolluk kuvvetinin ulaşması oldukça kolay iken olaylar sırasında (gece yarısından sonra) sadece üç jandarma gelmiştir. Onlarda belirtildiği üzere bir şey yapmamıştır. Resmi bina içerisinde ırza tasallut ettiği sabit olan bekçiye de bir şey yapılmadığı gibi köye soruşturma için gelen görevliler Müslüman halktan kimsenin malumatına müracaat etmemiştir. İbrahim'in öldüğü gerekçesiyle hakkında tahkikata lüzum görülmediği gibi darp, ırza tecavüz ve cami yakmak hadiseleri de görmezden gelinmiştir.²⁴ Ayrıca *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre kırka yakın Türk kızı tecavüzü uğramış,²⁵ içlerinden çocuk yaşta olanlar hayatlarını kaybetmiştir.²⁶ Yaşanan bu acı hadisenin ardından Bulgar İçişleri Bakanı basına yaptığı açıklamada olayın abartıldığını söylemiştir.²⁷ Zira Bulgar makamlarına göre, köyün bekçisi Hristo Stoyanov iki atın tarlaya girdiğini görünce hayvanları belediyeye götürüp teslim etmek isterken yolda çıkan tartışma sonucu öldürülmüştür. Belediye Başkanı da bekçiyi öldürdüğü söylenen İbrahim'i tutuklamış ancak bekçinin yakınları Belediye binasına gelip zanlıyı tartaklamışlar, zanlı İbrahim de birkaç gün sonra Tırnova hastanesinde ölmüştür. Türk ahaliye ait caminin yanması ise bu olaydan on beş gün sonra gerçekleşmiş bir kazadan ibarettir."²⁸

Nisan ayı içinde yaşanan Kessarevo hadisesinin Türk basınına yansımaları birkaç ayı bulmuştur. Sadece basın değil konuyla ilgili olarak Türkiye'nin de harekete geçmesi biraz zaman almıştır. Sofya Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına ilk bilgilendirmeler Haziran 1932'de yapılmıştır. Elçiliğin 29 Haziran 1932 tarihli tahriratının önemli kısımları şu şekildedir:

²³ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.5.

²⁴ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.5.

²⁵ Cumhuriyet, 15 Haziran 1932.

²⁶ Cumhuriyet, 8 Haziran 1932.

²⁷ Cumhuriyet, 14 Haziran 1932.

²⁸ Son Posta, 15 Haziran 1932.

"Kessarevo köyü vakasında Bulgar idare memurları yaralı ve daha önceden halk tarafından öldüresiye dövülmüş bir adamı daha diriye kireç kuyusuna attıracak kadar vahşet ve zulümde ileri gitmişlerdir. Türkçe çıkan gazeteler arasında olayı yazmaya ilk cesaret eden Mehmet Celil Efendi'nin *Rehber* gazetesidir. Mehmet Celil Efendi olayı duyurmaya çalışmış, vatanperverlik göstermiş ancak hiçbir netice alamamıştır... Buradaki Türklere ne yapılmış olsa münasebetlerimize tesir etmeyeceği hakkında Bulgar devlet adamlarında eskiden beri yerleşmiş bir kanaat vardır. Bu kanaati sarsmak için Bulgar elçisine karşı acı lisan kullanılması vâridi hatır olmakla takdiri samilerine arz olunur efendim."²⁹

Olayın Türk basınında yer alması ve ilgi görmeye başlaması ile Bulgar *Prazništi Vest* gazetesi Kessarevo Hadisesinin abartılarak anlatıldığına ve bunun Bulgaristan karşıtı bir kampanya olduğuna dair bir yazı yayınlamıştır.³⁰ Olayın mağdurları arasında yer alan Kessarevo köylülerinden bazıları kendilerine yapılan zulme çare bulunması adına Sofya Elçiliğine 28 Temmuz 1932 tarihli bir mektup göndermişlerdir. Mektupta köylere dönenlerin karşı karşıya oldukları kötü muamele aktarılmış ve yetkililerden yardım istenmiştir.

"...Ey ağalar ey beyler bu işler nice olacak bu Bulgarlar ne istiyorlar bizden... Komşuluk herkes darmadağın oldular, şimdi evlerine gelmeye başladılar. Amma çok eziyet ediyorlar, şimdi biz de köy muhtarına ağlanıyoruz. Hiçbir faide yok ve de kaymakama ağlanıyoruz. Ondan da fayda görmüyoruz. Bu bizim işimiz nice olur sizden imdat bekliyoruz.

Yegâne bir çare yoksa daha şimdi gelin siz alın bizim canımızı da biz de kurtulalım bu belalardan..."³¹

Söz konusu mektubun Dışişleri Bakanlığına ulaşması sonrasında bakanlık, konu ile ilgili olarak Bulgar makamlarına tekrar başvurmanın bir faydası olamayacağını belirtmiş ve çözüm olarak köylülerin Türkiye'ye nakledilmeleri gerektiği görüşünü Başbakanlığa sunmuştur.

"...Binaenaleyh hatıra gelen tedbir mağdur mevkiinde ve isimleri bizce belli olanlara parayla biraz yardım etmek ve gelecek bahara Türkiye'ye nakledileceklerini temin ile kendilerini teskin eylemektir.

²⁹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.5.

³⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.623.19.

³¹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.7.

Şimdiki halde başka yapılacak bir şey kalmadığına ve geçende lütuf buyurulan ve Kessarevo ile Filibe'de tahkikat ve istihbarat için şimdiye kadar yarısı sarf edilmiş olan beş yüz liradan bir şey ayırmak mümkün olmadığına binaen bu köylülere yine mahallinde gizlice dağıtılmak üzere üç yüz lira gönderilmesinin ve gelecek bahara kadar Türkiye'ye nakillerinin teminini rica ederim."³²

Rapordan da anlaşıldığı üzere Türkiye olaya ilgisiz kalmamış ancak Türk Bulgar dostluğunu sarsacak fevri girişimlerden de kaçınmıştır. Hadiseyi takip eden günlerde Filibe'de 400 tütün işçisinin "size burada iş yoktur, Türkiye'ye gidiniz orada iş versinler. Kessarevo köyünde yakılan camiye mesele yaptınız. Sizin buradaki Cuma camisini ve sebze halini de yakacağız" denilerek işten çıkarıldığı ve bazı yerlerde köylülerin ekili tarlalarından uzaklaştırıldığı iddia edilmektedir.³³ Söz konusu iddia Bulgar makamları tarafından yalanlanmış ve Filibe'deki işçi çıkarmalarının ekonomik nedenle gerçekleştiği, 35 işçinin işten çıkarıldığı ve bunlardan sadece 5'inin Türk olduğu söylenmiştir.³⁴

Konuyla ilgili olarak Bulgaristan Başbakanı Nicola Mushanov 30 Haziran 1932'de Anadolu Ajansı Balkan muhabirine yaptığı açıklamada Kessarevo hadisesi ile ilgili tahkikat yaptırdığını ve sorumlu oldukları düşünülen altı kişinin sorgulandıktan sonra suçlu görüldükleri için tutuklandığını söylemiştir. Ayrıca, şahsi sorunlardan çıkan bir kavganın "Bulgarlar, Türkleri istemiyor" veya "Bulgar halkı Türklere karşı millî bir husumet duyuyor" şeklinde ifade edilmesini teessüfle karşıladığını ifade ederek, basını suçlamıştır. Özellikle Bulgaristan'dan verilen yanlış bilgilerin, Türk basını tarafından doğruymuş gibi yansıtılmasını da eleştirmiştir.³⁵

Türkiye'nin uluslararası ilişkileri gereği komşusu Bulgaristan ile iyi ilişkiler kurma konusunda çabaladığı bir dönemde yaşanan bu olay özellikle *Cumhuriyet* ve *Vakit* gazeteleri tarafından irdelenmiş ve Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı meselesi tartışılmaya başlanmıştır. Hatta 5 Temmuz 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi "Bulgaristan'da yeni bir vak'a" başlığı ile bir haber yayınlanmıştır. Habere göre Hasköy kasabasında çarşı ortasında Zatiye Hanım denilen birinin evine bomba atılmış ancak Bulgar Hükümeti konuyla ilgili olarak tahkikata lüzum görmemiştir.³⁶ Belirtmek gerekir ki

³² BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.7.

³³ Cumhuriyet, 26 Haziran 1932.

³⁴ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1932; Son Posta, 1 Temmuz 1932.

³⁵ Bolat, a.g.m., s. 98.

³⁶ Cumhuriyet, 5 Temmuz 1932.

Bulgaristan'da yaşanan bu tarz münferit olaylar sadece Türklere yönelik değildi. Bulgar milliyetçileri arasında Musevi düşmanlığı da görülmekteydi. Örneğin Filibe'de yayınlanan Türk gazetelerinden *Rodop*, Bulgaristan'da "Rodna Zaşıtı" (Vatan Savunması) adlı bir örgütün bulunduğunu ve tedhiş usulleri ile yabancıları Bulgaristan'dan çıkarıp sadece Bulgarların yaşadığı bir ülke yaratmak gibi bir gayesi olduğunu iddia ediyordu.³⁷ Aslında Bulgaristan'da bu amaçla faaliyetini sürdüren birçok grup vardı ve bunlardan en önemlisi de Trakya Cemiyetiydi (Trakya Komitesi). Bütün bu olumsuzluklara rağmen Varna'da Türk ve Bulgarlardan oluşan bir heyetin aracılığı ile Türk-Bulgar kardeşlik cemiyeti de kurulmuştu.³⁸

1.2. Sofya Abidesi Meselesi

Bulgaristan, San Remo Konferansı'nda Batı Trakya'yı Yunanistan'a terk etmek zorunda kalmış bunu içine sindirememiş, bölgede komitacılık ve çetecilik faaliyetleri yapmıştır. I. Balkan Savaşı ile ele geçirdiği ancak Türkiye'nin II. Balkan Savaşı'nda geri aldığı Doğu Trakya ise Bulgaristan'ın adeta aklından çıkaramadığı bir bölge olmuştur. Zira Ege Denizi'ne açılma hayalinden vazgeçemeyen Bulgaristan, Türkiye'yi Yunanistan'a nazaran daha yalnız görmekte³⁹ ve dolayısıyla özellikle Edirne'yi yeniden topraklarına katabileceğini düşünmekte ve birçok defa bunu açıkça ifade de etmektedir. Bunun en açık delili de Bulgaristan'da "24 Mart 1913'ü anma" (Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgali) etkinliklerinin düzenlenmesidir. Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgalinin "yüceltilerek anılması" için Trakya Cemiyeti beyannameler yayınlamıştır.⁴⁰

1929 yılında düzenlenen anma etkinlikleri kapsamında Sofya'da St. Nikolas kilisesinde, Garnizon Komutanı General Lazarov ve Edirne'yi kuşatan kuvvetlerin kumandanı olan General İvanov ve daha birçok subayın katılımıyla bir tören gerçekleştirilmiştir. Aynı gün Bulgaristan'ın diğer şehirlerinde de çeşitli anma etkinlikleri yapılmıştır, Edirne için savaşan askerler tarafından *Edirne* isminde bir gazete çıkartılarak halka dağıtılmıştır.⁴¹

1932 senesine gelindiğinde Bulgaristan'da, Edirne'nin ele geçirilmesi konusundaki istek artık resmi makamlar tarafından da dile getirilir hale

³⁷ Cumhuriyet, 24 Haziran 1932.

³⁸ Cumhuriyet, 22 Mayıs 1932.

³⁹ Mehmet Çanlı, "Bulgar Trakya Komitesi (1918-1934)", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XI/2, (2011), s. 279.

⁴⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 239.617.6.

⁴¹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 239.617.6.

gelmiştir. Örneğin Bulgar Papaz Popov, Balkan Savaşı'nın yıldönümü münasebeti ile *Demokratiçeski* gazetesinde bir makale yayınlamıştır. Makaledeki şu ifadeler dikkate değerdir: "Bu muharebenin en parlak muvaffakiyeti Edirne'nin zaptıdır. Bu zafer gelecek nesillere ders olmalıdır.", "Ey Edirne! Bugün tekrar 'medenî' adaletsizliğin kurbanısın."⁴² Bu makale ile eş zamanlı olarak Sofya'da St. Nicolas kilisesinin avlusuna yapılan bir anıt haberi ortaya çıkmıştır. Söz konusu anıtın üzerine de Rahip Popov'un makalesinde de aktardığı sözleri neşredilmiştir: "...Memleketin saadetine hizmet veren vatandaş mesut ve mukaddestir. En güzel ölüm de vatan uğrunda ölümdür." Türk resmî makamlarının da St. Nicolas kilisesinin avlusuna yapılan bu anıttan, henüz anıtın resmi açılış töreni yapılmadan haberdar olduğunu Dışişleri Bakanlığında Başbakanlığa gönderilen rapordan anlamaktayız. Rapora göre abide, Eylül (1932) ayı içerisinde yapılacak gösterişli bir törenle açılacaktır. Türkiye, Sofya Büyükelçiliği aracılığıyla yapılacak olan törende Türkiye'nin millî izzeti nefesine dokunur nitelikte konuşmalar yapılmaması için Bulgar Hükümetinden özen göstermesini istemiştir.⁴³ Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Türkiye törenle alakalı malumat edinmek istemiştir. Sofya elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına oradan da Başbakanlığa gönderilen bilgiden anlaşıldığı kadarıyla törende yaşananlar şu şekildedir:

"Balkan Harbinde Edirne kalesi önünde ölen Bulgar askerlerinin hatırasını yaşatmak için St. Nicolas kilisesinin açılma töreni esnasında Kral adına konuşan Harbiye Nazırı Kissiov gayet ihtiyatkâr bir lisan kullanmış, yalnız 58. Piyade Alayı yaşlı efradının hamasetinden bahsetmiştir.

Sofya Metropolitisi Stefan da konuşmasında Edirne Harbi yıldönümünün Bulgar kalplerinde hem sevinç hem de keder duyguları doğurduğunu ve Bulgar neferlerinin kahramanları ile kazanılan zaferin bazı politikacıların hafifmeşrepliği neticesinde kaybedildiğini, Edirne denilen mücevherin Bulgarlar tarafından zapt edildikten sonra tekrar ellerinden alındığını söylemiş ve 58. Alay efradının şecaatinin Edirne'nin zaptı hadisesini daima yâd ettirerek Bulgarlara, anavatandan ayrılmaz ve unutulmaz, Trakya'nın günün birinde ona geri döneceğini belirterek gelecekte aynı hatalara düşülmemesini

⁴² BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.625.4.

⁴³ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.625.8.

temenni etmiştir. Sobronya Başkanı⁴⁴ Malinov da kısa bir nutukta Bulgar askerini yüceltmıştır..."

Sonrasında çeşitli konuşmalar yapılmış ve abideye çelenk konulması ile tören sonlanmıştır. Raporun devamındaki şu ifade ise dikkat çekicidir. Çünkü raporda, Bulgaristan'daki Türk basını vasıtasıyla Türkiye'deki gazetelere yansıyan durumun tam tersi bir beyan vardır. "Özetle, açılış töreninde resmi makamlar tarafından yapılan konuşmalarda millî şerefimizi rencide edecek sözler sarf edilmemiş, sadece siyasi temennilerle Bulgar ordusunun fedakarlığı mevzubahis edilmiştir."⁴⁵

Bu konuda başlangıçta Türk basınının oldukça sessiz kaldığı sonrasında ise konunun gün geçtikçe tartışılmaya başlandığı görülmüştür. Türk resmi makamları konunun üzerinde fazla durmamış olsa da 1932 yılının sonbaharından itibaren Türk basınında iki yıl sürecek "Bulgaristan'da Türk düşmanlığı" olup olmadığı tartışması ortaya çıkmıştır. Konu ile ilgili olarak 21 Ekim 1932 tarihli *Vakit* gazetesi "Şüpheli sözler" başlığı ile bir haber yayınlamış ve Türk basınına bu konudan haberdar ederek "Gördüğümüz bu habere inanmıyoruz"⁴⁶ demiştir.⁴⁷ Aynı gazete, 2 Kasım 1932 tarihli nüshasında ise "Bulgarlar dostumuz mu? Yoksa düşmanımız mı?" başlıklı Mehmet Asım imzalı bir makale yayınlamıştır. Makaledeki şu satırlar dikkat çekicidir:

"...Bulgaristan'da son zamanlarda akdedilen bir içtimada Edirne hakkında ileri geri birtakım sözler söylendiğinden bahsediliyor. Tabii olarak bu rivayetlerin şimdi kulağımıza geldiği sırada bundan bir müddet evvel Bulgaristan'daki Trakya Cemiyeti tarafından 'Edirne'nin gasp edilmiş bir Bulgar şehri olduğu' şeklinde yapılan siyasal tahrikât hatırlara geliyor. Nihayet bu gibi tahrikâta karşı şimdiye kadar Bulgar Hükümeti tarafından sükût edilmiş olduğu da dikkati celbediyor.

Acaba Bulgaristan'da yapılan bir içtimada Edirne'nin Türklerden alınması lazım gelindiğine dair bir takım tahrikât olmuş mudur? Eğer bu gibi rivayetler doğru ise Türk Bulgar dostluğu denilen şeyi sıkıca bir tetkikten geçirmek lazımdır...

⁴⁴ Bulgaristan Meclis Başkanı.

⁴⁵ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.625.8.

⁴⁶ *Vakit*, bahsi geçen haberleri 15 Kasım 1932 tarihli nüshasında Bulgar Trakya gazetesi ve diğer bazı Bulgar gazetelerinden aktardığını belirtmiştir.

⁴⁷ *Vakit*, 21 Ekim 1932.

Eğer işin hakikati böyleyse dostluk mostluk gibi sözlerle kendimizi kandırıyoruz.”⁴⁸

Vakit gazetesinin, Bulgar *Trakya* gazetesinden aktardığı haberden anlaşıldığı kadarıyla Harbiye Nazırı Kissiov abidenin açılış törenindeki konuşmasında Edirne'nin ele geçirilmesi ile ilgili olarak "Bulgar ordusu aynını yapmaya hazırdır" derken, Meclis Başkanı Malinov ise "abide ölümler için değil diriler içindir. Bu dirilere millî gayeye vusulü işaret etmektedir" demiştir. Sofya Metropolitisi Stefan ise "Bulgar milletinin gene bu gayesini bir gün elde edeceğini" (Edirne ve Trakya'yı ele geçireceğini) beyan etmiştir. Bulgaristan'da çıkan *Rehber* gazetesindeki bir makale bu durumla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: "Gönül ister ki hürmetli Stefan ve Malinov heyecana kapılmayarak daha mutedil sözler sarf etselerdi."

Bu sözlerin gerçekten söylenip söylenmediği tartışması sürerken Bulgar Dışişleri Bakanlığı haberlerin asılsız olduğunu ve abide açılışında Bulgarların Edirne ve Trakya üzerinde emelleri olduğunu ifade eden hiçbir söz söylenmediğini ifade etmiştir. Bulgar Dışişleri Bakanlığı'nın bu açıklaması karşısında *Vakit* gazetesi "bu neşriyat hakikatten vaki değil ise Bulgar Hükümeti neden tekzip etmiyor" sorusunu yönelmiştir.⁴⁹

Vakit gazetesinin 17 Kasım 1932 tarihli nüshasında ise konuyla ilgili "Türk Bulgar dostluğu tehlikede midir?" başlıklı uzun bir makale yayınlamıştır. Bu makalede *Vakit* gazetesinin konu ile ilgili makalelerinin Sofya'da yayınlanan *La Bulgarie* gazetesi tarafından cevaplandırıldığı belirtilmiş ve aktarılmıştır.

"*La Bulgarie*: Şimdiye kadar Türk Bulgar münasebetleri noktasında Bulgaristan'ın vaziyetinde bir değişiklik olduğuna dair bazı gazeteler tarafından neşredilen havadisleri daima şüphe ile telakki ediyorduk. Fakat son günlerde şunu ifadeye mecburuz ki bazı Türk mahfilinde Bulgaristan hakkında zorlukla saklanan düşmanca bir hareket vardır... Öyle görüyor ki bu düşmanca neşriyat gün geçtikçe genişliyor. Ankara Büyük Millet Meclisi azasından tanınmış olan Mehmet Asım Bey'in (*Vakit*) sütunlarında Bulgarların Türklere karşı olup olmadıklarını son günlerde gayet vahim bir şekilde irat etmiş olması bunun delilidir... Son zamanlarda Türk-Bulgar münasebetini gölgelendirecek mahiyette hiçbir hadise olmadığı için Ahmet Asım Bey'in Türk Bulgar dostluğunu tetkik eden neşriyatının esas amacını anlayamıyoruz. Eğer bu neşriyat için Edirne önünde ölmüş olan Bulgar askerlerinin hatırasını yüceltmek için yapılmış olan abide ile

⁴⁸ *Vakit*, 2 Kasım 1932.

⁴⁹ *Vakit*, 15 Kasım 1932.

bu abidenin açılma merasiminde söylenmiş olan sözlerden başka bir sebep yoksa biz muhterem muharriri temin edelim ki vatanına karşı herhangi bir şekilde tahrikât asla mevzubahis değildir..."⁵⁰

Belirtmek gerekir ki Türkiye'nin Sofya elçiliğinden gelen rapor, Bulgaristan Dışişleri Bakanlığını ve *La Bulgarie* gazetesini doğrular niteliktedir. Fakat zaten başlı başına "Edirne" ile alakalı anma törenlerinin yapılıyor olması bile Bulgaristan'ın niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Burada *Vakit* gazetesi bu niyeti okuyan bir pozisyonda görünmüş, Türkiye'nin çıkarlarına kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmış ve *La Bulgarie*'nin Türk Bulgar dostluğu taraftarı bir gazete olduğunu belirttikten sonra ona şu satırlarla cevap vermiştir:

"...Sofya'da son zamanlarda yapılan abide Balkan Muharebesinde ölen askerlerin namına dikilmiş değildir. Edirne önünde ölmüş olan askerlerin namına tahsis edilmiştir. Balkan Muharebesinde vazifeleri uğruna ölen Bulgar askerleri sadece Edirne önünde mi ölmüşlerdir? Diğer cephelerde ölmüş Bulgar askerleri yok mudur? Daha umumi bir maksat için bir abide yapmak daha doğru değil midir? Hadi abidenin Edirne aleyhinde herhangi bir maksat ve emel için inşa edilmediğini kabul edelim. Abidenin açılma merasiminde resmî ağızlardan 'Bulgar askerinin bir gün yine bu gaye için hareket etmeye hazır olduğu' anlamına gelen sözlerin söylendiğini Bulgaristan'da çıkan gazeteler yazmıştır. Dünkü makalemizde işaret ettiğimiz gibi bu neşriyat neden tekzip edilmemiştir. Tekzip edilmeyince bunların Türkiye lehinde tefsir edilmesine imkân var mıdır?"⁵¹

Sonuç olarak Trakya Cemiyeti ve Bulgaristan'daki diğer milliyetçi grupların bölgedeki Türklere yaptığı baskılar, Kessarevo hadisesi, Sofya abidesi açılış töreninde Bulgar basınının yapıldığını iddia ettiği konuşmaların Bulgar yetkililer tarafından tekzip ettirilmemesi ve bunlarla eş zamanlı olarak Bulgaristan'ın Balkanlardaki olası bir birliğin içinde yer almayacağını netleşmeye başlaması Türk Bulgar dostluğu konusunda ısrarcı görünen Türk basınında yavaş yavaş çatlak seslerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin konuyla ilgi olarak *Son Posta* gazetesindeki "Bir serseri Bulgar çocuklarına Türk düşmanlığı telkin etmeye çalıştı" başlığıyla verilen haber oldukça dikkat çekicidir:

"Trakyalı Bulgar Cemiyeti son günlerde hükümete karşı cephe aldı ve (Trakya) ismi altında çıkardığı gazete ile şiddetli neşriyata girişti.

⁵⁰ Vakit, 17 Kasım 1932.

⁵¹ Vakit, 17 Kasım 1932.

Takip ettiği maksat, Bulgar Hükümetini, Bulgar kamuoyu önünde zedelemektir. Böylece Bulgar Hükümetinin harici siyasetinin yanlış olduğu kanaatini telkin etmektir..."⁵²

Bahsi geçen *Trakya* gazetesine göre Balkanların normalleşmesi için barışa ihtiyaç yoktur. Normalleşme için Bulgar muhacirlerinin Doğu Trakya'ya, Rumların Anadolu'ya, Anadolu'daki Bulgar taşınmazlarının da insaniyet kaidelerine göre tasfiye edilmesi şarttır... *Trakya* gazetesi bu mevzu üzerine işlediği makalelerle Bulgar kamuoyunu aldatmaya çalışırken diğer taraftan da Bulgar Hükümetinin samimiyeti üzerinde Bulgaristan'ın komşularını şüpheye düşürecek haberler üretmektedir. Örneğin *Trakya* gazetesinin haberine göre "Esir Trakya" hakkında şimdiye kadar okul kitaplarında bir bilgiye rastlanmazken bu yanlışlık artık giderilmiştir. Filhakika Petkanov'un "Esir Trakya" hakkındaki yazıları ilk okulların yüksek sınıflarında okutulan kıraat kitaplarında yer almaya başlamıştır. *Son Posta* gazetesi bu haberle birlikte Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı ile ilgili şu yorumu yapmıştır.

"*Trakya* gazetesi vatanperverlerden ziyade hırslarını ve menfaatlerini tatmine çalışanlar tarafından çıkarılır, tesiri mahduttur. Alehusus doğru düşünen bazı Bulgar gazeteleri tarafından ara sıra mukabele gördüğü için bu mahdut tesir üzerinde de durulmayabilir. Yani bu gazetenin iddialarına gülerek geçebiliriz. Fakat sulh düşmanları tarafından yapılan bazı hareketler vardır ki lakaydi ile telakkisi caiz değildir... Bu suretle okul kitaplarında çocuklara Türk düşmanlığının telkin edildiği iddiası doğru ise bu fıkraların Bulgar Maarifi Nezareti Tetkik heyetinin gözünden kaçtığına ve hemen düzeltileceğine inanmak zaruridir."⁵³

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1932 senesinde Kessarevo hadisesi ile gündeme gelen Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı meselesi, Bulgar basınının Sofya'daki abidenin açılış töreninde yapıldığını iddia ettiği konuşmaların Bulgar yetkililer tarafından tekzip ettirilmemesi bir kriz haline dönüşmüş ancak bu kriz çalışmamızda alıntıladığımız birkaç gazete ile sınırlı kalmıştır. İşte tam da bu gerekçe ile Bulgar basını tarafından Türklerin maruz kaldığı hakaretlere bir cevap verme niyetiyle Halil Yaver Bey, "Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" adlı 47 sayfadan oluşan kitabını yayınlamıştır.

⁵² Son Posta, 10 Kasım 1932.

⁵³ Son Posta, 10 Kasım 1932.

2. Halil Yaver Bey'in "Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" Adlı Kitabı ve Kitaba, La Bulgarie ile Trakya Gazetelerinin Cevabı

Kendi yazdığı kitabın takdiminde belirttiğine göre Halil Yaver Bey, Tuna vilayetinin Sofya Sancağının Samakov Kazasından küçük yaşta Türkiye'ye göçmüştür. II. Abdülhamid döneminde hukuk eğitimi almış Bulgarca'yı iyi bildiği için de Türkiye'nin Bulgar istihbaratıyla ilgili görevlerde yer almıştır.⁵⁴

"Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" adlı kitap, ilk baskısını 1932 yılında yapmıştır. Kitabın hangi ayda yayınlandığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Kitap, Şipka muharebesinin yıl dönümünde *La Bulgarie* gazetesinin Şipka'da savaşıyor Türklere "Düşmanın vahşi sürüleri" ifadeleriyle hakaret ettiği ve bu gibi hakaretlerin Bulgaristan'da alışkanlık haline geldiği serzenişiyile başlamaktadır. "Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" adlı kitap, yayınlanmasından kısa bir süre sonra Bulgaristan'da ses getirmiş ve hem iktidarın (*La Bulgarie*) hem de komitacıların (*Trakya*) basın organları tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Halil Yaver Bey'in kitabındaki iddialar ile *La Bulgarie* ve *Trakya* gazetelerinin cevapları karşılıklı olarak aktarılmıştır.

"Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" adlı kitabın girişinde Bulgar yetkililerinin, Bulgar basını adına özür dilemesini beklemenin yersiz olduğu zira Bulgarların millî marşı olan Şumi Maritsa'nın⁵⁵ bile başlı başına Türklüğe hakaret içerdiği aktarılmıştır.

"...Bugünkü Bulgaristan'ın resmî marşında:

'Meriç çağılıyor,
Kanlanmış,
Dul kadın ağlıyor,
Bugünün ağır yaralarından
Yürü yürü
İstanbul bizimdir

⁵⁴ Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, 1. bs., s. 107.

⁵⁵ Bulgaristan millî marşı olan Şumi Maritsa (Шуми Марица) (Meriç Nehri Gürüldüyor) 1886 yılında "Wenn die Soldaten durch die Stadt marschieren" (Askerler Şehrin İçinden Geçtiklerinde) isimli bir Alman halk ezgisinden uyarlanmıştır. Sözleri eğitimci Nikola Jivkov tarafından yazılan marş, 1912 yılında şair ve yazar İvan Vazov tarafından düzenlenmiş ve bu haliyle 1944'e kadar Bulgaristan millî marşı olarak çalınmıştır. Cengiz Yolcu, "Kölelerin İsyanı'nı Bastırmak: Bulgaristan'da Yasaklanan Bir Film ve Türkiye", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, IV/7, (2021), s. 72.

Harbe doğru uçalım
Düşmanı mağlup edelim
Balkan aslanı,
Ruhunun büyüklüğü
Düşmanın vahşi sürülerini
Kanatlanmış, sürüyor!

...Buradaki 'düşman', 'mağlup edilecek düşman' ve 'düşmanın vahşi sürülerini' biziz, Türklerdir. O halde millî marşlarında, Türk vekillerini, elçilerini kabul ettikleri zamanlarda çalınan resmî marşlarda Türklere bu sözleri söylemek cesaretini gösteren bir Bulgar elçisinden, bir Bulgar Hükümetinden, bir Bulgar gazetesinden özür istenebilir mi? Abdülhamit bu marştaki 'İstanbul bizimdir!' cümlesinin çıkartılması için birçok siyasi teşebbüslerde bulunmuştu. O zaman, Bulgarlar da resmî salnamelerine İstanbul yerine "Ceneral" (Merkez) kelimesini koymuşlardı. Fakat, marşın metninde, mekteplerde, kırsalalarda ve umumi halk cemiyetlerinde "İstanbul" kelimesi kalmıştı.⁵⁶

...Sadrazam Sait Paşa, meseleye önem vermiş Bulgar millî marşının Türkiye'de çalınmamasını, söylenmemesini emretmiş, bu marşın çalındığı meclislerde Türk delegelerinin bulunmalarını yasaklamıştı... Bulgarların bu millî marşlarındaki hakaret maddelerinin Türklere ait olduğunu izah etmek güç değildir. Çünkü hem bu millî marşın nerelerde ve kimlere karşı söylendiğini biliyoruz; hem de bu millî marştaki idillerin hangi vakaları kastettiğini Bulgar tarihinde okuyabiliriz."⁵⁷

La Bulgarie gazetesi, kitabın pek de ciddiye alınacak bir içeriğinin olmadığını belirtmiş ve haberi "Gelip geçen bir kişinin notu: Bir Bulgar düşmanı" başlığıyla vermiştir.

"İstanbul'dan bir Türk avukat son zamanda Bulgaristan ve Bulgarlar hakkında düşmanca içeriğe sahip bir kitap yayınlınca, bazı Sofyalı meslektaşlarımız bunu trajik bir olay olarak algıladılar ve doğru olmayan birtakım sonuçlar çıkardılar.

Kitabın yazarı bizim kendisinin hoşuna gitmeme bahtsızlığına uğradığımız ilk ve tek kişi olsaydı, belki de bu durum bizi

⁵⁶ Halil Yaver, Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı, Tecelli Matbaası, İstanbul 1932, 1. bs., s. 4-5.

⁵⁷ Yaver, a.g.e., s. 7.

şaşırtabilirdi. Ama kendisi ilk ve tek kişi değil ve hiç şüphesiz de öyle olmayacaktır. O zaman, kendisinin yazmış olduğu konudan dolayı öfkelenmeye ne gerek var, niçin şaşırıyoruz? İnsanlardan, herhangi bir kişinin arzusuna göre psikolojisini değiştirmesi istenemez. Bütün Türkleri bizi bizim istediğimiz gibi sevmeye zorlayamayız; Türkler arasında başkalarına sempati duyan ve hatta hiç kimseye sempati duymayan kişiler her zaman olacaktır. Genç komşu Cumhuriyette vatanlarının kurtarıcısı olan ve bugün herkes tarafından değer gören ve saygı duyulan bir halk olmalarını borçlu oldukları Mustafa Kemal Paşa'ya bile hak ettiği sevgiyi göstermeyen insanlar varken, onlardan onlar için hiçbir şey yapmamış olduğumuz bize sevgi duymalarını istemek için kötü bir zamandır.

Bulgar gazeteciler, bahsi geçen yazarın Bulgarları tamamen boş şeylerle suçlamasına örneğin millî marşımıza, Bulgar şairlere iftira atılmasına içerlemektedir. Peki ortaya koyacağı dişe dokunur bir şey bulamamışsa kitabı imzalayan yazardan başka ne yazması beklenirdi? Hayalinde yaşadığı komitacıları ve komitacıların saldırılarını mı dile getirseydi; böyle bir ifade bilinçli vatandaşlarına o kadar gerçeğe aykırı gelirdi ki kendisi bunu düşünmeye bile cesaret edememiştir. Ayrıca, kendisinin değindiği Rus-Türk savaşı zamanından kalma millî marşımız, Türk dostlarımıza karşı gösterdiğimiz hassas ve kendiliğinden gelen spontane bir dikkatle uzun zamandan beri değiştirilmiş bulunmaktadır ve yukarıda anılan Bulgar düşmanı kişi bunu biliyor olmalıydı.”⁵⁸

La Bulgarie gazetesinin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Halil Yaver Bey'in kitabı Bulgaristan'daki birçok gazeteci tarafından eleştirilmiştir. Bu gazetelerden biri de Trakya Cemiyetinin yayın organı olan *Trakya* gazetesidir. Gazete, 2 Şubat 1933 tarihli nüshasında kitaba oldukça sert bir cevap vermiştir. “Perdeyi kaldıran bir Türk kitabı” başlığı ile verilen haber için D. Nacheff imzalı bir makale yayınlamıştır.

“Kitabınızı okudum. Size bu satırları gönderiyorsam, bunun nedeni kitabınızın böyle bir onuru hak ettiği değil, sizin birçok olayı saptırmanız ve yurttaşlarınızı yanıltmanızdır. Gerek dili gerekse de içeriği itibarıyla kitabınız cevap verilmeyi hak etmemektedir. Hürriyetten önce, bütün eski öğretmenler tarafından İstanbul'daki seminerden, Selanik spor salonlarından, Manastır, Üsküp ve Seres

⁵⁸ BCA, Fon:30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

pedagojik okullarından gayet iyi tanınmaktasınız⁵⁹, o dönemde devlet istihbarat bakanlığı tarafından görevlendirilmiş Bulgar orta öğretim okulları müfettişliği yaptınız.⁶⁰ Hepimiz sizi büyük bir Bulgar düşmanı olarak tanıyoruz ve ben sizin bu dünyada Bulgar olan her şeye karşı acımasızlığınızdan hiç de şaşırılmış değilim. Yurtseverliğinize saygı duyuyorum, ancak komşu bir halktan sizin keyfinize göre görüşlerini değiştirmesini ve tarihin ona çizdiği yolda yürümeye son vermesini isteyemeyeceğinizi siz de kabul edersiniz. Sizin yurtseverliğiniz, Şipka törenleri vesilesiyle Bulgaristan'ın, atalarınızı 'vahşi sürüler' diye adlandırmasından ve millî marşımızda 'Meriç, düşman sürüsü' gibi lafların bulunmasından veya 'Yürü, yürü, Çargrad (Konstantinopolis-İstanbul) bizimidir' nakaratından doğmaktadır. Kendinize argüman olarak bu marşın tam metnini gösteriyorsunuz, fakat sizin de gördüğünüz gibi metnin içinde Çargrad kelimesi yoktur, 'general bizimidir' (merkez bizimidir) ifadesi vardır. Bu durumda, Sultan Abdülhamit'in diplomatik yoldan bu kelimelerin kaldırılmasını istemiş olmasından sonra bile, okullarımızda, kıışlarımızda ve mitinglerimizde marşın hala 'Çargrad bizimidir' diye söylendiğini ifade ederek iftira atıyorsunuz. Sizin yurtseverliğiniz, 'vahşi sürüler' ifadesiyle bunaltılmış haldedir. Bu çok normal... Başbozukların Batak'ta, Perouchitza'da, Bratzigovo'da, Süleyman Paşa bölüklerinin de Stara-Zagora'dan, Nova-Zagora'dan ve başka yerlerden geçerken neler yapmış olduklarını biliyorsunuz. Dilimizde, bu hareketleri nitelendirmek için daha uygun bir deyim yoktur. Siz bile başbozukların ve askerlerin yaptıkları zulümleri inkâr edemezsiniz ve onların Bulgar isyancılara asalet ve tolerans göstermiş olduğuna kimseyi ikna edemezsiniz. Yine aynı şekilde, Prof Ichirkov'un (Şirkov) bir nutkunda 'Meriç bir Bulgar nehridir' demiş olmasında saldırgan ne buluyorsunuz? Nisan (1876) ayaklanması sırasında bu nehir kan gölü haline gelmiştir. Bulgar millî marşı bu

⁵⁹ Halil Yaver Bey, Osmanlı Devleti'nde bir dönem müfettişlik yapmıştır. Görevi sırasında Şişli'deki Bulgar Ruhani mektebini denetlediği bir gün okulda okutulan kitaplarda bulunan Bulgar millî marşı içerisindeki "İstanbul bizimidir!" ifadesi nedeniyle dönemin Maarif Nazırlığına bir rapor vermiştir. Raporda: "Rumeli Türkiye'sinin Osmanlı'dan kopartılmaması için bu hıyanet ocaklarını söndürmek, Türk bayrağı altında Türkleri tahkir eden bu cüretkârlara karşı lakayt kalmamak" gerektiğini aktarmıştır. Yaver, s. 5.

⁶⁰ Abidin Nesimi'nin, Yılların İçinden adlı anılarını aktardığı kitabında Halil Yaver imzası ile yayınlanan kitapların aslında Abidin Daver'e ait olduğu aktarılmış ancak bununla ilgili herhangi bir kanıt sunulamamıştır. Trakya gazetesindeki bu ifade Halil Yaver ile alakalı bu iddiayı çürütmesi bakımından önemlidir.

nehirin gürültüsünü yinelemektedir. Bizim millî marşımızın, Bulgarların kendilerinin bile unutmak istedikleri bu hazin günlerden doğduğunu inkâr etmiyoruz. Niçin o günleri bize hatırlatmak istediğinizi anlamıyorum. Millî marşımızı daha kuvvetli bir şekilde söylememizi istediğinizden mi?"⁶¹

Bulgar millî marşının tahlili ve tenkidi ile başlayan kitap şu şekilde devam etmiştir:

"Bu meselenin en feci safhası, Bulgarların Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Başbakanı huzurunda bu marşı söylemek ve çalmak hayasızlığında bulunmalarıdır! Bugünkü Türkiye ise, bu hükümete dosttur! ...Bulgarların bugünkü dostluk siyasetleri karşısında yaşayan bir düşmanlık siyasetini görmekteyiz. Bu düşmanlık siyaseti, Bulgarların *La Bulgarie* gazetesindeki neşriyatından ibaret değildir... Şipka merasimleri Bulgar hükümetinin ve Trakya cemiyetinin emirleri altında yapılmaktadır... Bulgaristan'ın Ankara Elçisi Pavlov ise Bulgar Trakya Cemiyetinin tavsiyesi ile İttihat ve Terakki Fırkası namzedi olarak mebus olanlardandır. Bu kadarı kâfi!"⁶²

Halil Yaver Bey kitabının bu kısmında Türk hükümetini tenkit etmekte ve Bulgaristan ile dost olmanın mümkün olmadığını çünkü Bulgarların niyetlerinin buna imkân vermeyeceğini belirtmiştir. Hadiselerin devamını takip ettiğimizde bu görüşünde haklı olduğu aşikâr olmak ile beraber II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu siyasi ortam içerisinde olabildiğince sulh yanlısı olan Türk hükümetinin bu tutumu da oldukça anlaşılırdır. Zira dış siyaset duygusal olmaktan öte mantıklı olmayı gerektirir.

Trakya gazetesi kitabın yukarıda alıntıladığımız kısmına şu satırlarla cevap vermiştir:

"Kitabımızın 12. sayfasında, Bulgar-Türk dostluğunu incelerken, halihazırdaki Bulgar politikasının Türkiye'ye karşı büyük bir husumet beslediğini düşünüyor ve dahası Şipka törenlerinin hükümet ve Bulgaristan'da açık olarak hareket eden Trakya Cemiyeti tarafından düzenlenmiş olduğunu, Edirne ihtilâlinin liderlerinin İstanbul'da bulunduğunu ve eski Bulgaristan tam yetkili bakanı Pavlov'un Trakya Cemiyetinin tavsiyesi doğrultusunda, İttihat ve Terakki tarafından İstanbul'daki meclise mebus seçildiğini zannediyorsunuz. Burada özrü

⁶¹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

⁶² Yaver, a.g.e., s. 11-12.

olmayan bir cehalet gösteriyorsunuz. İlk Türk parlamentosuna seçimler 1908 yılında yapılmıştır, oysaki Trakya örgütü 1918 yılında kurulmuştur, ilk kongresi Bulgar Edirne'sinde (Karaağaç'ta) yapılmıştır. Hafızanız sizi ele verir gibi gözüküyor."

Halil Yaver Bey Türkiye'deki Bulgar faaliyetleri yürütenlerden birinin de Bulgaristan'ın halihazırdaki Ankara Elçisi Pavlov olduğunu ileri sürmüştür. Halil Yaver Bey'in iddiasına göre Pavlov'un da bir biçimde desteklediği Trakya Cemiyeti, İstanbul'daki faaliyetlerinin devamı için üç esas takip etmektedir. Bunlar:

"1-Türkiye'de kalan Bulgarların orada kalmaları ve okulları vasıtasıyla Bulgar politikasının öncü gücü olmaları.

2-Balkan savaşından sonra kapatılan Bulgar patrikhanesinin yeniden idamesi ve aynı dönemde kapatılan Bulgar kiliselerinin tekrar açılması.

3-Bulgarların mümkün olan tüm imkanlarla Türkiye'ye yerleşimi..."⁶³

Bulgar *Trakya* gazetesinin kitapta geçen bu iddialara cevabı Trakya Cemiyetinin niyetini net bir biçimde ifade etmesi açısından dikkat çekicidir.

"Trakya Cemiyetinin tüm istedikleri bunlardan ibaret midir Halil Efendi? Yine cehalet içindesiniz. Günümüzdeki Trakya örgütü sizin söylediklerinizden çok daha fazlasını istemektedir. Midye Enez sınır hattıyla birlikte Trakya'nın özgürlüğü için çalışmaktadır. Ve onun hala Edirne, Kırklareli, İstanbul ve Kurfali'de (Kourfali) kalmış olan az sayıda Bulgar'ın orada yaşamaya devam etmesinde hararetli bir şekilde ısrar etmesi sadece onları Bulgar politikasının öncü gücü yapmak içindir... Türkiye'nin Bulgarları kitabınızda belirttiğiniz kadar endişelendirdiğine hiçbir zaman inanmadığım gibi, Türkiye'nin bu seksen Bulgar ailesinin (Kurfali'deki) tehdidi altında bulunduğunu da hiçbir zaman kabul edemedim. Bu itiraftan dolayı size müteşekkirimiz ve bunu kayda alıyoruz."⁶⁴

Halil Yaver Bey kitabın devamındaki şu iddialarda dikkate değerdir.

"Bulgar Maarif Nezareti 14 Mart 1930 tarihli ve 5707 numaralı resmî tamiminde diyor ki:

Bulgar Krallığının 700. yıldönümü münasebetiyle bütün Bulgar okullarında Doğu Trakya hakkında konferanslar verilmeli ve Edirne

⁶³ Yaver, a.g.e., s. 12.

⁶⁴ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

Trakya'sının 'Bulgar arazisi' olduğu öğrencilere ehemmiyetle söylenmelidir (*Trakya gazetesi* 20 Mart 1930) İstanbul'daki Bulgar okulları, bu haklara dayanan tarih, kıraat, edebiyat dersleri vermelidir."⁶⁵

Trakya gazetesinin cevabı;

"Bulgar düşmanlığı tezinize argüman olarak Bulgar Maarif Nezareti 14 Mart 1930 tarihli ve 5707 numaralı resmî tamimine değiniyor ve Klokotnitza savaşının 700. yıldönümü vesilesiyle okullara bu savaşın önemi konusunda konferanslar düzenleme talimatı verildiğini ve onlara Trakya'nın Bulgar toprağı olduğunun belirtildiğini söylüyorsunuz. Bunda şaşacak bir şey yok. Sizin atalarımız Balkanlara gelmeden önce, bizim atalarımız Trakya kırsalında ve geçitlerinde Bizanslılarla çetin ve zaferle sonuçlanan savaşlar yapmışlar ve bu bölgeyi fethederek hakimiyetleri altına almışlardı. Bunu inkâr edebilir misiniz? Günümüz Türkiye'siyle dostluğumuz adına bizden tarihimizden vazgeçmemiz, geçmişimizi çocuklarımıza öğretmekten vazgeçmemiz istenebilir mi?"⁶⁶

Kitabın ve karşılığında *Trakya* gazetesinin kitaba satır satır cevap verdiği makalenin devamında Bulgar milletinin tarihi ve dini kökenleri üzerinde durulmuştur. Bu kısımların, konumuzun dışında kalması nedeniyle gerek kitabın gerekse *Trakya* gazetesinde çıkan makalenin söz konusu kısımlarını çalışmamızın dışında tutuyoruz.

Halil Yaver Bey kitabındaki Bulgar tarihi ile ilgili kısımları aktardıktan sonra bu bilgiyi neden verdiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Bu tarihi izahat, Bulgar milletinin dinden yapılmış 'yapma' bir millet olduğunu göstermek için verildi. Sırp kilisesinin meydana getirdiği bu millet daima kilisenin elinde kalmıştı. Çünkü millî mevcudiyetinin politikacıları kilisede yaşıyordu... Keşiş Paisi, 1762 tarihinde bir Bulgar tarihi yazmıştı. Keşiş Sofroni, 1806'da bu kitabı okuduktan sonra Bulgarlık propagandasına başladı... Sonuç olarak 28 Şubat 1870'te Bulgar kilisesinin Patrikhanesi olan Eksarhlık İstanbul'da açıldı... Son günlerde bu Eksarhane eski Rus politikasını takip ediyor..."

Bulgar kilisesi, bugünkü Türkiye'nin saray Türkiye'si olmadığını bilmek istemiyor, belli. Fakat, Ankara'nın Bulgar kilisesine bu gerçeği

⁶⁵ Yaver, a.g.e., s. 14.

⁶⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

bildirmemesine sebep ne olabilir? Bu netice, büyük bir siyasi hatadır. Mademki, Balkan Savaşları'ndan sonra imzalanan Türk Bulgar İstanbul antlaşması Eksarhlığı Sofya'ya atmıştı, niçin bu madde Türkiye aleyhine ihlal edildi? ...

Türkiye'de o kadar az Bulgar vardır ki bunlara küçük bir ayazma bile fazladır!"⁶⁷

Trakya gazetesi bu satırla cevaben...

"Size göre, Türk iken Sırlar tarafından (!?) 'Slavlaştırılmış' Ön Bulgarlar, kutsal Cyrille ve Methodes kardeşlerin Sırp oldukları (sayfa 23) ve Bulgar halkının ve Bulgarcanın eski Tırnova patrikhanesinin bir 'uydurması' olduğu ve benzeri konularda söylediklerinizin üzerinde durmayacağım. Bu devasa cehalet için nasıl bir nitelendirme yapmak gerektiğini bilemiyorum.

Baba Paisi'nin hikayesine bizzat siz değiniyorsunuz, peki acaba hiç düşündünüz mü küçük bir kitabın bütün bir halkı 'meydana çıkarması' nasıl mümkün olabilmiştir? Nitekim, eğer Bulgarca Tırnova patrikhanesinin bir 'uydurması' ise, Panhelenizm fikrine sarılan İstanbul patrikhanesi Bulgarcılığın unutulması için her şeyi yapmışken, bu halk nasıl yeniden doğabilmiş ve Balkanlar'da bir rol oynamaya başlayabilmiştir? Bulgar halkını yaratmış olan Bulgar kilisesi değildir, tam aksine halk kendi kilisesini yaratmıştır.

Bugün Türkiye'de kalmış olan az sayıda Bulgar için bir 'ayazmanın' fazla olduğunu (sayfa 27) düşünüyor ve Bulgar kilisesinin yüce makamı olan Bulgar patrikhanesinin İstanbul'da değil Sofya'da olması gerektiği sonucuna varıyorsunuz. Bulgar patrikhanesinin tarihi bir kurum olmadığını da söylüyorsunuz. Sizin mantığınıza göre, İstanbul'daki Rum patrikhanesinin de tarihi niteliğini inkâr ederek onu Atina'ya göndermeliyiz. Bu mudur? Peki fermanlar ne olacak? Geçmişte Sultan Fatih İstanbul'daki patrikhaneyi Ortodoks Hıristiyanların yüce dini başkanı olarak tanımışsa, İstanbul'daki Bulgar patrikhanesinin de bağımsız Bulgar kilisesinin yüce makamı olarak kurulması, 25 Ekim 1865 tarihli fermanın bir sonucudur. Bu fermanı inkâr ederseniz, İstanbul'daki Rum patrikhanesine verilen fermanları da inkâr etmeniz gerekir."⁶⁸

⁶⁷ Yaver, a.g.e., s. 26-27.

⁶⁸ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

Halil Yaver Bey'e göre İstanbul'u ele geçirme arzusu sadece Trakya, Makedonya, Kubrat ve Rodna Zaştita gibi cemiyetlere özgü bir durum değildir. Bulgar hükümeti de aynı niyeti taşımakta ve bunu zaman zaman açıkça belli etmektedir.

"Bulgar Kralı Boris, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın telgrafına hararetle dostluk kelimeleri ile cevap verirken, Bulgaristan Başbakanı Mushanov, İsmet Paşa hakkında methiyeler savurarak Razgradlı annesini yetiştiren Razgrad'ın analarından dem vururken, Harbiye Nazırı Kissiov, Sobranya Başkanı Malinov ve kendisine Fener (İstanbul) Bulgar kilisesi metropoliti ismini uyduran Sofya metropoliti meşhur komitacılarından keşiş Stefan gibi resmî adamlar ise 'Edirne'nin zaptı' için dikilen abidenin açılışını yapıyorlardı... Bu küstahlık, her tahammülün hududunu geçmektedir. Sofya Metropoliti Stefan, Bulgaristan'ı yoktan yaratmış olan Bulgar kilisesinin eski teşkilatını yeniden yapmağa muvaffak olduğunu söyledikten sonra:

Bulgar milleti, yakın bir günde tekrar Edirne ve Trakya'yı işgal ederek, Marmara denizine inecektir. Kilise, millî gayenin en yakın bir zamanda elde edilmesi için, hiçbir fedakarlıktan çekinmemektedir.

Hezeyanlarını savunmak cüretinde bulunmuştur. Malinov ise; *Bu Edirne'nin zaptı abidesi, ölüleri hatırlamak için yapılmamıştır. Belki dirileri millî gayeye götürmek, onlara Edirne ve Trakya'daki vazifelerini bildirmek için yapılmıştır...*⁶⁹

Bu ifadeler *Trakya* gazetesinin aşağıdaki cevabı Sofya abidesi açılış sırasında yapıldığı iddia edilen ancak Bulgar resmî makamlarının reddettiği konuşmaları bir kez daha ortaya koymuştur.

"Çar Boris, siz ona "kral" diyorsunuz, çar ismi kulağınıza hoş gelmiyor gibi gözüküyor. Türkiye Cumhurbaşkanı ile hararetle bir şekilde dostça sohbet ederken, Mushanov, İsmet Paşa'ya Razgrad asıllı annesinden söz ederken de kızılıyorsunuz; bu sırada, Harbiye Nazırı Kissiov, Meclis Başkanı Malinov ve ismini Fener'deki Bulgar kilisesinden almış olan Sofya başpiskoposu ve ünlü komitacı-rahip Stefan gibi resmî Bulgar şahsiyetler Edirne destanının anıtının açılışını yapıyorlardı. 'Bu küstahlık, her tahammülün hududunu geçmektedir' diye devam ediyorsunuz. On üç bin Bulgar'ın hayatını feda ettiği Bulgar tarihinin bu büyük olayı için bir anıt dikmesinin nesi saldırganlıktır? Biz de mi 1912 yılında Bulgar bölüklerin Edirne'ye ve

⁶⁹ Yaver, a.g.e., s. 28-30.

Karaağaç'a girmeleri sırasında ölen beş altı jandarma için Türk hükümetine kızmalıyız? Kahramanlarını gelecek kuşaklara tanıtmak bir görevdir. Ben, Edirne destanının bu anıtı 'ölenlerin anısına değil, yaşayanları ulusal ideale yönlendirmek, onlara Edirne'ye ve Trakya'ya karşı görevlerini hatırlatmak için dikilmiştir' demiş olan Malinov'un sözlerinde hiçbir saldırganlık görmüyorum. Hiç kimsenin itiraz etmediği tarihi bir olayı hatırlatmakta, değerini göstermekte ve milli özlemleri alkışlamakta ne gibi bir cürüm olabilir? Sizin yurttaşlarınızdan yeniden atlarına Tuna nehrinde su içirebilecekleri zamanı hayal etiklerini çok dinledik ve onlara kızmadık.

30. sayfada, aynı törende Bulgar ordusunun bugün de Edirne'yi ve Trakya'yı alarak eski destanları yeniden yaratacak durumda olduğunu söylemiş olan Harbiye Nazırı Kissiov'un sözlerine değinerek bu sözlerinin boş laflar olduğunu söylüyorsunuz. Bunun bir cürüm mü yoksa bir fazilet mi olduğunu değerlendirmeyi başkalarına bırakalım..."⁷⁰

Halil Yaver Bey'in kitabında değindiği ve Bulgar düşünürleri tarafından Edirne'nin ilhaki için yazılan kitaplarla⁷¹ ilgili olarak *Trakya* gazetesi şu cevabı yayınlamıştır.

"Miletitch, Michaikov, Mihaltchev, Ichirkov gibi bilim insanlarımızın Sofya devlet tiyatrosunda yaptıkları konuşmalarda, Türk-Bulgar dostluğundan hiç endişe duymadan açıkça Trakya'nın ve Marmara'nın Bulgaristan'a ilhak edilmesi gerektiğine dair açıklamaları üzerinde ısrarla durmanız bizi şaşırtıyor. Onlar bizim bilim insanlarımızdır. Bulgar kamuoyunu onlar aydınlatmazsa bu işi kim yapacak! Türk Bulgar dostluğu adına, düşüncelerde sansür uygulamayacağız. Onlar, bizim Bulgar halkının refahı için gerekli olanı en iyi bilen tarihçilerimiz, coğrafyacılarımız, ekonomistlerimiz ve istatistikçilerimizdir, onlar Bulgar gençliğini Bulgar halkının çocukları olarak gelecekteki görevleri için eğiten insanlardır..."⁷²

Kitapta bahsi geçen ve Bulgarlar tarafından Türkiye'de açılan bir hayır cemiyeti olan Podkrepa, Halil Yaver Bey'e göre siyasi maksatla açılmıştır. Bu iddiasına delil olarak *İlinden* gazetesinin 19 Ağustos 1923 tarihli nüshasındaki "İstanbul Mektubu" adlı makaleyi göstermektedir. Makaleye

⁷⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

⁷¹ Yaver, a.g.e., s. 35.

⁷² BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

göre cemiyet İstanbul Feriköy'de Aya İlya günü töreni düzenlemiş, Makedonya ve Trakya ihtilallerinde ölenlerin ruhları için ayin yapılmıştır.

"Bu ayın İlya günü yapılıyor. Halbuki İlya günü de Rumî temmuzun 20'sidirki, Bulgarların Makedonya ve Trakya'da genel ihtilale başladığı gündür. Bu suretle, İlya günü de Türkler aleyhindeki ihtilalin yıl dönümünü kutlama günü olmuştur... Edirne ve Makedonya cemiyetlerinin çıkardıkları isyanlara İlinden isyanları denilmekteydi. Podkrepa cemiyeti, bu isyan gününü her sene kutluyor ve bugünü kendi 'günü' olarak kabul ediyor. O halde *Podkrepa*, Türkiye'de ismini değiştirmiş bir 'Edirne Makedonya' ihtilal cemiyeti olmuyor mu? Böyle bir günü kutlayan bir cemiyetin ihtilâlcileri kutsaması Türklere hakaret değil midir?...

Bugün Türkiye'de bu gibi siyasi Bulgar cemiyetlerinin faaliyetlerine imkân olamaz. Podkrepa'nın derhal kapatılması ve cemiyetin sorumlularının takibe alınması lazımdır. Halbuki aynı yıl dönümleri devam etmektedir!

La Bulgarie, Şipka Türk kahramanlarını küçük düşürürken *Podkrepa* aynı hakaretleri İstanbul'da Aya Dimitri kilisesinde alenen yapmak küstahlığında bulunmuştur. Bu vaziyet, Türkiye'ye suikast edenleri Bulgaristan'dan evvel İstanbul'da aramak vazifesini emretmiyor mu? Bulgaristan'ın iç meselelerine müdahale etmek istemeyiz. Ancak, bizi ilgilendiren olaylara karşı da ilgisiz kalamayız. İlgisiz kalınamayacak ve uluslararası siyasete temas eden konular şunlardır.

- 1-Sobronya'da Trakya vekili bulundurmak.
- 2-Millî marşta Türkler için saldırgan ifadeler kullanmak ve Türkiye'nin bir kısım arazisini istilâ fikrini takip etmek.
- 3-Ankara Antlaşmasını uygulamayarak mallarını isteyen Türkleri komitacılara öldürtmek.
- 4-Okul kitaplarında Edirne'yi Bulgar arazisi olarak göstermek.
- 5-*La Bulgarie* gibi resmî gazetelerde Türkler için saldırgan ifadelerin bulunması."⁷³

Halil Yaver Bey'in Türk makamlarını da konuya karşı ilgisiz olmakla itham ettiği satırlara *Trakya* gazetesi şu cevabı vermiştir:

"*Podkrepa*'ya yönelmiş olduğunuz iftiraları önemsemiyorum. Sadece Bulgarlara karşı duyduğu nefretle gözleri kör olmuş bir kişi bu şekilde

⁷³ Yaver, a.g.e., s. 41-43.

düşünebilir ve akıl yürütebilir. Ancak şu konuyu da sessiz kalarak geçemeyeceğim: 43. sayfada şöyle diyorsunuz: 'Bizi ilgilendiren ve uluslararası politikayla ilgili konulara kayıtsız kalamayız' diyerek sıraladığınız beş maddeye bakıldığında geriye bir tek Bulgar hükümetinden merkezini Ankara'ya taşınmasını ve Bulgaristan'ı oradan yönetmesini istemeniz kalıyor.

Sobranya karşısına 'Kurtarıcı-Çar' anıtının dikilmesinden ve atının ayakları altında yere serilmiş bir Türk bulunmasından şok olmuş haldesiniz. Sizin dostluğunuz adına bu anıtı yıkmamızı mı istersiniz? Ve İstanbul tepelerinde bir Bulgar çarını bir yeniçerinin ayaklarının altında can verirken gösteren bir anıt yok diye devam ediyorsunuz. Durduğunuz kabahat Halil Efendi. Yapın o anıtı ve emin olun ki bu yüzden kimse size kızmayacak. Bizim her yıl, size göre sadece bizim apaçık zulümlerimizi ve gaddarlıklarımızı hatırlatan Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz, Çatalca ve Bolayır'ın fetih yıldönümlerini kutlamamız da hoşunuza gitmiyor; buna karşılık, bizim oralardan kaçıışımız konusunda susmamız ve bundan söz etmememiz hoşunuza gidiyor. Bunu söylüyoruz ve her gün de söylüyorduk. Trakya'yı ve oradaki yuvalarımızı terk ettiğimizi hatırlamadığımız bir gün bile yok. Fakat bu kaçışta Enver Paşa'nın maskeli bölüklerinin kahramanlığını görüyorsanız bundan vazgeçin. Başında şanlı sultanlarıyla Küçük Asya'yı fethetmiş, İstanbul Boğazını geçmiş ve Viyana'ya ulaşmış Türkler gibi bir halk için, İranlılarla, Ruslarla, Macarlarla, Almanlarla savaşıp zaferler kazanmış Türk ordusu için, Belassitza ve Ovtcho-Pole'de Yunanlıların ve Sırpaların saldırılarına karşı direnen Bulgar ordusu tükenmiş vaziyetteyken Trakya'nın alınması bir başarı gibi kabul edilemez. İtalyanlara karşı savaşta Sirenyka kahramanı ve Türk anayasal rejiminin kurucusu olan Enver Paşa bugün hayatta olsaydı, 1913 yılındaki günlerin kendisinin askerlik hayatında kara bir leke olduğunu kendisi de itiraf ederdi. Bu başarı, bir cambazın yaptığı zor hareketleri taklit eden bir palyaçoğu hatırlatıyor. Bunu bize hatırlattığınız gibi 500 yıl boyunca Türk esareti altında kaldığımız ve Türklerin 'uşağı' olduğumuzu saklamıyoruz ve bundan utanç duymuyoruz. Bizim iftihar ettiğimiz şey, bu 'uşakların' Bizans gibi seküler bir imparatorluğu yenebilmiş ve daha sonra aynı şeyi onun mirasçısına da yapabilmiş olmasıdır. Eşitsiz bir savaşa düşmüş olmak bir günah değildir. İdeallerinin peşinde koşarken düşmemiş hiçbir millet yoktur. Fakat düştükten sonra ayağa kalkamayan, kendisine inancını, bağımsız ve özgür hayat yaşama iradesini kaybeden kişi

yalnız kalır. Çobanlardan, ortakçılardan ve günlükçülerden oluşan bir halk olmaktan da utanç duymuyoruz. Biz çalışkan bir halkız ve işten kaçmıyoruz. Çalışıyoruz, tasarruf yapıyoruz ve yaratıyoruz. Bu bizim erdemimizdir.”⁷⁴

Halil Yaver Bey kitabının son sayfalarına doğru şu satırlarla devam etmektedir:

“Türk tarihinin birkaç yüzyıl öncesine gidecek olursak Türk Trakya’ında bir tek Bulgar bulunmadığı zamanı görürüz. Fakat, Bulgar Trakya Cemiyetinin yayınladığı ‘Trakya’da Bulgarlar’ adlı eserde okuyoruz ki, saraya ve bazı Türk paşalarına, beylerine, ağalarına çoban, kömürcü, ırgat, ortakçı ve uşak olarak Sofya tarafından gelenlerle kırk elli sene içinde Trakya kısmen Bulgarlaşmıştı. Bulgaristan’daki Trakya muhacirleri, kadim Trakyalılar değil, sonradan gelme, daha doğrusu sarayın ve devlet adamlarının lakaydileriyle ve İstanbul’a doğru Slavlığı yaymak isteyen Rusya’nın teşvikiyle Trakya’da toplanan sonradan gelmelerden başka kimseler değildi. Yine bu kitapta itiraf ediliyor ki, Türk devletinin ilk zamanlarında bütün Trakya, Filibe Trakya’sı tamamıyla Türklerle meskundu.

Bugünkü Bulgaristan, bu eski siyaseti takip etmek istiyor. Fakat, bugünkü Türkiye, eski Türkiye değildir. Bugünkü Türkiye, Bulgarları beş yüz sene idare eden eski Türkiye’nin ilk devirlerindeki Türkiye’dir. Bulgarlar bugünkü Türkiye’yi düşündükleri zaman ‘Sırp Sındığı’ ve ‘Tırnova’ Türkiye’sini akıllarına getirmelidirler!

Eski Türkiye bu gibi tecavüzlere önem vermezdi. Bu gibi tecavüzlerin kendi emniyetine bir suikast teşkil ettiğini düşünmezdi. Bunun içindir ki Bulgaristan’daki Türklük düşmanlarının ‘Trakya’yı işgal’ cemiyetine karşı ‘Tuna vilayetini geri alma’ cemiyeti oluşturulmamıştır.”⁷⁵

Trakya gazetesinin bu ifadelere verdiği cevap:

“45. sayfada, günümüz Türkiye’sinin eski Türkiye olmadığını, ilk dönemlerin Türkiye’si, beş yüz yıl boyunca Bulgarlara hükmetmiş olan Türkiye olduğuna dair uyarıda bulunuyorsunuz. Bu uyarının ne anlama geldiğini biliyoruz. Ama sanmayın ki bunu bize söylediğinizden dolayı anladık. Bize komşu böyle bir devletin olması

⁷⁴ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

⁷⁵ Yaver, a.g.e., s. 45-46.

bizim için iyi bir şey. Bize "Sırp Sındığı" savaşını ve V. Tırnova'yı da hatırlatmanıza gerek yoktu. Yurttaşlarımız bu zaferlerin yıldönümlerini kutlamaya karar verirse, bizim de sizin yaptığınız gibi feryat etmeye başlayacağımızı sanmayın.

Trakya Örgütüne karşı Tuna vilayetinin yeniden Türkiye'ye ilhakı için bir dernek kurma tehdidiniz karşısında, sayfa 46, size kızmayacağız ve korkmayacağız. Haydi de, ne bekliyorsunuz? Dernekler kurmaya başlayın, yoğun bir hayat yaşayın. İlerleme budur. Ama böyle konuşma cesaretini nereden alıyorsunuz şaşıyorum. Ankara'dansa, kaşlar mı çatılıyor? Böyle bir dernek kurma düşüncesinin yeni olmadığını biliyoruz. Uzun zamandan beri bunu Edirne'nin *Millî Gazete*'sinde okuyoruz."⁷⁶

Trakya gazetesinin cevabındaki son cümlelere bakıldığında Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı meselesine Türk resmî makamlarının tutumunun merak edildiğine dair bir beklentinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye, yurtda sulh cihanda sulh ilkesinden hareketle hadiseleri sağduyu içerisinde takip etmeye çalışmaktadır. Ancak Türk basını soydaşlarının uğradığı hakaretleri ve Bulgaristan'ın Türkiye üzerindeki toprak talebini haberleştiren konu kamuoyunun gündemine gelmeye başlamıştır.

Halil Yaver Bey'in özetle Bulgaristan'daki Türk düşmanlığının tarihi alt yapısını aktarmak ve gelecekte oluşabilecek tehlikelere karşı Türkiye'de bir kamuoyu oluşturmak amacıyla kaleme aldığı kitabının son satırları şu şekildedir.

"Saat çalmıştır: Cumhuriyet Türkiye'si, bu dostluk maskesinin arkasındaki *Les hordes farouches*'lerin mahiyetlerini anlamıştır. Eğer Bulgarlar bu oyunlarına son vermeyecek olurlarsa, Edirne'nin işgali gününe karşı 'Tırnova'nın sukut gününü', Trakya Cemiyetine mukabil de 'Tuna Vilayetini geri alma' cemiyetini kurmaktan çekinmeyeceğiz. Üç buçuk milyon Tuna muhacirleri, birkaç bin senelik vatanlarına geri dönme hasreti içindedirler. Bugün bu hasretin teskini de zor bir şey olmasa gerek!

Dünya, sulha muhtaçtır. Her millet, bütün kuvvetlerini insaniyete vakfetmek mecburiyetindedir. Bilhassa, sulh ve insaniyet fikirleri ise, her yerden önce Balkan milletleri arasında bir gelenek mahiyetine girmelidir. Çünkü, hâlâ dünyanın üzerine çöken son savaş faciası da

⁷⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

Balkan milletlerinde sulh ve insaniyet fikirlerinin oluşmamasından çıktı... Balkanlar, sulha muhtaçtır. Ne Türkiye ne de diğer Balkan devletleri, Bulgaristan'ın bir Mephisto⁷⁷ rolü oynamasına tahammül edemezler... Bulgaristan bu Pandora kutusunu kapatmalıdır yahut Balkan milletleri birleşerek bu Pandora kutusunu kapatacaklardır! Türkiye, ne Bulgar hakaretlerine tahammül eder ne de Trakya gibi bir cemiyetin bundan sonra siyasi faaliyetlerine müsaade edebilir...

Eğer Bulgaristan millî marşındaki 'kanlı Meriç' ve 'horde' kelimelerini 'Çarigrad' (İstanbul) kelimesini 'ceneral'(merkez) olarak değiştirdikleri gibi değiştirmeyecek olursa Türkiye Bulgar ilişkisinin devamına da imkân yoktur. Bulgarlar bilmelidir ki bundan sonra meşhur özdeyişleri şu şekilde girecektir:

'Koy işte plaşa? Bilgarina!' (Koy şte plaşa⁷⁸- Kim ödeyecek? Bulgar!)"⁷⁹

Bu satırlara *Trakya* gazetesi şu cevabı vermiştir:

"Son olarak kitabınızın eleştiri seviyesinin altında vasat bir yapıt olduğunu söylemeliyim. Bununla birlikte, uzun zamandan beri Ankara Antlaşması aleyhine konuşan ve mevcut koşullar altında samimi bir Türk Bulgar dostluğunun imkânsız olduğunun altını çizen Trakya Cemiyeti sizin şahsınızda kendine iyi bir müttefik bulmuştur. Bir Türk özdeyişi şöyle der: Bende bu kuyruk acısı, sende de bu evlat acısı varken, biz artık dost olamayız. Evet, durum böyle Halil Efendi.

Kitabınızın son sayfasında, biz Bulgarların Balkanlarda Mephisto rolü oynadığımızı ve bizim zehirli yılanla birlikte kutusunu açık tutan Pandora olduğumuzu söylüyorsunuz. Bu kutuyu kapamazsak, 'Balkan milletlerinin' kutuyu kapamak için birleşecekleri şeklindeki tehdidiniz bizi korkutmuyor. Daha birkaç sayfa önce siz de Tuna vilayetinin yeniden Türkiye'ye ilhakı için komita kurmadınız mı?

Kitabınız, 'Kim öder? Türk öder' özdeyişinin yerini bundan böyle 'Kim öder? Bulgar öder' özdeyişinin aldığı şeklindeki tehditle sona eriyor. Gelecekte kimin içeceği ve kimin ödeyeceği görülecektir. Şunu bilin Halil Efendi, Çanakkale'de durumu kurtaran usta artık yok. Bunu iyi belleyin."⁸⁰

⁷⁷ Şeytan.

⁷⁸ Кой ще плаща? Българина!

⁷⁹ Yaver, a.g.e., s. 47.

⁸⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

La Bulgarie gazetesi ise kitabın son sayfası için şu yorumu yapmıştır.

"Son olarak, kitap içeriğinde bir de tehdit mevcuttur; kitabın yazarı, bugünkü Türk silahlı kuvvetlerinin 1913 yılındaki gibi zayıf olmadığından bahisle Bulgaristan'ın Tuna bölgesinin eski sahipleri tarafından geri alınma olasılığında söz etmiştir. Bu vahim istek, yazarın akli melekelerinin yerinde olduğundan şüphe duymamıza neden olmaktadır."⁸¹

Anlaşıldığı kadarıyla hükümetin yayın organı ya da komitacıların yayın organı fark etmeksizin yüzlerce yıl Türk idaresi altında vatan haline gelmiş toprakların "sözde talebi" "akıl hastalığı" olarak yorumlanmaktadır. Aynı Bulgaristan basını yüzlerce yılda vatan haline gelmiş Türk topraklarını kendi öz vatanlarıymış gibi lanse edip "güya yeniden" kavuşma idealini normalleştirmeye çalışmaktadır. Bu ikircikli tutum yine *Trakya* gazetesinde yayınlanmış bir makalede gözlemlenebilmektedir. Trakya Cemiyetinin Başkanı İvan P. Ormandjiev'in, Bulgarların söz konusu Trakya tezini geliştirdiği makalesi şu şekildedir:

"Bulgar devleti güçlü olmalıdır, ancak bu sayede komşu ülkelerdeki yurttaşlarını savunabilecektir. Güçlü olmak için kendisinin güneyde ve kuzeyde (Trakya ve Dobruca) sınırlarını genişletmesi lazımdır. Bulgarlar, sadece özgürlük ve millî birlik için değil, toprak için de mücadele etmeyi öğrenmelidirler. Ege Deniz'ine ve Trakya'nın bereketli topraklarına ulaşmadan Bulgar milleti refaha kavuşamaz. Eski askerler, bakışlarını Knos-Midia sınırıyla birlikte bu topraklara çevirmelidir, çünkü o topraklarda 1912-1913 yıllarındaki mücadelelerde can veren binlerce yoldaşın kemikleri gömülüdür.

Bulgarların nerdeyse tamamının Türkler tarafından kovulmuş olduğu düşünülürse çözüm kolaydır. Topraklar boştur, nüfusu yoktur ve birçok kuşakları tam olarak içine alabilir ve doyurabilir. Batı Trakya'dan genişlemeye başlayan Bulgaristan, ekonomik olarak güçlü ve aynı zamanda da zulme uğrayan kardeşlerinin haklarını savunmaya muktedir bir devlet olacaktır."⁸²

Trakya gazetesi bir başka makalesinde yine Halil Yaver Bey'in kitabına atıf yaparak şu makaleyi yayınlamıştır.

"Ülkemizde Bulgaristan ile Türkiye arasındaki dostluğun sonsuza dek sürmesini isteyen insanların sayısı az değildir. Bu insanlar, iki ülke

⁸¹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

⁸² BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

arasındaki tüm sorunların halledileceğini ve ortadan kalkacağını ve ihtilafli halde sürmekte olan hiçbir şeyin kalmayacağını birçok defa açıklamışlardır. Ortadan kalkan her şeyin salakça ve hiçbir Bulgar sevgisi olmadan yapıldığını çok iyi biliyoruz, ama her şeyin hallolduğunu ve süregelen hiçbir sorun olmadığını söylemek, son on yıllarda ve hatta beş yüz yıllık karanlık kölelik dönemi boyunca uykuda olduğumuz anlamına gelir. Biz her zaman, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sorunların askıda olduğunu ve bunların mümkün olan en kısa zamanda halledilmesini istememiz gerektiğini söyledik. Türklerin hiçbir zaman Bulgar halkının dostu olmadığını ve olmayacağını, çünkü geçmişin her iki halk üzerinde ağır etkisi bulunduğunu ve bu geçmişin mücadeleler ve zulümlerle dolu olduğunu ifade ettik. Bütün bunlar, az seviyede medenileşmiş bir Türk'ün zihninde derin izler bırakmıştır ve o hiçbir zaman kendisini Avrupa'dan kovan kişinin Bulgar olduğunu unutmayacaktır.

İstanbul'da son zamanlarda yayınlanmış bir kitap bize bu gerçeği göstermek için tam zamanında gelmiştir. Nerede bulunurlarsa bulunsunlar Türkler bizim düşmanlarımızdır.”

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi Türk ve Bulgar dostluğu adına Türkiye'nin yoğun propaganda yaptığı bir dönemde Bulgaristan Trakya Cemiyetini aktif hale getirmiştir. Bunun nedeni Balkan ülkelerinin 1930'da başlayan Balkan Paketi çalışmalarında Bulgaristan'ın dile getiremediği toprak taleplerini ve azınlıklar ile ilgili düşüncelerini gayri resmi olarak bu cemiyet vasıtasıyla uluslararası kamuoyuna duyurmasıdır.⁸³ Dolayısıyla Bulgaristan bir taraftan Türkiye ile dost olmayı isterken diğer taraftan Türk topraklarının bir kısmı üzerinde genişleme idealine sahiptir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı kadarıyla Bulgaristan'a göre Türk Bulgar dostluğunun sağlanabilmesi için öncelikle talep edilen toprakların kendilerine verilmesi gerekmektedir ki bu mümkün görünmediğine göre "Türler düşmanımızdır" ifadesini bazı gazetelerinde rahatlıkla neşredebilmektedirler.

3. 1933 ve 1934 Yıllarında Bulgaristan'daki Türk Düşmanlığı Meselesinin Türk ve Bulgar Basınındaki Akisleri

"Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı" meselesi Türk basını tarafından ilgi görmeyen bir konu iken 1932 senesinden itibaren bu durum değişmiştir. Halil Yaver Bey'in kitabının yazıldığı süreç bu nedenle oldukça manidardır. Zira kitabın yayınlanmasından sonraki süreçte gelişen hadiseler dikkate değerdir... Bu dönemdeki en önemli değişiklik Bulgaristan'da gelişen

⁸³ Çanlı, a.g.m., s. 282.

olayların Türk toplumunda karşılığının oluşması ve 1933 yılının ilk yarısında İstanbul ve Edirne'de gerçekleşen protesto gösterileridir.

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Bulgaristan'da Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin Bulgarlar tarafından kısa süreliğine de olsa alınmış olması her yıl 19-25 Mart'ta kutlanmaktadır.⁸⁴ 1933 senesi Edirne Muharebesi'nin Bulgaristan'da yine coşkuyla kutlanması neticesinde Edirne halkı, 26 Mart 1933 günü Selimiye camisinin avlusunda toplanıp konuşmalar yapmıştır.⁸⁵ *La Bulgarie* ve *Mir* gazetelerinin haberine göre toplantı sonrası bir grup gösterici Bulgar Konsolosluğu önüne gelerek "Kahrolsun Bulgarlar" şeklinde slogan atmıştır. Türk polisinin müdahale etmediği göstericiler daha sonra dağılmıştır.⁸⁶ Türk basını konuyu Edirne'de anma toplantısı ve benzeri başlıklar altında iç sayfalarda küçük bir kupür şeklinde yayımlarken⁸⁷ Bulgar, *La Bulgarie* ve *Mir* gazeteleri habere geniş bir yer ayırmıştır.

"Bu vakayı bildirmemek arzusunda oldukları anlaşılan diğer bütün Bulgar gazeteleri Edirne'de olup bitenden okuyucularına malumat vermeye tenezzül etmediler. Bizim burada Edirne'nin zaptını andığımız 26 Mart günü oradaki Türkler, Bulgaristan'a karşı tezahüratta bulundular..."

Şunu unutmamalıyız ki kendisiyle daima barış yaptığımız yegâne dostumuz Türklerdir. Diğer milletlerle ilişkilerimiz ancak çekilebilecek düzeydedir. Yarı resmî Türk gazetesi Hakimiyeti Milliye söz konusu gösterinin önemini azaltmak için Bulgar konsolosluğu önünde yapılan gösterilerin Bulgaristan ve Bulgar Milletine karşı yapılmadığını, Trakya'yı ele geçireceğini tasarlayan Bulgarlara karşı yapıldığını yazmıştır."⁸⁸

Bulgaristan Başbakanı Mushanov konsolosluk önündeki gösteri ile ilgili olarak Türkiye'nin Sofya elçiliğinden bilgi talep etmiş elçilik de her sene 26 Mart'ta Bulgaristan'da yapılan zafer kutlamalarının Türk millî duygularını incitmesi nedeniyle üzgün olan Edirne halkının bir teessür gösterisinde bulduklarını ifade etmiştir.⁸⁹

⁸⁴ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.626.32.

⁸⁵ Cumhuriyet, 28 Mart 1933.

⁸⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.628.29.

⁸⁷ Vakıf, 27 Mart 1933, 28 Mart 1933; Cumhuriyet, 27 Mart 1933, 28 Mart 1933; Son Posta, 27 Mart 1933.

⁸⁸ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.628.29.

⁸⁹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.628.29.

Mir gazetesinin haberine göre Bulgaristan Popülist Partisi lideri Macarov bu gelişme üzerine dikkat çekici bir açıklama yapmıştır.

"Türklerin Trakya hakkındaki fikirlerimizden dolayı bize kızmaya hakkı yok. Değil kızmak bize minnettar olmalılar. Zira 1913-1915'te yaptıklarımız olmasaydı değil yalnız Trakya belki İstanbul'u kaybedeceklerdi... Türkler zaten bizim tekrar delilikler yapacağımızı bildikleri için, minnettarlıklarını zamana bırakıyorlar."⁹⁰

Bulgar Hükümeti bu olay üzerine 1934 senesindeki kutlamalar sırasında iki ülkenin dostluğunu zedeleyecek konuşmaların yapılmasını engelleyecek tedbirler almış ve bu durum Bulgar basını tarafından tenkit edilmiştir. *Sofia* gazetesinin haberine göre "Edirne zaferinin" yıldönümü münasebetiyle gerçekleşen törene Trakya Cemiyetinin mahalli azaları katılmış ancak millî kostüm ve bayrak taşımalarına müsaade edilmemiştir. Ayrıca bu bayramı gözlemlemek için Türkiye'den gelen gazete muhabirlerinin olduğu söylentisi Bulgar halkını rahatsız etmiştir. *Zgovor* gazetesi ise verdiği haberde kutlamalar sırasında birkaç yerde polisin yaptığı müdahaleyi iğrenç ve füzuli bulduğunu belirtmiştir. *Rodnika* gazetesi ise yapılan kutlamaların, gizli maksatlar içermediğini, Bulgaristan'ın komşusu olan devletlere intikam tohumu saçmak niyetiyle değil Bulgar kahramanlarını anmak gayesi ile yapıldığını yazmıştır.⁹¹

1933 ilkbaharı Bulgaristan'daki Türk düşmanlığının Türk basını tarafından önceki yıllara göre daha fazla irdelendiği bir yıl olmuştur. Bunun nedeni, Nisan 1933'te Bulgaristan Razgrad'daki Türk mezarlığının bir gece yarısı 200 kişilik Bulgar grubu tarafından basılarak, mezar taşlarının kırılmasıdır.⁹² Bu elim hadise sonrası Bulgar makamları olayın fazla abartıldığını, bir istimlak meselesi yüzünden gerilim yaşandığını ve kutsala yapılan bu saygısızlığın sistematik bir ırkçılık faaliyeti olmadığını açıklamıştır. Bulgar basını genel olarak hadiseyi yumuşatarak aktarmaya çalışmış,⁹³ bu durumun Bulgaristan için iyi sonuçlar vermeyeceğine dikkat çekerek, hükümetin önlem alması gerektiğini yazmışlardır. Ancak aynı gazeteler bir süre sonra bir tavır değişikliği içine girmiş, bazıları öz eleştiri yapıp bu olayın bir "cinayet" olduğunu, Bulgaristan içindeki aşırı milliyetçi grupların ülkeye zarar verdiğini ve bunların kontrol edilmemesinin bir hata olduğunu

⁹⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.628.6.

⁹¹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 242.633.13.

⁹² BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.26.

⁹³ Hakimiyeti Milliye, 21 Nisan 1933.

söylemiş, bazıları ise olayın çok fazla abartıldığı görüşünü savunmuşlardır.⁹⁴ *Trakya* gazetesi Razgrad hadisesi sonrası verdiği haberlerde kendi yayın çizgisini korumuş ve 1 Haziran 1933 tarihli nüshasında "Türk Bulgar dostluğu" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Makalede Türk ve Bulgar dostluğunun mümkün olamayacağını daha önceki birçok makalesinde olduğu gibi tekrarlayan *Trakya* gazetesi Razgrad'da yaşananlar neticesinde kaymakamın görevden alınmasını ve olaydan sorumlu tutulan bazı kimselerin tutuklanmasının lüzumsuzluğunu belirtmiştir.⁹⁵ Bu olay üzerine İstanbul'da Türk Millî Talebe Birliği mensupları bir gösteri⁹⁶ düzenlemiştir. İlk günden itibaren konunun takipçisi olan basın bu yürüyüş sonrası konuyla daha da fazla ilgilenmiş, konu TBMM'ye kadar taşınmıştır. Ayrıca İzmir Gençliği, Adana'da görev yapan öğretmenler, Düzcce Gençler Birliği de hadiseyi protesto etmiştir.⁹⁷

Olayın basındaki akislerinin devam ettiği sırada Bulgaristan'ın Ankara Elçisi M. Antonov yabancı basın mensuplarına Türk Bulgar dostluğu hakkında bir demeç vermiş ve iki hükümet arasında "Emlak Protokolünün" uygulanmasından doğan problemlerin halledilmesi ile hiç bir sorunun kalmayacağını belirtmiştir.⁹⁸ 1 Mayıs 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi ise konuyla ilgili olarak yayınladığı bir makalesinde Halil Yaver Bey'in kitabına atıfta bulunarak yaşanan hadiselerle bakılınca ne kadar haklı olduğuna dair bir vurgu yapmış, makaleden anlaşıldığı kadarıyla bu atıf Bulgar basını tarafından hoş karşılanmamıştır.⁹⁹

Sonuç olarak bu olay Bulgaristan'daki Türk düşmanlığına olan dikkati arttırmıştır. Bulgaristan açısından ise Türk düşmanlığı yeni bir şey değildir. Bulgar tarihinde yönetsel değişiklikler yaşansa da değişmeyen tek şey

⁹⁴ Hakan Uzun, "1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olayları" Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, VI/3, (2009), s. 69.

⁹⁵ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.630.8.

⁹⁶ Benzer hassasiyetlerle Şubat (1933) ayı içerisinde yaşanan Vagon-Li hadisesi de göz önüne alındığında söz konusunu dönemde Türk kamuoyunda bir farkındalık ve tepki atmosferi oluşmuştur denilebilir. Bu farkındalık ve tepkide Millî Türk Talebe Birliği büyük rol oynamıştır. MTTB, hükümet tarafından belirlenen "Vatandaş Türkçe Konuş", "Yerli Malı Kullanım" gibi kampanyaların ve Türk diline sahip çıkılması konusundaki politikaların da bu dönemde destekçisi olmuştur. Uzun, a.g.m., s. 59.

⁹⁷ Neslihan Altuncuoğlu, "Ulusal Basın Ekseninde Atatürk Dönemi Öğrenci Hareketleri: Razgrad Hadisesi Örneği", Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, XVII/33, (2021), s. 715-716.

⁹⁸ BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.17.

⁹⁹ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1933.

aleni Türk düşmanlığıdır.¹⁰⁰ Bulgar edebiyatının başyapıtı sayılan İvan Vazov'un "Boyunduruk Altında" (Pod İgotu) adlı romanında bile Türk düşmanlığı yoğun biçimde işlenmiştir.¹⁰¹ Türkiye'de ise pek az kişi Bulgarların ne yazıp çizdiğine bakmıştır ki bunlardan birisi de Halil Yaver Bey'dir. 1934 yılına gelindiğinde Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı karşısında Türk basını daha sert bir üslup kullanmaya başlamış ve bu durum diğer Bulgar gazetelerine nazaran daha yapıcı bir dil kullanmaya çalışan Mir gazetesi tarafından eleştirilmiştir. Mir gazetesinin 10 Ocak 1934 tarihli haberi şu şekildedir:

"Türk basınında son zamanlarda Bulgaristan ilişkilerine dair anlaşılabilir bir öfke belirlemektedir. Bu öfkenin ülkenin ünlü kalemlerinden fişkırması teessürümüzü artırıyor. Hiçbir gazete hatta Fransızca olarak çıkan *La Turquie* gazetesi bile istisna teşkil etmiyor. Bulgaristan Başbakanını 'sahtekâr' olarak adlandırmak cüretinde bulunan *Cumhuriyet* gazetesinden bahsetmiyoruz.

Genellikle Türk basını Trakya teşkilatını sık sık konu ediyor. Fakat bu teşkilatın konu edilmesinin bahane olduğu ortadadır. Çünkü İstanbul ve Ankara'da Bulgaristan Başbakanı törenlerle karşılandığı zaman da Trakya teşkilatı mevcuttu...

Türk matbuatı tarzı hakaret içermektedir. Bu ifade tarzı 500 senelik karanlık esareti unutarak samimiyetle yeni Türkiye'nin yükselmesini takip eden Bulgar milletine hakarettir... *Cumhuriyet* gazetesinde Başbakanımıza söylenen hakaret bir Bulgar şahsiyetine değil bütün Bulgaristan'a karşıdır. Türkler tarafından, Türk basınının bu ifade tarzına son verileceğine inanıyoruz."¹⁰²

Sonuç

Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşadıkları uzun yıllar boyunca neredeyse kendi millî kimliklerini unutmaya noktasına gelmişlerdi. Bu nedenle öncelikle Ortodoks toplum ya da Osmanlı'nın Bulgarları dahil ettiği millet-i Rum içerisinde sınırlanmak adına kendi millî kimliklerini inşa etmişlerdir. Bu etnik uyanış sırasında en fazla kullandıkları argüman Bulgar olmayanları ötekileştirmek ve düşman görmektir.

¹⁰⁰ Selcen Özyurt Ulutaş ve Rengin Yavuz, "Bulgaristan'da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler", Selçuk İletişim Dergisi, XIII/2, (2020), s. 922.

¹⁰¹ Bilal N. Şimşir, Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, 1. bs., s. 343.

¹⁰² BCA, Fon: 490.1.0.0. Yer: 607.105.4.

Bulgarların her fırsatta ötekileştirip düşman gördükleri milletlerden birisi de yaklaşık 500 yıl egemenliği altında yaşadıkları Türklerdir. 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında karşı karşıya kalan bu iki halk 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı sırasında müttefik olmak durumunda kalmıştır. Savaş sonrası da özellikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün çabası ile iki ülke arasında iyi ilişkiler tesis edilmeye çalışılmıştır.

Fakat Bulgaristan'ın millî kimlik inşası sırasında alışkanlık haline getirdiği ötekileştirme politikası Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkisi yürütebilmenin önündeki en büyük engel olmuştur. Buna rağmen Türkiye yurttan sulh cihanda sulh ilkesinden hareketle Bulgaristan ile ilişkilerini iyi tutmaya çabalamıştır.

Türkiye'nin bu iyi niyetli gayreti üzerine Halil Yaver Bey "Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" adlı kitabı yazarak hem Bulgaristan'ı hem de Türk makamlarını eleştirmiştir.

Kessarevo hadisesi ile gündeme gelen "Bulgaristan'daki Türk düşmanlığı" meselesi Türk basını tarafından da ilgi görmeye başlamış ve konuyla ilgili Türkiye'de de bir kamuoyu oluşmuştur. Bu farkındalığın en açık kanıtı Bulgaristan'ın Edirne Muharebesi sırasında kaybettiği askerlerini anmak için gerçekleştirdiği törenlerin, Türk basını aracılığıyla duyurulması ve Edirne'de karşı bir protesto yürüyüşünün yapılmasıdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 239.617.6.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.623.19.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.5.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.624.7.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.625.4.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 240.625.8.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.2.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.17.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.627.26.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.628.6.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.628.29.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 241.630.8.

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 242.633.13.

BCA, Fon: 490.1.0.0. Yer: 607.105.4.

Güner, D. (2022). Halil Yaver Bey'in "Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" Adlı Kitabının La Bulgarie ve Trakya Gazetelerindeki Akisleri. ABAD, 5(9), 217-255.

Sürelî Yayınlar

- Cumhuriyet, 22 Mayıs 1932.
Cumhuriyet, 8 Haziran 1932.
Cumhuriyet, 14 Haziran 1932.
Cumhuriyet, 15 Haziran 1932.
Cumhuriyet, 24 Haziran 1932.
Cumhuriyet, 26 Haziran 1932.
Cumhuriyet, 1 Temmuz 1932.
Cumhuriyet, 5 Temmuz 1932.
Cumhuriyet, 27 Mart 1933.
Cumhuriyet, 28 Mart 1933.
Cumhuriyet, 1 Mayıs 1933.
Hakimiyeti Milliye, 21 Nisan 1933.
Milliyet, 23 Kasım 1931.
Son Posta, 15 Haziran 1932.
Son Posta, 1 Temmuz 1932.
Son Posta, 10 Kasım 1932.
Son Posta, 27 Mart 1933.
Vakit, 20 Ekim 1931.
Vakit, 23 Kasım 1931.
Vakit, 21 Ekim 1932.
Vakit, 2 Kasım 1932.
Vakit, 15 Kasım 1932.
Vakit, 16 Kasım 1932.
Vakit, 17 Kasım 1932.
Vakit, 27 Mart 1933.
Vakit, 28 Mart 1933.

Telif ve Tetkik Eserler

- AKIN Veysi, "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın Yeri ve Önemi", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, I/1, (2012), ss. 41-56.
- ALTUNCUOĞLU Neslihan, "Ulusal Basın Ekseninde Atatürk Dönemi Öğrenci Hareketleri: Razgrad Hadisesi Örneği", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, XVII/33, (2021), ss. 701-726.
- BOLAT Bengül, "1932 Kessarevo/ Kesarevo/ Kesenova Olayı/ Faciası/ Hadisesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/26, (2013), ss. 87-103.
- ÇALIŞKAN Basri Zilabid, *Bulgaristan'da İslâm (1878-2018)*, İnkılâb Yayınları, İstanbul 2019.

Güner, D. (2022). Halil Yaver Bey'in "Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı" Adlı Kitabının La Bulgarie ve Trakya Gazetelerindeki Akisleri. ABAD, 5(9), 217-255.

- ÇANLI Mehmet, "Bulgar Trakya Komitesi (1918-1934)", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XI/2, (2011), ss. 277-292.
- DEĞERLİ Esra Sarıkoyuncu, "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919-1923)", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, IX/19, (2007), ss. 301-319.
- DEMİRHAN Hasan, "Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, VI/16, (2019), ss. 324-342.
- ERİM Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- KAŞTAN Yüksel, "Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXIV/72, (2008), ss. 669-696.
- NESİMİ Abidin, Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.
- ÖZGİRAY Ahmet, "Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri (1920-1938)", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, X/1, (1995), ss. 55-70.
- ÖZSARI Mustafa, "Bulgaristan Türklerinin 1930-1940 Yılları Arasında Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bir Bakış", Akademik Kaynak, III/5, (2015), ss. 1-13.
- ÖZTAŞ Sezai, "Türk İnkılabını Hazırlayan Gelişmeler", Sezai Öztaş (Ed.), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, ss. 17-60, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli 2012.
- ÖZTAŞ Sezai ve KINALI Gürhan, "Atatürk Dönemi Balkan Politikası Bağlamında Türkiye-Yunanistan Ek Antlaşması", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, X/2, (2021), ss. 557-599.
- SOYSAL İsmail, Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ŞİMŞİR Bilal N., Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.
- ULUTAŞ Selcen Özyurt ve YAVUZ Rengin, "Bulgaristan'da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler", Selçuk İletişim Dergisi, XIII/2, (2020), ss. 920-941.
- UZUN Hakan, "1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olayları", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, VI/3, (2009), ss. 57-81.
- YAVER Halil, Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı, Tecelli Matbaası, İstanbul 1932.
- YOLCU Cengiz, "Kölelerin İsyanını Bastırmak: Bulgaristan'da Yasaklanan Bir Film ve Türkiye", Journal of Balkan and Black Sea Studies, IV/7, (2021), ss. 63-87.

KIRIM SAVAŞI'NIN (1853-1856) BALKANLAR'DAKİ MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİNE ETKİLERİ

Sabri Can SANNAV*

Öz: Kırım Savaşı, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgali sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin Ekim 1853'te Rus ileri karakoluna saldırılarıyla başlamış ve Avrupa'nın Büyük Devletleri arasında 30 Mart 1856 tarihinde Paris'te bir genel barış antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu savaş Osmanlı topraklarının paylaşılması için önemli görüşmelerin yapıldığı bir dönemin sonucunda ortaya çıkmıştır. Savaşın görünen nedeni Kudüs'te bulunan "Kutsal Yerler" ile ilgili Ortodokslar ve Katolikler arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan sorunlar olmuştur. Ancak bir süre sonra bu sorun sadece bir neden olarak kalmış ve Kırım Savaşı Avrupalı devletlerin çıkar mücadeleleri haline gelmiştir. Bu süreçte Rusya'nın Slavizm politikası ile hâkimiyet kurmak istediği topraklardan birisi de Balkanlar olmuştur. Bu kapsamda İngiltere, Fransa ve savaşın sonlarında Piyomente Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'nın yayılmacı politikalarına engel olmak için savaşa katılmışlardır. Böylece Müttefik devletler Rus ordularına karşı başarı kazanmış ve Paris Antlaşması ile savaş son bulmuştur. Bu savaşın ardından Rusya Slavcılık politikasını planlı ve sistematik bir şekilde devam ettirmiş ve Balkanlar üzerinde milliyetçi hareketlerin hız kazanmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Kırım Savaşı, Kutsal Yerler Sorunu.

THE EFFECTS OF THE CRIMEAN WAR (1853-1856) ON THE NATIONALISM MOVEMENTS IN THE BALKANS

Abstract: The Crimean War started with the attacks of the Ottoman forces on the Russian outpost in October 1853, after the Russian invasion of Walachia and Moldavia and it resulted in the Treaty of Paris Signed on March 30 1856, between the Great Powers of Europe. This war took place at the end of a period when the significant negotiations were held to share Ottoman lands. Russia explained the

* Dr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi, sabricansannav@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8878-1563.

reason for the war disagreements between the Orthodox and the Catholics regarding "The Holy Places" in Jerusalem. However, the main reason was conflict of interests of the European states. During this period, one of the lands which Russia wanted to dominate through the policy of Pan-Slavism was the Balkans. Due to this aim of Russia, Great Britain, France and by the end of the war Piedmont joined the war on Ottoman side. The Allied Powers defeated Russian forces and ended war with the Treaty of Paris. After the war, Russia continued its the Pan-Slavist policies caused the nationalist movements in the Balkans.

Key Words: The Balkans, Crimean War, The Issue of Holy Places.

Giriş

Kırım Savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin Ekim 1853'te Rus ileri karakoluna saldırılarıyla başlamış ve Avrupa'nın büyük devletleri arasında 30 Mart 1856 tarihinde Paris'te bir genel barış antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu savaş sadece Osmanlı tarihi açısından değil aynı zamanda Avrupa ve özellikle Balkan tarihinde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Kırım Savaşı genel olarak üç açıdan ilgi uyandırmaktadır. Bunlardan ilki, Britanya ordusu ile Rus ordusunun rakip olarak savaştıkları tarihteki nadir bir örnek olmasıdır. İkincisi, basın tarafından başından sonuna kadar izlenen ve kamuoyu ile paylaşılan ilk savaş olmasıdır. Son olarak ise savaşın uluslararası ilişkiler ve Avrupa diplomasisine yön veren bir boyut kazandırmış olmasıdır.¹ Avrupa diplomasisini etkilemesi ise beraberinde Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması anlamına gelen "*Şark Meselesi*"ni tekrar gündeme getirmesine ve bu durumun özellikle İngiltere'nin savaşa girmesinde etkili olmasına neden olmuştur.² Kırım Savaşı öncelikle "*Kutsal Yerler Sorunu*" olarak ortaya çıkmıştır.³ Kudüs şehri etrafında yer alan Kutsal Kabir (Holy Spulchre), Kamame Kilisesi (Church of Nativity), Beytü'l-lahim Mağarası ve Kilisesi, Merkad-i Meryem ve Kilisesi, Merkad-i İsa ve Kilisesi gibi hem Müslüman hem de Hıristiyan

¹ Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Alfa Basın Yayım, İstanbul 2014, s. 9.

² Şark Meselesinin tarihi sürecini gözden geçirmek için bkz: Albert Sorel, *XVIII. Asırda Mesele-i Şarkîyye ve Kaynarca Muâhede-i*, (Tercüme: Yusuf Ziya), İstanbul 1911; Edouard de Driault, *Şark Meselesi (Bidâyet-i Zühurundan Zamanımıza Kadar)*, (Tercüme: Mehmet Nafiz), İstanbul 1328; Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi Notları: Şark Meselesine Dair*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336; Ali Kemal, *Şark Meselesi*, Matbaa-i Osmaniye, Mısır 1900; Ahmed Saib, *Tarih-i Meşrutîyet ve Şark Mesele-i Hal-i Hazırı*, İstanbul 1328.

³ Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması (30 Mart 1856)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, 2007, s. 169.

mezhepleri için derin anlamlara sahip bu mekânlar “*Kutsal Yerler*” olarak anılmaktadır.⁴ Kudüs şehri 1516 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katıldıktan sonra bu makamların bakım ve dinî hizmetleri siyasî olarak da önem kazanmış; özellikle de 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin çıkarları uğruna Hıristiyan cemaatlerini himayeleriyle rekabet ettiği bir bölge haline gelmesi sorunun ana kaynağını oluşturmuştur.⁵ “Kutsal Yerler Sorunu” zamanla Ortodoks mezhebinin sahiplenici devleti olduğunu iddia eden Rusya ile Katolik mezhebinin sahiplenici devleti olduğunu iddia eden Fransa’yı birbirine rakip iki devlet haline getirmiştir. Bu rekabet ise 1847 yılının sonbaharında Beytü'l-lahim’de eskiden Katoliklere ait olan ancak o sıralarda Ortodokslar tarafından kullanılan *Mevlid-i İsa Mağarası*’nda bir Ortodoks ayini sırasında üzerinde “*hic de virgine Maria Jesus Christus natus est*” yazılı bir yıldızın kaybolması sonrasında iki mezhep mensuplarının çatışmalarına dönüşmüştür. Mesele daha sonrasında Fransa ve Rusya tarafından çok iyi bir diplomasi malzemesi haline getirilerek kullanılmıştır denilebilir.⁶

Fransa’da 1848 yılında İkinci Cumhuriyet dönemi başlamış ve Cumhurbaşkanlığına 1812 yılında Moskova’ya saldırmış olan Napoleon Bonapart’ın yeğeni Louis Napoleon seçilmiştir. Louis Napoleon 2 Aralık 1851’de Paris’te yapılan bir hükümet darbesinin ardından 1852’de Krallığını ilan etmiştir. Louis Napoleon, Rusya’nın Osmanlı Devleti bünyesindeki Ortodoksların hamiliğine; yani bir anlamda Rusya’nın hegemonyasına meydan okuyarak kutsal yerler meselesini gündeme getirmiştir. Bu dönemde Rusya tahtında Osmanlı Devleti’ni artık ölümü yaklaşmış bir “hasta adam” metaforu ile niteleyen I. Nikolay bulunmaktaydı.⁷ Rus orduları Temmuz

⁴ Kudüs, Lut gölünün bulunduğu çukur alanın batısında Yahudiye platosunun dalgalı yüzeyi üzerinde kurulmuştur. Kudüs şehrinin adının geçtiği en eski belge İ.Ö. 19. ve 18. yüzyıllara ait Mısır metinleridir. Kudüs, Hz. İbrâhim’den itibaren pek çok peygamberin yaşadığı, mukaddes olarak da tanımlanan bir bölgede bulunması, Müslümanların ilk kıblesi olması, Hz. Süleyman’ın inşa ettiği Beytülmakdis’i barındırması, İsrailoğulları’nın ve onlara gönderilen peygamberlerin mücadelelerine mekan olması açısından semavî dinler geleneğinde önemli bir yere sahip olmuştur: Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26, s. 327.

⁵ İhsan Satış, “Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 34, Ankara 2013, s. 186.

⁶ Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’nın yedinci maddesi ile Ortodokslar üzerinde himaye hakkının olduğunu iddia ederken, Fransa ise 1535 ve 1740 yılı kâpütülasyonlarına dayanarak Katolikler üzerinde hak iddia ediyordu: Bekir Sıtkı Baykal, “Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babâli”, *Bellekten*, C. XXIII, S. 90, Ocak 1959, s. 243-244.

⁷ I. Nikolay (Nikolay Pavloviç) 1825-1855 yılları arasında Rus çarı olarak bulunmuştur. Çar Nikolay Osmanlı Devleti’ni ilk kez 1833 yılının Eylül ayındaki Hünkâr İskeleyi

1848'de Osmanlı Devleti'nin elinde tuttuğu Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiştir. Ruslar ayrıca 1849 ilkbaharında Habsburg İmparatoru Franz Joseph'in yardım isteği ile Macarların üzerine yürümüş ve Macarlar Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Rus ordusunun ilerlemesi ise İngiltere kamuoyunda bir Rus karşıtlığı oluşturmuştur. Böylece Kutsal Yerler Sorunu özünde büyük güçlerin çekişmeleri haline gelmiştir.⁸

1. Kırım Savaşı ve Devletlerin Beklentileri

Kırım Savaşı aslında bir çıkarlar mücadelesi idi. Kırım Savaşı öncesinde Rusya, Londra Boğazlar Sözleşmesi (13 Temmuz 1841) ile Avrupa denge sisteminin gerisine itilmiştir. Sistemin gerisine itilmesi Rusya'yı temel siyasetine; yani özünde Osmanlı Devleti'nin dağılması üzerine odaklanan politikasına dönüş yapmasına neden olmuştur denilebilir.⁹ Rusya'nın bu dönemdeki temel politikası Eflak-Boğdan'dan Sırbistan'a, Macaristan'dan Yunanistan'a ve Arnavutluk'a kadar uzanan bir Slav imparatorluğu kurmaktı. Bu amaç esasında Rusya'nın dış politikasının temel dinamiği idi. Bu dinamiğin ana ideolojisi ise Panslavizm¹⁰ olmuştur. Panslavizm, Kırım Savaşı sırasında politik bir malzeme olarak Rusya'nın gündeminde yer almaya başlamıştır.¹¹ Rusya, Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda İngiltere'yi yanına alabilmek için gayret göstermiştir. Rus Çarı I. Nikolay, İngiltere ile yakınlaşma adına 31 Mayıs 1844'te Londra'da ziyaret ettiği İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'e "hayatını yitirmekte olan hasta adamın" mirasını paylaşmak için İngiltere için Mısır ve Girit'i teklif ederek Rusya'nın yanında yer almasını talep etmiştir. Ayrıca I. Nikolay Avusturya Başbakanı Metternich ile görüşmesinde Avusturya'nın Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar olan yerleri, Fransa'nın ise Oniki Ada ile Tunus'u almasına itiraz etmeyeceklerini bildirmiştir. Karşılığında ise Rusya Eflak-Boğdan'ı ve Bulgaristan'ı alacak, İstanbul bir serbest şehir olacak, Karadeniz'de bir üs

Antlaşması'ndan iki ay sonra, Münchengraetz'de Avusturyalı Prens Metternich ile buluşması esnasında "Hasta Adam" olarak ilan etmişti: Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2017, s. 66.

⁸ Cezmi Karasu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 4, Ankara 1993, s. 212-214.

⁹ Stephan J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2004, s. 55-60.

¹⁰ *Panslavizm*: Bu tabir ilk kez 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Yazar tarafından bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet çatısı altında birleşmesi öngörülmüştü: Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara 1953, s. 242.

¹¹ Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 15, Denizli 2004, s. 75.-76.

bulunduracak ve Rusya sıcak denizlere; yani Akdeniz'e inme imkanını elde edecekti. Bu sıralarda Rusların emellerinin doğrultusunda hem Eflak-Boğdan hem de Bulgar topraklarında ayrılıkçı isyanlar görülmekteydi.¹²

Rusya bu dönemde hem İngiltere'den hem de Avusturya'dan Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda olumsuz yanıt almıştır. Ayrıca durum hiç de Rusya'nın beklentileri doğrultusunda gelişmemiş, aksine İngiltere kendisine Fransa'nın görüşlerini daha yakın bulmuştur. Öncelikle İngiltere ve Fransa, Rusya'yı Balkanlar'da ve Ortadoğu'da iktisadî hedefleri yönünden bir tehdit unsuru olarak görmekteydiler. Tuna'nın bir Rus nehri olması Batı Avrupa için büyük bir felaket olurdu. Yine Rusların Akdeniz'e inmesi ise İngilizler için Hint yolunun tehdidi anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uğraştığı diğer bir mesele ise Macar-Leh mültecilerin Osmanlı Devleti'ne Ağustos 1849'da sığınmalarıydı. Daha Ekim 1833'te Rusya, Avusturya ve Prusya bir araya gelerek "*Berlin Konvansiyonu*" oluşturmuşlar ve bütün devrimci/özgürlükçü hareketlerin bastırılması konusunda işbirliği yapmaya karar vermişlerdi.¹³ Nitekim 1848'te Macaristan'da bir ihtilâl çıkınca Avusturya, Prens Schwarzenberg'in de girişimleriyle Belgrad Antlaşması'nın 18. Maddesi uyarınca bu mültecileri geri istemiştir. Yine bu konuda Rusya kendi tebaası olduğunu söylediği Lehlilerin Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 2. maddesine dayanarak bu mültecilerin iadesini istemiştir.¹⁴ Avusturya bu isteğinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yer alan Karadağ topraklarının boşaltılmasını ve Bosna-Hersek ile Sırbistan topraklarında da Avusturya konsoloslukları açılmasını talep ediyordu ve bu nedenlerle iki devletin arası açılmıştı. Rusya bu ihtilafa dayanarak Avusturya'nın yanında yer alacağını düşünüyordu. Ancak Avusturya Tuna Nehri üzerinde bir Rus egemenliğini kabul etmeyecek ve bu nedenle de Franz Joseph Avusturya'sı Rusya'nın yanında savaşta yer almayacaktı. Fransa ise zaten uzun zamandan beri Osmanlı Devleti'nden Doğu Akdeniz konusunda büyük tavizler elde etmişti.¹⁵

Kutsal Yerler Meselesi'nden kaynaklı sorunlar bu dönemde Rusya ve Fransa'yı zaten karşı karşıya getirmiş ve Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki

¹² Fuat Andıç – Süphan Andıç, *Kırım Savaşı, Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 14-18.

¹³ Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 234.

¹⁴ Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı Ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S. 230, Ankara 1997, s. 362.

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir (1-12)*, (Haz. Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991, s. 11-12.

Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların haklarının yeniden teyidi için Osmanlı hükümetine başvurmuştu.¹⁶ Padişah Sultan Abdülmecid tavrını önce Ortodokslardan yana almış ve Fransızların talepleri reddedilmişti. Buna tepki olarak Fransa elçisi Marquis de La Valette, 1852 yılının Haziran ayında *Charlamagne* adındaki bir Fransız savaş gemisi ile İstanbul'a gelmiştir.¹⁷ Fransızlar ile yaşanan kriz sonrasında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa görevden el çektilmiş yerine Fransızların görüşlerine daha yakın olan Mehmet Ali Paşa getirilmiştir.¹⁸ Mehmet Ali Paşa Kudüs'te bulunan bazı kilise ve ziyaretgahlarda Katoliklerin de ibadet yapmalarını ve Beytü'l-lahim'de bulunan kilisenin anahtarlarından Latin ruhbanına da verilmesini sağlamıştır.¹⁹ Çar I. Nikola bu durumu kendisi için bir aşağılanma ifadesi olarak görmüş olsa gerek ki olayın akabinde iki Rus kolordusunu Baserabya'ya seferber etmiştir.²⁰ Rusya diğer taraftan 28 Şubat 1853'te Prens Aleksandr Menşikof'u İstanbul'a elçi olarak göndermiştir²¹. Büyük Devletler, Avrupa'da ve söz konusu yerlerde mevcut olan problemlerin çözümünü talep etmekteydiler²². Bununla birlikte Kırım Savaşı öncesinde İngiltere'nin Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti'nin varlığının sürdürülmesinin sağlanması yönünde olmuştur.²³

Menşikof, İstanbul'a geldiğinde Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın görevinden alınması için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmış ve bunun üzerine Sâdık Rıfat Paşa yeni Hariciye Nazırı olmuştur.²⁴ Ardından Menşikof, kutsal yerler ile ilgili isteklerinin haricinde gerçek niyetini Rıfat Paşa'dan, Osmanlı sınırları dahilinde bulunan tüm Ortodoks uyrukların mutlak himâyesinin Rus çarına bırakılmasını ve Rusya ile daimi ittifak anlaşmasının imzalanmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti bu konuda bazı adımlar atmış olsa da

¹⁶ Acar, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁷ BOA, *İ.HR.* 89/4346. (H. 11.10.1268 / M.29.07.1852).

¹⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 349.

¹⁹ BOA, *İ. HR.* 327/21169. (H. 11.04.1268 / M. 03.02.1852).

²⁰ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 84, Ankara 2006, s. 22-52.

²¹ BOA, *İ. DH.* 280/17578. (H. 25-12-1269/ M. 29 Eylül 1853).

²² Gülnar Kara – Serap Toprak, "19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan Özel 2016, s. 678.

²³ Hasan Şahin "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, S. 29, Erzurum 2006 Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Erzurum 2006, s. 233.

²⁴ Yaşar Semiz, "Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya 1994, s. 137.

Rusya'nın istediği kabul edilemezdi.²⁵ Sonuçta Menşikof istediğini alamamışsa da bu konudaki ısrarlı tavrını sürdürmüş ve Rusya'nın bu talebinin uygun görülmesi için Osmanlı Devleti'ne beş günlük bir süre tanımıştı.²⁶ Osmanlı Hariciye Nazırı Rıfat Paşa sorunun çözülmesi için İngiltere ile Fransa'dan yardım talep etmiştir. Ancak Menşikof'un baskısıyla bir görev değişikliği daha yapılmış ve Rıfat Paşa'nın yerine bu defa 15 Mayıs 1853 tarihinde Mustafa Reşid Paşa yeniden Hariciye Nazırı olarak atanmıştır. Mustafa Naili Paşa da Sadrazam Mehmed Ali Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkilerinde katı bir politika uygulayınca Prens Menşikof Osmanlı Devleti ile ilişkilerini keserek 21 Mayıs'ta Odessa'ya gitmek mecburiyetinde kalmıştır.²⁷

Osmanlı Devleti'nin Kutsal yerler Meselesi'nde kararlı bir duruş sergilemesinin ardından Rus orduları, Mikail Dmitrievich Gorchakov komutasında Prut'u geçmişler ve 2 Temmuz 1853'te Osmanlı topraklarına taarruzda bulunmuşlardır.²⁸ Modern araştırmalara göre Rusya'nın Kutsal Yerler Meselesi'ndeki tavrının ve ardından gelen savaş kararının en önemli sebebi 1833 yılında Hünkâr İskeselesi Antlaşması ile Boğazlar konusunda kazandığı avantajları 1841 yılında Londra Boğazlar Sözleşmesi ile kaybetmesiydi.²⁹ Ortodoks milletlerin savunucusu olarak kendini göstermek isteyen Rusya'nın bu saldırıdaki hedefi aynı zamanda isyan çıkarmak amaçlı Ortodoks ahalinin ayaklanmasını teşvik etmektir. İlk başlarda bu hedefine ulaşan Ruslar, Eflak ve Boğdan Beylerinin Osmanlı ile iletişimi kestiklerini ve bundan böyle buralardan Osmanlı'ya vergi ödenmeyeceğini ilan etmişlerdir.³⁰ Ancak Rusya'nın bu işgali, Aşağı Tuna'nın savaş alanı olması halinde ticaretinin zarar görmesi tehlikesi nedeniyle Avusturya tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol, Fransız, İngiliz ve Rus diplomatların katılımlarıyla bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıdan çıkan 1 Ağustos 1853 tarihli "*Kont Buol Projesi*" aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaası üzerinde ortak bir Fransız-Rus kontrolü oluşturma prensibine dayanıyordu. Diğer taraftan İngiltere bu

²⁵ Besim Özcan, "Kırım Savaşı (1853-1856)", (Ed. Güler Eren), *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999, s. 98.

²⁶ BOA, *MKT.* 46/20. (H. 02.08.1268 / M. 22.05.1852).

²⁷ Bilal N. Şimşir, "Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, (Ankara, 13-14 Mart 1985), TTK, Ankara 1994, s. 80-81.

²⁸ BOA, *HR. MKT.* 61/59. (H. 18.10.1269 / M. 25.07.1853).

²⁹ Kezban Acar, "Kırım Savaşı (1853-1856) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi", *bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 88, 2019, s. 115.

³⁰ BOA, *HR SYS.* 1118/12 (H. 19.10.1269 / M. 26.07.1853).

prensibi kendi çıkarlarına ters bulduğu için Rusların karşısında yer alarak Osmanlı yanlısı bir politika izlemekteydi.³¹ Olası bir ittifak girişimini engellemek isteyen Rus çarı I. Nikola ile Kont Nesselrode, Avusturya Olmütz'e giderek Avusturya İmparatoru Franz Joseph ve Dışişleri Bakanı Kont Buol ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmede Çar I. Nikola herhangi bir savaş ihtimalinde Osmanlı'nın yanında İngiltere ve Fransa'nın yer alacağını anlamış bulunuyordu. Neticede "*Kont Buol Projesi*" girişimi Osmanlı Devleti'nin girişimleri ile reddedilerek sonuçsuz kalmıştı.³²

Osmanlı Devleti Eflak-Boğdan konusunda öncelikle beylerin azledilmesini talep etmiş; fakat bundan netice alamayınca "*Kırım Savaşı (1853-1856)*" 4 Ekim 1853'te resmen başlamıştır. Savaşın iki önemli tarafı Balkanlar ve Kafkaslar olmuştur. Diğer taraftan "*Sinop Baskını*" savaşın kritik anlarından biri olmuş ve Osmanlı donanması, Rusların baskınıyla 30 Kasım 1853'te yok edilmiştir. Ne var ki bu Osmanlı donanması, İngiliz himayesinde bulunan bir donanmaydı ve bu olay İngiltere için de esasında bir aşağılanma durumu olarak yankı bulmuştu. Nitekim İngiltere İçişleri Bakanı Lord Palmerston bu olaydan sonra istifa etmek zorunda kalmıştır.³³ İngiltere'nin Rusya'ya karşı tavır almasındaki destekçisi ise Louis Napoleon'un başında olduğu Fransa olmuş; İngiltere ve Fransa Mart ayının 27 ve 28.'inde Rusya'ya savaş ilan etmişlerdir.³⁴

Rusya'nın Kırım Savaşı'na girişmesinde Çar Nikolay'ın ordusuna ve ülkesine duyduğu güvenin önemli bir payı olduğu söylenebilir. Bu özgüven hem savaş patlak verdiği zaman Çar Nikolay'ın Rus ordusunun başkomutanı olan Prens Menşikov'a yazdığı mektupta hem de Rusya'nın Tuna Ordusu Komutanlığı'na getirilecek General Ivan Fyodoroviç Paskeviç'in mektuplarında görülmektedir. Yine bu mektuplarda Balkanlar'daki Ortodokslar hakları korunması gereken mazlum halklar değil sadece muhtemel müttefik olarak yer almaktadır. Paskeviç, Çar'a yazdığı bir mektupta Rusya'nın Doğu Bulgaristan'ı işgal ederek İstanbul'a yürümesi halinde Balkan Hıristiyanları Rusya'ya destek için hazır olduğunu ifade etmekteydi. Paskeviç'in benzer görüşünü savaş ilan edildikten sonra Gorçakov'a yazdığı mektupta da tekrarlaması Rus diplomatlarının

³¹ BOA HR. MKT. 61/35. (H. 12.10.1269 / 19.07.1853).

³² Tevfik Gürel, *1855 Türk – Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Askerî Matbaa, İstanbul 1935, s. 11.

³³ Mahir Aydın, "Barış Olmayan Savaş", *Savaşın Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Barış Antlaşması (1853-1856)*, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul 2007, s. 1-10.

³⁴ BOA, HAT. 1647/10. (H. 15.05.1271 / M. 03.02.1855).

Ortodoksları koruma politikasını, Rusya'nın Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesinin bir aracı olarak gördüklerine işaret etmektedir denilebilir.³⁵

Bu süreçte Bulgarlar ve Sırp, küçük birlikler halinde Rus ordusuna katılmışlardır. Bu durumda Balkanlar'da Slav politikasının Rusya eliyle hız kazanmasından çekinen ve Balkanlar'da büyük hedefleri olan Avusturya hedeflediği siyaset ile Rusya'nın siyasetinin uyuşmadığı düşüncesine sahip olmuştur. Bu nedenle Eflak ve Boğdan'ın Rus işgalinden kurtarılması yönünde Avusturya ile Osmanlı Devleti "*Boyacıköy Antlaşması*"nı imzalayarak iş birliği yapmışlardır. Rusya, Avusturya tarafından verilen notayı kabul ederek birliklerini 7 Ağustos 1854'te Eflak-Boğdan'dan çekmiştir. Ancak bu çekilme sonrasında Avusturya ve Osmanlı'nın birlikte hareket ederek Eflak-Boğdan'a girmesi neticesinde Avusturya, bölge üzerinde bir etki alanı kurabilmiştir.³⁶

Diğer taraftan Yunan Kralı Otto ile Rus Çarı I. Nikolay arasında Türklerin Rumeli'den çıkartılarak buraların Yunanistan Krallığı'na verilmesi yönünde bir anlaşma yapılmıştır. Önce Mora'da ayaklanmalar olmuş ve Yunan papazlar başta Yanya ve Tırhala olmak üzere bütün Rumeli'de halkı Osmanlı aleyhine isyana teşvik etmişlerdir.³⁷ Bu isyanlar esnasında halka vergilerin kaldırılacağı ve Avrupa devletlerinin de kendilerine destek verecekleri anlatılmıştır. Böylece Mora'da başlayan isyan Tırhala, Ağrefe, Yenişehir, Yanya, Preveze ve Dömeke gibi yerlere yayılmıştır. Ancak İngiltere ve Fransa isyanın önüne geçilmesi ve durumun normale çevrilebilmesi için gayret göstermeleri hakkında elçilerine talimat vermişlerdir.³⁸ Bu durum üzerine üç bin İngiliz askeri Atina üzerine yürümüştür. General Mihran komutasında beş bin Fransız askeri de karaya çıkarak Atina'yı kuşatmıştır. Bu askerî hareket karşısında Yunan Kralı askerlerinin sınırdan çekilmesini ve isyanın da sonlanmasını emretmek zorunda kalmıştır. Rusların para ve malzeme yardımı yaptığı bu isyanın böylelikle önüne geçilebilmiş ve Rumeli isyanı bastırılabilmiştir.³⁹

Savaşın kısa sürede sonlanmasını isteyen Müttelik Devletler, Kırım'a ilerlemek için ortak karar almışlardır. Rusların Kırım komutanı Prens

³⁵ Acar, a.g.m., s. 117-118.

³⁶ Özgür Yıldız – Canan Karaçağıl, "Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Science*, Volume: 5, Issue: 1, February 2012, ss. 273-285.

³⁷ BOA, MVL. 256/39. (H. 09.06.1269 / M. 11.03.1853).

³⁸ BOA, HR. MKT. 59/20. (18.07.1269 / M. 27.04.1853).

³⁹ Salih Hayri, *Kırım Zafernâmesi-Hayrâbâd*, (Haz. Nejat Birinci), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 335-341.

Menşikof'tu. Sivastopol'a yürüyüşü müttefik devletler adına Osmanlı Devleti kumandanı Süleyman Paşa ile Rüstem Paşa yürütecekti. Savaşta Alma Muharebesi ile Menşikof'ın konumu gerilemiş ve Sivastopol'a çekilmek zorunda kalmıştır. 17 Ekim 1854 sabahı Sivastopol'da başlayan muharebenin ardından *İnkerman Muharebesi* ile Rusya hezimet yaşamış; Osmanlı askerlerinin ilerleyişinin ardından Avusturya, Müttefiklerin safında 22 Ekim'de savaşa girdiğini ilan etmiştir. Bu dönemde Sardinya Krallığı da Müttefiklerin yanında Rusya'ya karşı Ocak 1855'te savaş ilanında bulunmuştur. Bu arada Rusya'da iktidar değişmiş; I. Nikola'nın yerine II. Aleksandr Çar olmuştur. Nihayetinde savaş Rusların 9 Eylül 1855 gecesi Sivastopol'u terk etmeleri sonucunda sona ermiştir.⁴⁰

Kırım Savaşı'nın başlangıcından 27 Eylül 1855 tarihine kadar geçen yaklaşık iki yıllık sürede hazineye getirdiği maliyeti büyük olmuştur. Bu hesap Osmanlı Devleti için malî bir bunalımı da beraberine getirmiştir. Vaziyete çözüm bulmak amacıyla Ticaret Bakanı Namık Paşa önce Paris'e ardından da Londra'ya gönderilmişse de buralarda yaptığı görüşmelerden sonuç elde edememiştir.⁴¹ Ancak sonrasında İngiltere'nin de desteği ile birçok gelir gözden çıkartılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk dış borcu 24 Ağustos 1854'te "*Dent Palmer and Company*" ile "*Goldschmid and Company*" şirketlerinden temin edilmiştir.⁴² Ne var ki Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı ve ardından aldığı borçlar geri ödeme gücünün olmaması nedeniyle sonraki yıllarda sıkıntı oluşturacaktı.⁴³

2. Paris Barış Antlaşması'nda (30 Mart 1856) Balkanlar

Kırım Savaşı'nın barış görüşmeleri öncelikle I. ve II. Viyana Konferansları olarak gerçekleşmiş ancak sonuç alınamamıştır. Yine de savaş sonrasında nasıl bir tutum takınılması ve hangi konuların görüşülmesi gerektiğine dair kabul gören dört temel madde üzerinde anlaşılmış ve bu maddeler Viyana'da 1 Şubat 1856'da başlayan konferansta görüşülmüştür. Tarihe "*Dört Nokta*"

⁴⁰ BOA, HR. SFR. 3. 24/8. (H. 13.01.1272 / M. 25.09.1855).

⁴¹ Şehabeddin Akalın, "Mehmed Namık Paşa", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 4, S. 7, İstanbul 1953, s. 144.; Abdullah Saydam, "Nâmık Paşa (1804-1892)", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 379-380.

⁴² Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Bir Defterin Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 27, Bahar 2010, s. 121.

⁴³ Ali Akyıldız, "Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar", *Savaşın Barışa: 150. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler 22-23 Mayıs 2006) İstanbul 2007, s. 17-18.

olarak geçecek bu maddelere dayanacak olan antlaşmanın ise Paris'te düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁴

Paris Kongresi, 25 Şubat 1856 tarihinde Pazartesi günü Fransız Dışişleri Bakanlığı binasında başlamıştır. Konferansa Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Sardunya Devletleri katılmışlardır. Prusya'nın 13 Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atması bu devletin toplantılara davet edilmesine ve 18 Mart 1856'da konferansa katılmasına neden olmuştur. Kongrenin başkanlığını ev sahibi ülkenin Dışişleri Bakanı Alexandre Colonna-Walewski⁴⁵ yapacaktı ve konferansta Fransa adına Walewski'nin yardımcısı Baron de Bourqueney bulunacaktı. Kongrenin genel sekreterliğini ise Kırım Savaşı'nın başında Fransız donanmasını Rus donanmasına karşılık olarak Osmanlı sularına çağırarak diplomat olarak bilinen Vincente Benedetti yapacaktı.⁴⁶ Konferansta ülkelerini en iyi şekilde temsil edebilecek görüşmeciler seçilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'ni ise bu görüşmelerde dönemin Paris sefiri Mehmet Cemil Bey temsil edecekti. Konferansta İngiltere adına Lord Clarendon ve yardımcısı Cowley; Avusturya adına Dışişleri Bakanı Kont Orlov ve yardımcısı Baron Brunnow; Sardunya adına Kont Cavour ve yardımcısı Paris sefiri Kont Villamarina katılırken; Prusya'yı da sonradan Manteuffel ve yardımcısı Hatzfeld temsil etmişlerdir.⁴⁷

Viyana'da yapılan görüşmelerde "Dört Nokta" adı altında barış antlaşmasının temel esasları kabul edilmiştir. Bu doğrultuda yürütülen görüşmeler 25 Mart-30 Mart 1856 tarihleri arasında yapılmış; gerçekleştirilen on dokuz toplantı sonucunda 34 madde ve bir ek ile geçici maddeden; üç farklı uzlaşma ile bir de tarafsızların haklarını konu edinen bir beyannameden oluşan "Paris Barış Antlaşması" imzalanmıştır. Paris görüşmelerinde Osmanlı Devleti diğer Avrupalı güçlerle beraber temsil edilmiştir.⁴⁸ Antlaşmanın 7. maddesine göre Osmanlı Devleti, Avrupa kamu hukukunun içine dahil edilmiştir. Ancak bu durum Osmanlı adına

⁴⁴ BOA, A/JAMD. 54/65 (H. 29.09.1271 / M. 15.06.1855).

⁴⁵ Alexandre Colonna-Walewski, I. Napoleon'un Kontes Maria Walewska'dan doğmuş oğluydu. Louis Napoleon'un hükümet darbesi sırasında İngiltere'de bulunmaktaydı ve İngiltere Başbakanı Lord Palmerstone'u darbenin lehine ikna etmişti. Kırım Savaşı öncesinde ise İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmayı sağlamıştı. Bunun neticesinde ise Louis Napoleon kendisine Dışişleri Bakanlığı görevini layık görmüştü: Andıç – Andıç, a.g.e., s. 66.

⁴⁶ Palmer, a.g.e., s. 336.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C. V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 242.

⁴⁸ Antlaşma ile ilgili: Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 840-858.

düşünüldüğü gibi olumlu bir sonuç vermeyecekti. Bu madde Osmanlı Devleti ile Avrupalı Devletler arasında uzunca bir süreden beri var olan kapitülasyonlara ek olarak Osmanlı'da yaşayan diğer unsurlara olağanüstü ayrıcalıklar getirmekteydi. Bu bakımdan antlaşmanın 9. maddesinin de açıklanması özel önem gerektirmektedir. Bu maddede daha Paris görüşmeleri başlamadan önce 18 Şubat 1856'da bir ferman olarak din ve ırk ayrımının gözetilmeyeceğine dair okunan İslahat Fermanı'nın diğer Avrupa devletlerine duyurulması ifadesi bulunmaktaydı. Bu maddenin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmaması yönünde bir karar olmasına rağmen sonraki dönemlerde genel olarak bu madde görmezden gelinmiştir.⁴⁹ Böylece Paris Barış Antlaşması 27 Nisan 1856 tarihinde bütün devletler tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁰

Paris Barış Antlaşması hükümlerinde Balkan coğrafyasını da ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. Balkan coğrafyası açısından antlaşmanın kararlarına bakılacak olursa özellikle Tuna Nehri, Eflak-Boğdan, Sırp ve Karadağ topraklarının bu görüşmelerde ele alınan temel konular haline getirildiği görülmüştür. Paris Barış Konferansı esnasında Osmanlı Devleti murahhaslarının Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma konusunda iyi bir mücadele vermiş oldukları söylenebilir. Yine de görüşmelere zafer kazanmış bir devlet olarak oturmuş olduğu düşünüldüğü zaman yeterli kararların alınmamış olduğu anlaşılmaktadır. Antlaşmanın Balkanlarla ilgili içeriğinden genel hatları ile bahsetmek gerekirse; öncelikle antlaşmada geçen maddelere bakarsak Tuna Nehri hakkında 15-16-17-18-19-20-21. maddelerde önemli kararlar alınmıştır. Bu maddeleri kısaca özetleyecek olursak Tuna'nın statüsü şöyle olacaktı⁵¹:

*Antlaşmaya imza atan devletler Viyana Kongresi'nde muhtelif Devletler arasında bulunan nehirler ile ilgili uygulanması gereken seyrüsefer kararlarını kabul ederler, bu kararın Avrupa âhme hukuku ile örtüşüğünü de beyan ederler. Bu bağlamda Tuna üzerindeki gemi seferlerinden bazı istisnalar haricinde vergi alınamaz. Bu maddenin uygulanması ise İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, Sardinya, Rusya ve

⁴⁹ Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", (Çev. Hayrettin Pınar), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Editörler Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 294-297.

⁵⁰ Paris Andlaşması metnini incelemek için bkz: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, ss. 341-353.

⁵¹ BOA, HR. SYS. 907/54 (H. 06.05.1273 / M. 02.01.1857); Erim, *a.g.e.*, s. 347-350; Hayri, *a.g.e.*, s. 360-362.

Osmanlı Devleti temsilcilerinden oluşan bir komisyon ile sağlanacaktır. Bu komisyon vazifesini tamamladıktan sonra lağvedilecektir. Yine Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler Tuna Nehri ağzında sürekli olarak ikişer ufak harp gemisi bulundurmak hakkına sahip olacaktır. Ayrıca Rusya savaştan sonra yapılacak olan hudut tanzimi ile Baserabya hududunun belli yerlerinden geri çekilecek ve bu yerlerde bulunanların belirli hak ve imtiyazları olacaktır.

Yine savaş öncesinde ve savaşta Eflak-Boğdan çok önemli bir konu olmuştur. Paris Barış Antlaşması ile ilgili alınan kararlarda Eflak-Boğdan, 21-22-23-24-25-26 ve 27. maddelerde geçmekte ve temel olarak şu şekilde ele alınmaktaydı⁵²:

*Eflak-Boğdan beylikleri Osmanlı Devleti'nin tabiiyeti altında ve antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında sahip oldukları imtiyazlı ayrıcalıklara sahip olmaya devam edeceklerdir. Antlaşmaya imza koyan devletlerden hiçbirisi bu beylikler üzerinde tek başına himaye etme ve işlerine karışmak gibi faaliyete girişmeyecektir. Osmanlı Devleti bu beyliklerin millî ve müstakil olduklarını ayrıca din, ticaret ve seyr-i sefaîn konularında özgür olduklarını onaylamıştır. Bu maddelerde geçen hususların temini için Bükreş'te bir komisyon oluşturulması ve Osmanlı Devleti'nin de bir murahhasını burada bulundurması kabul edilmiştir. Beyliklerde bir divan kurulmasının yanı sıra millî bir ordu da kurularak sınırlar koruma altına alınacaktır.

Eflak-Boğdan için Paris Barış Antlaşması'nda alınan kararlar böyleydi. Bu kararların sakıncaları ileride ortaya çıkacaktı. Antlaşmanın Sırp toprakları için de aldığı kararlar önemli olup Balkanlar'daki milliyetçilik hareketleri açısından incelenmeye değerdir. Paris Barış Antlaşması'nda Sırp için alınan kararlar ise 28 ve 29. maddelerde görülmekteydi. Bu maddeler temel olarak şu şekildeydi⁵³:

*Sırbistan Beyliği bundan böyle bu antlaşmayı imzalayan devletlerin ortak kefaleti ve Osmanlı Devleti'nin tabiiyeti altında hukuk ve muafiyetlerden istifade edecektir. Sırbistan müstakil millî idaresini koruyacak ayrıca din, hukuk, ticari serbestisini de muhafaza ettirecekti. Ancak burada Osmanlı Devleti asker bulundurma hakkına sahip olmaya devam edecek yine de antlaşmayı imzalayan devletlerin izni olmadan askerî bir müdahale de bulunulmayacaktı.

⁵² BOA, A./AMD. 67/16. (H. 26.12.1272 / M. 28.08.1856); Erim, a.g.e., 350-351; Hayri, a.g.e., s. 362-363.

⁵³ Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 127-128; Erim, a.g.e., s. 351; Hayri, a.g.e., s. 363.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Rusya, Sırbistan hakkında istediği kararlara yakın kararlar alırdırabilmiş ve bu durumu Osmanlı Devleti kabul etmek zorunda kalmıştır. Görüşmelerin devamında Rusya, Karadağ meselesini de gündeme getirmiştir. Bu mesele, Paris müzakerelerinin 25 Mart'taki 14 ve 26 Mart'taki 15. Protokollerin görüşüldüğü sırada gündeme getirilmiştir. Bu duruma karşılık olarak Karadağ hükümdarı müttefik devletlerden kendilerini bağımsız bir devlet olarak tanımalarını istemiştir. Bu konuda Avusturya'nın görüşleri Osmanlı Devleti'nin görüşleri ile ortak olduğu için Karadağ hakkında antlaşmaya bir madde konulmamıştır.⁵⁴ Bununla beraber Rusya, Karadağ üzerinde propagandasını yaparak desteğini arttırmıştır. Karadağ Vladikası Danilo hem Rusya tarafından hem de Fransa tarafından prens statüsünde kabul edilmiştir. Karadağ'ın Osmanlı toprağı olduğu Osmanlı yetkilileri tarafından tekrar tekrar belirtilmesine rağmen Fransa, Kırım Savaşı sonrasında Karadağ'ın neredeyse hamiliğini üstlenmiştir.⁵⁵

3. Kırım Savaşı Sonrasında Balkanlardaki Gelişmeler

Rusya'nın Kırım Savaşı sırasında Balkan halklarını savaşa dahil etme isteğinde kısmen başarılı olmasına rağmen istediği ölçüde bir başarı sağlayamadığı görülmektedir. Bununla birlikte savaş esnasında Rus entelektüellerinin ve ressamlarının çalışmalarında kendilerinin Ortodoks halklarının savunucusu olarak yiğitlik ve kahramanlık konularını işlemeleri bu halklar üzerinde elbette ki etkili olmuştur. Savaşın başlangıcından 1854 yılına kadar basılan "Lubki" resimlerinde öne çıkan düşmanın Osmanlı Devleti olması dikkat çekmektedir.⁵⁶ Ayrıca genel çerçevede düşünüldüğünde Rusya'nın savaşa giriş nedenlerinden biri de Rusların Balkanlar'daki Ortodoksları koruma amacıyla olduğu açıktır. Özellikle Moskova'daki zenginler ve eğitimli gruplar arasında güçlü olan Panslavistler, bu süreçte Rusya'nın ulusal kimliğini yenileyebileceğini ve Orta ve Güneydoğu Avrupa'daki Slav ve Ortodoks halkların ulus-devlet inşasına yardım ederek Avrupa'daki konumunu güçlendirebileceğini ümit etmişlerdir. Kırım Savaşı'nın sebep olduğu olumsuzluklardan sonra Rusya'nın bunu Avrupa'da telafi etmek istemesi hiç şüphesiz ki kaçınılmazdı.⁵⁷

⁵⁴ BOA, A.}MKT.UM. 236/31 (H. 03.09.1272 / 08.05.1856).

⁵⁵ Zafer Gölen, "Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-1860)", *Bellekten*, TTK, C. 78, S 282, Ankara 2014, s. 662-664.

⁵⁶ Acar, *a.g.e.*, s. 120.

⁵⁷ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev. Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 429.

Rusya, Paris Antlaşması'nın masasından henüz yeni kalkmış olmasına rağmen bu antlaşma kısa sürede göz ardı edilmiş ve Çar II. Aleksandr, Rus geleneksel politikasını Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde İngiltere ve Fransa kamuoylarının etkileriyle bir süreliğine iç politikalarına odaklanmış olmasına karşın Rusya, 1864 yılında İstanbul elçisi olarak İgnat'yef'i göndermiştir ki bu da Rusya için Balkanlar politikasının öneminin arttığına göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu dönemde Balkanlar'daki Ortodoks-Slav unsurların Rusya'nın siyasetini güdecek bir oluşuma dönüşmesine çaba sarf edilmiştir. Bu unsurların Rus taraftarı politikalar üretebilmeleri için de 1858'de Asya İşleri Bakanlığı'nın idaresi altında kurulan "Slav Yardım Komitesi" Moskova'da güya "eğitim faaliyetleri" adı altında Ortodoks-Slav Politikasını yönlendirmiştir. Böylece Kırım Savaşı Slavlar arasındaki dayanışmayı arttırmış ve artık Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında ciddi anlamda ayrılıkçı hareketler de hız kazanmıştır.⁵⁸

Bu dönemde Balkanlar'da milliyetçiliğin etkilerinin en hızlı şekilde görüldüğü yer Eflak-Boğdan olmuştur. Paris'te yapılan antlaşmada zaten buralarda kendi orduları olan ulusal bir yönetim kurulmuştur. Savaş sonrasında ise bütün unsurların birleşimi sonucu Eflak ve Boğdan 1859 yılında Aleksander Cousa öncülüğündeki bir *Prenslik* olarak resmen ilan edilmiştir. Böylece yeni bir krallığın tohumları atılmıştır.⁵⁹ Bu durum esasında Paris Antlaşması'nın özüne aykırı olsa da bir çözüm bulunamamış ve I. Abdülaziz, 20 Kasım 1861'de "*Romanya Prensliği*" olarak bu siyasi oluşumu tanıdığını ilan etmiştir.⁶⁰ Yeni devlet Alexandru Ioan Cuza (Kuza Bey) tarafından yönetilmiş ve Şubat 1862'de Bükreş'i kendisi için bir başkent haline getirerek merkezileşme hareketine girişmiştir. Ardından Prusyalı Hohenzollern hanedanından Prens I. Carol ülkenin başına getirilmiştir. Nitekim Tuna Prenslikleri, daha sonra 1878 Berlin Antlaşması ile Romanya ismiyle bağımsızlık elde etmişlerdir.⁶¹

Kırım Savaşından sonraki dönemde Sırp Prensliği'nde Aleksandır Karayorgi'nin yerine 1858 yılı sonunda Miloş Obrenoviç yönetime geçmiştir.⁶² Bu yıllarda Sırp isyan çıkarma girişimlerine Rusya'nın

⁵⁸ Hans Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Tercüme: Ağâh Oktay Güner), Baskı: 2, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 142.

⁵⁹ William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987, s. 101.

⁶⁰ BOA, *HR. SYS.* 1037/8 (H. 06.12.1278 / M. 04.06.1862)

⁶¹ Mihai Maxim, "Romanya", *DIA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 170.

⁶² BOA, *İ. HR.* 332/21389 (H. 30.05.1275/ M. 05.01.1859)

desteğiyle devam ederek Karadağlıları isyana teşvik etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu durum karşısında bazı yer düzenlemeleri yapmış ancak isyanlara engel olamamıştır. Nihayetinde Ağustos 1860'ta Sırbistan Prensiği'nin veraset marifetiyle Miloş ailesine verilmesi ve Sırbistan'daki Müslümanların kale içinde bulunmaları kararı alınmıştır.⁶³ Ardından Osmanlı Devleti, Miloş oğlu Michael'i Sırp Prensi olarak 26 Eylül 1860'ta tanımıştır. Sırp isyanları 1862 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu olaydan sonra günlerce süren çatışmalar meydana gelmiş ve Paris Antlaşması şartlarında uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Nihayetinde 8 Eylül 1862 tarihli "*İstanbul Antlaşması*" imzalanmıştır.⁶⁴ Ancak Osmanlı Devleti'ne tabi bir devlet şeklinde oluşan Sırbistan'ın tamamen kopması 1878 Berlin Antlaşması ile gerçekleşecektir.⁶⁵

Bu dönemde Yunanistan Krallığı'nın resmî politikası "*Megali İdea*" ülküsü üzerine temellendirilmiştir. *Megali İdea*, Yunanlar'ın "*Büyük Ülküsü*" anlamına gelmekteydi. Yunanlar'ın önceden yaşamış oldukları toprakları ele geçirerek İstanbul'un başkent olduğu eski Bizans'ı canlandırmak ve "*iki kıtalı, beş denizli büyük bir Yunanistan*" kurmak gayesinde oldukları açıktı.⁶⁶ Yunanistan Krallığı'nda Kral Otto döneminin Başbakanı İoannis Kollettis, Ocak 1844 tarihli konuşmasında, "... Yunanistan Krallığı, bütün Yunanistan değildir; O, Yunanistan'ın sadece en küçük ve en fakir parçasıdır. Yunanlı da sadece kraliyet sınırları içinde yaşayan Yunanlı değildir; Yanya'da, Selanik'te, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis (İstanbul)'de, Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunanlı'dır... Elenizm'in iki büyük merkezi vardır: Atina ve Konstantinopolis (İstanbul). Atina yalnız Kraliyetin başşehridir, Konstantinopolis ise bütün Elenlerin sevinci, ümidi olan büyük başşehir'dir" ifadesiyle *Megali İdea* politikasını ortaya koymuştu.⁶⁷ Bu dönemde Giritli Rumlar, *Megali İdea* hayaliyle Rusya'nın kışkırtmaları sonucunda 1858 yılında tekrar ayaklanmışlar ve İsyanın devamında da "*Cezair-i Seb'a*"

⁶³ BOA, A) MKT. UM. 419/26 (H. 20.01.1277 / M. 08.08.1860).

⁶⁴ BOA, HR. SYS. 1237/45 (H. 01.11.1295 / M. 27.10.1878).

⁶⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, "Sırbistan", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 123.

⁶⁶ İki kıtalı, beş deniz ifadesinden maksat, günümüz Yunanistan'ı, Batı Anadolu hatta Karadeniz'de bir Pontus Yönetimi ve Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz, Marmara Denizi ve İyon Denizi'dir: Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1822-1923)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 29.

⁶⁷ Nureddin Türsan, *Yunan Sorunu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Ankara 1987, s. 29.

(*Yedi Ada*), 1864'te Yunanistan'a bağlanmıştır.⁶⁸ Bu olaydan sonra Rumlarla meskûn bulunan bütün adaları ele geçirmek isteyen Yunanistan'ın tahrikiyle Girit İsfakya'da 1866 yılında patlak veren isyan kısa sürede bütün adaya yayılmış ve bir "*Akdeniz Sorunu*" haline gelmiştir. İsyanların devam etmesi nedeniyle Osmanlı Devleti, 16 Aralık 1868'de Yunanistan ile olan münasebetlerini tamamen kesmiş olduğunu deklare etmiştir.⁶⁹ Osmanlı Devleti isyanların bitmemesi üzerine Girit'e dair bir nizamname yayımlamış ve bu nizamname 1912 yılına kadar çeşitli güncellemelerle de olsa yürürlükte kalmıştır.⁷⁰

Yine aynı dönemde Kırım Savaşı'nın, Bulgar isyancılar üzerinde de etkisi hissedilmiştir denilebilir. Bulgarlar bu dönemde Rusların büyük desteğini görmüşler ve Panslavist hareketlerde ön sırayı almışlardır. Panslavist hareketin merkezleri ise Varna ve Filipe olmuştur.⁷¹ Nitekim Slavofilizm'in en önemli isimlerinden Mikhail Petrovich Pogodin (1800-1875) ve arkadaşlarının girişimleriyle 1857 yılında Moskova'da kurulan "*Slav Yardımsever Derneği*" Bulgar milliyetçilerini bu dönemde eğitmiş ve ulusçuluk alanında yapılan çalışmalar Bulgarlar için önemli sonuçlar vermiştir.⁷² Şüphesiz bunlardan en önemlisi 5 Mart 1872 yılında Sinod Meclisi'nin toplanması ve Vidin Bulgar Piskoposu Antim Efendi'nin ilk Bulgar Eksarhı olarak seçilmesidir.⁷³ Bu tarih Bulgarlar'ın hem dini hem de ulusal hayatında bir dönüm noktasını oluşturmuş ve 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensiği kurularak Bulgarların devletleşme süreci başlamıştır.⁷⁴

Sonuç

Kırım Savaşı, "Kutsal Yerler Sorunu" olarak gündeme gelen ve Kudüs'te kutsal olarak görülen bazı yerlerin paylaşılabilmesi nedeniyle olarak çıkmış olsa da bu mühim sonuçları olan bu savaşın Balkanları da etkilememesi düşünülemezdi. Rusya savaş öncesinde gerek Avusturya gerekse de İngiltere

⁶⁸ BOA, *İ. HR.* 215/12491 (H. 27.04.1282 / M. 19.09.1865).

⁶⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Baskı: 4, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 227-230.

⁷⁰ Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 12, Ankara 2001, s. 243.

⁷¹ BOA, *HR. MKT.* 325/21 (H. 22.03.1277 / M. 08.10.1860).

⁷² Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlar'da Uygulanmasına Dair Bir Layiha", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21, Güz 2008, s. 127-128.

⁷³ BOA, *İ. HR.* 334/21486. (H. 25.12.1288 / 06.03.1872).

⁷⁴ BOA, *Y. PRK. HH.* 3-7, (H. 09.06.1295 / 01.06.1878).

ile Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak maksadıyla görüşmeler yapmış; ancak istediği cevapları alamamıştır. Savaş sırasında Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı önemli isyan hareketlerinin görülmesinde Rusya'nın önemli etkilerini olmuştur. Özellikle de Eflak-Boğdan, Girit, Sırbistan ve diğer yerlerde görülen isyanlarda Kırım Savaşı sürecinde Rusya tarafından uygulanan Panslavist hareketlerin de etkisi olduğu açıktır. Yine de savaşı Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Piomente'nin müttefik devletler olarak kazanması Rusya'nın politikalarında kısa süreli bir beklemeyi gerektirmiştir. Savaşın ardından imzalanan Paris Barış Antlaşması beraberinde bir statüko kurulmuştur. Ancak bu antlaşmada geçen maddelerin kısa süre içerisinde ihlal edildiği de bir gerçektir. Bu ihlalleri gösteren hadiseler Balkanlar'da yaşanan isyan hareketleri ile adım adım ilerleyen siyasi değişiklik talepleridir.

Kırım Savaşı sonrasında Balkanlar'da Rusya'nın yönlendirmeleriyle Slavcılık politikası daha aktif hale gelmiştir denilebilir. Bu politikalar doğrultusunda başlatılan düşünce hareketleri Slavlar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu politikaların sonuçları açısından düşünüldüğünde Yunanistan, Girit'i kendi bünyesine dahil edecek bir politika izlemiştir. Sırplar, Rusya'nın Panslavizm politikasından etkilenerek kendi emelleri için isyan hareketlerinde bulunmaya devam etmişlerdir. Rusların Panslavizm politikasının belki de en başarılı olarak uygulandığı yerler Bulgar toprakları olan Varna ve Filibe olmuş ve Bulgarların isyan hareketlerinde devletleşme yolunda bir istek görülmüştür. Milliyetçiliğin doruk noktalarına çıktığı Eflak-Boğdan bölgesinde ise "Romanya Prensligi" gibi yeni bir siyasi oluşum teşekkül etmiştir.

Kaynakça

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA):

1. Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (HR. SYS.): 1118/12, 907/54, 1037/8, 1237/45
2. Hariciye Nezâreti İdâre Dahiliye (BOA, İ. DH.): 280/17578
3. Hariciye Nezâreti İdâre Hariciye (BOA, İ. HR.): 89/4366, 327/21169, 332/21389, 215/12491, 334/21486
4. Sadâret, Âmedî Kalemî Belgeleri (BOA, A}AMD): 54/65, 67/16
5. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (BOA, MVL): 256/39
6. Sadâret, Mektubî Kalemî (BOA, MKT): 46/20, 61/35
7. Hariciye Nezâreti, Mektubî Kalemî Belgeleri (BOA, HR. MKT): 61/59, 59/20, 325/21
8. Hariciye Nezâreti, Londra Sefareti Belgeleri (BOA, HR. SFR.3): 24/8
9. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (BOA, HAT.): 1647/10
10. Sadâret Mektûbî Umûm Vilâyât Tasnifi (BOA, A}MKT.UM): 236/31, 419/26
11. Yıldız Perakende Evrakı Hazîne-i Hâssa (BOA, Y. PRK. HH.) 3/7

B. Araştırma-İnceleme Eserleri

- ACAR, Kezban, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.
- ACAR, Kezban, "Kırım Savaşı (1853-1856) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi", *bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 88, 2019.
- Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir (1-12), (Haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- AKALIN, Şehabeddin, "Mehmed Namık Paşa", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 4, S. 7, İstanbul 1953.
- AKYILDIZ, Ali, "Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar", *Savaştan Barışa: 150. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler 22-23 Mayıs 2006) İstanbul 2007.
- ANDIÇ, Fuat – ANDIÇ, Süphan, *Kırım Savaşı, Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- AYDIN, Mahir, "Barışı Olmayan Savaş", *Savaştan Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Barış Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul 2007.
- AYDIN, Mithat, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 15, Denizli 2004.
- BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2017.
- AYKAL, Bekir Sıtkı, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babıâli", *Belleten*, C. XXIII, S. 90, Ocak 1959, ss. 241-266.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Paris Antlaşması (30 Mart 1856)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, 2007.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Mustafa Reşid Paşa (1800-1858)", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006.
- DAVISON, Roderic, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", (Çev. Hayrettin Pınar), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Editörler Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2018.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.
- GÖLEN, Zafer, "Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-1860)", *Belleten*, TTK, C. 78, S 282, Ankara 2014
- GÜREL, Tevfik, *1855 Türk – Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Askerî Matbaa, İstanbul 1935.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Sırbistan", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009
- HARMAN, Ömer Faruk, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26, 2002.
- HATİPOĞLU, Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1822-1923)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

- HAYRÎ, Salih, *Kırım Zafernâmesi-Hayrâbâd*, (Haz. Nejat Birinci), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- HOSKING, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev. Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- KARA, Gülnar – Serap Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan Özel 2016.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, C. V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KARASU, Cezmi, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 4, Ankara 1993, ss. 205-221.
- KELEŞ, Erdoğan, “Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlar'da Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21, Güz 2008.
- KELEŞ, Erdoğan, “Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Bir Defterin Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 27, Bahar 2010.
- KOHN, Hans, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Tercüme: Agâh Oktay Güner), Baskı: 2, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.
- KURAT, Akdes Nimet, “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara 1953, ss. 241-278.
- LEE, Stephan J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2004.
- MAXİM, Mihai, “Romanya”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 84, Ankara 2006.
- ÖZCAN, Besim, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, (Ed. Güler Eren), *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999.
- ÖZKAN, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- PALMER, Alan, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Alfa Basın Yayım, İstanbul 2014.
- SATIŞ, İhsan, “Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 34, Ankara 2013.
- SAYDAM, Abdullah, “Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı Ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S. 230, Ankara 1997.
- SAYDAM, Abdullah, “Nâmık Paşa (1804-1892)”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006.
- SEMİZ, Yaşar, “Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya 1994.
- SLOANE, William M., *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987
- ŞAHİN, Hasan, “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat

Sannav, S. C. (2022). Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Balkanlar'daki Milliyetçilik Hareketlerine Etkileri. ABAD, 5(9), 257-277.

Araştırmaları Dergisi (TAED), S. 29, Erzurum 2006 Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Erzurum 2006

ŞİMŞİR, Bilal N., "Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, (Ankara, 13-14 Mart 1985), TTK, Ankara 1994.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 12, Ankara 2001.

TÜRSAN, Nureddin, *Yunan Sorunu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Ankara 1987.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Baskı: 4, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

YENİÇERİ, Özcan, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

YILDIZ, Özgür – KARAÇAĞIL, Canan, "Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Science*, Volume: 5, Issue: 1, February 2012, ss. 273-285.

2. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE YUGOSLAVYA'DA İÇ SAVAŞ: MİLLİYETÇİLİĞE KARŞI SOSYALİST YUGOSLAVYA MÜCADELESİ

Caner SANCAKTAR*

Öz: Yugoslavya Krallığı Nisan 1941'de Alman ve İtalyan orduları tarafından işgal edildikten sonra 2. Dünya Savaşı döneminde Ustaşalar, Çetnikler ve Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) Partizan ordusu arasında sert iç savaş yaşandı. Çetniklerin amacı Büyük Sırbistan ulus-devletini, Ustaşaların amacı ise Büyük Hırvatistan ulus-devletini kurmak idi. Bu amaçla Çetnikler, yayılmacı saldırgan Sırp milliyetçiliği uygularken, Ustaşalar da yayılmacı saldırgan Hırvat milliyetçiliği uyguladı. Her iki radikal milliyetçi hareketin karşısına çıkan YKP Partizan ordusu ise, tüm Yugoslav (Güney Slav) halklarını içerecek şekilde yeni bir Sosyalist Federal Yugoslavya kurmayı amaçlıyordu. Bu makalenin amacı, sırasıyla Ustaşa, Çetnik ve YKP Partizan hareketlerinin politik-ideolojik ve askeri yapılarını açıkladıktan sonra, bu iç savaşı YKP Partizan ordusunun kazanmasını sağlayan temel nedenleri ve etkenleri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Ustaşalar, Çetnikler, Partizanlar, İç Savaş.

CIVIL WAR IN YUGOSLAVIA IN THE PERIOD OF WORLD WAR TWO: THE STRUGGLE FOR SOCIALIST YUGOSLAVIA AGAINST NATIONALISM

Abstract: After the Kingdom of Yugoslavia was occupied by German and Italian armies in April 1941, during World War II, a fierce civil war took place among the Ustashas, the Chetniks and the Partisan army led by Communist Party of Yugoslavia (CPY). The goal of the Chetniks was to establish the Greater Serbian nation-state, and the Ustashians' aim was to establish the Greater Croatian nation-state. To this end, the Chetniks applied expansionist aggressive Serbian nationalism, while the Ustashas applied expansionist aggressive Croatian nationalism. Opposing these radical nationalist movements, the CPY Partisan Army aimed to create a new Socialist Federal

* Doç. Dr.; Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr, ORCID: 000-0002-2272-9498.

Yugoslavia including all the Yugoslav (Southslav) peoples. The aim of this article is to explain the political-ideological and military structures of the Ustasha, the Chetnik and the CPY Partisan movements respectively, and to reveal the main reasons and factors that led to the victory of the CPY Partisan Army in the civil war.

Key Words: Yugoslavia, The Ustashes, The Chetniks, The Partisans, Civil War.

Giriş

1. Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak Yugoslavya Krallığı'nın kuruluşu için uygun bir uluslararası ortam sağladı. Geriye Sırp, Hırvat, Sloven ve Karadağlı siyasetçilerin anlaşmalarına kalmıştı. Henüz 1. Dünya Savaşı devam etmekteyken 1915'te taraflar arasında resmen başlatılan görüşmeler, 20 Temmuz 1917'de Korfu Deklarasyonu ile sonuçlandı. Deklarasyonda ortak bir devletin kurulması konusunda anlaşmaya varıldı. Ve nihayet 1. Dünya Savaşı sonrasında ortak Yugoslav devleti 1 Aralık 1918 günü resmen ilan edildi: Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı. Devletin adı, 3 Ekim 1929'da Sırp Kral Aleksander Karadorđević tarafından Yugoslavya Krallığı'na dönüştürüldü.¹

İktisadi açıdan son derece geri-yoksul, siyasi açıdan kırılğan ve askeri açıdan zayıf olan Yugoslavya Krallığı, bu zayıf konumunun farkında olarak 2. Dünya Savaşı başladığında, Polonya'nın Almanya tarafından işgal edilmesinin hemen ertesi günü tarafsızlığını ilan etti (2 Eylül 1941). Ama tüm Balkanlar'a hakim olmak isteyen faşist Almanya-İtalya ittifakı Nisan 1941'de bu zayıf Balkan ülkesini kısa sürede işgal etti.²

İşgal sonrasında 2. Dünya Savaşı süresince Yugoslavya'da iki radikal milliyetçi hareket yükselişe geçti: Hırvat Ustaşa (Ustaşa) ve Sırp Çetnici (Çetnik) örgütleri-orduları. Bunların karşısına, Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) ve Partizan ordusu çıktı. Çetniklerin amacı Büyük Sırbistan ulus-devletini, Ustaşaların amacı ise Büyük Hırvatistan ulus-devletini kurmak idi. Bu amaçla Çetnikler, yayılmacı ve saldırgan Sırp milliyetçiliği uygularken, Hırvatlar da yayılmacı saldırgan Hırvat milliyetçiliğini hayata geçirmeye çalıştılar.

Her iki radikal milliyetçi hareketin karşısına çıkan YKP Partizan ordusu ise, tüm Yugoslav (Güneyslav) halklarını içerecek şekilde yeni bir Sosyalist

¹ Daha fazla bilgi için bkz. Hakan Demir, "Federalizm-Ünitarizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929)", Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2013, ss. 94-112.

² Hakan Demir, "Yugoslavya Krallığı Siyasi Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)", Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2017, ss. 72-74.

Federal Yugoslavya kurmayı amaçlıyordu. Bu politik ve ideolojik anlaşmazlıklardan dolayı 1941-1945 yılları, adı geçen üç örgüt/ordu arasında sert iç savaşa sahne oldu. İç savaşın galibi, YKP'nin oluşturup yönettiği Partizan Ordusu oldu ve 2. Dünya Savaşı sonrasında YKP liderliğinde Sosyalist Yugoslavya Federasyonu kuruldu.

Yani 1945'te kurulan Sosyalist Yugoslavya Federasyonu, aslında 2. Dünya Savaşı yıllarında milliyetçiliğe karşı gerçekleştirilen savaş sonucunda kuruldu. Dolayısıyla 1945-1991 döneminde yaşamış olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kuruluşunu anlayabilmek için öncelikle 2. Dünya Savaşı döneminde Ustaşalar, Çetnikler ve YKP-Partizanlar arasında yaşanılmış olan iç savaşın taraflarını ve YKP Partizan ordusunun nasıl-neden iç savaşı kazanmayı başardığını analiz etmek gerekir. Nitekim bu makalenin amacı, sırasıyla Ustaşa, Çetnik ve YKP Partizan hareketlerinin politik-ideolojik-askeri yapılarını açıkladıktan sonra, YKP Partizan ordusunun iç savaşı kazanmasını sağlayan temel nedenleri ve etkenleri ortaya koymaktır.

1. Ustaşalar: Büyük Hırvatistan Milliyetçiliği

Ustaşa – Hırvat Devrimci Hareketi (Ustaşa – Hrvatski Revolucionarni Pokret), 1929 yılında Zagrebli Hırvat avukat ve milletvekili Dr. Ante Pavelić liderliğinde İtalya'da kuruldu. Dönemin faşist İtalyan, Macar ve Bulgar hükümetlerinden yardım alan Hırvat örgütü, İtalyan faşizminden ve Alman Nazizminden yoğun biçimde etkilendi. Anti-Sırp, anti-Yugoslavizm, anti-komünist ve anti-parlamentar demokrasi olarak özetleyebileceğimiz Ustaşa ideolojisi, ayrıca Boşnakları Osmanlı İmparatorluğunun etkisiyle Müslümanlaşmış eski Katolik Hırvatlar olarak nitelendiriyordu.³

Ustaşa örgütünün nihai amacı Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın batı bölgelerini kapsayan "Büyük Hırvatistan Devleti"ni kurmak idi. Bu amaca ulaşmak için kuruluştan itibaren şiddet ve terör eylemleri gerçekleştirildi. Ustaşa örgütü (Makedonya İç Devrimci Örgütü ile birlikte) 1934'te Yugoslavya Kralı Aleksander Karadorđević'e suikast düzenledi.⁴ Bu eylemden sonra hızla güçlenen milliyetçi Ustaşa hareketi, 2. Dünya Savaşı döneminde nihai hedefine oldukça yaklaştı.

Alman-İtalyan ittifakı, Ustaşa örgütüne bir Hırvat devletinin kurulmasını önerdi. Bu öneriyi büyük bir memnuniyetle kabul eden Dr. Pavelić, 10 Nisan 1941 tarihinde Bağımsız Hırvat Devleti (BHD)'nin kuruluşunu resmen ilan etti. BHD, Almanya ve İtalya tarafından kurdurulmuş, desteklenmiş ve

³ Murat Necip Arman ve Nazif Mandacı, Çağdaş Balkan Siyaseti, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, ss. 186, 218.

⁴ Hakan Demir, "Yugoslavya Krallığı Siyasi Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)", ss. 63-65.

kullanılmış bir “kukla devlet” olmaktan öteye gidemedi. Bu devletin sınırları, Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarını içeriyordu. Dalmaçya kıyısını İtalya işgal etmişti. 1943'te İtalyan ordusu bölgeden geri çekilince Dalmaçya da BHD'ye dahil edildi.⁵ Yaklaşık 6 milyonluk nüfusun %30'unu Sırp, %12'sini Boşnaklar ve geri kalan yarıdan biraz fazlasını Hırvatlar oluşturuyordu.⁶ 102.000 km²'lik yüzölçüme sahip olan ülkede (yaklaşık rakamlarla) 3 milyon Hırvat, 2 milyon Sırp, 500.000-800.000 arası Boşnak, 140 bin Alman, 70 bin Macar, 35 bin Yahudi ve ayrıca 150 bin Sloven, Çek, Slovak, Ukraynalı yaşıyordu.⁷ Barbara Jelavić'in tespitlerine göre ise, BHD nüfusu 6,5 milyondur. Bunun 3-4 milyonu Hırvat, 1,9 milyonu Sırp, 700 bini Müslüman (Boşnak), 150 bini Alman ve 18 bini Yahudi idi.⁸

Almanya ve İtalya'dan alınan silah yardımlarıyla bir Ustaşa ordusu oluşturuldu: Hırvat Silahlı Kuvvetleri. Bu ordu, Hırvat olmayan unsurlardan arınmış saf “Büyük Hırvatistan”ı gerçekleştirebilmek amacıyla BHD sınırları içinde yaşayan Sırlara, Romanlara, Yahudilere ve Boşnaklara karşı etnik temizlik uyguladı. Ayrıca Ortodoks Sırp ve Müslüman Boşnaklar üzerinde “Katolikleştirme-Hırvatlaştırma” politikası uygulandı. Hırvat Ustaşa milliyetçiliğine göre Sırp, Ortodoksluk mezhebine geçmiş “dönme Hırvatlar” idi ve bu nedenle yeniden Katolikliğe geçmeleri gerekiyordu. Bu amaçla Sırp üzerinde Katolikleştirme politikası/baskısı yürütüldü. Bunun sonucunda 2. Dünya Savaşı yıllarında yaklaşık 200-300 bin Ortodoks Sırp Katolikliğe geçti/geçirildi.⁹

Genel olarak Ortodoks Sırp ve Müslüman Boşnak halkları Katolikleşmeye karşı direnmişlerdir. Bu direnişten dolayı Boşnak siviller, Ustaşa saldırılarına maruz kaldılar ve öldürüldüler. Buna rağmen bazı önemli Boşnak siyasetçiler (Džafer-beg Kulenović, Muhammed Pilav, Fehim Spaho gibi) ve çok sayıda Boşnak asker Ustaşa örgütü ile işbirliği yapmışlardır. Hatta Osman Kulenović, BHD Başkanı Pavelić tarafından BHD Başbakan Yardımcısı olarak atanmıştı. Ayrıca BHD Parlamentosu'ndaki vekillerin %6'sı ve iki şehrin valisi Boşnak idi.¹⁰ Ustaşa örgütü üyelerinin yaklaşık

⁵ Barbara Jelavich, Balkan Tarihi, 2. Cilt: 20. Yüzyıl, çev. Zehra Yavan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2006, ss. 277, 280.

⁶ Miloš Obrknežević, Development of Orthodoxy in Croatia and the Croatian Orthodox Church, Rijeka, 1979, s. 17; Tim Judah, The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia, Yale University Press, New Haven 1997, s. 124.

⁷ Hakan Demir, “II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945): Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt 14, Sayı 55, 2017, s. 150.

⁸ Jelavich, a.g.e., s. 278.

⁹ Jelavich, a.g.e., s. 279.

¹⁰ Arman ve Mandacı, a.g.e., s. 218.

%12'sini Müslüman Boşnaklar oluşturuyordu.¹¹ Bunlar, kendilerini "Müslüman Hırvat" olarak tanımlayan anti-komünist Boşnaklar idi ve Hırvat Ustaşa ordusuna katılarak iç savaş süresince (1941-1945) hem sosyalist Partizanlara hem de Sırp Çetniklere karşı savaştılar.

Ustaşa örgütünün ve BHD'nin önemli bir destekçisi Hırvat Katolik Kilisesi idi. Önde gelen Katolik Hırvat din adamları (örneğin Saraybosna Başpiskoposu Ivan Šarić, Zagreb Başpiskoposu Alojzije Stepinac, Jasenovac Toplama Kampı yöneticisi Tomislav Filipović, Banjaluka Piskoposu Josip Garić, Božidar Bralo, Petar Berković, Vilim Cecelja gibi) Ustaşa örgütüyle işbirliği yaptılar. Zagreb Başpiskoposu Stepinac, Ustaşa ordusunun Sırlara, Yahudilere ve Romanlara karşı gerçekleştirdiği etnik temizliğe karşı çıkmakla birlikte, Ortodoks Sırların Katolik mezhebine dönüştürülmesi politikasına, BHD'ye ve Ustaşa partisi iktidarına destek verdi. Öte yandan faşist Ustaşalara, Çetniklere ve Alman-İtalyan işgaline karşı komünist Partizanlara katılmış olan Hırvat Katolik din adamları da vardı: Svetozar Rittig, Jože Lampret, Franc Šmon, Matija Medvešek, Stanko Strašek ve Jozo Markušić bunlardan en bilinenleridir.¹²

Her ne kadar adı "Bağımsız Hırvat Devleti" olsa da, aslında bu devleti ve Ustaşa örgütünü büyük ölçüde Almanya-İtalya ikilisi kontrol ediyordu. Nitekim Ustaşa ordusu Alman-İtalyan yardımlarıyla silahlandırıldı ve güçlendirildi. Savaş süresince Ustaşa birlikleri Alman-İtalyan ordularına çeşitli operasyonlarda destek olduğu gibi, Alman-İtalyan ordusu da Ustaşaları, YKP Partizan ordusuna ve Sırp Çetniklere karşı yürüttükleri savaşta destekledi. Yani Alman-İtalyan ordusu, Hırvatistan ve Bosna-Hersek bölgelerini daha kolay kontrol edebilmek için Ustaşa örgütünü kullanırken, Ustaşalar da sosyalist Partizanlar ile Sırp Çetnikleri ezmek ve böylece kendi Büyük Hırvat ulus devletini kurmak amacıyla Almanya ile İtalya'dan destek aldı.¹³

Ustaşa örgütünün amacı BHD topraklarını mümkün mertebede Hırvatlaştırmak idi. Bu amaçla BHD Başkanı ve Ustaşa lideri Pavelić, etnik temizliği öngören "Eylem Programı"nı Haziran 1941'de uygulamaya soktu: BHD'yi (yani bugünkü Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarını) Hırvat

¹¹ John B. Allcock, Marko Milivojević ve John J. Horton, Conflict In The Former Yugoslavia, ABC-CLIO, Oxford 1998, s. 314.

¹² Robert Lee Wolff, The Balkans in Our Times, W. W. Norton, New York 1967, s. 205; Demir, "II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945)", s. 154.

¹³ Wolff, a.g.e., s. 203; Wayne S. Vucinich, "Interwar Yugoslavia", Wayne S. Vucinich (ed.), Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment, University of California Press, Berkeley 1969, s. 49.

olmayan “yabancı unsurlardan” temizlemek ve BHD içinde yaşayan Ortodoksları Katolikleştirmek.¹⁴ BHD Milli Eğitim Bakanı Mile Budak, 22 Temmuz’da Krajinada yaptığı konuşmasında etnik temizlik programını açıkça ilan etti: “Ülkedeki (BHD içindeki) 1,9 milyonluk Sırp nüfusun üçte biri Sırbistan’a gönderilecek, üçte biri Katolik Kilisesi’ne bağlanacak ve üçte biri öldürülecek.”¹⁵

Homojen Büyük Hırvat ulus devletini kurabilmek amacıyla Hırvatistan ve Bosna-Hersek bölgelerinde var olan Sırp kimliği ve kültürü yok edilmek istendi. Bu amaçla binlerce Sırpça el yazması tarihi kültürel eser yakıldı.¹⁶ Sırp kültürü ve kimliğini zayıflatmak için Bosna-Hersek’teki Sırp Ortodoks Kilisesi kapatıldı ve Sırpların kullandıkları Kiril alfabesi yasaklandı. Ustaşa lideri ve BHD Başkanı Pavelić, 1942’de bu amacı ve planı, Sırp milletini aşağılayan sözlerle açıkça deklare etmekten hiç çekinmedi: “Almanlar ile Hırvatlar birlikte büyük işler yaptılar. Gururla söyleyebilirim ki, İngilizlerden sonra en kalın kafalı, en inatçı ve en aptal olan Sırp ulusunu kırmayı başardık.”¹⁷

Ustaşa örgütü ve rejimi, sadece Sırpı değil aynı zamanda Yahudileri ve Romanları da hedef aldı. BHD sınırları içinde (yani bugünkü Hırvatistan ve Bosna-Hersek’te) yaşayan Yahudiler ve Romanlar öldürüldüler ya da Sırbistan’a sürüldüler. Başkent Zagreb ve Saraybosna’da yaşayan Yahudiler öldürüldüler veya Polonya’daki toplama kamplarına gönderildiler. Sadece Bosna-Hersek bölgesinde en az 12 bin Yahudi katledildi.¹⁸

Çok sayıda Sırp, Sava Nehri kıyısında kurulan Jasenovac toplama kampına gönderildi. Burası, adeta “Sırpın Auschwitz’i” haline getirildi. Bazı kasabalarda Sırp, kasabanın Ortodoks Kilisesine kilitlenip kilise ile birlikte yakıldılar. Örneğin, Hırvatlarla Sırpın birlikte yaşadıkları Gudovac kasabasında 187 Sırp köylü Ustaşa askerleri tarafından katledildi. 1941 yılının 10-11 Mayıs günlerinde Glina kasabasındaki katliamda 300 Sırp öldürüldü. Glina katliamının canlı tanığı Svetozar Babić’in anlattıklarına göre, kasabada yaşayan altı Yahudi aile de Ustaşalar tarafından katledildi.¹⁹

¹⁴ Frits W. Hondius, The Yugoslav Community of Nations, Mouton, the Hague 1968, s. 115.

¹⁵ John Lampe, Yugoslavia as History, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 205.

¹⁶ Arman ve Mandacı, a.g.e., s. 218.

¹⁷ L. S. Stavrianos, The Balkans since 1453, Holt, New York 1958, s. 772.

¹⁸ Noel Malcolm, Bosna, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayinevi, İstanbul 1999, s. 281.

¹⁹ Judah, a.g.e., s. 125.

Sırp tarihçi Prof. Milorad Ekmečić, kendi köyünde (Hersek bölgesinde yer alan Prebilovici köyünde) kendi ailesine yönelik gerçekleştirilen katliama tanıklık etti:

“1941'de büyük katliam başladığında bir komşumuz babamı, amcalarımı ve daha başkalarını öldürdü. Ailemin toplam yetmiş sekiz üyesi öldürüldü. En küçüğü Andjelina dört aylık ve en büyüğü yetmiş yedi yaşındaki büyükbamdı. Bu katliamdan sağ kurtulanlar, kasabadaki ilk Partizan birliğini kurdular.”²⁰

Mostar Hırvat Katolik Kilisesi Piskoposu Mišić, Zagreb Hırvat Katolik Kilisesi Başpiskoposu Stepinac'a gönderdiği mektubunda Mostar'daki Ustaşa vahşetini şöyle anlattı:

“İnsanlar hayvanlar gibi yakalandılar, katledildiler, öldürüldüler, insanlar canlı canlı uçurumlardan atıldılar... Bir tren, altı araba dolusu anne, genç kız ve çocuğu Mostar'dan alıp Šurmanci'ye götürdü... İnsanlar dağlara götürüldüler ve anneler çocuklarıyla birlikte uçurumlardan canlı olarak atıldılar... Sadece Mostar'da yüzlerce kişi bağlandı, vagonlara yüklenip şehir dışına götürüldü ve hayvanlar gibi vuruldu.”²¹

2. Dünya Savaşı döneminde Hırvat Ustaşa ordusu tarafından öldürülen Sırpların sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte bu konuda yapılmış olan çeşitli araştırmaların tespit ettiği ölümler şöyledir: Sırp Ortodoks Kilisesi'ne göre 800 bin Sırp öldürüldü, 300 bin Sırp buldukları yerlerden sürüldü ve 250 bin Sırp Katolik mezhebine geçirildi. Ayrıca 50 bin Yahudi ve 20 bin Roman sivil Ustaşa ordusu tarafından katledildi.²² Amerikalı Balkan tarihçisi John Lampe'ye göre ise, 26 bin Yahudi ile 300 bin Sırp öldürüldü ve 180 bin Sırp Hırvatistan'dan Sırbistan'a sürüldü.²³ Hırvat tarihçi Jozo Tomašević'in tespitine göre 350 bin Sırp öldürüldü ve 200-300 bin arasında Sırp, zorla Katolik mezhebine geçirildi.²⁴ Vladimir Žerjavić'in araştırmasına göre ise, Ustaşa devleti (BHD) tarafından öldürülen Sırpların sayısı yaklaşık 330

²⁰ Judah, a.g.e., s. 127.

²¹ Judah, a.g.e., s. 127.

²² Gojko Vuckovic, Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and Dis-integration, Ashgate, Aldershot 1997, ss. 101-102; İrfan Kaya Ülger, Yugoslavya Neden Parçalandı?, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2016, s. 48.

²³ Lampe, a.g.e., ss. 206-207.

²⁴ Jozo Tomasevich, War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration, Stanford University Press, California 2001, ss. 78-79.

bindir.²⁵ Bir başka kaynağa göre Ustaşa ordusu, çoğunlu Sırp olmak üzere toplamda 500-600 bin insan katletti. Bunların 200 bin kadarı Jasenovac Toplama Kampı'nda öldürüldü.²⁶ Vladimir Žerjavić'e göre ise, Jasenovac Toplama Kampı'nda öldürülen kişi sayısı 85 bindir.²⁷

Ustaşaların hedefinde sadece Sırlar, Yahudiler ve Romanlar yoktu. Bir başka “kurban millet”, Bosna-Hersekli Müslüman Boşnaklar oldu. Ustaşa örgütünün milliyetçi tarih tezine göre Boşnaklar, ayrı bir millet olmayıp, Osmanlı İmparatorluğu tarafından “Müslümanlaştırılmış Hırvatlar”dır. Hırvat Ustaşa örgütü ve devleti, Bosna-Hersekli Boşnakları buna inandırıp Hırvatlaştırmaya çalıştı. Çünkü Ustaşa örgütü, Bosna-Hersek'i, kurulması planlanan homojen Büyük Hırvat ulus-devletinin bir parçası ve Hırvat ulusunun tarihsel toprakları olarak görüyordu. Dolayısıyla Bosna-Hersek'e mutlak hâkim olabilmek için bölgede çoğunluğu oluşturan Boşnakları Hırvatlaştırmak suretiyle kontrol altına alıp yönetmeyi amaçlıyordu. Hırvatlaşmayı reddedip Boşnak kimliğini ve Bosna-Hersek'i sahiplenen, Ustaşa örgütünün katliamlarına karşı çıkan, Ustaşa Pavelić hükümetine muhalefet eden, Alman-İtalyan işgaline karşı ülkesini savunan ve sosyalist Partizanlara katılmayı tercih eden Boşnaklar, Ustaşa ordusunun sert saldırılarına maruz kaldılar. Örneğin Temmuz-Ağustos 1941'de Bilece ve Vişegrad'ta 1.100 sivil Boşnak, Ustaşa ordusu tarafından katledildi.²⁸ 1941-1942 yıllarında Ustaşa ordusuna katılıp Sırp Çetnik ordusuna ve sosyalist Partizanlar karşı savaşan Boşnak askerler de mevcuttu. Bunların bir bölümü (örneğin Husak Miljović komutasındaki Boşnak askerler), iç savaşın ilerleyen yıllarında Ustaşa örgütünün Boşnaklara yönelik gerçekleştirdiği saldırılarına tepki olarak Ustaşa ordusundan ayrılıp sosyalist Partizanlara katıldılar.²⁹

Milliyetçi Hırvat Ustaşa örgütü-ordusu, 2. Dünya Savaşı sonunda YKP'li Partizanlar tarafından yenilgiye uğratıldı. Yakalanan Ustaşa askerleri ve liderleri, Partizanlar tarafından idam edildiler veya hapsedildiler, kaçmayı başaranlar ise değişik ülkelere iltica ettiler. BHD Başkanı ve Ustaşa örgütü

²⁵ Matjaž Klemenčič ve Mitja Žagar, *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples*, ABC-CLIO, Oxford 2003, s. 169.

²⁶ Tanıl Bora, *Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul 1994, s. 40; Arman ve Mandacı, a.g.e., s. 217.

²⁷ Demir, “II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945)”, s. 153.

²⁸ Malcolm, a.g.e., s. 282.

²⁹ Paul Shoup, *Communism and Yugoslav National Question*, Columbia University Press, New York 1968, s. 67; Wayne S. Vucinich, “Nationalism and Communism”, Wayne S. Vucinich (ed.), *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, University of California Press, Berkeley 1969, s. 276.

lideri Ante Pavelić, Mayıs 1945'te Zagreb'i terk edip önce Avusturya'ya, oradan Arjantin'e sığındı. Daha sonra İspanya'ya yerleşen Pavelić, faşist diktatör Franco'nun desteğiyle Sosyalist Yugoslavya'ya karşı Hırvat milliyetçiliğini yeniden organize etmeye çalıştı. Ustaşa lideri, bu amacına ulaşmadan 1959'da İspanya'da bir Alman hastanesinde öldü.³⁰

2. Çetnikler: Büyük Sırbistan Milliyetçiliği

2. Dünya Savaşı yıllarında Yugoslavya'da etkili olan bir diğer aşırı milliyetçi hareket Sırp Çetnik Hareketi (Çetnički Pokret) idi. “Çeteci, çete mensubu” anlamına gelen Çetnici (Çetnikler), tarihte ilk defa 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan Sırp ulusal bağımsızlık mücadelesi sürecinde ortaya çıktılar. 20. yüzyılın başında hem askeri hem siyasi olarak yeniden organize olan Çetnikler, Balkan Savaşları sırasında Sırbistan Kraliyet Ordusu'nun bir parçası olarak savaştılar. Çetnikler ayrıca 1. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ı işgal eden Avusturya-Macaristan, Alman ve Bulgar ordularına karşı gerilla savaşı yürüttüler. Çetnik silahlı birlikleri, özellikle 1934'te Yugoslavya Kralı Aleksander Karađorđević'in Ustaşalar tarafından öldürülmesi sonrasında ülke genelinde hızla gelişip yaygınlaştı. Sırp Çetnik hareketi, 2. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Kraliyet Ordusu'nun önemli komutanlarından Albay Dragoljub (Draža) Mihailović'in liderliğinde organize olup hızla güçlendi. İşgalci güçlere teslim olmayı reddeden Sırp askerler, Mihailović'in komutası altında birleşerek Yugoslavya Ordusu Çetnik Birlikleri'ni oluşturdular ve Londra'ya sığınmış olan Kral Peter'e bağlılıklarını ilan ettiler. Sırp Kral Peter Karađorđević, Mihailović'i Savaş Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı olarak atadı ve Çetnik birliklerinin ismi “Anavatandaki Yugoslav Ordusu” olarak değiştirildi.³¹

İşgal sonrasında Yugoslavya Karlığı kâğıt üstünde halen varlığını sürdürüyordu. Londra'ya sığınmış olan Kral Peter “Yugoslavya Kralı” unvanını, hükümet ise “Yugoslavya Kraliyet Hükümeti” adını taşıyordu. Bu nedenle, Çetnik birliklerine “Yugoslav Ordusu” ismi verilmişti. Fakat gerçekte Çetnikler, Yugoslavizm düşüncesine yani Yugoslav halkların birliğine karşıydılar. Çünkü Çetniklerin nihai hedefi, tüm Yugoslav (Güneyslav) halklarını içeren ortak Yugoslavya devletini değil, Büyük Sırbistan ulus devletini kurmaktı. Çetnik birlikleri, ilk etapta işgalci Alman-İtalyan ordularına ve Ustaşalara karşı Sırp ulusunu korumak ve Sırp vatanını işgalden kurtarmak amacıyla kurulmuştu. Fakat 1942 yılından itibaren Çetnikler, YKP liderliğindeki Partizanlara karşı işgalci Almanlarla işbirliği

³⁰ Allcock, vd., a.g.e., s. 210.

³¹ Simon Trew, Britain, Mihailović and the Chetniks, Macmillan Press, London 1998, ss. 6-8, 101; Allcock, vd., a.g.e., s. 41.

yapmaya başladılar.³² Hatta aralarında büyük düşmanlık olan Ustaşalar ile bazı cephelelerde işbirliği yapıp ortak düşmanları olan komünistlere karşı birlikte savaştılar. Çünkü her iki milliyetçi hareketin, kendi büyük milli hedeflerine ulaşmalarını engelleyen en büyük siyasal, ideolojik ve askeri güç/engel YKP Partizan ordusu idi.

Çetnikler, siyasal-ideolojik olarak aşırı Sırp milliyetçisi idi. Nihai amaç, yabancı unsurlardan temizlenmiş homojen Büyük Sırbistan'ı kurmaktı. Bu amaçla farklı (öteki) milli-dini gruplar göçe zorlandı, öldürüldü veya asimile edilmeye çalışıldı.³³

2. Dünya Savaşı boyunca Çetnik ordusu komutanı Mihailović'in siyasal danışmanı olarak görev yapmış olan Stevan Moljević tarafından kaleme alınan "Homojen Sırp Devleti" bildirisini ve programı, 30 Temmuz 1941 günü Sırp kamuoyuna resmen açıklandı. Bu bildiri ve programa göre Sırp ulusu, önce Yugoslavya coğrafyasında hâkimiyetini kurmalı ve ardından tüm Balkanlar'ın en güçlü devleti olmalıdır. Bu amaçla öncelikle tüm Sırp'ları tek devlet içinde birleştirecek olan Birleşik Büyük Sırbistan devleti kurulmalıdır. Bu programa göre kurulacak olan Büyük Sırp Devleti sınırları, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova bölgelerini, Hırvatistan'ın büyük bölümünü (Hırvatistan'ın kuzeybatısı hariç), Macaristan'ın Voyvodina bölgesini ve ayrıca Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un bazı sınır bölgelerini içerecekti. Kurulacak olan Büyük Sırbistan sınırlarında kalan Hırvatlar, ülkeden kovulmalı (kuzeybatı Hırvatistan'a sürülmeli) ve Müslüman Boşnaklar da Ortodoks Hıristiyanlığa geçirilmeliydi.³⁴

Bu bildiriden de anlaşılabilir gibi, Çetnik hareketi ve siyasi programı, anti-Hırvat, anti-Boşnak ve anti-Yugoslav idi. Ayrıca Çetnik örgütü ve ordusu, aynı milliyetçi Hırvat Ustaşalar gibi sıkı anti-komünist idi. YKP ise, tüm Yugoslavya topraklarını ve halklarını içerecek şekilde yeni bir Sosyalist Yugoslavya Federasyonu kurmayı amaçlıyordu. Bu nedenle Çetnik örgütü-ordusu, YKP ve Partizanları, Sırp ulusunun düşmanı ve Büyük Sırbistan projesinin engeli olarak değerlendiriyordu.

Çetniklere göre Hırvatlar, etnik olarak Slav olmalarına rağmen dini mezhep olarak Katolikliği benimseyerek ve Almanlarla işbirliği yaparak "Ortodoks Slav kardeşliğine" ihanet etmişlerdi. Daha da vahimi; Hırvat Ustaşa ordusu,

³² Osman Karatay, Kosova Kanlı Ova, İz Yayıncılık, İstanbul 1998. s. 84.

³³ Sündüs Adaş ve Emrah Konuralp, "Eski Yugoslavya'da Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Temelleri ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Dağılmasına Etkileri", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2020, s. 124.

³⁴ Stjepan Mesić, "The Road to War", Branka Magaš ve Ivo Žanić (ed.), The War In Croatia and Bosnia-Herzegovina, Frank Cass Publishers, London 2001, ss. 4-5.

Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te yaşayan Sırp milletine yönelik soykırım uygulayarak Sırp milletini yok etmeye çalışmaktaydı. Bu nedenle Çetniklere göre "hain" Hırvatlara güvenilemezdi, Ustaşa örgütü-ordusu da Sırp ulusunun düşmanıydı ve yok edilmeliydi. Ayrıca Çetniklerin milliyetçi tarih tezine göre Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlı Devleti tarafından Ortodoksluktan İslam dinine dönüştürülmüş Sırlardır. Bu nedenle Müslüman Boşnakların, "yeniden kendi özlerine" yani Ortodoks Hıristiyanlığa ve Sırp ulusuna geri dönmeleri gerekiyordu. Bunu reddeden Boşnaklar ise, ülkeden (yani kurulacak olan Büyük Sırbistan'dan) sürülmeli veya yok edilmeliydi. Çetnik ordusunun kurucu komutanı Mihailović'in İtalya'daki temsilcisi ve Çetnik Ulusal Merkez Komitesi üyesi Dr. Živko Topalović, Çetnik hareketinin bu aşırı milliyetçi politikasını ve ideolojisini, "üç Antizm" olarak özetlemişti: "Anti-Hırvatizm, Anti-Muhammedizm (İslam karşıtlığı) ve anti-Yugoslavizm".³⁵

Sırp Çetnik milliyetçiliğine göre Hırvatlar, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun etkisiyle "Katolikleşmiş Sırlar"; Boşnaklar ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle "Müslümanlaşmış Sırlar" idi. Bu iki topluluk tekrardan Ortodoksluğa dönmeli ve Sırplaşmalıydı. Kurulacak olan yeni Büyük Sırbistan ise, tüm Sırları tek bir Sırp ulus devleti altında birleştiren ve etnik, dinsel, kültürel açıdan homojen olan bir ülke olmalıydı. Bu düşüncenin kaçınılmaz sonucu, Hırvat ve Boşnak halklara yönelik etnik temizlik oldu. Hırvat Ustaşa milliyetçiliği ve ordusu, homojen Büyük Hırvatistan'ı kurmak amacıyla Sırları hedef alırken, Çetnikler de kendi homojen büyük ulus devletlerini kurabilmek amacıyla Hırvatları hedef aldılar. Örneğin Eylül 1942'de Ortodoks Sırp Rahip Momčilo Đujić komutasındaki bir Çetnik birliği, Split yakınlarındaki Gata köyünü basıp yaklaşık 200 Hırvat köylüyü öldürdü.³⁶

Ayrıca Sırp Çetnik milliyetçiliği, Bosna-Hersek ve Sancak (Sandžak) bölgelerinde tam Sırp hâkimiyeti tesis edebilmek ve bu iki bölgeyi, kurulması amaçlanan Büyük Sırbistan'a katmak amacıyla bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman Boşnaklara karşı da etnik temizlik uyguladı. Örneğin Pavle Đurišić komutasındaki Çetnik silahlı kuvvetleri, Sancak bölgesindeki Boşnak köylerini hedef alarak Sancaklı Boşnak köylüleri katletti. Bosna-Hersek'in güneydoğu bölgesinde yer alan Foča'da da en az iki bin sivil Boşnak Ağustos 1942 ve dokuz bin Boşnak Şubat 1943'te Çetnikler tarafından katledildi.³⁷

³⁵ Tomasevich, a.g.e., s. 87.

³⁶ Judah, a.g.e., s. 129.

³⁷ Malcolm, a.g.e., s. 298.

Bu katliamlar, Boşnakların kendilerini koruyabilmek umuduyla daha yoğun biçimde YKP ve Partizan ordusuna yönelmelerinde etkili oldu. Örneğin Sekizinci Partizan Tugayı, Boşnak Osman Karabegović komutası altında Bosna'da Aralık 1942'de Boşnaklar tarafından oluşturuldu ve bölgedeki Ustaşa, Çetnik ve işgalci Alman ordularına karşı savaştı. Böylece 1942 sonundan itibaren Boşnakların katılım ve destekleri arttıkça Bosna-Hersek ve Sancak bölgelerinde Partizanların askeri gücü ile YKP'nin siyasi etkisi de giderek arttı.³⁸

Milliyetçi Sırp Çetnik birlikleri ilk başlarda ülkeyi işgal eden Alman ve İtalyan ordularına karşı savaştılar. Çeşitli sabotaj, bombalama ve gerilla taktikleriyle özellikle Sırbistan'daki işgalci Alman askerlerine ve iletişim-ikmal hatlarına önemli zayıflatlar verdiler.³⁹ Bunun üzerine YKP Başkanı ve Partizan Ordusu Başkomutanı Josip Broz Tito, Çetnik ordusu Başkomutanı Draža Mihailović'e, işgalci Alman-İtalyan ordularına karşı işbirliği yapmayı ve kendi kuvvetlerini birleştirmeyi iki defa teklif etti (Eylül 1941). Fakat işbirliği tekliflerini reddeden Mihailović, Ekim 1941'de İtalyanlarla anlaşış askeri destek aldı. Ardından Kasım 1941'de Hersek bölgesinde hücumu geçiş Partizanları yenilgiye uğrattı. Hersek'te Çetniklere karşı tutunamayan Partizan birlikleri, Müslüman Boşnakların çoğunlukta olduğu Sancak bölgesine geri çekilmek zorunda kaldı. Burada Boşnakların katılımlarıyla güç toparlayan Partizanlar yeniden Hersek bölgesine geçerek Çetniklere karşı taarruz başlattı. Böylece Kasım 1941'den itibaren milliyetçi Çetnik – sosyalist Partizan iç savaşı başladı ve şiddetlenerek 1945'e kadar sürdü. Bu iç savaş süresince Sırp Çetnik ordusu, YKP Partizan ordusuna karşı işgalci Alman-İtalyan ordularıyla işbirliği yaptı.⁴⁰

Çetnikler, Kasım 1941 sonrasında işgalci Alman-İtalyan ordularından çok YKP Partizan ordusuna karşı savaştılar. Çünkü Çetniklere ve Sırp milliyetçiliğine göre, Sosyalist Yugoslavya Federasyonu'nu kurmayı amaçlayan YKP ve Partizan ordusu, homojen Büyük Sırbistan ulus devletinin en önemli engeli ve düşmanıydı. Büyük Sırbistan'ın kurulabilmesi için YKP ve Partizan ordusu mutlak olarak yenilgiye uğratılmalıydı. Bu amaçla da Çetnikler, işgalci Alman-İtalyan ordularından askeri yardımlar alıp, YKP Partizan ordusuna karşı işgalci kuvvetlerle işbirliği yaptı.

Örneğin 1942 yılı içinde toplam 52.000 Çetnik asker, ülkedeki işgalci Alman ve İtalyan orduları tarafından Partizanlara karşı hafif ve ağır silahlarla donatılıp eğitildi. İtalya'nın Eylül 1943'te yenilgiye uğratılması ve

³⁸ Malcolm, a.g.e., ss. 297-298.

³⁹ Trew, a.g.e., s. 150.

⁴⁰ Wolff, a.g.e., s. 213.

Yugoslavya topraklarından çekilmesi sonrasında sosyalist Partizanlara karşı Alman-Çetnik işbirliği daha da sıkılaştı ve Partizanlara karşı ortak askeri operasyonlar gerçekleştirildi.⁴¹

Çetnik ordusu, savaş sonunda YKP Partizan ordusu karşısında yenik düştü. Tutsak olarak ele geçirilen Çetniklerin çoğunluğu vatana ihanet suçundan yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldı. Yakalanıp idam edilenler arasında Çetnik lider Mihailović de vardı. Kaçmayı başaranların çoğunluğu Batı Avrupa ülkelerine ve ABD'ye sığındı. 2. Dünya Savaşı sonrasında yurtdışında dernekler şeklinde örgütlenen Sırp Çetnik milliyetçileri, buldukları ülkelerde Sosyalist Yugoslavya'ya karşı siyasi propaganda faaliyetleri sürdürdüler ve Yugoslavya içinde Sırp milliyetçiliğini yeniden örgütleyip güçlendirmeye çalıştılar.

3. Yugoslavya Komünist Partisi ve Partizanlar: Sosyalist Federal Yugoslavya'nın Kuruluşu

2. Dünya Savaşı yıllarında yükselişe geçen bir başka güçlü siyasal ve askeri hareket, Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) ve Partizan Ordusu idi. Temmuz 1920'de kurulmuş olan YKP, Yugoslav (Güneyslav) halkların birliğini amaçlayan "Yugoslavizm" düşüncesi ile işçi sınıfı yönetimini amaçlayan sosyalist Marksist düşünceyi birleştirerek Sosyalist Federal Yugoslavya'yı kurmayı amaçlıyordu. 2. Dünya Savaşı'nı emperyalistler arası savaş/rekabet olarak değerlendiren YKP, Yugoslavya'nın savaş dışında kalıp tarafsızlık siyaseti izlemesi gerektiğini düşünüyordu. Ülkenin işgale uğraması ile birlikte YKP Merkez Komitesi, derhal silahlı direniş hareketi başlatma kararı aldı. 15 Haziran 1941 günü YKP, silahlı direniş içinde "*yeni bir dünyanın*" doğacağını, "*Yugoslavya'daki bütün halkların gerçek bağımsızlığı temelinde özgür kardeşçe bir toplumun yaratılacağını*"⁴² duyurdu. 22 Haziran'da Belgrat'ta toplanan YKP Merkez Komitesi, Yugoslav halklarını örgütlü mücadeleye çağırdı ve beş gün sonra Josip Broz Tito komutasında "Halk Kurtuluş Partizan Birlikleri Genelkurmay Başkanlığı" oluşturuldu. İlk Partizan Birliği Temmuz ortasında Karadağ'da oluşturuldu ve burada işgalcilere karşı askeri ayaklanma başlatıldı. Akabinde Bosna-Hersek'in büyük bölümünde ve 1941 kışında Sırbistan'da yeni Partizan birlikleri kurulup silahlı direnişe geçildi. 1941 sonunda Birinci Proletarya Tugayı oluşturulduktan sonra 1942 ortasına kadar ülkenin değişik bölgelerinde dört tugay daha kuruldu. Bu tugaylar, düzenli ordunun

⁴¹ Bkz. Tomasevich, a.g.e., s. 91-93.

⁴² Kostadin Paleshoutski, "National Problem in the Yugoslav Federation", Krastjo Mancev (ed.), National Problems in the Balkans: History and Contemporary Developments, Arges Publishing House, Sofia 1992, s. 86.

habercisiydi. Ve nihayet Kasım 1942'de ülke geneline yayılmış olan tüm Partizan birliklerini merkezi komuta altında birleştiren Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu (YHKO) kuruldu.⁴³

Bihać'ta 27 Kasım 1942'de Yugoslavya Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi (YHKAK) toplandı ve YHKO, yeni kurulan YHKAK'a bağlandı. Bu konseye Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Voyvodina ve Sancak'tan temsilciler katıldılar. Yani bir tür "Yugoslav Parlamentosu" oluşturulmuş oldu. Bihać toplantısında YHKAK'nın görev ve amacı; *"tüm Yugoslav halklarının bağımsızlığını gerçekleştirmek ve bağımsız kardeşçe toplum içinde özgürlük ve eşitlik koşullarını yaratmak için ortak mücadeleyi ilerletmek"*⁴⁴ olarak açıklandı. Toplantı sonunda yayınlanan bildiri, *"Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Makedonya'nın özgürlüğü ve kardeşçe birliği için işgalcilere karşı büyük kurtuluş savaşında herkesi silahlı ayaklanmaya"*⁴⁵ çağırıyordu. Böylece bu bildiri, savaştan sonra kurulması planlanan Federal Yugoslavya'nın altı federe cumhuriyetten oluşacağıının sinyalini de vermiş oldu.

Partizan ordusu (YHKO), 1943'e kadar ülkenin yaklaşık beşte birini (genellikle Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'in dağlık ve kırsal bölgelerini) işgalden kurtarıp hâkimiyeti altına aldı. Kontrolün sağlandığı bölgelerde YKP'nin talimatıyla yerel ve bölgesel Halk Kurtuluş Komiteleri oluşturuldu. İlk olarak 16 Kasım 1941'de Sırbistan Halk Kurtuluş Komitesi, 8 Şubat 1942'de ise Karadağ Halk Kurtuluş Komitesi kuruldu. 1942 sonuna gelindiğinde ülke genelinde 900'ün üzerinde yerel ve bölgesel Halk Kurtuluş Komiteleri mevcuttu.⁴⁶

Halk Komitelerinin temel görev ve yetkileri; (1) cephedeki Partizanlara destek sağlamak, (2) asayişi ve güvenliği sağlamak, (3) halkın gıda ve barınma ihtiyacını sağlamak, (4) ekonomik faaliyetleri ve iletişimi organize etmek, (5) cephe ile cephe arkası bölgeler arasında bağlantı sağlamak idi. Partizan ordusu tarafından işgalden kurtarılan bölgelerde aynı zamanda işçi komiteleri de oluşturuldu. Örneğin, ilk kurtarılan bölgelerden birisi Sırbistan'da Krupanja kasabası idi. İlk iş olarak kasabada seçim yoluyla bir işçi komitesi oluşturuldu. Bu komitenin görevi, kasabadaki kamu hizmetlerini yürütmek, üretim sürecini organize etmek, işçilere ücret

⁴³ Paleshoutski, a.g.e., ss. 87-88.

⁴⁴ Paleshoutski, a.g.e., s. 89.

⁴⁵ Paleshoutski, a.g.e., s. 89.

⁴⁶ Paleshoutski, a.g.e., s. 89.

ödemek, işçilerin ve ailelerinin gıda ve barınma ihtiyacını karşılamak idi.⁴⁷ Bu yerel ve bölgesel komiteler, buldukları bölgenin yürütme, yasama ve yargı organları olarak işlev gördüler. Böylece henüz savaş tüm şiddetiyle devam etmekteyken YKP, bu yerel-bölgesel komiteler vasıtasıyla yeni bir Yugoslavya Federasyonu'nun idari, siyasi ve iktisadi temelini hazırlamaya başladı.

YKP Başkanı ve Partizan Ordusu Başkomutanı Tito, Aralık 1942'de *Proleter* dergisine verdiği röportajında, "...Yugoslavya için kurtuluş aynı zamanda Hırvatlar, Slovenler, Sırp, Makedonlar, Arnavutlar, Müslümanlar (Boşnaklar) vs. için de kurtuluş" olduğunu, yürütülmekte olan kurtuluş savaşın "tüm Yugoslavya halklarına özgürlük, eşitlik ve kardeşlik getireceğini" söyledi. "Bu, halk kurtuluş mücadelesinin özüdür" dedi. Benzer açıklamayı, 8 Şubat 1943'te YHKAK ve YHKO Başkanlığı yaptı:

"Halk kurtuluş hareketi Hırvatların, Slovenlerin, Sırp, Makedonların, Karadağlıların, vs. ulusal haklarını tam olarak tanır. Bu hareket Hırvat olduğu kadar aynı zamanda Sırp ve Sloven'dir. Bu nedenle tüm Yugoslav halkların ulusal haklarının kazanılacağını garanti eder."⁴⁸

29 Kasım 1943'te Jajce'de 2. YHKAK toplantısı düzenlendi. Toplantıda, "Federal Demokratik Yugoslavya"nın kurulmakta olduğu ilan edildi. Bu bağlamda YHKAK, kendisini Yugoslavya'nın en üst yasama erki ilan etti ve ülkenin yürütme organı olarak Yugoslavya Halk Kurtuluş Komitesi (YHKK) oluşturuldu. Böylece kurulmakta olan yeni Yugoslavya Federasyonu'nun ilk parlamentosu YHKAK, ilk hükümeti ise YHKK oldu.⁴⁹

Tüm bunlardan aslında en önemlisi, Jajce toplantısında yeni Yugoslavya'nın federal ilkeler temelinde tasarlanmış olmasıdır. Ortak düşmana karşı verilen ortak mücadele sürecinde yaratılan yeni devletin, "federal ilkeler" üzerinde "egemen, özgür ve eşit halkların toplumu" olarak organize edileceği açıklandı.⁵⁰ En önemli dört federal ilke; ulusların federasyona gönüllü katılımı, federasyondan gönüllü ayrılma hakkı, tüm halkların egemenliği ve

⁴⁷ Sharon Zukin, *Beyond Marx and Tito: Theory and Practice In Yugoslav Socialism*, Cambridge University Press, London 1975, s. 55.

⁴⁸ Paleshoutski, a.g.e., s. 89.

⁴⁹ Robert V. Daniels (ed.), "Statement of the Second Assembly of the Anti-Fascist Council of National Liberation", *A Documentary History of Communism, Volume II*, Random House, New York 1960, s. 132.

⁵⁰ Najdan Pašić, *The Socio-Political System of Yugoslavia*, Federal Committee for Information, Beograd 1975, s. 18.

ortak devlet içinde ulusların eşitliği idi. Toplantı sonunda kabul edilen bildiride şunlar belirtildi:

“Tüm Yugoslavya halklarının gerçek iradesine uygun olarak diğer uluslarla birleşme veya ayrılma hakkı dâhil her ulus için self-determinasyon hakkı, Yugoslav halklarının halk kurtuluş mücadelesinin üç yıllık sürecinde açıkça ortaya konmuştur... Yugoslavya halklarının egemenlik ilkesini gerçekleştirmek, Yugoslavya'yı tüm halkları için gerçek anavatan haline getirmek amacıyla Yugoslavya; Sırpların, Hırvatların, Slovenlerin, Makedonların ve Karadağlıların ve sırasıyla Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek halklarının tam eşitliğini garanti edecek olan federal ilkeler temelinde inşa ediliyor ve edilecektir.”⁵¹

Bu kararın ardından yeni Federal Yugoslavya'nın federe yönetim bölgelerini kurma çalışmaları başlatıldı. Yani 2. YHKAK Toplantısı ile birlikte ülke siyasi-idari olarak yeniden yapılandırılmaya başlandı. Bu nedenle, Frits W. Hondius'a göre İkinci Yugoslavya (yani YSFC) aslında bu tarihi toplantı ile başladı.⁵² Federe bölgeler 1944 yılı içinde peşi sıra ilan edildi. İlk olarak 14 Şubat 1944'te Slovenya'nın, Yugoslavya Federasyonu'nun altı federe bölgesinden birisi olduğu ilan edildi ve 5 Mayıs'ta Slovenya Federe Hükümeti kuruldu. Dört gün sonra Hırvatistan Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi, Hırvatistan'ı Yugoslavya'nın federe bölgesi ilan etti. Ayrıca kabul edilen bildiride, Hırvatistan'da yaşayan Hırvat ve Sırp halkların eşit haklara sahip oldukları açıklandı. Bosna-Hersek Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi, ikinci toplantısını Sanski Most'ta 1 Temmuz'da gerçekleştirdi. Toplantıda Bosna-Hersek, Federal Yugoslavya'nın federe bölgesi ilan edildi. Burada yaşayan Müslüman (Boşnak), Sırp ve Hırvat halkların eşitliği vurgulandı ve Bosna-Hersek'in bu üç halkın ortak ülkesi olduğu belirtildi. 14 Temmuz'da toplana Karadağ Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi Karadağ'ın ve 2 Ağustos'ta toplanan Makedonya Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi de Makedonya'nın Yugoslavya Federasyonu'na bağlı federe bölgeler olduklarını duyurdu. Başkent Belgrat Alman işgalinden kurtarıldıktan sonra Sırbistan'ın da Federal Yugoslavya'ya bağlı federe bölge olduğu ilan edildi (11 Kasım 1944).⁵³ Yani altı federe cumhuriyetten oluşacak olan yeni Federal Yugoslavya, henüz 2. Dünya Savaşı ve iç savaş devam etmekteyken YKP Partizan ordusu liderliğinde fiilen kurulmuş oldu.

⁵¹ Paleshoutski, a.g.e., s. 92.

⁵² Hondius, a.g.e., s. 335.

⁵³ Paleshoutski, a.g.e., ss. 92-93, 98.

Tüm bu gelişmelerin/çalışmaların temelinde ise elbette Tito ve onun başkanlığındaki YKP vardı. Direnişi örgütleyen YKP'nin amacı, önce ülkeyi işgalden kurtarmak ve ardında Sosyalist Yugoslavya Federasyonu'nu kurmak idi. Bu amaçla işgalci Alman-İtalyan kuvvetlerine, Ustaşalara ve Çetniklere karşı savaşıldı. Ülkedeki son Alman, Ustaşa ve Çetnik birlikleri 1945 yılının Mayıs ayında yenilgiye uğratıldı ve böylece Yugoslavya için 2. Dünya Savaşı fiilen sona ermiş oldu.

YKP Başkanı ve Partizan Ordusu Başkomutanı Tito ile işgalden sonra Londra'ya sığınmış olan Yugoslavya Krallığı Başbakanı Ivan Šubašić arasında 1 Kasım 1944'te ortak bildiri imzalandı. "Tito-Šubašić Anlaşması" olarak anılan bu bildiriye göre, (a) ülke işgal edildikten sonra Londra'ya sığınmış olan Yugoslavya Kralı (Sırp) Peter Karađorđević, referandum yoluyla halk tarafından kabul edilmediği sürece ülkeye geri dönmeyecek; (b) Kral Peter, kral naipliği tarafından temsil edilecek; (c) altı federe bölgeyi temsilen altı bakandan oluşan yeni ortak hükümet oluşturulacak; (d) bu ortak hükümet Yugoslavya'yı dış ilişkilerde temsil edecek; (e) ortak hükümet, yeni anayasa kabul edilinceye kadar çalışmalarını sürdürecektir ve yaptığı çalışmalardan dolayı YHKAK'a karşı sorumlu olacaktır.⁵⁴

Tito-Šubašić Anlaşması'na uygun olarak 7 Mart 1945'te yeni bir koalisyon hükümeti oluşturuldu: Tito Başbakan ve Savaş Bakanı, Sırp Demokratik Parti lideri Milan Grol Başbakan Yardımcısı, eski Yugoslavya Krallığı Başbakanı Šubašić ise Dışişleri Bakanı olarak yeni hükümette yer aldılar. Koalisyon hükümetinde yer alan toplam 28 bakanın 23'ü aslında Tito'ya sadık veya yakın siyasetçilerden oluşuyordu. Dolayısıyla yeni oluşturulan Yugoslavya (koalisyon) Hükümeti, aslında büyük ölçüde YKP ve Tito'nun kontrolündeydi. Koalisyon hükümeti, 9 Mart günü siyasi programını ve devletin yeni adını ilan etti: Demokratik Federal Yugoslavya. Bu federasyon, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ federe bölgelerini ve Sırbistan'a bağlı iki özerk bölgeyi (Voyvodina ile Kosova) içeriyordu.⁵⁵

Partizan Ordusu Mayıs 1945'te son Alman birliğini ülkeden kovup, milliyetçi Sırp Çetnik ve Hırvat Ustaşa birliklerini de yok edince, YKP Yugoslavya'nın en güçlü siyasal aktörü haline geldi. YKP'nin komutası altında 800.000 kişilik Partizan Ordusu ve YHKAK vardı. YKP, bu iki askeri ve siyasi aygıtı kullanarak ülke genelinde etkili bir idari ve güvenlik

⁵⁴ Džemal Najetović, *Britanska Politika u Bosni i Hercegovini (1992-1995)*, DESS, Sarajevo 2008, s. 27; Jelavich, a.g.e., s. 313.

⁵⁵ Bkz. Hondius, a.g.e., ss. 133-134; Wolff, a.g.e., ss. 267-268.

ağını ve hâkimiyetini daha savaş yıllarında bölge bölge örmüştü.⁵⁶ İşgalci ordulara, Çetniklere ve Ustaşalara karşı savaşı organize edip yönetmek amacıyla Kasım 1942'de oluşturulmuş olan YHKAK, savaş sona erdikten sonra üçüncü ve son kongresini toplayıp (7-10 Ağustos 1945) kendisini "Demokratik Federal Yugoslavya Geçici Halk Meclisi"ne dönüştürdü. Aynı ay içinde YKP, sahip olduğu askeri ve siyasi gücünü kullanarak koalisyon hükümeti içinde yer alan anti-komünist üyeleri istifaya zorladı ve monarşist Sırp Dışişleri Bakanı (eski Yugoslavya Krallığı Başbakanı) Šubašić'i tutukladı.⁵⁷

Yugoslavya Kurucu Federal Meclis seçimleri, 11 Kasım 1945'te büyük ölçüde YKP kontrolü altında düzenlendi. Seçmenlerin önüne sadece iki liste kondu: YKP güdümlü "Halk Cephesi Listesi" ve hiçbir adayın yer almadığı "Boş Liste". Birinci listede YKP, Cumhuriyetçi Parti, Sırp Köylü Partisi, Milli Köylü Partisi, Bağımsız Sırp Demokrat Parti, Sosyalist Parti ve Hırvat Köylü Partisi tarafından belirlenen "sözde" ortak milletvekili adayları yer alıyordu. Gerçekte bu adayların büyük çoğunluğu YKP üyesiydi veya YKP'ye yakın kişilerdi. Bu listeyi beğenmeyen seçmenin tek alternatifi, "Boş Liste"yi sandığa atmak yani YKP güdümlü Halk Cephesi Listesi'ni reddetmek idi. Bu şekilde düzenlenen seçimde Halk Cephesi Listesi geçerli oyların %90,48'ini, Boş Liste ise sadece %9,52'sini aldı. Bu seçim sonucuna göre oluşan YKP güdümlü Kurucu Federal Meclis, 29 Kasım 1945'te Belgrad'ta toplanıp "Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti"ni resmen ilan etti (devletin adı 1963'te Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak değiştirilecektir)⁵⁸. Federal Meclis'e giren diğer partiler/siyasetçiler kısa zaman içerisinde YKP tarafından etkisiz hale getirildiler ve YKP dışındaki tüm partiler kapatıldı. Böylece 1946 sonunda ülkenin tek siyasi partisi ve mutlak iktidarı Başkan Tito liderliğindeki YKP oldu.

Sonuçlar

Yaklaşık beş yıl süren sert uzun iç savaşın sonunda Çetnikler ile Ustaşaları yenilgiye uğratan YKP Partizan ordusu ülkenin hâkim siyasi ve askeri gücü haline gelerek Sosyalist Yugoslavya Federasyonu'nu kurdu. Dolayısıyla YSFC, sadece işgalci Alman-İtalyan ordularına karşı değil, aynı zamanda ülkedeki milliyetçi örgütlere karşı yapılan ve kazanılan savaş sonucunda kurulabildi. Eğer milliyetçiler (Çetnikler veya Ustaşalar) savaşı kazanmış ve siyasi iktidarı ele geçirmiş olsaydı Yugoslavya daha 1945'te parçalanacaktı.

⁵⁶ Jelavich, a.g.e., s. 312; Phyllis Auty, "The Post-War Period", Stephen Clissold (ed.), A Short History of Yugoslavia, Cambridge University Press, Cambridge 1968, s. 236.

⁵⁷ Hondius, a.g.e., ss. 134-135.

⁵⁸ Hondius, a.g.e., ss. 135-136; Auty, a.g.e., s. 238.

Savaşı kazanıp siyasal iktidarı ele geçiren taraf YKP Partizan ordusu olduğu için Yugoslavya 2. Dünya Savaşı sonrasında varlığını devam ettirebildi. Bu nedenle Hırvat tarihçi Ivo Banac, çok doğru bir tespitle, “komünizm (YKP) olmasaydı savaş sonrası dönemde bir Yugoslav devletinin ortaya çıkması mümkün olamazdı”⁵⁹ diye yazmıştır.

Bosna-Hersek eski Cumhurbaşkanı Alija Izetbegović'e göre, YKP Partizan ordusunun iç savaştan zaferle çıkmasının ve Yugoslavya Federasyonu'nun kurulmasının en önemli nedeni şuydu:

*“İnsanlar felsefeden fazla hoşlanmazlar. Akıl yürütme biçimleri oldukça basittir. Çetnikler gelir insanlar kaçır, Ustaşalar gelir insanlar kaçır. Partizanlar gelir insanlar kaçmazlar. Peki, bu neden böyledir? Çünkü onlarla konuşulur, partizanlar kadınları ve çocukları öldürmezler. Partizanlar, zaman zaman düşmanlarına karşı oldukça acımasız ve kaba bir biçimde davrandılar, ancak kadınları ve çocukları öldürmüyorlardı. Sonuçta zafer onların oldu.”*⁶⁰

Kendinden olmayan öteki halklara, kadın ve çocuklara saldıran radikal milliyetçi Ustaşa ve Çetnikler giderek halk desteğini kaybederken, sivil halka saldırmayan YKP-Partizanlar ise, giderek halk desteğini arttırarak güçlendi. Bunun dışında başka önemli nedenler-etkenler de vardı YKP'nin iç savaşı kazanıp iktidarı ele almasında:

(1) Eski krallık rejimi (1918-1941) Yugoslavya'daki ulusal anlaşmazlıkları çözememişti. YKP, krallık döneminden kalma ulusal meseleleri, “Federal Yugoslavya” çerçevesinde tüm uluslara ve azınlıklara siyasal, ekonomik ve kültürel haklar tanıyıp bu hakları güvence altına almak suretiyle çözeceğini vaat etti. Yani YKP'nin “Yugoslavya'nın ulusal probleminin çözülmesi için gerçekçi Yugoslav ve federal programı”⁶¹ vardı. Bu program, Yugoslavya'nın tüm uluslarından insanların önemli bir bölümünü cezpt etti. YKP, savaş kazanıldığı takdirde Slovenlere, Makedonlara, Bosnalı Müslümanlara (Boşnaklara), Karadağlılara, Sırlara ve Hırvatlara Yugoslavya içinde kendi “cumhuriyetlerine” sahip olacaklarını vaat etti. Bu vaat, özellikle Yugoslavya Krallığı döneminde büyük haksızlıklara uğramış

⁵⁹ Ivo Banac, “Sırbistan'da Milliyetçilik”, Kemal Saybaşı ve Gencer Özcan (ed.), Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s. 104.

⁶⁰ Aliya İzetbegović, Bosna Mucizesi, çev. Fatmanur Altun ve Rifat Ahmedoğlu, Yöneliş, İstanbul 2003, s. 20.

⁶¹ Jozo Tomasevich, “Yugoslavia During the Second World War”, Wayne S. Vucinich (ed.), Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment, University of California Press, Berkeley 1969, s. 116.

olan Slovenleri, Makedonları ve Boşnakları cezbedi.⁶² Daha da ötesi YKP, federasyonun kurucu uluslarına self-determinasyon ve birlikten ayrılabilme hakkı verileceğini söylüyordu. YKP'nin bu siyaseti, "Bratstvo i Jedinstvo (Kardeşlik ve Birlik)" sloganı olarak topluma sunuldu. Bu nedenle YKP ve Partizan ordusu, savaş yıllarında her ulustan ve etnik-dinsel gruptan destek alabildi.

(2) YKP, toprak reformu ve planlı sosyalist ekonomi yoluyla işçilerin ve köylülerin yaşam standardını yükselteceğini vaat etti. Bu nedenle Partizanların savaşı, hem işgalci güçlere hem de Karađorđević Hanedanlığı'na, büyük toprak sahiplerine ve burjuvaziye karşı bir "Halk Kurtuluş Savaşı" idi. Büyük Balkan tarihçisi Stavrianos'un ifadesiyle YKP ve Partizanlar, sömürgeci rejimi yıkıp sömürsüz eşitlikçi yeni bir toplum kurmak isteyen "yoksunlar" tarafından desteklendi. Çetnikler, Ustaşalar ve Kraliyet makamı ise, emekçi halkın sömürülmesine dayanan düzeni kendi sözde "milli çıkarları" çerçevesinde yeniden dizayn etmeyi amaçlayan "varlıklılar" tarafından desteklendi.⁶³ Dolayısıyla YKP'nin mücadelesi, sadece işgalci faşist ordulara karşı bir bağımsızlık savaşı değildi, aynı zamanda Yugoslavya'daki egemen varlıklı sınıflar ile yoksul sınıflar arasında bir sınıf savaşı idi. Bu "bağımsızlık ve sınıf savaşı" sürecinde yüz binlerce işçi ve köylü, kendi selametlerini, "sömürsüz-eşitlikçi düzen" kurmayı vadeden YKP saflarında gördü ve giderek Partizanlaştı.

(3) Çetniklerin, Ustaşaların ve ülkeyi terk edip Londra'ya yerleşen (yani İngiliz emperyalizminin kontrolüne giren) Kraliyet Hükümeti'nin yapamadığını YKP-Partizanlar yaptı: Ülkenin hemen hemen her şehrinde ve köyünde Halk Kurtuluş Komitesi adı altında yerel teşkilatlar oluşturuldu. Ayrıca bölgesel Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyleri kuruldu. Bu bölgesel-yerel teşkilatlar, kuruldukları yerlerde sadece askeri-güvenlik değil, aynı zamanda siyasal, ekonomik ve toplumsal görev ve sorumluluklar üstlendiler. Böylece iç savaş devam etmekteyken YKP'nin otoritesi ülke çapında adım adım kurumsalaştırıldı ve savaş sonrasında kurulacak olan YKP iktidarının ve Federasyonun zemini hazırlandı. Bu nedenle tarihçi Phyllis Auty'in sözleriyle,

"Komünistlerin savaş sonunda iktidarı ele geçirdiğini söylemek yanlış olacaktır çünkü onlar, ülkenin kurtarılan bölgelerinde otoriteyi

⁶² Barbara Jancar-Webster, "Women in the Yugoslav National Liberation Movement", Sabrina Petra Ramet (ed.), Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States, the Pennsylvania State Universty Press, Pennsylvania 1999, s. 76-77.

⁶³ Bkz. Stavrianos, a.g.e., s. 762-764.

aşamalı olarak ele aldılar. Onlar, aynı zamanda merkezi ve yerel yönetimin temel makinesini savaş sona ermeden önce yarattılar.”⁶⁴

(4) Ustaşa ve Çetnik örgütleri/orduları, öteki milletleri dışlayan, aşağılayan ve hatta öteki “düşman-rakip” milletlere karşı etnik temizlik uygulayan aşırı milliyetçi ideolojiye sahiplerdi. Amaçları, homojen Büyük Hırvatistan’ı ve homojen Büyük Sırbistan’ı kurmaktı. Oysa YKP-Partizan hareketinin siyasal amacı, federalizm ve sosyalizm temelinde “Yugoslavya Birliği”ni kurmaktı. Bu nedenle YKP ile Partizan ordusu, üyelerini-askerlerini ülkede yaşayan tüm uluslardan devşirebildi: Partizan askerlerin %44’ü Sırp, %30’u Hırvat, %10’u Sloven, %5’i Karadağlı, %2,5’u Makedon ve % 2,5’u Boşnak idi.⁶⁵ Hatta çok sayıda Partizan birliği/tugayı, ülkedeki azınlıklara mensup savaşçılardan oluşuyordu: Arnavut Zeynel Aydini Birliği ve Emin Durak Tugayı, Macar Petöfi Sandor Birliği, Alman Ernst Thalmann Birliği, Bulgar Hristo Betov Tugayı, Çek-Slovak Jan Žižka Tugayı bunlardan bazılarıydı.⁶⁶ Partizanların milliyetçi rakipleri Sırp Çetnik ve Hırvat Ustaşa orduları ise, daha çok kendi uluslarına mensup kişileri saflarına katabiliyor, diğer ulusların ise büyük nefretlerini çekiyorlardı. Milliyetçi örgüt ve ordular, kendi homojen büyük ulus devletlerini kurmayı amaçlıyor ve bu nedenle de büyük ölçüde kendi uluslarından destek alabiliyorlardı. Sadece YKP, Federal Yugoslavya Birliği’ni hedeflediği için Yugoslavya’daki tüm uluslardan ve azınlıklardan destek alabiliyordu. Bu durum, iç savaş sürecinde YKP Partizan ordusuna asker-personel katılımını ve toplumsal desteği giderek arttırdı.

(5) Çetnikler ile Ustaşalardan farklı olarak Yugoslav komünistleri ve YKP teşkilatı, kadın-erkek eşitliğini savunuyor ve kadın haklarına büyük önem gösteriyorlardı. YKP, ilk kuruluş yılından itibaren kadınları üye etmek için özel gayret sarf etti ve kadınların çeşitli taleplerini destekledi: Kürtajın yasallaştırılması, eşit emeğe eşit ücret ödenmesi (kadın işçilere erkek işçilerden daha düşük ücret ödenmemesi), çocuk bakımı yardımı, kadınlar için seçme-seçilme hakkı, kadın sağlığı ve eğitimi vb. Ayrıca YKP, kadınları ezen geleneksel ataerkil yapıyı yıkmak ve kadınların toplumsal-ekonomik-siyasal statülerini yükseltmek için reformlar yapılmasını parti programına dâhil etmişti. Bu bağlamda 20 Nisan 1919’da “Birleşik Kadınların Sosyalist Hareketi”ni örgütledi. 1936’da “Günümüzde Kadın” adlı kadın sorunlarını ele alan ve kadın-erkek eşitliğini savunan etkili bir kadın dergisi

⁶⁴ Phyllis Auty, Yugoslavia, Thames and Hudson, London 1965, s. 104.

⁶⁵ Demir, “II. Dünya Savaşı’nda Yugoslavya (1939-1945)”, s. 164.

⁶⁶ Shoup, a.g.e., s. 75.

yayınlamaya başlandı.⁶⁷ 2. Dünya Savaşı arifesinde toplanan 5. YKP Kongresi'nde, anti-faşist halk direnişinin başarıya ulaşabilmesi için kadınların mutlaka mücadeleye ve parti örgütlenmesine dâhil edilmeleri gerektiği önemle vurgulandı.⁶⁸ 2. Dünya Savaşı ve iç savaş devam etmekteyken bölgesel Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyleri, buldukları bölgelerde (örneğin Karadağ ve Sancak'ta) kadınlara oy hakkı verdi. Böylece Yugoslavyalı kadınlar, erkeği üstün görüp kadınları ezen geleneksel ataerkil yapının savunucuları olan muhafazakâr-milliyetçi partilerden çok, kadın-erkek eşitliğini savunan devrimci YKP'ye yöneldiler. YKP, 1942'de "Yugoslavya Anti Faşist Kadın Cephesi"ni kurdu. Kadın Cephesi, Yugoslav kadınlarına devrimci sosyalizm ideolojisini aştı ve kadınları YKP Partizan ordusuna taşıdı. Ayrıca Kadın Cephesi, kadınlara yönelik okuma-yazma ve meslek edindirme eğitimi, kadın ve çocuk sağlığı gibi önemli sosyal hizmetleri savaş sırasında bile sundu.⁶⁹ YKP Partizan Ordusu Başkomutanı Tito, Kadın Cephesi'nin kuruluş toplantısında kadınlara şöyle seslenmişti (6 Aralık 1942):

*"Çok sayıda kadını içinde bulunduran bir ordunun başında bulunmaktan gurur duyuyorum... Bu mücadelede özverili fedakârlık yapan ve halk kurtuluş mücadelesinde son derece kararlı biçimde ön cephelerde yer alan Yugoslav kadınları, herkes emin olabilir ki bugün burada şu hakka sahiptirler: Bu mücadele Yugoslav kadını için faydalar sağlamalıdır ve ayrıca hiç kimse, bedeli pahalıya ödenmiş olan bu faydaları asla kadınların elinden koparamayacaktır. Halk Kurtuluş Ordumuz (yani Partizanlar) ve bu büyük mücadelenin cephe saflarında yer alan kadınlar, kadınlarımızın haklı davalarının arkasında duracaktır. Belki savaştan sonra her şeyin eskisine döneceğini, kadınların mutfağa geri döneceklerini ve hiçbir şey üzerinde söz sahibi olmayacaklarını umut eden kişiler vardır. Fakat kadınlar, sadece evi yönetme kabiliyetinde olduklarını değil, aynı zamanda elde silah savaşabildiklerini de göstermişlerdir; dolayısıyla kadınlar, yönetme kabiliyetine sahiptirler ve siyasal yönetim yetkisini de ellerine alabilirler..."*⁷⁰

⁶⁷ Sabrina Petra Ramet, "In Tito's Time", Sabrina Petra Ramet (ed.), Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States, the Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1999, s. 93.

⁶⁸ Vida Tomšić, "Emancipation of Women – The Struggle for Human Emancipation", Jovan Đorđević (ed.), Self-Management: The Yugoslav Road to Socialism, Jugoslovenski Pregled, Belgrade 1982, ss. 284-285.

⁶⁹ Jancar-Webster, a.g.e., ss. 77-82.

⁷⁰ Tito'nun konuşmasından aktaran Tomšić, a.g.e., s. 285.

Böylece, Yugoslavya'da yaşayan farklı milletlerden kadınlar, 2. Dünya Savaşı yıllarında evlerinden çıkıp YKP Partizan ordusuna katıldılar, işgalci ordulara, milliyetçi ataerkil Çetniklere ve Ustaşalara karşı savaştılar. Savaş süresince yüzbinlerce kadın Partizan ordusuna katılırken, bunlardan yaklaşık iki bini Partizan ordusu bünyesinde değişik düzeylerde komutanlık rütbesi aldı. 282.000 kadın partizan, ülkenin farklı cephelerinde savaşırken (Almanlara, İtalyanlara, Çetniklere, Ustaşalara karşı) veya esir düşüp toplama kamplarında hayatını kaybetti.⁷¹

(6) Çetnikler ve Ustaşalardan farklı olarak YKP-Partizanlar, özellikle ülke işgal edildikten sonra yurtsever entelektüelleri cezbettiler. Çünkü işgalcilere karşı gerçek anlamda direnen bir tek YKP Partizan ordusu idi. YKP ve Partizanlar, savaş boyunca hiçbir zaman işgalcilerle işbirliği yapmadılar. Fakat Hırvat Ustaşa örgütü/ordusu, işgalin ilk gününden itibaren Almanya ve İtalya ile işbirliği yaptı. İlk başta işgalcilere karşı savaşan Sırp Çetnikler ise, daha sonradan Partizanları yenebilmek için İtalyanlar ve Almanlarla işbirliğine gittiler. Ayrıca Yugoslavya Krallığı'nda entelektüeller üzerinde büyük bir sansür baskısı uygulanıyordu. YKP ise, ilk kurulduğu günden itibaren düşünce özgürlüğünü savunuyor ve vaat ediyordu. Bu nedenle Yugoslavya'nın yurtsever entelektüelleri (sanatçılar, akademisyenler, edebiyatçılar, yazarlar ve çok sayıda din adamı), işgale karşı tutarlı biçimde direnen ve düşünce özgürlüğünü savunan (veya hiç değilse vaat eden) YKP'ye destek verdiler. Hatta Partizan ordusuna katılan ve doğrudan düşmanla çarpışan çok sayıda entelektüel vardı. 120 kadar yazar-edebiyatçı, cephede savaşırken hayatını kaybetti veya düşman kuvvetler (Almanlar, İtalyanlar, Çetnikler, Ustaşalar) tarafından yakalanıp idam edildi.⁷² Entelektüellerin YKP'ye destek vermeleri, Çetnikler ve Ustaşalar karşısında YKP'nin siyasal-ideolojik-entelektüel gücünü arttırırken, aynı zamanda toplumu etkileme ve devrimci sosyalist ideolojisini yayma kabiliyetini geliştirdi.

(7) YKP'nin işgale karşı bu tutarlı direnişi, sadece entelektüelleri değil, yurtsever subayları da derinden etkiledi. İşgal başladığı sırada Kraliyet Ordusu'na bağlı subayların önemli bir bölümü, Kral Peter ve Kraliyet Hükümeti ülkeyi terk edip Londra'ya sığınınca Partizanlara katıldılar. Bu subayların çoğunluğu, aslında politik-ideolojik olarak ne komünist ne de YKP üyesi idi. Ama ülkenin işgal edilmesini ve işgalcilere teslim olunmasını bir türlü kabullenemeyen yurtsever askerlerdi. Yurtsever subaylar ve

⁷¹ Jancar-Webster, a.g.e., s. 70.

⁷² Beno Zupančić, "Cultural Policy and Creativity", Jovan Đorđević (ed.), Self-Management: The Yugoslav Road to Socialism, Jugoslovenski Pregled, Belgrade 1982, s. 479-480.

askerler, işgale karşı gerçek anlamda direnen YKP olduğu için, Kral Peter'in komutasından ayrılıp Başkomutan Tito'nun komutasına girip Partizan birliklerine katıldılar. Hatta aynı nedenden dolayı, milliyetçi Çetnik ve Ustaşa ordularına mensup bazı askerler de savaşın ilerleyen yıllarında kendi birliklerinden kaçıp Partizan birliklerine katıldılar. Böylece savaş ilerledikçe Partizan ordusu güçlenirken, işgalci Almanya-İtalya ile işbirliği yapan milliyetçi Ustaşa ve Çetnik orduları sürekli asker kaybettiler.

(8) Çetnik ve Ustaşa örgütleri, kendi büyük homojen ulusal devletlerini kurmayı amaçlıyorlardı ve bu amaçla diğer uluslara karşı etnik temizlik uyguladılar. Örneğin Çetnik ordusu Sancak bölgesinde 9.000 sivil Boşnak'ı öldürdü ve kadınlara tecavüz etti. Ustaşa ordusu ise 60 bin Yahudi, 26 bin Roman ve 750 bin Sırp öldürdü. Mostar'da 6.200 ve Glamoc'ta 1.400 Sırp Ustaşaların kurbanı oldu.⁷³ Bu dehşet verici katliamlar, Çetniklere ve Ustaşalara karşı nefret ve güvensizlik uyandırırken, Yugoslavya'daki çeşitli halkları Partizanlara yönlendirdi. Örneğin Boşnakların önemli bir bölümü hem Çetniklere hem de Ustaşalara karşı kendilerini savunabilmek amacıyla Partizanlara katıldılar. Aynı şekilde Kosovalı Müslüman Arnavutlar da bu bölgede etnik temizlik uygulayan Çetniklere karşı direnebilmek için doğrudan Partizanlara katıldılar veya dolaylı biçimde desteklediler. Bu katılımlar-destekler, elbette sosyalist Partizanları, milliyetçi Çetnikler ve Ustaşalar karşısında güçlendirdi.

(9) Savaş, sadece askeri güçle değil, aynı zamanda doğru siyasi strateji ve propaganda yoluyla kazanılır. Hatta bazen doğru siyasi strateji ve propaganda, savaşın kazanılmasında askeri güçten daha önemli hale gelebilir. Bu konuda Partizan ordusunun son derece başarılı siyasi liderliği vardı. Başta Tito olmak üzere YKP yönetimi, savaş boyunca doğru siyasi stratejiler ve propagandalar uyguladı. Örneğin YKP, Yugoslavya Federasyonu içinde Bosna-Hersek'e federe cumhuriyet statüsü verileceğini açıklayarak Bosnalı Boşnakları etkileyip kendisine çekti. Kosova'ya da özerk bölge/eyalet statüsü vaat edilerek buradaki Arnavutların destekleri sağlandı. Ayrıca YKP, umut dolu yeni bir gelecek (özgür, eşitlikçi, adaletli, demokratik toplum) vaat ederek idealist, yurtsever ve yoksul gençleri etkilemeyi başardı. Krallık rejimi döneminde (1918-1941) ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel olarak ezilmiş, aşağılanmış ve dışlanmış olan köylü, işçi veya işsiz gençler savaş yıllarında YKP Partizan ordusuna katıldılar. Böylece Yugoslavya'da yaşayan farklı uluslara ve dinlere mensup gençler, politik-ideolojik olarak YKP'ye ve askeri olarak Partizan ordusuna

⁷³ Jancar-Webster, a.g.e., s. 70.

çekildiler. Gençlerin katılım ve destekleri, sosyalist Partizan ordusuna, iki milliyetçi-faşist rakibi karşısında büyük üstünlük sağladı.⁷⁴

(10) Savaş boyunca Partizanlar, ülkeyi işgalden kurtarmak ve sosyalist devrimi gerçekleştirmek için büyük özveri, fedakârlık ve dayanışma sergilediler ve milliyetçi rakiplerine oranla çok daha disiplinli biçimde mücadele ettiler. Bu durum da Partizan ordusuna, rakipleri olan Çetnik ve Ustaşa orduları karşısında önemli bir askeri-politik disiplin ve üstünlük sağladı. Savaş yıllarında Yugoslavya'da görev yapmış olan İngiliz Misyon Başkanı Albay Fitzroy Maclean, savaş sürecinde Partizanlarla sık sık temaslar kurdu ve Tito ile birebir görüşmeler yaptı. Böylece İngiliz Albay Fitzroy Maclean, savaş sırasında Partizanları, YKP'yi, Tito'yu yakından tanıma fırsatı buldu ve savaş sonrasında "Tito ve Partizanlar" hakkında kitaplar yazdı. İngiliz Albay Maclean, 2. Dünya Savaşı sonrasında yayınladığı kitabında Partizanlar hakkında şunları yazdı:

*"Partizanlar arasında yaşarken, kendilerini, Tito ve diğer düzinelerce Partizan liderler veya bize korumalık yapan ve günlük ihtiyaçlarımızı tedarik eden erler vasıtasıyla iyi tanıdık. Hepsi ortak bir şeye sahipti: Hareketlerinde ve başarılarında yoğun bir gurur. Onlar için dış dünya öncelikli ilgi ve önem taşıymıyordu. Onlar için önemli olan, onların Halk Kurtuluş Savaşı, işgalcilere karşı mücadeleleri, zaferleri ve fedakârlıkları idi. O günlerde hepsi çok gururluydu, hiç kimseye hiçbir şey borçlu değillerdi; çünkü şimdiye kadar dış destek olmadan başarılar elde etmişlerdi... Bu gurur, adanmışlık ile birlikte yol alıyordu ve hayran kalmamak zordu. Her birinin hayatı çok sıkı öz-disiplin tarafından yönetiliyordu, tam bir kemer sıkma: içki yok, yağma yok, aşk yok. Her biri yeminle birbirine bağlıydı, kısmen ideolojik ve kısmen askeri bir yeminle, çünkü savaştıkları şartlar altında disiplinde herhangi bir gevşeme felaket olabilirdi; hiçbir şey için özel arzulara ve duygulara müsaade edilemezdi."*⁷⁵

Karadağ Partizan Birlikleri Komutanı ve YKP Merkez Komite üyesi Milovan Đilas ise, komünist Partizanlar hakkında şunları yazmıştır meşhur eleştirel kitabında:

"Tarih, Komünizme benzer çok sayıda harekete sahip değildir. Komünistlerin yükselişi, yüksek ahlaki prensipler ve sadık, hevesli, zeki savaşılar ile başlar. Savaşılar (Partizanlar), sadece düşünceler ve çekilen acılar ile değil, fakat aynı zamanda özverili sevgi,

⁷⁴ Tomasevich, "Yugoslavia During the Second World War", s. 117.

⁷⁵ Fitzroy Maclean, Eastern Approaches, Jonathan Cape, London 1949, ss. 324-325.

yoldaşlık, dayanışma ve doğrudan sıcak samimiyet ile birbirlerine bağlıdırlar. Tüm bunlar ancak, insanların kazanmaya veya ölmeye mahkûm oldukları savaşlar ile üretilebilir. İşbirliğine yönelik çaba, düşünce ve istem; aynı düşünme ve hissetme metodunu yakalayabilmek için en yoğun gayret; kişisel mutluluğu ve bireyselliğin inşasını, partiye tam bağlılıkta ve işçilerin birlikteliğinde bulmak; başkaları için kendini hevesle feda etmek; gençlere bakım ve koruma, yaşlılara nazik saygı... Komünist kadınlar, bir yoldaştan veya savaşıdan daha fazlasıydı. Asla unutulamaz ki; kadın, harekete girerek her şeyi – hem aşkın hem de anneliğin mutluluğunu – feda etmeye karar verdi. Hareket (bağımsızlık ve devrim savaşı) içinde erkekler ve kadınlar arasında temiz, namuslu ve samimi ilişki büyütüldü: Yoldaşça ilginin, cinsiyetsiz bir tutku haline geldiği bir ilişki. Sadakat, karşılıklı yardım, en özel düşünceler hakkında bile açık yüreklilik: bunlar, ideal Komünistlerdi.”⁷⁶

Elbette bir savaşın kazanılmasında maddi imkanlar (askeri ve iktisadi kapasite) büyük önem taşır. Ama mevcut maddi imkanları kullanacak ve harekete geçirecek olan insandır ve insan, sadece maddi kapasiteden ibaret değildir. İnsan, aynı zamanda “maneviyatı, ahlakı, iradeyi ve inancı-adanmışlığı” içerir. Bu niteliklerden yoksun olan bir halk ve siyasi-askeri hareket, eldeki maddi imkanları yeterince değerlendiremez ve başarıya ulaşamaz. Bunun belki de en güzel örneğini, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Türk milleti, 1. Dünya Savaşı sonrasında Kurtuluş Savaşı'nda gösterdi. Mustafa Kemal'in büyük askeri-siyasi liderliği altında Türk milletinin gösterdiği büyük manevi-ahlaki irade ve inanç-adanmışlık, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında büyük rol oynadı. Benzer şekilde; 2. Dünya Savaşı koşullarında Josip Broz Tito'nun büyük askeri-siyasi liderliği altında komünist Partizanların ortaya koydukları büyük manevi-ahlaki irade ve inanç-adanmışlık, savaşın kazanılmasında ve bağımsız Sosyalist Yugoslavya Federasyonu'nun kurulmasında büyük rol oynadı.

Buraya kadar açıkladığım tüm bu nedenler ve etkenlerden dolayı YKP Partizan ordusu; Yugoslavya'daki tüm uluslardan (Sırp, Hırvat, Sloven, Boşnak, Makedon, Karadağlı, Arnavut, Macar, Türk, vs.), tüm dini gruplardan (Ortodoks, Katolik, Müslüman, Musevi) ve tüm toplumsal kesimlerden (genç-yaşlı, erkek-kadın, köylü-kentli, işçi-işsiz, entelektüeller) doğrudan savaşçılar devşirdi veya dolaylı biçimlerde çeşitli destekler aldı.

⁷⁶ Milovan Djilas, The New Class: An Analysis of the Communist System, Thames and Hudson, London 1957, s. 153.

Böylece iç savaşın galibi Partizanlar oldu ve savaş sonunda siyasi iktidarı, Partizan hareketini örgütleyip yöneten YKP ele geçirdi. Bu uzun sert iç savaşın YKP tarafından kazanılması, eş zamanlı olarak (a) Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini zayıflattı, (b) “Büyük Sırbistan” ile “Büyük Hırvatistan” ulus devletlerinin kurulmasını engelledi ve ayrıca (c) Yugoslavya Federasyonu’nun temelini attı. Yani 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Sosyalist Yugoslavya Federasyonu, YKP’nin, yayılmacı-saldırgan “Büyük Sırbistan” ve “Büyük Hırvatistan” milliyetçiliğine karşı gerçekleştirdiği büyük askeri-politik mücadele sonucunda kuruldu. 1980 sonrasında yeniden yükselişe geçecek olan Büyük Sırbistan ve Büyük Hırvatistan milliyetçiliği ise, Yugoslavya’nın 1990’lardaki kanlı yıkılışının sosyo-politik temelini oluşturacaktır.

(11) YKP Partizan ordusunun savaşı kazanmasının bir başka nedeni, uluslararası politikayla ilgiliydi: SSCB, Yugoslavya işgal edilince YKP Partizan ordusuna silah yardımı başlattı. Ama İngiltere, sosyalist devrim peşinde koştuğu için komünist Partizanları desteklemeyip faşist Sırp Çetnik ordusuna silah yardımı yaptı. Fakat Çetnikler Almanlarla işbirliği yaptığı için İngiltere, Çetniklere verdiği askeri yardımları Kasım 1943’te durdurdu ve Aralıktan itibaren Partizan ordusuna askeri yardım sağladı. Çünkü komünist Partizanlar, liberal İngiltere’nin başdüşmanı olan faşist Almanlara karşı savaşıyordu ve savaşı Partizanların kazanacağı da büyük ölçüde belli olmuştu.⁷⁷ Dolayısıyla, İngiliz askeri yardımlarının Aralık 1943’ten itibaren Partizanlara kaydırılması da hiç kuşkusuz Partizan zaferinde etkili oldu. Ama YKP Partizan zaferini, sadece bu “İngiliz yardımına” bağlamak, yukarıda açıkladığım son derece önemli içsel nedenleri/etkenleri ve YKP Partizan hareketinin özbaşarısını görmezden gelmektir ve daha da vahimi, Yugoslavya’nın tarihi-siyasi-sosyolojik gerçekliğinden kopmak anlamına gelecektir. Nitekim YKP Partizan hareketi, İngiliz yardımları başlamadan önce (Aralık 1943 öncesinde) zaten ülke genelinde kitleselleşmeyi, askeri-siyasi-toplumsal olarak örgütlenmeyi ve iki faşist rakibi karşısında pek çok cephede galip gelmeyi başarmıştı yukarıda açıkladığım nedenlerden dolayı.

Kaynakça

- ADAŞ, Sündüs ve KONURALP Emrah, “Eski Yugoslavya’da Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Temelleri ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin Dağılımına Etkileri”, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2020, ss. 107-139.
- ARMAN Murat Necip ve MANDACI Nazif, Çağdaş Balkan Siyaseti, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014.

⁷⁷ Maclean, a.g.e., s. 281, 437-438; Stavrianos, a.g.e., s. 782.

Sancaktar, C. (2022). 2. Dünya Savaşı Döneminde Yugoslavya'da İç Savaş: Milliyetçiliğe Karşı Sosyalist Yugoslavya Mücadelesi. ABAD, 5(9), 279-307.

- ALLCOCK John B., MILIVOJEVIĆ Marko ve HORTON John J., Conflict in the Former Yugoslavia, ABC-CLIO, Oxford 1998.
- AUTY Phyllis, "The Post-War Period", Stephen Clissold (ed.), A Short History of Yugoslavia, Cambridge University Press, Cambridge 1968.
- AUTY Phyllis, Yugoslavia, Thames and Hudson, London 1965.
- BANAC Ivo, "Sırbistan'da Milliyetçilik", Kemali Saybaşı ve Gencer Özcan (ed.), Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997.
- BORA Tanıl, Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası, Birikim Yayınları, İstanbul 1994.
- DANIELS Robert V. (ed.), "Statement of the Second Assembly of the Anti-Fascist Council of National Liberation", A Documentary History of Communism, Volume II, Random House, New York 1960.
- DEMİR Hakan, "II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945): Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar", Karadeniz Araştırmaları, Cilt 14, Sayı 55, 2017, ss. 147-168.
- DEMİR Hakan, "Federalizm-Ünitarizm İnkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929)", Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2013, ss. 91-114.
- DEMİR Hakan, "Yugoslavya Krallığı Siyasi Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)", Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2017, ss. 57-77.
- DJILAS Milovan, The New Class: An Analysis of the Communist System, Thames and Hudson, London 1957.
- HONDIUS Frits W., The Yugoslav Community of Nations, Mouton, the Hague 1968.
- İZZETBEGOVIĆ Aliya, Bosna Mucizesi, çev. Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmedoğlu, Yöneliş, İstanbul 2003.
- JANCAR-WEBSTER Barbara, "Women in the Yugoslav National Liberation Movement", Sabrina Petra Ramet (ed.), Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States, the Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1999.
- JELAVICH Barbara, Balkan Tarihi, 2. Cilt: 20. Yüzyıl, çev. Zehra Yavan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- JUDAH Tim, The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia, Yale University Press, New Haven 1997.
- KARATAY Osman, Kosova Kanlı Ova, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- KLEMENČIĆ Matjaž ve ŽAGAR Mitja, The Former Yugoslavia's Diverse Peoples, ABC-CLIO, Oxford 2003.
- LAMPE John, Yugoslavia as History, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- MACLEAN Fitzroy, Eastern Approaches, Jonathan Cape, London 1949.
- MALCOLM Noel, Bosna, çev. Aşkım Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.
- MESIĆ Stjepan, "The Road to War", Branka Magaš ve Ivo Žanić (ed.), The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina, Frank Cass Publishers, London 2001.
- NAJETOVIĆ Džemal, Britanska Politika u Bosni i Hercegovini (1992-1995), DESS, Sarajevo 2008.

- OBRKNEŽEVIĆ Miloš, Development of Orthodoxy in Croatia and the Croatian Orthodox Church, Rijeka, 1979.
- PALESHOUTSKI Kostadin, "National Problem in the Yugoslav Federation", Krstjko Mancev (ed.), National Problems in the Balkans: History and Contemporary Developments, Arges Publishing House, Sofia 1992.
- PAŠIĆ Najdan, The Socio-Political System of Yugoslavia, Federal Comitte for Information, Beograd 1975.
- RAMET Sabrina Petra, "In Tito's Time", Sabrina Petra Ramet (ed.), Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States, the Pennsylvania State Universty Press, Pennsylvania, 1999.
- SHOUP Paul, Communism and Yugoslav National Question, Colombia University Press, New York 1968.
- STAVRIANOS L. S., The Balkans since 1453, Holt, New York 1958.
- TOMASEVICH Jozo, War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration, Stanford University Press, California 2001.
- TOMASEVICH Jozo, "Yugoslavia During the Second World War", Wayne S. Vucinich (ed.), Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment, University of California Press, Berkley 1969.
- TOMŠIĆ Vida, "Emancipation of Women – The Struggle for Human Emancipation", Jovan Đorđević (ed.), Self-Management: The Yugoslav Road to Socialism, Jugoslovenski Pregled, Belgrade 1982.
- TREW Simon, Britain, Mihailović and the Chetniks, Macmillan Press, London 1998.
- ÜLGER İrfan Kaya, Yugoslavya Neden Parçalandı?, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2016.
- VUCINICH Wayne S., "Interwar Yugoslavia", Wayne S. Vucinich (ed.), Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment, University of California Press, Berkley 1969.
- VUCINICH Wayne S., "Nationalism and Communism", Wayne S. Vucinich (ed.), Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment, University of California Press, Berkley 1969.
- VUCKOVIC Gojko, Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and Dis-integration, Ashgate, Aldershot 1997.
- WOLFF Robert Lee, The Balkans in Our Times, W. W. Norton, New York 1967.
- ZUKIN Sharon, Beyond Marx and Tito: Theory and Practice In Yugoslav Socialism, Cambridge University Press, London 1975.
- ZUPANČIĆ Beno, "Cultural Policy and Creativity", Jovan Đorđević (ed.), Self-Management: The Yugoslav Road to Socialism, Jugoslovenski Pregled, Belgrade 1982.

1821 YUNAN İSYANI'NIN İLK YILLARINDA YUNAN DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ

Bülent AKYAY*

Öz: 1821 Yunan İsyanı Avrupa'da Viyana Düzeni'nin hâkim olduğu yıllarda başladı ve kaçınılmaz olarak Kutsal İttifak karşısında kendini buldu. Her ne kadar zayıflamakta olsa da tebaası oldukları bir imparatorluğa karşı başlattıkları isyanda asi Rumların mücadelesi uzun vadede pek umut vaad etmiyordu. Dışarıdan yardım sağlayamadıkları müddetçe ayaklanmaları bir şekilde sona erdirilecekti. Nitekim ilk aşamada Boğdan ve Eflak taraflarında başlatılan isyan kısa sürede bastırılmışsa da, ardından Mora'da başlayan kanlı ayaklanmaları daha başarılı görünüyordu. Osmanlıların içinde buldukları şartlar isyanın kısa sürede bastırılmasını önleyince geçen zaman asilerin lehine işler haldeydi. 1822 yılı başında Epidauros'ta meclis toplamaları ve bağımsızlık ilanlarıyla birlikte geçici Yunan hükümeti de kurulmuştu. Bu hükümetin ilk işlerinden biri diplomatik girişimlerle ilişkiler kurarak isyanın Avrupa'da tanınmasını sağlamak ve dış yardım temin etmekte. Bu maksatla da bazı Yunan heyetleri diplomatik faaliyetlere girişmişti. Bu çalışmada isyanın ilk yıllarında Avrupa'daki siyasî ortam, Laibach ve Verona kongreleri çerçevesinde Yunan sorunu, Yunan geçici hükümetinin kurulması, ilk Yunan dışişleri yapılanmasının oluşumu, Mora'da Avrupa devletlerine ait konsoloslukların tutumu, Vatikan dâhil devletler nezdinde Yunan diplomatik temasları ele alınacaktır. Bu sayede yeni kurulmaya başlanan Yunan diplomasisinin faaliyetleri ve isyanın başlangıç evresindeki Yunan dış politikasının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Viyana Düzeni, Kutsal İttifak, 1821 Yunan İsyanı, Yunanistan, Diplomasi, Dış Politika

GREEK DIPLOMATIC INITIATIVES IN THE EARLY YEARS OF THE GREEK REVOLT OF 1821

Abstract: The Greek Revolt of 1821 started in the years when the Vienna Order was dominant in Europe and inevitably found itself in

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, e-posta: b.akyyay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3370-4800

the face of the Holy Alliance. Although the Ottoman Empire was weakening, the struggle of the rebellious Greeks against an empire they were subject to, was not promising in the long run. Unless they could get help from outside, their uprising would somehow be put to an end. As a matter of fact, in the first stage the rebellion started in Moldavia and Wallachia was suppressed in a short time, and then the bloody uprisings that started in Morea seemed more successful. The time passed in favor of the rebels when the conditions of the Ottomans prevented the revolt from being suppressed in a short time. At the beginning of 1822, with the national assembly meeting and declaration of independence in Epidauros, the provisional Greek government was also established. One of the first things of this government was to establish relations with diplomatic initiatives, to ensure the recognition of the revolt in Europe and to provide foreign aid. For this purpose, some Greek delegations had engaged in diplomatic activities. In this study, the political environment in Europe in the first years of the revolt, the Greek problem within the framework of the Laibach and Verona Congresses, the establishment of the Greek provisional government, the formation of the first Greek foreign secretariat, the position of the consulates of the European states in the Peloponnese, the Greek diplomatic contacts with the states including the Vatican will be discussed. In this way, it is aimed to examine the activities of the newly established Greek diplomacy and the Greek foreign policy in the initial phase of the rebellion.

Key Words: Order of Vienna, Holy Alliance, Greek Revolt of 1821, Greece, Diplomacy, Foreign Policy

Giriş

1821 yılında başlayan Yunan İsyanı, yaklaşık dokuz yıl süren bir mücadele içinde belirli safhalardan geçmiştir. Osmanlı Devleti tarafından Mora'daki isyanın bastırılmayışı, nihayetinde Mısır valisinden yardım istenmesini sağladı. Ancak Mısır güçlerinin isyana müdahalesi, ayaklanmanın uluslararası bir mesele haline gelmesini hızlandırarak Rusya, İngiltere ve ardından Fransa'nın bu sürece müdahil olmasını beraberinde getirdi. Sürecin sonunda ise "Koruyucu Güçler" adı verilecek olan bu devletler tarafından Yunanistan'ın bağımsızlığı temin edildi.

Avrupa'da 1815 tarihli "Viyana Düzeni"nin hâkim olduğu yıllarda başlayan Yunan İsyanı, devletlerden tanınma ve dış destek bulma konusunda Yunan asilerin sorunlar yaşamasına sebep oldu. Zira Rusya, Avusturya ve Prusya'nın oluşturduğu "Kutsal İttifak", hızla mutlakîyetçiliğin korunması için bir araca dönüşmüş Avusturya Şansölyesi Metternich'in önderliğinde, fiilen karşı-devrimci bir ittifak haline gelmişti. Müteakip yıllarda önce dörtlü, ardından beşli ittifakın kurulması ve de oluşan kongre sistemi,

Almanya¹, İtalya² ve İspanya'da yaşanan hadiselere ve ayaklanmalara yönelik müdahalelerde bulunmuştu. Bu realiteye karşın yine de Yunan İsyanı başlatıldı.

Yunan asilerin Boğdan ve Eflak'taki girişimi başarısızlığa uğrasa da şartların daha uygun olduğu Mora'daki isyan hareketi başarı gösterdi. Burada Yunan asiler yerel-bölgesel siyasî organizasyonlarını oluşturmalarından itibaren dış dünyaya tanınma ve yardım çağrılarında bulunmaya başladılar. Avrupa'daki Filhelen muhitler de en baştan isyancılara desteklerini vermekte gecikmediler. Ancak isyanın ilk yıllarında Avrupa'ya hâkim siyasî konjonktür gereği henüz hükümetler nezdinde böyle bir durum sözkonusu değildi.

Bu çalışmada 1821 Yunan İsyanı'nın ilk yıllarında Avrupa'daki siyasî ortam, Laibach ve Verona kongreleri çerçevesinde Yunan sorunu, Yunan geçici hükümetinin kurulması, ilk Yunan dışişleri yapılanmasının oluşumu, Mora'da Büyük Güçlere ait konsoloslukların tutumu, Papalık dâhil devletler nezdinde Yunan diplomatik girişimleri ve temasları üzerinde durulacaktır. Bu sayede yeni kurulmaya başlanan Yunan diplomasisinin faaliyetleri ve isyanın başlangıç evresindeki Yunan dış politikasının genel bir çerçevede ele alınması amaçlanmaktadır. Oldukça geniş bir literatüre sahip olan dönemin siyasî yapısı ve şartları, Büyük Güçler arası ilişkiler ve rekabet gibi gayet iyi bilinen konuları tekrarlamamak ve çalışmanın sınırlı sayfa aralığını daha iyi değerlendirebilmek için bu ayrıntılara olabildiğince az değinilecektir.

1. Viyana Düzeni ve Kutsal İttifak Avrupası

Müttefik güçler tarafından Napolyon'un bertaraf edilip imparatorluğunun yıkılmasından sonra Viyana'da yeniden tasarlanan Avrupa, artık yeni bir düzene sahipti. Bu yeni düzende Avrupa'yı koruma endişesi taşıyan monarklar birleşerek bir birlik görüntüsü veriyorlardı. Ancak Napolyon'un uzaklaştırıldığı Elbe adasından Fransa'ya gelerek Waterloo'daki yenilgisine kadar 100 gün süren hükümdarlığı, Avrupa'nın dört büyük devletini ürkütmüş ve Viyana'da kurulan yeni Avrupa düzenini muhafaza etmek üzere onları bazı önlemler almaya sevketmişti. Bu yöndeki tedbirleri içeren belgeler 26 Eylül 1815'te Kutsal İttifak (La Sainte Alliance/Holy Alliance), ile 20 Kasım 1815'te Dörtlü İttifak'a (Quadruple Alliance) aittir.³

¹ Burada Almanya coğrafi bölge anlamında kullanılmıştır.

² Burada İtalya coğrafi bölge anlamında kullanılmıştır.

³ E. V. Gulick, "The Final Coalition and the Congress of Vienna 1813-1815", *The New Cambridge Modern History, Volume IX: War and Peace in an Age of Upheaval 1793-1830*, ed. C. W. Crawley, Cambridge University Press, Cambridge 1975, s. 659-663; C. W.

Rus Çarı I. Aleksander tarafından hazırlanan ve Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından imzalanan üç maddelik Kutsal İttifak (La Sainte Alliance / Holy Alliance) antlaşması⁴, Devrimci ve İmparatorluk Fransa'sına karşı uzun bir mücadeleden sonra Avrupa'da muhafazakâr siyasete dönüşü yansıtıyordu. Daha sonra, anayasal gerekçelerle imzalamayı reddeden İngiltere Kralı, Protestan hükümdarlarla anlaşmayı reddeden Papa VII. Pius ve hatta Osmanlı Sultanı dışında tüm Avrupa hükümdarları tarafından kabul edildi. Uygulamada, Avusturya şansölyesi ve dışişleri bakanı Prens Klemens von Metternich, ittifakı demokrasi, devrim ve laikliğe karşı bir savunma haline getirdi. İttifak içerisindeki hükümdarlar, bunu devrimci etkinin kendi uluslarına girmesini engellemek için kullandılar.⁵

Dörtlü İttifak (Quadruple Alliance) yine 1815'te, askerî ve devrimci cumhuriyetçi siyasî tehditlere karşı koymak için monarşist Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere tarafından kuruldu. Metternich, Kutsal İttifak'ı, Viyana'da kurulan sistemin korunması açısından zayıf buluyordu. Her ne kadar Kutsal İttifak, Avrupa'da mutlakîyetçi monarşilerin korunması amacına yönelmiş idiyse de, Metternich, ihtilâl fikirlerinin ortaya çıkarabileceği tehlikeleri daha gerçekçi tedbirler ve işleyebilen bir mekanizma ile önlemeyi düşünüyor, devletlerin açık bir taahhülle bağlı olmasını istiyordu. 20 Kasım 1815'te ikinci bir ittifak imzalandı⁶ ki bu kez ittifaka İngiltere de katıldı. Dörtlü İttifak 1818 yılına kadar sürdü. Bu sırada Bourbon monarşisinin restorasyonu (Kral XVIII. Louis tarafından yönetilen anayasal monarşi) 1818 Aix-la-Chapelle Kongresi'nde Fransa'nın Dörtlü İttifak'a katılmasına ve onu Beşli İttifak'a (Quintuple Alliance) dönüştürmesine izin verdi.⁷

Bu durum ise Kongre Sistemi'nin doğuşuna katkıda bulundu: 1822 yılına kadar birkaç yıl boyunca, Büyük Güçler güvenlik ve ilgilendikleri meseleler hakkında konuşmak için düzenli olarak bir araya geldiler. Bu toplantılar için Avrupa'da farklı şehirler seçtiler: Aix-la-Chapelle (Aachen), Karlsbad

Crawley, "International Relations 1815-1830", *The New Cambridge Modern History, Volume IX: War and Peace in an Age of Upheaval 1793-1830*, ed. C. W. Crawley, Cambridge University Press, Cambridge 1975, s. 671-672; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997, s. 99-101.

⁴ *The Map of Europe by Treaty*, Vol. I, (by) Edward Hertslet, Harrison and Sons, London 1875, s. 317-319.

⁵ Ph. de Charnisay, *L'insurrection hellénique et la diplomatie européenne*, A. Foyelle, Paris 1904, s. 2-3; Harold Nicolson, *The Congress of Vienna, A Study in Allied Unity: 1812-1822*, The Viking Press, New York 1964, s. 240-256; Gulick, a.g.m., s. 663-667.

⁶ *The Map of Europe by Treaty*, Vol. I, s. 372-375.

⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 101-104; *The Map of Europe by Treaty*, Vol. I, s. 564-568, 571-572.

(Karlovy Vary), Troppau (Opava), tekrar Viyana, Laibach (Ljubljana) ve son olarak Verona.⁸ Bu, uluslararası ilişkilerde konferans diplomasisini getirdi ve Kongre Sistemi, Avrupa'da kolektif güvenlik için ortak bir zemin oluşturmak amacıyla farklı çıkarlara sahip güçlerin düzenli olarak nasıl bir araya gelebileceğinin işlevsel bir örneği oldu. Ancak bu siyasî sistem statüko ve hanedan meşruiyeti ilkelerinin korunmasını amaçlıyordu. Ülke içinde, basına sansür uygulanmasından parlamentoların kapatılmasına kadar, "Reaksiyon" adı verilen kamu düzensizliklerine ve sivil özgürlüklerin bastırılmasına yol açtı. Ne yazık ki, kongrelerin görevi, çoğunlukla, müttefik orduların koordineli ve çoğu zaman acımasız müdahaleleri yoluyla, Avrupa'da barışı korumaya çalışmak oldu. Ancak yine de Kongre Sistemi neticede başarısızlığa uğramaktan kurtulamadı.⁹

Avrupa'da başlayan Viyana Düzeni "Restorasyon" adıyla Fransız tesirinden kurtarılan yerlerdeki monarşilere iktidarlarını geri verince monarklar, tekrar yerlerinden olma korkusu ile beraber sıkı bir polis rejimi kurarak ülkelerini yönetmeye başladılar. Liberalizm, bir başka deyişle hürriyet fikirleri düşman olarak görüldü. Bunun sonucu olarak, Avrupa bir "devrim" ve "karşı-devrim" mücadelesine sahne olmaya başladı. Liberal doktrin, hürriyet ve belirsiz bir biçimde eşitlik kavramına dayanırken, muhafazakâr doktrin, monarşi, Kilise, sosyal ayrıcalıklar ve itaat kavramlarına dayandı. Bu ikilem, Viyana Kongresi'nden kısa bir süre sonra, çeşitli ülkelerde Viyana Düzeni'ne karşı tepkileri doğurdu.¹⁰

Almanya örneğinde mutlakiyetçi monarşik yapıları yeniden kuran yeni düzen en çok Alman üniversitelerinde tepkiye sebep oldu. Yaşanan hadiseler üzerine Metternich, 7 Ağustos 1819'da Karlsbad'da, Avusturya, Prusya ve bazı Alman devletlerinin katılımıyla bir Kongre topladı. Kongre, Alman üniversitelerinin sıkı bir kontrol altına alınmasına ve kitap ve gazetelerin sansürlenmesine karar verdi. Bu şekilde Almanya'daki reaksiyon çabuk bastırıldı. Almanya'dan sonra İtalya, Metternich için daha büyük bir sorun yaratsa da Metternich, bundan da mutlakiyetçiliğin zaferini sağlayarak çıktı. İtalya örneğinde, 1820'de İspanyol milliyetçileri ile liberallerin, Kral VII. Ferdinand'ın otokratik yönetimine karşı çıkıp ayaklanmaları ve başarı sağlamaları, İtalyan liberallerini de harekete geçirmişti. İtalyan liberalleri o

⁸ Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin dışında gerçekleşmiş olsalar da bu kongrelere dair bazı haberlerin ve bilgilerin Eflak ve Boğdan voyvodaları ile özellikle Alikorna (Livorno) şebhenderi vasıtasıyla Bâbüâli'ye ulaştığına dair nispeten az da olsa bazı Osmanlı belgeleri mevcuttur. Görüldüğü kadarıyla Osmanlı hükümeti de olabildiğince bu gelişmeleri takip ediyordu.

⁹ Nicolson, *a.g.e.*, s. 257-273.

¹⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 105-106.

sırada, milliyetçi bir kuruluş olan Karbonari cemiyetine mensuptular. Napoli Krallığı'nda yaşanan hadiseler üzerine özellikle İngiltere'nin itirazıyla Metternich, Napoli'ye tek başına Avusturya'nın bir askerî müdahalesinden vazgeçti ve kongre fikrine eğilim gösterdi. İngiltere'yi de kongreye katılmaya ikna etti ve 20 Ekim 1820'de Troppau'da kongre toplandı. Burada da Metternich yine zafer kazandı. Zira nerede bir ihtilâl çıkarsa, büyük devletlerin askerî müdahalede bulunması ilkesini Kongre'ye kabul ettirdi. Troppau Kongresi kararlarını bildirmek üzere, Napoli Kralı da kongreye davet edildi¹¹ ve bu ikinci kongre Laibach'da (Ljubljana) Ocak 1821'de toplandı. Napoli'deki durumun Avrupa barışını tehdit ettiğine ve Avusturya'nın da Napoli'de barış ve düzeni sağlamasına karar verildi. Bunun üzerine Metternich, Napoli'ye asker gönderip ihtilâlcileri dağıttı ve Kral I. Ferdinand'ı tekrar tahtına oturttu. Kral, bundan sonra otokratik yönetimine kaldığı yerden devam etti. İtalya'da olaylar sürdü ve Napoli ayaklanması bastırılır bastırılmaz, bu kez, 1821 Mart'ında, Piyemonte'de ayaklanma çıktı. Yine Avusturya orduları burada da ihtilâlcileri hezimete uğratmayı başardı ve kraliyet restore edildi.¹²

Kongre Sistemi'nin son toplantısı 1822 yılında Verona'da yapıldı.¹³ Esasen İtalya'daki ayaklanmalar, Avusturya'yı ve diğer devletleri oldukça meşgul etmiş ve İspanya'daki gelişmelerle fazla ilgilenememişlerdi. Laibach Kongresi'nde İtalya sorunu çözümlenince sıra İspanya sorununa gelmişti. İspanya Kralı VII. Ferdinand 1820 yılında 1812 anayasasını ilan etmesine rağmen İspanyol liberallerinin ardı arkası kesilmeyen istekleriyle baş edemeyince Beşli İttifak'tan duruma müdahale etmelerini istedi. Bunun üzerine, bu kez İspanya sorununu ele almak üzere Beşli İttifak, 20 Ekim

¹¹ BOA, HAT, 1280/49632. Boğdan Voyvodası, bu hadiseleri ve bir kısım tafsilatını içeren iki kıta havadis kâğıdı ile İki Sicilya kralına yazılan davetnameyi göndermiştir: "...kral mümaileyh ile hükümdarân-ı selâse-i müşarünileyh beyninde müşavere olunmak iktiza eylediğine binaen kral mümaileyh makarr-ı hükümetinden derhal hareket ve İtalya'ya semt olup Avusturya memalikinden Karniyola (Carniola) nam memlekette kâin Laybah tesmiye olunur beldede mahall-i mülatat tahsis olunmakla şehir-i mezkûra azimet etmek davetinden ibaret olub..."

¹² Armaoğlu, a.g.e., s. 106-109, Crawley, a.g.m., s. 673-677.

¹³ BOA, HAT, 957/41080. Alikorna'da (Livorno) mukim şehbender Kaçaiti tarafından 7 Ağustos 1822 tarihli olarak takdim olunan bir kıta havadis kâğıdına göre "İtalya'da vaki Verona nam şehirde vuku' musammem olan mecliste" İspanya meselesinin ele alınacağı bildirilirken, ayrıca Amsterdam'dan Rum asilere gemiyle savaş malzemesi gönderildiği, [16 Temmuz 1822'deki Peta muharebesinde] Mavrokordatos'un hezimete uğrayarak Mesolongi'ye çekildiği, Alikorna'da Sardunya gemisine harp edevatı yüklenmeye çalışıldığı da belirtilmiştir.

1822'de Verona'da toplandı.¹⁴ İngiltere, Troppau ve Laibach Kongrelerinde yaptığı gibi, İspanya'nın iç işlerine karışılmasına karşı çıktı. Diğer devletler ise müdahale yanlıydı. İspanya'daki ihtilâlin hangi devlet tarafından bastırılacağı sorunu, devletler arasında görüş ayrılığı doğursa da bu işi nihayetinde Fransa üzerine aldı. Öte yandan İspanya'nın Güney Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlık için ayaklanmış olmaları konusunda Kral VII. Ferdinand, Verona Kongresi'nden, sömürgelerindeki bu ayaklanmaları da bastırmalarını talep etti. Fakat İspanyol sömürgelerine İttifak'ın müdahale ihtimali, İngiltere'nin ve de Amerika Birleşik Devletleri'nin tepkisine sebep oldu. Verona Kongresi'nde, İspanyol sömürgeleri meselesinden dolayı Güney Amerika kıtasına müdahale konusu Birleşik Devletleri harekete geçirdi. Nitekim ABD Başkanı James Monroe, 2 Aralık 1823'te, Avrupa devletlerinin Amerika kıtalarına ayak basmalarını, ABD'nin düşmanca bir hareket olarak karşılayacağını kongreye sundu ve bu da bilindiği üzere "Monroe Doktrini" adını aldı.¹⁵

2. 1821 Yunan İsyanı ve Büyük Güçler

Yunan İsyanı başladığında, Kutsal İttifak sebebiyle siyasî ortam daha az umut verici olamazdı. Milliyetler ilkesine dayalı bir ayaklanma "neredeyse duyulmamış" bir şeydi ve 1815'te Viyana Kongresi tarafından yeniden oluşturulan Avrupa devlet sistemine hâkim olan Büyük Güçler açısından eşit derecede lanetliydi. Üstelik İngiltere dışında bu güçler, Napolyon sonrası düzenin istikrarını tehdit eden herhangi bir faaliyetin bastırılmasını dikte eden Kutsal İttifak'ın ilkelerine hâlâ bağlıydı. Çok az sayıda Yunan ihtilalci bu bağlamı anlayabilmişti. Bunlar ya diasporadan olan kişilerdi ya da isyan döneminin büyük bölümünde Yunan dış ilişkilerini yönetecek olan

¹⁴ BOA, HAT, 1145/45527. Eflak Voyvodası gönderdiği arızasında "İtalya'da vaki Verona nam şehirde akd olunan meşveret-i kebirde bast-ı makal olunan umur ve dakayıkına dair bu kullarına varid olan" sahih ihbarları gönderdiğini, bir an önce haber alınması için de tercüme edilmesini beklemekten gönderdiğini belirtmektedir. Ancak bu belge kongrenin ayrıntısını içermemektedir. Verona Kongresi ile ilgili bir başka belge için bkz. BOA, HAT, 957/41041. "Teşrinisani gurrasinde Verona şehrinde mukim ma'hud bir kimesnenin Alikorna'da kâin Ancelo Kaçait nam şehbender kullarına verdiği havadisın tercümesi"ne göre "Lord Strangford nam İngiltere elçisi cenapları Verona şehrine varıp taraf-ı devlet-i aliyyeden elçiyi mümaileyhe ita buyurulan takrir-i resmîyi ekâbir meclise ibraz eyledikde umumen düvel indinde ve bi't-tahsis İngiltere ve Avusturyalı indlerinde tahsin ve mutazammun olduğu" belirtilmektedir.

¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 109-111; Crawley, a.g.m., s. 678-682; Charnisay, a.g.e., s. 108.

Aleksandros Mavrokordatos gibi Fenerlilerdi. Yurtdışında tanınan bir lider bulabilselerdi, bu durum amaçlarına daha iyi hizmet edebilirdi.¹⁶

Aleksandros Ypsilantis 6 Mart 1821 günü Prut nehrini aşmış ve Boğdan'a girip Yunan İsyanı'nı başlatmıştı. 1821 yılının başlarında önce Tuna Prenslüklerindeki (Eflak ve Boğdan) ve sonra Mora'daki ayaklanmalar, Avusturya ve Rusya imparatorları da dâhil olmak üzere Büyük Güçlerin temsilcilerinin İspanya, Portekiz ve Napoli'deki devrimci hareketlere karşı adımlar atmaya düşündüğü Laibach (Ljubljana) Kongresi sırasında başladı. Eski yaveri Prens Aleksandros Ypsilantis'in başında olduğu isyancı bir ordunun Rusya'dan Osmanlı topraklarına geçtiği haberi Çar'a ulaştı. Rus Çarı, Ypsilantis'in bu hareketini haber alınca memnun da olmuştu. Fakat Metternich, I. Aleksander'a, Laibach Kongresi'nin bu gibi ihtilâlcî hareketleri bastırmak için toplandığını hatırlatarak, Avusturya dışişleri bakanı Prens Metternich, Çar'ın büyük korkularına oynadı ve ayaklanmayı pan-Avrupa devrimci bir komplonun parçası olarak sundu. Rus Çarı, Ypsilantis'e mektup yazarak kendisini desteklemediğini belirtti. Kutsal İttifak'ın arkasındaki kurucu ruh olarak ününe sadık kalan Çar I. Aleksander, ayaklanmayı alenen kınadı ve Ypsilantis'i Rus ordusundan uzaklaştırdı. Aleksander, prensliklerdeki isyancı güçlere karşı bir Osmanlı ordusunun müdahalesine razı olduğu için başka bir harekete gerek görülmedi. Bir ay sonra, 30 Nisan'da Kutsal İttifak hükümdarları da Yunan İhtilali'ni kınadılar.¹⁷

Rusların ayaklanmayı kınaması, davaları için Balkanlar'daki yerel şeflerin desteğini almak isteyen Yunan asiler için büyük bir darbe oldu. Daha da önemlisi, Ypsilantis ve Filiki Etaireia, Yunan ayaklanmasından önce Osmanlı otoritesine karşı çıkan iki isyandan yararlanamadı. Bunlardan biri, Eflak'lı köylüleri toprak ağalarının sömürsünden kurtarmayı amaçlayan Tudor Vladimirescu'nun isyanıydı. Ypsilantis'in seferine katılmayı reddettiği zaman, Vladimirescu'nun Osmanlılarla olan bağlantılarından şüphelenen Ypsilantis'in adamları onu yakalayıp öldürdüler. Yunanistan'da

¹⁶ Ioannis D. Stefanidis, "Diplomats and Diplomacy", *The Greek Revolution, A Critical Dictionary*, ed. Paschalis M. Kitromilides, Constantinos Tsoukalas, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2021, s. 364.

¹⁷ C. W. Crawley, *The Question of Independence, A Study of British Foreign Policy, 1821-1833*, Howard Fertig, New York 1973, s. 17; Paul W. Schroeder, *Metternich's Diplomacy at Its Zenith, 1820-1823*, University of Texas Press, Austin 1962, s. 121-122; Armaoğlu, a.g.e., s. 169-170; Stefanidis, a.g.m., s. 365-366; Gianis K. Kordatos, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Τόμος 10 Η Επανάσταση του 1821 (1821-1832)* [Yunanistan'ın Büyük Tarihi, Modern Yunanistan Tarihi, Cilt 10 1821 Devrimi (1821-1832)], Νεώτερη Β', 20ος Αιώνας, 1959, s. 305, 307, Charnisay, a.g.e., s. 34, 37-39.

ise Filiki Etaireia, 1820 yazından beri padişahın güçlerine karşı hayatta kalmak için savaştan Epir ve güney Arnavutluk'un asi âyanı Ali Paşa ile taktik bir ittifakı bile teşvik edemedi. Ali'nin niyetine güvenmeyen Mavrokordatos, Orta Yunanistan'daki nüfuzlu konumundan dolayı paşa ile askerî işbirliğinden vazgeçti. Ali sonunda Ocak 1822'de yenilip öldürülse de, onun isyanı, ayaklanmanın çok önemli olan ilk yılında büyük Osmanlı kuvvetlerini üzerine bağladığı ölçüde Yunan davasına fayda sağlamıştı.¹⁸

Bunlara rağmen, Yunan isyancılar, Laibach'taki kongrede ortaya çıktığı gibi, güçler arasında oybirliği bulunmayışından hâlâ yararlanabilirlerdi. Avusturya ve Rusya'nın karşı-devrimci coşkusuyla karşı karşıya kalan İngiltere ve Fransa müdahaleyi reddettiler. İngiliz başbakanı Lord Liverpool ve onun "Avrupa düşmanı" dışişleri bakanı Vikont Castlereagh, İngiltere'nin çok az çıkarı olan, savaş halindeki Avrupa kralları adına toplu eyleme karşı çıktılar. Büyük Güçleri gerçekten endişelendiren Yunan ayaklanması değil, bir Rus-Osmanlı savaşı ihtimaliydi. Rusların yayılma için Yunanlıları bir bahane olarak kullanacağından korkan Castlereagh'ın politikası, Rusya'ya "savaş için herhangi bir adil ve hatta makul sebep" vermekten kaçınmaktı.¹⁹

Avrupa'yı şoke eden ve müdahale ihtimalini artıran, padişahın çok sayıda Fenerli ve piskoposun infazını da içeren imparatorluğun Ortodoks tebaasına karşı sert misillemeleriydi. Asileri aforoz etmesine rağmen Patrik V. Grigorios'un 1821 Paskalya Günü'nde asılmasından sonra, Çar I. Aleksander, Laibach'tan döndükten sonra, Fener Rum Patriği V. Grigorios'un idam edilmesinin, Rus halkını heyecanlandırdığını ve Yunan davasını benimsediğini görünce, fikrini değiştirdi ve Rumlar için harekete geçmeye karar verdi. Kapodistrias, 28 Haziran 1821'de Çar'ı, Hıristiyanlara yönelik ayırım gözetmeksizin yapılan baskıya son verilmesi, yakılan veya tahrip edilen kiliselerin tamiri, Hıristiyan dinine ciddi koruma ve güvence sağlanması, ayaklanan yerlerde suçlularla suçsuzların birbirinden ayrılması ve Eflâk ve Boğdan'da antlaşmaların tam olarak uygulanması ve Osmanlı birliklerinin Tuna Prensliklerinden geri çekmesini talep eden sekiz gün süreli bir ültimatomu Osmanlı Devleti'ne vermeye ikna etti. Reis Efendi, Babıâli'nin Hıristiyanlara karşı topyekün savaş ilan ettiğini inkâr ederek bu ültimatomu reddetti. Buna karşılık, Rusya da büyükelçisini geri çekti.²⁰

Rusya'nın bu hareketi, diğer devletlerin de harekete geçmesini beraberinde getirince sorun devletler arası hale geldi ve bu da kontrolün Osmanlı

¹⁸ Stefanidis, a.g.m., s. 366.

¹⁹ Crawley, a.g.e., s. 19; Stefanidis, a.g.m., s. 366.

²⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 171; Stefanidis, a.g.m., s. 366-367; Schroeder, a.g.e., s. 177, 181; Kordatos, a.g.e., s. 312; Crawley, a.g.e., s. 18; Charnisay, a.g.e., s. 66-67, 70-71.

Devleti'nin elinden çıkması anlamına geliyordu. Ayrıca Rusya, 4 Temmuz'da diğer dört büyük devlete verdiği bir notada, Balkanlar'da gözü olmadığını belirtip, Dörtlü İttifak'a bağlı olduğunu vurguladıktan sonra, bu devletlere 1) Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıkarsa, nasıl bir tutum alacakları 2) Böyle bir savaş sonunda Osmanlı Devleti yıkılacak olursa, "Türk idaresi" yerine nasıl bir düzen teklif ettiklerine dair sorular yöneltti. Rusya böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini kimin alacağı meselesini açıkça ortaya atmış oldu.²¹

Ancak Rusya, diğer devletlerden bir destek bulamadı. Özellikle, Avusturya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ihtimaline kesinlikle karşı çıktılar. Prusya da, bu iki devleti izledi. Çar Aleksander'ın bütün ümidi noktasında geriye Fransa kalmıştı. 19 Temmuz 1821'de, Fransa'nın istemesi halinde Cebel-i Tarık'tan Çanakkale'ye kadar yerlerde Rusya'nın onayı ile samimi ve etkin yardımını Fransız elçisine teklif etti. Buna rağmen bir Yakın Doğu macerasına girmek istemeyen Fransa bu teklife yanaşmadı. Neticede devletlerin bu yaklaşımları karşısında Rusya harekete geçmeye cesaret edemedi. Osmanlı Devleti Rus ultiimatını reddedince, Rus elçisi 8 Ağustos 1821'de İstanbul'u terketti. Fakat özellikle İngiltere'den çekindiği için Rusya bir savaş da açamadı.²²

Çar I. Aleksander, "Türkiye ile davetkâr ve popüler bir savaş" hesaba katsa da, Avusturya ve İngiltere'nin tepkisini kışkırtmayacaktı. Kapodistrias ona, Yunanistan'ın liberal devrimcilerin yuvası haline gelmesini önleyecek Rusya gibi muhafazakâr güçlerin müdahalesinin yararlarını vurguluyordu. Ancak çabaları, Çarın Kapodistrias'a olan güvenini yok etmek için elinden geleni yapan Metternich ve genel kaos vesvesesini yükselten Castlereagh tarafından engellendi.²³

İngiltere ve Avusturya büyükelçilerinin baskısı altında, Babiâli sonunda birliklerini Tuna'nın kuzeyinden çekmeyi kabul etti ve Hıristiyan tebaasına, silahlarını bırakan Yunan isyancılara da dâhil olmak üzere, bir af garantisi verdi. Castlereagh ve Metternich'in baskısı altında olan I. Aleksander, ultiimatın şartlarını yerine getirdiğini düşündü ve daha fazla gerginlikten vazgeçti. Hâlâ müdahaleyi savunan Kapodistrias'a yazdığı gibi, Osmanlılara karşı bir savaş ilanı, asilerin "Paris yönetim komitesi"nin işine yarayacak ve "hiçbir hükümet ayakta kalmayacak"tı. Osmanlı Devleti ile bir savaştan "ne pahasına olursa olsun" kaçınılması gerektiği sonucuna varmıştı. Mağlup olan

²¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 171-172; Schroeder, *a.g.e.*, s. 177.

²² Crawley, *a.g.e.*, s. 22; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 151; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

²³ Crawley, *a.g.e.*, s. 20; Stefanidis, *a.g.m.*, s. 367.

Kapodistrias, Ağustos 1822'de, muhtemelen rakibi Castlereagh'ın intihar ettiği gün, süresiz izin aldı ve İsviçre'ye gitti.²⁴

Napolyon sonrası Avrupa'nın yeniden biçimlendirildiği ve monarşilerin restore edildiği bu devirde ortaya çıkarılması düşünülen Yunan siyasi yapısı için yönetim biçimi olarak monarşi rejimi de gündeme gelmişti. Yunanistan'da özerk bir yönetimin kademeli olarak kabul edilmesi, Büyük Güçler için ülkede cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla bağdaşmıyordu. Bu yüzden Yunanistan'a Avrupa monarşilerinden hızla bir egemen bulma sorunu yaşandı. Dahası, Adamantios Korais'ten Theodoros Kolokotronis'e kadar birçok Yunan önde geleni, isyan hareketlerinin "Karbonarizm" ile eş tutulacağından çekiniyordu. Yunanistan tahtı için Bonaparte'lardan birisi hariç olmak üzere adaylar konusu, o zamanlar Yunanistan'da bu Karbonarizm şüphesine karşı en iyi savunma kalkanı olarak kabul edildi.²⁵ Zira Yunan İsyanı'nın liderleri, isyanın başlarından itibaren, "Viyana Düzeni" ile birbirine bağlı olan büyük Avrupa güçlerinin, ancak monarşi rejimi benimsenirse Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul edebileceklerinin farkına varmışlardı. Bu sebeple isyan liderleri, ilerleyen süreçte bir yandan da ülkeleri üzerinde hüküm sürmeyi kabul edecek yabancı bir prens arayışına gireceklerdi. Bununla birlikte, güçler arasındaki anlaşmazlıklar ve isyancıların Osmanlı kuvvetleri karşısında sergilediği istikrarsızlık, bu seçimi uzun süre imkânsız kıldı.²⁶

Avrupa hükümdarları müdahaleden kaçınırken, Yunan ihtilalciler de umutlarını kamuoyuna bağladılar. Çoğunluğu diaspora Rumları tarafından hazırlanan ve Avrupa Aydınlanmasının öğretilerini bilen beyannameleri ve anayasaları, modern öncesi kurumsal bir manzarayı dönüştürmekten çok Avrupa'nın sempatisini çekmeyi amaçlıyordu. Sorun, liberal çevrelere ne kadar çekici gelse de demokratik bakış açılarının, meşruiyet ilkesine saplanmış muhafazakâr yönetici seçkinleri üzmeye mahkûm olmasıydı. Kapodistrias'ın tavsiyesine kulak veren Yunan meclisleri ve yurtdışındaki temsilciler, başka yerlerdeki çağdaş devrimci hareketlerle herhangi bir ilişkiyi reddetmeye çalıştılar. Bunun yerine, girişimlerini, Avrupa uygarlığının ilkelerine temelde yabancı olan ve yönetimi şiddetle boyun eğdirmeye dayanan Doğulu bir "despota" karşı meşru bir ulusal kendini

²⁴ Crawley, *a.g.e.*, s. 24-25; Stefanidis, *a.g.m.*, s. 367.

²⁵ John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, *Greece: The Modern Sequel From 1821 to the Present*, Hurst & Company, London 2002, s. 23.

²⁶ Bülent AKYAY, "Yunanistan'da Monarşinin Kurulma Süreci ve Baviera Prensi Otto'nun İlk Yunan Kralı Olarak Tayini", *Balkan Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Kitabı I*, (ed.) Ali Hüseyinoğlu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2021, s. 249-250.

koruma mücadelesi olarak sundular. Yunanların vurgulamaya özen gösterdikleri bu uygarlık, “şanlı atalarına” çok şey borçluydu. Muhafazakâr Avrupa normlarına uyma niyetlerinin kanıtı olarak, devrimci otoriteler, bir Avrupa kraliyet ailesinin üyesi altında bir monarşi beklentisiyle kurumlarının geçici karakterini vurguladılar. İdeal olarak bu, bir veya daha fazla güçlü devletin ilgisini Yunan mücadelesinin kaderine çekebilecek bir seçenektir. Yine de, Ekim 1822’de Verona’da toplanan Büyük Güçlerin bir Yunan delegasyonunu kabul etmeyi reddetmesinin gösterdiği gibi, bu saygınlık ve tanınma arayışı zorlu bir görev idi.²⁷

3. Yunan İsyanı Sırasında Konsolosluklarla Olan İlişkiler

3.1. İsyanın Başlangıcında Konsolosluklar

1821 yılı Mart ayı sonlarına doğru Mora’da başlayan Yunan İsyanı, başta kıyıları ve adaları olmak üzere birçok şehirde konsolosluklar, konsolos vekilleri ve konsolosluk temsilcilerinden oluşan geniş bir konsolosluk ağını karşısında buldu. Ayaklanan Yunanlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun ikili antlaşmaları temelinde kurulmuş olan konsoloslukları fiilen devraldı. Patra şehri, 19. yüzyılın başından beri Mora’nın konsolosluk merkezi haline gelmişti. 1821 yılı Mart ayında Patra’da İngiltere, Avusturya, Fransa, İspanya, Hollanda, Prusya, Rusya ve İsveç’in konsoloslukları bulunuyordu. Konsoloslar arasında önemli oranda Rumun bulunduğu belirtilmelidir. Patra örneğinde, şehirde bulunan yedi konsolostan üçü İyon adalarından olan Rumlardı: Bunlar Rusya konsolosu İoannis Vlassopoulos, İsveç konsolosu Loudovikos Stranis, Avusturya ile Prusya konsolosu olarak da Andreas Kontogouris. Elbette, başta Rusya’nın olmak üzere, bu Rum konsolosların bölgelerinde Filiki Etaireia propaganda için uygun bir zemin bulabildi ve gizli eylemlerinin çoğunu konsolosluk imtiyazlarının arkasına saklayabildi.²⁸

Ege denizinde Taşoz’dan Girit’e ve Eğriboz’dan Rodos’a kadar neredeyse tüm büyük adaları kapsayan konsolosluk ağının yanı sıra Serifos, Sifnos, Folegandros, Skopelos, Tinos, Kea, Antiparos, Simi, Patmos ve tabii Ydra ve Spetses gibi diğer adalarda, ayrıca Kıta Yunanistan’da ve Mora’da, Atina, Arta, Patra, Nafplio, Kyparissia ve Tripoliçe gibi yerlerde konsolosluk şubeleri vardı.²⁹

İsyanın başlamasıyla birlikte, Patra ve Kalamata gibi yerlerdeki çeşitli yerel ihtilalci yetkililer, Yunan ayaklanması kararını resmî yazıyla konsoloslara

²⁷ Stefanidis, a.g.m., s. 367-368.

²⁸ Giorgos Georgis, *Στις Απαρχές της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής [Yunan Dış Politikasının Başlangıcında]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1996, s. 69-70, 74.

²⁹ Georgis, a.g.e., s. 72-73.

duyurdular. Çoğunlukla konsoloslardan iltimas, yardım ya da en azından tarafsızlık talep ettiler. Patra'daki İngiliz ve İspanyol konsolosları ile Kyparissia'daki İngiliz konsolos yardımcısının Türk yanlısı tavırları dışında, diğer devletlerin konsolosluk temsilcileri oldukça Filhelen bir tarafsızlık sergilediler.³⁰

3.2. İsyan Sürecinde Yunanistan'da Konsolosluklarla İlişkiler

23 veya 26 Mart 1821'de Akhaya İhtilalci Yönetimi, Patra'daki yabancı ülke konsololarına bir nota verdi. Bu, Petrobey Mavromikhalis'in 23 Mart'ta Kalamata'daki konsolosluk temsilcilerine verdiği notadan sonra ihtilalin ikinci duyurusu oldu. Akhaya yönetiminin notası, Yunan Hıristiyan milleti adına konsoloslara iletildi ve 23 Mart'ta tüm konsoloları bir toplantıya çağıran ve Padişahın Hıristiyanları silahsızlandırma emrine göre reayanın silahlarını teslim etmeleri yönünde nüfuzlarını kullanmaları için onlardan ricada bulunan şehrin Türk yetkililerinin girişimine karşı bir girişimdi. Konsololar, verilen bu notaya tarafsızlıklarını korumak istedikleri ve içeriğini hükümetlerine iletecekleri şeklinde yanıt verdiler. Türk idaresinin konsolosluk toplantısını düzenleme girişimine, İyon adalarının isyan hareketine herhangi bir katılımını engellemek için zaten hareket etmekte olan İngiliz konsolosu tarafından kesin destek verildi.³¹

İngiliz hükümeti, sıkı bir tarafsızlık politikası izliyordu. Metternich ile işbirliği yapıyor ve İyon adalarındaki İngiliz komiserine sadece Yunan hareketine sempati duymamasını değil, aynı zamanda onu isyancı bir hareket olarak kabul etmesini ve dolayısıyla Yunanistan'a hak tanımamasını, ne Yunan isyancıların ne de Yunan donanmasının İyon adalarına yaklaşmasına izin vermemesini talimat olarak vermişti. Aynı talimatları konsololarına da verdi.³²

İngiltere konsolosu, usulen İstanbul'daki İngiliz büyükelçiye tâbi olsa da, görünüşte tarafsız ama pratikte Osmanlı Devleti yanlısı politika izleyen, İyon adaları yöneticisi Thomas Maitland'ın tam bağımlılığı altında olan Philip James Green idi. Green, asilerin gözünde, Patra kalesinde mahsur kalan Türk ağaların kurtarıcısı ve Patra'daki isyanın adeta “uğursuz bir iblisi”ydi. Yunan ihtilali otoriterleri, Nisan 1821'de onu Yunan karşıtı tutum

³⁰ Georgis, *a.g.e.*, s. 85.

³¹ Georgis, *a.g.e.*, s. 75-76.

³² Crawley, *a.g.e.*, s. 20-21; Kordatos, *a.g.e.*, s. 312.

sergileyerek tarafsızlığı bozmakla ve hatta onlara karşı casusluk yapmakla suçladılar.³³

Konsolos Green aleyhindeki şikâyet yurtdışında da yayıldı ve isyan hareketi üzerinde olumlu bir etkisi oldu. Bir yıl sonra, Nisan 1822'de Konstantinos Polykhroniadis, Georgios Praidis'e konsolos Green'e karşı protestonun iyi bir sonuç verdiğini yazdı. 1822'den sonra İngiliz konsoloslu, Yunan karşıtı faaliyetlerine devam edeceği İyon adalarından Zakynthos'a gitti. İspanya konsoloslu Enrico Schielin de, kuru üzüm ticaretiyle tamamen bağlantılı olarak Osmanlı yanlısı bir duruş sergiledi. Bu yüzden asiler tarafından Green ile birlikte ona "Türk Hıristiyanları" adı verilmişti.³⁴

Mora'daki tüm Mani bölgesi, Metropolit Germanos'un ayaklanma çağrısına hemen yanıt verdi ve Petro-Bey denilen bölgenin lideri Petros Mavromikhalis adamlarıyla Mesenya'daki isyanı genişletti. Kalamata'da bir Senato veya Yürütme Konseyi oluşturuldu. Kalamata, Patra'dan sonra en fazla konsolosluk temsilcisine sahip olan yerdi. Başkaldıran bu isyancıların esasen diplomatik ilk eylemi, Mesenya'nın merkezindeki bu konsolosluk temsilcilerine yapıldı. 28 Mart'ta Petros Mavromikhalis ve Mesenya Senatosu tarafından Avrupa saraylarına bir nota gönderildi. İsyanın başarısı için tüm Avrupalı nesillerin destek ve yardımları istendi. Belge, Moralı Yunanların "tiranlara" saldırmak için oybirliğiyle aldığı kararı ifade etmektedir. 23 Mart 1821'de Kalamata'nın Sparta ve Mesenya kamplarında yazılmıştır. Kalamata'daki İngiliz konsolosluk temsilcisi ve Mesenya Senatosu'nun yayınladığı bildirin alıcısı İgnatios İoannou Khatzigiannoulis idi.³⁵

Spartalı birliklerinin başkomutanı sıfatıyla Petros Mavromikhalis'in ve senato üyelerinin imzaları bulunan ve Avrupa'ya yapılan bir yardım çağrısıydı: "...Adil ve kutsal girişimimizin amacına daha çabuk ulaşabilmek, haklarımızı yeniden kazanmak ve talihsiz ulusumuzu yüceltmek için Avrupa'nın tüm medenî uluslarından yardım istiyoruz. Anamız Yunanistan,

³³ Georgis, *a.g.e.*, s. 76; Konsolos Green'in hakkındaki şikâyet için bkz. Philip James Green, *Sketches of the War in Greece: In a series of extracts, from the private correspondence of Philip James Green*, Thomas Hurst and Co., London 1827, s. 273-275.

³⁴ Georgis, *a.g.e.*, s. 77, 79.

³⁵ Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 138; Georgis, *a.g.e.*, s. 80-81; Charles Strupp, *La Situation Internationale de la Grèce (1821-1917): Recueil de Documents*, Die Verbindung, Zurich 1917, s. XIII; Green, *a.g.e.*, s. 272-273.

üzerinize yayılan aydınlığın merkeziydi; bu nedenle, aktif hayırseverliğinizin çabalarına güveniyor. Silahlar, para, tavsiye. Senden beklediği budur..."³⁶

İhtilal yönetiminin hakim olduğu yerlerde konsolosluk prosedürleri olayların girdabında aşıldı. Patra olaylarından sonra, Mora'daki konsolosluk temsilciliği konusu etkisiz hale geldi. Sadece Ege adalarında konsoloslar, adalar denizinde yabancı filoların mevcudiyeti ile desteklenen yetkileri ve ayrıcalıkları konusunda ısrarlarını sürdürdüler. Savaş gemilerinin kaptanları, konsolosluk yargısı lehinde müdahalede bulunarak, denizcilik ve ticaretin ihtiyaçları için gerekli olan faaliyetlerin sürmesine destek oldular.³⁷

Yunan geçici hükümetinin kurulmasıyla ilk Yunan Dışişleri Bakanı³⁸ olan Theodoros Negris, konsolosluk akreditasyonunu ve yargı yetkisini fiilen tanıdı ve 4 Mayıs 1822 tarih ve 124 numaralı protokol ile ihtilalciler tarafından kontrol edilen yerlerdeki tüm konsoloslara hitaben bir duyuru yaptı. Bu genelge ile tüm isyan bölgelerinden gelen milletvekillerinin aldığı bir kararla Epidauros'ta Geçici Hükümet'in kurulduğunu konsoloslara bildirdi. Yunan bakan ayrıca konsoloslara, konsolosluk temsilcileri ile bakanlığı arasında resmî iletişimi başlatma arzusunu da vurguladı. Genelgeye, hükümetin yasal statüsünü dayandırdığı Epidauros Anayasası'nın bir kopyası da eklendi. Yabancıların çıkarlarının her zaman gözetileceği konusu da net bir şekilde ifade edilerek, Yunanistan, uluslararası hukuka ve uluslararası ilişkiler hukukunun yükümlülük ve

³⁶ Prokesch von Osten, Anton Freihern, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches*, Dritter Band, C. Gerold's Sohn, Wien 1867, s. 70-71; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 138.

³⁷ Georgis, *a.g.e.*, s. 102.

³⁸ Theodoros Negris (İstanbul, 1790 - Nafplio, 22 Kasım 1824) Yunan İhtilali sırasında geçici hükümetlerde yer alan siyasetçidir. Paris maslahatgüzarı Nikolaki Mano 1821 Yunan İsyanı arifesinde sağlık sorunları gerekçesiyle görevinden ayrılma talebinde bulununca yerine Todoraki Negri Komis Efendi (Theodoros Negris) atandı. Bkz BOA, HAT, 1188/46811. Paris maslahatgüzarlığına getirilen Todoraki Negri daha önce Boğdan Voyvodası Kalimaki'nin kapı kethüdalığında bulunmuştu. Fenerli toplumuna sonradan entegre olmuş İtalyan kökenli bir aileye mensuptu. Fransa'ya gitmek üzere hareket ettiğinde Mora'da isyan yeni başlamıştı. Mora yakınlarında bindiği gemiden ayrılarak isyancılara katıldı. Onun firarı üzerine Viyana ve Londra'daki Rum maslahatgüzarları da görevlerinden azledildi. Bkz. Musa Kılıç, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 38, Sayı 65, Eylül 2019, s. 270-271; Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezâreti*, Ötüken Yay., İstanbul 2020, s. 35. Yüksek eğitilmiş, çok dilli ve aktif biri olan Negris, Boğdan'da geniş bir idarî deneyim kazandı. 1818'de Filiki Etairia'ya girdi ve en aktif üyelerden biri oldu. Paris'teki maslahatgüzarlık görevine giderken bir Türk elçisi kıyafetiyle Ydra adasına geldi ve orada Yunan mücadelesine katıldığını ilan etti. Georgis, *a.g.e.*, s. 122.

düzenlemelerine gönüllü olarak katılmış oldu. Aynı gün Negris, deniz ablukasının ilan edildiğini de konsoloslara ilettili.³⁹

Abluka ve sonuçları, 1822-1824 yılları arasında Yunan Dışışleri Bakanlığı ve donanması ile olduğu kadar Ege adalarının yerel makamları ile olan konsolosluk faaliyetlerinin ve konsolosluk ilişkilerinin ana konusu oldu. Deniz ablukasını, Geçici Hükümetin 13/25 Mart 1822 tarihli kararına⁴⁰ dayanılarak uygulandı. Karar, Dışışleri Bakanı'nın 4/16 Mayıs 1822 tarih ve 125 numaralı genelgesi ile konsoloslara iletildi. Abluka kararı, Yunan kontrolündeki denizlerde olayları düzenleme niyetine rağmen, öngörülen geniş kapsamı ve birçok konudaki belirsizlikleri ve boşluklarıyla bıraktığı hareket özgürlüğü sebebiyle büyük sorunlar yarattı. Yunan savaş gemilerinin müteakip eylemleri, konsolosların ve yabancı donanma subaylarının tepkisini uyandırdı. Geçici Yunan Hükümeti sürekli özür dilemek ve açıklama yapmak zorunda kaldı. Sonunda, 11 Ağustos 1822'ye geldiğinde ilk kararı sınırlayan ikinci bir karar açıkladı. Ablukanın yarattığı sorunlara rağmen, Yunan hükümetinin yargı yetkisinin sorgulanması, Avrupa gemileri tarafından taşınan malların varış yerinin veya mülkiyetinin doğrulanmasının zorluğu ve esas olarak korsanlığın sürekli olarak kolay evrim geçirmesi nedeniyle, yabancı savaş gemilerinin komutanları ile Yunan gemileri arasındaki sürtüşmeler ve konsolosların sürekli eylemlerinin, Yunan İhtilali'nin ilk diplomatik başarısı olan tarafsızlığın tanınmasını başlattığı düşünülmektedir. Geçici Hükümet tarafından uygulanan deniz ablukasının tarafsızlık beyanı ve dolaylı olarak tanınması Yunan tarafını heyecanlandırdı ve Devlet Baş Sekreteri ve Dışışleri Bakanı Negris bunu denizci Yunan adalarının seçkinlerine duyurmak için acele etti.⁴¹

Akdeniz'deki İngiliz Komodor Hamilton tarafından ablukanın tanınmasını, Ocak 1823'te Fransa Kralı XVIII. Louis'in Yunan esirlerin herhangi bir ana gemiye ve Fransız kaptana transferini yasaklayan kraliyet kararnamesi takip etti. İngiliz Dışışleri Bakanı George Canning aynı yıl Yunanlıları savaşan taraf olarak tanıdığını ilan etti. Böylece, üç yıl içinde İhtilal, uluslararası konumunu pekiştirmiş ve ustaca dâhil olduğu denizcilik ve konsolosluk ilişkileri ağı aracılığıyla savaş ve deniz ticareti alanında resmî olarak eşit muameleyi sağlamış oldu. Yine de Ege'deki konsolosluk temsilcileriyle olan

³⁹ P. M. Kontogianni, *İstoriká Eγγραφα Αναφερόμενα εις την Ελληνικήν Επανástασιν (εκ των Αρχείων του Υπουργείου των Εξωτερικών)*, Βιβλιοπωλείον Ι. Ν. Σιδέρη, Εν Αθηναις 1927, s. 6-7; Georgis, *a.g.e.*, s. 102-103; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 168-170; Charnisay, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁰ Abluka deklarasyon metni için bkz. Green, *a.g.e.*, s. 287-288; Charnisay, *a.g.e.*, s. 85.

⁴¹ Georgis, *a.g.e.*, s. 103, 105-106; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 172.

anlaşmazlıklar, Kapodistrias'ın 1828'de Mora'ya gelişine kadar ihtilal boyunca devam etti. Yunan makamlarının konsolos yardımcılarının ve konsolosluk temsilcilerinin ayrıcalıklarını tanımayı reddetmelerindeki ana argüman, konsolosluk statülerinin Babıâli tarafından verilen tanıma belgelerine dayandığı ve herhangi bir Yunan hükümetine akredite olmadıklarıydı.⁴²

4. Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın Kurulması İçin İlk Çalışmalar

Konsolosluklar, konsolosluk vekillikleri ve konsolosluk temsilcilikleri, ihtilalin ilk yıllarında, yaşanan anormal durumun getirdiği tüm sorunlarla birlikte faaliyetlerine devam ettiler. Fakat icraatlarının yasal temeli olan Babıâli'nin onayı artık tersyüz olduğu için ayrıcalıklarına ve yargı yetkilerine, çeşitli yerel ihtilalci yetkililer tarafından defalarca meydan okundu. Bunların yeniden akreditasyonları için bir dışişleri servisinin varlığı gerekiyordu. Aynı zamanda, icraatlarının devamı veya faaliyette olan konsoloslukların tanınması talebi, Yunan İhtilali'nin tanınması anlamına geliyordu. Tüm bu konuların düzenlenmesi ve genel olarak farklı devletlerin resmî organları ile temasın sağlanması için bir dışişleri yapılanmasının kurulması ihtiyacı ivedilikle ortaya çıktı.⁴³

Dışişleri Bakanlığı⁴⁴ pozisyonu ilk olarak Epidaurus'ta toplanan Birinci Yunan Meclisi'nin kabul ettiği ilk Yunan Anayasası olan 1 Ocak 1822 tarihli Epidaurus Anayasası ve 15 Ocak 1822'de Yunanistan Geçici İdaresi'nin kurulmasıyla oluşturuldu. Bu anayasanın, idarenin kurulmasına ilişkin Üçüncü Bölümünde ve özellikle de 22. maddesinde, yürütme organının sekiz bakan seçmesini öngörmüştür; bunlardan ilki, Dışişleri Bakanlığı kontrol yetkisine sahip olan Devlet Baş Sekreteridir.⁴⁵ 15 Ocak 1822'de Yürütme, üyelerinin aynı gün atanmasından hemen sonra, bakanları atadı. Devletin ilk

⁴² Georgis, *a.g.e.*, s. 107-108, 111.

⁴³ Georgis, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁴ Bu ilk dönemde idarî yapı kollarının başındakiler için “Bakan” anlamında Μνίστρος (Ministre) kelimesi kullanılıyordu. “Bakan” anlamındaki Υπουργος kelimesi 2. ve 3. dönemde geçse de daha sonraları, 1844 Anayasası ve bakanlıkların teşkilatlanması hakkında 1846 sayılı kanunla unvan olarak yeniden kullanılmaya başlandı. Bkz. Georgios D. Dimakopoulos, *Η Διοικητική Οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Ελληνικής Διοικήσεως* [1821-1827 Yunan İhtilali Sırasındaki İdarî Teşkilatlanma, Yunan Yönetiminin Tarihine Katkı], Διδακτορική Διατριβή, Τύπος Αδελφών, Εν Αθηναις 1966, s. 99 dn 2. Dışişleri Bakanı pozisyonu 1823 Astros Anayasası'nda öngörülmemişti. Dış ilişkiler, Yunanistan Geçici İdaresi Yürütme Genel Sekreteri tarafından ele alındı. Aleksandros Mavrokordatos, Konstantinos Zografos ve Georgios Glarakis, 1823'ten 1827'ye kadar bu pozisyonda görev yaptı. <https://200years.mfa.gr/mfa-history/first-ministers-of-foreign-affairs/>

⁴⁵ Dimokopoulos, *a.g.e.*, s. 99.

Genel Sekreteri, Dışişleri Bakanı ve Bakanlar Kurulu Başkanı olarak çok yönlü Fenerli Theodoros Negris atandı.⁴⁶ Mayıs 1822'de İtalyan Filhelen Vincenzo Gallina, bakanlığın ilk genel sekreteri olarak atandı. Negris'in dışişleri bakanı olarak görev süresi, Mart 1823'te Astros'ta düzenlenen İkinci Ulusal Meclis'e kadar sürdü.⁴⁷

İlk Dışişleri Bakanı Negris'in en önemli diplomatik faaliyetleri, Türklerin elindeki sahillere yönelik deniz ablukası ilan edilmesi, İyon adaları yöneticisi Thomas Maitland'e protesto çekilmesi, Yunan hükümlerinin düzenlenmesi için yabancı konsoloslara duyuru yapılması ve Avrupa ülkelerine durum tespit heyetlerinin gönderilmesi idi. 13 Mart 1822'de Korinth'te Yürütmenin Başkanı Aleksandros Mavrokordatos ve Dışişleri Bakanları Theodoros Negris tarafından imzalanan abluhanın ilanı, Yürütmenin ve Dışişleri Bakanlığı'nın ilk eylemleri arasında yer aldı.⁴⁸ Esas olarak yabancı kaptanlara yönelik olan bildiri, Yunan filosuna herhangi bir bayrak taşıyan ticarî gemilerden şüphelenme ve tutuklama hakkı veriyordu. Bildirinin hukukî statüsü, Bağımsızlık ilânına ve ulusun haklarını savunmak için bir merkezî yönetim kurulmasına dayanıyordu.⁴⁹

Ancak bu abluka, Doğu Akdeniz ticaretinde uluslararası alanda büyük sorunlar yarattı. Zira Yunan kaptanlar birçok kez abluhanın ilanını bir korsanlık emrine dönüştürdüler, bu da Ege'deki yabancı savaş gemilerini sürekli hareket halinde olmaya ve subaylarını zorunlu olarak çeşitli Yunan makamları ile temas kurmaya ve konsolosluk temsilcilerini özellikle kaptanlar ve tüccarlar olmak üzere çeşitli yabancı uyrukluların taleplerini işleme koymak için harekete geçmeye zorladı. Bu gerçek, hükümetlerinin ısrarla reddetmesine karşın, konsolosları ve donanmalarının subayları tarafından Yunan makamlarının fiilî olarak tanınmasını sağladı.⁵⁰

Yunan Geçici Hükümeti, kendisini savunması gerektiğine inanarak 27 Nisan 1822'de Avrupa'nın Büyük güçlerine resmî bir bildiriyle hitap etti:⁵¹

“...Yunanistan özgürlüğü için savaşıyor... On üç ay boyunca, halkımız umduğundan daha fazlasını yaptı. Dünyanın geri kalanı tarafından

⁴⁶ Spyridonos Trikoupi, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως* [Yunan İhtilali Tarihi], Τόμος Β', Έκδοσις Δευτερα, Εκ της εν τη Αυλή του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας Ταύλoρου και Φραγκίσκου, Εν Λονδίνω 1861, s. 142; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 142; Georgis, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁴⁷ Georgis, *a.g.e.*, s. 121-123, 126; Charnisay, *a.g.e.*, s. 82-84.

⁴⁸ Kontogianni, *a.g.e.*, s. 4-5; Georgis, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁹ Georgis, *a.g.e.*, s. 124.

⁵⁰ Georgis, *a.g.e.*, s. 124.

⁵¹ Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 171-172.

terk edilerek, arkasında şanlı bir geçmişin hatırasına sahip olan ve sonunda kendi sefaletine itilen Yunanistan, şanlı ve acılı bir kariyer izlemeye devam edecek ve Hıristiyan halklara, anavatanları için savaşıyor, bu mücadelede kazanmaya ya da ölmeye kararlı bir halk görüntüsü vermeye devam edecektir...”

Daha sonra önemli bir olay, 1823 yılının Mayıs ayına gelindiğinde geçici yönetimin İngiltere'den dış borç alma kararıdır ki bu en azından İhtilalin devlet organlarının fiilen tanınmasını öngören bir eylemdi. Bağımsız Yunanistan'ın aldığı bu ilk dış kredinin tüm olumsuz yönlerine ve sonuçlarına rağmen neticesi, ulusal restorasyonun başlangıcı olarak Avrupa'da ihtilalin tanınmasının en ciddi hareketi oldu.⁵²

5. 1822 Verona Kongresi ve Papalık ile İlişki Kurma Girişimleri

1822 yılı yazı sonlarında Yunan isyancılar, Avrupa hükümdarlarının Verona'da bir toplantı düzenleme niyetlerini öğrendikleri zaman bu konferansta, Hıristiyan devletler önünde davalarını sunabilecekleri ve çok ihtiyaç duydukları yardımı alabileceklerine yönelik umutları arttı. Ancak Yunanlar açısından sorun olan husus bu toplantının başlıca sebebinin Avrupa'da liberalizmin ve devrimin yayılmasını önlemek amacını taşımasıydı. Yunan davası adına yardım istemek için aslında kötü bir zamandı ve de Verona'da toplanan kişiler tüm politikaları muhafazakârlığı ve meşru yönetimi korumaya yönelik kişiler olduklarından onlara karşı sempati duymayacak olan insanlardı.⁵³

Yunan geçici hükümeti, “Verona'daki kongrede toplanan Hıristiyan hükümdarlara” hitap eden 29 Ağustos 1822 tarihli dokunaklı bir mektup gönderdi. Hükümet başkanı Mavrokordatos, Mesolongi kuşatılmasına karşı savunmayı organize etmek için ayrıldığından Argos'ta kaleme alınan belge başkan vekili Athanasios Kanakaris ve Devlet Sekreteri ve Dışişleri Bakanı Theodoros Negris tarafından imzalandı.⁵⁴

Bu dinî ve ulusal referansları oldukça yüksek bir bildiriydi. “*Yunanistan'ın Hıristiyan adının düşmanıya yüzleşmesinden bu yana on sekiz ay geçti. Muhammed'in tüm güçleri, Yunan ulusunu uzun süredir ezen ve yalnızca ona ölümcül darbeyi indirmeyi amaçlayan demir eli desteklemek için*

⁵² Georgis, *a.g.e.*, s. 128.

⁵³ Charles Aaron Frazee, *The Orthodox Church of Greece from the Revolution of 1821 to 1852*, (Indiana University Ph. D. Thesis 1965), University Microfilms Inc., Ann Arbor Michigan 1967, ss. 135-136; Stefanos P. Papageorgiou, “Yunan İhtilal Yönetiminin Vatikan ve Aziz Yoannis Şövalyeleri Tarikatı ile İlişkileri”, *Modern Yunan Tarihinden Kesitler*, Çev. Murat İssı, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2015, s. 38-39; Kordatos, *a.g.e.*, s. 432.

⁵⁴ Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 188-189.

silahlanıyor. Sel gibi kan döküldü; ama her yerde muzaffer olan Haç bayrağı, Attika, Euboea, Boiotia, Akarnania, Aetolia, Tesalya ve Epirus'un büyük bölümünde, Girit adasında ve Ege Denizi'ndeki surlarda dalgalanıyor.”⁵⁵

Yunanlar ayrı bir bağımsız siyasî yapı istediklerini, aksi halde silah bırakmayacaklarını açıklıyorlardı. Avrupa güçleri ile Osmanlı Devleti arasındaki antlaşmaya da rıza göstermeyeceklerdi. “*Bu durumda, Türkiye’yi tanıyan herkes için açıktır ki, Yunanlar, ibadetin, hayatın bütünlüğünün vatandaşlarının, mallarının ve onurlarının tek garantisi olan ayrı, bağımsız ve ulusal bir varoluşun garantisini fethedilmeden veya elde etmeden silahlarını bırakamazlar. Barışın korunmasından endişe duyan Avrupa, Yunan ulusunu genel bir barış sistemi ile ilişkilendirmek amacıyla Babiâli ile müzakere etmeye tenezzül ederse, Yunanistan’ın geçici hükümeti hiçbir anlaşmaya rıza göstermeyeceğini resmen ilan etmek için acele eder.*” Yunan teklifinin reddedilmesi halinde bildirinin yine Hıristiyanlık vurgusu eşliğinde bir protesto haline geleceğini vurguladılar. “*Hükümdarların buluşmasını canlandıran dindarlık, insanlık ve adalet duyguları, söz konusu hükümetin haklı talebinin uygun şekilde karşılanacağını ummaktadır. Her şeye rağmen Yunanistan hükümetinin teklifi reddedilirse, mevcut bildiri tüm Yunanistan’ın bu günden itibaren Avrupa ve büyük Hıristiyanlık ailesine güvenle hitap ederek ilahî adalet tahtının ayaklarına bırakacağı resmî bir protestoya eşdeğer olacaktır.*”⁵⁶

Yunan geçici hükümetinin Verona’daki konferansa bir delegasyon gönderme projesine paralel olarak Papalık ile de temas kurulması yönünde bir öneri ortaya çıktı. Yunanların kendilerini içinde buldukları zor durumda, hükümet yetkilileri Papa’nın, davalarına “yeni bir haçlı seferi” olarak bakabileceğini tasavvur ettiler. Yunan Hükümeti, Papalık Devletleri’nin Yunanistan’dan Adriyatik’i geçerek oraya sığınan mültecileri koruma konusundaki istekliliğinden cesaret aldı. Daha 18 Temmuz gibi erken bir tarihte, Başkan Mavrokordatos, Papalık Devlet Sekreteri Kardinal Consalvi’ye yazdığı mektupta şunları yazdı: “*Tam bir imha tehdidi altında olan bir Hıristiyan ulusun feryatları, Hıristiyan âleminin başının merhametini görme hakkına sahiptir*”. Yunan hükümet başkanının Papalık’tan “*Hıristiyanlığın başı*” olarak söz edebilmesi, Yunanistan’daki Ortodoks düşüncesinde önemli bir

⁵⁵ Alexandre Soutzo, *Histoire de la Revolution Grecque*, Firmin Didot, Paris 1829, s. 237-239; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 188.

⁵⁶ Soutzo, *a.g.e.*, s. 239-240; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 188-189.

değişikliği temsil ediyordu. Mektup, Kardinal ile Yunan davası hakkında görüşmek üzere bir elçi heyetinin gönderilmesiyle ilgiliydi.⁵⁷

Yunanistan'ın geçici hükümeti, Verona'da onları temsil etmesi için Kont Andreas Metaksas ve Pikolos'a karar verdi. Bunlar üç mektup taşıyorlardı; biri yukarıda baksedilen ve Verona'daki tüm hükümdarlara hitap edendi. Bu mektup “müttefik liderlere ve monarklara, Yunanistan'ın içinde bulunduğu durumu, haklılığını ve meşru taleplerini” anlatıyordu. Yalnızca Çar'a yönelik başka bir özel mektup vardı. Bu özel mektupta aynı mezhepten olmaları sebebiyle doğal müttefik kabul ettikleri I. Aleksander'a hitaben, yapılan yüksek bağışlardan ötürü Yunan halkının minnettarlığı vurgulanarak Çar'a karşı nesilden nesile aktarılan dostluk hisleri belirtiliyordu. Ortodoks çarların soyundan gelen Kurtarıcı'nın sıkıntı çeken Yunanistan'ın yok edilmesini istemeyeceğini umduklarını içeriyordu. Son olarak üçüncüsü Papa VII. Pius'a gönderilmek üzere olan mektup idi. Bu mektupta Yunanistan'ın “barbarların boyunduruğundan” kurtarılması için yardımcı olunması hususunda yalvarılıyordu. Üç mektubun içeriği temelde aynı idi; Yunanların bir daha Osmanlılara boyun eğmeyeceklerini ve teslim olmayacaklarını ilan ediyorlardı. Hıristiyanlık için İslam güçlerine karşı verdikleri mücadelede yardım talep ediyorlardı. İki temsilcinin ayrılması öncesinde, Pikolos hastalanınca onun yerini bir Fransız Filhelen olan Kaptan Jean Philippe Paul Jourdain aldı. Jourdain ve Metaksas, Papalık Devletleri'ndeki Ancona'ya gitmek üzere Ydra'dan yelken açtılar. Yunan heyeti kongrenin resmî başlama tarihinden bir ay önce 22 Eylül'de Ancona limanına vardığında, Doğu'dan gelen insanlar için olağan bir prosedür olarak karantinaya alındılar.⁵⁸

Osmanlı Devleti Verona Kongresi'ne dair bazı haberleri ve bilgileri Alikorna (Livorno) şehbenderi Ancelo Kaçaiti⁵⁹ vasıtasıyla alıyor, bu gelişmeleri takip ediyordu. Yunan geçici hükümeti temsilcisi ile ilgili olarak Şehbender Kaçaiti, Yunan asilerden Andreas Metaksas'ın Verona Kongresi'ne gelmeye çalışmasını, 40 gün karantinada beklemesi gerekirken bu sürenin 10 gün

⁵⁷ Frazee, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁸ Jean Philippe Paul Jourdain, *Mémoires historiques et militaires sur les événements de la Grèce depuis 1822, jusqu'au combat de Navarin*, Tome 1, Brissot-Thivars, Paris 1828, s. 144; Spyridonos Trikoupis, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως* [Yunan İhtilali Tarihi], Τόμος Τρίτος, Έκδοσις Δευτέρα, Εκ της εν τη Αυλή του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας Ταυλόρου και Φραγκίσκου, Εν Λονδίνω 1862, s. 16, 20; Frazee, *a.g.e.*, s. 136-137; Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 189; Strupp, *a.g.e.*, s. XVII; Soutzo, *a.g.e.*, s. 240-241; Papageorgiou, *a.g.m.*, s. 39-41; Kordatos, *a.g.e.*, s. 433; Charnisay, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁹ Fecaet, Kacayti, Kacait vb. farklı şekillerde adı okunabilen bu şehbenderin Angelo de Cazzaiti olması gerektiği hakkında bkz. Aydın Çakmak, *a.g.e.*, s. 29, dn 83.

indirilerek Ancona zabiti tarafından pasaportları verilmiş ise de kim olduğu ortaya çıkınca Avusturya sınırından geri çevrildiğini ve Papalık topraklarına döndüğü bilgisini vermiştir.⁶⁰

Papa'ya gönderilen mektup, huzura kabul edilme ve Verona'ya ulaşmak için Papalık Devletleri'nden geçmek üzere güvenli bir geçiş izni talebiyle birlikte kendisine iletildi. Mektupta, Yürütme Konseyi Başkan Yardımcısı Athanasios Kanakaris, Yunan hükümetinin Papa'ya duyduğu saygıyı ve onun mültecilere yardım etmesini ne kadar minnettar olduğunu yazmıştı. Yunanlar ayrıca Verona'daki konferansta onlar adına aracılık etmesi için Papa'dan bir iyilik daha istemeye cüret ettiler. Mektuba göre dört yüzyıl boyunca Yunanlar acı çekmişlerdi ve şimdi özgürlük yaklaşıyordu. Eğer Yunanistan “*Kutsal Hazretleri'nin himayesi altında*” yeniden yükselirse, bu Hıristiyan âlemi için harika bir gün olurdu. Zira Verona'da Papa'nın sözü göz ardı edilmezdi.⁶¹ Ancak Yunan davası Verona'da tamamen göz ardı edildi. Geçici Yunan hükümetinin olası bir elçisi (Metaksas), Papalık Devletleri hükümeti tarafından Ancona'da karantina bahanesiyle hapsedilirken, Kongre'ye ve Papa'ya yaptığı çağrılar duyulmadı.⁶²

Yunan ayaklanmasına en kararlı düşman olan güç Avusturya idi. Şansölye Metternich için, Büyük Güçlerin karşı-devrimci önlemler alma ve meşru yönetime karşı ayaklanmaları bastırmak için her alanda müdahale etme hakkı ve görevi vardı. Ayrıca Filhelen hareketin tamamını “her şeyin olağan düzenini bozmak için dini ve insanlığı bahane eden o çok kötü oyunun” bir parçası olarak değerlendirdi. Görüşleri Avrupa'daki muhafazakâr çevreler arasında paylaşıldı. İngiltere'de, 1815 Waterloo Savaşı'nda Napolyon'a karşı galip gelen ve Tory lideri olan Wellington Dükü, Büyük güç müdahalesini yalnızca “meşru bir hükümetin gücünü yeniden kurmak amacıyla” öngörebiliyordu.⁶³

⁶⁰ BOA, HAT, 958/41120. “*Bugat-ı Rum tarafından Anderya Metakşa nam lainin tevkilen Verona meclisine vech-i azimeti Rusya ve İngiltere devletlerine bazı ifadati zımnında olup ber-mutad 40 gün karantina beklemek lazım iken 10 gününü tenzil ve iktiza eden pasaportları Ankona zabiti tarafından vekil-i mesfûra verilmiş ise de vekil-i mesfûr ann asl erazil ve eşkıya makulesinden olduğuna binaen Cezayir-i Seb'adan tebiden nefyi ve iclâ olunduğu şehbender-i mesfûr kulları Metternich ve Wellington nâmân Nemçe ve İngiltere vükelasına bil-vasıta ifadesine mebni mesfûr Metakşa Nemçe hududuna lede'l-vürüd avd ü ricat eylemesi için*” emir verilmiş, “*Papa toprağına avdet etmiş olmakla mumaileyh Wellington tarafından husus-ı mezkûre dair şehbender mesfûrun dilhahı üzere bir cevaba nail olduğu...*”

⁶¹ Soutzo, a.g.e., s. 243-245; Frazee, a.g.e., s. 137-138.

⁶² Schroeder, a.g.e., s. 219; Strupp, a.g.e., s. XVII.

⁶³ Charnisay, a.g.e., s. 109; Stefanidis, a.g.m., s. 369.

Avrupa güçlerinin müdahaleden yana olmayan bloku, türünün son örneği olacak olan Verona Kongresi sırasında çatlamış görünüyordu. Bu muhalefet, Liverpool hükümetinin, dışişleri bakanı Castlereagh'ın halefi George Canning'in girişimiyle temsilcisini kongreden çekmesiyle kendini gösterdi. Verona'da, İngiltere hariç, güçler, Babıâli'yi Yunanistan'ı yatıştırılmaya davet eden bir kararı kabul ettiler. Verona Kongresi, İspanya ile ilgili müzakerede Fransa'nın orada "düzeni" yeniden kurma yetkisi almasıyla 21 Kasım'da tamamlandı. 26 Kasım'da Doğu meseleleri üzerine özel bir konferans vardı; Rus formülleri üzerinde çok genel bir şekilde anlaşıldı. Aslında bu Metternich için bir başarıydı. Zira bir kez daha Babıâli ile Rusya arasında bir savaşı önlemiş, Rusya'nın İstanbul'a yönelik en hararetli taleplerini engellemişti. Ancak Rusya ile Babıâli arasındaki ilişkiler hâlâ bozuktu ve Yunanlar umutlarını koruyorlardı: "Düzen" in kayasında hâlâ bir çatlak vardı.⁶⁴ Yine de Metternich, Yunan sorununu tamamen kapatamamıştı. İlgili protokolün ilk kısmında yer alan Yunanlılara yönelik teminatlardan söz edilmesi, Yunan sorununun diplomatik alanda sürdüğü anlamına geliyordu.⁶⁵

Yeni dışişleri bakanı Canning'in politikası, Yunan bağımsızlık mücadelesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç meselesi olmaktan ziyade bir Avrupa sorunu olarak ele alınmasını sağlayacaktı. Canning, başbakanı gibi, İngiltere'nin İtalya, İspanya veya Latin Amerika'da olduğu gibi "polislik eyleminde" kıta güçlerine katılmasına karşı çıktı. Canning, özellikle Yunan özgürlüğü davasına sempati duydu. Yine de, selevi ve eski rakibi Castlereagh ile uyumlu olarak, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir savaştan kaçınmaya istekliydi. O an için, Osmanlı İmparatorluğunu Rus genişlemesine karşı bir siper olarak tutmaktan yanaydı ve "savaş olursa, Rusya'nın Yunanistan'ı, ardından Türkiye'yi yutacağından" korkuyordu. Rusların tek taraflı müdahalesini önlemek için, daha sonra onları Yunan krizi için ortak bir çözüm aramaya dâhil edecekti.⁶⁶

Karantina günleri Yunan heyeti için bir yandan uzayıp giderken delegelere henüz bir cevap verilmemişti. Bunun üzerine 3 Kasım'da Papa VII. Pius'a bir çağrıda bulundular. Buna göre Papalar, geçmişte, İsa'nın tüm sürüsünün papazları olarak, her zaman Hıristiyanları İslam'dan kurtarmaya çalışmışlardı. Şimdi yeni bir fırsat kendini gösteriyordu. Yunan İhtilali, diğer ulusların "sunak ve taht" karşısında yükselen devrimlerine benzemiyordu. Bunun yerine, din adına savaşıyordu ve "...akıllı ve kalıcı yasalarla bir Hıristiyan hanedanının koruması altına alınmayı isterlerdi." Ayrıca

⁶⁴ Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 192-199; Stefanidis, *a.g.m.*, s. 368, 370; Crawley, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁵ Despotopoulos, *a.g.m.*, s. 288.

⁶⁶ Crawley, *a.g.e.*, s. 32-33; Stefanidis, *a.g.m.*, s. 371.

Papa'dan, Yunan delegelerin mümkün olan en kısa sürede karantina yerinden çıkmalarına izin vermesi isteniyordu. Bir aylık daha gecikmenin ardından, “*inanınların ortak babası ve Hıristiyan dininin başı*” olan Papa'ya hitaben Roma'ya başka bir mektup gönderildi. Buna göre de, şayet Papa egemenlere Yunanlar adına müdahale edecek olsaydı, “*bu eylemle, Kutsal Hazretleri, haklarını ve Kurtarıcımız İsa Mesih'in dinini korumak için kesin kararlılıkları ile tüm Yunanların onun korumasına ve apostolik kutsamasına layık olduklarını görecektir*” deniyordu.⁶⁷

Esasen karantina yerinde mahsur kalan delegelerin bilmediği husus, Papalığa tarafsız kalması için yapılan büyük baskıydı. Tüm devrimlerin baş düşmanı olan Avusturya Şansölyesi Prens Metternich, Vatikan'a, Ancona'daki yetkililerin delegeleri orada tutmasını talep eden bir mektup yazmıştı. Metternich, bunun onları “işe yaramaz bir yolculuk” yapmaktan alıkoyacağını söyledi. Avusturya askerleri o sırada devrimci faaliyetleri bastırmak için Papalık Devletleri'nin bir bölümünü işgal ettiğinden, Papa, Avusturya şansölyesinin isteklerine aykırı hareket edecek durumda olmadığını hissetmişti.⁶⁸

Avrupalı hükümdarların, Yunan temsilcilerini görmezden gelen kararları ve gönderilen belgelerle ilgilenmeden muhtevalarını mahkûm etmeleri Yunan hükümet için Laibach'tan sonra ikinci bir şok yarattı. Bu durum Yunanları diplomatik bir çıkmaza soktu. Bu uluslararası yalnızlaştırılma karşısında Yunan geçici hükümetinin yetkilileri aldıkları talimat üzerine kiliselerin birleştirilmesi konusunu dahi görüşmeye hazır olarak, Avrupa'da kendilerine karşı olmadıklarını düşündükleri Vatikan'a yöneldiler.⁶⁹

Metaksas ve Jourdain'ın, Ancona'daki karantinaları devam ederken, Yunan geçici hükümeti iki yeni delege göndererek elini güçlendirmeye karar verdi. Bunlardan biri, ihtilalin büyük kahramanı sayılan Eski Patra'nın ünlü metropoliti Germanos idi. Diğeri ise Yunanistan'ın en dağlık bölgesi olan Mani yarımadasının saygın idarecisi Petrobey Mavromikhalis'in oğlu Georgios Mavromikhalis'ti. Hükümet, Yunanistan'ın işlerini hem Papa hem de egemenlerle görüşmeleri için onlara geniş yetkiler vermişti. Ayrıca, Germanos, Latin ve Ortodoks kiliseleri arasında yeniden birleşme olasılığı hakkında Papa ile konuşma yetkisine sahipti. Bu yeni elçiler de Ancona'ya geldiler ve burada onlar da selefleriyle birlikte karantina yerinde mahsur kaldılar. Germanos buradan Ancona'daki Papalık Temsilcisi Piskopos

⁶⁷ Frazee, *a.g.e.*, s. 138; Jourdain, *a.g.e.*, s. 147-148 ve 160-165; Papageorgiou, *a.g.m.*, s. 42-43.

⁶⁸ Charnisay, *a.g.e.*, s. 109; Papageorgiou, *a.g.m.*, s. 41; Frazee, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁹ Papageorgiou, *a.g.m.*, s. 42; Charnisay, *a.g.e.*, s. 109.

Benvenuti'ye kendisini görmek istediğini bildirdi. Benvenuti karantina yerine gitti ve bir tercüman aracılığıyla Germanos teklifini ona özetledi. Roma Kilisesi'nin Yunanlarla yapılacak görüşmelerle ilgilenip ilgilenmediğini sordu. Piskopos olumlu yanıt verdi ve Yunan Metropoliti'ne, Floransa Konseyi kararlarının müzakerenin temeli olarak esas alınabileceğini öne sürerek böyle bir görüşmenin memnuniyetle karşılanacağını temin etti. Germanos, Kardinal Consalvi'nin Papa VII. Pius'a iletmesi için Benvenuti'ye bir mektup verdi. Mektup, Yunan halkının, mültecilere yönelik çalışmaları için Kutsal Makam'a minnettarlığını içeriyordu ve bunu, Papa ile özel bir görüşme izni verilmesi talebi izliyordu.⁷⁰

Kardinal Consalvi, 11 Ocak 1823'te Benvenuti'nin verdiği mektubu yanıtladı. Yunan heyetiyle ilgili sorunların çok ciddi olduğunu kaydetti. Zira Verona Konferansı'na katılan devletlerin temsilcileri, Yunanistan'daki isyanın meşru bir egemene karşı olduğuna inanıyordu. Ayrıca Germanos'a, Kutsal Peder'in mektubu gördüğünü ve Metropolit'in açıklamaları için minnettar olduğunu, ancak huzura kabul edilme sorununun "Kutsal Makam'ı Avrupa'daki diğer tüm hükümetlerle sıkıntıya sokacağını" bildirdi. Üstelik böyle bir kabulün, ki eğer Germanos ve VII. Pius arasında bir görüşme olduğunu duyarlarsa, Babiâli'nin Katolik tebaasının "Türklerin gazabının kurbanı" olmalarına sebep olabilirdi. Bu sebeple Benvenuti, Germanos'a, Papa'nın durumdan pişmanlık duyduğunu ve öngörünün dikte ettiği üzere Roma'ya gelmemesi gerektiğini açıkladı.⁷¹

Piskopos ve Germanos, Consalvi'nin mektubunu tartışmak için tekrar bir araya geldiler. Yunan başrahip oldukça hayal kırıklığına uğradı ve kararın yeniden gözden geçirilebileceğini umdu. Benvenuti'ye, "*Yunanların uğradığı utançlar ve diğer birçok sebepten dolayı iki kilisenin birliğine ilişkin bir tartışmaya girmek istediğini*" söyledi ancak teklifi kabul edilmedi. Vatikan riskleri çok büyük gördü. Papa, Germanos'u Yunanların temsilcisi olarak tanımayı reddetti. Papalık, Napolyon döneminden sonra zayıflamış durumdaydı, toprakları işgal edilmişti ve Büyük Güçlerin muhalefeti karşısında, Avrupa'da ihtilalci Yunanistan'ın delegelerini tanıyan ilk devlet olmak istemedi. Bu kararında siyasi çıkarlar ve mülâhazalar etkili oldu.⁷²

Jourdain, Papa'nın Yunan heyetiyle görüşmeme kararında Avusturya'nın etkisini sorumlu tuttu. Bu konuda elbette VII. Pius ve Consalvi tarafında oluşan devrim şüphesi de dikkate alınmalıdır. Kaldı ki böyle bir toplantı

⁷⁰ Trikoupi, a.g.e., s. 21; Frazee, a.g.e., s. 139-140; Jourdain, a.g.e., s. 166-167; Papageorgiou, a.g.m., s. 44; Kordatos, a.g.e., s. 435.

⁷¹ Frazee, a.g.e., s. 140.

⁷² Frazee, a.g.e., s. 141; Papageorgiou, a.g.m., s. 44.

yapılıydı bile buradan ne çıkacağını kestirmek zordur. Zira Germanos'un olası kilise birliği fikrinin Yunanistan'da çok az desteği olacağı kesindi. Neticede Yunan heyeti dağıldı. Jourdain, Paris'e gitti; Germanos, İtalya'da birkaç ay daha oyalandı, hâlâ eve dönmeden önce ulusuna hizmet etme fırsatı yakalamayı umuyordu, ancak bu beklentisinden hiçbir sonuç çıkmadı. Diğer delegeler ise hemen Yunanistan'a döndüler. Vatikan'ın pozisyonu, isyan sürecinin geri kalan yıllarında sıkı bir tarafsızlık olarak kaldı.⁷³

6. Filhelen Yapılanmalar ve Yunan İsyanına Destekleri

19. yüzyılın ilk on yıllarında sürekli gelişen Filhelenizm olgusu, Yunanların ayaklanmasıyla tam ifadesini buldu. Romantizmin yükselişiyle Avrupa'da mevcut olan yaygın "antik olana tapınma hali", Yunanistan'ın sözde eski sakinlerinin soyundan gelenlere karşı sürekli artan ilgiye dönüştü. İsyân bu muhitlerde bireylerin muhafazakâr hükümetlere karşı güçlü protestosuyla birleşerek çok özel bir coşku yarattı. Pratik Filhelenizm çeşitli şekillerde kendini gösterdi: gönüllüler savaş alanlarına koşarken mültecilere ve sivil Yunan nüfusuna bakmak ve savaşçıları mühimmat, yiyecek, para vb. ile güçlendirmek amacıyla Filhelen komiteler kuruldu. Aynı zamanda, kontrol altına alınan Yunan bölgelerinde eğitimin örgütlenmesine özel bir özen gösterildi. Derinlerde bir yerde, eğitim ve ahlak olmadan özgürlüğün korunamayacağı inancı vardı. Bu Filhelen olaylar, bazı gazetelerin gazetecilik kampanyalarını, tüm konuşma alanlarını kapsayan zengin uluslararası edebî üretimi, resim sergileri, konserler, tiyatro gösterileri, litografi baskıları vb. sanatsal etkinlikleri ve hatta daha geniş halk kitleleri arasında dolaşan, üzerinde Yunan olaylarının ve kişilerinin ilgili veya ilgisiz temsillerinin sık sık tasvirleri bulunan tabaklar, sabunlar, parfümler vb. günlük kullanım nesnelere motive etti.⁷⁴

Daha 1821 yılı Mayıs ayının sonunda, ki haberlerin Avrupa merkezlerine ulaşmasının yaklaşık bir buçuk, iki ay sürdüğü oluyordu, canlı bir seferberlik yaşandı. Yunan mücadelesine destek için bireylerden veya küçük gruplardan gelen ilk çağrılar olumlu bir yankı buldu. Yunanistan için bir gönüllü dalgası başlarken, aynı zamanda ilk Filhelen komiteler de örgütlendi. Filhelen ilgi mücadele boyunca her zaman eksilmedi, fakat tüm ülkelerde aynı yoğunluğu da göstermedi. Çeşitli dış etkenlerden kaynaklanan dalgalanmalar, her

⁷³ Frazee, *a.g.e.*, s. 141; Papageorgiou, *a.g.m.*, s. 45.

⁷⁴ Loukia Droulia, "Ο Φιλληλισμός από το 1821 ως το 1823 [1821'den 1823'e kadar Filhelenizm]", *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους, Ελληνική Επανάσταση* [Yunan Ulusunun Tarihi, Yunan İhtilâli], Τόμος IB, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, s. 314; Roderick Beaton, "Philhellenism", *The Greek Revolution, A Critical Dictionary*, ed. Paschalis M. Kitromilides, Constantinos Tsoukalas, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2021, s. 602-603.

seferinde bu uluslararası akımı etkileyen olayları etkiledi. Mücadelenin ilk iki yılı zarfında ilk sefer Haziran 1821'de Trieste'den başlasa da Marsilya, Yunanistan için gönüllü ekiplerin yola çıktığı ana liman oldu. İsyanla birlikte 1821-1822 yıllarına denk gelen Filhelen hareketin bu evresi gönüllüler ve maddî destek maksatlı komitelerin kurulması ve faaliyetleri şeklinde gerçekleşti.⁷⁵

1822 yılında isyanın Sakız adasında Osmanlılar tarafından bastırılması sırasında müreffeh Sakız adasının toptan yağmalanması ve Rum nüfusun başına gelenler Atlantik'in iki yakasındaki eğitimli halkın klasisizm ve romantizmin büyüdüğü altında Yunan davasına ısındığı bir dönemde, Osmanlı tepkilerinin bu türden acımasızlığı "Türk barbarlığı" klişesini doğrular gibi görünüyordu. Bu hadiseler Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, Yunan mücadelesinin sempatisanlarına söylem kazandırdı. Rusya'da ise ortak din, Ortodoks Kilisesi'nin ve hatta okuma yazma bilmeyen köylü topluluklarının sempatisini garantiliyordu. Bununla birlikte, yalnızca İngiltere'de, Londra Yunan Komitesi ve onun bölgesel yan kuruluşları gibi yapılar, benzer şekilde politika yapıcıları bir şekilde etkileyebilmeyi başardı.⁷⁶

1821-1822 yıllarında Filhelen hareketin somut etkisi, yaklaşık bin gönüllünün Yunanistan'a gelmesi ve geçici Yunan makamlarının maliyesine maddî katkısı oldu. Çoğu özel bağış Amerika Birleşik Devletleri'nden gelse de, Londra komitesi üyeleri, Mart 1824'te Londra para piyasasında ilk Yunan kredisinin müzakere edilmesi ve yönetilmesinde belirleyici bir rol oynadılar. Bunun ve 1825 yılı başlarında alınan ikinci bir kredinin sonucu olarak, Londra para piyasası ve en azından dolaylı olarak İngiliz hükümeti, Yunan borçlularının hayatta kalmasında bir menfaat gördü. Bu kredilerin ilk taksiti, ödemelerin gözetmesini bekledikleri en ünlü Filhelen Lord Byron'ın ölümünden kısa bir süre sonra Yunanistan'a ulaştı. Yine de şairin Mesolongi'deki ölümü, Filhelen hareket için beklenmedik bir tanıtım oldu ve kamuoyunun Yunan davası lehine daha fazla değişmesine yardımcı oldu. Bu gelişmeler ve basından gelen baskı, William Wilberforce liderliğindeki evanjelik Hıristiyanların parlamenter hizbi gibi Hıristiyan gruplar ve Jeremy Bentham gibi yüksek profilli entelektüeller, sonraki süreçte Kongre Sistemi'nin müdahale etmeme politikasını savunmayı zorlaştırmada önemli bir faktör oldular.⁷⁷

⁷⁵ Droulia, a.g.m., s. 314-320; Beaton, a.g.m., s. 595-596.

⁷⁶ Beaton, a.g.m., s. 604; Stefanidis, a.g.m., s. 368.

⁷⁷ Stefanidis, a.g.m., s. 368-369.

7. Atlantik Ötesine Yönelik Yunan Girişimleri

7.1. Haiti: Yunan İhtilalini Tanıyan İlk Bağımsız Devlet

Yunanistan ve Karayipler'deki Haiti arasındaki ilişkilerin, coğrafi uzaklığa rağmen eski ve özel bir tarihî arka planı vardır. Zira Haiti, Yunanistan'ın 1821'de Osmanlı yönetiminden ayrılma mücadelesini tanıyan ilk bağımsız devlet olarak kabul edilmektedir.⁷⁸

1822 yılı, Haiti Cumhuriyeti başkanı Jean-Pierre Boyer'den 15 Ocak'ta gelen ve isyanın nihai başarısı için iyi dilek ifadesi içeren sıcak bir mesajla başladı.⁷⁹ Jean-Pierre Boyer'in göndermiş olduğu mektubun, Yunan bağımsızlığının ve egemenliğinin ilk resmî tanınması olduğuna inanılmaktadır.

Fransa'da yaşayan Yunanlar olan Adamantios Korais, Aleksandros Vgoridis, Khristodoulos Klonaros, Nikolaos Pikolos ve Konstantinos Polykhroniadis Paris'teki Yunan yapılanmasını oluşturuyorlardı. Bu kişiler, Haiti Devrimi'ni ve kölelik karşıtlığını, devrimci ve devrim sonrası Fransa'daki ilgili çevrelerden mutlaka duymuşlardı. Ayrıca, Haiti cumhuriyetinin sıkı bir destekçisi olan ve bazı Haitili liderlerle temas halindeki önde gelen Fransız kölelik karşıtı Abbe Gregoire'ın yazıları, Haiti Devrimi hakkındaki bilgilerin Yunan milliyetçilerine ve aydınlarına yayılmasında rol oynamıştı. Nitekim Paris Yunan heyetinin Neofytos Vamvas'a yazdığı mektupta “Ağustos ayında Haiti yönetimine bizim adımıza yazıp yardım istedik. Orada büyük güce sahip olan saygıdeğer Gregoire, Haitilileri böyle dürüst bir ittifaka teşvik ederek mektubumuzu tavsiye etti ve tüm belagatini kullandı” bilgisi yer almaktadır.⁸⁰

Boyer, “Yunanistan vatandaşlarına, A. Korais, K. Polykhoroniades, A. Vgoridis ve Kh. Klonaris” şeklinde bir hitapla mektubuna başlamış, “Paris'ten 20 Ağustos tarihli mektubu aldığı”nı belirterek Yunan davasına sempati duyduğunu ve Yunan halkının özgürlük ve kendi kaderini tayin hakkını tanıdığını belirtmiştir. Buna ilâveten, Boyer mektubunda, emperyal veya sömürge yönetimiyle ilgili olarak kölelik temasını kullanmış ve Yunan

⁷⁸ <https://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/haiti/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022); Kordatos, a.g.e., s. 335 dn 1.

⁷⁹ Aleksandros Despotopoulos, “Η Στάση της Ρωσίας και Άλλων Κρατών απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση κατά το 1822 [Rusya ve Diğer Devletlerin 1822 Yılında Yunan İhtilaline Karşı Tutumu]”, *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους, Ελληνική Επανάσταση* [Yunan Ulusunun Tarihi, Yunan İhtilali], Τόμος IB', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, s. 288.

⁸⁰ İoannis Filimonos, *Δοκίμιον Ιστορικών περι της Ελληνικής Επανάστασεως*, [Yunan İhtilali Üzerine Tarihî Deneme], Τόμος 4, Εκ του Τυπογραφείου Π. Β. Μωραϊτίνης, Αθήνα 1861, s. 21; <https://neoskosmos.com/en/2015/03/25/dialogue/opinion/haiti-and-the-greek-revolution>

asileri “*Leonidas'ın torunları*” olarak anmış, aynı zamanda Maraton ve Salamis muharebelerindekine benzer zaferler dileyerek klasik Yunan tarihi ve kültürüne yönelik çeşitli atıflar yapmıştır. Ayrıca Boyer, Haiti'nin sıkıntılı mali durumu sebebiyle, askerî gücün veya nakit paranın Yunanistan'a gönderilemeyeceğini açıklamaya çalışmıştır. “*Koşullar, istediğimiz gibi tekrar düzelse, elimizden gelen en iyi şekilde, Yunanistan'ın oğullarına, onurlu bir şekilde yardım edeceğiz*” diyerek, “*Vatandaşlar! Haiti halkının kurtuluşunuz adına gönderdiği sıcak dileklerini vatanseverlerinize iletin*” dileğini eklemiştir.⁸¹

Bununla birlikte, Boyer'in Yunanlara satılabilecek 25 ton Haiti kahvesi gönderdiği ve elde edilen gelire silah satın alındığı iddiası da vardır. Bu iddiayı ya da yüz kadar Haitili gönüllünün Yunan isyanına katılmak için yola çıktığı iddiasını destekleyecek yeterli kanıt bulunmamaktadır. Zira yine iddiaya göre, bunların gemilerinin Akdeniz'de bir yerde korsanlar tarafından yakalandıkları ve bu savaşçıların hedeflerine asla ulaşamadıkları ifade edilmektedir.⁸²

7.2. Amerika Birleşik Devletleri'nden Tanınma Beklentisi

Bu arada oldukça yersiz olarak, Yunanistan Atlantik'in ötesinden tanınma beklentisine girdi. Mart ayı başlarında, Yunan sularında bir Amerikan filosu belirince Yunanlar bu fırsatı değerlendirmek isteyerek derhal ona bir çağrıda bulundular.⁸³ Buna göre:

“Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları, Özgürlük için yaşamaya ya da ölmeye karar verdiğimiz bu durumda, doğal bir sempati ile size doğru çekildiğimizi hissediyoruz, çünkü ülkeniz özgürlüğün kurulduğu ve atalarımızın ona verdiği saygıyı bulduğu tek ülkedir. Bu nedenle, özgürlüğün adını çağırırken, aynı zamanda sizinkini de çağırıyoruz; sizi taklit ederken atalarımızı taklit ediyoruz ve size benzemeyi başarırsak onlara layık olacağımızdan eminiz; engin denizler bizi ayırıyor ama erdemlerin bizi sana yaklaştırıyor ve seni çevremizdeki halklardan daha yakın görüyor.

Amerikalılar, siz bizim dostumuz, hemşehrimiz ve kardeşlerimizsiniz çünkü adil, insancıl ve cömertsiniz. Özgür ve mutlu, tüm insanların özgürlüğüne katılmasını ve doğanın genel olarak herkese dağıttığı hakları geri kazanmasını istiyorsunuz. Bu hakları ilk yayınlayan sizdiniz.

⁸¹ Mektubun metni için bkz. Filimonos, *a.g.e.*, s. 368-369; E. G. Sideris, A. A. Konsta, “A Letter from Jean-Pierre Boyer to Greek Revolutionaries”, *Journal of Haitian Studies*, Vol. 11, No. 1 (Spring 2005), s. 168-170.

⁸² <https://neoskosmos.com/en/2015/03/25/dialogue/opinion/haiti-and-the-greek-revolution/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022)

⁸³ Driault ve Lhéritier, *a.g.e.*, s. 170-171; Kordatos, *a.g.e.*, s. 334.

...Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları, Yunanistan'ı dört asırdır onu kirlüten barbarlardan kurtarmamıza yardım ederek bu şanı taçlandırmalısınız... Hayır, birkaç Avrupalının kınanabilir kayıtsızlığını ve nankörlüğünü taklit etmeyeceksiniz! Hayır, William Penn'lerin, Washington'ların ve Franklin'lerin halkı Thrasyvoulos, Phokion, Aratos ve Philopoemen'in soyundan gelenlere yardımlarını geri çevirmeyecekler... Yunanistan özgür olduğunda, tanınma ve kardeşlik bağları sonsuza dek Amerikalılar ve Yunanlıları birleştirecek ve bizim çıkarlarımız öyle bir yapıya sahip ki, aramızda özgürlük ve erdem üzerine kurulu bir ittifakı gitgide daha fazla sağlamaları gerekiyor.”

İsyanın başlamasından kısa bir süre sonra, Kalamata'nın Mesenya Senatosu, Amerika Birleşik Devletleri halkına bir çağrıda bulunarak yardımlarını istedi. Petrobey Mavromikhalis imzası taşıyan bildiri Paris'e getirildi ve oradan da iki önemli kanaldan Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaştı. İlk olarak, 26 Temmuz 1821'de Adamantios Korais, 1817'de Paris'te tanıştığı genç bir Amerikalı bilim adamı olan Edward Everett'e gönderdi. Ardından, 15 Eylül 1821'de, Fransa'ya Amerikan elçisi Albert Gallatin, ABD Dışişleri Bakanı John Quincy Adams'a ilettili. Adams'ın ABD'nin çatışmaya dâhil olmasına karşı çıkmasına rağmen, Korais Everett'i Yunanistan'a yönelik coşkusu hemşehrilerine aktarmaya çağırdı ve Kasım 1821'e gelindiğinde, Mesenya bildirisi Amerika Birleşik Devletleri'nin her yerindeki gazetelerde basıldı.⁸⁴

Yunanistan'dan 25 Mart 1822 tarihli bir başvuru alan Dışişleri Bakanı John Quincy Adams, liberal bir müdahale etmeme doktrini olarak adlandırılabilir şeyi ifade etmek için bir Bağımsızlık Günü konuşmasını kullandı: “özgürlük ve bağımsızlık bayrağı” altında savaşanlara iyi dileklerde bulunurken, Amerika Birleşik Devletleri “yok edecek canavarlar aramak için yurtdışına gitmemeli” dedi. Aralık 1822'de, Başkan James Monroe da devrimci Yunanistan'ı tanımaktan kaçındı. Yunan ulusunun bağımsızlığını kazanacağını umduğunu ifade ederken, “özgürlük ve insanlık davasının” destekçisi olarak ABD'nin “büyük örneği”nden başka bir şey sunmadı. Monroe, Yunanistan'ın bir yıl sonra açıklanacak olan ünlü doktrinine dâhil edilmesi yönündeki iç baskıya direndi; bu doktrin sayesinde ABD, Amerika'daki yeni bağımsız eski İspanyol ve Portekiz kolonilerine karşı Avrupa müdahalesini caydırmaya çalıştı. Sadece, “Yunanistan'ın yeniden bağımsız bir ulus haline gelmesi” konusundaki “en sıcak dileklerini”

⁸⁴ Ioannis D. Evrigenis, “American Philhellenism”, *The Greek Revolution, A Critical Dictionary*, ed. Paschalis M. Kitromilides, Constantinos Tsoukalas, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2021, s. 614.

dile getirdi. 1825 yılı yazında, yeni seçilen başkan Adams, ABD'nin tutumunu gözden geçirmek amacıyla Yunanistan'a gizli bir elçi gönderdi. Elçi William C. Somerville, hedefine ulaşmadan hastalanıp ölünce girişim başarısız oldu. Washington, Yunanistan'ı 1833 yılına kadar tanımayacaktı.⁸⁵

Sonuç

1821 Yunan İsyanı, Avrupa'da "Viyana Düzeni"nin uygulandığı ve Kutsal İttifak'ın etkin olduğu yıllara denk geldi. Bu son derece muhafazakâr ortamda, 1821 yılı Şubat'ında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Boğdan ve Eflâk'ın Aleksandros Ypsilantis tarafından ayaklandırılmaya çalışılması, ardından Mart ayında Mora'da başlayan isyan ve 1822 yılı Ocak ayına gelindiğinde asilerin Epidauros Kongresi'ndeki bağımsızlık ilanı, Avrupa'nın istikrarına yönelik saldırılar olarak algılandı. Mora'da isyanın başlamasıyla ortaya çıkan yerel-bölgesel otoriteler tanınma çağrılarında bulunmaya başladı. Öte yandan Mora'da Avrupa devletlerine ait konsolosluklar hükümetlerinden aldıkları talimatlar gereği bu erken dönemde hadiselerle tarafsız bir duruşla yaklaştılar.

Epidauros'taki bağımsızlık ilanı sonrasında geçici Yunan hükümeti kuruldu ve bu hükümetin ilk işlerinden biri isyanın diplomatik girişimlerle Avrupa'da ve hatta Atlantik ötesinde tanınmasını sağlamak ve dış yardım temin etmeye çalışmak oldu. Bu maksatla bazı Yunan heyetleri diplomatik faaliyetlere giriştiler. Ancak Avrupa'daki Kutsal İttifak'ın hakim olduğu siyasi konjonktür 1821 Laibach ve 1822 Verona kongrelerinde Yunan sorununun ele alınmasını önledi. Özellikle Verona Kongresi'ne yaklaştırılmadılar bile. Somut bir sonuç ve maddî fayda getirmese de Haiti Cumhuriyeti tarafından tanınmaları Karayiplerde bulunan bu ada devletine Yunan asileri tanıyan ilk bağımsız devlet olma sıfatını kazandırdı.

İsyanın liderleri, "Viyana Düzeni"ne bağlı olan büyük Avrupa güçlerinin, ancak monarşi rejimi benimsenirse Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul edebileceklerini hesaba katmışlardı. Bu sebeple isyanın lider kadrosu, bir yandan da ülkeleri üzerinde hüküm sürmeyi kabul edecek yabancı bir prens arayışına girdi.

Yunan geçici hükümetinin kurulması, Yunan dışişleri sekreterliği adıyla ilk Yunan dışişleri yapılanmasını da ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti'nin Paris'e maslahatgüzar atadığı Fenerli Rumlardan Theodoros Negris, yolda Yunan isyanına katıldı ve sonrasında bu göreve getirilen ilk kişi oldu. Yeni kurulmaya başlanan Yunan diplomasisi faaliyete geçerek isyanın başlangıç evresindeki Yunan dış politikasının temellerini atmaya başladı.

⁸⁵ Stefanidis, a.g.m., s. 369.

1821-1822 yıllarında Yunan diplomatik girişimleri çerçevesinde Avrupa güçleri nezdinde tanınma ve meşruiyet sağlama yönünde hiçbir sonuç alınamamış olması Yunan ihtilalcileri kiliselerin birliği kartını oynamaya kadar götürdü. Katolikliğin merkezi Vatikan ile temas kuruldu. Ancak Papalık bile Yunan asileri tanımayı istemedi. Bu arada Avrupa'daki Filhelen muhitler harekete geçerek buldukları ülkelerin kamuoylarını Yunan asiler lehine hazırlamada bir tür “softpower” olarak vazife gördüler. Söz konusu bu ilk yıllarda faaliyetleri, Yunanistan için para toplama, gönüllü sevkıyatı ağırlıklı olsa da, sonraki süreçte siyaseten etkileri gerçekleşecekti.

Bu açılardan bakıldığında dış siyasî ortam lehine olmasına rağmen Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu şartlardan ötürü bu erken evrede Yunan isyanını bastırma noktasında büyük bir fırsatı kaçırmış görünmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Humayun Tasnifi (HAT)*

2. Yayımlanmış Belgeler-Antlaşmalar

FİLİMONOS, İoannis, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, [Yunan İhtilali Üzerine Tarihi Deneme], Τόμος 4, Εκ του Τυπογραφείου Π. Β. Μωραϊτίνης, Αθήναι 1861.

KONTOGIANNİ, P. M., *Ιστορικά Έγγραφα Αναφερόμενα εις την Ελληνικήν Επανάστασιν (εκ των Αρχείων του Υπουργείου των Εξωτερικών)*, Βιβλιοπωλειον Ι. Ν. Σιδερη, Εν Αθηναις 1927.

PROKESCH VON OSTEN, Anton Freihern, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches*, Dritter Band, C. Gerold's Sohn, Wien 1867.

STRUPP, Charles, *La Situation Internationale de la Grèce (1821-1917): Recueil de Documents*, Die Verbindung, Zurich 1917.

The Map of Europe by Treaty, Vol. I, (by) Edward Hertslet, Harrison and Sons, London 1875.

3. Diğer Kaynaklar ve Araştırma Eserler

AKYAY, Bülent, “Yunanistan’da Monarşinin Kurulma Süreci ve Bavyera Prensi Otto’nun İlk Yunan Kralı Olarak Tayini”, *Balkan Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Kitabı I*, (ed.) Ali Hüseyinoğlu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2021.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

BEATON, Roderick, “Philhellenism”, *The Greek Revolution, A Critical Dictionary*, ed. Paschalis M. Kitromilides, Constantinos Tsoukalas, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2021.

CHARNISAY, Ph. de, *L'insurrection hellénique et la diplomatie européenne*, A. Foyelle, Paris 1904.

* Belge numaraları metin içerisindeki dipnotlarda gösterilmiştir.

- CRAWLEY, C. W., *The Question of Independence, A Study of British Foreign Policy, 1821-1833*, Howard Fertig, New York 1973
- CRAWLEY, C. W., "International Relations 1815-1830", *The New Cambridge Modern History, Volume IX: War and Peace in an Age of Upheaval 1793-1830*, ed. C. W. Crawley, Cambridge University Press, Cambridge 1975.
- ÇAKMAK, Aydın, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezâreti*, Ötügen Yay., İstanbul 2020.
- DESPOTOPOULOS, Aleksandros, "Η Στάση της Ρωσίας και Άλλων Κρατών απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση κατά το 1822 [Rusya ve Diğer Devletlerin 1822 Yılında Yunan İhtilaline Karşı Tutumu]", *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους, Ελληνική Επανάσταση* [Yunan Ulusunun Tarihi, Yunan İhtilâli], Τόμος ΙΒ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980.
- DROULÍA, Loukia, "Ο Φιλλετισμός από το 1821 ως το 1823 [1821'den 1823'e kadar Filhellenizm]", *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους, Ελληνική Επανάσταση* [Yunan Ulusunun Tarihi, Yunan İhtilâli], Τόμος ΙΒ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980.
- DÍMAKOPOLOS, Georgios D., *Η Διοικητική Οργάνωσις κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827, Συμβολή εις την Ιστορίαν της Ελληνικής Διοικήσεως* [1821-1827 Yunan İhtilali Sırasındaki İdarî Teşkilatlanma, Yunan Yönetiminin Tarihine Katkı], Διδακτορική Διατριβή, Τύποις Αδελφών, Εν Αθηναις 1966.
- DRIAULT, Édouard, LHÉRITIER, Michel, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours*, Tome I, *L'Insurrection et l'Indépendance (1821-1830)*, par Édouard Driault, Paris 1925.
- EVRIGENIS, Ioannis D., "American Philhellenism", *The Greek Revolution, A Critical Dictionary*, ed. Paschalis M. Kitromilides, Constantinos Tsoukalas, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2021.
- FRAZEE, Charles Aaron, *The Orthodox Church of Greece from the Revolution of 1821 to 1852*, (Indiana University Ph. D. Thesis 1965), University Microfilms Inc., Ann Arbor Michigan 1967.
- GEORGIS, Giorgos, *Στις Απαρχές της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής* [Yunan Dış Politikasının Başlangıcında], Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1996.
- GREEN, Philip James, *Sketches of the War in Greece: In a series of extracts, from the private correspondence of Philip James Green*, Thomas Hurst and Co., London 1827.
- GULICK, E. V., "The Final Coalition and the Congress of Vienna 1813-1815", *The New Cambridge Modern History, Volume IX: War and Peace in an Age of Upheaval 1793-1830*, ed. C. W. Crawley, Cambridge University Press, Cambridge 1975.
- JOURDAIN, Jean Philippe Paul, *Mémoires historiques et militaires sur les événements de la Grèce depuis 1822, jusqu'au combat de Navarin*, Tome 1, Brissot-Thivars, Paris 1828.
- KILIÇ, Musa, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 38, Sayı 65, Eylül 2019.
- KOLIOPOULOS, John S., VEREMIS, Thanos M., *Greece: The Modern Sequel From 1821 to the Present*, Hurst & Company, London 2002.
- KORDATOS Gianis K., *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Τόμος 10 Η Επανάσταση του 1821 (1821-1832)* [Yunanistan'ın Büyük Tarihi, Modern

Yunanistan Tarihi, Cilt 10 1821 Devrimi (1821-1832)], Νεότερη Β', 20ος Αιώνας, 1959.

NICOLSON, Harold, *The Congress of Vienna, A Study in Allied Unity: 1812-1822*, The Viking Press, New York 1964.

PAPAGEORGIOU, Stefanos P., "Yunan İhtilal Yönetiminin Vatikan ve Aziz Yoannis Şövalyeleri Tarikatı ile İlişkileri", *Modern Yunan Tarihinden Kesitler*, Çev. Murat İssi, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2015.

SCHROEDER, Paul W., *Metternich's Diplomacy at Its Zenith, 1820-1823*, University of Texas Press, Austin 1962.

SOUTZO, Alexandre, *Histoire de la Revolution Grecque*, Firmin Didot, Paris 1829.

SIDERIS, E. G., KONSTA, A. A., "A Letter from Jean-Pierre Boyer to Greek Revolutionaries", *Journal of Haitian Studies*, Vol. 11, No. 1 (Spring 2005).

STEFANIDIS, Ioannis D., "Diplomats and Diplomacy", *The Greek Revolution, A Critical Dictionary*, ed. Paschalis M. Kitromilides, Constantinos Tsoukalas, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2021.

TRÍKOUPÍS, Spyridonos, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως* [Yunan İhtilali Tarihi], Τόμος Β', Έκδοσις Δευτερα, Εκ της εν τη Αυλή του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας Ταϋλόρου και Φραγκίσκου, Εν Λονδίνω 1861.

TRÍKOUPÍS, Spyridonos, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως* [Yunan İhtilali Tarihi], Τόμος Γ', Έκδοσις Δευτερα, Εκ της εν τη Αυλή του Ερυθρού Λέοντος Τυπογραφίας Ταϋλόρου και Φραγκίσκου, Εν Λονδίνω 1862.

4. İnternet Kaynakları

<https://neoskosmos.com/en/2015/03/25/dialogue/opinion/haiti-and-the-greek-revolution/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022)

<https://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/haiti/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022)

<https://200years.mfa.gr/mfa-history/first-ministers-of-foreign-affairs/> (Erişim Tarihi: 25.01.2022)

DÜNYA TARİHİNİN ORGANİZASYONUNDA KÜRESEL BİR PERSPEKTİF*

Leften S. Stavrianos**

Çeviri: Bahri ATA***

Dünya tarihi dersi; öncelikle ve en önemlisi dünya tarihi ile meşgul olmalıdır. Bu gözlem basmakalıp gibi görülebilir. Aslında çılgınca ütopiktir. Gerçek şu ki güya dünya tarihi diye öğretilen derslerin çoğu, Afrika-Asya incir yaprağı olsun ya da olmasın tüm çıplaklığıyla Batı uygarlık dersleridir. Bununla birlikte doğal olarak üniversite kampüslerindeki giriş niteliğindeki tüm tarih dersleri de hangi başlığı taşısın, aslında Batı uygarlığı ile ilgilidir. Her iki düzeyde de sonradan düşünülen eklemelerin yanısıra temel örgütlenme geleneksel ve tanındıktır. Yani; eski Yakın Doğu, klasik Yunan ve Roma, kuzeybatı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri tarihinden oluşmaktadır. Sonuç; dünya insanların yaklaşık dörtte üçünün tarihini görmezden gelen “dünya tarihi” dersleridir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana bu Batı yönelimli içerik o kadar bariz bir şekilde yetersiz kaldı ki genellikle güncel gazete manşetlerine cevap olsun diye yeni materyaller eklendi. Çok sayıda Asya ülkesi savaş sonrası ilk on yılda bağımsızlıklarını kazandı ve buna göre derslerin sonunda sıkışıp kaldılar. Aynı nedenle sonraki on yılda Afrika ülkeleri dikkat çekti ve muhtemelen yakın gelecekte de Latin Amerika döngüsünü bekleyebiliriz.

* Stavrianos, Leften S. (1964) "A Global Perspective in the Organization of World History," in *New Perspective in World History*, *Bulletin* by NCSS. Ayrıca Heidi Roupp (1997) *Teaching World History A Resource Book*, (Ed). New York: M. E. Sharpe, s. 8-9.

*** [Ç.N.] Leften S. Stavrianos (1913-2004), Northwestern Üniversitesinde ve California Üniversitesinde çalışmış Yunan kökenli Kanadalı tarih profesörü. **Bir Küresel Tarih: Tarihöncesinden 21. Yüzyıla** (*A Global History: From Prehistory to the 21st Century*), (NJ: Prentice Hall, 1998) ve **1453'ten beri Balkanlar** (*The Balkans since 1453*, (New York: Rinehart, 1958; 2008 4. Baskı) kitabı ile meşhurdur. William H. McNeill *Hakikatin Peşinde* adlı (çev. İsmail Aydın, Ankara: Vadi Yayınevi, 2020:79-80) otobiyografisinde “Biz rakiptik ve bunu başından beri biliyorduk.” ifadesini kullanır. Bu çeviri ile Türkiye’de tarih öğretmenlerinin, William H. McNeill’in olduğu kadar, Leften S. Stavrianos’un küresel tarih ile ilgili görüşlerini öğrenmeye bir başlangıç yapabilmelerini istedim.

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu yamalı bohça tamirciliği entektüel olarak savunulamaz ve pedagojik olarak felakettir. Savunulamaz, çünkü nihai ürün ne balık ne kuş, ne Batı uygarlığı ne de dünya tarihidir. Amiral Perry'ye zemin hazırlamak için Japonya, Robert Clive'i tanıtmak için Hindistan, David Livingstone ve Cecil Rhodes için Afrika'dan söz ediliyor. Bu tür şeyler "Avrupa ve dünya ilişkileri" olarak doğru bir şekilde tanımlanabilir. Ama her ne kadar dünya ilişkileri vurgulansa da nasıl ki XIV. Louis döneminde ya da Fransız Devrimi döneminde "Fransa ve Avrupa İlişkileri Tarihi" Avrupa tarihi değilse böyle bir ders dünya tarihi değildir.

Yamalı bohça tamirciliği, dersleri patlama noktasına kadar şişirdiği için pedagojik olarak felakettir. Geçen yarım yüzyılda ders kitaplarımıza ne yaptığımızı bir düşünün. İlk olarak daha geniş kapsam uğruna ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri ekledik. Ardından ders kitaplarını günümüze kadar getirmek için iki dünya savaşı yılları arasını, II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası gelişmeler hakkında daha fazla bölüm ekledik ve şimdi küresel perspektife ulaşma çabasıyla Afrika, Orta Doğu, Hindistan ve Çin hakkında daha fazla bölüm ekliyoruz. Neredeyse hem derslerin yönetilemez, hem ders kitaplarının uygulanamaz hâle gelmesi pek şaşırtıcı değil...

Bu geçmiş kayıtlar, aşağıdaki sonuçlara işaret etmektedir: Dünya tarihi ve Batı uygarlığı dersleri doğası gereği ve temel olarak farklıdır: Bunlar herhangi bir şekilde birleştirilemez ve bütünleştirilmemelidir. Her bir öğretmen, Batı uygarlığı mı yoksa dünya tarihi mi sunacağına dair temel politika kararını vermelidir. Seçimi; Batı uygarlığı ise öğretmen şu anda öğretilmekte olan şeyle büyük ölçüde devam edebilecektir. Seçimi; dünya tarihi ise öğretmen, temelde yeni bir küresel bakış açısıyla yeniden başlaması gerekecektir.

Bu yeni bakış açısı ne anlama geliyor ve neleri içeriyor? Londra, Paris veya Washington'da yerleşik olmaktan ziyade Ay'a tünemiş bir gözlemcinin perspektifi anlamına gelir. Bu tarihin her dönemi için bölgesel veya ulusal önemden ziyade küresel olaylar ve hareketlerle ilgilenmemiz anlamına gelir. Daha spesifik olarak, klasik dönemde Han hanedan dönemi Çin'inin her bakımdan Roma İmparatorluğu ile eşit olduğunun anlaşılması anlamına gelir. Orta Çağ'da Moğolların, Magna Carta'dan son derece daha önemli olduğu; Erken modern zamanlarda Rusya'nın karadaki genişlemesi ve batı Avrupa'nın deniz aşırı genişlemesi aynı şekilde reformasyon ve din savaşlarından daha dikkate değerdir. Bununla beraber bugün küresel olarak önemli gelişmeler; soğuk savaş blokları ve krizleriyle değil, daha ziyade Batı hegemonyasının ortadan kalkması ve ekoloji sorunu gibi yeni küresel kaygıların meydana gelmesiyle ilgili olması gerekir.

Mantık yoluyla yapılan bu genel önermelerle aşağıdaki üç tavsiye bir dünya tarihi dersi düzenlemek için kılavuz olarak sunulmuştur.

1. Ders, tutarlı bir bakış açısıyla tüm insanlık tarihine genel bir bakış içermelidir. Bu dünya tarihinin dinamiklerini ve onun bölgesel karşılıklı ilişkilerini netleştirmek için gereklidir. Belirli bir bölgenin bölümlere ayrılmış olarak incelenmesi, o bölgenin başka bölgelerle ve bir bütün olarak dünya tarihiyle ilişkisinin anlaşılmasından önce gelmezse değerinin çoğunu kaybeder...

2. Bütünün yapısı kavrandığında parçalarının (veya bölgelerin) incelenmesi anlamlı ve kavranabilir hâle gelir. Birkaç bölgenin ayrıntılı incelenmesi “posta direği çukuru açmanın” (post-holing) öğretici bir şeklidir. Bu çeşitli halkların tarihlerinin ve kültürlerinin derinlemesine incelenmesini mümkün kılar. Kesin sayı mevcut zamana ve öğrencilerin geçmişine ve yeteneklerine göre değişecektir. Her halükârda hepsini kapsamak için nefes nefese ve yüzeysel bir bölgeden diğerine geçişte acele etmeye gerek yoktur.

Örneğin, bir komünist ülkenin incelenmesi, o toplumun ayırt edici komünist özellikleri açıklığa kavuşturulursa yeterli olacaktır. Böylece öğrenciler teoride ve pratikte komünizmin anlamını ve doğasını anlayacaklardır. Aynı şekilde öğrenciler az gelişmiş bir toplumun “profilini” tanıyıp örneğin; düşük üretkenliğini ve kişi başına düşen geliri, yüksek doğum ve ölüm oranını ve az gelişmiş eğitim imkânlarını ve teknolojik becerileri kavradılarsa az gelişmiş bir ülkenin incelenmesi yeterli olacaktır.

3. Geçmiş bugüne ilişkilendirmek için her türlü çaba gösterilmelidir, böylece dünya tarihi, öğrencinin en üst düzeyde ilgi ve alakasına hitap edebilir. Bunu akılda tutarak ben ve iş arkadaşlarım 1966’da “bölge” bölümlerinin Geri dönüş (Flashback) tekniğine göre düzenlendiği dünya tarihi metni olan *İnsanın Küresel Tarihi*’ni (*The Global History of Man*) yayınladık. İlk olarak mevcut koşulları tanımlıyor, analiz ediyoruz ve ardından bunların çağlar boyunca tarihsel evrimini izliyoruz. Öğrencilerin bu uygulamaya tepkisi, Toynbee’nin tabiriyle tarihin anlamsız “birbiri ardına gelen lanet bir şey” olması gerektiğini keşfetmelerini sağladığı için bir tür rahatlamadır. Ayrıca geriye dönüş (Flashback) tekniği, “bölge” yaklaşımını kullanan her öğretmenin başına bela olan temel seçim problemini çözmeye yarar. Sadece Batı uygarlığı ile bir yılda başa çıkmanın yeterince zor olduğu sık sık tartışılır. Hindistan, Çin, Orta Doğu, Afrika ve diğer tüm uygarlıkları kapsaması nasıl mümkün olabilir? Cevap: Elbette bu, tüm bu bölgelerin binlerce yıllık tarihinde çılginca bir hamle anlamına gelebilecek tarzda “örtme” olmaksızın bunun imkânsız olduğudur. Geriye dönüş (Flashback) tekniği, dikkati bugünü açıklamaya yardımcı olan olaylar,

güçler ve kişiliklerle sınırlayarak bu gerçek problem ile başa çıkmaya yardımcı olur. “Bugüncülük” olarak adlandırdıkları şeyi reddetmeye alışkın olan titiz tarihçiler (Puristler), seçkin İngiliz tarihçi C.V. Wedgwood’un aşağıdaki gözlemini dikkate alabilirler:

“Çok sayıda tarihçi onlardan ne beklendiğini tam olarak anlayamadı. Onlar kasıtlı olarak bugünü bırakıp, geçmişe döndüler. Ölümlere karşı görevlerini yanlış yönlendirilmiş bir vicdanla düşünmeye başladılar. Bu bir saçmalıktı. Çünkü yaşayanlarla ilgisi olanlar hariç hiç kimsenin ölümlere karşı bir görevi yoktur.”

Yukarıdaki yorumlar, dünya tarihi öğretimine bir yaklaşım olarak sunulmaktadır. Bu öyle bir yaklaşımdır ki yayınlanmadan önce hem de yayımlandıktan sonra geniş çapta test edilmiş ve memnuniyet verici sonuçlar vermiştir. Şüphesiz, dünya tarihi ihtiyacı ve potansiyeli bir kez kabul edildikten sonra başka yöntemler de gelişecektir. Bugün en az Perikles Atinası ya da Rönesans İtalyası ya da Elizabeth İngilteresi kadar yaratıcı ve heyecan verici bir dönemde yaşıyoruz. Bu aynı zamanda insanların kader kavşağında hazır durduğu bir dönemdir. Öyle ki bir yol herkes için güvenlik ve esenliğe gitmekte, diğer yol da herkes için yıkım ve sefaletle gitmektedir. Dünya tarihi, müfredattaki en heyecan verici ve anlamlı ders olabilir ve olmalıdır. Dünya tarihi öğretimindeki güçlükleri küçümsemek istemem, ama onları abartmamak da gerekir. Yakın tarihli bir konferansta bir öğretmenin bilgece gözlemini aklımızda tutabiliriz:

“İyi öğrettiğinizde her zaman öğrencilerin yüzde yetmiş beşi ortanca değer (medyan) üzerindeymiş gibi görünüyor.”

Notlar

1. Stavrianos’un atıfta bulunduğu *İnsanın Küresel Tarihi (The Global History of Man)* Allyn & Bacon tarafından 1966’da basıldı ve şu an baskısı yoktur. Stavrianos yakın zamanda bu makalede sunulan yaklaşıma dayalı olarak iki yeni dünya tarihi yayınladı. Bunlar; *Geçmişimizden Yaşam Çizgileri: Yeni Bir Dünya Tarihi (Lifelines from Our Past: A New World History)* (NY: M.E. Sharpe 1992) ve *Bir Küresel Tarih: Tarihöncesinden Şimdiye (A Global History: From Prehistory to the Present)*, (NJ: Prentice Hall, 1995).
2. C. V. Wedgwood, *Velvet Studies* (London: Cape, 1946), s. 157.

Ekler 1 - Stavrianos, Leften S. (1964) "A Global Perspective in the Organization of World History," in *New Perspective in World History*, *Bulletin* by NCSS. Ayrıca Heidi Roupp (1997) *Teaching World History A Resource Book*, (Ed). New York: M. E. Sharpe, s. 8-9.

2

A Global Perspective in the Organization of World History

Leften S. Stavrianos

First and foremost, the world history course should deal with world history. This observation may seem perversely trite. Actually, it is wildly Utopian. The fact is that the great majority of the so-called world history courses now taught are Western civilization courses, with or without an Afro-Asian fig leaf. And naturally so, since virtually all introductory history courses on university campuses also are concerned essentially with Western civilization, regardless of the titles they may bear. At both levels the basic organization, aside from afterthought additions, is traditional and familiar: the ancient Near East, classical Greece and Rome, northwestern Europe, and the United States. The result is "world history" courses that ignore the histories of about three-quarters of the people of the world.

Since World War II this West-oriented coverage has become so patently inadequate that new materials have been added, usually in response to current newspaper headlines. Numerous Asian countries won their independence during the first postwar decade; accordingly, they were squeezed in at the tail-end of courses. For the same reason, African countries attracted attention during the next decade, and presumably we can look forward to a Latin American cycle in the near future.

This patchwork tinkering is intellectually indefensible and pedagogically disastrous. It is indefensible because the end product is neither fish nor fowl, neither Western civilization nor world history. Japan is mentioned in order to set the stage for Admiral Perry, India in order to introduce Robert Clive, and Africa for David Livingstone and Cecil Rhodes. This sort of thing may be correctly defined as "Europe and its world relationships." But no matter how much the "world relationships" are stressed, such a course is not world history, in the same manner that a "History of France and its European relationships," even in the periods of Louis XIV or the French Revolution, is not European history.

Stavrianos, Leften S., "A Global Perspective in the Organization of World History," in *New Perspective in World History*, Bulletin 64. Washington, D.C.: NCSS, 1964. © National Council for the Social Studies. Reprinted by permission.

The patchwork tinkering is also pedagogically disastrous because it has bloated courses to the bursting point. Consider what we have done to our textbooks during the past half-century. First, we added chapters on economic and social and cultural developments for the sake of broader coverage. Then we added more chapters on the interwar years and on World War II and on postwar developments in order to bring the textbooks up to date. And now we are adding still more chapters on Africa, the Middle East, India, and China in an effort to attain global perspective. It is scarcely surprising that both courses and textbooks have become virtually unmanageable....

This past record points to the following conclusions: that the world history and Western civilization courses are inherently and fundamentally different; that they cannot and should not be combined or integrated in any fashion; that each teacher must make the basic policy decision as to whether to offer Western civilization or world history; that if the choice is Western civilization, the teacher will be able to continue substantially with what is now being taught; that if the choice is world history, the teacher will need to start afresh with a basically new global perspective.

What does this new perspective mean and what does it involve? It means the perspective of an observer perched on the moon rather than ensconced in London or Paris or Washington. It means that for every period of history we are interested in events and movements of global rather than regional or national significance. More specifically, it means the realization that in the classical period Han China was the equal of the Roman Empire in every respect; that in the medieval period the Mongols were infinitely more significant than Magna Carta; that in early modern times Russia's expansion overland and western Europe's expansion overseas were likewise more noteworthy than the Reformation or the Wars of Religion; and that today the globally significant developments have to do not with Cold War blocs and crises but rather with the passing of Western hegemony and the emergence of new global concerns such as the ecological.

With these general propositions by way of rationale, the

THE ORGANIZATION OF WORLD HISTORY

following three recommendations are submitted as guidelines for organizing a world history course.

1. The course should include an overview of the entire history of humanity from a consistent global viewpoint. This is essential in order to make clear the dynamics of world history and its regional interrelationships. Compartmentalized study of a given region loses much of its value if it is not preceded by an understanding of the relationship of that region with others and with world history as a whole. . . .

2. When the structure of the whole has been grasped, then the study of its parts (or of regions) becomes meaningful and comprehensible. A detailed study of several regions is an instructive form of "post-holing." It makes possible an examination in depth of the histories and cultures of various peoples. The precise number will vary with the time available and the background and ability of the students. In any case there is no need to rush breathlessly and superficially from one region to another in order to cover them all. A study of one Communist country, for example, will suffice if the distinctive Communist features of that society are made clear, so that the students will understand the meaning and nature of communism in theory and in practice. Likewise, a study of one underdeveloped country will suffice if the students have recognized and comprehended the "profile" of an underdeveloped society—for example, its low productivity and per capita income, its high birth rate and death rate, and its poorly developed education facilities and technological skills.

3. Every effort should be made to relate the past to the present, so that world history might have maximum relevance and interest for the student. With this in mind, I and my collaborators published in 1966 the world history text *The Global History of Man*, in which the "region" chapters are organized on the flashback principle.¹ First, we describe and analyze existing conditions, and then we trace their historical evolution through the ages. The response of students to this device is one of relief to discover that history need not be the pointless "one damn thing after another" variety, to use Toynbee's phrase. Furthermore, the flashback technique meets the basic problem of selection that plagues every teacher who uses the "region" approach. It has often been argued that since it is difficult enough to deal with Western civilization alone in one year, how can one possibly cover also the civilizations of India and China and the Middle

East and Africa and all the rest? The answer, of course, is that it is impossible to do this in any meaningful way if by "cover" is meant a frantic dash through the millennia of the histories of all these regions. The flashback technique helps to cope with this very real problem by confining attention to those events and forces and personalities in the past that help to explain the present. Purists who are wont to deprecate what they term "present-mindedness" might consider the following observation by the distinguished British historian C.V. Wedgwood: "The greater number of historians failed entirely to understand what was expected of them. They . . . turned deliberately from the present to the past. They began to consider with misguided conscientiousness their duty to the dead. This was nonsense, for no one has a duty to the dead except in relation to the living."²

The above comments are presented as *one* approach to the teaching of world history—an approach that has been widely tested both before and after publication, and with gratifying results. Undoubtedly, other methods will evolve, now that the needs and potentialities of the world history course are being recognized. We live today in a period that is at least as creative and exciting as that of Periclean Athens or Renaissance Italy or Elizabethan England. It is also a period when humans stand poised at a fateful crossroads, with one path leading to security and well-being for all, and the other to devastation and misery for all. World history can be, and should be, the most exciting and meaningful course in the curriculum. I do not mean to minimize the difficulties in teaching world history, but neither should we exaggerate them. We might bear in mind the sage observation of a teacher at a recent conference: "When you teach well, it always seems as if seventy-five percent of the students are above the median."

Notes

1. *The Global History of Man* that Stavrianos refers to was published by Allyn & Bacon, Inc., in 1966 and is now out of print. Stavrianos has recently published two new world histories based on the approach presented in this article. They are *Lifelines from Our Past: A New World History* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1992) and *A Global History: From Prehistory to the Present* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1995).

2. C.V. Wedgwood, *Velvet Studies* (London: Cape, 1946), p. 157.

KİTAP TANITIMI

Nejla GÜNAY, Aşiretler, Muhacirler Mübadiller ve Mültecilerin İskânı

Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, 1. Baskı, 368 sayfa,
ISBN: 978-625-7477-10-9

Ahmet Tuna SÜRENOĐLU¹

Nejla Günay'ın *Aşiretler, Muhacirler Mübadiller ve Mültecilerin İskânı* isimli eseri 2021 yılının Ekim ayında yayımlanmıştır. Kitap, "Maraş'ta Konargöçer Aşiretlerin İskânı", "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Yapılan Dış Göçler", "Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele Dönemine Kadar Olan Göçler ve Vilayet-ı Şarkiye Mültecileri", ve "Cumhuriyet Dönemi'nde Maraş'a Yapılan Göçler ve İskân" olmak üzere dört bölümden meydana gelmiştir.

Yazar "Ön Söz" kısmında, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki siyasi bunalımlarının ve toprak kayıplarının demografik açıdan etkisini inceleyeceğini belirtmiştir. Yazar, demografinin oluşumunda etkisi yadsınmaz olan göç ve iskânı Maraş şehri örneklemleri ile ekonomik, toplumsal ve sosyo-kültürel açıdan incelemesi kitabın ana hedefini oluşturmuştur. Binaenaleyh bu hedefler doğrultusunda devam eden bölümlerde, Osmanlı Devleti'nin gerek hukuki politikaları gerekse mevcut siyasi durumu aktarılmaya çalışılmıştır. Bu sayede örneklem şehrin demografik yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Göç ve iskân konusunun güncelliğini koruduğuna vurgu yapılması, her dönem içerisinde görülebilecek ve ele alınabilecek olgu olduğunu teyit etmektedir. Zira bu noktada göç ve iskân, Osmanlı Devleti'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti döneminde de güncelliğini korumuştur.

Bu genel yargıların ardından yazar, mahalli anlamda ilgileneceği Maraş ve çevresindeki demografik yapıya dikkat çekmiştir. Bu bölgenin kozmopolit yapısının yaratmış olduğu çeşitli eylemlere zemin olma durumu; bir iskân

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, atunasurenogl@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7278-9723.

bölgesi olma özelliğinin ne gibi siyasi, hukuki, sosyal ve psikolojik sonuçlarının olacağını da ilerleyen bölümlerde belgeler eşliğinde açıklanmaya çalışmıştır. Maraş şehrinin yerel tarih çalışması olarak da görülebilecek ender bir eserdir.

Yazar kitabın “Giriş” kısmında, “*Göç ve İskân ile İlgili Kavramlar*” isimli alt başlık ile terminolojik olarak okuyucuya açıklamalarda bulunmuştur. Göç tanımları verilerek göç literatürünün simge ismi olan Kemal Karpat’ın göçmen kimliği ve onun yapmış olduğu ayırım verilmiştir. Kemal Karpat’ın yapmış olduğu ayırım ise şu şekildedir; Anadolu’ya ilk Türk göçleri 800-1000; 1800’den sonra Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan göçler; 1960’larda başlayan iç göç ve Türkiye’den dışarıya göçler.² Yazarın ele aldığı zaman dilimi, ikinci grup ve devamı olmuştur. Bununla beraber göç terminolojisi aktarılmaya çalışılmış ve ardından iskân terimi açıklanmıştır. Konargöçerlerin özelinde Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki varlığının da temeli olduğu belirtilmiş ve Rumeli demografik yapısını, Anadolu içerisinde bulunan konargöçerlerin oluşturduğunu belirtilmiştir.

Hukuki anlamda göç hak ve hürriyetinin, Avrupa’da XIX. yüzyılla birlikte verilmiş ve bu verilen hak ile muhaceretin gittikçe arttığına da dikkat çekilmiştir. Yazar yapmış olduğu çıkarımları ile literatür taramasını da ortaya koyarak kendi çalışmasının dışındaki kaynaklardan bahsetmektedir. Bahsi geçen konunun zamansal tasnifini ve bununla beraber konunun ne yönde işleneceğini bölümler halinde okuyucuya sunmaktadır. Kitabın güncelliği noktasında, Türkiye’nin günümüzde yaşamış olduğu Suriyeli sığınmacı meselesini de ele aldığını belirterek önümüzdeki dönemde bu konu ile ilgili araştırma yapacakların istifadesine sunmuştur.

Maraş’ın yerel tarihini konu edinen kitapta, disiplinler arası çalışma da göze çarpmaktadır. Şöyle ki; Avşar aşiretinin iskân edilme sürecinde aşiret tarafından dile gelen mısralara yer verilmesi, bu görüşü destekler niteliktedir.³Yazarın çalışma sürecinde kullanmış olduğu arşiv kaynakları çalışmanın giriş bölümünde verilmiştir.

² Nejla Günay, *Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s.19.

³ “*Kalktı göç eyledi Avşar elleri
Ağır ağır giden eller bizimdir
Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir...*
Günay, a.g.e. s. 44-45.

Birinci bölümde yazar, Maraş bölgesinin Ahmet Cevdet Paşa tarafından yapılan sosyolojik tespitine yer vererek Maraş'a yapılan iskânın temel gerekçelerini ortaya koymuştur. Bölgeye yapılacak olan iç iskân faaliyetlerinin Maraş'ın ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerinin kaçınılmaz olacağını belirtmiş olmasıyla beraber bu idari yapı ve iskân faaliyetlerinin gelişimi hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bu bilginin ardından ise bölgedeki Ermeni grupların iskânı konusunda Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu zorluklar ve iskân süreci anlatılarak haberleşmenin dönem içerisindeki önemine vurgu yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Fırka-i İslahiye düzenlemeleri, konargöçer ve aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalışması, aynı dönemde Kafkasya'dan gelen Müslüman göçmenleri bölgeye iskân edilmek istenmesinden dolayı ortaya çıkan kargaşa aktarılmıştır. Bağımsızlık amacı güden Ermenilerin ilk isyanı olan 1861 Zeytun İsyanı anlatımları ise belgelerle desteklenerek aktarılmıştır. Bu bağlamda yazar, anlatmış olduğu bütün olay örgüsünü belgeler ve tanıkların hatıratlarından alıntılar yaparak aktarmaktadır. Kitabın iskân politikası aktarımlarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin konargöçerleri de iskân ettirerek toprak verimliliğini artırmayı amaçladığı işlenmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda içinde bulunduğu siyasi kargaşa halinin aksine daha temkinli ve kontrollü bir tutum sergilediği de göze çarpmaktadır. Bölümün devamında ise yazar, Türkiye Cumhuriyeti döneminde konargöçer ve aşiretlerin iskânına yer vererek kamu kurum ve kuruluşlar nezdinde incelemelerini aktarmıştır.

Eserin ikinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda almış olduğu dış göçler konu alınmaktadır. Osmanlı Devleti siyasi tarihi ile iç içe işlenerek okuyucuda bir anakronizm yapılması engellenmiştir. Bölgesel olarak bütün dış göçlerin alındığı bu bölümde Osmanlı Devleti ve Rusya ilişkileri penceresinde Kırım meselesi anlatılmaktadır. Bu noktada Rus-Ermeni yakınlaşmasının temelleri ve bu yakınlaşmayla beraber ilerleyen süreçte, Maraş ve civarında Ermeniler tarafından Müslüman ahaliye yönelik katliamlarının da zemini işlenmektedir. Göçmen iskânının Osmanlı Devleti tarafından nasıl planlandığına yer verildikten sonra, Adana'ya iskân edilen bazı göçmenlerin sıcak sebebiyle hastalanması ve bazı göçmenlerin hayatını kaybetmiş oldukları da belirtilerek iskân edilecek mahal seçiminin önemi ortaya konmuştur. Barınma probleminin Muhacir Komisyonu tarafından alınan kararla Maraş şehri ve çevresine yapıldığı aktarılmış, süreç içerisinde bölgedeki bayındırlık faaliyetlerine yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu göçlere karşı tutumunun verildiği bölümün ardından Osmanlı Devleti'ne karşı muhacir tutumlarına da yer verilmektedir. Bu muhacir tutumları,

Osmanlı Devleti'ne karşı güç gösterisi olarak da bölgede etkinliğini artırmış olduğu belirtilmektedir. Zira bölgeye kronolojik açıdan sadece Kırım, Çeçen, Kafkas göçmenlerinin gelmesinin yanı sıra Balkanlardan gelmiş olan Bulgaristan göçmenlerinin de iskân ettirildiği belirtilerek genel hatlarıyla bölgedeki demografik yapının, kültürün farklı coğrafyalardan göç eden gruplar sayesinde kozmopolit bir hâl aldığı aktarmaktadır.

Yazar; göçmen ve yerel halk, göçmenlerin Ermeniler ile ilişkileri ve göçmenlerin aşiretler ile ilişkilerine de kısaca değinmiştir. Göçmenlerin yerel halk ile yaşamış olduğu arazi anlaşmazlığı, yaratmış olduğu asayiş bozuklukları da incelenmektedir. Bu bölümde muhacirlerin kültürel etkileri konusuna bilhassa dikkat çekmek gerekmektedir. Göçmen muhacirlerin oluşturduğu aşiretçiliğe karşı, Osmanlı Devleti'nin geleneksel metot ile aşiretçiliği önleme çabalarına yer verilmiştir. Kafkasyalı muhacir grubun özelinde bakıldığında Müslüman-Türk millet sistemi kümesinin altına alındıkları çalışma içerisinde aktarılmıştır. Göç eden grubun bir diğer problemi ise dilleri olmuştur. Dillerini korumaya özen göstermeye çalışan göçmen grup, kendi hanelerinde anadillerini günümüze kadar muhafaza ettikleri yapılan araştırmaların sonucunda ortaya konmuştur. Göçün ilk evrelerinde ise yerel halk ile yaşamış olduğu iletişim problemi de aktarılmaktadır. Dönem içerisinde bakıldığında, Kırım Savaşı'nın ardından Anadolu'ya gelen göçmenlerin Anadolu'daki imalatı, tarımı ve genel hatlarıyla üretimi artırdığı kaleme alınmıştır. Kozmopolit yapının oluşturacağı kültür, mutfak kültürünü de etkileyebilecek dereceye kadar ulaştığı aktarılmaktadır. Çeşitli göçmen gruplarının bölgeye getirmiş olduğu mutfak kültürü, yerli halk ve diğer göçmen grupların kültürü ile harmanlanarak günümüze kadar gelen zengin bir miras bırakmıştır.

Üçüncü bölüme bakıldığında, bölge nüfusunun yukarıda bahsetmiş olduğum kozmopolit yapısının belirli bir sürecin ardından savaş durumunda, taraf olabilmesini baz almaktadır. Zira bölgede bulunan etnik gruplar Rusya'nın da etkisiyle oldukça güç kazanmaya başlamış ve mahalli kararlar alarak adeta Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'ndan önce bir iç karışıklığa sürükleyecek hale getirdiği işlenmektedir. Türk ve Müslümanların Ermeniler tarafından uğradığı zulüm detayları ve belgeleriyle aktarılmıştır. Bu noktada etkisi hissedilen Avrupalı devletlere kısaca yer verilmesi bir başka bakış açısının oluşmasını sağlayabilirdi. I. Dünya Savaşı beraberinde işgallerin başlaması ve ardından bölgenin etnik yapısı gereği daha da karışık bir hal alması, yazar tarafından Ermeni ve Kürt tutumu altında değerlendirilmiştir. Bu başlık altında yazarın, çeşitli tanıkların anılarına yer vermesi, tanık gösterme yolu ile bu bölgedeki grupların faaliyetlerini açıkça ortaya

koymaktadır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler ve yine bir göç serüveni çeşitli ağıtlarla desteklenmiştir. Ermenilerin Müslüman ahaliye yönelik katliamları da belgelerle desteklenerek aktarılmıştır. Bölümün devamında farklı coğrafyadan gelen muhacir takımının, I. Dünya Savaşı sırasında taraf seçmesiyle beraber Maraş bölgesinde bulunan Türk ve Müslüman kimliğine sahip grupların yapmış oldukları iltica aktarılmaktadır. Bu iltica dışında bölgede bulunan Rusya, Kürt ve Ermeni gruplar arasındaki kimi çatışmalarda da tek yetkili mercii olarak kimi zaman Kürt gruplara kimi zaman ise Ermeni gruplara tesir etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu olaylar karşısındaki tutumu ise bölgede bulunan halkın tahliyesi için gerekli koşulları sağlama çabası görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken ve eserde ilk defa ismi geçen bir kurum göze çarpmaktadır; Teşkilat-ı Mahsusa. Kurumun eylemlerine daha fazla yer verilmesi, Osmanlı Devleti'nin bu koşulları sağlama çabasından öte duruma ne derece hâkim olduğunun göstergesi olabilirdi. Savaş içerisindeki bu göç hareketinin, Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında göstermiş olduğu tutum oldukça anlaşılır bir şekilde aktarılmaktadır. Alınan diğer sosyal tedbirlerde savaş içerisinde Osmanlı Devleti'nin mali krizini ortaya koymuştur. Rusya da yaşanan Bolşevik İhtilali, bölümün esas dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bölüm içerisinde hassasiyetle ele alınan konu ise Emval-i Metruke'nin durumu olmaktadır. Şöyle ki; Ermenilerin "Sevk ve İskân" edilmesi ve ardından Ermenilerin sahip olduğu malların düzenlenmesi konusu, Türkiye Cumhuriyeti için günümüzde de önem arz etmektedir. Kısaca değinilmiş olmakla beraber ilerleyen bölümlerde Lozan Antlaşması sonrasında da Emval-i Metruke'nin ne derece korunduğu, Ermenilerin her bağlamda kendilerinde önceden haiz oldukları hakların, hangi yollarla iade yapılacağı veya tahsilatın ne şekilde yapılacağı hakkında yapılan düzenlemeler de kitap içerisinde belgelerle aktarılmaktadır.

Kitabın son bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde imar ve iskân noktasındaki kurumsal karışıklıklara dikkat çekmektedir. Zira devletin yeniden teşkilatlanmaya ve Osmanlı Devleti'nin bakiyesini devralmaya başladığı erken dönemde, almış olduğu göç dalgaları vekâlet kurulmasına sebep olmuş ve bu vekâlet daha sonra müdürlük olarak Dahiliye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu noktada yazarın vermiş olduğu bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk-Yunan Mübadelesi konusunda, kurumsallaşma içerisinde olduğunun açıkça göstergesi olmaktadır. Maraş'ın iskân edilen bölge olması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti döneminde de çeşitli düzenlemelere tabii tutulduğu belirtilerek devamında mübadil göçmenlerin de üretici hale gelmesine dair çeşitli teşvikler aktarılmaktadır. Mübadil

göçmenlerin iskânı sırasında yaşanan kimi zorluklar örneklerle verilmiştir. Ancak sosyo-kültürel yaşamda mübadil göçmenlerin, yerli halk ile uyum sağlaması oldukça dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, sadece Türk-Yunan Mübadelesi dışında diğer devletlerden aldığı göçler ile adeta yeni bir demografik yapı oluşturmuştur. Yazar, bu konunun nüfus artışına olumlu bir yansıma olarak görüldüğü fikrini desteklemektedir. Bulgaristan göçü konusunda okuyucu için genel bir tarihi zemin aktarımının ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin de yakın tarihinde gerçekleşen 1950-1951 ve 1989 göçüne de yer verilmiştir. 1950-1951 göçü aktarımı yapılırken barınma noktasında, Maraş Valisi tarafından kurulan Yardım Komitesi'ne yer verilerek komitenin barınma ve iâşe konularında Maraş kurumlarından aldığı yardımlar da tablo şeklinde okuyucuya sunulmuştur. Göçmen barınması konusunda buradaki ayrıntı dikkat çekmektedir. Barınma noktasında ilk durak çeşitli camiler ile sağlanmakta olduğu ve barınma probleminin çeşitli badirelerden sonra çözüldüğü de anlaşılmaktadır. Kültürel açıdan bakıldığında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin içe kapalı bir tutum sergilediği sözlü tarih görüşmelerinin neticesinde okuyucuya aktarılmıştır. Bu göç dalgasının içerisinde çeşitli disiplinler arası alanlardan faydalanarak verilen bilgiler, sayısal verilerle de desteklenmiştir. Bölümün sonunda ise yazar, Suriyeli sığınmacıların mahalli anlamda Maraş bölgesinde varlıkları, bu bölgedeki sosyal hayata etkilerine ve çeşitli toplumsal olaylara da uyum konusunda çekilen zorluklar perspektifinde yer vermiştir.

Sonuç kısmında ise yazar, Maraş bölgesinin demografik yapısının tarihi süreç içerisindeki değişimi ve bununla birlikte genel hatlarıyla sebeplerini, dini inanışlarını, yabancı dil bilgisi durumlarını tablolar halinde okuyucuya sunmuştur.

Yazar, "Kaynakça" kısmında kullanmış olduğu arşiv belgelerine yer vermiştir. Bununla beraber konular içerisinde günümüz Türkçesine aktarımına da yer vermiştir. Bu belgelerden örnekler ise "Ekler" kısmında verilmiştir. Anlatımları esnasında çeşitli görsellere başvuran yazar, bu çeşitliliği farklı görsellerle "Ekler" kısmında da desteklemeyi sürdürmüştür. "Dizin" kısmında ise anahtar kelimelerine yer vererek araştırılan konuya erişim imkânı sağlamıştır.

Eser genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasi gelişmeleri ve bu gelişmelerinde toplum hayatına yansımaları ele alınmıştır. Yazar, Kafkasya ve Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göçlerin sadece bir kitle hareketi olmasından öte bireyin, ailenin ve toplumun üzerinde yaratmış olduğu etkilerini anlatmaya çalışmıştır. Öte yandan örnekler tek bir şehir üzerinden verilerek yerel göç tarihi aktarımı

Sürenoğlu, A. T. (2022). Nejla GÜNEY, Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, 368 sayfa, ISBN: 978-625-7477-10-9. ABAD, 5(9), 349-355.

yapılmıştır. Yanı sıra üslup oldukça akıcı ve belirli bir kronolojik esas içerisinde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma, göç araştırmalarında örnek olabilecek bir metot geliştirmiştir. Emval-i Metruke, Suriyeli mülteciler gibi güncel konular da tarihi süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Emval-i Metruke ile ilgili gelişmelerin bütün aşamalarının özenle ele alınması, günümüzdeki iddiaların mesnetsiz, dayanaksız ve haksız olduğu gerçeği aktarılmaya çalışılmıştır. Dil sade ve anlaşılırdır. Konular esnasında tablolara hassasiyet gösterilerek okuyucuya sayısal veriler aktarılmıştır. Yapılan mülakatlar esere oldukça derin bir anlam kazandırarak bu alanda da yapılan eserlerin arasında bir örnek niteliği taşımaktadır. Kapak fotoğrafı olarak seçilen idari harita, Osmanlı Devleti'nin idari yapısını da bir bakıma ortaya koyabilecek durumdadır.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmalarını yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlamak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur.

YAZIM KURALLARI

Yayın dili: Derginin yazım dili **Türkçedir**. Bununla birlikte **Almanca, Fransızca, İngilizce** ve **Rusça** yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliğı açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, **11** punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağı ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (**küçük**) ve soyadı (**büyük**), başlığın altında **ortalanmış** olarak **11** puntoyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum,

haberleşme ve e-posta adresleri ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve anahtar sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150** sözcük arasında öz içermelidir. **Türkçe** ve **İngilizce özet** ilk sayfada önce Türkçe özet ardından İngilizce özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında **3-10** sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto koyu** yazılmalı ve **“Öz: Metin”-“Abstract: Metin”** şeklinde olmalıdır.

Örnek:

1530-1611 YILLARI ARASI KESRİYE ŐEHİRİNDE NÜFUS VE EKONOMİ*

Onur KABAK **

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kesriye (Kastoria), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütühatının sonucunda, 1385 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli Eyaletinin sol kol kazaları içerisinde olan Kesriye ile ilgili olarak bu çalışmada daha ziyade 1530-1611 yılları arasında şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tahrir defterlerinden faydalanılarak şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımının ne olduğu gibi konular ele alınacaktır. İkinci olarak ise vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetinin tespitine çalışılacaktır. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak Osmanlı klasik döneminde Kesriye şehrinin bir görüntüsü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Nüfus, Ekonomi, Meslek, Tahrir.

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onurkabak@selcuk.edu.tr

**DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF
KESRIYE BETWEEN 1530 AND 1611**

Abstract: Kesriye (present day Kastoria in Northern Greece) was incorporated into the Ottoman administrative system after 1385 as part of the rapid Ottoman conquest in the Balkans during the XIV. century. This study will cover the population and economy of the city which was among the Via Egnatia districts of the Rumeli Province, focusing on the period between 1530 and 1611. In this respect, total population of the city, temporal change of the demographic structure, ratio of Muslims to non- Muslims and similar issues will be highlighted in line with Ottoman land surveys (tahrir defterleri). A second concern is to detect the main economic activities of the urban population by analysing different tax genres. Lastly, occupational branches of the city will be portrayed to present a general overview of Kesriye during Ottoman classical age.

Key words: Kesriye, Population, Economy, Occupation, Tahrir.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları **17 / 24 cm** olan sayfa üzerinde **Times New Roman 11 punto** ile **tek** satır aralıklı ve **üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm** kenar boşlukları ve **20 sayfa**yı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar **0 cm** girinti ile başlamalıdır. **Anametnin, özet bölümünün** hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları **Giriş, Sonuç ve Kaynakça** hariç, numaralandırılarak **koyu** ve **sol marjdan** başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. **3** satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan **1 cm** girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)-a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu	11 pt, ortalanmış, kalın
Kağıt Boyutu	17 x 24 cm
Ana Metin Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
İlk satır girinti	0 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Normal Metin Boyutu	11 pt
Paragraf Aralığı	3 nk
Satır Aralığı	Tek
Dipnot Metni Boyutu	9 pt
Alıntı Metni Boyutu	10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları	Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi	Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili	Normal
Öz Kenar Boşlukları	Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu	10 pt
Öz Başlığı	10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalıcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, ev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalıcık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

-Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında **9 punto** yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır.

Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır. Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “ā” şeklindeki imlâ tercih edilebilir. Ör. Gāzî; mukāyese; tekābül , kânûn...

Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir. Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır. Ör. Aptûlhak Hamit (-) → Abdûlhak Hâmid (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA'nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi'nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır. Ör. Muhîtü'l-Maârif; Muînü'd-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip –i'si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır. Ör. müdür-ü umûmî (–); hüsn-ü muâmele (–); umûr-u mâliye (–) → umûr-ı mâliye (+) ...

“Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviri yazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır. Ör. “Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Posiyelk'a gönderdiği mektup (...)” (–).

“Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Poussielque'a gönderdiği mektup (...)” (+)

Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca'lîler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır. Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet –î'si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin –e hâli geldiğinde masdar-ı ca'lîlerle karışmaması için “î” şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca'lîlerde kullanılmamalıdır:

Ör. “Âmâl-i millîye uygun olarak ...” (Burada millî kelimesinin sonundaki –ye, ismin –i hâlini gösterir).

“Âmâl-i millîyeye uygun olarak ...” (“Âmâl-i Millîyeye” imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. “(...) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu.” (–)

“(...) nâm-ı âlîleri “Nizâm-ı Cedîd” tesmiye olundu.” (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (-).

“TameşvarîHadîkatü’ş-Şu‘arânâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’ınüstâdı (Münîr Efendi) da çağırılıp meydâna getirildi.” (-)

“Şeyhülislâm’ınüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+)

Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır. Ör. Rasûl (-) → Resûl; a‘yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü’l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+); Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+); Rebîü’l-evvel → Rebîülevvel

Cemâziye’l-âhir → Cemâziyelâhir; Zi’l-ka’de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sert-sessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); için (-) → için (+); ağac

(-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde:

Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM, DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.¹

¹Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayın İlkeleri, Belleten Dergisi ve Humanitas Dergisi yayın ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır.

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEKİRDAĞ 2022